ปรมตฺถมญฺชุสายนาม วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย

มหาฏีกาสมฺมตาย

ปจโม ภาโค

อารมฺภคาถา

สทฺธมฺมรํสิมาลี โย วิเนยฺยกมลากเร
วิโพเธสิ มหาโมห- ตมํ หนฺตฺวาน สพฺพโส
ญาณาติสยพิมฺพนฺตํ วิสุทฺธกรุณารุณํ
วนฺทิตฺวา นิรุปเกฺลสํ พุทฺธาทิจฺจํ มโหทยํ
โลกาโลกกรนฺธมฺมํ คุณรสฺมิสมุชฺชลํ
อริยสงฺฆญฺจ สมฺผุลฺลํ วิสุทฺธกมลากรํ
วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ อิติ ยํ รตนตฺตเย
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ หุตฺวาหนฺตสฺส เตชสา
สมฺปนฺนสีลาจาเรน ธีมตา สุจิวุตฺตินา
อชฺเฌสิโต ทาฐานาคตฺ- เถเรน ถิรเจตสา
วิสุทฺธจริโต นาโถ ยํ วิสุทฺธิมนุตฺตรํ
ปตฺวา เทเสสิ กรุณา- สมุสฺสาหิตมานโส
ตสฺสา อธิคมูปาโย วิสุทฺธนยมณฺฑิโต
วิสุทฺธิมคฺโค โย วุตฺโต สุวิสุทฺธปทกฺกโม

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สุวิสุทฺธํ อสงฺกิณฺณํ นิปุณตฺถวินิจฺฉยํ
มหาวิหารวาสีนํ สมยํ อวิโลมยํ
ตสฺส นิสฺสาย โปราณํ กถามคฺคํ อนากุลํ
ตนฺตินยานุคํ สุทฺธํ กริสฺสามตฺถวณฺณนํ
อิติ อากงฺขมานสฺส สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตึ
วิภชนฺตสฺส ตสฺสตฺถํ นิสามยถ สาธโวติ ฯ

สฺวายํ วิสุทฺธิมคฺโค ยํ สุตฺตปทํ นิสฺสาย ปฏฺฐปิยติ ตํ ตาว นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส นิทานาทินิทฺธารณมุเขน นานปฺปการโต อตฺถํ สํวณฺเณตุํ สีเล ปติฏฺฐายาติอาทิ อารทฺธํ ฯ ธมฺมํ สํวณฺณนฺเตน หิ อาทิโต ตสฺส นิทานํ วตฺตพฺพํ ตโต ปโยชนํ ปิณฺฑตฺโถ ปทตฺโถ สมฺพนฺโธ อธิปฺปาโย โจทนา โสธนํ วตฺตพฺพํ ฯ ตถา เจว อาจริเยน ปฏิปนฺนํ ฯ

เอตฺถ หิ ภควนฺตํ กิราติอาทิ เทสนาย นิทานปโยชน-นิทฺธารณํ วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสนฺติอาทิ ปิณฺฑตฺถนิทฺธารณํ สีเล ฐตฺวาติอาทิ ปทตฺถสมฺพนฺธาธิปฺปายวิภาวนา กึ สีลนฺติอาทิ โจทนา ตโต ปรํ โสธนา ฯ สมาธิปญฺญากถาสุปิ เอเสว นโย ฯ

กสฺมา ปเนตฺถ วิสชฺชนคาถา อาทิมฺหิ นิกฺขิตฺตา น ปุจฺฉา-คาถา ปุจฺฉาปุพฺพิกา หิ วิสชฺชนาติ ฯ วุจฺจเต ฯ ตทตฺถสฺส มงฺคลภาวโต สาสนสฺส อาทิกลฺยาณาทิภาววิภาวนโต ภยาทิอุปทฺทว-นิวารเณน อนฺตรายวิธมนโต อุปริ สํวณฺเณตพฺพธมฺมสงฺคหโต จาติ เวทิตพฺพํ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

เอตฺถาห กสฺมา ปนายํ วิสุทฺธิมคฺคกถา วตฺถุปุพฺพิกา อารทฺธา น สตฺถุ โถมนาปุพฺพิกาติ ฯ วุจฺจเต ฯ วิสุํ อสํวณฺณนาภิภาวโต ฯ สุมงฺคลวิลาสินีอาทโย วิย หิ ทีฆนิกายาทีนํ นายํ วิสุํ สํวณฺณนา น ปกรณนฺตรํ วา อภิธมฺมาวตารสุมตาวตาราทิ วิย ตาสํเยว ปน สุมงฺคลวิลาสินีอาทีนํ วิเสสภูตา เตเนวาห มชฺเฌ[๑] วิสุทฺธิมคฺโคติ-อาทิ[๒] ฯ อถวา ฯ โถมนาปุพฺพิกาปิ จายํ กถา น วตฺถุปุพฺพิกา วาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สาสเน หิ วตฺถุกิตฺตนํ น โลเก วิย เกวลํ โหติ สาสนสมฺปตฺติกิตฺตนตฺตา ปน สตฺถุ อวิปรีตธมฺมเทสนาภาววิภาวเนน สตฺถุคุณสงฺกิตฺตนํ อุลฺลิงฺคนฺตเมว ปวตฺตติ ฯ ตถาหิ วกฺขติ เอตฺตาวตา ติสฺโส สิกฺขาติอาทิ ฯ โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณนฺติ เอตฺถ หิ อาทิสทฺเทน สพฺพสกทาคามิอนาคามิโน วิย สพฺเพปิ อรหนฺโต สงฺคยฺหนฺติ วิภาคสฺส อนุทฺธฏตฺตา เตน ติณฺณมฺปิ โพธิสตฺตานํ นิพฺเพธภาคิยา สีลาทโย อิธ สีเล ปติฏฺฐายาติอาทิวจเนน สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ติณฺณมฺปิ หิ เนสํ จริมภเว วิเสสโต สํสารภยิกฺขณํ ยถาสกํ สีเล ปติฏฺฐาย สมถวิปสฺสนาหิ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตณฺหาชฏาวิชฏนปฏิปตฺติ จ สมานาติ ฯ อถวา ฯ โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ สาธารณวจเนน สาติสยํ นิรติสยญฺจ ตณฺหาชฏาวิชฏนํ คหิตํ ตตฺถ ยํ นิรติสยํ สวาสนปฺปหานตาย เตน สตฺถุ ปหานสมฺปทา กิตฺติตา โหติ ตนฺนิมิตฺตา ญาณสมฺปทา จ ตทุภเยน นานนฺตริกตาย อานุภาวสมฺปทาทโยปีติ เอวมฺปิ โถมนา-

๑. สุมงฺคลวิลาสินีอาทีสุ อารมฺภคาถายํ ฯ ๒. อีทิสญฺหิ วจนํ สมฺพนฺธิยมานํ ลิงฺคตฺโถติ วุจฺจติ ฯ อมฺหากํ โปราณาจริยมติยา ปน ปฐมากิริยาวิเสสนนฺติ วุจฺจติ ฯ สกฺกฏภาสานุโลเมน ทุติยาวิภตฺติกมฺปิ ภเวยฺย ฯ ตสฺมา วิรุทฺธนฺติ น มญฺญิตพฺพํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปุพฺพิกายํ กถาติ เวทิตพฺพํ ฯ อถวา ฯ โถมนาปุพฺพิกาเอวายํ กถาติ ทฏฺฐพฺพํ สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโรติอาทินา สตฺถุ โถมนํ ปุรกฺขิตฺวา สํวณฺณนาย อารทฺธตฺตา ฯ สา ปนายํ ยสฺมา ปุจฺฉนฺตสฺส อชฺฌาสยานุรูปํ พฺยากรณสมตฺถตาย วิภาวนวเสน ปวตฺติตา อาจิณฺณญฺเจตํ อาจริยสฺส ยทิทํ สํวณฺเณตพฺพธมฺมานุคุณํ สํวณฺณนารมฺเภ สตฺถุ อภิตฺถวนํ ตสฺมา อิมินา การเณน เอวเมตฺถ โถมนา ปวตฺติตาติ โถมนาการสฺส วุจฺจมานสฺส การณํ อุทฺธรนฺเตน ปฐมํ วิสชฺชนคาถํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺสา นิทานโจทนามุเขน ปุจฺฉาคาถํ สรูปโต อตฺถโต จ ทสฺเสตฺวา ตสฺสา ปุจฺฉาย อวิปรีตํ พฺยากรณสมตฺถภาวโชตนํ ภควโต โถมนํ ปุรกฺขิตฺวา ยถาธิปฺเปตธมฺมสํวณฺณนา กตา ฯ เตนาห สีเล ปติฏฺฐายาติอาทิ ฯ ตตฺถ คาถาย อตฺโถ ปรโต อาวิภวิสฺสติ ฯ

[๑] อิตีติอาทีสุ ฯ อิตีติ อยํ อิติสทฺโท เหตุปริสมาปนาทิปทตฺถวิปริยายปการาวธารณ นิทสฺสนาทิอเนกตฺถปฺปเภโท ฯ ตถา เหส รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตีติอาทีสุ[๑] เหตุมฺหิ อาคโต ฯ ตสฺมาติห เม ภิกฺขเว ธมฺมทายาทา ภวถ มา อามิสทายาทา อตฺถิ เม ตุมฺเหสุ อนุกมฺปา กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ โน อามิสทายาทาติอาทีสุ[๒] ปริสมาปเน ฯ อิติ วา อิติ เอวรูปา นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโตติอาทีสุ[๓]

๑. สํ. ขนฺธวาร. ๑๗/๑๐๕ ฯ ๒. ม. มุ. ๑๒/๒๑ ฯ ๓. ที. สี. ๙/๘ ฯ

ปณฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

อาทิอตฺเถ ฯ มาคณฺฑิโยติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลาโปติอาทีสุ ปทตฺถวิปริยาเย ฯ อิติ โข ภิกฺขเว สปฺปฏิภโย พาโล อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโต สอุปทฺทโว พาโล อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต สอุปสคฺโค พาโล อนุปสคฺโค ปณฺฑิโตติอาทีสุ[๑] ปกาเร ฯ อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ ปุฏฺเฐน สตา อานนฺท อตฺถีติสฺส วจนียํ กึปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ เจ วเทยฺย ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิจฺจสฺส วจนียนฺติอาทีสุ[๒] อวธารเณ ฯ สนฺนิฏฺฐาเนติ อตฺโถ ฯ อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อนฺโต นตฺถีติ โข กจฺจาน อยํ ทุติโย อนฺโตติอาทีสุ[๓] นิทสฺสเน ฯ อิธาปิ นิทสฺสเน ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปกาเรติปิ วตฺตุํ วฏฺฏเตว ฯ ปจโม ปน อิติสทฺโท ปริสมาปเน ทฏฺฐพฺโพ ฯ หีติ อวธารเณ ฯ อิทนฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขวจนํ ยถาธิกตสฺส สุตฺตปทสฺส อภิมุขีกรณโต ฯ

วุตฺตนฺติ อยํ วุตฺตสทฺโท สอุปสคฺโค อนุปสคฺโค จ วปฺปน-วาปสมีกรณเกโสหารณชีวิตวุตฺติปมุตฺตภาวปาวจนปวตฺติตอชฺเฌสน-กถนาทีสุ ทิสฺสติ ฯ ตถาหิ อยํ

คาโว ตสฺส ปชายนฺติ เขตฺเต วุตฺตํ วิรูหติ

วุตฺตานํ ผลมสฺนาติ โย มิตฺตานํ น ทุพฺภตีติ-[๔]

๑. ม. อุ. ๑๔/๑๖๖ ฯ องฺ. ติก. ๒๐/๑๒๖ ฯ ๒. ที. ม. ๑๐/๖๕ ฯ
๓. สํ. นิทาน. ๑๖/๒๑ ฯ ๔. ขุ. ชา. ๒๘/๑๕๕ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อาทีสุ วปฺปเน อาคโต ฯ โน จ โข ปฏิวุตฺตนฺติอาทีสุ อชฺฌฺจทนฺตกาทีหิ วาปสมีกรเณ ฯ กาปทิโก มาณโว ทหโร วุตฺต-สิโรติอาทีสุ[๑] เกโสหารเณ ฯ ปนฺนโลโม ปรทวุตฺโต มิคภูเตน เจตสา วิหรตีติอาทีสุ[๒] ชีวิตวุตฺติยํ ฯ เสยฺยถาปิ นาม ปณฺฑุ-ปลาโส พนฺธนา ปวุตฺโต อภพฺโพ หริตตายาติอาทีสุ[๓] พนฺธนโต ปมุตฺตภาเว ฯ เยสมิทํ เอตรหิ โปราณํ มนฺตปทํ คีตํ ปวุตฺตํ สมีหิตนฺติอาทีสุ[๔] ปาวจนภาเวน ปวตฺติเต ฯ โลเก ปน วุตฺโต คุโณ วุตฺโต ปารายโนติอาทีสุ อชฺเฌสเน ฯ วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตา ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสทายาทาติ-[๕] อาทีสุ กถเน ฯ อิธาปิ กถเนเอว ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตสฺมา อิติ หิ เอวเมว อิทํ สุตฺตํ เทสิตนฺติ ยถานิกฺขิตฺตํ คาถํ เทสิตภาเวน นิทสฺเสติ ตสฺสา วา เทสิตาการํ อวธาเรติ ฯ

กสฺมาติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกํ ฯ ปนาติ วจนาลงฺการมตฺตํ ฯ อุภเยนาปิ การณํ ปุจฺฉติ ฯ เอตนฺติ ยถาวุตฺตํ สุตฺตปทํ ปจฺจาม-สติ ฯ วุตฺตนฺติ ปุจฺฉานิมิตฺตํ ฯ ตทตฺถสฺส อตฺตโน พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานตํ อุปาทาย อิทนฺติ วตฺวา ปุน ภควตา ภาสิตาการํ สนฺธาย เอตนฺติ วุตฺตํ ฯ สกเลน ปนาเนน วจเนน เทสนาย นิทานํ โจทิตํ[๖] โหติ ปรโต[๗] ตสฺสา เทสกเทสกาลปฏิคฺคาหเก วิภาเวตุํ

๑. ม. ม. ๑๓/๕๙๘ ฯ ๒. ม. ม. ๑๓/๑๘๓-๔-๗ ตตฺถ ปน พหุวจนํ ฯ
๓. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๘๖ ฯ ๔. ที. สี. ๙/๓๐๑ ฯ ๕. ม. มู. ๑๒/๒๒ ฯ
๖. ม. โชติตํ ฯ ๗. ม. ยโต ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

ภควนฺตํ กิราติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ กิราติ อนุสฺสวนฏฺเฐ นิปาโต ฯ เตน วุจฺจมานตฺถสฺส อนุอนุสฺสุยฺยมานตํ ทีเปติ ฯ รตฺติภาเคติ รตฺติยา เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส ฯ มชฺฌิมยาเมติ อธิปฺปาโย ฯ เวสฺสวณาทโย วิย อปากฏนาม- เธยฺยตฺตา อญฺญตโร เทโวเอว เทวปุตฺโต ฯ สํสยสมุคฺฆาตตฺถนฺติ วิจิกิจฺฉาสลฺล สมุทฺธรณตฺถํ ปุจฺฉีติ โยชนา ฯ สํสยสมุคฺฆาตตฺถนฺติ จ อิมินา ปญฺจสุ ปุจฺฉาสุ อยํ วิมติจฺเฉทนา ปุจฺฉาติ ทสฺเสติ ฯ

เยน อตฺเถน ตณฺหา ชฏาติ วุตฺตา ตเมว อตฺถํ ทสฺเสตุํ ชาลินิยาติอาทิ วุตฺตํ ฯ สา หิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภโท อตฺตโน อวยวภูโตเอว ชาโล เอติสฺสา อตฺถีติ ชาลินีติ วุจฺจติ ฯ อิทานิสฺสา ชฏาการน ปวตฺตึ ทสฺเสตุํ สา หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ รูปาทีสุ อารมฺมเณสูติ ตสฺสา ปวตฺติฏฺฐานมาห รูปาทิ- ฉฬารมฺมณวินิมุตฺตสฺส ตณฺหาวิสยสฺส อภาวโต ฯ เหฏฺฐูปริยวเสนาติ กทาจิ รูปารมฺมเณกทาจิยาว ธมฺมารมฺมเณ กทาจิ ธมฺมารมฺมเณ กทาจิ ยาว รูปารมฺมเณติ เอวํ เหฏฺฐา อุปริ จ ปวตฺติวเสน ฯ เทสนากฺกเมน เจตฺถ เหฏฺฐูปริยตา ทฏฺฐพฺพา ฯ กทาจิ กามภเว กทาจิ รูปภเว กทาจิ อรูปภเว กทาจิ วา อรูปภเว ฯ เป ฯ กทาจิ กามภเวติ เอวมฺเปตฺถ เหฏฺฐูปริยวเสน ปวตฺติ เวทิตพฺพา ฯ สพฺพสงฺขารานํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวตฺตา อปราปรุปฺปตฺติ เอตฺถ สํสิพฺพนนฺติ อาห ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโตติ ฯ สํสิพฺพนฏฺเฐนาติ อิทํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เยน สมฺพนฺเธน ชฏา วิยาติ ชฏาติ ชฏาตณฺหานํ อุปมูปเมยฺยตา ตํทสฺสนํ ฯ อยํ เหตฺถ อตฺโถ ยถา ชาลิโน เวฬุคุมฺพสฺส สาขา โกสสญฺจยาทโย จ อตฺตนา อตฺตโน อวยเวหิ สํสิพฺพิตา วินทฺธา ชฏาติ วุจฺจนฺติ เอวํ ตณฺหาปิ สํสิพฺพนสภาเวนาติ ฯ สํสิพฺพิ- ตฏฺเฐนาติ วา ปาโฐ ฯ อตฺตนาว อตฺตโน สํสิพฺพิตภาเวนาติ อตฺโถ ฯ อยํ หิ ตณฺหา โกสการกิมิ วิย อตฺตนาว อตฺตานมฺปิ สํสิพฺพนฺตี ปวตฺตติ ฯ เตนาห ภควา รูปตณฺหา โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ เอตฺถ นิวีสมานา นิวีสตีติอาทิ[๑] ฯ อิเม สตฺตา มม อิทนฺติ ปริคฺคหิตํ วตฺถุํ อตฺตนิพฺพิเสสํ มญฺญมานา อพฺภนฺตริมํ กโรนฺติ ฯ อพฺภนฺตรฏฺโฐ จ อนฺโตสทฺโทติ สกปริกฺขาเร อุปฺปชฺชมานาปิ ตณฺหา อนฺโตชฏาติ วุตฺตา ฯ ปพฺพชิตสฺส ปตฺตาทิ คหฏฺฐสฺส หตฺถิอาทิ สกปริกฺขาโร ฯ อตฺตาติ ภวติ เอตฺถ อภิธาโนติ อตฺตภาโว อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ ฯ สรีรนฺติ เกจิ ฯ มม อตฺตภาโว สุนฺทโร อสุกสฺส วิย มม อตฺตภาโว ภเวยฺยาติ วา อาทินา สกอตฺตภาวาทีสุ ตณฺหาย อุปฺปชฺชนากาโร เวทิตพฺโพ ฯ อตฺตโน จกฺขาทีนิ อชฺฌตฺติกายตนานิ อตฺตโน ปเรสญฺจ รูปาทีนิ พาหิรายตนานิ ปเรสํ สพฺพานิ วา สปรสนฺตติ- ปริยาปนฺนานิ วา จกฺขาทีนิ อชฺฌตฺติกายตนานิ ตถา รูปาทีนิ พาหิรายตนานิ ฯ ปริตฺตมหคฺคตภเวสุ ปวตฺติยาปิ ตณฺหาย อนฺโต-

๑. ม. มู. ๑๒/๑๒๐ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

ชฏา พหิชฏาภาโว เวทิตพฺโพ ฯ กามภโว หิ กสฺสจิปิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา กณฺจิปิ อวิมุตฺโต อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส วิเสสปจฺจโยติ อชฺฌตฺตํ อนฺโตติ จ วุจฺจติ ตพฺพิปริยายโต รูปารูปภโว พหิทฺธา พหีติ จ ฯ เตนาห ภควา อชฺฌตฺตสํโยชโน ปุคฺคโล พหิทฺธา- สํโยชโน ปุคฺคโลติ[1] ฯ วิสยเภเทน ปวตฺติอาการเภเทน จ อเนกเภท- ภินฺนมฺปิ ตณฺหํ ชฏาภาวสามญฺเญน เอกนฺติ คเหตฺวา ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย ชฏายาติ วุตฺตํ ฯ สา ปน ปชาติ วุตฺตสตฺต- สนฺตานปริยาปนฺนาเอว หุตฺวา ปุนปฺปุนํ ตํ ชเฏนฺตี วินทฺธนฺตี ปวตฺตตีติ อาห ชฏาย ชฏิตา ปชาติ ฯ ตถาหิ ปรมตฺถโต ยทิปิ อวยวพฺยติเรเกน สมุทาโย นตฺถิ เอกเทโส ปน สมุทาโย นาม น โหตีติ อวยวโต สมุทายํ ภินฺนํ กตฺวา อุปมูปเมยฺยํ ทสฺเสนฺโต ยถา นาม เวฬุชฏาทีหิ ฯเปฯ สํสิพฺพิตาติ อาห ฯ อิมํ ชฏนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ตีสุ ธาตูสุ เอกมฺปิ อเสเสตฺวา สํสิพฺพเนน เตธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํ ฯ เตนสฺสา มหาวิสยตํ วิชฏนสฺส จ สุทุกฺกรสภาวมาห ฯ วิชเฏตุํ โก สมตฺโถติ อิมินา วิชฏเยติ ปทํ สตฺติอตฺถํ น วิธิอาทิอตฺถนฺติ ทสฺเสติ ฯ

เอวํ อนฺโตชฏาติอาทินา ปุฏฺโฐ ปน อสฺส เทวปุตฺตสฺส อิมํ คาถมาหาติ สมฺพนฺโธ ฯ เอทิโสว อิมํ ปญฺหํ วิสชฺเชยฺยาติ สตฺถารํ คุณโต ทสฺเสนฺโต สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโรติอาทิมาห ฯ

๑. องฺ. ทุก. ๒๐/๘๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๒] ตตฺถ สพฺพธมฺเมสูติ อตีตาทิเภทภินฺเนสุ สพฺเพสุ เญยฺยธมฺเมสุ ฯ อปฺปฏิหตญาณจาโรติ อนวเสสเญยฺยาวรณปฺปหาเนน นิสฺสงฺคจารตฺตา น วิหตญาณปฺปวตฺติโก ฯ เอเตน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาวิภาวเนน อาทิโต ติณฺณํ อาเวณิกธมฺมานํ คหเณเนว ตเทกลกฺขณตาย ตทวินาภาวโต จ ภควโต เสสาเวณิกธมฺมานมฺปิ คหิตภาโว เวทิตพฺโพ ฯ ทิพฺพนฺติ กามคุณาทีหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ เตสุ วา วิหรนฺติ วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ อิสฺสริยธนาทิสกฺการทานคฺคหณํ ตนฺตํ อตฺถานุสาสนญฺจ กโรนฺตา โวหรนฺติ ปุญฺญาติสยโยคานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชตนฺติ ยถาธิปฺเปตญฺจ วิสยํ อปฺปฏิฆาเตน คจฺฉนฺติ ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน จ สกฺโกนฺตีติ เทวา ฯ อถวา ฯ เทวนียา ตํตํพฺยสนนิตฺถรณตฺถิเกหิ สรณํ ปรายนนฺติ คมนียา อภิตฺถวนียา โสภาวิเสสโยเคน กมนียาติ วา เทวา ฯ เต ติวิธา สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติ ฯ ภควา ปน นิรติสยาย อภิญฺญากีฬาย อุตฺตเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ สปรสนฺตานคตปญฺจวิธมารวิชยิจฺฉานิปฺผตฺติยา จิตฺติสฺสริยสตฺตธนาทิสมฺมาปฏิปตฺติอเวจฺจปฺปสาทสกฺการทานคฺคหณสงฺขาเตน ธมฺมสภาวปุคฺคลชฺฌาสยานุรูปานุสาสนีสงฺขาเตน จ โวหาราติสเยน ปรมาย ปญฺญาสรีรปฺปภาสงฺขาตาย ชุติยา อนญฺญสาธารณาย ญาณสรีรคติยา มารวิชยสพฺพสพฺพญฺญุคุณปรหิตนิปฺผาทเนสุ อปฺปฏิหตาย สตฺติยา จ สมนฺนาคตตฺตา สเทวเกน

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

โลเกน สรณนฺติ คมนียโต อภิตฺถวนียโต ภตฺติวเสน กมนียโต จ สพฺเพ เทเว เตหิ คุเณหิ อภิภุยฺย ฐิตตฺตา เตสํ เทวานํ เสฏฺโฐ อุตฺตโม เทโวติ เทวเทโว ฯ สพฺพเทเวหิ ปูชนียตโร เทโวติ วา วิสุทฺธิเทวภาวสฺส วา สพฺพญฺญุคุณาลงฺการสฺส อธิคตตฺตา อญฺเญสํ เทวานํ อติสเยน เทโวติ เทวเทโว ฯ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สกฺกานํ มหาพฺรหฺมานญฺจ คุณาภิภวนโต อธิโก อติสโย อติเรกตโร สกฺโก พฺรหฺมา จาติ สกฺกานํ อติสกฺโก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา ฯ ญาณปหานเทสนาวิเสเสสุ สเทวเก โลเก เกนจิ อวิกมฺปนียฏฺฐานตาย กุโตจิปิ อุตฺราสาภาวโต จตูหิ เวสารชฺเชหิ วิสารโทติ จตุเวสารชฺชวิสารโท ยํ สนฺธาย วุตฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธาติ ตตฺร วต มํ สมโณ วา ฯเปฯ เวสารชฺชปฺปตฺโต วิหรามีติ[๑] ฯ ฐานาฐานญาณาทีหิ ทสหิ ญาณพเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ทสพลธโร ยํ สนฺธาย วุตฺตํ อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฐานญฺจ อฐานโต ยถาภูตํ ปชานาตีติอาทิ[๒] ฯ ยํกิญฺจิ เญยฺยํ นาม ตตฺถ สพฺพตฺเถว อนาวรณญาณตาย อนาวรณญาโณ ฯ ตญฺจ สพฺพํ สมนฺตโต สพฺพาการโต หตฺถตเล อามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ทสฺสนสมตฺเถน ญาณจกฺขุนา สมนฺนาคตตฺตา สมนฺตจกฺขุ สพฺพญฺญูติ อตฺโถ ฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ ปจฺฉิมานิ เทฺว อสาธารณญาณานิ คหิตานิ ฯ

๑. ม. มู. ๑๒/๑๔๔ ฯ ๒. อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๔๒๗ ฯ นย. ม. มู. ๑๒/๑๔๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควา ฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ ปรโต พุทฺธานุสฺสตินิทฺเทเส วิตฺถารโต อาคมิสฺสติ ฯ เอตฺถ จ สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโรติ อิมินา ติยทฺธารุฬฺหานํ ปุจฺฉานํ ภควโต พฺยากรณสมตฺถตาย ทสฺสิตาย กึ เทวตานมฺปิ ปุจฺฉํ พฺยากาตุํ สมตฺโถ ภควาติ อาสงฺกาย ตนฺนิวตฺตนตฺถํ เทวเทโวติ วุตฺตํ เทวานํ อติเทโว สกฺโก เทวานมินฺโท เทวตานํ ปญฺหํ วิสชฺเชติ ตโต อิมสฺส โก วิเสโสติ จินฺเตนฺตานํ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ สกฺกานํ อติสกฺโกติ วุตฺตํ สกฺเกนปิ ปุจฺฉิตมตฺถํ สนงฺกุมาราทโย พฺรหฺมาโน วิสชฺเชนฺติ ตโต อิมสฺส โก อติสโยติ จินฺเตนฺตานํ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาติ วุตฺตํ อยญฺจสฺส วิเสโส จตุเวสารชฺช ทส-พลญาเณหิ ปากโฏ ชาโตติ ทสฺสนตฺถํ จตุ ฯเปฯ ธโรติ วุตฺตํ อิมานิ จ ญาณานิ อิมสฺส ญาณทฺวยสฺส อธิคเมน สเหว สิทฺธานีติ ทสฺสนตฺถํ อนาวรณญาโณ สมนฺตจกฺขูติ วุตฺตํ ตยิทํ ญาณทฺวยํ ปุญฺญญาณสมฺภารุปจยสิทฺธาย ภคฺคโทสตาย สิทฺธนฺติ ทสฺเสนฺโต ภควาติ อโวจาติ เอวเมเตสํ ปทานํ คหเณ ปโยชนํ อนุปุพฺพี จ เวทิตพฺพา ฯ ยํ ปเนตํ ปจฺฉิมํ อนาวรณญาณํ สพฺพญฺญุตญาณนฺติ-ญาณทฺวยํ ตํ อตฺถโต อภินฺนํ ฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ วิสยปฺปวตฺติ-มุเขน อญฺเญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิธา กตฺวา วุตฺตํ ฯ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมารมฺมณตาย สพฺพญฺญุตญาณํ ฯ ตตฺถาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติปิ วุตฺตํ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ ปรโต พุทฺธานุสฺสตินิทฺเทเส วกฺขามิ ฯ

มหนฺเต สีลกฺขนฺธาทิเก เอสิ คเวสีติ มเหสิ ภควา เตน มเหสินา ฯ วณฺณยนฺโตติ วิวรนฺโต วิตฺถาเรนฺโต ฯ ยถาภูตนฺติ อวิปรีตํ ฯ สีลาทิเภทนนฺติ สีลสมาธิปญฺญาทิวิภาคํ ฯ สุทุลฺลภนฺติ อฏฺฐกฺขณวชฺชิเตน นวเมน ขเณน ลทฺธพฺพตฺตา สุฏฺฐุ ทุลฺลภํ ฯ สีลาทิสงฺคหนฺติ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคหํ ฯ อริยมคฺโค หิ ตีหิ ขนฺเธหิ สงฺคหิโต สปฺปเทสตฺตา นครํ วิย รชฺเชน น ตโย ขนฺธา อริยมคฺเคน นิปฺปเทสตฺตา ฯ วุตฺตญฺเหตํ น โข อาวุโส วิสาข อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มคฺเคน ตโย ขนฺธา สงฺคหิตา ตีหิ จ โข อาวุโส วิสาข ขนฺเธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค สงฺคหิโตติ[๑] ฯ กิเลสโจเรหิ อปริปนฺถนิยตาย[๒]) เขมํ ฯ อนฺตทฺวยปริวชฺชนโต มายาทิ-กายวงฺกาทิปฺปหานโต จ อุชุ ฯ สพฺเพสํ สงฺกิเลสธมฺมานํ มารณ-วเสน คมนโต ปวตฺตนโต นิพฺพานสฺส มคฺคนโต นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิตพฺพโต จ มคฺคํ ฯ วิสุทฺธิยาติ นิพฺพานาย วิสุทฺธิภาวาย วา อรหตฺตายาติ อตฺโถ ฯ ยถาภูตํ อชานนฺตาติ เอวํ สีลวิสุทฺธิ-อาทิวิสุทฺธิปรมฺปราย อภิคนฺตพฺโพ เอวํรูโป เอวํกิจฺจโก เอว-มตฺโถติ ยาถาวโต อนวพุชฺฌนฺตา ฯ สกลสงฺกิเลสโต สํสารโต จ สุทฺธึ วิมุตฺตึ กาเมนฺติ ปฏฺเฐนฺตีติ สุทฺธิกามา ฯ อปิสทฺโท สมฺภาวเน ฯ เตน นเกวลํ สีลมตฺเตน ปริตุฏฺฐา อถโข วิสุทฺธิ-

๑. ม. มู. ๑๒/๕๔๙ ฯ ๒. ม. อปริพนฺธนิยตาย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

กามาปิ สมานาติ ทสฺเสติ ฯ อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน ฯ ภาวนาย
ยุตฺตปยุตฺตตาย โยคิโน วายมนฺตาปิ วิสุทฺธึ อุทฺทิสฺส ปโยคํ
ปรกฺกมํ กโรนฺตาปิ อุปายสฺส อนธิคตตฺตา วิสุทฺธึ นาธิคจฺฉนฺตีติ
โยชนา ฯ เตสนฺติ โยคีนํ ฯ กามญฺจายํ วิสุทฺธิมคฺโค สมนฺตภทฺท-
กตฺตา สวนธารณปริจยาทิปสุตานํ สพฺเพสมฺปิ ปามุชฺชกโร โยคีนํ
ปน สาติสยํ ปโมทเหตูติ อาห เตสํ ปามุชฺชกรณนฺติ ฯ พาหิรก-
นิกายนฺตรลทฺธีหิ อสมฺมิสฺสตาย สุฏฺฐุวิสุทฺธวินิจฺฉยตฺตา สุวิสุทฺธ-
วินิจฺฉยํ ฯ มหาวิหารวาสีนนฺติ อตฺตโน อปสฺสยภูตํ นิกายํ ทสฺเสติ ฯ
เทสนานยนิสฺสิตนฺติ ธมฺมสํวณฺณนานยสนฺนิสฺสิตํ ฯ เอตฺถ จ เตสํ
ปามุชฺชกรณนฺติอาทินา สพฺพสงฺกิเลสมลวิสุทฺธตาย วิสุทฺธึ นิพฺพานํ
ปฏฺเฐนฺตานํ โยคีนํ เอกํเสน ตทาวหตฺตา ปามุชฺชกโร ญาณุตฺตเรหิ
สมฺมาปฏิปนฺเนหิ อธิคตตฺตา สุฏฺฐุ สมฺมา วิสุทฺธวินิจฺฉโย มหา-
วิหารวาสีนํ กถามคฺโคติ ทสฺเสติ ฯ สกฺกจฺจํ เม ภาสโต สกฺกจฺจํ
นิสามยถาติ โยเชตพฺพํ ฯ เอตฺถ จ อิมิสฺสา คาถายาติ อิมินา
วิสุทฺธิมคฺคภาสนสฺส นิสฺสยํ กถิตาย มเหสินาติ อิมินา ตสฺส
ปมาณภาวํ ยถาภูตํ อตฺถํ สีลาทิเภทนนฺติ อิมินา อวิปรีตปิณฺฑตฺถํ
สุทุลฺลภํ ฯเปฯ โยคิโนติ อิมินา นิมิตฺตํ เตสํ ปามุชฺชกรณนฺติ
อิมินา ปโยชนํ วณฺณยนฺโต อตฺถํ สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ มหาวิหารวาสีนํ
เทสนานยนิสฺสิตํ สกฺกจฺจนฺติ จ อิมินา กรณปฺปการํ ทสฺเสตฺวา
วิสุทฺธิกามา สพฺเพปิ นิสามยถ สาธโวติ อิมินา ตตฺถ สกฺกจฺจสวเน

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

สาธุชเน นิโยเชติ ฯ สาธุกํ สวนปฏิพทฺธา หิ สาสนสมฺปตฺติ ฯ วจนตฺถวิภาวเนน ปเวทิตวิสุทฺธิมคฺคสามญฺญตฺถสฺส วิสุทฺธิมคฺคกถา วุจฺจมานา อภิรุจึ อุปฺปาเทตีติ ปทตฺถโต วิสุทฺธิมคฺคํ วิภาเวตุํ ตตฺถ วิสุทฺธีติอาทิ อารทฺธํ ฯ

[๓] ตตฺถ ตตฺถาติ ยทิทํ วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสนฺติ เอตฺถ วิสุทฺธิมคฺคปทํ วุตฺตํ ตตฺถ ฯ สพฺพมลวิรหิตนฺติ สพฺเพหิ ราคาทิมเลหิ สพฺเพหิ สงฺกิเลสมเลหิ จ วิรหิตํ วิวิตฺตํ ตโตเอว อจฺจนฺตปริสุทฺธํ สพฺพทา สพฺพถา จ วิสุทฺธนฺติ อตฺโถ ฯ ยถาวุตฺตํ วิสุทฺธึ มคฺคติ คเวสติ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ วิสุทฺธิมคฺโค ฯ เตนาห มคฺโคติ อธิคมุ-ปาโย วุจฺจตีติ ฯ วิสุทฺธิมคฺโคติ จ นิปฺปริยาเยน โลกุตฺตรมคฺโค เวทิตพฺโพ ฯ ตทุปายตฺตา ปน ปุพฺพภาคมคฺโค ตนฺนิสฺสโย กถา-ปพนฺโธ จ ตถา วุจฺจติ ฯ สฺวายํ วิสุทฺธิมคฺโค สตฺถารา เทสนาวิลาสโต เวเนยฺยชฺฌาสยโต จ นานานเยหิ เทสิโต เตสุ อยเมโก นโย คหิโตติ ทสฺเสตุํ โส ปนายนฺติอาทิ อารทฺธํ ฯ

ตตฺถ กตฺถจีติ กิสฺมิญฺจิ สุตฺเต ฯ วิปสฺสนามตฺตวเสเนวาติ อวธารเณน สมถํ นิวตฺเตติ ฯ โส หิ ตสฺสา ปฏิโยคี น สีลาทิ ฯ มตฺตสทฺเทน จ วิเสสนิวตฺติอตฺเถน สวิเสสํ สมาธึ นิวตฺเตติ โย[๒] อุปจารปฺปนาเภโท วิปสฺสนายานิกสฺส เทสนาติ กตฺวา น สมาธิมตฺตํ นหิขณิกสมาธึ วินา วิปสฺสนา สมฺภวติ ฯ วิปสฺสนาติ

๑. ม. โส. ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

จ ติวิธาปิ อนุปสฺสนา เวทิตพฺพา น อนิจฺจานุปสฺสนาว น หิ อนิจฺจทสฺสนมตฺเตน สจฺจาภิสมโย สมฺภวติ ฯ ยํ ปน คาถายํ อนิจฺจลกฺขณสฺเสว คหณํ กตํ ตํ ยสฺส ตเทว สุฏฺฐุตรํ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ตาทิสสฺส วเสน ฯ โสปิ หิ อิตรํ ลกฺขณทฺวยํ วิภูตตรํ กตฺวา สมฺมสิตฺวา วิเสสํ อธิคจฺฉติ น อนิจฺจลกฺขณเมว ฯ สพฺเพ สงฺขาราติ สพฺเพ เตภูมิกา สงฺขารา เต หิ สมฺมสนียา ฯ อนิจฺจาติ น นิจฺจา อทฺธุวา อิตฺตรา ขณภงฺคุราติ ฯ ปญฺญายาติ วิปสฺสนาปญฺญาย ปสฺสติ สมฺมสติ ฯ อถ ปจฺฉา อุทยพฺพ-ยญาณาทีนํ อุปฺปตฺติยา อุตฺตริกาลํ ฯ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเขติ ตสฺมึเยว อนิจฺจาการโต ทิฏฺเฐ สพฺเพ สงฺขาราติ วุตฺเต เตภูมิเก ขนฺธปญฺจก-สงฺขาเต ทุกฺเข นิพฺพินฺทติ นิพฺพิทาญาณํ ปฏิลภติ ฯ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยาติ เอส นิพฺพิทานุปสฺสนาสงฺขาโต วิราคาทีนํ การณภูโต นิพฺพานสฺส อธิคมุปาโย ฯ

ฌานปญฺญาวเสนาติ สมถวิปสฺสนาวเสน ฯ ฌานนฺติ เจตฺถ วิปสฺสนาย ปาทกภูตํ ฌานํ อธิปฺเปตํ ฯ ยมฺหีติ ยสฺมึ ปุคฺคเล ฯ ฌานญฺจ ปญฺญา จาติ เอตฺถายมตฺโถ โย ปุคฺคโล ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตํ อุสฺสุกฺกาเปติ ฯ สเว นิพฺพานสนฺติเกติ โส พฺยตฺตํ นิพฺพานสฺส สมีเป เอกนฺตโต นิพฺพานํ อธิคจฺฉตีติ ฯ

กมฺมนฺติ มคฺคเจตนา ฯ สา หิ อปจยคามิตาย สตฺตานํ วิสุทฺธึ อาวหติ ฯ วิชฺชาติ สมฺมาทิฏฺฐิ ฯ สีลนฺติ สมฺมาวาจา-

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

กมฺมนฺตา ฯ ชีวิตมุตฺตมนฺติ สมฺมาอาชีโว ฯ ธมฺโมติ อวเสสา จตฺตาโร อริยมคฺคธมฺมา ฯ อถวา ฯ กมฺมนฺติ สมฺมากมฺมนฺตสฺส คหณํ ฯ ยา จาวุโส วิสาข สมฺมาทิฏฺฐิ โย จ สมฺมาสงฺกปฺโป อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขนฺเธ สงฺคหิตาติ[๑] วจนโต วิชฺชาติ สมฺมาทิฏฺฐิ-สมฺมาสงฺกปฺปานํ คหณํ ฯ ธมฺโมติ สมาธิ เอวํธมฺมา เต ภควนฺโต อเหสุนฺติอาทีสุ[๒] วิย ตคฺคหเณเนว ฯ โย จาวุโส วิสาข สมฺมาวายาโม ยา จ สมฺมาสติ โย จ สมฺมาสมาธิ อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขนฺเธ สงฺคหิตาติ[๑] วจนโต สมฺมาวายามสตีนมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สีลนฺติ สมฺมาวาจาชีวานํ ฯ ชีวิตมุตฺตมนฺติ เอวรูปสฺส อริยปุคฺคลสฺส ชีวิตํ อุตฺตมํ ชีวิตนฺติ เอวเมตฺถ อฏฺฐงฺคิโก อริยมคฺโค วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

สีลาทิวเสนาติ สีลสมาธิปญฺญาวิริยวเสน ฯ สพฺพทาติ สมาทานโต ปฏฺฐาย สพฺพกาลํ ฯ สีลสมฺปนฺโนติ จตุปาริสุทฺธิสีลสมฺปทาย สมฺปนฺโน สมนฺนาคโต ฯ ปญฺญวาติ โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย สมนฺนาคโต ฯ สุสมาหิโตติ ตํสมฺปยุตฺเตน สมาธินา สุฏฺฐุ สมาหิโต ฯ อารทฺธวิริโยติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย ปคฺคหิตวิริโย ฯ ปหิตตฺโตติ นิพฺพานํ ปฏิเปสิตตฺตตาย กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขจิตฺโต ฯ โอฆนฺติ กาโมฆาทึ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ สํสารมโหฆเมว วา ฯ

๑. ม. มู. ๑๒/๕๕๐ ฯ ปาลิยมฺปน ปญฺญากฺขนฺเธน... สมาธิกฺขนฺเธนาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. ม. อุ. ๑๔/๒๔๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอกายโนติ เอกมคฺโค ฯ มคฺคปริยาโย หิ อิธ อยนสทฺโท ตสฺมา เอกมคฺคภูโต อยํ ภิกฺขเว มคฺโค น เทฺวธาปถภูโตติ อตฺโถ ฯ เอกํ วา นิพฺพานํ อยติ คจฺฉตีติ เอกายโน ฯ เอเกน วา คณสงฺคณิกํ ปหาย วูปกฏฺเฐน ปวิวิตฺเตน อยิตพฺโพ ปฏิปชฺชิตพฺโพติ เอกายโน ฯ อยนฺติ เตนาติ วา อยโน ฯ เอกสฺส เสฏฺฐสฺส ภควโต อยโนติ เอกายโน เตน อุปฺปาทิตตฺตา ฯ เอกสฺมึ วา อิมสฺมึเยว ธมฺมวินเย อยโนติ เอกายโน ฯ สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติ ราคาทิมเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทิอุปกฺกิเลเสหิ จ สตฺตานํ วิสุทฺธตฺถาย วิสุชฺฌนตฺถาย ฯ ยทิทนฺติ นิปาโต เย อิเมติ อตฺโถ ฯ ปุพฺเพ สรสลกฺขเณน มคฺคฏฺเฐน จ มคฺโคติ วุตฺตสฺเสว กายาทิวิสยเภเทน จตุพฺพิธตฺตา จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ วุตฺตํ ฯ สมฺมปฺปธานาทีสูติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน อปฺปมาทาภิรติอาทีนํ สงฺคโห เวทิตพฺโพ ฯ อปฺปมาทาภิรติอาทิวเสนาปิ หิ กตฺถจิ วิสุทฺธิมคฺโค เทสิโต ฯ ยถาห ฯ

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเกติ[๑] ฯ

[๔] ตตฺราติ ตสฺสํ คาถายํ ฯ อุปริ วุจฺจมานคาถาย วิตฺถารสํวณฺณนา นิทฺเทสปฏินิทฺเทสฏฺฐานิยา ตโต สงฺขิตฺตตรา อตฺถวณฺณนา อุทฺเทสฏฺฐานิยาติ อาห อยํ สงฺเขปวณฺณนาติ ฯ ยถาอุทฺทิฏฺฐสฺส หิ อตฺถสฺส นิทฺเทสปฏินิทฺเทสา สุกรา สุโพธา จ โหนฺตีติ ฯ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๑๙ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

สีเล ปติฏฺฐายาติ เอตฺถ ฯ สีเลติ กุสลสีเล ฯ ยทิปิ กตเม จ ถปติ อกุสลา สีลาติอาทีสุ[๑] อกุสลา ธมฺมาปิ สีลนฺติ อาคตา วุจฺจมานาย ปน จิตฺตปญฺญาภาวนาย อธิฏฺฐานโยคฺยตาย กิริยสีลานมฺปิอสมฺภโวกุโตอิตเรสนฺติ กุสลสีลเมเวตฺถ อธิปฺเปตํ ฯ สีลํ ปริปูรยมาโนติอาทีสุ ปริปูรยมาโนติ ปริปาเลนฺโต ปริวฑฺเฒนฺโต วา สพฺพภาเคหิ สํวรนฺโต อวีติกฺกมนฺโต จาติ อตฺโถ ฯๆ ตถาภูโต หิ ตํ อวิชหนฺโต ตตฺถ ปติฏฺฐิโต นาม โหติ ฯ สีเลติ หิ อิทํ อาธาเร ภุมฺมํ ฯ ปติฏฺฐายาติ ทุวิธา ปติฏฺฐา นิสฺสยุ-ปนิสฺสยเภทโต ฯ ตตฺถ อุปนิสฺสยปติฏฺฐา โลกิยา อิตรา โลกุตฺตรา อภินฺทิตฺวา คหเณ ภินฺทิตฺวา ปน คหเณ ยถา โลกิยจิตฺตุปฺ-ปาเทสุ สหชาตานํ ปุริมปจฺฉิมานญฺจ วเสน นิสฺสยุปนิสฺสยปติฏฺฐา สมฺภาวติ เอวํ โลกุตฺตเรสุ เหฏฺฐิมมคฺคผลสีลวเสน อุปนิสฺสยปติฏฺฐาปิ สมฺภวติ ฯ ปติฏฺฐายาติ จ ปทสฺส ยทา อุปนิสฺสยปติฏฺฐา อธิปฺเปตา ตทา สทฺธํ อุปนิสฺสายาติอาทีสุ วิย ปุริมกาลกิริยาวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เตนาห ปุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุทฺโธ โหตีติ[๒] ฯ ยทา ปน นิสฺสยปติฏฺฐา อธิปฺเปตา ตทา จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจาติอาทีสุ[๓] วิย สมานกาลกิริยาวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ สมฺมาวาจาทโย หิ อตฺตนิ สมฺปยุตฺตานํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ สหชาตวเสเนว นิสฺสยปจฺจยา โหนฺตีติ ฯ

๑. ม. ม. ๑๓/๓๔๗ ฯ ๒. ม. อุ. ๑๔/๕๒๕ ฯ ๓. ม. มู. ๑๒/๔๗๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นรติ เนตีติ นโร ปุริโส ฯ ยถา หิ ปฐมปกติภูโต สตฺโต อิตราย ปกติยา เสฏฺฐฏฺเฐน ปุริ อุจฺจฏฺฐาเน เสติ ปวตฺตตีติ ปุริโสติ วุจฺจติ เอวํ นยนฏฺเฐน นโรติ วุจฺจติ ฯ ปุตฺตภาตุภูโตปิ หิ ปุคฺคโล มาตุเชฏฺฐภคินีนํ ปิตุฏฺฐาเน ติฏฺฐติ ปเคว อิตโร อิตราสํ ฯ นเรน โยคโต นรสฺส อยนฺติ วา นารี อิตฺถี ฯ สาปิ เจตฺถ กามํ ตณฺหาชฏาวิชฏนสมตฺถา อตฺถิ ปธานเมว ปน สตฺตํ ทสฺเสนฺโต นโรติ อาห ยถา สตฺถา เทวมนุสฺสานนฺติ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน อวิภาเคน ปุคฺคลปริยาโย อยนฺติ ทสฺเสตุํ นโรติ สตฺโตติ วุตฺตํ ฯ

สปญฺโญติ วิปากภูตาย สห ปญฺญาย วตฺตตีติ สปญฺโญ ฯ ตาย หิ อาทิโต ปฏฺฐาย สนฺตานวเสน พหุลํ ปวตฺตมานาย อยํ สตฺโต สวิเสสํ สปญฺโญติ วตฺตพฺพตํ อรหติ ฯ วิปากปญฺญาปิ หิ สนฺตานวิเสสเนน ภาวนาปญฺญุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสโย โหติ อเหตุก-ทฺวิเหตุกานํ ตทภาวโต ฯ สมฺปชญฺญสงฺขาตาย จ ตํตํกิจฺจการิกาย ปญฺญาย วเสน สปญฺโญติ วตฺตุํ วฏฺฏติ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน นิปกสทฺเทน ปาริหาริกปญฺญา คยฺหตีติ วิปากปญฺญาวเสเนวตฺถ อตฺโถ วุตฺโต ฯ กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญายาติ กมฺมชาย ติเหตุกปฏิสนฺธิยํ ปญฺญายาติ เอวํ ติเหตุกสทฺโท ปฏิสนฺธิสทฺเทน สมฺพนฺธิตพฺโพ น ปญฺญาสทฺเทน ฯ น หิ ปญฺญา ติเหตุกา อตฺถิ ปฏิสนฺธิโต ปภูติ ปวตฺตมานา ปญฺญา ปฏิสนฺธิยํ ปญฺญาติ วุตฺตา ตมฺมูลกตฺตา น

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปวตฺตาเอว ฯ

จินฺเตติ อารมฺมณํ อุปนิชฺฌายตีติ จิตฺตํ สมาธิ ฯ โส หิ สาติสยํ อุปนิชฺฌานกิจฺโจ น หิ วิตกฺกาทโย วินา สมาธินา ตมตฺถํ สาเธนฺติ สมาธิ ปน เตหิ วินาปิ สาเธตีติ ฯ ปคุณพลวภาวา- ปาทเนน ปจฺจเยหิ จิตํ ตถา สนฺตานํ จิโนตีติปิ จิตฺตํ สมาธิ ฯ ปฐมชฺฌานาทิวเสน จิตฺตวิจิตฺตตาย อิทฺธิวิธาทิจิตฺตกรเณน จ สมาธิ จิตฺตนฺติ วินาปิ ปโรปเทเสนสฺส จิตฺตปริยาโย ลพฺภเตว ฯ อฏฺจกถายํ ปน จิตฺตสทฺโท วิญฺญาเณ นิรุฬฺโหติ กตฺวา วุตฺตํ จิตฺตสีเสเนตฺถ สมาธิ นิทฺทิฏฺโฐติ ฯ ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ชานาตีติ ปญฺญา ฯ สา ยทิปิ กุสลาทิเภทโต พหุวิธา ภาวยนฺติ ปน วจนโต ภาเวตพฺพา อิธาธิปฺเปตาติ ตํ ทสฺเสตุํ วิปสฺสนนฺติ วุตฺตํ ฯ ภาวยนฺติ จ อิทํ ปจฺเจกํ โยเชตพฺพํ จิตฺตญฺจ ภาวยํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺติ ฯ ตยิทํ ทฺวยํ กึ โลกิยํ อุทาหุ โลกุตฺตรนฺติ ฯ โลกุตฺตรนฺติ ทฏฺฐพฺพํ อุกฺกฏฺฐนิทฺเทสโต ฯ ตํ หิ ภาวยมาโน อริยมคฺคกฺขเณ ตณฺหาชฏํ สมุจฺเฉทวเสน วิชเฏตีติ วุจฺจติ ฯ น โลกิยํ ฯ นานนฺตริยก- ภาเวน ปเนตฺถ โลกิยาปิ คหิตาว โหนฺติ โลกิยสมถวิปสฺสนาย วินา ตทภาวโต ฯ สมถยานิกสฺส หิ อุปจารปฺปนาปเภทํ สมาธึ อิตรสฺส ขณิกสมาธึ อุภเยสมฺปิ วิโมกฺขมุขตฺตยํ วินา น กทาจิปิ โลกุตฺตราธิคโม สมฺภวติ ฯ เตนาห สมาธิญฺเจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโนติ ฯ ตตฺถ ยทา โลกิยา สมถวิปสฺสนา อธิปฺเปตา ตทา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภาวยนฺติ อิทํ ภาวนากิริยาย เหตุภาวกถนํ ภาวนาเหตูติ อตฺโถ ฯ ตพฺภาวนาเหตุกา หิ วิชฏนกิริยาติ ฯ ยทา ปน โลกุตฺตรา อธิปฺเปตา ตทา เกวลํ วตฺตมานภาวนิทฺเทโส ฯ ตทุภยภาวนาสมกาลเมว หิ ตณฺหาชฏาวิชฏนํ ฯ

อาตาปี นิปโกติ อิทํ ยถาวุตฺตภาวนาย อุปการกธมฺมกิตฺตนํ ฯ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส หิ วิริยํ สติ สมฺปชญฺญนฺติ อิเม ตโย ธมฺมา พหูปการา ฯ วิริยุปตฺถทฺธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ สติสมฺปชญฺญา-นุปาลิตํ น ปริปตติ อุปริ จ วิเสสํ อาวหติ ฯ ปติฏฺฐาสิทฺธิยา เจตฺถ สทฺธาสิทฺธิ สทฺธูปนิสฺสยตฺตา สีลสฺส วิริยาทิสิทฺธิยา จ ฯ น หิ สทฺเธยฺยวตฺถุํ อสทฺทหนฺตสฺส ยถาวุตฺตวิริยาทโย สมฺภวนฺติ ฯ ตถา สมาธิปิ ฯ ยถา หิ เหตุภาวโต วิริยาทีหิ สทฺธาสิทฺธิ เอวํ ผลภาวโต เตหิ สมาธิสิทฺธิ ฯ วิริยาทีสุ หิ สมฺปชฺชมาเนสุ สมาธิ สมฺปนฺโนว โหติ อสมาหิตสฺส ตทภาวโต ฯ กถํ ปเนตฺถ สติสิทฺธิ ฯ นิปกคฺคหณโต ฯ ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺตา หิ สติ เนปกฺกนฺติ วุจฺจติ ฯ ยถาห ปรเมน สติเนปกฺเกน สมนฺนาคโตติ[๑] ฯ อฏฺฐกถายํ ปน เนปกฺกํ ปญฺญาติ อยมตฺโถ ทสฺสิโต ฯ ตคฺคหเณเนว สติปิ คหิตาว โหติ น หิ สติรหิตา ปญฺญา อตฺถีติ ฯ อปเร ปน สปญฺโญติ อิมินาว ปาริหาริกปญฺญาปิ คยฺหตีติ นิปโกติ ปทสฺส สโตติ อตฺถํ วทนฺติ ฯ ยทิปิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนํ ตํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๗ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

อตฺเถว อาตปฺปสทฺโท วิย ปน อาตาปสทฺโท วิริเยเยว นิรุฬฺโหติ อาห อาตาปีติ วิริยวาติ ฯ อถวา ฯ ปฏิปกฺขปฺปหาเน สมฺปยุตฺต-ธมฺมานํ อพฺภุสฺสหนวเสน ปวตฺตมานสฺส วิริยสฺส สาติสยนฺตทา-ตาปนนฺติ วิริยเมว ตถา วุจฺจติ น อญฺเญ ธมฺมา ฯ อาตาปีติ จายมีกาโร ปสํสาย อติสยสฺส วา ทีปโก ฯ วิริยวาติ วาสทฺโทปิ ตทตฺโถเอว ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตน สมฺมปฺปธานสมงฺคิตา วุตฺตา โหติ ฯ เตนาห กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนฏฺเฐนาติ ฯ อาตาปนคฺคหเณน เจตฺถ อารมฺภธาตุมาห อาทิโต วิริยารมฺโภติ กตฺวา ปริตาปนคฺ-คหเณน นิกฺกมปรกฺกมธาตุโย สพฺพโส ปฏิปกฺขโต นิกฺขนฺตตํ อุปรูปริ วิเสสปฺปตฺติญฺจ อุปาทาย ฯ

นิปจยติ วิโสเสติ ปฏิปกฺขํ ตโต วา อตฺตานํ นิปาติ รกฺขตีติ นิปโก สมฺปชาโน ฯ กมฺมฏฺฐานสฺส ปริหรเณ นิยุตฺตาติ ปาริหาริกา ฯ อภิกฺกมาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ สาตฺถกสมฺปชญฺญาทิวเสน ปริจฺฉิชฺช เนตีติ สพฺพกิจฺจปริณายิกา ฯ กมฺมฏฺฐานสฺส วา อุคฺคโห ปริปุจฺฉา ภาวนารมฺโภ มนสิการวิธิ ตตฺถ จ สกฺกจฺจการิตา สาตจฺจการิตา สปฺปายการิตา นิมิตฺตกุสลตา ปหิตตฺตตา อนฺตรา อสงฺโกโจ อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา วิริยสมตาโยชนนฺติ เอวมาทีนํ สพฺเพสํ กิจฺจานํ ปริณายิกา สพฺพกิจฺจปริณายิกา ฯ

ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขูติ สาธารณโต ภิกฺขุลกฺขณกถเนน ปฏิปตฺติยา จ ภิกฺขุภาโว น ภิกฺขกภินฺนปฏธราทิภาเวนาติ ทสฺเสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอวํ หิ กตกิจฺจานํ สามเณราทีนํ ปฏิปนฺนานญฺจ อปพฺพชิตานมฺปิ สงฺคโห กโต โหติ ฯ อิธ ปน ปฏิปชฺชนกวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธมฺเมติ วา ภิกฺขุ ฯ

โส อิมํ วิชฏเยติ โย นโร สปญฺโญ สีเล ปติฏฺฐาย อาตาปี นิปโก จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺติ วุตฺโต โส ภิกฺขุ อิมํ ตณฺหาชฏํ วิชฏเยติ สมฺพนฺโธ ฯ อิทานิ ตมฺปิ วิชฏนํ เวฬุคุมฺพวิชฏเนน อุปเมตฺวา ทสฺเสตุํ คาถาย ยถาวุตฺเต สีลาทิธมฺเม อิมินา จ สีเลนาติอาทินา ปจฺจามสติ ฯ ตตฺถ ยสฺมา โยคาวจร- สนฺตานคตา นานาขณิกา มิสฺสกา สีลาทิธมฺมา คาถาย คหิตา ตสฺมา เต เอกชฺฌํ คณฺหนฺโต ฉหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโตติ อาห ฯ น หิ เต ฉ ธมฺมา เอกสฺมึ สนฺตาเน เอกสฺมึ ขเณ ลพฺภนฺติ ฯ ยสฺมา จ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน คาถา ภาสิตา ตสฺมา ปุคฺคลา- ธิฏฺฐานเมว อุปมํ ทสฺเสนฺโต เสยฺยถาปิ นาม ปุริโสติอาทิมาห ฯ ตตฺถ สุนิสิตนฺติ สุฏฺฐุ นิสิตํ อติวิย ติขิณนฺติ อตฺโถ ฯ สตฺถสฺส นิสิตตรภาวกรณํ นิสานสิลายํ พาหุพเลน จสฺส อุกฺขิปนนฺติ อุภยมฺเปตํ อตฺถาปนฺนํ กตฺวา อุปมา วุตฺตาติ ตทุภยํ อุปเมยฺเย ทสฺเสนฺโต สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ ฯเปฯ ปญฺญาหตฺเถน อุกฺขิปิตฺวาติ อาห ฯ สมาธิคุเณน หิ ปญฺญาย ติกฺขภาโว เตนาห ภควา สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตีติ[๑] ฯ วิริยญฺจสฺสา อุปตฺถมฺภกํ ปคฺคยฺหนฺโต ฯ

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๓ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

วิชเฏยฺยาติ วิชเฏตุํ สกฺกุเณยฺย ฯ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย หิ วตฺตมานาย โยคาวจโร ตณฺหาชฏํ วิชเฏตุํ สมตฺโถ นาม ฯ วิชฏนฺเจตฺถ สมุจฺเฉทวเสน ปหานนฺติ อาห สญฺฉินฺเทยฺย สมฺปทาเลยฺยาติ ฯ

[๕] ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิเณยฺโย ฯ อคฺโค จ โส ทกฺขิเณยฺโย จาติ อคฺคทกฺขิเณยฺโย ฯ อคฺคา วา ทกฺขิณา อคฺคทกฺขิณา ตํ อรหตีติ อคฺคทกฺขิเณยฺโย ฯ

ตตฺราติ ตสฺสํ คาถายํ ฯ อยนฺติ นโร ภิกฺขูติ จ วุตฺโต โยคาวจโร ฯ ปุน ตตฺราติ ตสฺสํ ปญฺญายํ ฯ อสฺสาติ ภิกฺขุโน ฯ กตฺตริ เจตํ สามิวจนํ ฯ อเนนาติ อตฺโถ ฯ กรณียํ นตฺถิ วิเสสาธานสฺส ติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาย อภาวโต ฯ เตนาห ปุริมกมฺมานุภาเวเนว หิสฺส สา สิทฺธาติ ฯ เตนาติ โยคินา ฯ ภาวนาย สตตปฺปวตฺตวิริยตาย สาตจฺจการินา ฯ ปญฺญาวเสนาติ ยถาวุตฺตเนปกฺกสงฺขาตปญฺญาวเสน ฯ ยงฺกิญฺจิ กตฺตพฺพํ ตสฺส สพฺพสฺส สมฺปชานวเสเนว กรณสีโล ตตฺถ วา สมฺปชานกาโร เอตสฺส อตฺถิ สมฺปชานสฺส วา อสมฺโมหสฺส การโก อุปฺปาทโกติ สมฺปชานการี ฯ เตน สมฺปชานการินา ฯ อตฺราติ อสฺสํ คาถายํ ฯ สีลาทิสมฺปาทเน วิริยสฺส เตสํ องฺคภาวโต ตํ วิสุํ อคฺคเหตฺวา สีลสมาธิปญฺญามุเขนาติ วุตฺตํ ฯ วิสุทฺธิมคฺคํ ทสฺเสตีติ อวิภาคโต เทสนาย ปิณฺฑตฺถํ วตฺวา ปุน ตํ วิภาคโต ทสฺเสตุํ เอตฺตาวตาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตตฺถ เอตฺตาวตาติ เอตฺตกาย เทสนาย ฯ สิกฺขาติ สิกฺขิตพฺพฏฺเฐน สิกฺขา ฯ สิกฺขนญฺเจตฺถ อาเสวนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สีลาทิธมฺเม หิ สํวรณาทิวเสน อาเสวนฺโต เต สิกฺขตีติ วุจฺจติ ฯ สาสนนฺติ ปฏิปตฺติสาสนํ ฯ อุปนิสฺสโย พลวการณํ ฯ วชฺชนํ อนุปคมนํ ฯ เสวนา ภาวนา ฯ ปฏิปกฺโขติ ปหายกปฏิปกฺโข ฯ

ยทิปิ คาถาย สีเลติ สามญฺญโต วุตฺตํ น อธิสีเลติ ตํ ปน ตณฺหาชฏาวิชฏนสฺส ปติฏฺฐาภูตํ อธิปฺเปตนฺติ อาห สีเลน อธิสีลสิกฺขา ปกาสิตาติ ฯ ภวคามิ หิ สีลํ สีลเมว วิภวคามิ สีลํ อธิสีลสิกฺขา ฯ สามญฺญโจทนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐตีติ ฯ เอเสว นโย เสสสิกฺขาสุ ฯ สีเลนาติ อธิสีลสิกฺขาภูเตน สีเลน ฯ ตํ หิ อนญฺญสาธารณตาย[๑] สาสนสฺส อาทิกลฺยาณตํ ปกาเสติ น ยมนิยมาทิมตฺตํ ฯ เตน วุตฺตํ สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ สพฺพปาปสฺส อกรณนฺติ จ ฯ กุสลานนฺติ มคฺคกุสลานํ ฯ กุสลานนฺติ วา อนวชฺชานํ ฯ เตน อริยผลธมฺมานมฺปิ สงฺคโห สิทฺโธ โหติ ฯ สพฺพปาปสฺส อกรณนฺติ สพฺพสฺสาปิ สาวชฺชสฺส อกิริยา อนชฺฌาปชฺชนํ ฯ เอเตน จาริตฺตวาริตฺตเภทสฺส สพฺพสฺส สีลสฺส คหณํ กตํ โหติ ฯ กตฺตพฺพากรณมฺปิ หิ สาวชฺชเมวาติ ฯ อาทิวจนโตติ คาถาย วุตฺตสมาธิปญฺญานํ อาทิมฺหิ วจนโต ฯ อาทิภาโว จสฺส

๑. ม. อนญฺญสาธารณตาย ตํ สาสนสฺส ฯ ตํ หิ อนญฺญสาธารณํ เตน สาสนสฺส อาทิกลฺยาณตํ ปกาเสตีติ เอวํ ภวิตพฺพํ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

ตมฺมูลกตฺตา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ ฯ อาทีนํ วา วจนํ อาทิวจนํ ฯ อาทิสทฺเทน เจตฺถ สีลสมาธิปญฺญา จ วิมุตฺติ จ อนุตฺตราติ เอวมาทีนํ สงฺคโห เวทิตพฺโพ ฯ วิสุทฺธตฺตา วิปฺปฏิสาราทิเหตูนํ ทูรีกรณโต อวิปฺปฏิสาราทิคุณาวหํ ฯ อวิปฺปฏิสาราทิคุณาวหตฺตาติ เอเตน น เกวลํ สีลสฺส กลฺยาณตาว วิภาวิตา อถโข อาทิภาโวปีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตถาหิสฺส สุตฺเต อวิปฺปฏิสาราทีนํ วิมุตฺติญาณปริโยสานานํ ปรมฺปรปฺปจฺจยตา วุตฺตา ฯ

[๖] สมาธินาติ อธิจิตฺตสิกฺขาภูเตน สมาธินา ฯ สกลํ สาสนํ สงฺคเหตฺวา ปวตฺตาย คาถาย อาทิปเทน อาทิมฺหิ ปฏิปชฺชิตพฺพสฺส สีลสฺส ตติยปเทน ปริโยสาเน ปฏิปชฺชิตพฺพาย ปญฺญาย คหิตตฺตา มชฺเฌ ปฏิปชฺชิตพฺโพ สมาธิ ปาริเสสโต ทุติยปเทน คยฺหตีติ ฯ กุสลสฺส อุปสมฺปทาติ วจนโต หิ สมาธิ สาสนสฺส มชฺเฌติ วุตฺตํ น กุสลสทฺทสฺส สมาธิปริยายตฺตา ฯ ปุพฺพุปนิสฺสยวโต หิ สมาหิตตาทิอฏฺฐงฺคสมนฺนาคเมน อภินีหารกฺขมตา สมาธิสฺส อิทฺธิวิธาทิคุณาวหตฺตํ ฯ

อคฺคมคฺคปญฺญาย อธิคตาย ยทตฺถํ ปพฺพชติ ตํ ปริโยสิตนฺติ ปญฺญา สาสนสฺส ปริโยสานํ ฯ เตนาห ภควา สิกฺขานิสํสมิทํ ภิกฺขเว พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ สทฺธาธิปเตยฺยํ ปญฺญุตฺตรํ วิมุตฺติสารนฺติ[๑] ฯ สกํ จิตฺตํ สจิตฺตํ ฯ สจิตฺตสฺส สพฺพโส กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทเนน

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๒๙ ฯ ปาลิยมฺปน สิกฺขานิสํสมิทํ ภิกฺขเว พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ปญฺญุตฺตรํ วิมุตฺติสารํ สตาธิปเตยฺยนฺติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิโสธนํ สจิตฺตปริโยทปนํ ฯ เอวํ ปน ปญฺญากิจฺเจ มตฺถกปฺปตฺเต อุตฺตริกรณียาภาวโต สาสนสฺส ปญฺญุตฺตรตา เวทิตพฺพา ฯ ตาทิภาวาวหนโตติ ยาทิโส อิฏฺเฐสุ ลาภาทีสุ จ อนุนยาภาวโต ตาทิโส อนิฏฺเฐสุ อลาภาทีสุ จ ปฏิฆาภาวโต ตโต เอว วา ยาทิโส อนาปาถคเตสุ อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ ตาทิโส อาปาถคเตสุปีติ ตาทิ ตสฺส ภาโว ตาทิภาโว ตสฺส อาวหนโต ฯ วาเตนาติ วาตเหตุ ฯ น สมีรตีติ น จลติ ฯ น สมิญฺชนฺตีติ น ผนฺทนฺติ ฯ กุโต จลนนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

ตถาติ ยถา สีลาทโย อธิสีลสิกฺขาทีนํ ปกาสกา ตถา เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสยสฺสาติ เตสํ ปกาสนาการุปสํหารตฺโถ ตถาสทฺโท ฯ ยสฺมา สีลํ วิสุชฺฌมานํ สติสมฺปชญฺญพเลน กมฺมสฺส-กตญาณพเลน จ สงฺกิเลสมลโต วิสุชฺฌติ ปาริปูริญฺจ คจฺฉติ ตสฺมา สีลสมฺปทา สิชฺฌมานา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติภาเวน สติพลํ ญาณพลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ ตสฺสา วิชฺชตฺตยุปนิสฺสยตา เวทิตพฺพา สภาคเหตุสมฺปาทนโต ฯ สติเนปกฺเกน หิ ปุพฺเพนิวาสวิชฺชา-สิทฺธิ สมฺปชญฺเญน สพฺพกิจฺเจสุ ทิฏฺฐการิตาปริจเยน จุตูปปาต-ญาณานุพนฺธาย ทุติยวิชฺชาย สิทฺธิ วีติกฺกมาภาเวน สงฺกิเลสปฺ-ปหานสภาวโต วิวฏฺฏุปนิสฺสยตาวเสน อชฺฌาสยสุทฺธิยา ตติยวิชฺชา-สิทฺธิ ฯ ปุเรตรํ สิทฺธานํ สมาธิปญฺญานํ ปาริปูรึ วินา สีลสฺส อาสวกฺขยญาณุปนิสฺสยตา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสเวหิ ทีเปตพฺพา ฯ

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

สมาธิปญฺญา วิย อภิญฺญาปฏิสมฺภิทานํ สีลํ น สภาคเหตูติ กตฺวา วุตฺตํ น ตโต ปรนฺติ ฯ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตีติ[๑] วจนโต สมาธิสมฺปทา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโย ฯ ปญฺญา วิย ปฏิสมฺภิทานํ สมาธิ น สภาคเหตูติ วุตฺตํ น ตโต ปรนฺติ ฯ โยคา เว ชายเต ภูรีติ[๒] วจนโต ปุพฺพโยเคน ครุวาสเทสภาสา- โกสลฺลอุคฺคหปริปุจฺฉาทีหิ จ ปริภาวิตา ปญฺญาสมฺปตฺติ ปฏิสมฺภิทา- ปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ปจฺเจกโพธิสมฺมาสมฺโพธิโยปิ ปญฺญาสมฺปตฺติ- สนฺนิสฺสยาติ ปญฺญาย อนธิคนฺตพฺพสฺส วิเสสสฺส อภาวโต ตสฺสา จ ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส เอกนฺติกการณโต เหฏฺฐา วิย น ตโต ปรนฺติ อวตฺวา น อญฺเญน การเณนาติ วุตฺตํ ฯ

เอตฺถ จ สีลสมฺปตฺตึ นิสฺสายาติ วุตฺตตฺตา ยสฺส สมาธิวิชมฺภนภูตา อนวเสสา ฉ อภิญฺญา น อิชฺฌนฺติ ตสฺส อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน น สมาธิสมฺปทา อตฺถีติ ฯ สติปิ วิชฺชานํ อภิญฺเญกเทสภาเวสีลสมฺปตฺติสมุทาคตาเอว ติสฺโส วิชฺชา คหิตา ฯ ยถา หิ ปญฺญาสมฺปตฺติสมุทาคตาจตสฺโสปฏิสมฺภิทา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มคฺเคเนว อิชฺฌนฺติ มคฺคกฺขเณเอว ตาสํ ปฏิลภิตพฺพโต เอวํ สีลสมฺปตฺติสมุทาคตา ติสฺโส วิชฺชา สมาธิสมฺปตฺติสมุทาคตา จ ฉ อภิญฺญา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มคฺเคเนว อิชฺฌนฺตีติ มคฺคาธิคเมเนว ตาสํ อธิคโม เวทิตพฺโพ ฯ ปจฺเจกพุทฺธานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานญฺจ

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๓ ฯ ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๕๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปจฺเจกโพธิสมฺมาสมฺโพธิสมธิคมสทิสา หิ อิเมสํ อริยานํ อิเม วิเสสาธิคมาติ วินยสุตฺตาภิธมฺเมสุ สมฺมาปฏิปตฺติยา เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสยตาปิ ยถาวุตฺตวิธินา เวทิตพฺพา ฯ

สมฺปนฺนสีลสฺส กามเสวนาภาวโต สีเลน ปรมนฺตวิวชฺชนํ วุตฺตํ ฯ เยภุยฺเยน หิ สตฺตา กามเหตุ ปาณาติปาตาทิวเสนาปิ อสุทฺธปโยคา โหนฺติ ฯ ฌานสุขลาภิโน กายกิลมถสฺส สมฺภโวเอว นตฺถีติ สมาธินา ทุติยนฺตวิวชฺชนํ วุตฺตํ ฌานสมุฏฺฐานปณีตรูป-ผุฏฺฐกายตฺตา ฯ ปญฺญายาติ มคฺคปญฺญาย ฯ อุกฺกฏฺฐนิทฺเทเสน หิ เอกํสโต อริยมคฺโคว มชฺฌิมาปฏิปตฺติ นาม ฯ เอวํ สนฺเตปิ โลกิยปญฺญาวเสนปิ อนฺตทฺวยวิวชฺชนํ วิภาเวตพฺพํ ฯ

สีลํ ตํสมงฺคิโน กามสุคตึสุเยว นิพฺพตฺตาปนโต จตูหิ อปาเยหิ วิปฺปมุตฺติยา การณนฺติ อาห สีเลน อปายสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหตีติ ฯ น หิ ปาณาติปาตาทิปฏิวิรติ ทุคฺคติปริกิเลสํ อาวหติ ฯ สมาธิ ตํสมงฺคิโน มหคฺคตภูมิยํเยว นิพฺพตฺตาปเนน สกลกามภวโต วิโมเจตีติ วุตฺตํ สมาธินา กามธาตุสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหตีติ ฯ น หิ กามาวจรกมฺมสฺส อนุพลปฺปทายีนํ กามจฺฉนฺทาทีนํ วิกฺขมฺภกํ ฌานํ กามธาตูปกฺกิเลสาวหํ โหติ ฯ น เจตฺถ อุปจารชฺฌานํ นิทสฺเสตพฺพํ อปฺปนาสมาธิสฺส อธิปฺเปตตฺตา ฯ นาปิ สีเลเนว อติกฺกมิตพฺพสฺส อปายภวสฺส สมาธินา อติกฺกมิตพฺพตาติ วจโนกาโส ฯ สุคติภวมฺปิ อติกฺกนฺตสฺส ทุคฺคติสมติกฺกมเน กา

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

กถาติ ฯ สพฺพภวสมติกฺกมนุปาโยติ กามภวาทีนํ นวนฺนมฺปิ ภวานํ สมติกฺกมนุปาโย ฯ สีลสมาธีหิ อติกฺกนฺตาปิ ภวา อนติกฺกนฺตาเอว การณสฺส อปฺปหีนตฺตา ฯ ปญฺญาย ปนสฺส สุปหีนตฺตา เต สมติกฺกนฺตาเอว ฯ

[๗] ตทงฺคปฺปหานวเสนาติ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ปุญฺญกิริยาวตฺถุคเตน เตน เตน กุสลงฺเคน ตสฺส ตสฺส อกุสลงฺคสฺส ปหานวเสน ฯ สมาธินา วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสนาติ อุปจารปฺปนา-เภเทน สมาธินา ปวตฺตินิวารเณน ฆฏปฺปหาเรเนว ชลตเล เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานวเสน ฯ ปญฺญายาติ อริยมคฺค-ปญฺญาย ฯ สมุจฺเฉทปฺปหานวเสนาติ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตาเน ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายาติอาทินา วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติสงฺขาต-สมุจฺฉินฺทนปฺปหานวเสน ฯ

กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปกฺโขติ สงฺกิเลสธมฺมานํ กมฺมกิเลสานํ วา โย กายวจีทฺวาเรสุ วีติกฺกโม อชฺฌาจาโร ตสฺส ปฏิปกฺโข สีเลน ปกาสิโต โหติ อวีติกฺกมสภาวตฺตา สีลสฺส ฯ โอกาสา-ทานวเสน กิเลสานํ จิตฺเต กุสลปฺปวตฺตึ ปริยาทิยิตฺวา อุฏฺฐานํ ปริยุฏฺฐานํ ตํ สมาธิ วิกฺขมฺเภตีติ อาห สมาธินา ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺโข ปกาสิโต โหตีติ สมาธิสฺส ปริยุฏฺฐานปฺปหายกตฺตา ฯ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุอนุสยนกา การณลาเภ อุปฺปตฺตีรหา อนุสยา เต

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปน อนุรูปํ การณํ ลทฺธา อุปฺปชฺชนารหา ถามคตา กามราคาทโย สตฺต กิเลสา เวทิตพฺพา ฯ เต อริยมคฺคปญฺญาย สพฺพโส ปหียนฺตีติ อาห ปญฺญาย อนุสยปฏิปกฺโข ปกาสิโต โหตีติ ฯ

กายทุจฺจริตาทิ ทุฏฺฐุ จริตํ กิเลเสหิ วา ทูสิตํ จริตนฺติ ทุจฺจริตํ ฯ ตเมว ยตฺถ อุปฺปนฺนํ ตํ สนฺตานํ สงฺกิเลเสติ วิพาธติ อุปตาเปติ จาติ สงฺกิเลโส ฯ ตสฺส วิโสธนํ สีเลน ตทงฺควเสน ปหานํ วีติกฺกมปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺส ฯ ตณฺหาสงฺกิเลสสฺส วิโสธนํ วิกฺขมฺภนวเสน ปหานํ ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺขตฺตา สมาธิสฺส ตณฺหาย จสฺส อุชุวิปจฺจนิกภาวโต ฯ ทิฏฺฐิสงฺกิเลสสฺส วิโสธนํ สมุจฺเฉทวเสน ปหานํ อนุสยปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญาย ทิฏฺฐิคตานญฺจ อยาถาวคาหีนํ ยาถาวคาหินิยา ปญฺญาย อุชุวิปจฺจนีกภาวโต ฯ

การณนฺติ อุปนิสฺสยปจฺจโย ฯ สีเลสุ ปริปูรีการีติ มคฺค-พฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตตฺตา อาทิพฺรหฺมจริยกานํ ปาราชิกสงฺฆาทิเสส-สงฺขาตานํ มหาสีลสิกฺขาปทานํ อวีติกฺกมนโต ขุทฺทานุขุทฺทกานํ อาปชฺชเน สหสาว เตหิ วุฏฺฐาเนน สีเลสุ ยํ กตฺตพฺพํ ตํ ปริปูรํ สมตฺตํ กโรตีติ สีเลสุ ปริปูรีการี ฯ ตถา สกทาคามีติ สีเลสุ ปริปูรีการีติ เอตํ อุปสํหรติ ตถาสทฺเทน ฯ เอเต หิ เทฺว อริยา สมาธิปาริปนฺถิกานํ กามราคพฺยาปาทานํ ปญฺญาปาริปนฺถิกสฺส จ สจฺจปฏิจฺฉาทกโมหสฺส สพฺพโส อสมูหตตฺตา สมาธึ ปญฺญญฺจ ภาเวนฺตาปิ สมาธิปญฺญาสุ ยํ กตฺตพฺพํ ตํ มตฺตโส ปมาเณน

ปญฺหาพฺยากรณ วณฺณนา

ปเทสมตฺตเมว กโรนฺตีติ สมาธิสฺมึ ปญฺญาย จ มตฺตโส การิโน สีเลสุ ปริปูรีการิโน อิจฺเจว วุจฺจนฺติ ฯ อนาคามี ปน กามราค-พฺยาปาทานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา สมาธิสฺมึ ปริปูรีการี ฯ อรหา สพฺพโส สมฺโมหสฺส สุสมูหตตฺตา ปญฺญาย ปริปูรีการี ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรีการี โหติ สมาธิสฺมึ มตฺตโส การี ปญฺญาย มตฺตโส การี โส ยานิ ตานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ ตานิ อาปชฺชติปิ วุฏฺฐาติปิ ตํ กิสฺส เหตุ น หิเมตฺถ ภิกฺขเว อภพฺพตา วุตฺตา ยานิ จ โข ตานิ สิกฺขาปทานิ อาทิพฺรหฺมจริยกานิ พฺรหฺมจริยสารุปฺปานิ ตตฺถ ธุวสีลี จ โหติ ฐิตสีลี จ สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโน อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ ฯเปฯ โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหติ สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรีการี โหติ สมาธิสฺมึ ปริปูรีการี ปญฺญาย มตฺตโส การี โส ยานิ ตานิ ฯเปฯ สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ โส ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ ฯเปฯ อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรีการี โหติ สมาธิสฺมึ ปริปูรีการี ปญฺญาย ปริปูรีการี โส ยานิ ตานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ ฯเปฯ สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ โส อาสวานํ ขยา ฯเปฯ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ[๑] ฯ

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๒๙๗-๒๙๘ ฯ ปาลิยมฺปน สพฺพตฺถ ปริปูรการี...ตตฺถ ธุวสีโล จ โหติ ฐิตสีโล จาติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

กถนฺติ ปุจฺฉิตฺวา สิกฺขาทิเก วิภชิตฺวา วุตฺตเมวตฺถํ นิคเมตุํ เอวนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อญฺเญ จาติ ตโย วิเวกา ตีณิ กุสลมูลานิ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ตีณิ อินฺทฺริยานีติ เอวมาทโย สิกฺขาตฺติกาทีหิ อญฺเญ จ คุณตฺติกา ฯ เอวรูปาติ ยาทิสกา สิกฺขาตฺติกาทโย อิธ สีลาทีหิ ปกาสิตา โหนฺติ เอทิสา ฯ เอตฺถ หิ วิวฏฺฏูสนฺนิสฺสิตสฺส สีลสฺส อิธาธิปฺเปตตฺตา สีเลน กาย-วิเวโก ปกาสิโต โหติ ฯ สมาธินา จิตฺตวิเวโก ฯ ปญฺญาย อุปธิวิเวโก ฯ ตถา สีเลน อโทโส กุสลมูลํ ปกาสิตํ โหติ ติติกฺขาปฺปธานตาย อนุปฆาตสภาวตาย จ สีลสฺส ฯ สมาธินา อโลโภ กุสลมูลํ โลภปฏิปกฺขโต อโลภปฺปธานตาย จ สมาธิสฺส ฯ ปญฺญาย ปน อโมโหเยว ฯ สีเลน จ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ ปกาสิตํ โหติ ฯ อโทสปฺปธานญฺหิ สีลสมฺปทํ นิสฺสาย โทเส อาทีนว-ทสฺสิโน อนิจฺจานุปสฺสนา สุเขเนว อิชฺฌติ ฯ อนิจฺจานุปสฺสนา จ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ ฯ สมาธินา อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ ฯ ปญฺญาย สุญฺญตวิโมกฺขมุขํ ฯ อโลภปฺปธานญฺหิ กามนิสฺสรณํ สมาธิสมฺปทํ นิสฺสาย กาเมสุ อาทีนวทสฺสิโน ทุกฺขานุปสฺสนา สุเขเนว อิชฺฌติ ฯ ทุกฺขานุปสฺสนา จ อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ ฯ ปญฺญาสมฺปทํ นิสฺสาย อนตฺตานุปสฺสนา สุเขเนว อิชฺฌติ ฯ อนตฺตานุปสฺสนา จ สุญฺญต-วิโมกฺขมุขํ ฯ ตถา สีเลน จ อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ปกาสิตํ โหติ ฯ ตญฺหิ สีเลสุ ปริปูริการิโน อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยํ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

สมาธินา อญฺญินฺทฺริยํ ฯ ตญฺหิ อุกฺกํสคตํ สมาธิสฺมึ ปริปูรีการิโน อนาคามิโน อคฺคมคฺคฏฺฐสฺส จ อินฺทฺริยํ ฯ ปญฺญาย อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ปกาสิตํ โหติ ฯ ตทุปฺปตฺติยา หิ อรหา ปญฺญาย ปริปูรีการีติ ฯ อิมินา นเยน อญฺเญน จ เอวรูปา คุณตฺติกา สีลาทีหิ ปกาเสตพฺพา ฯ

สีลนิทฺเทสวณฺณนา

เอวนฺติ วุตฺตปฺปกาเรน ฯ อเนกคุณสงฺคาหเกนาติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ อญฺเญสญฺจ อเนเกสํ คุณานํ สงฺคาหเกน ฯ สีลสมาธิปญฺญามุเขนาติ สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติอาทีสุ วิย วิปสฺสนามตฺตาทิมุเขน สงฺเขปโต อเทเสตฺวา สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิโตปิ สตฺตตึสายปิ วา โพธิปกฺขิยธมฺมานํ วิสุทฺธิมคฺคนฺโตคธตฺตา ตตฺถ สีลสมาธิปญฺญามุขํ ปมุขํ กตฺวา เทสิโตปิ ฯ เอเตน สีลสมาธิปญฺญาสุ อวเสสโพธิปกฺขิยธมฺมานํ สภาวโต อุปการโต จ อนฺโตคธภาโว ทีปิโตติ เวทิตพฺพํ ฯ อติสงฺเขปเทสิโตเยว โหติ สภาววิภาคาทิโต อวิภาวิตตฺตา ฯ นาลนฺติ น ปริยตฺตํ น สมตฺถํ ฯ สพฺเพสนฺติ นาติสงฺเขปวิตฺถารรุจีนมฺปิ วิปจฺจิตญฺญูเนยฺยานมฺปิ วา ฯ สงฺเขปเทสนา หิ สงฺขิตฺตรุจีนํ อุคฺฆฏิตญฺญูนํเยว จ อุปการาย โหติ น ปนิตเรสํ ฯ อสฺส วิสุทฺธิมคฺคสฺส ฯ ปุจฺฉนฏฺเฐน ปญฺหา ฯ กิริยา กรณํ กมฺมํ ฯ ปญฺหาว กมฺมํ ปญฺหากมฺมํ ปุจฺฉนปโยโค ฯ

กึ สีลนฺติ สรูปปุจฺฉา ฯ เกนฏฺเฐน สีลนฺติ เกน อตฺเถน

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สีลนฺติ วุจฺจติ ฯ สีลนฺติ ปทํ กํ อภิเธยฺยํ นิสฺสาย ปวตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ ตยิทํ สีลํ สภาวโต กิจฺจโต อุปฏฺฐานาการโต อาสนฺน-การณโต จ กถํ ชานิตพฺพนฺติ อาห กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุ-ปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ ฯ ปฏิปตฺติ นาม ทิฏฺฐานิสํเสเอว โหตีติ อาห กิมานิสํสนฺติ ฯ กติวิธนฺติ ปเภทปุจฺฉา ฯ วิภาควนฺตานํ หิ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนมุเขเนว โหตีติ ฯ โวทานํ วิสุทฺธิ ฯ สา จ สงฺกิเลสมลวิมุตฺติ ฯ ตํ อิจฺฉนฺเตน ยสฺมา อุปาย-โกสลฺลตฺถินา อปายโกสลฺลํ วิย สงฺกิเลโส ชานิตพฺโพติ อาห โก จสฺส สงฺกิเลโสติ ฯ ตตฺราติ ตสฺมึ ตสฺส วา ปญฺหา-กมฺมสฺส ฯ วิสชฺชนนฺติ วิวรณํ ฯ ปุจฺฉิโต หิ อตฺโถ อวิภาวิตตฺตา นิคฺพฺโห มุฏฺฐิยํ กโต วิย ติฏฺฐติ ตสฺส วิวรณํ วิสชฺชนํ วิภูตภาวกรณโต ฯ

[๘] ปาณาติปาตาทีหีติ เอตฺถ ฯ ปาโณติ โวหารโต สตฺโต ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ ฯ ตสฺส สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตราเอว อติว๑ ปาตนํ อติปาโต สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อตฺโถ ฯ อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ อติปาโต ปาณฆาโต ฯ อาทิสทฺเทน อทินฺนาทานาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ เตหิ ปาณาติปาตาทีหิ ทุสฺสีลฺยกมฺเมหิ ฯ วิรมนตสฺสาติ สมาทาน-วิรติวเสน สมฺปตฺตวิรติวเสน จ โอรมนฺตสฺส ฯ วตฺตปฏิปตฺตินฺติ อุปชฺฌายวตฺตาทิวตฺตกรณํ ฯ เจตนาทโย ธมฺมาติ สงฺเขปโต

๑. อติวาติ นิปาโต สีฆตฺเถ วตฺตติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

วุตฺตมตฺถํ ปาลิวเสน วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ วุตฺตญฺเหตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ เจตยตีติ เจตนา อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ สทฺธึ อารมฺมเณ อภิสนฺทหตีติ อตฺโถ ฯ เจตนาย อนุกูลวเสเนว หิ ตํสมฺปยุตฺตา ธมฺมา อารมฺมเณ ปวตฺตนฺติ ฯ เจตนา กามํ กุสลตฺติกสาธารณา อิธ ปน สีลเจตนา อธิปฺเปตาติ กตฺวา กุสลาติ เวทิตพฺพา ฯ เจตสิ นิยุตฺตํ เจตสิกํ จิตฺตสมฺปยุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ เจตนาย สติปิ เจตสิกตฺเต ตสฺสา เจตนา สีลนฺติ วิสุํ คหิตตฺตา ตทญฺญเมว วิรติอนภิชฺฌาทิกํ เจตสิกสีลํ ทฏฺฐพฺพํ โคพลิพทฺธญาเยน ฯ สํวรณํ สํวโร ฯ ยถา อกุสลา ธมฺมา จิตฺเตน โอตรนฺติ ตถา ปิทหนํ ฯ อวีติกฺกโม วีติกฺกมสฺส ปฏิปกฺขภูตา อวีติกฺกมวเสน ปวตฺตจิตฺตเจตสิกา ฯ

ตตฺถ เจตนาสีลํ นามาติอาทิ ยถาภูตสฺส สุตฺตปทสฺส วิวรณํ ฯ วิรมนฺตสฺส เจตนาติ วิรติสมฺปยุตฺตํ ปธานภูตํ เจตนมาห ฯ ปูเรนฺตสฺส เจตนาติ วตฺตปฏิปตฺติอายูหินี ฯ วิรมนฺตสฺส วิรตีติ วิรติยา ปธานภาวํ คเหตฺวา วุตฺตํ ฯ เอตฺถ หิ ยทา ติวิธา ภิกฺขเว กายสญฺเจตนา กุสลํ กายกมฺมนฺติอาทิวจนโต ปาณาติปาตาทีนํ ปฏิปกฺขภูตา ตพฺพิรติวิสิฏฺฐา เจตนา ตถาปวตฺตา ปธานภาเวน ปาณาติปาตาทิปฏิวิรติสาธิกา โหติ ตทา ตํสมฺปยุตฺตา วิรติ อนภิชฺฌาทโย จ เจตนาปกฺขิกา วา อพฺโพหาริกา วาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เจตนาสีลํ วุตฺตํ ฯ ยทา ปน ปาณาติปาตาทีหิ สงฺโกจํ อาปชฺชนฺตสฺส ตโต

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิรมณาการเรน ปวตฺตมานา เจตนาวิสิฏฺฐา วิรติ อนภิชฺฌาทโย จ ตตฺถ ตตฺถ ปธานภาเวน กิจฺจสาธิกา โหนฺติ ตทา ตํสมฺปยุตฺตา เจตนา วิรติอาทิปกฺขิกา วา โหติ อพฺโพหาริกา วาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เจตสิกสีลํ วุตฺตํ ฯ

อิทานิ สุตฺเต อาคตนเยน ทสกุสลกมฺมปถวเสน เจตนาเจตสิกสีลานิ วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ปชหนฺตสฺสาติ สมาทานวเสน อิโต ปฏฺฐาย น กริสฺสามีติ สมฺปตฺตวตฺถุกานิปิ อนชฺฌาจรเณน ปชหนฺตสฺส ฯ สตฺตกมฺมปถเจตนาติ ปาณาติปาตาทิปหานสาธิกา ปฏิปาฏิยา สตฺตกุสลกมฺมปถเจตนา ฯ อภิชฺฌาทิวเสน ยํ ปรทารคมนาทิ กริยติ ตสฺส ปหายกา อนภิชฺฌาทโย สีลนฺติ อาห เจตสิกสีลํ นาม อนภิชฺฌา ฯเปฯ สมฺมาทิฏฺฐิธมฺมาติ ฯ ยถา หิ อภิชฺฌาพฺยาปาทวเสน มิจฺฉาจารปาณาติปาตาทโย กริยนฺติ เอวํ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนาปิ เต ปุตฺตมุขทสฺสนาทิอตฺถํ กริยนฺติ เตสญฺจ ปชหนกา อนภิชฺฌาทโยติ ฯ

ปาฏิโมกฺขสํวโร จาริตฺตวาริตฺตวิภาคํ วินยปริยาปนฺนํ สิกฺขาปทสีลํ ฯ สติสํวโร มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ อารกฺขา ตถาปวตฺตา สติเยว ฯ ญาณสํวโร ปญฺญา ฯ ขนฺติสํวโร อธิวาสนา ฯ สา จ ตถาปวตฺตา อโทสปฺปธานา ขนฺธา อโทโสเอว วา ฯ วิริยสํวโร กามวิตกฺกาทีนํ วิโนทนวเสน ปวตฺตํ วิริยํ ฯ ปาฏิโมกฺขสํวรสติสํวราทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ ปรโต อาวิภวิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

โสตานีติ ตณฺหาทิฏฺฐิอวิชฺชาทุจฺจริตอวสิฏฺฐกิเลสโสตานิ ฯ โสตานํ สํวรํ พฺรูมีติ วตฺวา ปญฺญาเยเต ปิถิยฺยเรติ วจเนน โสตานํ สํวโร ปิทหนํ สมุจฺเฉทนํ ญาณนฺติ วิญฺญายติ ฯ อิทมตฺถิกตํ มนสิ กตฺวา เยน ญาเณน โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจยา ปฏิเสวิยนฺติ ตํ ปจฺจยปฏิเสวนมฺปิ ญาณสภาวตฺตา เอตฺเถว ญาณสํวเรเอว สโมธานํ สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ

[๔] ขมติ อธิวาเสตีติ ขโม ฯ อุปฺปนฺนนฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ อารมฺมเณ ชาตํ นิพฺพตฺตํ ฯ กามวิตกฺกนฺติ กามุปสํหิตํ วิตกฺกํ ฯ นาธิวาเสตีติ จิตฺตํ อาโรเปตฺวา อพฺภนฺตเร น วาเสติ ฯ อาชีวปาริสุทฺธิปีติ พุทฺธปฏิกุฏฺฐํ มิจฺฉาชีวํ ปหาย อนวชฺเชน ปจฺจยปริเยสเนน สิชฺฌนกํ อาชีวปาริสุทฺธสีลมฺปิ เอตฺเถว วิริยสํวเรเอว สโมธานํ คจฺฉติ วิริยสาธนตฺตา ฯ เอตฺถ จ ยถา ญาณํ ตณฺหาทิโสตานํ ปวตฺตินิวารณโต ปิทหนฏฺเฐน สํวโร ปรโต ปวตฺตนกคุณานํ อาธาราทิภาวโต สีลนฏฺเฐน สีลํ เอวํ ขนฺติ อนธิวาสเนน อุปฺปชฺชนกกิเลสานํ อธิวาสเนน สํวรณโต สํวโร ขมนเหตุ อุปฺปชฺชนกคุณานํ อาธาราทิภาวโต สีลนฏฺเฐน สีลํ วิริยํ วิโนเทตพฺพานํ ปาปธมฺมานํ วิโนทเนน สํวรณโต สํวโร วิโนทนเหตุ อุปฺปชฺชนกคุณานํ อาธาราทิภาวโต สีลนฏฺเฐน สีลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยถา ปน ปาฏิโมกฺขสีลาทิ ตสฺส ตสฺส ปาปกมฺมสฺส ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน สํวรณํ ปิทหนํ ตํ อุปาทาย สํวโร เอวํ อสมาทินฺนสีลสฺส อาคต-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วตฺถุโต วิรมณมฺปีติ อาห ยา จ ปาปภีรุกานํ ฯเปฯ สํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพนฺติ ฯ

น วีติกฺกมติ เอเตนาติ อวีติกฺกโม ตถาปวตฺโต กุสล-จิตฺตุปฺปาโท ฯ

อวเสเสสุ ปน ปญฺเหสุ ฯ สมาธานํ สณฺฐปนํ ฯ ทุสฺสีลฺยวเสน หิ ปวตฺตา กายกมฺมาทโย สมฺปติ อายติญฺจ อหิตทุกฺขาวหา น สมฺมาฐปิตาติ อสณฺฐปิตา วิปฺปกิณฺณา วิสฏา จ นาม โหนฺติ ฯ สุสีลฺยวเสน ปน ปวตฺตา ตพฺพิปริยายโต สณฺฐปิตา อวิปฺปกิณฺณา อวิสฏา จ นาม โหนฺติ ยถา ตํ โอกฺขิตฺตจกฺขุตา อพาหุปฺป-จาลนาทิ ฯ เตนาห กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อตฺโถติ ฯ เอเตน สมาธิโต๑ สีลนํ วิเสเสติ ฯ ตสฺส หิ สมาธานํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อวิกฺเขปเหตุตา ฯ อิทํ ปน กายกมฺมาทีนํ สณฺฐปนํ สํยมนํ ฯ อุปธารณํ อธิฏฺฐานํ มูลภาโว ฯ ตถาหิสฺส อาทิ-จรณาทิภาโว วุตฺโต ฯ เตน ปฐวีธาตุกิจฺจโต สีลนํ วิเสสิตํ โหติ ฯ สา หิ สหชาตรูปธมฺมานํ สนฺธารณวเสน ปวตฺตติ ฯ อิทํ ปน อนวชฺชธมฺมานํ มูลาธิฏฺฐานภาเวน ฯ เตนาห กุสลานํ ธมฺมานนฺติอาทิ ฯ ตตฺถ กุสลธมฺมา นาม สปฺพุพภาคา มหคฺคตา-นุตฺตรธมฺมา ฯ อญฺเญ ปน อาจริยา สิรฏฺโฐติ ฯ ยถา สิรสิ ฉินฺเน สพฺโพ อตฺตภาโว วินสฺสติ เอวํ สีเล ภินฺเน สพฺพํ

๑. ม. สมาธิกิจฺจโต ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

คุณสรีรํ วินสฺสติ ตสฺมา ตสฺส อุตฺตมงฺคฏฺโฐ สีสฏฺโฐ สิโร สีสนฺติ วา วตฺตพฺเพ นิรุตฺตินเยน สีลนฺติ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ สีตลฏฺโฐ ปริฬาหวูปสมนฏฺโฐ ฯ เตน ตการสฺส โลปํ กตฺวา นิรุตฺตินเยเนว สีลนฺติ วุตฺตนฺติ ทสฺเสติ ฯ ตถาหีทํ ปโยคสมฺปาทิตํ สพฺพกิเลสปริฬาหวูปสมกรํ โหติ ฯ เอวมาทินาติ อาทิสทฺเทน สยนฺติ[๑] อกุสลา เอตสฺมึ สติ อปฺปวิฏฺฐา โหนฺตีติ สีลํ สุปนฺติ วา เตน วิหตุสฺสาหานิ สพฺพทุจฺจริตานีติ สีลํ สพฺเพสํ วา กุสลธมฺมานํ ปเวสารหสาลาติ สีลนฺติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ

สีลนฏฺเฐน สีลนฺติ ปุพฺเพ สทฺทฏฺฐุทฺธาเรน ปกาสิโตปิ ภาวฏฺโฐ เอวาติ อาห สีลนํ ลกฺขณนฺตสฺสาติ ฯ น หิ ตสฺส เจตนาทิเภทภินฺนสฺส อนวเสสโต สงฺคาหโก ตโต อญฺโญ อตฺโถ อตฺถิ โย ลกฺขณภาเวน วุจฺเจยฺย ฯ นนุ จ อเนกเภทสงฺคาหกํ สามญฺญลกฺขณํ นาม สิยา ฯ น วิเสสลกฺขณนฺติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา อาห สนิทสฺสนตฺตํ รูปสฺส ยถาภินฺนสฺสเนกธาติ ฯ ยถา หิ นีลาทิวเสน อเนกเภทภินฺนสฺสาปิ รูปายตนสฺส สนิทสฺสนตฺตํ วิเสสลกฺขณํ ตทญฺญธมฺมา สาธารณโต น อนิจฺจตาทิ วิย รุปฺปนํ วิย วา สามญฺญลกฺขณํ เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพํ ฯ กึ ปเนตํ สนิทสฺสนตฺตํ นาม ฯ ทฏฺฐพฺพตา จกฺขุวิญฺญาณสฺส โคจรภาโว ฯ ตสฺส ปน รูปายตนโต อนญฺญตฺเตปิ อญฺเญหิ ธมฺเมหิ รูปายตนํ วิเสเสตุํ

๑. ม. สลนฺติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อญฺญํ วิย กตฺวา สห นิทสฺสเนน สนิทสฺสนนฺติ วุจฺจติ ฯ ธมฺม-สภาวสามญฺเญน หิ เอกีภูเตสุ ธมฺเมสุ โย นานตฺตกโร สภาโว โส อญฺญํ วิย กตฺวา อุปจริตุํ ยุตฺโต เอวญฺหิ อตฺถวิเสสาวโพโธ โหตีติ ฯ อถวา ฯ สห นิทสฺสเนนาติ เอตฺถ ตพฺภาวตฺโถ สหสทฺโท ยถา นนฺทิราคสหคตาติ ฯ

[๑๐] ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสนฺติ กายิกอสํวราทิเภทสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส วิธมนกิจฺจํ ฯ อนวชฺชรสนฺติ อคารยฺหสมฺปตฺติกํ อครหิตพฺพภาเวน สมฺปชฺชนกํ อวชฺชปฏิปกฺขภาเวน วา สมฺปชฺชนกํ ฯ ลกฺขณาทีสูติ ลกฺขณรสาทีสุ วุจฺจมาเนสุ ฯ กิจฺจเมว สมฺปตฺติ วา รโสติ วุจฺจติ น รสายตนรสาทีติ อธิปฺปาโย ฯ เกจิ ปน กิจฺจเมวาติ อวธารณํ ตสฺส อิตรรสโต พลวภาวทสฺสนตฺถนฺติ วทนฺติ ฯ ตํ เตสํ มติมตฺตํ กิจฺจเมว สมฺปตฺติ วา รโสติ อิมสฺส อตฺถสฺส อธิปฺเปตตฺตา ฯ

โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานนฺติ กายาทีหิ สุจิภาเวน ปจฺจุปฏฺฐาติ ฯ คหณภาวนฺติ คเหตพฺพภาวํ ฯ เตน อุปฏฺฐานาการฏฺเฐน ปจฺจุปฏฺฐานํ วุตฺตํ ฯ ผลฏฺเฐน ปน อวิปฺปฏิสาราทิปจฺจุปฏฺฐานํ สมาธิปจฺจุ-ปฏฺฐานํ วา ฯ สีลํ หิ สมฺปติเยว อวิปฺปฏิสารํ ปจฺจุปฏฺฐาเปติ ปรมฺปราย สมาธึ ฯ อิมสฺส ปน อานิสํสผลสฺส อานิสํสกถายํ วกฺขมานตฺตา อิธ อคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เกจิ ปน ผลสฺส อนิจฺฉิ-ตตฺตา อิธ อคฺคหณนฺติ วทนฺติ ฯ ตทยุตฺตํ ผลสฺส อเนกวิธตฺตา

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

โลกิยาทิสีลสฺสาปิ วิภชิยมานตฺตา ฯ ตถา หิ วกฺขติ นิสฺสิตา-นิสฺสิตวเสนาติอาทิ ฯ

ยถา ปจวีธาติยา กมฺมาทิ ทูรการณํ เสสภูตตฺตยํ อาสนฺน-การณํ ยถา จ วตฺถสฺส ตนฺตวายตูริเวมสลากาทิ ทูรการณํ ตนฺตโว อาสนฺนการณํ เอวํ สีลสฺส สทฺธมฺมสฺสวนาทิ ทูรการณํ หิริโอตฺตปฺปมสฺส อาสนฺนการณนฺติ ทสฺเสนฺโต อาห หิโรตฺตปฺปญฺจ ปนาติอาทิ ฯ หิโรตฺตปฺเป หีติอาทิ ตสฺส อาสนฺนการณภาว-สาธนํ ฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ สมาทานวเสน ติฏฺฐติ อวีติกฺกมวเสนาติ เวทิตพฺพํ ฯ

อวิปฺปฏิสาราทีติ เอตฺถ วิปฺปฏิสารปฏิปกฺโข กุสลจิตฺตุปฺปาโท อวิปฺปฏิสาโร ฯ โส ปน วิเสสโต ลาภา วต เม สุลทฺธํ วต เม ยสฺส เม สุปริสุทฺธํ สีลนฺติ อตฺตโน สีลสฺส ปจฺจเวกฺขณวเสน ปวตฺโต เวทิตพฺโพ ฯ อาทิสทฺเทน ปาโมชฺชโภคสมฺปตฺติกิตฺติสทฺทาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ อวิปฺปฏิสารตฺถานีติ อวิปฺปฏิสารปฺปโยชนานิ ฯ กุสลานีติ อนวชฺชานิ ฯ อวิปฺปฏิสารานิสํสานีติ อวิปฺปฏิสารุทฺทยานิ ฯ เอเตน อวิปฺปฏิสาโร นาม สีลสฺส อุทฺทยมตฺตํ สํวฑฺฒิตสฺส รุกฺขสฺส ฉายาปุปฺผสทิสํ อญฺโญเอว ปนาเนน นิปฺผาเทตพฺโพ สมาธิอาทิคุโณติ ทสฺเสติ ฯ

[๑๑] สีลวโต สีลสมฺปทายาติ ปริสุทฺธํ ปริปุณฺณํ กตฺวา สีลสฺส สมฺปาทเนน สีลวโต ตายเอว สีลสมฺปทาย ฯ อปฺป-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

มาทาธิกรณนฺติ อปฺปมาทการณา ฯ โภคกฺขนฺธนฺติ โภคราสึ ฯ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉตีติ อิติปิ สีลวา อิติปิ กลฺยาณ-ธมฺโมติ สุนฺทโร ถูติโฆโส อุฏฺฐหติ โลกํ ปตฺถรติ ฯ วิสารโทติ อตฺตนิ กิญฺจิ ครหิตพฺพํ อุปวทิตพฺพํ อปสฺสนฺโต วิคตสารชฺโช นิพฺภโย ฯ อมงฺกุภูโตติ อวิลกฺโข ฯ อสมฺมุฬฺโหติ อกตํ วต เม กลฺยาณนฺติอาทินา วิปฺปฏิสาราภาวโต กุสลกมฺมาทีนํเยว จ ตทา อุปฏฺฐานโต อสมฺมุฬฺโห ปสนฺนมานโสเอว กาลํ กโรติ ฯ กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคา ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉทา ฯ ปรมฺมรณาติ จุติโต อุทฺธํ ฯ สุคตินฺติ สุนฺทรํ คตึ ฯ เตน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหติ ฯ สคฺคนฺติ เทวคตึ ฯ สา หิ รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อคฺโคติ สคฺโค โลกิยติ เอตฺถ อุฬารํ ปุญฺญผลนฺติ โลโกติ จ วุจฺจติ ฯ

อากงฺเขยฺย เจติ ยทิ อิจฺเฉยฺย ฯ ปิโย จสฺสนฺติ ปิยายิตพฺโพ ปิยจกฺขูหิ ปสฺสิตพฺโพ เปมนีโย ภเวยฺยนฺติ อตฺโถ ฯ มนาโปติ สพฺรหฺมจารีนํ มนวฑฺฒนโก เตสํ วา มเนน ปตฺตพฺโพ เมตฺต-จิตฺเตน ผริตพฺโพติ วุตฺตํ โหติ ฯ ครูติ ครุฏฺฐานีโย ปาสาณจฺฉตฺต-สทิโส ฯ ภาวนีโยติ อทฺธา อยมายสฺมา ชานํ ชานาติ ปสฺสํ ปสฺสตีติ สมฺภาวนีโย ฯ สีเลเสฺววสฺส ปริปูริการีติ จตุปาริสุทฺธิ-สีเลสุเอว ปริปูริการี อสฺส อนูนการี ปริปูเรนาการเรน สมนฺนาคโต ภเวยฺย ฯ อาทินา นเยนาติ เอเตน อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺโต

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อนิราคตชฺฌาโน วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต พฺรูเหตา สุญฺญาคารานนฺติ เอวมาทิเก สีลโถมนสุตฺตาคเต สตฺตรสสีลานิสํเส สงฺคณฺหาติ ฯ

อิทานิ น เกวลมิเมเอว อวิปฺปฏิสาราทโย อตฺโถ อญฺเญปิ พหู สีลานิสํสา วิชฺชนฺตีติ เต ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ สาสเนติ อิมสฺมึ สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณาวเห สตฺถุสาสเน ฯ อาจารกุลปุตฺตานํ ยํ สีลํ วินา ปติฏฺฐา อวฏฺฐานํ นตฺถิ ตสฺส เอวํ มหานุภาวสฺส สีลสฺส อานิสํสานํ ปริจฺเฉทํ ปริมาณํ โก วเท โก วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยาติ อตฺโถ ฯ เอเตน สพฺเพสํเยว โลกิย-โลกุตฺตรานํ คุณานํ สีลเมว มูลภูตนฺติ ทสฺเสตฺวา ตโต ปรมฺปิ มลวิโสธเนน ปริฬาหวูปสมเนน สุจิคนฺธวายเนน สคฺคนิพฺพานาธิคมุ-ปายภาวน โสภาลงฺการสาธนตาย ภยวิธมเนน กิตฺติปาโมชฺชชนเนน จ สีลสทิสํ อญฺญํ สตฺตานํ หิตสุขาวหํ นตฺถีติ ทสฺเสนฺโต น คงฺคาติอาทิกา คาถา อภาสิ ฯ

ตตฺถ สรภูติ เอกา นที ยํ โลเก สรภูติ[๑] วทนฺติ ฯ นินฺนคา วาจิรวตีติ อจิวรตีติ เอวํนามิกา นที วาติ ฯ สพฺพตฺถ วาสทฺโท อนิยมตฺโถ ฯ เตน อวุตฺตา โคธาวรีจณฺฑภาคาทิกา สงฺคณฺหติ ฯ ปาณนฏฺเฐน ปาณีนํ สตฺตานํ ยํ มลํ สีลชลํ วิโสธยติ ตํ มลํ วิโสเธตุํ น สกฺกุณนฺติ คงฺคาทโย นทิโยติ ปฐมคาถาย นการํ เนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ

๑. ม. ยา โลเก สรสฺสตีติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๑๒] หาราติ มุตฺตาหารา ฯ มณโยติ[๑] เวฬูริยาทิมณโย ฯ อริยนฺติ วิสุทฺธํ ฯ สีลสมุฏฺฐาโน กิตฺติสทฺโท คนฺโธ มโนหรภาวโต ทิสาสุ อภิพฺยาปนโต จ สีลคนฺโธติ วุตฺโต ฯ โส หิ ปฏิวาเตปิ ปวตฺตติ ฯ เตนาห ภควา สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมตีติ[๒] ฯ โทสานํ พลํ นาม วตฺถุชฺฌาจาโร ตํ เตสํ กาตุํ อทนฺตํ สีลํ โทสานํ พลฆาตีติ เวทิตพฺพํ ฯ

กติวิธนฺติ เอตฺถ วิธสทฺโท โกฏฺฐาสปริยาโย เอกวิเธน รูป-สงฺคโหติอาทีสุ วิย ปการฏฺโฐ วา ฯ กติปฺปการํ กิตฺตกา สีลสฺส ปการเภทาติ อตฺโถ ฯ สีลนลกฺขเณนาติ สีลนสงฺขาเตน สภาเวน ฯ

จรนฺติ เตน สีเลสุ ปริปูรีการิตํ อุปคจฺฉนฺตีติ จริตฺตํ ฯ จริตฺตเมว จาริตฺตํ ฯ วาริตโต เตน อตฺตานํ ตายนฺติ รกฺขนฺตีติ วาริตฺตํ ฯ อธิโก สมาจาโร อภิสมาจาโร ตตฺถ นิยุตฺตํ โส วา ปโยชนํ เอตสฺสาติ อาภิสมาจาริกํ ฯ อาทิ พฺรหฺมจริยสฺสาติ อาทิพฺรหฺมจริยํ ฯ ตเทว อาทิพฺรหฺมจริยกํ ฯ วิรมติ เอตาย สยํ วา วิรมติ วิรมณํ วา วิรติ ฯ น วิรตีติ อวิรติ ฯ นิสฺสยตีติ นิสฺสิตํ ฯ น นิสฺสิตนฺติ อนิสฺสิตํ ฯ ปริยนฺโต เอตสฺส อตฺถีติ ปริยนฺตํ ฯ กาเลน ปริยนฺตํ กาลปริยนฺตํ ยถาปริจฺฉินฺโน วา กาโล ปริยนฺโต เอตสฺสาติ กาลปริยนฺตํ ฯ ยาว ปาณนํ[๓] ชีวนํ โกฏิ

๑. ม. เวฬุริยาทิ ฯ ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๒๒ ฯ ๓. ม. อาปาณนํ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

เอตสฺสาติ อาปาณโกฏิกํ ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ โลเก นิยุตฺตํ ตตฺถ วา วิทิตนฺติ โลกิยํ ฯ โลกํ อุตฺตรตีติ โลกุตฺตรํ ฯ

ปจฺจยโต จ ผลโต จ มชฺฌิมปณีเตหิ นิหีนํ เตสํ วา คุเณหิ ปริหีนนฺติ หีนํ ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีตนฺติ ปณีตํ ฯ อุภินฺนเมว มชฺเฌ ภวํ มชฺฌิมํ ฯ อตฺตาธิปติโต อาคตํ อตฺตาธิปเตยฺยํ ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโย ฯ ตณฺหาย ทิฏฺฐิยา วา ปรามฏฺฐํ ปรํสิตนฺติ ปรามฏฺฐํ ฯ ตปฺปฏิกฺเขปโต อปรามฏฺฐํ ฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลสํ ปฏิปสฺสทฺธํ ฯ สิกฺขาสุ ชาตํ เสขสฺส อิทนฺติ วา เสขํ ฯ ปรินิฏฺฐิตสิกฺขากิจฺจตาย อเสขธมฺมปริยาปนฺนํ อเสขํ ฯ ตทุภยปฏิกฺเขเปน เนวเสขนาเสขํ ฯ

[๑๓] หานํ ภชติ หานภาโค วา เอตสฺส อตฺถีติ หานภาคิยํ ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ อปริมาณตฺตา ปริยนฺตวนฺตํ ปาริสุทฺธิวนฺตญฺจ สีลํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ ฯ อปริมาณตฺตา อปริยนฺตวนฺตํ ปาริสุทฺธิวนฺตญฺจ สีลํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ ฯ สพฺพโส ปุณฺณํ ปาริสุทฺธิวนฺตํ สีลํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ ฯ วุตฺตนเยนาติ สีลนฏฺเฐน สีลนฺติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺเตน นเยน ฯ

อิทํ กตฺตพฺพนฺติ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทปูรณนฺติ อิทํ อภิสมาจาริกํ กตฺตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ เอวํ ปญฺญตฺตสฺส สิกฺขาปทสีลสฺส ปูรณํ ฯ สิกฺขาปทสีลญฺหิ ปูเรนฺโต สิกฺขาปทมฺปิ ปูเรติ ปาเลติ นาม ฯ สิกฺขาเอว วา สิกฺขิตพฺพโต จ ปฏิปชฺชิตพฺพโต จ สิกฺขาปทํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตสฺส ปูรณนฺติ โยเชตพฺพํ ฯ อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ ปฏิกฺขิตฺตสฺส อกรณนฺติ อิทํ ทุจฺจริตํ น กตฺตพฺพนฺติ ภควตา ปฏิกฺขิตฺตสฺส อกรณํ วิรมณํ ฯ จรนฺติ ตสฺมินฺติ ปเทน ตสฺมึ สีเล ตํสมงฺคิโน จรนฺตีติ สีลสฺส อธิกรณตํ วิภาเวนฺโต เตสํ ปวตฺติฏฺฐานภาวํ ทสฺเสติ ฯ เตนาห สีเลสุ ปริปูรีการิตาย ปวตฺตนฺตีติ ฯ วาริตนฺติ อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ ปฏิกฺขิตฺตํ อกปฺปิยํ ฯ ตายนฺตีติ อกรเณเนว ตายนฺติ ฯ เตนาติ วาริตฺตสีลมาห ฯ วาเรติ วา สตฺถา เอตฺถ เอเตน วาติ วาริตํ สิกฺขาปทํ ตํ อวิโกเปนฺโต ตายนฺติ เตนาติ วาริตฺตํ ฯ สทฺธาวิริยสาธนนฺติ สทฺธาย อุฏฺฐานวิริเยน จ สาเธตพฺพํ ฯ น หิ อสฺสทฺโธ กุสีโต จ วตฺตปฏิปตฺตึ ปริปูเรติ ฯ สทฺโธเอว สตฺถารา ปฏิกฺขิตฺเต อนุมตฺเตปิ วชฺเช ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสูติ อาห สทฺธาสาธนํ[๑] วาริตฺตนฺติ ฯ

อธิสีลสิกฺขาปริยาปนฺนตฺตา อธิวิสิฏฺโฐ สมาจาโร อภิสมาจาโรติ อาห อุตฺตมสมาจาโรติ ฯ อภิสมาจาโรว อาภิสมาจาริกํ ยถา เวนยิโกติ อธิปฺปาโย ฯ อภิสมาจาโร อุกฺกฏฺฐนิทฺเทสโต มคฺคสีลํ ผลสีลญฺจ ตํ อารพฺภ อุทฺทิสฺส ตทตฺถํ ตปฺปโยชนํ ปญฺญตฺตํ อาภิสมาจาริกํ ฯ สุปริสุทฺธานิ ตีณิ กายกมฺมานิ จตฺตาริ วจีกมฺมานิ สุปริสุทฺโธ อาชีโวติ อิทํ อาชีวฏฺฐมกํ ฯ ตตฺถ กามํ อาชีวเหตุกโต สตฺตวิธทุจฺจริตโต วิรติ สมฺมาอาชีโวติ โสปิ สตฺตวิโธ โหติ

๑. ม. สทฺธาสติสาธนํ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

สมฺมาชีวตาสามญฺเญน ปน ตํ เอกํ กตฺวา วุตฺตํ ฯ อถวา ฯ ติวิธกุหนวตฺถุสนฺนิสฺสยโต มิจฺฉาชีวโต วิรตึ เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺโต สุปริสุทฺโธ อาชีโวติ ฯ เสฏฺฐจริยภาวโต มคฺโคเอว พฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตสฺส ฯ อาทิภาวภูตนฺติ อาทิมฺหิ ภาเวตพฺพตํ นิปฺผาเทตพฺพตํ ภูตํ ปตฺตํ อาทิภาวภูตํ ฯ กิญฺจาปิ เทสนากฺกเมน สมฺมาทิฏฺฐิ อาทิ ปฏิปตฺติกฺกเมน ปน อาชีวฏฺฐมกสีลํ อาทีติ ฯ ตสฺส สมฺปตฺติยาติ อภิสมาจาริกสฺส สมฺปชฺชเนน ปริปูรเณน อาทิพฺรหฺมจริยกํ สมฺปชฺชติ ฯ โย ลหุกานิปิ อปฺปสาวชฺชานิ ปริวชฺเชติ โส ครุกานิ มหาสาวชฺชานิ พหฺวาทีนวาทีนิ ปริวชฺเชสฺสตีติ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ฯ สุตฺตํ ปน เอตมตฺถํ พฺยติเรกวเสน วิภาเวติ ฯ ตตฺถ ธมฺมนฺติ สีลํ ฯ ตญฺหิ อุปริคุณวิเสสานํ ธารณฏฺเฐน ธมฺโมติ วุจฺจติ ฯ

[๑๔] วิรติสีลสฺส อิตรสีเลน สติปิ สมฺปโยคาทิเก อสมฺมิสฺสกตาทสฺสนตฺถํ เวรมณึมตฺตนฺติ วุตฺตํ ฯ

นิสฺสิตานิสฺสิตวเสนาติ เอตฺถ ลพฺภมานนิสฺสยํ ตาว ทสฺเสตุํ นิสฺสโยติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ตณฺหาจริเตน นิสฺสยิตพฺพโต ตณฺหาว ตณฺหานิสฺสโย ตถา ทิฏฺฐินิสฺสโย ฯ ทิฏฺฐิจริโต หิ อสติปิ ทิฏฺฐิยา ตณฺหาวิรเห ทิฏฺฐินิสฺสิโต ปวตฺตติ ฯ เทโวติ จตุมหาราชสกฺกสุยามาทิปากฏเทวมาห ฯ เทวญฺญตโรติ อปากฏํ ฯ ตณฺหํเอว นิสฺสิตนฺติ ตณฺหานิสฺสิตํ ฯ ตณฺหาย นิสฺสิตนฺติ เกจิ วทนฺติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เตสํ เทฺว นิสฺสยาติอาทิ วิรุชฺฌติ ฯ สุทฺธิทิฏฺฐิยาติ อิติ สํสารสุทฺธิ ภวิสฺสตีติ เอวํ ปวตฺตทิฏฺฐิยา ฯ โลกุตฺตรสีลนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ตสฺเสวาติ โลกุตฺตรสฺเสว สมฺภารภูตํ การณภูตํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยนฺติ อตฺโถ ฯ

กาลปริจฺเฉทํ กตฺวาติ อิมญฺจ รตฺตึ อิมญฺจ ทิวสนฺติอาทินา วิย กาลวเสน ปริจฺเฉทํ กตฺวา ฯ กาลปริจฺเฉทํ อกตฺวา สมาทินฺนมฺปิ อนฺตรา วิจฺฉินฺนํ สมฺปตฺตวิรติวเสน ยาวชีวํ ปวตฺติตมฺปิ อาปาณ-โกฏิกํ น โหตีติ ทสฺเสตุํ ยาวชีวํ สมาทิยิตฺวา ตเถว ปวตฺติตนฺติ วุตฺตํ ฯ

ลาภ ยส ญาติ องฺค ชีวิต วเสนาติ ลาภยสานํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทนวเสน อุปฺปนฺนานํ รกฺขนวเสน เจว วฑฺฒนวเสน จ ญาติ องฺค ชีวิตานํ อวินาสนวเสน ฯ กึ โส วีติกฺกมิสฺสตีติ โย วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ โส กายวาจาหิ วีติกฺกมิสฺสตีติ กึ อิทํ นตฺเถตนฺติ อตฺโถ ฯ ปฏิกฺเขเป หิ อยํ กึสทฺโท ฯ

[๑๕] อารมฺมณภาเวน วโณ วิย อาสเว กามาสวาทิเก ปคฺฆรตีติ สมฺปโยคภาวาภาเวปิ สหาสเวหีติ สาสวํ เตภูมิกธมฺม-ชาตนฺติ สีลํ ตปฺปริยาปนฺนนฺติ อาห สาสวํ สีลํ โลกิยนฺติ ฯ ภววิเสสา สมฺปตฺติภวา ฯ วินโยติ วินยปริยตฺติ ตตฺถ วา อาคตสิกฺขาปทานิ ฯ ปามุชฺชํ ตรุณาปีติ ฯ ยถาภูตญาณทสฺสนํ สมฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ ตทธิฏฺฐานา วา ตรุณวิปสฺสนา ฯ นิพฺพิทาติ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

นิพฺพิทาญาณํ ฯ เตน พลววิปสฺสนมาห ฯ วิราโค มคฺโค ฯ วิมุตฺติ อรหตฺตผลํ ฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปจฺจเวกฺขณนา ฯ กถาติ วินยกถา ฯ มนฺตนาติ วินยวิจารณา ฯ อุปนิสฺสาติ๑ ยถาวุตฺตการณปรมฺปราสงฺขาโต อุปนิสฺสโย ฯ โลกุตฺตรํ มคฺคผลจิตฺตสมฺปยุตฺตํ อาชีวฏฺฐมกสีลํ ฯ ตตฺถ มคฺคสีลํ ภวนิสฺสรณาวหํ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส จ ภูมิ ฯ ผลสีลํ ปน ปจฺจเวกฺขณญาณสฺเสว ภูมิ ฯ

[๑๖] หีนาธิมุตฺติวเสน ฉนฺทาทีนํ หีนตา ฯ ปณีตาธิมุตฺติวเสน ปณีตตา ฯ ตทุภยเวมชฺฌตาวเสน มชฺฌิมตา ฯ ยเถว หิ กมฺมํ อายูหนวเสน หีนาทิเภทภินฺนํ โหติ เอวํ ฉนฺทาทโยปิ ปวตฺติอาการวเสน ฯ โส จ เนสํ ปวตฺติอากาโร อธิมุตฺติเภเทนาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยสกามตายาติ กิตฺติสิโลกาภิรติยา ปริวาริจฺฉาย วา ฯ กถํ นาม มาทิโส เอทิสํ กเรยฺยาติ ปาปชิคุจฺฉาย อริยภาวํ นิสฺสาย ฯ อนุปกฺกิลิฏฺฐนฺติ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนาหิ อญฺเญหิ จ อุปกฺกิเลเสหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ ฯ ภวโภคตฺถายาติ ภวสมฺปตฺติอตฺถญฺเจว โภคสมฺปตฺติอตฺถญฺจ ฯ อตฺตโน วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตนฺติ สาวกปจฺเจกโพธิสตฺตสีลมาห ฯ สพฺพสตฺตวิโมกฺขตฺถายาติ สพฺพสตฺตานํ สํสารพนฺธนโต วิโมจนตฺถาย ฯ ปารมิตาสีลํ มหาโพธิสตฺตสีลํ ยา กรณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา มหาโพธึ อารพฺภ ปวตฺตา ปรมุกฺกํสคตโสเจยฺยสลฺเลขา เทสกาลสตฺตาทิวิกปฺปรหิตา สีลปารมิตา ฯ

อนนุรูปนฺติ อสารุปฺปํ ฯ อตฺตาเอว ครุ อธิปติ เอตสฺสาติ

๑. อปนิสาติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อตฺตครุ ลชฺชาธิโก ฯ ตโต อตฺตาธิปติโต อาคตํ อตฺตาธิปเตยฺยํ ฯ โลโก อธิปติ ครุ เอตสฺสาติ โลกาธิปติ โอตฺตปฺปาธิโก ฯ ธมฺโม นามายํ มหานุภาโว เอกนฺตนิยฺยานิโก โส จ ปฏิปตฺติยาว ปูเชตพฺโพ ตสฺมา นํ สีลสมฺปทาย ปูเชสฺสามีติ เอวํ ธมฺมมหตฺตํ ปูเชตุกาเมน ฯ

ปรามฏฺฐตฺตาติ ปราภววเสน อามฏฺฐตฺตา ฯ ตณฺหาทิฏฺฐิโย หิ อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา อิมินา นาม เม สีเลน สํสารสุทฺธิ ภวิสฺสตีติ ปวตฺตสฺส สีลํ ปรามสนฺติโย ตํ ปราภวํ ปาเปนฺติ มคฺคสฺส อนุปนิสฺสยภาวกรณโต ฯ ปุถุชฺชน-กลฺยาณกสฺสาติ ปุถุชฺชเนสุ กลฺยาณกสฺส ฯ โส หิ ปุถุชฺชโนว หุตฺวา กลฺยาเณหิ สีลาทีหิ สมนฺนาคโต ฯ ปรามสนกิเลสานํ วิกฺขมฺภนโต จ สมุจฺฉินฺทนโต จ เตหิ น ปรามฏฺฐนฺติ อปรา-มฏฺฐํ ฯ ตสฺส ตสฺส กิเลสทรถสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต วูปสมนโต ปฏิปสฺสทฺธํ ฯ

กตปฏิกมฺมนฺติ วุฏฺฐานเทสนาหิ ยถาธมฺมํ กตปฏิการํ ฯ เอวํ หิ ตํ สีลํ ปฏิปากติกเมว โหติ ฯ เตนาห ตํ วิสุทฺธนฺติ ฯ กต-ปฏิกมฺมนฺติ อิมินา จ น ปุเนวํ กริสฺสนฺติ อธิฏฺฐานมฺปิ สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อจฺฉมํสํ นุ โข สุกรมํสํ นุ โขติอาทินา วตฺถุมฺหิ วา ปาจิตฺติยํ นุ โข ทุกฺกฏํ นุ โขติอาทินา อาปตฺติยา วา มยา ตํ วตฺถุํ วีติกฺกนฺตํ นุ โข น นุ โข วีติกฺกนฺตนฺติอาทินา

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อชฺฌาจาเร วา เวมติกสฺส สํสยาปนฺนสฺส ฯ วิโสเธตพฺพํ ยถาธมฺมํ ปฏิกมฺเมน ฯ วิมติเอว เวมติกํ ฯ ตสฺมึ เวมติเก สติ วิมติยา อุปฺปนฺนายาติ อตฺโถ ฯ วิมติ ปฏิวิโนเทตพฺพาติ สยํ วา ตํ วตฺถุํ วิจาเรตฺวา วินยธเร วา ปุจฺฉิตฺวา กงฺขา วิโนเทตพฺพา ฯ นิกฺกงฺเขน ปน กปฺปิยญฺเจ กาตพฺพํ อกปฺปิยญฺเจ วชฺเชตพฺพํ ฯ เตนาห อิจฺจสฺส ผาสุ ภวิสฺสตีติ ฯ

[๑๗] จตูหิ อริยมคฺเคหีติอาทินา มคฺคผลปริยาปนฺนํ สีลํ มคฺคผลสมฺปยุตฺตํ วุตฺตํ สมุทาเยสุ ปวตฺตโวหารา อวยเวสุปิ ปวตฺตนฺตีติ ฯ เสสนฺติ สพฺพํ โลกิยสีลํ ฯ ปกตีปีติ สภาโวปิ ฯ สุขสีโล สุขสํวาโส ฯ เตน ปริยาเยนาติ ปกติอตฺถวาจกฏฺเฐน ฯ เอกจฺจํ อพฺยากตสีลํ อิธาธิปฺเปตสีเลน เอกสงฺคหนฺติ อกุสลสฺเสว อยุชฺชมานตํ ทสฺเสตุํ ตตฺถ อกุสลนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตถา หิ เสขตฺติกํ อิธ คหิตนฺติ ฯ อิธ น อุปนีตํ กุสลตฺติกนฺติ อธิปฺปาโย ฯ วุตฺตนเยเนวาติ วุตฺเตเนว นเยน กุสลตฺติกํ อคฺคเหตฺวา หีนตฺติกาทีนํ ปญฺจนฺนํ ติกานํ วเสน อสฺส สีลสฺส ติวิธตา เวทิตพฺพา ฯ

โยธาติ โย อิธ ฯ วตฺถุวีติกฺกเมติ อาปตฺติยา วตฺถุโน วีติกฺกมเน อชฺฌาจาเร ฯ กามสงฺกปฺปาทโย นว มหาวิตกฺกา มิจฺฉาสงฺกปฺปา ฯ เอวรูปสฺสาติ เอทิสสฺส ฯ ตสฺส หิ สีลวนฺเต อนุปสงฺกมิตฺวา ทุสฺสีเล เสวนฺตสฺส ตโตเอว เตสํ ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชเนน ปณฺณตฺติวีติกฺกเม อโทสทสฺสาวิโน มิจฺฉาสงฺกปฺปพหุลตาย

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อรกฺขโต สีลํ เอกํเสเนว หานภาคิยํ โหติ น ฐิติภาคิยํ กุโต วิสาทิภาคิยตา ฯ สีลสมฺปตฺติยาติ สีลปาริปูริยา จตุปาริสุทฺธิสีเลน ฯ อฌฺเฌนฺตสฺส อุตฺตรินฺติ อุตฺตรึ วิเสสาธิคมาย อวายมนฺตสฺส ฯ ฐิติภาคิยํ สีลํ ภวติ อสมาธิสํวตฺตนิยตฺตา ฯ สมฺปาทิเต หิ สมาธิสฺมึ สีลสฺส สมาธิสํวตฺตนิยตา นิจฺฉิยติ ฯ สมาธตฺถายาติ สมถวเสน สมาธานตฺถาย ฯ นิพฺพิทนฺติ วิปสฺสนํ ฯ พลววิปสฺสนาทสฺสนตฺถํ นิพฺพิทาคฺคหณํ ตาวตาปิ สีลสฺส นิพฺเพธ-ภาคิยภาวสิทฺธิโต ฯ

[๑๘] ยานิ จ สิกฺขาปทานิ เนสํ รกฺขิตพฺพานีติ สมฺพนฺโธ ฯ ตานิ ปน อสาธารณปญฺญตฺติโต อญฺญานิ เอกจฺจานิ ฯ เนสนฺติ รกฺขิตพฺพานีติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา กตฺตริ สามิวจนํ ฯ เตหิ ภิกฺขูหีติ อตฺโถ ฯ สติ วา อุสฺสาเหติ อุสฺสกฺกิตฺวา สีลานิ รกฺขิตุํ อุสฺสาเห สติ ฯ ทสาติ สามเณเรหิ รกฺขิตพฺพสีลมาห ฌฏฺิการาทีนํ วิย ฯ อฏฺฐาติ นจฺจาทิมาลาทิเวรมณึ เอกํ กตฺวา สพฺพปจฺฉิมวชฺชานิ อฏฺฐ ฯ

อวีติกฺกโมติ ปญฺจนฺนํ สีลานํ อวีติกฺกโม ฯ ปกติสีลนฺติ สภาวสีลํ ฯ ตตฺรุปฺปตฺตินิยตํ หิ สีลํ อุตฺตรกุรุกานํ ฯ มริยาทา-จาริตฺตนฺติ ตสฺส ตสฺส สาวชฺชสฺส อกรเณ มริยาทภูตํ ตตฺถ ตตฺถ กุลาทีสุ ปุพฺพปุริเสหิ จปิตจาริตฺตํ ฯ กุลเทสปาสณฺฑธมฺโม หิ อาจารสีลนฺติ อธิปฺเปตํ ฯ ตตฺถ กุลธมฺโม ตาว พฺราหฺมณาทีนํ อมชฺชปานาทิ เทสธมฺโม เอกจฺจชนปทวาสีนํ อหึสนาทิ ปาสณฺฑ-

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ธมฺโม ติตฺถิยานํ ยมนิยมาทิ ฯ ติตฺถิยมตํ หิ ทิฏฺฐิปาเสน ตณฺหาปาเสน จ เฑติ ปวตฺตติ ปาสํ วา พาธํ อริยวินยสฺส เฑตีติ ปาสณฺฑนฺติ วุจฺจติ ฯ ปกติยา สีลวตี โหตีติ[๑] วจนโต โพธิสตฺตมาตุ ปญฺจสิกฺขาปทสีลํ ปริปุณฺณเมว ฯ อิทํ ปน อุกฺกํสคตํ โพธิสตฺตปิตริปิ จิตฺตุปฺปาทมตฺเตนปิ อสงฺกิลิฏฺฐํ ธมฺมตาสีลนฺติ วุตฺตํ ฯ กามคุณูปสญฺหิตนฺติ กามโกฏฺฐาเสสุ อสฺสาทุปสญฺหิตํ กามอสฺสาทคธิตํ ฯ ธมฺมตาสีลนฺติ ธมฺมตาย การณนิยาเมน อาคตสีลํ ฯ สีลปารมีหิ ปรมุกฺกํสํ ปาเปตฺวา กุจฺฉิคตสฺส มหาโพธิสตฺตสฺส สีลเตเชน คุณานุภาเวน โพธิสตฺตมาตุ สรเสเนว ปรมสลฺเลขปฺปตฺตํ สีลํ โหติ ฯ มหากสฺสปาทีนนฺติอาทิสทฺเทน ภทฺทาทิเก สงฺคณฺหาติ ฯ เต กิร สุจิรํ กาลํ สุปริสุทฺธสีลาเอว หุตฺวา อาคตา ฯ เตนาห สุทฺธสตฺตานนฺติ ฯ ตาสุ ตาสุ ชาตีสูติ สีลวราชมหึสราชาทิชาตีสุ ฯ ปุพฺเพ ปุริมชาติยํ สิทฺโธ เหตุ เอตสฺสาติ ปุพฺพเหตุกํ สีลํ ฯ อิทํ ปน ปกติสีลาทิ สมาทาเนน วินา อวีติกฺกมลกฺขณํ สมฺปตฺต-วิรติสงฺคหํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๑๙] ยํ ภควตา เอวํ วุตฺตํ สีลนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ อิธาติ วกฺขมานสีลปริปูรกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปนํ อญฺญ-สาสนสฺส จ ตถาภาวปฏิเสธนํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อิเธว ภิกฺขเว สมโณ ฯเปฯ สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อญฺเญหีติ[๒] ฯ

๑. ที. มหาวคฺค ๑๐/๑๔ ฯ ๒. ม. มู. ๑๒/๑๒๘ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภิกฺขูติ ตสฺส สีลสฺส ปริปูรกปุคฺคลปริทีปนํ ฯ ปาฏิโมกฺขสํวร-สํวุโตติ อิทมสฺส ปาฏิโมกฺขสีเล ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํ ฯ วิหรตีติ อิทมสฺส ตทนุรูปวิหารสมงฺคิภาวปริทีปนํ ฯ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ อิทํ ปาฏิโมกฺขสํวรสฺส อุปริ อธิคนฺตพฺพคุณานญฺจ อุปการกธมฺม-ปริทีปนํ ฯ อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวีติ อิทํ ปาฏิโมกฺขโต อจวนภาวปริทีปนํ ฯ สมาทายาติ สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทาน-ปริทีปนํ ฯ สิกฺขตีติ สิกฺขาย สมงฺคิภาวปริทีปนํ ฯ สิกฺขาปเทสูติ สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํ ฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ ปรโต อาวิภวิสฺสติ ฯ โสติ ปาฏิโมกฺขสํวรสีเล ปติฏฺฐิตภิกฺขุ ฯ เตน ยาทิสสฺส อินฺทฺริยสํวรสีลํ อิจฺฉิตพฺพํ ตํ ทสฺเสติ ฯ จกฺขุนาติ ยโต โส สํวโร ตํ ทสฺเสติ ฯ รูปนฺติ ยตฺถ โส สํวโร ตํ ทสฺเสติ ฯ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหีติ สํวรสฺส อุปายํ ทสฺเสติ ฯ ยตฺวาธิกรณ ฯเปฯ อนฺวาสฺสเวยฺยุนฺติ สํวรสฺส ปฏิปกฺขํ ตตฺถ จ อาทีนวํ ทสฺเสติ ฯ สํวราย ปฏิปชฺชตีติ ปเคว สติยา อุปฏฺฐเปตพฺพตํ ทสฺเสติ ฯ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยนฺติ สติยา อุปฏฺฐา-ปนเมว จกฺขุนฺทฺริยสฺส อารกฺขาติ ทสฺเสติ ฯ จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติ ตถาภูตา สติเยว เอตฺถ สํวโรติ ทสฺเสติ ฯ วีติกฺกมสฺส วเสนาติ สมฺพนฺโธ ฯ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานนฺติ อาชีวเหตุ อาชีวการณา อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปตีติอาทินา[๑] อาคตานํ ฉนฺนํ

๑. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๑๗๐-๑ ฯ วิ. ปริวาร. ๘/๒๕๔ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ปาราชิกาทิปฏิสํยุตฺตานํ สิกฺขาปทานํ ฯ สามนฺตชปฺปนาทินา ติวิเธน กุหนวตฺถุนา วิมฺหาปนํ กุหนา ฯ อตฺตานํ ทายกํ วา อุกฺขิปิตฺวา ยถา โส กิญฺจิ ททาติ เอวํ กถนํ ลปนา ฯ นิมิตฺตํ วุจฺจติ ปจฺจยทาน- สญฺญุปฺปาทกํ กายวจีกมฺมํ เตน นิมิตฺเตน จรติ นิมิตฺตํ วา กโรตีติ เนมิตฺติโก ตสฺส ภาโว เนมิตฺติกตา ฯ คนฺธาทโย วิย ลาภาย[๑] ปเรสํ อกฺโกสนาทินา นิปีสตีติ นิปฺเปโส ฯ นิปฺเปโสว นิปฺเปสิโก ฯ ตสฺส ภาโว นิปฺเปสิกตา ฯ มหิจฺฉตาย อตฺตนา ลทฺธลาเภน ปรโต ลาภปริเยสนา ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตา ฯ เอวมาทีนนฺติอาทิ- สทฺเทน อนุปฺปิยภาณิตาจาตุกมฺยตาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ ปฏิสงฺขาเนน ปจฺจเวกฺขณาย ปริสุทฺโธ อสงฺกิลิฏฺโฐ ปฏิสงฺขานปริสุทฺโธ ฯ จตฺตาโร ปจฺจยา ปริภุญฺชิยนฺติ เอเตนาติ จตุปจฺจยปริโภโค ตถา ปวตฺตา อนวชฺชเจตนา ฯ ตตฺราติ เตสุ ปาฏิโมกฺขสํวราทีสุ ฯ อาทิโต ปฏฺฐายาติ อิธ ภิกฺขูติอาทินา อาคตเทสนาย อาทิโต ปฏฺฐ ฯ วินิจฺฉยกถาติ ตตฺถ สํสยวิธมเนน วินิจฺฉยาวหา กถา ฯ

[๒๐] ปฐมสฺส อตฺถสฺส สพฺพสาธารณตฺตา อสาธารณํ ปพฺพชิตาเวณิกํ ปริยายํ ทสฺเสนฺโต ภินฺนปฏธราทิตาย วาติ อาห ฯ เอวญฺหิสฺส ปริปุณฺณปาฏิโมกฺขสํวรโยคฺยตา ทสฺสิตา โหติ ฯ ภินฺน- ปฏธราทิภาโว จ นาม ทลิทฺทสฺสาปิ นิคติกสฺส[๒] โหตีติ ตโต วิเสเสตุํ สทฺธาปพฺพชิโตติ วตฺวา ปฏิปตฺติยา โยคฺยภาว ทสฺสนตฺถํ กุลปุตฺโตติ

๑. ม. สลากาย ฯ ๒. ม. นิคฺคหิตสฺส ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วุตฺตํ ฯ อาจารกุลปุตฺโต วา หิ ปฏิปชฺชิตุํ สกฺโกติ ชาติกุลปุตฺโต วา ฯ

สิกฺขาปทสีลนฺติ จาริตฺตวาริตฺตปฺปเภทํ สิกฺขาปทวเสน ปญฺญตฺตํ สีลํ ฯ โยติ อนิยมนิทฺเทโส ฯ โยโกจิ ปุคฺคโล ฯ นนฺติ วินยปริยาปนฺนํ สีลํ ฯ ตนฺติ ปุคฺคลํ ฯ โมกฺเขติ สหการิการณ-ภาวโต ฯ อปาเย ภวานีติ อาปายิกานิ ฯ อาทิสทฺเทน ตทญฺญํ สพฺพํ สํสารทุกฺขํ สงฺคณฺหาติ ฯ สํวรณํ กายวจีทฺวารานํ ปิทหนํ ฯ เยน เต สํวุตา ปิทหิตา โหนฺติ โส สํวโร ฯ ยสฺมา ปน โส สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกโม วีติกฺกมปฏิปกฺโขติ กตฺวา ตสฺมา วุตฺตํ กายิกวาจสิกสฺส อวีติกฺกมสฺเสตํ นามนฺติ ฯ ปาฏิโมกฺข-สํวรสํวุโตติ ปาฏิโมกฺขสํวเรน ปิทหิตกายวจีทฺวาโร ฯ ตถาภูโต จ ยสฺมา ตํ อุเปโต เตน จ สมงฺคี นาม โหติ ตสฺมา วุตฺตํ อุปคโต สมนฺนาคโตติ อตฺโถติ ฯ

อปโร นโย ฯ กิเลสานํ พลวภาวโต ปาปกิริยาย สุกรภาวโต ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ ปาตี ปุถุชฺชโน ฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิตฺโต ฆฏิยนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ ปาตี ฯ มรณวเสน วา ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปาตนสีโลติ ปาตี ฯ สตฺต-สนฺตาโน จิตฺตเมว วา ฯ ตํ ปาตินํ สํสารทุกฺขโต โมกฺเขตีติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมกฺขฏฺเฐน สตฺโต วิมุตฺโตติ วุจฺจติ ฯ วุตฺตํ หิ จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตีติ[1] อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ

[1] สํ. ขนฺธวาร. ๑๗/๑๘๔ ฯ ปาลิยมฺปน จิตฺตโวทานา สตฺตา วิสุชฺฌนฺตีติ ทิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

วิมุตฺตนฺติ[๑] จ ฯ อถวา ฯ อวิชฺชาทินา เหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ปาตี ฯ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรตนฺติ[๒] หิ วุตฺตํ ฯ ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสงฺกิเลสตฺตยโต โมกฺโข เอเตนาติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ กณฺเฑกาโฬติอาทีนํวิยสฺส สมาสสิทฺธิ เวทิตพฺพา ฯ อถวา ฯ ปาเตติ วินิปาเตติ ทุกฺเขติ ปาติ จิตฺตํ ฯ วุตฺตํ หิ จิตฺเตน นิยฺยตี โลโก จิตฺเตน ปริกสฺสตีติ[๓] ฯ ตสฺส ปาติโน โมกฺโข เอเตนาติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ ปตติ วา เอเตน อปายทุกฺเข สํสารทุกฺเข จาติ ปาติ ตณฺหาทิสงฺกิเลโส ฯ วุตฺตํ หิ ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ[๔] ตณฺหาทุติโย ปุริโสติ[๕] จ อาทิ ฯ ตโต ปาติโต โมกฺโขติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ อถวา ฯ ปตติ เอตฺถาติ ปาติ ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิ ฯ วุตฺตํ หิ ฉสุ โลโก สมุปฺปนฺโน ฉสุ กุพฺพติ สนฺถวนฺติ[๖] ฯ ตโต ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตโต ปาติโต โมกฺโขติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ อถวา ฯ ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ ปาตี สํสาโร ฯ ตโต โมกฺโขติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ อถวา ฯ สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา ปตีติ วุจฺจติ ฯ มุจฺจติ เอเตนาติ โมกฺโข ฯ ปติโน โมกฺโข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ ปติโมกฺโข ฯ ปติโมกฺโขเอว ปาฏิโมกฺขํ ฯ สพฺพคุณานํ วา มูลภาวโต อุตฺตมฏฺเฐน ปติ จ โส ยถาวุตฺเตนตฺเถน โมกฺโข

๑. สํ. ขนฺธวาร. ๑๗/๑๔๑ ฯ ๒. สํ. นิทาน. ๑๖/๒๑๓ ฯ ๓. สํ. สคาถก. ๑๕/๕๔ ฯ
๔. สํ. สคาถก. ๑๕/๕๑๒ ฯ ๕. ขุ. ๒๕/๒๓๖ ฯ ๖. สํ. สคาถก ๑๕/๕๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

จาติ ปติโมกฺโข ฯ ปติโมกฺโขเอว ปาฏิโมกฺขํ ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปาฏิโมกฺขนฺติ มุขเมตํ ปมุขเมตนฺติ[๑] ฯ วิตฺถาโร ฯ อถวา ฯ ปอิติ ปการเร อตีติ อจฺจนฺตฏฺเฐ นิปาโต ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมกฺเขตีติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ อิทํ หิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน สมุจฺเฉทวเสน จ อจฺจนฺตํ โมกฺเขติ โมเจตีติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ ปติ ปติ โมกฺโขติ วา ปติโมกฺโข ฯ ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมโทสโต ปจฺเจกํ โมกฺโขติ อตฺโถ ฯ ปติโมกฺโขเอว ปาฏิโมกฺขํ ฯ โมกฺโขติ วา นิพฺพานํ ตสฺส โมกฺขสฺส ปติ พิมฺพภูโตติ ปติโมกฺโข ฯ สีลํ สํวโร หิ สุริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโค วิย ยถารหํ กิเลสนิพฺพาปนโต ฯ ปติโมกฺโขเยว ปาฏิโมกฺขํ ฯ อถวา ฯ โมกฺขํ ปติวตฺตติ โมกฺขาภิมุขนฺติ วา ปติมุกฺขํ ฯ ปติโมกฺขเมว ปาฏิโมกฺขนฺติ เอวมฺเปตฺถ ปาฏิโมกฺข-สทฺทสฺส อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อิริยตีติ อตฺตภาวํ ปวตฺเตติ ฯ วิหรตีติ หิ อิมินา ปาฏิโมกฺขสํวรสีเล ฐิตสฺส ภิกฺขุโน อิริยาปถวิหาโร ทสฺสิโต ฯ

ปาลิยนฺติ ฌานวิภงฺคปาลิยํ ฯ ตตฺถ กามํ สมณาจารํ สมณโคจรญฺจ ทสฺเสตุํ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ วุตฺตํ ฯ ยถา ปน มคฺคํ อาจิกฺขนฺโต วามํ มุญฺจ ทกฺขิณํ คณฺหาติ วชฺเชตพฺพปุพฺพกํ คเหตพฺพํ วเทยฺย ยถา วา สสีสนฺหาเนน ปหีนเสทมลชลฺลิกสฺส มาลาคนฺธวิเลปนาทิวิภูสนสํวิธานํ ยุตฺตรูปํ เอวํ ปหีนปาป-

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๑ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ธมฺมสฺส กลฺยาณธมฺมสมาโยโค ยุตฺตรูโปติ อตฺถิ อาจาโร อตฺถิ อนาจาโรติ ทฺวยํ อุทฺทิสฺสิตฺวา อนาจารํ ตาว วิภชิตุํ ตตฺถ□ กตโม อนาจาโรติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ กายิโก วีติกฺกโมติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ ฯ วาจสิโก วีติกฺกโมติ จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ ฯ กายิกวาจสิโกติ ตทุภยํ ฯ เอวํ อาชีวฏฺฐมกสีลสฺส วีติกฺกโม ทสฺสิโต ฯ อิทานิ มานสํ อนาจารํ ทสฺเสตุํ สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโรติ วตฺวา ตตฺถ เอกจฺจิยํ ทสฺเสนฺโต อิเธกจฺโจ เวฬุทาเนน วาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ เวฬุทาเนนาติ ปจฺจยุปฺปาทนตฺเถน เวฬุทาเนน ฯ ปตฺตทานาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ เวฬูติ มนุสฺสานํ ปโยชนาวโห โยโกจิ เวฬุทณฺโฑ ฯ ปตฺตํ คนฺธิกาทีนํ คนฺธปลิเวฐนาทิอตฺถํ วา ตาลนาฬิเกราทิปตฺตํ วา ฯ ปุปฺผํ ยงฺกิญฺจิ มนุสฺสานํ ปโยชนาวหํ ตถา ผลํ ฯ สินานํ สิรีสจุณฺณาทิ นฺหานียจุณฺณํ ฯ มตฺติกาปิ เอตฺเถว สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ ทนฺตกฏฺฐํ ยงฺกิญฺจิ มุขโสธนตฺถํ ทนฺตโปณํ ฯ จาฏุกมฺยตา อตฺตานํ ทาสํ วิย นีจฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปรสฺส ขลิตวจนํ สณฺฐเปตฺวา ปิยกามตาย ปคฺคยฺห วจนํ ฯ มุคฺคสูปตาติ มุคฺคสูปสมตา สจฺจาลิเกน ชีวิตกปฺปนํ ฯ ยถา หิ มุคฺคสูเป ปจฺจนฺเต พหู มุคฺคา ปจฺจนฺติ กติปยา น ปจฺจนฺติ เอวํ สจฺจาลิเกน ชีวิตกปฺปนเก พหุ อลิกํ โหติ อปฺปกํ สจฺจนฺติ ฯ ปริภฏฺฐีติ ปริภโฏฺฐ ปเรสํ ทารเก ปริหรนฺโต ฯ ปริภฏฺฐสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺฐยํ ฯ สาเอว ปาริภฏฺฐยตา ฯ อลงฺการกรณาทินา กุลทารกปริหรณสฺเสตํ นามํ ฯ เตสํ เตสํ คิหีนํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

คามนฺตรเทสนฺตราทีสุ สาสนปฏิสาสนหรณํ ชงฺฆเปสนิกํ ฯ อญฺญ-ตรญฺญตเรนาติ เอเตสํ วา เวฬุทานาทีนํ เวชฺชกมฺมภณฺฑาคาริกกมฺม-ปิณฺฑปฏิปิณฺฑกมฺมสงฺฆุปฺปาทเจติยุปฺปาทปฏฺฐปนาทีนํ วา มิจฺฉา-ชีเวน ชีวิตกปฺปนกกมฺมานํ เยนเกนจิ ฯ พุทฺธปฏิกุฏฺเฐนาติ พุทฺเธหิ ครหิเตน ปฏิสิทฺเธน ฯ มิจฺฉาชีเวนาติ น สมฺมาอาชีเวน ฯ อยํ วุจฺจติ อนาจาโรติ อยํ สพฺโพปิ อนาจาโรติ กถิยติ ฯ อาจาร-นิทฺเทโส วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺโพ ฯ

[๒๑] โคจรนิทฺเทเสปิ ปฐมํ อโคจรสฺส วจเน การณํ เหฏฺฐา-วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ โคจโรติ จ ปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานํ ฯ อยุตฺตฏฺฐานํ อโคจโร ฯ เวสิโย โคจโร อสฺสาติ เวสิยโคจโร ฯ มิตฺตสนฺถววเสน อุปสงฺกมิตพฺพฏฺฐานนฺติ อตฺโถ ฯ เวสิโย นาม รูปูปชีวินิโย ฯ ตา มิตฺตสนฺถววเสน น อุปสงฺกมิตพฺพา สมณภาวสฺส อนฺตรายกรตฺตา ปริสุทฺธาส-ยสฺสาปิ ครหาเหตุโต ตสฺมา ทกฺขิณาทานวเสน สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาว อุปสงฺกมิตพฺพา ฯ วิธวา วุจฺจนฺติ มตปติกา ปวุฏฺฐปติกา วา ฯ ถุลฺลกุมาริโยติ มหลฺลกา อนิวิฏฺฐกุมาริโย ฯ ปณฺฑกาติ นปปสกา ฯ เต หิ อุสฺสนฺนกิเลสา อวูปสนฺตปริฬาหา โลกามิส-สนฺนิสฺสิตกถาพหุลกา ตสฺมา น อุปสงฺกมิตพฺพา ฯ ภิกฺขุนิโย นาม อุสฺสนฺนพฺรหฺมจริยา ฯ ตถา ภิกฺขูปิ ฯ เตสํ อญฺญมญฺญํ วิสภาค-วตฺถุภาวโต สนฺถววเสน อุปสงฺกมเน กติปาเหเนว พฺรหฺมจริยนฺตราโย

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

สิยา ฯ ตสฺมา น อุปสงฺกมิตพฺพา ฯ คิลานปุจฺฉนาทิวเสน อุปสงฺกมเน สโตการินา ภวิตพฺพํ ฯ ปานาคารนฺติ สุราคารํ ฯ ตํ โสณฺฑชเนหิ อวิวิตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ เตหิ โสณฺฑตาทิวเสน น อุปสงฺกมิตพฺพํ พฺรหฺมจริยนฺตรายกรตฺตา ฯ สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหีติ-อาทีสุ ฯ ราชาโน นาม เย รชฺชมนุสาสนฺติ ฯ ราชมหามตฺตา ราชิสฺสริยสทิสาย อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคตา ฯ ติตฺถิยาติ วิปรีต-ทสฺสนา พาหิรกปริพฺพาชกา ฯ ติตฺถิยสาวกาติ เตสุ ทฬฺหภตฺตา ปจฺจยทายกา ฯ อนนุโลมิเกน สํสคฺเคนาติ ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ อนนุโลมิเกน ปจฺจนีกภูเตน สํสคฺเคน สํสฏฺโฐ วิหรติ เยน พฺรหฺม-จริยนฺตรายํ วา สลฺเลขปริหานึ วา ปาปุณาติ ฯ อิทานิ อปเรน วิปริยาเยน อโคจรํ ทสฺเสตุํ ยานิ วา ปน ตานีติ อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อสฺสทฺธานีติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตานิ ฯ ตโตเอว อปฺป-สนฺนานิ ฯ กมฺมผลสทฺธาย วา อภาเวน อสฺสทฺธานิ รตนตฺตยปฺ-ปสาทาภาเวน อปฺปสนฺนานิ ฯ อกฺโกสกปริภาสกานีติ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสกานิ เจว ภยทสฺสเนน สนฺตชฺชนกานิ จ ฯ อตฺถํ น อิจฺฉนฺติ อนตฺถเมว อิจฺฉนฺตีติ อนตฺถกามานิ ฯ หิตํ น อิจฺฉนฺติ อหิตเมว อิจฺฉนฺตีติ อหิตกามานิ ฯ ผาสุํ น อิจฺฉนฺติ อผาสสเยว อิจฺฉนฺตีติ อผาสุกามานิ ฯ โยคกฺเขมํ นิพฺภยํ น อิจฺฉนฺติ อโยคกฺเขมเมว อิจฺฉนฺตีติ อโยคกฺเขมกามานิ ฯ ภิกฺขูนนฺติ เอตฺถ สามเณรานมฺปิ สงฺคโห ฯ ภิกฺขุนีนนฺติ เอตฺถ สิกฺขมานาสามเณรีนํ ฯ สพฺเพสํ หิ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สาสนิกานํ อนตฺถกามตาทิทีปนปทมิทํ วจนํ ฯ ตถารูปานิ กุลานีติ ตาทิสานิ ขตฺติยกุลาทีนิ ฯ เสวตีติ นิสฺสาย ชีวติ ฯ ภชตีติ อุปสงฺกมติ ฯ ปยิรุปาสตีติ ปุนปฺปุนํ อุปคจฺฉติ ฯ อยํ วุจฺจตีติ อยํ เวสิยาทิโก ราชาทิโก อสฺสทฺธกุลาทิโก จ ฯ ตํ ตํ เสวนฺตสฺส ติปฺปกาโรปิ อยุตฺโต โคจโรติ อโคจโร ฯ เอตฺถ หิ เวสิยาทิโก ปญฺจกามคุณนิสฺสยโต อโคจโร ฯ ยถาห ฯ โกจิ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อโคจโร ปรวิสโย ยทิทํ ปญฺจกามคุณาติ[๑] ฯ ราชาทิโก สมณ-ธมฺมสฺส อนุปนิสฺสยโต ลาภสกฺการาสนิวิจกฺกนิปฺโปฏฺน[๒]ทิฏฺฐิวิปตฺติเหตุโต จ ฯ อสฺสทฺธกุลาทิโก สทฺธาหานิจิตฺตสนฺโตสาวหโต อโคจโร ฯ

โคจรนิทฺเทเส น เวสิยโคจโรติอาทีนิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิ ฯ โอปานภูตานีติ อุทกปานภูตานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภิกฺขุนี-สงฺฆสฺส จ จาตุมฺมหาปเถ ขตโปกฺขรณี วิย ยถาสุขํ โอคาห-นกฺขมานิ ฯ กาสาวปชฺโชตานีติ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ นิวตฺถปารุต-กาสาวานํเยว ปภาหิ เอโกภาสานิ ฯ อิสิวาตปฏิวาตานีติ เคหํ ปวิสนฺตานํ นิกฺขมนฺตานญฺจ ภิกฺขุภิกฺขุนีสงฺขาตานํ อิสีนํ จีวรวาเตน เจว สมฺมิญฺชนปสารณาทิชนิตสรีรวาเตน จ ปฏิวาตานิ ปวายิตานิ วินิทฺธุตกิพฺพิสานิ วา ฯ

อิทานิ นิทฺเทเส อาคตนเยนาปิ อาจารโคจเร ทสฺเสตุํ อปิจาติ

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๑๘๗ ฯ ปาลิยมฺปน โก จาติ ทิสฺสติ ฯ ๒...นิปฺโผฏฺน...อิติ มญฺเญ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อาทิ อารทฺธํ ฯ เอตฺถาติ เอตสฺมึ ปาฏิโมกฺขสีลนิทฺเทเส ฯ อิมินาปิ นเยนาติ อิทานิ วุจฺจมานวิธินาปิ ฯ

[๒๒] สงฺฆคโตติ สงฺฆสนฺนิปาตํ คโต ฯ อจิตฺตีการกโตติ อกตจิตฺตีกาโร อกตคารโวติ อตฺโถ ฯ ฆฏฺฏยนฺโตติ สรีเรน จีวเรน วา ฆํเสนฺโต ฯ ปุรโตปิ ติฏฺฐติ อจิตฺตีการกโตติ สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ จิตโกปีติ อุปริ ติฏฺฐนฺโต วิย อาสนนฺตรฏฺฐาเน จิตโกปิ ภณติ ฯ พาหา วิกฺเขปโกติ พาหุํ วิกฺขิปนฺโต ฯ อนุปาหนานนฺติ อนาทเร สามิวจนํ ฯ สอุปาหโนติ อุปาหนารุฬฺโห ฯ เถเร ภิกฺขู อนูปขชฺชาติ เถรานํ ภิกฺขูนํ ฐิตฏฺฐานํ อนุปวิสิตฺวา เตสํ อาสนนฺตรํ ฐานํ อุปคนฺตฺวา ฯ กฏฺฐํ ปกฺขิปติ อคฺคิกุณฺเฑ ฯ โวกฺกมฺมาติ ปสฺสโต อติกฺกมิตฺวา ฯ คุฬฺหานิ สภาวโต ฯ ปฏิจฺฉนฺนานิ สาณิปาการาทินา ปฏิจฺฉาทิตานิ ฯ อนาปุจฺฉาติ น อาปุจฺฉิตฺวา ฯ อสฺสาติ อนาจารสฺส ฯ

[๒๓] อปิจ ภิกฺขูติอาทิ สพฺพตฺเถว ภิกฺขุโน อาจารทสฺสนวเสน ปวตฺตํ อฏฺฐกถาวจนํ น นิทฺเทสปาลิ ฯ สทฺธาสีลสุตจาคาทิคุณเหตุโก ครุภาโว ครุกรณํ วา คารโว ฯ สห คารเวนาติ สคารโว ฯ ครุฏฺฐานิเยสุ คารวสารชฺชาทิวเสน ปฏิสฺสายนา ปฏิสฺสา สปฺปฏิสฺสวปฏิปตฺติ ฯ สห ปฏิสฺสายาติ สปฺปฏิสฺโส ฯ สวิเสสํ หิริมนตาย โอตฺตปฺปิภาเวน จ หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺโน ฯ เสขิยธมฺมปาริปูริวเสน สุนิวตฺโถ สุปารุโต ฯ ปาสาทิเกนาติ ปสาทาวเหน ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ กรณวจนํ ฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิ ฉสุ ปเทสุ ฯ อภิกฺกนฺเตนาติ อภิกฺกเมน ฯ อิริยาปถสมฺปนฺโนติ สมฺปนฺนอิริยาปโถ ฯ เตน เสสอิริยาปถานมฺปิ ปาสาทิกตมาห ฯ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโรติ จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ สุสํวิหิตารกฺโข ฯ โภชเน มตฺตญฺญูติ ปริภุญฺชิตพฺพโต โภชนสฌฺฌิเต จตุพฺพิเธปิ ปจฺจเย ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคาทิวเสน สพฺพโส ปมาณญฺญู ฯ ชาคริย- มนุยุตฺโตติ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตภาวนามนสิการสงฺขาตํ ชาคริยํ สาตจฺจ- การิตาวเสน อนุอนุยุตฺโต ตตฺถ ยุตฺตปยุตฺโต ฯ สติสมฺปชญฺเญน สมนฺนาคโตติ อาทิ ยถาวุตฺตสฺส อาจารสฺส สมฺภารทสฺสนํ ฯ ตตฺถ อปฺปิจฺโฉติ นิอิจฺโฉ ฯ สนฺตุฏฺโฐติ ยถาลาภาทิวเสน สนฺเตน ตุฏฺโฐ ฯ สกฺกจฺจการีติ อาทรการี ฯ ครุจิตฺตีการพหุโลติ ครุฏฺฐานิ- เยสุ ครุกรณพหุโล ฯ อยํ วุจฺจติ อาจาโรติ อยํ สคารวตาทิ อตฺถกาเมหิ อาจริตพฺพโต อาจาโร ฯ

สีลาทีนํ คุณานํ อุปนิสฺสยภูโต โคจโร อุปนิสฺสยโคจโร ฯ สติสงฺขาโต อารกฺขภูโตเอว โคจโร อารกฺขโคจโร ฯ กมฺมฏฺฐาน- สงฺขาโต จิตฺตสฺส อุปนิพนฺธนฏฺฐานภูโต โคจโร อุปนิพนฺธโคจโร ฯ อปฺปิจฺฉตาทีหิ ทสหิ วิวฏฺฏนิสฺสิตาย กถาย วตฺถุภูเตหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต ฯ ตโตเอว กลฺยาโณ สุนฺทโร มิตฺโตติ กลฺยาณมิตฺโต ฯ ตสฺส ลกฺขณํ ปรโต อาคมิสฺสติ ฯ อสฺสุตํ สุตฺตเคยฺยาทึ สุณาตีติ สุตมยํ ญาณํ อุปฺปาเทติ ฯ สุตํ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ปริโยทเปตีติ ตเมว ยถาสุตํ อวิสทตาย อปริโยทาตํ ปุนปฺปุนํ ปริปุจฺฉนาทินา วิโสเธติ นิชฺฌํ นิคฺคุมฺพํ กโรติ ตตฺถ จ เย กงฺขฏฺฐานิยา ธมฺมา เตสุ สํสยํ ฉินฺทนฺโต กงฺขํ วิตรติ กมฺม- กมฺมผเลสุ รตนตฺตเย จ สมฺมาทิฏฺฐิยา อุชุกรเณน ทิฏฺฐึ อุชุ กโรติ ตโตเอว จ ทุวิธายปิ สทฺธาสมฺปทาย จิตฺตํ ปสาเทติ ฯ อถวา ฯ ยถาสุตํ ธมฺมํ ปริโยทเปตฺวา ตตฺถาคเต[๑] รูปารูปธมฺเม ปริคฺคเหตฺวา สปจฺจยํ นามรูปํ ปริคฺคณฺหนฺโต สตฺตทิฏฺฐิวงฺกวิธมเนน ทิฏฺฐึ อุชุํ กโรติ ฯ ธมฺมานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตามตฺตทสฺสเนน ตีสุปิ อทฺธาสุ กงฺขํ วิตรติ ตโต ปรญฺจ อุทยพฺพยญาณาทิวเสน วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อริยภูมึ โอกฺกมนฺโต อเวจฺจปฺปสาเทน รตนตฺตเย จิตฺตํ ปสาเทติ ฯ ตถาภูโตว ตสฺส กลฺยาณมิตฺตสฺส อนุสิกฺขเนน สทฺธาทีหิ คุเณหิ น หายติ อญฺญทตฺถุํ วฑฺฒเตว ฯ เตนาห ยสฺส วาติอาทิ ฯ อนฺตรฆรนฺติ อนฺตเร อนฺตเร ฆรานิ เอตฺถ เอตสฺสาติ วา อนฺตรฆรนฺติ ลทฺธนามํ โคจรคามํ ฯ ปวิฏฺโฐ ตตฺถ ฆเร ฆเร ภิกฺขาปริเยสนาย วีถึ ปฏิปนฺโน ฯ โอกฺขิตฺตจกฺขูติ เหฏฺฐาขิตฺตจกฺขุ ฯ กิตฺตเกน ปน โอกฺขิตฺตจกฺขุ โหตีติ อาห ยุคมตฺตทสฺสาวีติ ฯ สํวุโตติ สํยโต ฯ ยถา ปเนตฺถ สํวุโต นาม โหติ ตํ ทสฺเสตุํ น หตฺถึ โอโลเกนฺโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยตฺถาติ เยสุ สติปฏฺฐาเนสุ ฯ จิตฺตํ ภาวนาจิตฺตํ ฯ อุปนิพนฺธตีติ อุปเนตฺวา

๑. ม. ตตฺถ คเต ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิพนฺธติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ

ยถา ถมฺเภ นิพนฺเธยฺย วจฺฉํ ทมนฺนโร อิธ
พนฺเธยฺเยวํ สกํ จิตฺตํ สติยารมฺมเณ ทฬฺหนฺติ ฯ

สติปฏฺฐานานํ อุปนิพนฺธโคจรภาวํ สุตฺเตน ทสฺเสตุํ วุตฺตญฺเหตนฺติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สโก เปตฺติโก วิสโยติ อตฺตโน ปิตุ สมฺมา-สมฺพุทฺธสฺส สนฺตโก เตน ทิฏฺโฐ ทสฺสิโต จ วิสโย ฯ

[๒๔] อณุปฺปมาเณสูติ ปรมาณุปฺปมาเณสุ ฯ อสญฺจิจฺจ-อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสูติ อสญฺจิจฺจอาปนฺนเสขิเยสุ อกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสูติ เอวํ อสญฺจิจฺจคฺคหณํ เสขิยวิเสสนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เสขิยคฺคหเณน เจตฺถ วตฺตกฺขนฺธกาทีสุ อาคตวตฺตาทีนมฺปิ คหณํ ฯ เตปิ หิ สิกฺขิตพฺพฏฺเฐน เสขิยาติ อิจฺฉิตา ฯ ตถา หิ มาติกายํ ปาราชิกาทีนํ วิย เสขิยานํ ปริจฺเฉโท น กโต เอวญฺจ กตฺวา อสญฺจิจฺจอาปนฺนเสขิยาติ อสญฺจิจฺจคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ น หิ มาติกายํ อาคเตสุ ปญฺจสตฺตติยา เสขิเยสุ โนสญฺญา-วิโมกฺโข นาม อตฺถิ ฯ อสญฺจิจฺจคฺคหเณเนว เจตฺถ อสติ-อชานนานมฺปิ สงฺคโห กโต ฯ เกจิ ปเนตฺถ อสญฺจิจฺจ อาปนฺ-นคฺคหเณน อจิตฺตกาปตฺติโย คหิตาติ วทนฺติ ฯ ตนฺเตสํ มติมตฺตํ ครุกาปตฺตีสุปิ กาสญฺจิ อจิตฺตกภาวสพฺภาวโต อธิฏฺฐานา-วิกมฺมสฺส เทสนาวิกมฺมสฺเสว วา สพฺพลหุกสฺส วชฺชสฺส อิธา-ธิปฺเปตตฺตา ฯ เตนาห ยานิ ตานิ วชฺชานิ อปฺปมตฺตกานิ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

โอรมตฺตกานิ ลหุสานิ ลหุสมฺมตานีติอาทิ[๑] ฯ อาทิสทฺเทน
ปาฏิโมกฺขสํวรวิสุทฺธตฺถํ อนติกฺกมนียานํ อนาปตฺติคมนียานํ สงฺคโห
ทฏฺฐพฺโพ ฯ ภยทสฺสนสีโลติ ปรมาณุมตฺตํ วชฺชํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชน-
สตสหสฺสุพฺเพธสิเนรุปพฺพตสทิสํ กตฺวา ทสฺสนสภาโว สพฺพลหุกํ วา
ทุพฺภาสิตมตฺตํ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา ทสฺสนสภาโว ฯ ยงฺกิญฺจีติ
มูลปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติสพฺพตฺถปญฺญตฺติปเทสปญฺญตฺติอาทิเภทํ ยงฺ-
กิญฺจิ สิกฺขิตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ปูเรตพฺพํ สีลํ ฯ สมาทายาติ
สมฺมเทว สกฺกจฺจํ สพฺพโส จ อาทิยิตฺวา ฯ อยํ ปน อาจาร-
โคจรสมฺปทา กึ ปาฏิโมกฺขสีเล ปริยาปนฺนา อุทาหุ อปริยา-
ปนฺนาติ ฯ ปริยาปนฺนา ฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปุน วุตฺตาติ โจทนํ
สนฺธายาห เอตฺถ จาติอาทิ ฯ อินฺทฺริยสํวรสีลํ ปาฏิโมกฺข-
สํวรสีลสฺส สมฺภารภูตํ ตสฺมึ สติเยว อิจฺฉิตพฺพนฺติ วุตฺตํ ฯ

โสติ โส ปาฏิโมกฺขสํวรสีเล ฐิโต ภิกฺขูติ สมฺปาทิเต หิ
เอตสฺมึ ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ สุคุตฺตํ สุรกฺขิตเมว โหติ สุสํวิหิต-
กณฺฑกวติ[๒] วิย สสฺสนฺติ ฯ การณวเสนาติ อสาธารณสฺส การณสฺส
วเสน ฯ อสาธารณการณวเสน หิ ผลํ อปทิสียติ ยถา ยวงฺกุโร
เภริสทฺโทติ ฯ นิสฺสยโวหาเรน วา เอตํ นิสฺสิตวจนํ ยถา
มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตีติ ฯ รูปนฺติ รูปายตนํ ฯ จกฺขุนา
รูปํ ทิสฺวาติ เอตฺถ ยทิ จกฺขุ รูปํ ปสฺเสยฺย อญฺญวิญฺญาณ-

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๓ ฯ ๒. กณฺฏกวตีติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สมงฺคิโนปิ ปสฺเสยฺยุํ ฯ น เจตํ อตฺถิ ฯ กสฺมา ฯ อเจตนตฺตา จกฺขุสฺส ฯ เตนาห จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตาติ ฯ อถ วิญฺญาณํ รูปํ ปสฺเสยฺย ติโรกุฑฺฑาทิคตมฺปิ นํ ปสฺเสยฺย อปฺปฏิฆ-ภาวโต ฯ อิทมฺปิ นตฺถิ สพฺพสฺส วิญฺญาณสฺส ทสฺสนาภาวโต ฯ เตนาห จิตฺตํ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตาติ ฯ ตตฺถ ยถา จกฺขุสนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ ปสฺสติ น ยงฺกิญฺจิ ตญฺจ เกนจิ กุฑฺฑาทินา อนฺตริเตน[1] อุปฺปชฺชติ ยตฺถ อาโลกสฺส วิพนฺโธ ยตฺถ ปน น วิพนฺโธ ผลิก-คพฺภปฏลาทิเก ตตฺถ อนฺตริเตปิ อุปฺปชฺชเตว เอวํ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ จกฺขุ ปสฺสติ น ยงฺกิญฺจีติ ฯ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ จกฺขุํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ ฯ ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺเฏติ ทฺวารสฺส อารมฺมเณน สงฺฆฏฺฏเน สติ จกฺขุสฺส รูปารมฺมเณ อาปาถคเตติ[2] อธิปฺปาโย ฯ ปสาทวตฺถุเกน จิตฺเตนาติ จกฺขุปสาทวตฺถุเกน ตนฺนิสฺสาย ปวตฺเตน วิญฺญาเณน ยํ จกฺขุวิญฺญาณนฺติ วุจฺจติ ฯ ปสฺสตีติ โอโลเกติ ฯ จกฺขุปสาทสนฺนิสฺสเย หิ วิญฺญาเณ อาโลกานุคฺคหิตํ รูปารมฺมณํ สนฺนิสฺสยคุเณน โอภาเสนฺเต ตํสมงฺคี ปุคฺคโล รูปํ ปสฺสตีติ วุจฺจติ ฯ โอภาสนญฺเจตฺถ อารมฺมณสฺส ยถาสภาวโต วิภาวนํ ยํ ปจฺจกฺขโต คหณนฺติ วุจฺจติ ฯ อุสุนา ลกฺขสฺส[3] เวเธ สิชฺฌนฺเต ตสฺส สมฺภารภูเตน ธนุนา วิชฺฌตีติ วจนํ วิย วิญฺญาเณน รูปทสฺสเน สิชฺฌนฺเต จกฺขุนา รูปํ ปสฺสตีติ อีทิสี สสมฺภารกถา นาเมสา

๑. อนฺตริเต นาติ ภเวยฺย ฯ ๒. ม. อาปาตคเต ฯ ๓. ม. ลกฺขณสฺส ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

โหติ ฯ สสมฺภารา กถา สสมฺภารกถา ฯ ทสฺสนสฺส การณสหิตาติ อตฺโถ ฯ สสมฺภารสฺส วา ทสฺสนสฺส กถา สสมฺภารกถา ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา เกวเลน จกฺขุนา เกวเลน วา วิญฺญาเณน รูปทสฺสนํ นตฺถิ ตสฺมา ฯ อิตฺถีปุริสนิมิตฺตํ วาติ เอตฺถ อิตฺถีสนฺตานนิสฺสิตํ รูปมุเขน คยฺหมานํ สณฺฐานํ ถนมํสวิสทตา[๑] นิมฺมสฺสุมุขตา เกสพนฺธน-วตฺถคฺคหณํ อวิสทฏฺฐานคมนาทิ จ สพฺพํ อิตฺถีติ สญฺชานนสฺส การณภาวโต อิตฺถีนิมิตฺตํ ฯ วุตฺตวิปริยายโต ปุริสนิมิตฺตํ เวทิตพฺพํ ฯ สุภนิมิตฺตาทิกํ วาติ เอตฺถ ราคุปฺปตฺติเหตุภูโต อิฏฺฐากาโร สุภนิมิตฺตํ ฯ อาทิสทฺเทน ปฏิฆนิมิตฺตาทีนํ สงฺคโห ฯ โส ปน โทสุปฺปตฺติอาทิ-เหตุภูโต อนิฏฺฐาทิอากาโร เวทิตพฺโพ ฯ กามญฺเจตฺถ ปาลิยํ อภิชฺฌาโทมนสฺสาว สรูปโต อาคตา อุเปกฺขานิมิตฺตสฺสาปิ ปน สงฺคโห อิจฺฉิตพฺโพ อสมเปกฺขเนน อุปฺปชฺชนกโมหสฺสาปิ อสํวร-ภาวโต ฯ ตถา หิ วกฺขติ มุฏฺฐสจฺจํ วา อญฺญาณํ วาติ ฯ อุเปกฺขานิมิตฺตนฺติ เจตฺถ อญฺญาณุเปกฺขาย วตฺถุภูตํ อารมฺมณํ ฯ ตญฺจสฺส อสมเปกฺขนวเสน เวทิตพฺพํ ฯ เอวํ สงฺเขปโต ราคโทส-โมหานํ การณํ สุภนิมิตฺตาทิกนฺติ วุตฺตํ ฯ เตนาห กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตนฺติ ฯ ทิฏฺฐมตฺเตเยว สณฺฐาตีติ ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตีติ[๒] สุตฺเต วุตฺตนเยน วณฺณายตเน จกฺขุวิญฺญาเณน วีถิจิตฺเตหิ จ คหิตมตฺเตเยว ติฏฺฐติ ฯ น ตโต ปรํ ยงฺกิญฺจิ[๓] สุภาทิอาการํ

๑. ม. ถนมํสาวิสทตา ฯ ๒. ขุ. อุทาน. ๒๕/๘๓ ฯ ๓. ม. กิญฺจิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปริกปฺเปติ ฯ ปากฏภาวกรณโตติ ปริพฺยตฺตภาวกรณโต วิภูตภาวกรณโต ฯ วิสภาควตฺถุโน หิ หตฺถาทิอวยเว[๑] สุภาทิโต ปริกปฺเปนฺตสฺส อปราปรํ ตตฺถ อุปฺปชฺชมานา กิเลสา ปริพฺยตฺตา โหนฺตีติ เต เตสํ อนุพฺยญฺชนา นาม ฯ เต ปน ยสฺมา ตถา ตถา สนฺนิวิฏฺฐานํ ภูตุปาทายรูปานํ สนฺนิเวสากาโร น หิ ตํ มุญฺจิตฺวา ปรมตฺถโต หตฺถาทิ นาม โกจิ อตฺถิ ตสฺมา วุตฺตํ หตฺถปาท ฯเปฯ อาการํ น คณฺหาตีติ ฯ กึ ปน คณฺหาตีติ อาห ฯ ยํ ตตฺถ ภูตํ ตเทว คณฺหาตีติ ฯ ยํ ตสฺมึ สรีเร วิชฺชมานํ เกสโลมาทิ ภูตุปาทายมตฺตํ วา ตเทว ยาถาวโต คณฺหาติ ฯ ตตฺถ อสุภาการคฺคหณสฺส นิทสฺสนํ ทสฺเสนฺโต เจติยปพฺพตวาสีติอาทินา มหาติสฺสตฺเถรวตฺถุํ อาหริ ฯ

[๒๕] ตตฺถ สุมณฺฑิตปสาธิตาติ สุฏฺฐุ มณฺฑิตา ปสาธิตา จ ฯ อาภรณาทีหิ อาหริเมหิ มณฺฑนํ สรีรสฺส อุจฺฉาทนาทิวเสน ปฏิสงฺขรณํ ปสาธนนฺติ วทนฺติ ฯ อาภรเณหิ ปน วตฺถาลงฺการาทีหิ จ อลงฺกรณํ ปสาธนํ โอฏฺฐานปูรณํ มณฺฑนํ ฯ วิปลฺลตฺถจิตฺตาติ ราควเสน วิปรีตจิตฺตา ฯ โอโลเกนฺโตติ เถโร กมฺมฏฺฐานมนสิการเนว คจฺฉนฺโต สทฺทกณฺณฏกตฺตา ปุพฺพภาคมนสิการสฺส หสิตสทฺทานุสาเรน กิเมตนฺติ โอโลเกนฺโต ฯ อสุภสญฺญนฺติ อฏฺฐิกสญฺญํ ฯ อฏฺฐิกกมฺมฏฺฐานํ หิ เถโร ตทา ปริหรติ ฯ อรหตฺตํ ปาปุณีติ

๑. ม. อวยเวสุ อาทิโต ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

เถโร กิร ตสฺสา หสนฺติยา ทนฺตฏฺฐิทสฺสเนเนว ปุพฺพภาคภาวนาย สุภาวิตตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตํ สาติสยญฺจ อุปจารชฺฌานํ ลภิตฺวา ยถาฐิโตว ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ อธิคนฺตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา มคฺคปรมฺปราย อาสวกฺขยํ ปาปุณิ ฯ ปุพฺพสญฺญํ อนุสฺสรีติ ปุพฺพกํ ยถารทฺธํ กาเลน กาลํ อนุยุญฺชิยมานํ อฏฺฐิก-กมฺมฏฺฐานํ อนุสฺสริ สมนฺนาหริ ฯ อนุมคฺคนฺติ อนุปถํ ตสฺสา ปทานุปทํ ฯ เถรสฺส กิร ภาวนาย ปคุณภาวโต ทนฺตฏฺฐิทสฺสเน-เนวสฺส ตสฺสา สกลสรีรํ อฏฺฐิสงฺฆาฏภาเวน อุปฏฺฐาสิ ฯ น ตํ อิตฺถีติ วา ปุริโสติ วา สญฺชานิ ฯ เตนาห นาภิชานามิ ฯ เป ฯ มหาปเถติ ฯ

ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตูติ วตฺวา ปุน ตสฺส จกฺขุนฺ-ทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถายาติ วุตฺตํ น อสํวรสฺสาติ ฯ ตทิทํ ยํ จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวนํ ทสฺสิตํ ตํ อสํวุตจกฺขุนฺทฺริยสฺเสว เหตุ ปวตฺตํ ทสฺสิตนฺติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ จกฺขุทฺวาริกสฺส หิ อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวนสฺส ตํทฺวาริกวิญฺญาณสฺส วิย จกฺขุนฺทฺริยํ การณํ[๑] ฯ จกฺขุนฺทฺริยสฺส อสํวุตตฺเต สติ เต อนฺวาสฺส-วนฺตีติ อสํวริยมานจกฺขุนฺทฺริยเหตุโก โส อสํวโร ตถา วุตฺโตติ ฯ ยตฺวาธิกรณนฺติ หิ ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส การณาติ อตฺโถ ฯ กีทิสสฺส จ การณาติ ฯ อสํวุตสฺส ฯ กิญฺจิ[๒] อสํวุตํ ฯ ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยา-

๑. ม. ปฏฺฐานการณํ ฯ ๒. กิญฺจาติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สํวรณสฺส เหตุ อภิชฺฌาทโย อนฺวาสฺสวนฺติ ตทนฺวาสฺสวุปรกฺขิตํ[๑] ตสฺส สํวรายาติ อยเมตฺถ โยชนา ฯ

[๒๖] ชวนกฺขเณ ทุสฺสีลฺยํ วาติอาทิ ปุน อวจนตฺถํ อิเธว จกฺขุทฺวาเรว สพฺพํ วุตฺตนฺติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ยถาสมฺภวํ เวทิตพฺพํ ฯ น หิ ปญฺจทฺวาเร กายวจีทุจฺจริตสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ อตฺถิ ตสฺมา ทุสฺสีลฺยาสํวโร มโนทฺวารวเสน เสสาสํวโร ฉทฺวารวเสน โยเช-ตพฺโพ ฯ มุฏฺฐสจฺจาทีนํ หิ สติปฏิปกฺขากุสลธมฺมาทิภาวโต สิยา ปญฺจทฺวาเร อุปฺปตฺติ ฯ น เตฺวว กายิกวาจสิกวีติกฺกมภูตสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส ตตฺถ อุปฺปตฺติ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อวิญฺญตฺติชนกตฺตา ฯ ทุสฺสีลฺยาทโย เจตฺถ ปญฺจ อสํวรา สีลสํวราทีนํ ปญฺจนฺนํ สํวรานํ ปฏิปกฺขภาเวน วุตฺตา ฯ ตสฺมึ สตีติ ตสฺมึ อสํวเร สติ ฯ ยถา กินฺติ เยน ปกาเรน ชวเน อุปฺปชฺชมาโน อสํวโร จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโรติ วุจฺจติ ตํนิทสฺสนํ กินฺติ อตฺโถ ฯ ยถาติอาทินา นครทฺวาเร อสํวเร สติ ตํสมฺพนฺธานํ ฆราทีนํ อสํวุตตา วิย ชวเน อสํวเร สติ ตํสมฺพนฺธานํ ทฺวาราทีนํ อสํวุตตาติ เอวํ อญฺญาสํวเร อญฺญาสํวุตตาสามญฺญเมว นิทสฺเสติ น ปุพฺพา-ปรสามญฺญํ อนฺโตพหิสามญฺญํ วา ฯ สติ วา ทฺวารภวงฺคาทิเก ปุน อุปฺปชฺชมานํ ชวนํ พาหิรํ วิย กตฺวา นครทฺวารสมานํ วุตฺตํ ฯ อิตรญฺจ อนฺโตนครสมานํ[๒] ฯ ปจฺจยภาเวน หิ ปุริมนิปฺผนฺนํ ชวนกาเล

๑. ตทนฺวาสฺสวุปลกฺขิตนฺติ มญฺเญ ฯ ๒. ม. นครฆราทิสมานํ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อสนฺตมฺปิ ภวงฺคาทิ จกฺขาทิ วิย ผลนิปฺผตฺติยา สนฺตํเยว นาม โหติ ฯ น หิ ธรมานํเยว สนฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ พาหิรํ วิย กตฺวาติ จ ปรมตฺถโต ชวนสฺส พาหิรภาเว อิตรสฺส จ อพฺภนฺตรภาเว อสติปิ ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐนฺติอาทิวจนโต[๑] อาคนฺตุกภูตสฺส กทาจิ กทาจิ อุปฺปชฺชมานสฺส ชวนสฺส พาหิรภาโว ตพฺพิธุรสภาวสฺส อิตรสฺส อพฺภนฺตรภาโว เอเตน ปริยาเยน โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ ชวเน วา อสํวเร อุปฺปนฺเน ตโต ปรํ ทฺวารภวงฺคาทีนํ อสํวรเหตุภาวาปตฺติโต ฯ อสํวรสฺส หิ อุปฺปตฺติยา ทฺวารภวงฺคาทีนํ ตสฺส เหตุภาโว ปญฺญายตีติ นครทฺวารสทิเสน ชวเนน ปวิสิตฺวา ทุสฺสีลฺยาทิโจรานํ ทฺวารภวงฺคาทีสุ มุสนํ กุสลภณฺฑวินาสนํ กถิตํ ฯ ยสฺมึ หิ ทฺวาเร อสํวโร อุปฺปชฺชติ โส ตตฺถ ทฺวาราทีนํ สํวรุปนิสฺสยภาวํ อุปจฺฉินฺทนฺโตเยว ปวตฺตตีติ ทฺวารภวงฺคาทีนํ ชวเนน สมฺพนฺโธ เอกสนฺตติปริยาปนฺนโต ทฏฺฐพฺโพ ฯ เอตฺถ จ จกฺขุทฺวาเร รูปารมฺมเณ อาปาถคเต นิยมิตาทิวเสน กุสลากุสลชวเน สตฺตกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺคํ โอติณฺเณ ตทนุรูปเมว มโนทฺวาริกชวเน ตสฺมึเยวารมฺมเณ สตฺตกฺขตฺตเยว อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺคํ โอติณฺเณ ปุน ตสฺมึเยว ทฺวาเร ตเทวารมฺมณํ นิสฺสาย อิตฺถี ปุริโสติอาทินา ววตฺถเปนฺตํ ปสาทรชฺชนาทิวเสน สตฺตกฺขตฺตุํ

๑. องฺ. เอก. ๒๐/๑๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ชวนํ ชวติ เอวํ ปวตฺตมานํ ชวนํ สนฺธาย ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๒๗] ตสฺมึ ปน ชวเน สีลาทีสูติ สีลสํวรสติสํวรญาณสํวร-ขนฺติสํวร วิริยสํวเรสุ อุปฺปนฺเนสุ ฯ ยถา หิ ปเคว สติอารกฺขํ อนุปฏฺฐเปนฺตสฺส ทุสฺสีลฺยาทีนํ อุปฺปตฺติ เอวํ ปเคว สติอารกฺขํ อุปฏฺฐเปนฺตสฺส สีลาทีนํ อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา ฯ สทฺธาทีสุปิ ยถารหํ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

โสตวิญฺญาเณน หิ สทฺทํ สุตฺวา อิตฺถีสทฺโท[๑] ปุริสสทฺโทติ วา อิฏฺฐานิฏฺฐาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ น คณฺหาติ สุตมตฺเต-เอว สณฺฐาติ ฯ โย จ คีตสทฺทาทิกสฺส กิเลสานํ อนุพฺยญฺชนโต[๒] อนุพฺยญฺชนนฺติ ลทฺธโวหาโร มนฺทตราทิวเสน ววตฺถิโต เฉชฺชาทิเภทภินฺโน[๓] อากาโร ตมฺปิ น คณฺหาตีติ ฯ เอวํ คนฺธาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํ ฯ มโนทฺวาเร ปน สาวชฺชนภวงฺคํ มโนทฺวารํ ตสฺมึ ทฺวาเร ธมฺมารมฺมเณ อาปาถคเต ตํ ชวนํ มนสาว วิญฺญาย วิชานิตฺวาติอาทินา โยเชตพฺพํ ฯ กิเลสา อนุพนฺธา เอตสฺสาติ กิเลสานุพนฺโธ ฯ โสเอว นิมิตฺตาทิคาโห ฯ ตโต ปริวชฺชนลกฺขณํ กิเลสานุพนฺธนิมิตฺตาทิคาหปริวชฺชนลกฺขณํ ฯ อาทิสทฺเทน อนุพฺยญฺชนํ สงฺคณฺหาติ ฯ

วุตฺเตติ อิเธว อุทฺเทสวเสน ปุพฺเพ วุตฺเต ฯ ตถา หิ

๑. ม. อิตฺถีสทฺโทติ วา ฯ ๒. ม. อนุอนุพฺยญฺชนโต ฯ ๓. ฉชฺชาทิเภทภินฺโนติ มญฺเณ ฯ ๔. ม. กิเลโส อนุพนฺโธ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานนฺติ ปทุทฺธารํ กตฺวา ตานิ ปาลิวเสเนว ทสฺเสตุํ ยานิ ตานีติ อาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ ยานิ ตานิ เอวํ ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานีติ สมฺพนฺโธ ฯ อาชีวเหตูติ ชีวิกนิมิตฺตํ ฯ เอวาหํ ปจฺจเยหิ อกิลมนฺโต ชีวิสฺสามีติ อธิปฺปาโย[๑] ฯ อาชีวการณาติ ตสฺเสว เววจนํ ฯ ปาปิจฺโฉติ ปาปิกาย อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย สมนฺนาคโต ฯ อิจฺฉาปกโตติ อิจฺฉาย อปกโต อุปทฺทุโต อภิภูโต วา ฯ อสนฺตนฺติ อวิชฺชมานํ ฯ อภูตนฺติ อนุปฺปนฺนํ ฯ อนุปฺปนฺนตฺตา หิ ตสฺส ตํ อสนฺตนฺติ ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ การณวจนํ ฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมนฺติ อุตฺตริมนุสฺสานํ[๒] อุกฺกฏฺฐปุริสานํ ธมฺมํ มนุสฺสธมฺมโต วา อุตฺตรึ[๓] อุกฺกฏฺฐํ ฯ อุลฺลปตีติ อุคฺคตายุโก ลปติ ฯ สีลํ หิ ภิกฺขุโน อายุ ตํ ตสฺส ตถาลปนสมกาลเมว วิคจฺฉติ ฯ เตนาห อาปตฺติ ปาราชิกสฺสาติ ฯ ปาราชิกสงฺขาตา อาปตฺติ อสฺส ปาราชิกสญฺญิตสฺส วา วีติกฺกมสฺส อาปชฺชนํ อุลฺลปนนฺติ อตฺโถ ฯ สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชตีติ สญฺจรณ-ภาวํ อาปชฺชติ ฯ อิตฺถิยา วา ปุริสมตึ ปุริสสฺส วา อิตฺถีมตึ อาโรเจตีติ อธิปฺปาโย ฯ อิเมสํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมสฺส วเสนาติ สมฺพนฺโธ เหฏฺฐา ทสฺสิโตเอว ฯ กุหนาติอาทีสูติ เหฏฺฐา อุทฺทิฏฺฐปาลิยาว ปทุทฺธาโร ฯ อยํ ปาลีติ อยํ วิภงฺเค อาคตา นิทฺเทสปาลิ ฯ

๑. อธิปฺปาเยน ฯ ๒. ม. อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ ฯ ๓. อุตฺตริ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๒๘] จีวราทิปจฺจยา ลพฺภนฺตีติ ลาภา ฯ เตเอว สกฺกจฺจํ อาทรวเสน ทียมานา สกฺการา ฯ ปตฺถตยสตา กิตฺติสทฺโท ฯ ตํ ลาภญฺจ สกฺการญฺจ กิตฺติสทฺทญฺจ ฯ สนฺนิสฺสิตสฺสาติ เอตฺถ ตณฺหานิสฺสโย อธิปฺเปโตติ อาห ปฏฺฐยนฺตสฺสาติ ฯ อสนฺตคุณ- ทีปนกามสฺสาติ อสนฺเต อตฺตนิ อวิชฺชมาเน สทฺธาทิคุเณ สมฺภาเว- ตุกามสฺส ฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตา ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา- ลกฺขณา หิ ปาปิจฺฉตา ฯ อิจฺฉาย อปกตสฺสาติ ปาปิกาย อิจฺฉาย สมฺมา อาชีวโต อเปโต กโตติ อปกโต ฯ ตถาภูโต จ อาชีวุ- ปทฺทเวน อุปทฺทูโตติ กตฺวา อาห อุปทฺทูตสฺสาติ อตฺโถติ ฯ กุหนเมว ปจฺจยุปฺปาทนสฺส วตฺถุนฺติ กุหนวตฺถุํ ฯ ติวิธมฺเปตํ ตตฺถ อาคตํ ตสฺส นิสฺสยภูตาย อิมาย ปาลิยา ทสฺเสตุนฺติ เอวมตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ตทตฺถิกสฺเสวาติ เตหิ จีวราทีหิ อตฺถิกสฺเสว ฯ ปฏิกฺขิปเนนาติ จีวราทีนํ ปฏิกฺขิปนเหตุ ฯ อสฺสาติ ภเวยฺย ฯ ปฏิคฺคหเณน จาติ จสทฺเทน ปุพฺเพ วุตฺตํ ปฏิกฺขิปนํ สมุจฺจิโนติ ฯ

[๒๙] ภิยฺโยกมฺยตนฺติ พหุกามตํ ฯ ยนฺติ กิริยาปรามสนํ ฯ ตสฺมา ธาเรยฺยาติ เอตฺถ ยเทตํ สงฺฆาฏึ กตฺวา ธารณํ เอตํ สมณสฺส สารุปฺปนฺติ โยชนา ฯ ปาปณิกานีติ อาปณโต ฉฑฺฑิตานิ ฯ นนฺตกานีติ อนฺตรหิตานิ โจฬขณฺฑานิ ฯ อุจฺจินิตฺวาติ อุญฺฉเนน วิจินิตฺวา สงฺคเหตฺวา ฯ อุญฺฉาจริยายาติ อุญฺฉาจริยาย ลทฺเธน ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

คิลานสฺส ปจฺจยภูตา เภสชฺชสงฺขาตา ชีวิตปริกฺขารา คิลานปจฺจย-เภสชฺชปริกฺขารา ฯ ปูติมุตฺตนฺติ ปุราณสฺส จ อปุราณสฺส จ สพฺพสฺส โคมุตฺตสฺเสตํ นามํ ฯ ปูติมุตฺเตนาติ ปูติภาเวน มุตฺเตน ปเรหิ ฉฑฺฑิเตน ปูติภูเตน วา โคมุตฺเตน ฯ ธุตวาโทติ ปเรสมฺปิ ธุตคุณวาที ฯ สมฺมุขีภาวาติ สมฺมุขโต วิชฺชมานตฺตา ลพฺภมาน-ตายาติ อตฺโถ ฯ

[๓๐] อตฺตานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมสฺส สามนฺเต กตฺวา ชปฺปนํ สามนฺตชปฺปนํ ฯ มเหสกฺโขติ มหานุภาโว ฯ อุตฺตริมนุสฺส-ธมฺมาธิคเมนาติ อธิปฺปาโย ฯ มิตฺโตติ สามญฺโต วตฺวา ปุน ตํ วิเสเสติ สนฺทิฏฺโฐ สมฺภตฺโตติ ฯ ทิฏฺฐมตฺโต หิ มิตฺโต สนฺทิฏฺโฐ ทฬฺหภตฺติโก สมฺภตฺโต ฯ สหาโยติ สห อายนโก สขาติ อตฺโถ ฯ สตฺตปทิโน หิ สขาติ วุจฺจนฺติ ฯ วิหาโร ปาการ-ปริจฺฉินฺโน สกโล อาวาโส ฯ อฑฺฒโยโค ทีฆปาสาโท ฯ ครุฬสณฺฐานปาสาโทติปิ วทนฺติ ฯ ปาสาโท จตุรสฺสปาสาโท ฯ หมฺมิยํ มุณฺฑจฺฉทนปาสาโท ฯ กูฏาคารํ ทฺวีหิ กณฺณิกาหิ กตฺตพฺพ-ปาสาโท ฯ อฏฺโฏ ปฏิราชูนมฺปิ ปฏิพาหนโยโคฺย จตุปญฺจภูมิโก ปฏิสฺสยวิเสโส ฯ มาโฬติ เอกกูฏสงฺคหิโต อเนกโกณวนฺโต ปฏิสฺสย-วิเสโส ฯ อุฏฺฏณฺโฑ อคพฺภิกา เอกทฺวารา ทีฆสาลาติ วทนฺติ ฯ อปเร ปน ภณนฺติ วิหาโร นาม ทีฆมุขปาสาโท อฑฺฒโยโค เอกปสฺเสน ฉทนกเสนาสนํ ตสฺส กิร เอกปสฺเส ภิตฺติ อุจฺจตรา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โหติ อิตรปสฺเส นีจา เตน ตํ เอกปสฺสฉทนกํ โหติ ปาสาโท อายตจตุรสฺสปาสาโท หมฺมิยํ มุณฺฑจฺฉทนจนฺทิกงฺคณยุตฺตํ คุหา เกวลํ ปพฺพตคุหา เลณํ ทฺวารพนฺธํ กุฏาคารํ โยโกจิ กณฺณิก- พนฺธปาสาโท อฏฺโฏ พหลภิตฺติเคหํ ยสฺส โคปานสิโย อคฺคเหตฺวา อิฏฺฐกาหิเอว ฉทนํ โหติ อฏฺฏาลกากาเรน กิริยตีติปิ วทนฺติ ฯ มาโฬ วฏฺฏากาเรน กตเสนาสนํ อุฏฺฏณฺโฑ เอโก ปฏิสฺสยวิเสโส โย ภณฺฑสาลา อุทฺโทสิตนฺติปิ วุจฺจติ ฯ อุปฏฺฐานสาลา สนฺนิปาต- นฏฺฐานํ ฯ กุจฺฉิตรชภูตาย ปาปิจฺฉตาย นิรตฺถกํ กายวจีวิปฺผนฺท- นิคฺคณฺหนํ โกรชํ ตํ เอตสฺส อตฺถีติ โกรชิโก โกหญฺเญน สํยตา- กาโร ฯ อติวิย อภิณฺหํ วา โกรชิโก โกรชิกโกรชิโก ฯ อติ- ปริสงฺกิโตติ เกจิ ฯ อติวิย กุโห กุหกุโห ฯ สาติสยํ วิมฺหาปโกติ อตฺโถ ฯ อติวิย ลโป ลปนโก ลปลโป ฯ มุขสมฺภาวิโตติ โกรชิก- โกรชิกาทิภาเวน ปวตฺตวจเนหิ อตฺตโน มุขมตฺเตน อญฺเญหิ สมฺภา- วิโต ฯ โส เอวรูโป เอวรูปตาย เอวํ อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา อยํ สมโณติอาทีนิ กเถติ ฯ คมฺภีรนฺติอาทิ ตสฺสา กถาย อุตฺตริมนุสฺสธมฺมปฏิพทฺธตาย วุตฺตํ ฯ

[๓๑] สมฺภาวนาธิปฺปายกเตนาติ กถนฺนุ โข มํ ชโน อริโยติ วา วิเสสลาภีติ[๑] วา สมฺภาเวยฺยาติ อิมินา อธิปฺปาเยน กเตน ฯ คมนํ สณฺฐเปตีติ วิเสสลาภีนํ คมนํ วิย อตฺตโน คมนํ สกฺกจฺจํ

๑. ม. ลีลวาติ วา ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ชเปติ ฯ สโต สมฺปชาโนว คจฺฉนฺโต วิย โหติ ฯ ปณิธายาติ อรหาติ มํ ชานนฺตูติ จิตฺตํ สณฺฐเปตฺวา ปฏฺเฐตฺวา วา ฯ สมาหิโต วิยาติ ฌานสมาธินา สมาหิโต วิย ฯ อาปาถกชฺฌายีติ มนุสฺสานํ อาปาถฏฺฐาเน สมาธึ สมาปนฺโน วิย นิสีทนฺโต อาปาถเก ชนสฺส ปากฏฏฺฐาเน ฌายี ฯ อิริยาปถสงฺขาตนฺติ อิริยาปถสณฺฐปนสงฺขาตํ ฯ

ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตนาติ อโยนิโส อุปฺปาทิตานํ ปจฺจยานํ ปฏิเสวนนฺติ เอวํ กถิเตน เตน วา ปจฺจยปฏิเสวเนน สงฺขาตพฺเพน กถิตพฺเพน ฯ อญฺญํ วิย กตฺวา อตฺตโน สมีเป ภณนํ สามนฺต-ชปฺปิตํ ฯ อาการสฺส รสฺสตํ กตฺวา อฏฺฐปนาติ วุตฺตํ ฯ กุหนํ กุโหตสฺส อายนา ปวตฺติ กุหายนา ฯ กุหสฺส วา ปุคฺคลสฺส อายนา คติ กิริยา กุหายนา ฯ กุโหติ กุเหน วา อิโตติ กุหิโต กุหโก ฯ

[๓๒] ปุฏฺฐสฺสาติ โก ติสฺโส โก ราชปูชิโตติ ปุฏฺฐสฺส ฯ อุทฺธํ กตฺวาติ อุกฺขิปิตฺวา วิภวสมฺปตฺติอาทินา ปคฺคเหตฺวา ฯ อุนฺนหนาติ อุทฺธํ อุทฺธํ พนฺธนา ปลิเวธนา ฯ เทฺว กิร ภิกฺขู เอกํ คามํ ปวิสิตฺวา อาสนสาลาย นิสีทิตฺวา เอกํ กุมาริกํ ปกฺโกสึสุ ฯ ตาย อาคตาย ตเตฺรโก เอกํ ปุจฺฉิ อยํ ภนฺเต กสฺสา กุมาริกาติ ฯ อมฺหากํ อุปฏฺฐายิกาย เตลกนฺทริกาย[๑] ธีตา อิมิสฺสา มาตา มยิ เคหํ คเต สปฺปึ ททมานา ฆเฏเนว เทติ อยมฺปิ มาตา วิย ฆเฏน เทตีติ อุกฺกาเปสิ ฯ อิมํ สนฺธาย วุตฺตํ เตลกนฺทริกวตฺถุ เจตฺถ วตฺตพฺพนฺติ ฯ

๑. สมโมหวิโนทนิยมปน เตลกนตริกายาติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๓๓] ธมฺมานุรูปํ วาติ มตฺตาวจนานุรูปํ วา ฯ มตฺตาวจนํ หิ ธมฺโมติ วุจฺจติ ฯ ยถาห ฯ สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สนฺโต ธมฺมํ ภเณ นาธมฺมํ ตํ ทุติยนฺติ[๑] ฯ เตน พหุํ วิปฺปลปนมาห ฯ สจฺจโต วา อญฺญา สุภาสิตา วาจา ธมฺโมติ เวทิตพฺโพ ฯ มุคฺคสูปสทิสกมฺโม หิ ปุคฺคโล มุคฺคสูโป ฯ เตนาห อยํ ปุคฺคโล มุคฺคสูโปติ วุจฺจตีติ ฯ ปริภฏสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํ ฯ ตเทว ปาริภฏฺยตา ฯ

นิมิตฺเตน จรนฺโต ชีวนฺโต นิมิตฺตการโก เนมิตฺติโก ฯ ตสฺส ภาโว เนมิตฺติกตา ฯ อตฺตโน อิจฺฉาย ปกาสนํ โอภาโส ฯ โก ปเนโสติ ฯ อชฺช ภิกฺขูนํ ปจฺจยา ทุลฺลภา ชาตาติอาทิกา ปจฺจยปฏิสํยุตฺตกถา ฯ อิจฺฉิตวตฺถุสฺส สมีเป กถนํ สามนฺตชปฺปนํ ฯ

[๓๔] อกฺโกสนภเยนาปิ ททเยฺยาติ ทสหิ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสนํ ฯ ตถา วมฺภนาทโย ฯ อุกฺเขปนา อุปาสกานํ ทายกาทิ-ภาวโต พหิ ฉฑฺฑนา ฯ ขิปนาติ เขปวจนํ ฯ ตํ ปน อวหสิตฺวา วจนํ โหตีติ อาห อุปฺผณฺฑนาติ ฯ ปาปนาติ อทายกตฺตสฺส อวณฺณสฺส วา ปติฏฺฐาปนํ ฯ ปเรสํ ปิฏฺฐิมํสํ ขาทนสีโล ปรปิฏฺฐิ-มํสิโก ฯ ตสฺส ภาโว ปรปิฏฺฐิมํสิกตา ฯ อพฺภงฺคนฺติ อพฺภญฺชนํ ฯ นิปฺปีสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิยาติ อนิปฺปีสิเต อลพฺภมานสฺส คนฺธสฺส นิปฺปีสเนน ลาโภ วิย ปรคุเณ อนิปฺปีสิเต อลพฺภมานานํ ปจฺจยานํ

๑. สํ. สคาถก ๑๕/๒๗๘ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

นิปฺปีสเนน ลาโภ ทฏฺฐพฺโพติ ฯ

[๓๕] นิกตฺตุํ อปฺเปน ลาเภน พหุกํ วณฺเจตฺวา คเหตุํ อิจฺฉนํ นิชิคีสนํ ฯ ตสฺส ภาโว นิชิคีสนตา ตสฺเสว อิจฺฉนสฺส ปวตฺติอากาโร ตํสหชาตํ วา คเวสนกมฺมํ ฯ

[๓๖] องฺคนฺติ หตฺถปาทาทิองฺคานิ อุทฺทิสฺส ปวตฺตํ วิชฺชํ ฯ นิมิตฺตนฺติ นิมิตฺตสตฺถํ ฯ อุปฺปาตนฺติ อุกฺกาปาตทิสาทาหภูมิจาลาทิ-อุปฺปาตปฏิพทฺธํ วิชฺชํ ฯ สุปินนฺติ สุปินสตฺถํ ฯ ลกฺขณนฺติ อิตฺถี-ปุริสานํ ลกฺขณชานนสตฺถํ ฯ มูสิกจฺฉินฺนนฺติ วตฺถาทีนํ อสุกภาเค มูสิกจฺเฉเท สติ อิทํ นาม ผลํ โหตีติ ชานนกสตฺถํ ฯ ปลาสคฺคิอาทีสุ อิมินา นาม อคฺคินา หุเต อิทํ นาม โหตีติ อคฺคิวเสน โหมวิธานํ อคฺคิโหมํ ฯ อิมินา นเยน ทพฺพิโหมํ เวทิตพฺพํ ฯ อาทิสทฺเทน ถุสโหมาทีนํ อญฺเญสญฺจ สุตฺเต อาคตานํ มิจฺฉาชีวานํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ วิริยสาธนตฺตา อาชีวปาริสุทฺธิสีลสฺส ปจฺจยปริเยสนวายาโมติ วุตฺตํ ฯ ตสฺส ปาริสุทฺธิ อนวชฺชภาโว เยน ธมฺเมน สเมน ปจฺจยลาโภ โหติ ฯ น หิ อลโส ญาเยน ปจฺจเย ปริเยสิตุํ สกฺโกตีติ ฯ

ปฏิสงขาติ สยํ อภิญฺญาติอาทีสุ วิย ยการโลเปน นิทฺเทโส ฯ โยนิโสติ เจตฺถ อุปายตฺโถ โยนิสทฺโทติ ทสฺเสนฺเตน อุปาเยน ปเถน ปฏิสงฺขาย ญตฺวาติ วตฺวา ตยิทํ ปฏิสงฺขานํ ปจฺจเวกฺขณนฺติ ทสฺเสตุํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อตฺโถติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยถา หิ ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สีตปฏิฆาตาทิกํ ตนฺตํ ปโยชนํ ปฏิปฏิอเวกฺขิตฺวา ญาเณน ปสฺสิตฺวาติ อตฺโถ เอวํ ปฏิสงฺขายาติ ตเทว ปโยชนํ ปฏิปฏิสงฺขาย ชานิตฺวาติ อตฺโถ ฯ ญาณปริยาโย หิ อิธ สงฺขาสทฺโทติ ฯ เอตฺถ จ ปฏิสงฺขา โยนิโสติอาทิ กามํ ปจฺจยปริโภคกาเล น วุจฺจติ ธาตุวเสน ปน ปฏิกฺกูลวเสน วา ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สุชฺฌตีติ อปเร ฯ ภิชฺชตีติ เกจิ ฯ เอเก ปน ปจฺจยํเอว ปริยตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ วีมํสิตพฺพํ ฯ

[๓๗] จีวรนฺติ เอกวจนํ เอกตฺตมตฺตวาจกนฺติ อธิปฺปาเยน อนฺตรวาสกาทีสุ ยงฺกิญฺจีติ วุตฺตํ ฯ ชาติสทฺทตาย ปนสฺส ปาลิยํ เอกวจนนฺติ ยตฺตกานิ จีวรานิ โยคินา ปริหริตพฺพานิ เตสํ สพฺเพสํ เอกชฺฌํ คหณนฺติ สกฺกา วิญฺญาตุํ ฯ ยงฺกิญฺจีติ วา อนวเสสปริยา- ทานเมตํ อนิยมวจนํ ฯ นิวาเสติ วา ปารุปติ วาติ วิกปฺปนํ ปน ปฏิเสวนปริยายสฺส ปริโภคสฺส วิภาคทสฺสนนฺติ ตํ ปญฺญเปตฺวา สยนนิสีทนจีวรกุฏิกรณาทิวเสนาปิ ปริโภคสฺส สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปโยชนานํ ปริยาทา[๑] ปโยชนาวธิ ฯ ตสฺส ปริจฺฉินฺทนวเสน โย นิยโม ตสฺส วจนํ ปโยชนา ฯเปฯ วจนํ ฯ อิทานิ ตํ นิยมํ วิวริตฺวา ทสฺเสตุํ เอตฺตกเมว หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อวธารเณน ลีลาวิภูสาวิลมฺพนาฎมฺพราทิวเสน[๒] วตฺถปริโภคํ นิเสเธติ ฯ เตนาห น อิโต ภิยฺโยติ ฯ ลีลาวเสน หิ เอกจฺเจ สตฺตา วตฺถานิ ปริทหนฺติ

๑. ม. มริยาทาติ ภเวยฺย ฯ ๒. ม. ฎมฺปร ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

เจว อุปสญฺจินฺติ จ ยถาตํ โยพฺพเน ฐิตา นาคริกมนุสฺสา
เอกจฺเจ วิภูสาวเสน ยถาตํ รูปูปชีวินิอาทโย วิลมฺพนวเสน
วิลมฺพกา ภมฺพรวเสน โภชาทโย ฯ อชฺฌตฺตํ ธาตุกฺโขโภ
สีตโรคาทิอุปฺปาทโก ฯ อุตุปริณามวเสนาติ อุตุโน ปริวตฺตนวเสน
วิสภาคสีตอุตุสมุฏฺฐาเนน ฯ วาสทฺเทน เหมนฺตาทีสุ หิมปาตาทิวเสน
ปวตฺตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ น อุปฺปาเทติ สีตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ
ยทตฺถํ ปน ตํ สีตวิโนทนํ ตํ มตฺถกปตฺตํ ทสฺเสตุํ สีตพฺภาห-
เตติอาทิ วุตฺตํ ฯ สพฺพตฺถาติ อุณฺหสฺส ปฏิฆาตายาติอาทีสุ
สพฺเพสุ เสสปโยชเนสุ ฯ ยทิปิ สุริยสนฺตาโปปิ อุณฺโหว ตสฺส
ปน อาตปคฺคหเณน คหิตตฺตา อคฺคิสนฺตาปสฺสาติ วุตฺตํ ฯ เอกจฺโจ
ทาวคฺคิสนฺตาโป กายํ จีวเรน ปฏิจฺฉาเทตฺวา สกฺกา วิโนเทตุนฺติ
อาห ตสฺส ปน วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิตพฺโพติ ฯ ฑํสาติ
ปิงฺคลมกฺขิกา ฯ เต น ปน ยสฺมา ฑํสนสีลา ตสฺมา วุตฺตํ
ฑํสนมกฺขิกาติ ฯ สปฺปาทโยติ สปฺปสตปทีอุณฺณานาภีสรภู วิจฺฉิ-
กาทโย ฯ ผุฏฺฐสมฺผสฺโสติ ผุฏฺฐวิสมาห ฯ ติวิธา หิ สปฺปา
ทฏฺฐวิสา ผุฏฺฐวิสา ทิฏฺฐวิสา ฯ เตสุ ปุริมกา เทฺวเอว คหิตา
สตปทีอาทีนมฺปิ ตาทิสานํ สงฺคณฺหนตฺถํ ฯ นิยตปฺปโยชนํ เอกนฺติกํ
สพฺพกาลิกญฺจ ปโยชนํ ฯ หิริ กุปฺปติ นิลชฺชตา สณฺฐาติ ฯ
เตนาห วินสฺสตีติ ฯ กูปาวตรณํ° วา ปฏิจฺฉาทนํ อรหตีติ

๑. ม. กุปารวธารณํ ฯ กูปปตนนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โกปินํ ฯ หิริยิตพฺพฏฺเฐน หิริ จ ตํ โกปินญฺจาติ หิริโกปินนฺติ เอวํ เจตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตสฺส จาติ จสทฺโท ปุพฺเพ วุตฺตปฺปโยชนานํ สมฺปิณฺฑนตฺโถ ฯ

[๓๘] ยงฺกิญฺจิ อาหารนฺติ ขาทนียโภชนียาทิเภทํ ยงฺกิญฺจิ อาหริตพฺพวตฺถุํ ฯ ปิณฺฑาย ภิกฺขาย อุลตีติ ปิณฺโฑโล ฯ ตสฺส กมฺมํ ปิณฺโฑลฺยํ ฯ เตน ปิณฺโฑเลฺยน ภิกฺขาจริยาย ฯ ปติตตฺตาติ ปกฺขิปิตตฺตา ปิณฺฑปาโต ปตฺเต ปกฺขิตฺตภิกฺขาหาโร ฯ ปิณฺฑานํ ปาโตติ ฆเร ฆเร ลทฺธภิกฺขานํ สนฺนิปาโต ฯ นตฺถิ ทวาติอาทีสุ สหสา กิริยาปิ ทวาติ วุจฺจติ ตโต วิเสสนตฺถํ ทวตฺถํ กีฬานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหตีติ อาห ฯ มุฏฺฐิกมลฺลา มุฏฺฐิยุทฺธยุชฺฌนกา ฯ อาทิสทฺเทน นิพฺพุทฺธยุชฺฌนกาทีนํ คหณํ ฯ พลมทนิมิตฺตนฺติ พลํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกมโท พลมโท ตํนิมิตฺตํ ฯ พลสฺส อุปฺปาทนตฺถนฺติ อตฺโถ ฯ โปริสมทนิมิตฺตนฺติ โปริสมโท วุจฺจติ ปุริสมาโน อหํ ปุริโสติ อุปฺปชฺชนกมาโน ฯ อสทฺธมฺมเสวนาสมตฺถตํ นิสฺสาย ปวตฺโต มาโน ราโคเอว วา โปริสมโทติ เกจิ ฯ ตํนิมิตฺตํ ฯ อนฺเตปุริกา ราโชโรธา ฯ สพฺเพสํ นิเวสโยคฺยตาย เวสิโย รูปูปชีวินิโย ฯ มณฺฑนํ นาม อิธ อวยวปาริปูรีติ อาห องฺคปจฺจงฺคานํ ปีนนภาวนิมิตฺตนฺติ ฯ ปรีพฺรูหนเหตูติ อตฺโถ ฯ นฏา นาม รงฺคนฏา ฯ นจฺจกา ลงฺฆิกาทโย ฯ วิภูสนํ โสภาสมุปฺปาทนนฺติ อาห ปสนฺนจฺฉวิวณฺณตานิมิตฺตนฺติ ฯ เอตํ ปทํ ฯ โมหุปนิสฺสยปฺปหานตฺถนฺติ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

โมหสฺส อุปนิสฺสยตาปหานาย ฯ ทวา หิ โมเหน โหติ โมหญฺจ วฑฺเฒตีติ ตสฺสา วชฺชเนน โมหสฺส อนุปนิสฺสยตา ฯ โทสุปนิสฺสยปฺปหานตฺถนฺติ อิทํ พลมทสฺส ปุริสมทสฺส จ โทสเหตุโน วเสน วุตฺตํ ฯ อิตรสฺส ปน วเสน ราคุปนิสฺสยปฺปหานตฺถนฺติ วตฺตพฺพํ ฯ มณฺฑนวิภูสนปฏิกฺเขโป สิยา โมหุปนิสฺสยปฺปหานายปิ ราคุปนิสฺสยตาย ปน อุชุปฏิปกฺโขติ วุตฺตํ ราคุปนิสฺสยปฺปหานตฺถนฺติ ฯ ยทิปิ เอกจฺจสฺส ทวมเท อารพฺภ ปรสฺส ปฏิฆสํโยชนาทีนํ อุปฺปตฺติ โหติเยว มโนปโทสิกเทวาทีนํ วิย อตฺตโน ปน ทวมเท อารพฺภ เยสํ สวิเสสํ ราคโมหมานาทโย ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ เต สนฺธาย อตฺตโน สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถนฺติ วตฺวา มณฺฑน-วิภูสนานิ ปฏิจฺจ สวิเสสํ ปรสฺสปิ ราคโมหาทโย ปวตฺตนฺตีติ ปรสฺสปิ สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถนฺติ วุตฺตํ ฯ อโยนิโส ปฏิปตฺติยาติ เอตฺถ กามสุขลฺลิกานุโยคํ มุญฺจิตฺวา สพฺพาปิ มิจฺฉาปฏิปตฺติ อโยนิโส ปฏิปตฺติ ฯ ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ อโยนิโส ปฏิปตฺติยา ปจฺฉิเมหิ ทฺวีหิ กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส ปหานํ วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ จตูหิปิ เอเตหีติ ปน วจนโต สพฺเพหิ อุภินฺนมฺปิ ปหานํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ กามกีฬาปิ ทวนฺโตคธา โหติเยว ปุริสมโทปิ กาม-สุขานุโยคสฺส เหตุเยวาติ ฯ จาตุมฺมหาภูติกสฺสาติ จตุมฺมหาภูตสนฺนิสฺ-สิตสฺส ฯ รูปกายสฺสาติ จตุสนฺตติรูปสมูหสฺส ฯ ฐิติยาติ ฐิตตฺถํ ฯ สา ปนสฺส ฐิติ ปพนฺธวเสน อิจฺฉิตาติ อาห ปพนฺธฏฺฐิตตฺถนฺติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปวตฺติยาติ ชีวิตินฺทฺริยปฺปวตฺติยา ฯ ตถาหิ ชีวิตินฺทฺริยํ ยาปนา วตฺตนาติ จ นิทฺทิฏฺจํ ฯ ตสฺสา จ อวิจฺเฉโท อาหารุปฺปโยเคน โหติ ฯ กายสฺส จิรตรํ ยาว อายุกปฺโป ตาว อวฏฺจานํ ยาปนาติ ทสฺเสนฺโต จิรกาลฏฺจิตตฺถํ วาติ อาห ฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ ฆรุปตฺถมฺภมิวาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๓๙] ตตฺถายํ โยชนา ยถา ชิณฺณฆรสามิโก ฆรสฺส อุปตฺถมฺภนํ กโรติ ตสฺส อปตนตฺถํ ยถา จ สากฏิโก อกฺขพฺภญฺชนํ กโรติ ตสฺส ปวตฺตนตฺถํ เอวเมส โยคี กายสฺส จิตตฺถํ ยาปนตฺถญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ ปริภุญฺชตีติ ฯ เอเตน จิติ นาม อปตนํ ยาปนา ปวตฺตีติ ทสฺเสติ ฯ น ทวมทมณฺฑนวิภูสนตฺถนฺติ อิทํ ยาวเทวาติ อวธารเณน นิวตฺติตตฺถทสฺสนํ ฯ ติฏฺจนฺติ อุปาทินฺนธมฺมา เอตายาติ จิติ อายูติ อาห จิตีติ ชีวิตินฺทฺริยสฺเสตํ อธิวจนนฺติ ฯ ตถาหิ ตํ อายุ จิตีติ นิทฺทิฏฺจํ ฯ จิติยา ยาปนายาติ กายสฺส จิติเหตุตาย จิตีติ ลทฺธโวหารสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส ปวตฺตนตฺถนฺติ อตฺโถ ฯ เตนาห ชีวิตินฺทฺริยปฺปวตฺตาปนตฺถนฺติ ฯ อาพาธนฏฺเจนาติ วิพาธนฏฺเจน โรคฏฺเจน วา ฯ ชิฆจฺฉา หิ ปรมา โรคา ฯ อุปรมตฺถนฺติ วูปสมตฺถํ ฯ วณาเลปนมิว วณิโก อุณฺหสีตาทีสุ อภิภวนฺเตสุ ตปฺปฏิการํ สีตุณฺหํ วิย ปฏิเสวตีติ สมฺพนฺโธ ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยํ จเปตฺวา สิกฺขตฺตยสงฺคหา สาสนาว ปริสุทฺธา อนุสาสนี สาสนพฺรหฺมจริยนฺติ อาห สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส จาติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อนุคฺคหตฺถนฺติ อนุคฺคณฺหนตฺถํ สมฺปาทนตฺถํ ฯ กายพลํ นิสฺสายาติ ยถาสมารทฺธคุณวิเสสปาริปูริเหตุภูตํ กายพลมตฺตํ นิสฺสาย ฯ เตนาห สิกฺขตฺตยานุโยควเสนาติอาทิ ฯ กนฺตารนิตฺถรณตฺถิกา ชายปติกา นทีสมุทฺทนิตฺถรณตฺถิกา จ ปุตฺตมํสาทีนิ ยถา อคิทฺธา อมุจฺฉิตา เกวลํ ตํ ตํ อตฺถสิทฺธิเมว อเวกฺขนฺตา ปฏิเสวนฺติ เตหิ วินา อสิชฺฌนโต เอวมยมฺปิ เกวลํ ภวกนฺตารนิตฺถรณตฺถิโก อคิทฺโธ อมุจฺฉิโต เตน วินา อสิชฺฌนโต ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวตีติ อุปมาสํสนฺทนา ฯ อิตีติ ปการตฺเถ นิปาตปทํ ฯ เตน ปฏิเสวิยมานสฺส ปิณฺฑปาตสฺส ปฏิเสวนาการํ คยฺหตีติ อาห เอวํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเสวเนนาติ ฯ ปุราณนฺติ โภชนโต ปุริมกาลิกตฺตา ปุราตนํ ฯ ปฏิหงฺขามีติ ปฏิหนิสฺสามิ ฯ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ ปฏิเสวตีติ โยชนา ฯ กีทิสํ กถญฺจาติ อาห อปริมิต ฯเปฯ อญฺญตโร วิยาติ ฯ อปริมิตํ อปริมาณํ โภชนํ ปจฺจโย เอติสฺสาติ อปริมิตโภชนปฺปจฺจยา ตํ อปริมิตโภชนปจฺจยํ ฯ อตฺตโน คหณีเตชปฺปมาณโต อติกฺกนฺตปฺปมาณโภชนเหตุกนฺติ อตฺโถ ฯ โย พหุํ ภุญฺชิตฺวา อตฺตโน ธมฺมตาย อุฏฺฐาตุํ อสกฺโกนฺโต อาหร หตฺถนฺติ วทติ อยํ อาหรหตฺถโก ฯ โย ภุญฺชิตฺวา อจฺจุทฺธุมาตกุจฺฉิตาย อุฏฺฐิโตปิ สาฏกํ นิวาเสตุํ น สกฺโกติ อยํ อลํสาฏโก ฯ โย ภุญฺชิตฺวา อุฏฺฐาตุํ อสกฺโกนฺโต ตตฺเถว ปริวตฺตติ อยํ ตตฺถวฏฺฏโก ฯ โย ยถา กาเกหิ อามสิตุํ สกฺกา เอวํ ยาว มุขทฺวารา อาหาเรติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อยํ กากมาสโก ฯ โย ภุญฺชิตฺวา มุเข สนฺธาเรตุํ อสกฺโกนฺโต ตตฺเถว วมติ อยํ ภุตฺตวมิตโก[๑] ฯ เอเตสํ อญฺญตโร วิย ฯ อถวา ฯ ปุราณเวทนา นาม อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา ตํ ปฏิหนิสฺสา- มีติ ปฏิเสวติ ฯ นวเวทนา นาม อติภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา ตํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ ปฏิเสวติ ฯ อถวา ฯ นวเวทนา นาม อภุตฺตปจฺจเยน อุปชฺชนกเวทนา ตสฺสา อนุปฺปนฺนาย อนุปฺ- ปชฺชนตฺถเมว ปฏิเสวติ ฯ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกาติ เจตํ ขุทฺทาย[๒] วิเสสนํ ยสฺสา อปฺปวตฺติ โภชเนน กาตพฺพา ตสฺสา ทสฺสนตฺถํ ฯ อภุตฺตปจฺจเยน ภุตฺตปจฺจเยน จ อุปฺปชฺชนกเวทนาสุ ปุริมา ยถาปวตฺตา ชิฆจฺฉานิมิตฺตา เวทนา สา หิ อภุญฺชนฺตสฺส ภิยฺโย ปวฑฺฒนวเสน อุปฺปชฺชติ ปจฺฉิมาปิ ขุทฺทานิมิตฺตาว องฺคทาหสูลาทิ- เวทนา อปฺปวตฺตา สา หิ ภุตฺตปจฺจยา ปุพฺเพ อนุปฺปนฺนาว นุปฺปชฺชิสฺสตีติ อยเมตาสํ วิเสโส ฯ วิหึสานิมิตฺตตา เจตาสํ วิหึสาย วิเสโส ฯ ยา เวทนา ฯ อธุนาติ เอตรหิ ฯ อสปฺปายาปริมิต- โภชนํ นิสฺสายาติ อสปฺปายาปริมิตสฺส อาหารสฺส ภุญฺชนปโยคํ อาคมฺม อุปฺปชฺชตีติ อตฺโถ ฯ ปุราณกมฺมปจฺจยวเสนาติ ปุพฺเพ ปุริมชาติยํ กตตฺตา ปุราณสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยตาวเสน ฯ ปโยค- วิปตฺตึ อาคมฺม อุปฺปชฺชนารหา ยา ตํ วชฺเชตฺวา ปโยคสมฺปตฺติยา อุปฏฺฐาปนํ ทุกฺขเวทนาปจฺจยฆาโต ปฏิหนนญฺจ โหตีติ อาห ตสฺสา ปจฺจยํ วินาเสนฺโต ตํ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามีติ ฯ อยุตฺตปริ-

๑. ภุตฺตวมฺมิโกติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. ขุทายาติปิ ทิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

โภโค ปจฺจเย อปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริโภโค โสเอว กตุปจิตกมฺมตาย กมฺมุปจโย ตํ นิสฺสาย ปฏิจฺจ อายตึ อนาคเต กาเล อุปฺปชฺชนโต ยา จายํ นวเวทนาติ วุจฺจตีติ โยชนา ฯ ยุตฺตปริโภควเสนาติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจยานํ ปริโภควเสน ฯ ตสฺสา นวเวทนาย มูลํ อยุตฺตปริโภคกมฺมํ อนิพฺพตฺเตนฺโต สพฺเพน สพฺพํ อนุปฺปาเทนฺโต ฯ เอตฺตาวตาติ ปุราณนฺติอาทินา วุตฺเตน ปททฺวเยน วิหึสุปรติยาติอาทินา วา ปทจตุกฺเกน ยุตฺตปริโภคสงฺคโห ปพฺพชิตานํ อนุจฺฉวิกสฺส ปจฺจยปริโภคสฺส วุตฺตตฺตา อตฺตกิลมถานุโยคปฺปหานํ ชิฆจฺฉาทิทุกฺขปฏิฆาตสฺส ภาสิตตฺตา ฌานสุขาทีนํ ปจฺจยภูตสฺส กายสุขสฺส อวิสชฺชนโต ธมฺมิกสุขาปริจฺจาโค จ ทีปิโต โหติ ฯ

[๔๐] อสปฺปายาปริมิตุปโยเคน ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทนโก อิริยาปถภญฺชนโก วา สิยา ปริสฺสโย สปฺปายปริมิตุปโยเคน ปน โส น โหติ ตถา สติ จิรกาลปวตฺติสงฺขาตา สรีรสฺส ยาตฺรา ยาปนา ภวิสฺสตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต ปริมิตปริโภเคน ฯเปฯ ภวิสฺสตีติ อาห ฯ โย โรโค สาโธฺย อสาเธยฺโย จ° น โหติ โส ยาปฺยโรโค โส เอตสฺส อตฺถีติ ยาปฺยโรคี ฯ โส หิ นิจฺจกาลํ เภสชฺชํ อุปเสวติ ตถา อยมฺปีติ ฯ ยทิ ยาตฺราปิ ยาปนา ปุพฺเพปิ ยาปนา ยาตฺราติ วุตฺตํ โก เอตฺถ วิเสโสติ ฯ ปุพฺเพ ยาปนาติ ชีวิตินฺทฺริยยาปนา อธิปฺเปตา อิธ ปน จตุนฺนํ อิริยาปถานํ

๑. ม. ยาโปฺย อยาโปยฺ จ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อวิจฺเฉทสงฺขาตา ยาปนา ยาตฺราติ อยเมตฺถ วิเสโส ฯ พุทฺธ-ปฏิกฺกุฏฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ปจฺจยปริเยสนา อยุตฺตปริเยสนา ทายก-เทยฺยธมฺมานํ อตฺตโน จ ปมาณํ อชานิตฺวา ปฏิคฺคหณํ สทฺธาเทยฺยวินิปาตนตฺถํ วา ปฏิคฺคหณํ อยุตฺตปฏิคฺคหณํ เยน วา อาปตฺตึ อาปชฺชติ อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค อยุตฺตปริโภโค เตสํ ปริวชฺชนํ ธมฺเมน สเมน ปจฺจยุปฺปาทนาทิวเสน เวทิตพฺพํ ฯ ธมฺเมน หิ ปจฺจเย ปริเยสิตฺวา ธมฺเมน ปฏิคฺคเหตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนํ อนวชฺชตา นาม ฯ อรตีติ อุกฺกณฺฐา ปนฺตเสนาสเนสุ อธิกุสลธมฺเมสุ จ อนภิรติ ฯ ตนฺทีติ จปลายิกา นิทฺทา ฯ วิชมฺภิกาติ ถีนมิทฺธาภิภเวน กายสฺส วิชมฺภนา ฯ วิญฺญูหิ ครหา วิญฺญุครหา ฯ

เอกจฺโจ หิ อนวชฺชํเยว สาวชฺชํ กโรติ ลทฺธํ เมติ ปมาณาธิกํ ภุญฺชิตฺวา ตํ ชิราเปตุํ อสกฺโกนฺโต อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ กิลมติ ฯ สกลวิหาเร ภิกฺขู ตสฺส สรีรปฏิชคฺคนเภสชฺชปริเยสนญฺจ อุสฺสุกา โหนฺติ ฯ อญฺเญ เต กึ อิทนฺติ ปุจฺฉิตฺวา อสุกสฺส อุทรํ อุทฺธุมาตนฺติอาทีนิ สุตฺวา นิจฺจกาลมฺเปส เอวมฺปกติโก อตฺตโน กุจฺฉิปมาณํ น ชานาตีติ นินฺทนฺติ ฯ เอวํ อนวชฺชํเยว สาวชฺชํ กโรติ ฯ

เอวํ อกตฺวา อนวชฺชตา จ ภวิสฺสตีติ ปฏิเสวติ ฯ อตฺตโน หิ ปกติอคฺคิพลาทึ ชานิตฺวา เอวเมว อรติอาทีนํ อภาเวน กายสุขตา อครหิตพฺพตา จ ภวิสฺสตีติ ปมาณยุตฺตเมว ปฏิเสวติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ยาวตฺตโก โภชเนน อตฺโถ ตสฺส สาธเนน ยาวทตฺถํ อุทรสฺส ปริปูรเณนอุทราวเทหกํ โภชนํ ยาวทตฺถอุทราวเทหกโภชนํ ตสฺส ปริวชฺชเนน ฯ เสยฺยาย สยเนน ลทฺธพฺพสุขํ เสยฺยสุขํ ฯ อุโภหิ ปสฺเสหิ สมฺปริวตฺตกํ สยนฺตสฺส สุขํ ปสฺสสุขํ ฯ มิทฺเธน นิทฺทายเนน อุปฺปชฺชนกสุขํ มิทฺธสุขํ ฯ เตสํ เสยฺย ฯเปฯ สุขานํ ปหานโต ฯ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ โยคฺยภาวสฺส ปฏิปาทนํ กายสฺส จตุอิริยาปถ-โยคฺยภาวปฏิปาทนํ ตโต ฯ สุโข อิริยาปถวิหาโร ผาสุวิหาโร ฯ ปจฺฉิเม วิกปฺเป สพฺพวิกปฺเปสุ วา วุตฺตํ ผาสุวิหารลกฺขณํ อาคเมน สมตฺเถตุํ วุตฺตมฺปิ เหตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตีสุปิ วิกปฺเปสุ อาหารสฺส โอนปริโภควเสเนว หิ ผาสุวิหาโร วุตฺโตติ ฯ เอตฺตาวตาติ ยาตฺราติ-อาทินา วุตฺเตน ปทตฺตเยน ฯ ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ ปโยชน-ปริคฺคหทีปนา ฯ ยาตฺรา หิ นํ อาหารุปโยคํ ปโยเชตีติ ฯ ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคเหตุโก ผาสุวิหาโร มชฺฌิมา ปฏิปทา อนฺตทฺวยปริวชฺชนโต ฯ

อิมสฺมึ ปน ฐาเน อฏฺฐงฺคานิ สโมธาเนตพฺพานิ เนว ทวายาติ เอกํ องฺคํ น มทายาติ เอกํ น มณฺฑนายาติ เอกํ น วิภูสนายาติ เอกํ ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายาติ เอกํ วิหึสุปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหายาติ เอกํ อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอกํ ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ เอกํ อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จาติ อยเมตฺถ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โภชนานิสํโส ฯ มหาสิวตฺเถโร ปนาห เหฏฺฐา จตฺตาริ องฺคานิ ปฏิกฺเขโป นาม อุปริ ปน อฏฺฐ องฺคานิ สโมธาเนตพฺพานีติ ฯ ตตฺถ ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยาติ เอกํ องฺคํ ยาปนายาติ เอกํ วิหึสุปรติยาติ เอกํ พฺรหฺมจริยานุคฺคหายาติ เอกํ อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามีติ เอกํ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอกํ ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ เอกํ อนวชฺชตา จาติ เอกํ ผาสุวิหาโร ปน โภชนานิสํโสติ เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรนฺโต ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ นาม ฯ

ยถา หิ[๑] ภุมฺมนิทฺเทเส เสนสทฺทสฺส อธิกรณตฺถวุตฺติมาห ตถา อาสนสทฺทสฺสาปิ ฯ อฑฺฒโยคาทิมฺหีติ อาทิสทฺเทน ปาสาทาทึ มญฺจาทิญฺจ สงฺคณฺหติ ฯ ยตฺถ ยตฺถ วิหาเร วา อฑฺฒโยคาทิมฺหิ วา อาสตีติ วิหารฑฺฒโยคาทิเก อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ อิธ อาทิสทฺเทน ปีฐสนฺถตาทีนมฺปิ สงฺคโห เวทิตพฺโพ ฯ

[๔๑] ปริสหนฏฺเฐนาติ อภิภวนฏฺเฐน วิพาธนฏฺเฐนาติ อตฺโถ ฯ อุตุเยว อุตุปริสฺสโยติ สีตุณฺหาทิอุตุเยว อสปฺปาโย วุตฺตนเยน อุตุปริสฺสโย ฯ ตสฺส อุตุปริสฺสยสฺส วิโนทนตฺถํ อนุปฺปนฺนสฺส อนุปฺปาทนตฺถํ อุปฺปนฺนสฺส วูปสมนตฺถญฺจาติ อตฺโถ ฯ นานารมฺมณโต ปฏิสํหริตฺวา กมฺมฏฺฐานภูเต เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส สมฺมเทว ลยนํ ปฏิสลฺลานํ ฯ ตตฺถ อาราโม อภิรติ ปฏิสลฺลานาราโม

๑. ม. ยตฺถ ยตฺถาติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ตทตฺถํ ฯ เสนาสนํ หิ วิวิตฺตํ โยคิโน ภาวนานุกุลํ สุญฺญาคาร-ภาวโต ฯ ตมฺปเนตํ อตฺถทฺวยํ วิภาเวตุํ โย สรีราพาธจิตฺตวิกฺเขป-กโรติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เอกีภาวสุขตฺถนฺติ เอกีภาวเหตุกํ สุขํ เอกีภาวสุขํ ตทตฺถํ คณสงฺคณิกกิเลสสงฺคณิกาภาเวน อุปฺปชฺชนก-สุขํ ฯ ยทิ อุตุเยว อุตุปริสฺสโย อุตุ จ สีตุณฺหนฺติ สีตุณฺหปฏิฆาตํ วตฺวา อุตุปริสฺสยวิโนทนํ กสฺมา วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห กามญฺจาติอาทิ ฯ ตตฺถ นิยตํ อุตุปริสฺสยวิโนทนนฺติ เอเตน สีตสฺส ปฏิฆาตาย อุณฺหสฺส ปฏิฆาตายาติ เอตฺถ วุตฺตํ สีตุณฺหํ อนิยตํ กทาจิ อุปฺปชฺชนกํ อุตุปริสฺสโย ปน สพฺพทา ภาวี อธิปฺเปโตติ ทสฺเสติ ฯ วุตฺตปฺปกาโรติ สีตาทิโก อสปฺปาโยติ จ เอวํ วุตฺตปฺ-ปกาโร ฯ วิวฏงฺคณรุกฺขมูลาทีสุ นิสินฺนสฺส อปริคุตฺติยา อสํวุต-ทฺวาราทิตาย ปากฏปริสฺสยา อสปฺปายรูปทสฺสนาทินา อปากฏ-ปริสฺสยา จ ภิกฺขุสฺส กายจิตฺตานํ อาพาธํ กเรยฺยุํ ยตฺถ คุตฺเต เสนาสเน อาพาธํ น กโรนฺติ ฯ เอวํ ชานิตฺวาติ อุภยปริสฺสยรหิตนฺติ เอวํ ญตฺวา ปฏิเสวนฺโต ภิกฺขุ เวทิตพฺโพติ สมฺพนฺโธ ฯ

ธาตุกฺโขภลกฺขณสฺส ตํเหตุกทุกฺขเวทนาลกฺขณสฺส วา โรคสฺส ปฏิปกฺขภาโว ปฏิอยนฏฺโฐ ฯ เตนาห ปจฺจนีกคมนฏฺเฐนาติ อตฺโถติ ฯ วูปสมนฏฺเฐนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ยสฺส กสฺสจีติ สปฺปิอาทีสุ ยสฺส กสฺสจิ ฯ สปฺปายสฺสาติ หิ ตสฺส วิการวูปสเมนาติ อธิปฺปาโย ฯ ภิสกสฺส กมฺมํ เตน วิธาตพฺพโต ฯ เตนาห เตน อนุญฺญาตตฺตาติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๔๒] นครปริกฺขาเรหีติ นครํ ปริวาเรตฺวา รกฺขนเกหิ ฯ ตฏฺฐอุปริกฺเขโป ปริกฺขา อุทฺทาโป ปากาโร เอสิกา ปลิฆา ปาการปตฺถณฺฑิลนฺติ สตฺต นครปริกฺขาราติปิ วทนฺติ ฯ เสตปริกฺขาโรติ สุวิสุทฺธสีลาลงฺกาโร ฯ อริยมคฺโค หิ อิธ รโถติ อธิปฺเปโต ฯ ตสฺส จ สมฺมาวาจาทโย อลงฺการฏฺเฐน ปริกฺขาโรติ วุตฺตา ฯ ชีวิตปริกฺขาราติ ชีวิตสฺส ปวตฺติการณานิ ฯ สมุทาเนตพฺพาติ สมฺมา อุทฺธํ อุทฺธํ อาเนตพฺพา ปริเยสิตพฺพา ฯ ปริวาโรปิ โหติ อนฺตรายานํ ปริโต วารณโต ฯ เตนาห ชีวิต ฯเปฯ รกฺขนโตติ ฯ ตตฺถ อนฺตรนฺติ วิวรํ โอกาโสติ อตฺโถ ฯ เวริกานํ อนฺตรํ อทตฺวา อตฺตโน สามิกานํ ปริวาเรตฺวา จิตเสวกา วิย รกฺขนโต ฯ อสฺสาติ ชีวิตสฺส ฯ การณภาวโตติ จิรปฺปวตฺติยา การณภาวโต ฯ รสายนภูตญฺหิญ เภสชฺชํ สุจิรมฺปิ กาลํ ชีวิตํ ปวตฺเตติเยว ฯ ยทิปิ อนุปฺปนฺนาเอว ทุกฺขา เวทนา เภสชฺชปริโภเคน ปฏิหญฺญนฺติ น อุปฺปนฺนา ตาสํ สรเสเนว ภิชฺชนโต อุปฺปนฺนสทิสา ปน อุปฺปนฺนาติ วุจฺจนฺติ ฯ ภวติ หิ ตํสทิเสสุ ตพฺโพหาโร ยถา สาเอว ติตฺติริ ตานิเยว โอสธานีติ ฯ ตสฺมา วุตฺตํ อุปฺปนฺนานนฺติ ชาตานํ ภูตานํ นิพฺพตฺตานนฺติ ฯ สญฺจยโต ปฏฺฐาย โส ธาตุกฺโขโภ สมุฏฺฐานํ เอเตสนฺติ ตํสมุฏฺฐานา ฯ ทุกฺขเวทนาติ วตฺวา สา อกุสลสภาวาปิ อตฺถีติ ตโต วิเสเสตุํ อกุสลวิปากเวทนาติ วุตฺตํ ฯ พฺยาพาธนฏฺเฐน พฺยาพาโธ พฺยาพาโธว พฺยาปชฺฌํ ทุกฺขนฺติ อตฺโถ ฯ นตฺถิ เอตฺถ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

พฺยาปชฺฌนฺติ อพฺยาปชฺฌํ นิทฺทุกฺขตา ฯ เตนาห อพฺยาปชฺฌ-
ปรมตายาติ นิทฺทุกฺขปรมตายาติ ฯ ตํ ทุกฺขนฺติ โรคนิมิตฺตกํ ทุกฺขํ ฯ

จีวราทีนํ ปจฺจยานํ นิสฺสยนํ ปริโภโคเอวาติ ทสฺเสตุํ เต
ปฏิจฺจ นิสฺสายาติ วตฺวา ปริภุญฺชมานาติ วุตฺตํ ฯ ปวตฺตนฺตีติ
ชีวนฺติ ฯ ชีวนํ ปวตฺตนํ ยโต ชีวิตินฺทฺริยํ ปวตฺตนรสนฺติ วุจฺจติ ฯ

[๔๓] เอวํ ปาฏิโมกฺขสํวราทิเภเทน นิทฺทิฏฺฐํ สีลํ ปุน สาธน-
วิภาเคน ทสฺเสตุํ เอวเมตสฺมินฺติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ สาธิยติ
สมฺปาทิยติ เอเตนาติ สาธนํ ฯ สทฺธา สาธนํ เอตสฺสาติ สทฺธา-
สาธโน ฯ นนุ จ วิริยสติปญฺญาหิปิ วินา ปาฏิโมกฺขสํวโร
น สิชฺฌตีติ ฯ สจฺจํ น สิชฺฌติ ฯ สทฺธาย ปน วิเสสเหตุภาวํ
สนฺธาย เอวํ วุตฺตนฺติ ทสฺเสนฺโต อาห สาวกวิสยาตีตตฺตา สิกฺขา-
ปทปญฺญตฺติยาติ ฯ ครุกลหุกาทิเภเท โอติณฺเณ วตฺถุสฺมึ ตสฺส ตสฺส
อปราธสฺส อนุรูปํ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ นาม สาวกานํ อวิสโย
พุทฺธานํเอว วิสโย สิกฺขาปทปญฺญาปนํ ตาว ติฏฺฐตุ ตสฺส
กาโลปิ นาม สาวกานํ อวิสโย พุทฺธานํเอว วิสโยติ ทสฺเสนฺโต
สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนปฏิกฺเขโป เจตฺถ นิทสฺสนนฺติ อาห ฯ ตถาหิ
วุตฺตํ อาคเมหิ ตฺวํ สาริปุตฺต อาคเมหิ ตฺวํ สาริปุตฺต ตถาคโตว
ตตฺถ กาลํ ชานิสฺสตีติ[๑] ฯ ตตฺถ จสทฺโท สมุจฺจยฏฺโจ ฯ เตน
อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปม ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทาม ยถาปญฺญตฺเตสุ

๑. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๑๕ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วตฺตามาติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ สทฺธายาติ สทฺธาคหเณน สตฺถริ ธมฺเม จ สทฺธาย ปจฺจุปฏฺฐาปเนน ฯ ชีวิเตปิ ปเคว ชีวิตปริกฺขาเรติ อธิปฺปาโย ฯ

กิกีว อณฺฑนฺติ กิกี สกุณิกา วิย อตฺตโน อณฺฑํ ฯ สา กิร ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา อณฺฑเมว รกฺขติ ฯ จมรีว วาลธินฺติ จามรี มิคา วิย อตฺตโน วาลธึ ฯ จามรี มิคา กิร พฺยาเธน ปริปาติยมานา ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา กณฺฏกคุมฺพาทีสุ ลคฺคํ อตฺตโน วาลเมว รกฺขนฺติ ฯ ปิยํ ปุตฺตํ เอกกนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ยถา หิ เอกปุตฺตโก กุฏุมฺพิโก ตํ เอกปุตฺตํ เอกนยโนว ตํ เอกนยนํ สุฏฺฐุตรํ รกฺขติ ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานกาติ อนุกมฺปนวเสน วุตฺตํ ฯ สุเปสลาติ สุฏฺฐุปิยสีลา ฯ สทา สพฺพกาลํ ทหรมชฺฌิมเถรกาเลสุ ฉนฺนมฺปิ คารวานํ วเสน สคารวา ครุการวนฺโตติ อตฺโถ ฯ

เอวเมว โขติ ยถา มหาสมุทฺโท ฐิติธมฺโม เวลํ นาติกฺกมติ เอวเมว มม สาวกาติ อริยสาวเก สนฺธายาห ฯ เต หิ ธุวสีลา ฯ อิมสฺมึ อตฺเถติ ชีวิตเหตุปิ สีลสฺส อวีติกฺกมเน ฯ

มหาวตฺตนิอฏฺฐวี นาม วิชฺฌาฏฺฐวี ฯ หิมวนฺตปสฺเส อฏฺฐวีติ เกจิ ฯ เถรนฺติ นามโคตฺตวเสน อปญฺญาตํ เอกํ เถรํ ฯ นิปชฺชาเปสุํ คนฺตฺวา กสฺสจิ มา อาโรเจยฺยาติ ฯ ปูติลตายาติ คโฬจิลตาย ฯ สมสีสีติ ชีวิตสมสีสี ฯ ยสฺส หิ กิเลสสีสํ อวิชฺชํ มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตมคฺโค ปริยาทิยติ ตโต เอกูนวีสติเม

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ปจฺจเวกฺขณญาเณ ปติฏฺฐาย ภวงฺโคตรเณ ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยติ โส อิมาย วารสมตาย ชีวิตสมสีสีติ วุจฺจติ ฯ โส จ เถโร ตถา ปรินิพฺพายิ ฯ เตน วุตฺตํ สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายีติ ฯ อภยตฺเถโร กิร มหาภิญฺโญ ตสฺมา เจติยํ การาเปสีติ วทนฺติ ฯ

[๔๔] อปฺเปวาติ อปฺเปว นาม อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ชเหยฺย ฯ น ภินฺเทติ น ภินฺเทยฺย น วีติกฺกเมยฺย ฯ สติยา อธิฏฺฐิตานนฺติ ปเคว อุปฏฺฐิตาย สติยา อารกฺขวเสน อธิฏฺฐิตานํ อินฺทฺริยานํ ฯ อนนฺวาสฺสวนียโตติ ทฺวารภาเวน อภิชฺฌาทีหิ อนนุพนฺธิตพฺพโต ฯ

วรนฺติ เสฏฺฐํ ฯ ตตฺตายาติ ทฑฺฒาย ฯ อาทิตฺตายาติ อาทิโต ปฏฺฐาย ทิตฺตาย ฯ สมฺปชฺชลิตายาติ สมนฺตโต ชลนฺติยา ฯ สโชติภูตายาติ เอกชาลีภูตาย ฯ สมฺปลิมฏฺฐนฺติ สพฺพโส อามฏฺฐํ อญฺชิตนฺติ อตฺโถ ฯ นเตฺวว วรนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ รูเปสูติ รูปารมฺมเณสุ ฯ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโหติ กิเลสานํ อนุอนุพฺยญฺชนวเสนอุปฺปาทเนนปากฏกรณวเสนสุภาทินิมิตฺตคฺคาโห ฯ อนุพฺยญฺชนโสติ วา หตฺถปาทาทิอนุพฺยญฺชนโต ฯ นิมิตฺตคฺคาโหติ อิตฺถีปุริสาทิสุภาทินิมิตฺตคฺคหณํ ฯ จกฺขุทฺวาราทิปฺปวตฺตสฺสาติ จกฺขุทฺวาราทีหิ ปวตฺตสฺส ฯ วิญฺญาณสฺสาติ ชวนวิญฺญาณสฺส ฯ นิมิตฺตคฺคาหํ นิเสเธนฺเตน สมฺปาเทตพฺโพติ สมฺพนฺโธ ฯ อสํวิหิตสาขาปริวารนฺติ สมฺมา อวิหิตวติปริกฺเขปํ ฯ ปรสฺส หารีหีติ ปรสนฺตกาวหารเกหิ โจเรหิ ฯ สมติวิชฺฌตีติ สพฺพโส อติวิชฺฌติ อนุปวิสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

รูเปสูติ รูปเหตุ รูปนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชนกอนตฺถโต รกฺเข อินฺทฺริยนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ เอวํ เสเสสุ ฯ เอเต หิ ทฺวาราติ เอเต จกฺขฺวาทิทฺวารา ฯ สติกวาเฏน อสํวุตตฺตา วิวฏา ตโตเอว อรกฺขิตา กิเลสุปฺปตฺติยา เหตุภาเวน ตํสมงฺคินํ หนนฺตีติ การณูปจาเรเนว วุตฺตํ ฯ เอเต วา รูปาทโย กิเลสานํ อารมฺมณภูตา ทฺวารา จกฺขฺวาทิทฺวารโต กีทิสา วิวฏา อรกฺขิตา อสํวุตจกฺขฺวาทิเหตุ ตํสมงฺคินํ หนนฺตีติ การณูปจาเรเนว วุตฺตํ ฯ

[๔๕] อคารนฺติ เคหํ ฯ ทุจฺฉนฺนนฺติ น สมฺมา ฉาทิตํ ฯ อภาวิตนฺติ โลกุตฺตรภาวนารหิตํ ฯ สมฺปาทิเตติอาทิโวทานปกฺขสฺส อตฺโถ วุตฺตปริยาเยน เวทิตพฺโพ ฯ อยมฺปน สพฺพโส กิเลสานํ อนุปฺปาโท อติอุกฺกฏฺฐเทสนา มคฺเคนาคตสทิสตฺตา ฯ สมฺปาเท-ตพฺโพติ น ปุเนวํ กริสฺสนฺติ อธิฏฺฐานสุทฺธิยา สมฺปาเทตพฺโพ ฯ อธุนา ปพฺพชิเตนาติ น จิรปพฺพชิเตน นวปพฺพชิเตนาติ อตฺโถ ฯ กาม-ราเคน ฑยฺหามีติ กามราคคฺคินา ปริฑยฺหามิ ฯ โส จ ปน ทาโห อิทานิ จิตฺตคโตติ ทสฺเสนฺโต อาห จิตฺตํ เม ปริฑยฺหตีติ ฯ สาธูติ อายาจนา ฯ นิพฺพาปนนฺติ ตสฺส นิพฺพาปนูปายํ ฯ โคตมาติ เถรํ โคตฺเตน อาลปติ ฯ

[๔๖] สญฺญาย วิปรีเยสาติ อสุเภ สุภนฺติ ปวตฺตสญฺญา-วิปริเยสเหตุ วิปรีตสญฺญานิมิตฺตํ ฯ นิมิตฺตํ ปริวชฺเชหิ กีทิสํ ราคุปสญฺหิตํ ราคุปฺปตฺติเหตุภูตํ สุภนิมิตฺตํ วชฺเชหิ น มนสิกโรหิ ฯ น

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

เกวลํ สุภนิมิตฺตสฺส อมนสิกาโรเอว อถโข อสุภภาวนาย อตฺตโน
จิตฺตํ ภาเวหิ ฯ กถํ ฯ เอกคฺคํ สุสมาหิตํ ฯ ยถา ตํ อสุภารมฺมเณ
วิกฺเขปาภาเวน เอกคฺคํ สุฏฺฐุ อปฺปิตภาเวน สุสมาหิตญฺจ โหติ เอวํ
ภาเวหีติ ฯ เอวํ สมถภาวนาย กามราคสฺส วิกฺขมฺภนํ ทสฺเสตฺวา
อิทานิ สมุจฺเฉทนวิธึ ทสฺเสตุํ สงฺขาเรติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สงฺขาเร
ปรโต ปสฺสาติ สพฺเพปิ สงฺขาเร อวิเธยฺยกตาย ปเรติ ปสฺส ฯ
อนิจฺจตาย ปน อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา ทุกฺขโต อนตฺตสภาวตฺตา
อตฺตวิรหโต จ โนอตฺตโต ปสฺส ฯ เอวํ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา
วิปสฺสนํ วฑฺเฒนฺโต มคฺคปฏิปาฏิยา จตุตฺถมคฺเคน สพฺพโส นิพฺพาเปหิ
มหาราคํ เตภูมิกสฺส อภิภวนโต มหาวิสยตาย มหาราคํ
วูปสเมหิ ฯ ยถา เอตรหิ เอวํ มา ทยฺหิตฺโถ ปุนปฺปุนนฺติ
ทพฺพหตรํ ราควิโนทเน นิโยเชสิ ฯ

เอวํ อินฺทฺริยสํวรสีลสฺส สมฺปาทเน วิธึ ทสฺเสตฺวา เอวํ
ตํ สุสมฺปาทิตํ โหตีติ นยํ ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทินา ตตฺถ
ปาริปูรีการิโน เถเร นิทสฺเสติ ฯ ตตฺถ เลณํ น อุลฺโลกิตปุพฺพนฺติ
อิทํ สพฺพตฺเถว เถรสฺส ยุคมตฺตทสฺสิตาย วุตฺตํ ฯ กึ ปน เถโร
เสนาสนํ น โสเธติ อุลฺโลกา ปฐมํ โอหาเรตพฺพนฺติ[๑] หิ วุตฺตํ ฯ
อนฺเตวาสิกาทโยเอว กิรสฺส เสนาสนํ โสเธนฺติ ฯ อสฺส
นาครุกฺขสฺส ฯ ตสฺมึ คาเมติ มหาคาเม ฯ ตรุณา ถญฺญปิวนกา

๑. วิ. จุลฺลวคฺค. ๗/๒๓๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปุตฺตธีตโร ยาสํ ตา ตรุณปุตฺตา ตาสํ ฯ ลญฺฉาเปสีติ ถนปฏิกาย ถเน พนฺธาเปตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลญฺฉาเปสิ ฯ

[๔๗] ราชา เถรํ จิรํ ทฏฺฐุํ กาลวิกฺเขปํ กโรนฺโต เสฺว สีลานิ คเหสฺสามีติ อาห ฯ เถโร รญฺโญ จ เทวิยา จ วนฺทนกาเล หตฺถาการมตฺตํ คณฺหาติ อิตฺถี ปุริโสติ ปน วิเวกํ น กโรติ ฯ เตนาห ววฏฺฐานํ น กโรมีติ ฯ อโห สุปริสุทฺธสีโล วตายํ อยฺโยติ ทณฺฑทีปกํ[๑] คเหตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ อติปริสุทฺธํ ปากฏนฺติ สปฺปายลาเภน กมฺมฏฺฐานํ อติวิย ปริสุทฺธํ วิภูตํ อโหสิ ฯ สกลปพฺพตํ อุนฺนาทยนฺโตติ ปชวีกมฺปเนน สกลํ ปพฺพตํ เอกนินฺนาทํ กโรนฺโต ฯ ตนฺนิวาสีเทวตานํ สาธุการทาเนนาติ เกจิ ฯ ภนฺโตติ อนวตฺถิโต ฯ พาโลติ ตรุณทารโก ฯ อุตฺรโสฺตติ ญาตเกหิ วินาภาเวน สนฺตโสฺต ฯ

[๔๘] วิสคณฺฑโรโคติ ถนกนฺทฬโรคมาห ฯ มาสโรคาทิโกปิ วิสคณฺฑโรโคติ วทนฺติ ฯ ยโต ปพฺพชิโต ตโต ปฏฺฐาย ปพฺพชิตกาลโต ปภูตีติ อตฺโถ ฯ อินฺทฺริยานีติ อินฺทฺริยสํวรสีลานิ ฯ เตสุ หิ ภินฺเนสุ อินฺทฺริยานิปิ ภินฺนานีติ วุจฺจนฺติ อารกฺขาภาวโต ฯ อินฺทฺริยาเนว วา นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคาหสฺส ทฺวารภูตานิ ภินฺนานิ นาม ตํสมงฺคิโน อนตฺถุปฺปตฺติโต ฯ วิปริยายโต อภินฺนานีติ เวทิตพฺพานิ ฯ อินฺทฺริยานํ วา อโยนิโส อุปสํหาโร เภทนํ โยนิโส อุปสํหาโร อเภทนนฺติ อปเร ฯ มิตฺตตฺเถโรวาติ มหามิตฺตตฺเถโร วิย ฯ วเรติ เสฏฺเฐ ฯ ตถา วิริเยนาติ ตถาสทฺเทน วิริยํ

๑. เยภุยฺเยน ทณฺฑทีปิกนฺติ ทิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

วิเสเสติ ฯ ยถา สติ อนวชฺชลกฺขณาว อินฺทฺริยสํวรสาธนา ตถา วิริยํ อนวชฺชลกฺขณํ อาชีวปาริสุทฺธิสาธนนฺติ ฯ วิริยาเปกฺขเมว วิเสสนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เตเนวาห สมฺมาอารทฺธวิริยสฺสาติ ฯ อยุตฺตา เอสนา อเนสนา ยถาวุตฺตมิจฺฉาชีวสงฺคหา ฯ สาเอว สตฺถุสาสนสฺส น ปฏิรูปาติ อปฺปฏิรูปา ฯ ตํ อเนสนํ อปฺปฏิรูปํ ฯ อถวา ฯ ปฏิรูปวิโรธินี อปฺปฏิรูปา ปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส ธุตงฺคนิยมวิโรธินี ยสฺส กสฺสจิ สลฺเลขวิโกปินี ปฏิปตฺติ ฯ อิมสฺมึ ปกฺเข จสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโจ อเนสนํ อปฺปฏิรูปญฺจ ปหายาติ ฯ ปฏิเสวมาเนน ปริวชฺชยตา สมฺปาเทตพฺพาติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๔๙] ปริสุทฺธุปฺปาเทติ อิมินาว ธมฺมเทสนาทีนํ ปริสุทฺธาสยสมุฏฺฐานตา ทีปิตา โหตีติ ธมฺมเทสนาทีหิ จสฺส คุเณหิ ปสนฺนานนฺติ วุตฺตํ ฯ อาทิสทฺเทน พาหุสจฺจ วตฺตปริปูรณ อิริยาปถสมฺปตฺติอาทีนํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ ธุตคุเณ จสฺส ปสนฺนานนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ปิณฺฑปาตจริยาทีหีติ อาทิสทฺเทน มิตฺตสุหชฺชปํสุกูลจริยาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ธุตงฺคนิยมานุโลเมนาติ ตํธุตงฺคนิยมิตาย ปฏิปตฺติยา อนุโลมวเสน อวิโกปนวเสนาติ อตฺโถ ฯ มหิจฺฉสฺเสว มิจฺฉาชีเวน ชีวิตา น อปฺปิจฺฉสฺส อปฺปิจฺฉตาย อุกฺกํสคตาย มิจฺฉาชีวสฺส อสมฺภโวเอวาติ ทสฺเสตุํ เอกพฺยาธิวูปสมตฺถนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ปูติหรีฏกนฺติ ปูติมุตฺตปริภาวิตํ ปูติภาเวน วา ฉฑฺฑิตํ หรีฏกํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อริยวํโส เอตสฺส อตฺถิ อริยวํเส วา นิยุตฺโตติ อริยวํสิโก ฯ ปจฺจยเคธสฺส ทูรสมุสฺสาริตตฺตา อุตฺตโม จ โส อริยวํสิโก จาติ อุตฺตมอริยวํสิโก ฯ ยสฺส กสฺสจีติ ปริคฺคหิตาปริคฺคหิตธุตงฺเคสุ ยสฺส กสฺสจิ ฯ นิมิตฺตํ นาม ปจฺจเย อุทฺทิสฺส ยถา อธิปฺปาโย ญายติ เอวํ นิมิตฺตกมฺมํ ฯ โอภาโส นาม อุชุกเมว อกเถตฺวา ยถา อธิปฺปาโย วิภูโต โหติ เอวํ โอภาสนํ ฯ ปริกถา นาม ปริยาเยน กถนํ ฯ ตถา อุปฺปนฺนนฺติ นิมิตฺตาทิวเสน อุปฺปนฺนํ ฯ ทฺวารํ ทินฺนนฺติ โรคสีเสน ปริโภคสฺส ทฺวารํ ทินฺนํ ตสฺมา อโรคกาเลปิ ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ อาปตฺติ น โหตีติ อตฺโถ ฯ เตนาห กิญฺจาปิ อาปตฺติ น โหตีติอาทิ ฯ น วฏฺฏตีติ สลฺเลขปฏิปตฺติยํ ฐิตสฺส น วฏฺฏติ ฯ สลฺเลขํ โกเปตีติ อธิปฺปาโย ฯ อาชีวํ ปน โกเปตีติ อิมินาว เสนาสนปฏิสํยุตฺตธุตงฺคธรสฺส นิมิตฺตาทโย น วฏฺฏนฺตีติ วทนฺติ ฯ ตทญฺญธุตงฺคธรสฺสาปิ น วฏฺฏนฺติเยวาติ อปเร ฯ อกโรนฺโตติ ยถาสกํ อนุญฺญาตวิสเยปิ อกโรนฺโต ฯ อญฺญเตฺรวาติ ฐเปตฺวาเอว ฯ

[๕๐] คณวาสํ ปหาย อรญฺญายตเน ปฏิปสฺสทฺธิวิเวกสฺส มุทฺธภูตาย อคฺคผลสมาปตฺติยา วิหรนฺโต มหาเถโร วิเวกํ พฺรูหยมาโนติ วุตฺโต ฯ อุทรสนฺนิสฺสิโต วาตาพาโธ อุทรวาตาพาโธ ฯ อสมฺภินฺนํ ชีรํ เอตสฺสาติ อสมฺภินฺนขีรํ ตเทว ปายาสนฺติ อสมฺภินฺนขีรปายาสํ ฯ อุทเกน อสมฺมิสฺสขีเรน ปกฺกปายาสนฺติ อตฺโถ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

[๕๑] ตสฺสาติ ปายาสสฺส ฯ อุปฺปตฺติมูลนฺติ คิหิกาเล เม มาตา สปฺปิมธุสกฺกราทีหิ โยเชตฺวา อสมฺภินฺนขีรปายาสํ อทาสิ เตน เม ผาสุ อโหสีติ อตฺตโน วจีนิจฺฉารณสงฺขาตํ อุปฺปตฺติเหตุํ ฯ อปริโภคารโห ปิณฺฑปาโตติ กสฺมา วุตฺตํ นนุ เถรสฺส โอภาสนาทิจิตฺตุปฺปตฺติเยว นตฺถีติ ฯ สจฺจํ นตฺถิ ฯ อชฺฌาสยํ ปน อชานนฺตา เอกจฺเจ ปุถุชฺชนา ตถา มญฺเญยฺยุํ อนาคเต จ สพฺรหฺมจาริโน เอวํ มม ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺเชยฺยุนฺติ ปฏิกฺขิปิ ฯ อปิจ มหาเถรสฺส ปรมุกฺกํสคตา สลฺเลขปฏิปตฺติ ฯ ตถา หิ ทหรภิกฺขุโน กสฺส สมฺปนฺนํ น มนาปนฺติ วจนํ นิสฺสาย ยาว ปรินิพฺพานา ปิฏฺฐขาทนียํ น ขาทติ ฯ

วจีวิญฺญตฺติวิปฺผาราติ วจีนิจฺฉารณเหตุ ฯ อตฺถวิญฺญาปนวเสน ปวตฺตมาโน หิ สทฺโท อสติปิ วิญฺญตฺติยา ตสฺส เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจยภาเว วจีวิญฺญตฺติวเสเนว ปวตฺตตีติ วจีวิญฺญตฺติวิปฺผาโรติ วุจฺจติ ฯ ภุตฺโตติ ภุตฺตวา สเจ ภเวยฺยํ อหํ ฯ สาติ อสฺส ฯ อการโลเปน หิ นิทฺเทโส เอวํส เตติอาทีสุ วิย ฯ อนฺตคุณนฺติ อนฺตโภโค ฯ พหี จเรติ อาสยโต นิกฺขมิตฺวา โคจรคหณวเสน พหิ วิจเรยฺย ฯ ปรมปฺปิจฺฉํ ทสฺเสตุํ โลกโวหาเรเนวมาห ฯ โลเก หิ อยุตฺตโภชนํ อุทริยํ ครหนฺตา เอวํ วทนฺติ กึสุ นาม ตสฺส อนฺตานิ พหิ จรนฺตีติ ฯ อาราเธมีติ อาทิโต ปฏฺฐาย ราเธมิ วเส วตฺเตมีติ อตฺโถ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๕๒] มหาติสฺสตฺเถโร กิร ทุพฺภิกฺขกาเล มคฺคํ คจฺฉนฺโต ภตฺตจฺเฉเทน มคฺคกิลมเถน จ กิลนฺตกาโย ทุพฺพโล อญฺญตรสฺส ผลิตสฺส อมฺพสฺส มูเล นิปชฺชิ ฯ พหูนิ อมฺพผลานิ ตหํ ตหํ ปติตานิ โหนฺติ ฯ ตตฺเถโก วุฑฺฒตโร อุปาสโก เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปริสฺสมํ ญตฺวา อมฺพปานํ ปาเยตฺวา อตฺตโน ปิฏฺฐึ อาโรเปตฺวา วสนฏฺฐานํ เนติ ฯ เถโร

น ปิตา นปิ เต มาตา น ญาติ นปิ พนฺธวา

กโรเตตาทิสํ กิจฺจํ สีลวนฺตสฺส การณาติ

อตฺตานํ โอวทิตฺวา สมฺมสนํ อารภิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา ตสฺส ปิฏฺฐิคโตเอว มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิ ฯ อิมํ สนฺธาย วุตฺตํ อมฺพขาทกมหาติสฺสตฺเถรวตฺถุปิ เจตฺถ กเถตพฺพนฺติ ฯ สพฺพถาปีติ สพฺพปฺปกาเรนปิ อเนสนวเสน จิตฺตุปฺปตฺติวเสนปิ ฯ ปเคว กาย-วจีวิปฺผนฺทิตวเสนาติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห อเนสนายาติอาทิ ฯ

อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค อิณปริโภคอาปตฺติอาทีนวสฺส ตพฺพิปริ-ยายโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภเค อานิสํสสฺส จ ทสฺสนํ อาทีนวานิสํส-ทสฺสนํ ฯ ตสฺส ปน ปจฺจยาธิการตฺตา วุตฺตํ ปจฺจเยสูติ ฯ การณา-การณมฺปิ หิ การณภาเวน วุจฺจติ ยถา ติเณหิ ภตฺตํ สิทฺธนฺติ ฯ เยน การณปฺปกาเรน ภิกฺขุโน อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค นาม สิยา ตสฺมึ วชฺชิเต ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สิชฺฌติ วิสุชฺฌติ จาติ ทสฺเสตุํ ตสฺมาติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ปจฺจยเคธนฺติ เคธคฺคหเณเนว สมฺโมโหปิ คหิโตติ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ทฏฺฐพฺโพ เตน สห วตฺตนโต ตทุปนิสฺสยโต จ ฯ ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺเนติ อิทํ ปจฺจยานํ อาคมนสุทฺธิทสฺสนํ น ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวิสุทฺธิทสฺสนํ ฯ ปจฺจยานํ หิ อิทมตฺถิตํ อุปธาเรตฺวา ปริภุญฺชนํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ ฯ ยสฺมา ปน เต ปจฺจยา ญายาธิคตาเอว ภิกฺขุนา ปริภุญฺชิตพฺพา ตสฺมา วุตฺตํ ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺเน ปจฺจเยติ ฯ ยถาวุตฺเตน วิธินาติ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา วุตฺตวิธินา ฯ ธาตุวเสน วาติ ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ ยทิทํ จีวราทิ ตทุปภุญฺชโก จ ปุคฺคโลติ เอวํ ธาตุมนสิการวเสน วา ฯ ปฏิกูลวเสน วาติ ปิณฺฑปาเต ตาว อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาวเสน สพฺพานิ ปน อิมานิ จีวราทีนิ อชิคุจฺฉนียานิ อิมํ ปูติกายํ ปตฺวา อติวิย ชิคุจฺฉนียานิ ชายนฺตีติ เอวํ ปฏิกูลมนสิการวเสน วา ฯ ตโต อุตฺตรินฺติ ปฏิลาภกาลโต อุปริ อนวชฺโชว ปริโภโค อาทิโตว ปญฺญาย ปริโสธิตตฺตา ฯ อธิฏฺฐหิตฺวา จปิตปตฺตจีวรานํ วิยาติ ปจฺจเวกฺขณาย อาทิสุทฺธิทสฺสนปรเมตํ น ปริโภคกาเล ปจฺจเวกฺขณปฏิกฺเขปปรํ ฯ เตนาห ปริโภคกาเลปีติอาทิ ฯ ตตฺราติ ตสฺมึ ปริโภคกาเล ปจฺจเวกฺขเณ ฯ สนฺนิฏฺฐานกโรติ อสนฺเทหกโร เอกนฺติโก ฯ

เถยฺยปริโภโค นาม อนรหสฺส ปริโภโค ฯ ภควตาปิ อตฺตโน สาสเน สีลวโต ปจฺจยา อนุญฺญาตา น ทุสฺสีลสฺส ฯ ทายกานมฺปิ สีลวโต เอวํ ปริจฺจาโค น ทุสฺสีลสฺส อตฺตโน การานํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

มหปฺผลภาวสฺส ปจฺจาสึสนโต ฯ อิติ สตฺถารา อนนุญฺญาตตฺตา ทายเกหิ อปริจฺจตฺตตฺตา ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค เถยฺยาย ปริโภโค เถยฺยปริโภโค ฯ อิณวเสน ปริโภโค อิณปริโภโค ฯ ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิยา อภาวโต อิณํ คเหตฺวา ปริโภโค วิยาติ อตฺโถ ฯ ตสฺมาติ สีลวโตติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติ ฯ จีวรํ กายโต โมเจตฺวา ปริโภเค ปริโภเค ฯ ปุเรภตฺต ฯเปฯ ปจฺฉิมยาเมสุ ปจฺจเวกฺขิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ตถา อสกฺโกนฺเตน ยถาวุตฺต กาลวิเสํ วเสน เอกสฺมึ ทิวเส จตุกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุํ ทฺวิกฺขตฺตุํ สกึเยว วา ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ฯ สเจ อรุณํ อุคฺคจฺฉติ อิณปริ-โภคฏฺฐาเน ติฏฺฐติ ฯ หิยฺโย ยํ มยา จีวรํ ปริภุตฺตํ ตํ ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตาย ฯเปฯ หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถํ หิยฺโย โย มยา ปิณฺฑปาโต ปริภุตฺโต โส เนว ทวายาติอาทินา สเจ อตีตปจฺจเวกฺขณํ น กเรยฺยาติ วทนฺติ ตํ วีมํสิตพฺพํ ฯ

[๕๓] เสนาสนํ ปริโภเค ปริโภเคติ ปเวเส ปเวเส ฯ สติ-ปจฺจยตาติ สติยา ปจฺจยภาโว ปฏิคฺคหณสฺส ปริโภคสฺส จ ปจฺจ-เวกฺขณสติยา ปจฺจยภาโว ยุชฺชติ ฯ ปจฺจเวกฺขิตฺวาว ปฏิคฺคเหตพฺพํ ปริภุญฺชิตพฺพญฺจาติ อตฺโถ ฯ เตเนวาห สตึ กตฺวาติอาทิ ฯ เอวํ สนฺเตปีติ ยทิปิ ทฺวีสุปิ ปจฺจเวกฺขณา ยุตฺตา เอวํ สนฺเตปิ ฯ อปเร ปนาหุ สติปจฺจยตาติ สติ เภสชฺชปริโภคสฺส ปจฺจยภาเว ปจฺจเยติ อตฺโถ ฯ เอวํ สนฺเตปีติ ปจฺจเย สตีปีติ ฯ ตนฺเตสํ มติมตฺตํ ฯ ตถาหิ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ ปจฺจเวกฺขณาย วิสุชฺฌติ ฯ ปจฺจยสพฺภาวมตฺเตน ฯ

เอวํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลสฺส วิสุทฺธึ ทสฺเสตฺวา เตเนว ปสงฺเคน สพฺพาปิ วิสุทฺธิโย ทสฺเสตุํ จตุพฺพิธา หิ สุทฺธีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ สุชฺฌติ เอตายาติ สุทฺธิ ฯ ยถาธมฺมํ เทสนาว สุทฺธิ เทสนาสุทฺธิ ฯ วุฏฺฐานสฺสาปิ เจตฺถ เทสนายเอว สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ฉินฺนมูลาปตฺตีนํ ปน อภิกฺขุตาปฏิญฺญาว เทสนา ฯ อธิฏฺฐานวิสิฏฺโฐ สํวโรว สุทฺธิ สํวรสุทฺธิ ฯ ธมเมน สเมน ปจฺจยานํ ปริเยฏฺฐิเอว สุทฺธิ ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ ฯ จตูสุปิ ปจฺจเยสุ วุตฺตวิธินา ปจฺจเวกฺขณาว สุทฺธิ ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ ฯ เอส ตาว สุทฺธิสุ สมาสนโย ฯ สุทฺธิ-มนฺเตสุ ปน เทสนา สุทฺธิ เอตสฺสาติ เทสนาสุทฺธิ ฯ เอวํ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ สุทฺธิสทฺโท ปน วุตฺตนโยว ฯ เอวนฺติ สํวรเภทํ สนฺธายาห ฯ ปหายาติ วชฺเชตฺวา อกตฺวาติ อตฺโถ ฯ

ทาตพฺพฏฺเฐน ทายํ ตํ อาทิยนฺตีติ ทายาทา ฯ อนนุญฺญาเตสุ สพฺเพน สพฺพํ ปริโภคาภาวโต อนุญฺญาเตสุเยว จ ปริโภคสพฺภาวโต ภิกฺขูหิ ปริภุญฺชิตพฺพปจฺจยา ภควโต สนฺตกา ฯ ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสทายาทา อตฺถิ เม ตุมฺเหสุ อนุกมฺปา กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ โน อามิสทายาทาติ[๑] เอวํ ปวตฺตํ ธมฺมทายาทสุตฺตญฺจ เอตฺถ เอตสฺมึ อตฺเถ สาธกํ ฯ อวีตราคานํ ตณฺหาปรวสตาย ปจฺจยปริโภเค สามีภาโว นตฺถิ ตทภาเวน

๑. ม. มู ๑๒/๒๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วีตราคานํ ตตฺถ สามีภาโว ยถารุจิปริโภคสพฺภาวโต ฯ ยถา หิ เต ปฏิกูลมฺปิ อปฺปฏิกูลากาเรน อปฺปฏิกูลมฺปิ ปฏิกูลากาเรน ตทุภยมฺปิ วชฺเชตฺวา อชฺฌุเปกฺขณากาเรน ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ ทายกานญฺจ มโนรถํ ปริปูเรนฺติ ฯ เตนาห เต หิ ตณฺหาทาสพฺยํ อตีตตฺตา สามิโน หุตฺวา ปริภุญฺชนฺตีติ ฯ

[๕๔] สพฺเพสนฺติ อริยานํ ปุถุชฺชนานญฺจ ฯ กถํ ปุถุชฺชนานํ อิเม ปริโภคา สมฺภวนฺติ ฯ อุปจารวเสน ฯ โย หิ ปุถุชฺชนสฺสาปิ สลฺเลขปฏิปตฺติยํ จิตสฺส ปจฺจยเคธํ ปหาย ตตฺถ ตตฺถ อนุปลิตฺเตน จิตฺเตน ปริโภโค โส สามิปริโภโค วิย โหติ ฯ สีลวโต ปน ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค ทายชฺชปริโภโค วิย โหติ ทายกานํ มโนรถสฺส อวิราธนโต ฯ ตถาหิ วุตฺตํ ทายชฺชปริโภเคเยว วา สงฺคหํ คจฺฉตีติ ฯ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส ปริโภเค วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ตสฺส เสขสงฺคหณโต ฯ เสขสุตฺตญฺเหตสฺสตฺถสฺส สาธกํ ฯ เตนาห สีลวาปิ หีติอาทิ ฯ ปจฺจนีกตฺตาติ ยถา อิณายิโก อตฺตโน รุจิยา อิจฺฉิตํ เทสํ คนฺตุํ น ลภติ เอวํ อิณปริโภคยุตฺโต โลกโต นิสฺสริตุํ น ลภตีติ ฯ ตปฺปฏิปกฺขตฺตา สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค อานณฺย-ปริโภโคติ อาห อานณฺยปริโภโค วาติ ฯ เอเตน นิปฺปริยายโต จตุปริโภควินิมุตฺโต วิสสเยวายํ ปริโภโคติ ทสฺเสติ ฯ อิมาย สิกฺขายาติ สีลสงฺขาตาย สิกฺขาย ฯ กิจฺจการีติ ปฏิญฺญานุรูปํ ปฏิปชฺชนโต ยุตฺตปตฺตการี ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อิทานิ ตเมว กิจฺจการิตํ สุตฺตปเทน วิภาเวตุํ วุตฺตมฺปิ เจตนฺติ- อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ วิหารนฺติ ปฏิสฺสยํ ฯ สยนาสนนฺติ มญฺจาทึ ฯ อุภเยนปิ เสนาสนเมว วุตฺตํ ฯ อาปนฺติ อุทกํ ฯ สงฺฆาฏิรชูปวานนฺติ ปํสุมลาทิโน สงฺฆาฏิคตรชสฺส โธวนํ ฯ สุตฺวาน ธมฺมํ สุคเตน เทสิตนฺติ จีวราทีสุ ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติ[๑] อาทินา นเยน ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ สุตฺวา ฯ สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโกติ ปิณฺฑนฺติ วุตฺตํ ปิณฺฑปาตํ วิหาราทิปเทหิ วุตฺตํ เสนาสนํ ปิปาสาเคลญฺญสฺส วูปสมนโต ปานียมฺปิ คิลานปจฺจโยติ อาปมุเขน ทสฺสิตํ คิลานปจฺจยํ สงฺฆาฏิยาทิจีวรนฺติ จตุพฺพิธํ ปจฺจยํ สงฺขาย ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยาติอาทินา นเยน ปจฺจ- เวกฺขิตฺวา สเจปิ เสวิตุํ สกฺกุเณยฺย อุตฺตมปญฺญสฺส ภควโต สาวโก เสโข วา ปุถุชฺชโน วา ฯ ยสฺมา จ สงฺขาย เสวี วรปญฺญสาวโก ตสฺมา หิ ปิณฺเฑ ฯเปฯ โปกฺขเร วาริพินฺทุ ตถา โหติ ฯ กาเลนาติ อริยานํ โภชนกาเล ฯ ลทฺธาติ ลภิตฺวา ฯ ปรโตติ อญฺญโต ทายกโต ฯ อนุคฺคหาติ อนุกมฺปาย ฯ

[๕๕] พหุมฺหิ อุปนีเต มตฺตโส ชญฺญา ชาเนยฺย ฯ สตตํ สพฺพกาลํ อุปฏฺฐิโต อุปฏฺฐิตสติ ฯ อาเลปนรูหเน ยถาติ เภสชฺชเลปเนน วณสฺส รูหเณ วิย มตฺตํ ชาเนยฺยาติ โยชนา ฯ อาหรีติ อาหเรยฺย ฯ อาห- เรยฺยาหารนฺติ วา ปาโฐ ฯ ยาปนายาติ สรีรสฺส ยาปนาย ฯ อมุจฺฉิโตติ

๑. ม. มู. ๑๒/๑๗ ฯ ปาลิยมฺปน ปฏิสงฺขา... ปฏิเสวติ ยาวเทว สีตสฺสาติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตณฺหาย มุจฺฉาย อมุจฺฉิโต เคธํ ตณฺหํ อนาปนฺโน ฯ อตฺตโน มาตุ-ลสฺส สงฺฆรกฺขิตตฺเถรสฺเสว นามสฺส คหิตตฺตา ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิต-สามเณโร ฯ สาลิกูรนฺติ สาลิภตฺตํ ฯ สุนิพฺพุตนฺติ สุสีตลํ ฯ อสญฺญโตติ อปจฺจเวกฺขณํ สนฺธายาห ฯ สพฺพาสวปริกฺขีโณติ ปริกฺขีณสพฺพาสโว ฯ

ปริยนฺโต เอเตสํ อตฺถีติ ปริยนฺตานิ ฯ ปริยนฺตานิ สิกฺขาปทานิ เยสํ เต ปริยนฺตสิกฺขาปทา ฯ เตสํ ปริยนฺตสิกฺขาปทานํ ฯ อุปสมฺปนฺนานนฺติ จเปตฺวา กลฺยาณปุถุชฺชนเสขาเสเข ตทญฺเญสํ อุปสมฺปนฺนานํ ฯ สามญฺญโจทนา หิ วิเสเส ติฏฺฐติ ฯ

[๕๖] กุสลธมฺเม ยุตฺตานนฺติ วิปสฺสนาจาเร ยุตฺตปยุตฺตานํ ฯ เสขธมฺมา ปริยนฺตา ปรมา มริยาทา เอตสฺสาติ เสขปริยนฺโต ฯ นาม-รูปปริจฺเฉทโต กุสลธมฺมสมาทานโต วา ปน ปฏฺฐาย ยาว โคตฺร-ภูตาว ปวตฺตกุสลธมฺมปฺปพนฺโธ เสขธมฺเม อาหจฺจ ฐิโต เสขปริ-ยนฺโต ฯ เสขธมฺมานํ วา เหฏฺฐิมนฺตภูตา สิกฺขิตพฺพา โลกิยา ติสฺโส สิกฺขา เสขปริยนฺโต ฯ ตสฺมึ เสขปริยนฺเต ฯ ปาริปูรีการีนนฺติ กิญฺจิปิ สิกฺขํ อหาเปตฺวา ปูเรนฺตานํ อุปริวิเสสาธิคมตฺถํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ ตโตเอว สีลปาริปูริอตฺถํ ปริจฺจตฺตชีวิตานํ ฯ ทิฏฺฐิ-สงฺกิเลเสน อปรามสนียโต อปรามฏฺฐสีลํ ฯ กิเลสานํ สพฺพโส ปฏิปสฺสทฺธิยา ปาริสุทฺธิวนฺตํ สีลํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ ฯ

อนุปสมฺปนฺนานํ อเสขานํ เสขานํ กลฺยาณปุถุชฺชนานญฺจ สีลํ มหานุภาวตาย อานุภาวโต อปริยนฺตเมวาติ อาห คณนวเสน สปริ-

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ยนฺตตฺตาติ ฯ กายวาจานํ สํวรณโต วินยนโต จ สํวรวินยา ฯ เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฏฺฐาติ ตตฺถ ตตฺถ สตฺถารา เทสิตวิตฺถารนเยน ยถาวุตฺตคณนโต นิทฺทิฏฺฐา ฯ สิกฺขาติ สีลสงฺขาตา สิกฺขา ฯ วินยสํวเรติ วินยปิฏเก ฯ คณนวเสน สปริยนฺตมฺปิ อุปสมฺปนฺนานํ สีลนฺติ เหฏฺฐา วุตฺตํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ยงฺกิญฺจิ อุปสมฺปนฺเนน สิกฺขิตพฺพํ สีลํ นาม ตตฺถ กสฺสจิ อนวเสสโต อนวเสสวเสน ฯ สมาทานภาวนฺติ สมาทานสพฺภาวํ ฯ ลาภ ฯเปฯ วเสน อทิฏฺฐปริยนฺตภาโว ลาภาทิเหตุ สีลสฺส อวีติกฺกโม ฯ

จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ ปาริปพนฺธิกโจราทีหิ[๑] อุปทฺทุโต องฺคญฺจเช ชีวิตํ รกฺขมาโน สปฺปทฏฺฐาทิกาเล องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต สุตฺตโสมมหาโพธิสตฺตาทโย วิย ฯ เตนาห อิมํ สปฺปุริสานุสฺสตึ อวิชหนฺโตติ ฯ ชิฆจฺฉาปริสฺสเม ชีวิตสํสเย สติปิ ฯ สิกฺขาปทํ อวีติกฺกมฺมาติ อสฺสามิเกสุ อมฺพผเลสุ ภูมิยํ ปติเตสุ สมีเปเยว สนฺเตสุปิ ปฏิคฺคาหกาภาเวน อปริภุญฺชนฺโต ปฏิคฺคหณสิกฺขาปทํ อวีติกฺกมิตฺวา ฯ

[๕๗] สีลวนฺตสฺสาติ สีลวนฺตภาวสฺส การณา สีลวนฺตสฺส วา ตุยฺหํ เอตาทิสํ อํเสน วหนาทิกํ กิจฺจํ กโรติ กิสฺส การณา สีลสฺสาติ อธิปฺปาโย ฯ

สุโธตชาติมณิ วิยาติ จตูสุ ปาสาเณสุ สมฺมเทว โธตชาติมณิ วิย ฯ มหาสงฺฆรกฺขิตภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตตฺเถรานํ วิยาติ มหาสงฺฆ-

๑. ปาริปนถิกโจราทีหีติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

รกฺขิตตฺเถรสฺส ตสฺเสว ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตตฺเถรสฺส วิย จ ฯ กิมตฺถํ- มยํ อิธาคตาติ มหาชนสฺส วิปฺปฏิสาโร ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโย ฯ อจฺฉริกายาติ องฺคุลิโผฏเนน ฯ อสติยาติ สติสมฺโมเสน ฯ อญฺญาณ- ปกตนฺติ อญฺญาเณน อปรชฺฌิตฺวา กตํ ฯ อชานิตฺวา กตนฺติ อตฺโถ ฯ

[๕๘] อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหตีติ สุตฺตเคยฺยาทิสุตรหิโต โหติ เจ ฯ สีเลสุ อสมาหิโตติ ปาฏิโมกฺขสํวราทิสีเลสุปิ น สมฺมา ปติฏฺฐิโต โหติ เจ ฯ นาสฺส สมฺปชฺชเต สุตนฺติ อสฺส สีลรหิตสฺส ปุคฺคลสฺส สุตํ อตฺตโน ปเรสํ จ สมฺปตฺติอาวหํ น โหติ ฯ ทุสฺสีโล ปุริสปุคฺคโลติ หิ สิกฺขากามา น ตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมนฺติ ฯ พหุสฺสุโตปิ เจติ เอตฺถ เจติ นิปาตมตฺตํ ฯ ปสํสิโตติ ปสํสิโตเอว นาม ฯ ราควเสน อปรามฏฺจคฺคหเณน ตณฺหาปรามาสาภาวมาห ฯ ตถารูปนฺติ ราควเสน อปรามฏฺจํ ฯ

[๕๙] ภินฺทิตฺวาติ หนิตฺวา ฯ สญฺญมิสฺสามีติ สญฺญตฺตึ กริสฺสามิ ฯ อปฺปกํ เวลํ มํ วิสชฺเชตุนฺติ อธิปฺปาโย ฯ อฏฺฏิยามิ ชิคุจฺฉามิ ฯ หรายามีติ ลชฺชามิ ฯ

ปลิปนฺโนติ สีทนฺโต สมฺมกฺขิโต วา ฯ สีเลเนว สทฺธึ มริสฺสามีติ สีลํ อวินาเสนฺโต เตน สเหว มริสฺสามิ นทานิ กทาจิปิ ตํ ปริจฺจชิสฺสามิ สติ หิ ภวาทาเน สีเลน วิโยโค สิยา ภวเมว นาทิยิสฺสามีติ อธิปฺปาโย ฯ โรคํ สมฺมสนฺโตติ โรคภูตํ เวทนํ เวทนามุเขน เสสารูปธมฺเม รูปธมฺเม จ ปริคฺคเหตฺวา วิปสฺสนฺโต ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

รุปฺปโตติ วิการํ อาปาทิยมานสรีรสฺส ฯ ปริสุสฺสตีติ สมนฺตโต สุสฺสติ ฯ ยถา กึ ฯ ปุปฺผํ ยถา ปํสุนิ อาตเป กตํ ฯ สุริยาตปสนฺตตฺเต ปํสุนิ จปิตํ สิรีสาทิปุปฺผํ วิยาติ อตฺโถ ฯ อชญฺญนฺติ อมนุญฺญํ ชิคุจฺฉนิยํ ฯ ชญฺญสงฺขาตนฺติ พาเลหิ ชญฺญนฺติ เอวํ กิตฺติตํ ฯ ชญฺญรูปํ อปสฺสโตติ ยถาภูตํ อปสฺสโต อวิทฺทสุโน ชญฺญนฺติ ปสํสิตํ ฯ ธิรตฺถุมนฺติ ธิรตฺถุ อิมํ ฯ ธิสทฺทโยเคน สพฺพตฺถ อุปโยควจนํ ฯ อิมสฺส ปูติกายสฺส ธิกาโร โหตูติ อตฺโถ ฯ ทุคฺคนฺธิยนฺติ ทุคฺคนฺธิกํ ทุคฺคนฺธวนฺตํ ฯ ยตฺถาติ ยถาวุตฺเต ปูติกาเย ราคเหตุ ปมตฺตา ปมาทํ อาปนฺนา ฯ ปชาติ สตฺตา ฯ หาเปนฺติ มคฺคํ สุคตูปปตฺติยาติ สุคตูปปตฺติยา มคฺคสีลมฺปิ หาเปนฺติ ปเคว ฌานาทีนนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

[๖๐] เกวลํ อรหนฺโตติ วตฺตพฺพา สาวกขีณาสวา อิตเร ปน ปจฺเจกสมฺพุทฺธา สมฺมาสมฺพุทฺธาติ สห วิเสสเนนาติ อาห อรหนฺตาทีนนฺติ ฯ สพฺพทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยาติ สพฺพกิเลสทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ฯ

ปาณาติปาตาทีนนฺติ อาทิสทฺเทน อทินฺนาทานาทีนํ อคฺคมคฺควชฺฌกิเลสปริโยสานานํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปหานาทีติ อาทิสทฺเทน เวรมณีอาทีนํ จตุนฺนํ ฯ เกสุจิ โปตฺถเกสุ ปหานวเสนาติ ลิขนฺติ ฯ สา ปมาทเลขา ฯ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลนฺติ หิโรตฺตปฺปกรุณาอโลภาทิปฺปมุเขน เยน กุสลจิตฺตุปฺปาเทน ปาณาติปาโต ปหียติ ตํ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลนฏฺเฐน สีลํ ฯ ตถา ปาณาติปาตา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิรติ เวรมณี สีลํ ฯ ปาณาติปาตสฺส ปฏิปกฺขเจตนา สีลํ ฯ ปาณาติปาตสฺส สํวรณํ ปเวสทฺวารปิธานํ สํวรสีลํ ฯ ปาณาติปาตสฺส อวีติกฺกมนํ อวีติกฺกโม สีลํ ฯ อทินฺนาทานสฺสาติอาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ อภิชฺฌาทีนํ ปน อนภิชฺฌาทิวเสน ปหานํ เวทิตพฺพํ ฯ เวรมณี เจตนา ตํสมฺปยุตฺตา สํวราวีติกฺกมา ตปฺปมุขา ธมฺมา ฯ

เอวํ ทสกุสลกมฺมปถวเสน ปหานสีลาทีนิ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สอุปายานํ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อฏฺฐารสนฺนํ มหาวิปสฺสนานํ อริยมคฺคานญฺจ วเสน ตานิ ทสฺเสตุํ เนกฺขมฺเมนาติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ เนกฺขมฺเมนาติ อโลภปฺปธาเนน กุสลจิตฺตุปฺปาเทน ฯ กุสลาทิธมฺมา กามปฏิปกฺขา อิธ เนกฺขมฺมนฺติ อธิปฺเปตา ฯ เตนาห กามจฺฉนฺทสฺส ปหานํ สีลนฺติอาทิ ฯ ตตฺถ ปหานสีลาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยนเอว เวทิตพฺพานิ ฯ วิเสสเมว วกฺขาม ฯ อพฺยาปาเทนาติ เมตฺตาย ฯ อาโลกสญฺญายาติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกรเณน อุปฏฺฐิตอาโลกสญฺชานเนน ฯ อวิกฺเขเปนาติ สมาธินา ฯ ธมฺมววฏฺฐาเนนาติ กุสลาทิธมฺมานํ ยถาวินิจฺฉเยน ฯ สปจฺจยนามรูปววฏฺฐาเนนาติปิ วทนฺติ ฯ

เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน อภิชฺฌํ โลเก ปหายาติอาทินา[๑] วุตฺตาย ปฐมชฺฌานาทิคมสฺส อุปายภูตาย ปุพฺพภาคปฏิปทาย วเสน ปหานสีลาทีนิ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สอุปายานํ อฏฺฐสมาปตฺติอาทีนํ วเสน ทสฺเสตุํ ญาเณนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ นามรูปปริคฺคหกงฺขาวิตรณานํ

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๒๑ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

หิ วิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญาย จิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติ ฯ ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อภิรตินิมิตฺเตน ปามุชฺเชน ฯ ตตฺถ อนภิรติยา วิโนทิตาย ฌานาทีนํ สมธิคโมติ สมาปตฺติวิปสฺสนานํ อรติวิโนทนอวิชฺชาปทาลนาทิอุปาโยติ วุตฺตํ ญาเณน อวิชฺชาย ปามุชฺเชน อรติยาติ ฯ อุปฺปฏิปาฏินิทฺเทโส ปน นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐา นีวรเณสุปิ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

ปจเมน ฌาเนน นีวรณานนฺติอาทีสุ ฯ กถํ ฌานานํ สีลภาโว กถํ วา ตตฺถ วิรติยา สมฺภโว สุวิสุทฺธกายกมฺมาทิกสฺส หิ จิตฺตสมาทานวเสน อิมานิ ฌานานิ ปวตฺตนฺติ น ปริตฺตกุสลานิ วิย กายกมฺมาทิวิโสธนวเสน นาปิ มคฺคผลธมฺมา วิย ทุจฺจริตทุราชีวสมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสนาติ ฯ สจฺจเมตํ มหคฺคตธมฺเมสุ นิปฺปริยาเนน นตฺถิ สีลนฏฺโจ กุโต วิรมณฏฺโจ ปริยาเยน ปเนตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ โก ปน โส ปริยาโย ฯ ยทคฺเคน มหคฺคตา กุสลธมฺมา ปฏิปกฺเข ปชหนฺติ ตทคฺเคน ตโต โอรตา เต จ ยถา จิตฺตํ นาโรหนฺติ เอวํ สํคุตฺตา จ นาม โหนฺติ ฯ ปริยุฏฺฐานสงฺขาโต มโนทฺวาเร วีติกฺกโม นตฺถิ เอเตสูติ อวีติกฺกโมติ จ วุจฺจติ ฯ เจตนา ปน ตํสมฺปยุตฺตาติ โส ยมตฺโถ ปรโต อาคมิสฺสติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วิตกฺกาทิปฺปหานวจนมฺปิ สมตฺถิตํ โหติ ฯ น หิ นิปฺปริยายโต สีลํ กุสลธมฺมานํ ปหายกํ ยุชฺชติ ฯ น เจตฺถ อกุสลา วิตกฺกาทโย อธิปฺเปตา ฯ กิญฺจาปิ ปจมชฺฌานุปจาเรเยว

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ทุกฺขสฺส จตุตฺถชฺฌานุปจาเร จ สุขสฺส ปหานํ โหติ อติสยปฺ-
ปหานมฺปน สนฺธาย วุตฺตํ จตุตฺเถน ฌาเนน สุขทุกฺขานํ ปหานนฺติ ฯ
อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยาติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ อารุปฺปกถายํ
อาคมิสฺสติ ฯ

อนิจฺจสฺส อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสนา ฯ
เตภูมิกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาเยตํ นามํ ฯ
นิจฺจสญฺญายาติ สงฺขตธมฺมา นิจฺจา สสฺสตาติ เอวํ ปวตฺตาย มิจฺฉา-
สญฺญาย ฯ สญฺญาคหเณเนว ทิฏฺจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
เอส นโย อิโต ปเรสุปิ ฯ นิพฺพิทานุปสฺสนายาติ สงฺขาเรสุ นิพฺพิชนา-
กาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนาย ฯ นนฺทิยาติ สปฺปีติกตณฺหาย ฯ
วิราคานุปสฺสนายาติ วิรชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนาย ฯ ราคสฺสาติ
สงฺขาเรสุ ราคสฺส ฯ

[๖๑] นิโรธานุปสฺสนายาติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนาย ฯ
ยถา สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว อายตึ ปุนพฺภววเสน น อุปฺปชฺชนฺติ
เอวํ วา อนุปสฺสนา นิโรธานุปสฺสนา ฯ เตเนวาห นิโรธานุปสฺสนาย
๑ ฯ มุญฺจิตุกามตาย หิ อยํ พลปฺปตฺตา ฯ
สงฺขารานํ ปฏินิสฺสชฺชนาการเนว ปวตฺตา อนุปสฺสนา ปฏินิสฺสคฺคา-
นุปสฺสนา ฯ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา หิ อยํ ฯ อาทานสฺสาติ นิจฺจาทิ-
วเสน คหณสฺส ฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณวเสน เอกตฺตคฺคหณํ

๑. ขุ. ป. ๓๑/๘๓ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

ฆนสญฺญา ตสฺสา ฆนสญฺญาย ฯ อายูหนสฺสาติ อภิสงฺขารณสฺส ฯ สงฺขารานํ อวฏฺฐาทิวิเสสาปตฺติ วิปริณาโม ฯ ธุวสญฺญายาติ ถิร-ภาวคฺคหณสฺส ฯ นิมิตฺตสฺสาติ สมูหาทิฆนวเสน สกิจฺจปริจฺเฉทตาย จ สงฺขารานํ สํวิคฺคหตาย ฯ ปณิธิยาติ ราคาทิปณิธิยา ฯ ตณฺหาวเสน สงฺขาเรสุ นินฺนตายาติ อตฺโถ ฯ อภินิเวสสฺสาติ อตฺตานุทิฏฺฐิยา ฯ อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพเตภูมิกธมฺมตีรณา อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา ฯ สาราทานาภินิเวสสฺสาติ อสาเรสุ สารคฺคหณวิปลฺลาสสฺส ฯ ยถา-ภูตญาณทสฺสนํ ถิรภาวปฺปตฺตา อนิจฺจาทิอนุปสฺสนาว ฯ อุทยพฺพย-ญาณนฺติ เกจิ ฯ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนนฺติ อปเร ฯ อิสฺสริย-กตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปนฺโนติ อภินิเวโส สมฺโมหาภินิเวโส ฯ อุจฺเฉทสสฺสตาภินิเวโสติ เกจิ ฯ ฯ อโหสึ นุโข อหํ อตีตมทฺธานนฺติ[๑] อาทินยปฺปวตฺตา สํสยาปตฺติ สมฺโมหาภินิเวโสติ อปเร ฯ สงฺขาเรสุน ตาณเลณภาวคฺคหณํ อาลยาภินิเวโส ฯ อาลยรตฺตา อาลยสมฺทิตาติ[๒] วจนโต อาลโย ตณฺหา ฯ สาเอว จกฺขฺวาทีสุ รูปาทีสุ จ อภินิเวสนวเสน ปวตฺติยา อาลยาภินิเวโสติ อปเร ฯ เอวํ จิตา เต สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชิยนฺตีติ ปวตฺตํ ญาณํ ปฏิสงฺขานุปสฺสนา ฯ อปฺปฏิสงฺขา ปฏิสงฺขาย ปฏิปกฺขภูตา โมหปฏฺฐานา[๓] อกุสลธมฺมา ฯ วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ นิพฺพานํ ฯ ตตฺถ นินฺนภาวสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติ วิวฏฺฏานุปสฺสนา สงฺขารุเปกฺขา เจว

๑. ม. มู. ๑๒/๑๔ ฯ ๒. ม. ม. ๑๓/๔๖๑ ฯ ปาลิยมฺปน อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตาติ ทิสฺสติ ฯ ๓ โมหปทฏฺฐานาติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ญาณญฺจ ฯ สํโยคาภินิเวโส สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ อภินิวิสนํ ฯ

ทิฏฺเจกฏฺจานนฺติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกฏฺจานญฺจ ปหาเนกฏฺจานญฺจ ฯ โอฬาริกานนฺติ อุปริมคฺควชฺเฌ กิเลเส อุปาทาย วุตฺตํ ฯ อญฺญถา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควชฺเฌหิ โอฬาริกา ฯ อณุสหคตานนฺติ อณุภูตานํ ฯ อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควชฺเฌ อุปาทาย วุตฺตํ ฯ สพฺพกิเลสานนฺติ อวสิฏฺจสพฺพกิเลสานํ ฯ น หิ ปจม-มคฺคาทีหิ ปหีนา กิเลสา ปุน ปหียนฺติ ฯ

จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สํวตฺตนฺตีติอาทีสุ สํวโร อวิปฺ-ปฏิสารตฺถาย อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานีติ[๑] จ วจนโต เจตโส อวิปฺปฏิสารตฺถาย ภวนฺติ ฯ อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺถาย โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายตีติ[๒] วจนโต ปามุชฺชาย สํวตฺตนฺติ ฯ ปามุชฺชํ ปีติยา ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตีติ[๒] วจนโต ปีติยา สํวตฺตนฺติ ฯ ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภตีติ[๒] วจนโต ปสฺสทฺธิยา สํวตฺตนฺติ ฯ ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทยตีติ[๒] วจนโต โสมนสฺสาย สํวตฺตนฺติ ฯ สุขตฺถาย สุขํ เวทยตีติ เจตฺถ โสมนสฺสํ สุขนฺติ วุตฺตํ ฯ อาเสวนายาติ สมาธิสฺส อาเสวนาย ฯ นิรามิเส หิ สุเข สิทฺเธ สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตีติ[๒] วจนโต สมาธิ สิทฺโธเยว โหติ ฯ ตสฺมา สมาธิสฺส อาเสวนาย ปคุณพลวภาวาย สํวตฺตนฺตีติ

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๑ ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๒๐๘ ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อตฺโถ ฯ ภาวนายาติ ตสฺเสว สมาธิสฺส วฑฺฒิยา ฯ พหุลีกมฺมายาติ ปุนปฺปุนํ กิริยาย ฯ อลงฺการายาติ ตสฺเสว สมาธิสฺส ปสาธนภูต- สทฺธินฺทฺริยาทินิพฺพตฺติยา อลงฺการาย สํวตฺตนฺติ ฯ ปริกฺขารายาติ อวิปฺปฏิสาราทิกสฺส สมาธิสมฺภารสฺส สิทฺธิยา ตสฺเสว สมาธิสฺส ปริกฺขาราย สํวตฺตนฺติ ฯ สมฺภารฏฺโฐ หิ อิธ ปริกฺขารสทฺโท เยเกจีเม ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพาติอาทีสุ[๑] วิย ฯ สมฺภาโรติ จ ปจฺจโย เวทิตพฺโพ ฯ กามญฺจายํ ปริกฺขารสทฺโท รโถ เสตปริกฺขาโรติอาทีสุ[๒] อลงฺการฏฺโฐ สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขิตฺตํ โหตีติอาทีสุ[๓] ปริกฺขารฏฺโฐ วุตฺโต อิธ ปน อลงฺการ- ปริวารานํ วิสุํ คหิตตฺตา สมฺภารฏฺโฐติ วุตฺตํ ฯ ปริวารายาติ มูลการณภาเวเนว สมาธิสฺส ปริวารภูตสติวิริยาทิธมฺมวิเสสสาธเนน ปริวารสมฺปตฺติยา สํวตฺตนฺติ ฯ ปาริปูริยาติ วสีภาวสมฺปาปเนน วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภาวาปาทเนน จ ปริปุณฺณภาวสาธนโต สมาธิสฺส ปริปูริยา สํวตฺตนฺติ ฯ สุปริสุทฺธสีลมูลกํ สพฺพาการปาริปูรึ สมาธึ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สมาหิโต ปชานาติ ปสฺสติ ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ วิราคา วิมุจฺจตีติ[๔] วจนโต สีลมูลกานิ สมาธิปทฏฺฐานานิ ปโยชนานิ ทสฺเสตุํ เอกนฺตนิพฺพิทา- ยาติอาทิ วุตฺตํ ฯ นิพฺพิทาย หิ ทสฺสิตาย ตสฺส ปทฏฺฐานภูตํ ยถา- ภูตญาณทสฺสนํ ทสฺสิตเมว โหติ ตสฺมึ อสติ นิพฺพิทาย อสิชฺฌนโต ฯ

๑. ม. มู. ๑๒/๒๑๒ ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๗ ฯ ๓. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๗ ฯ
๔. องฺ. ทสก. ๒๔/๓ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิพฺพิทาทโย อตฺถโต วิภตฺตาเอว ฯ ยถาภูตญาณทสฺสนนฺติ ปเนตฺถ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ อธิปฺเปตํ ฯ เอวเมตฺถ อมตมหานิพฺพาน-ปริโยสานํ สีลสฺส ปโยชนํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

อิทานิ ปหานาทีสุ สีลนํ ทสฺเสตุํ เอตฺถ จาติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ ปชหนํ อนุปฺปาทนิโรโธ ปหานนฺติ ตสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธาย ปหานํ นาม โกจิ ธมฺโม นตฺถีติ วุตฺตํ ฯ ยถา ปนสฺส ธมฺมภาโว สมฺภวติ ตถา เหฏฺฐา สํวณฺณิตํเอว ฯ เอวํ หิสฺส สีลภาโว สุฏฺฐุ ยุชฺชติ ฯ ตํ ตํ ปหานนฺติ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ อทินฺนาทานสฺส ปหานนฺติ เอวํ วุตฺตํ ตํ ตํ ปหานํ ฯ ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺสาติ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ เมตฺตาทิกุสลสฺส ธมฺมสฺส อทินฺนาทานสฺส ปหานํ จาคาทิกุสลสฺส ธมฺมสฺสาติ เอวํ ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺส ฯ ปติฏฺฐานฏฺเฐนาติ ปติฏฺฐานภาเวน ฯ ปหานํ หิ ตสฺมึ สติ โหติ อสติ น โหติ ตสฺส ปติฏฺฐานนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ กตฺวา ยสฺมึ สนฺตาเน ปาณาติปาตาทโย ตสฺส ปกมฺปเหตโวติ ตปฺปหานํ วิกมฺปภาวากรเณน สมาธานํ วุตฺตํ ฯ เอวํ เสสปหาเนสุปิ วตฺตพฺพํ ฯ สมาธานํ สณฺฐปนํ สํยมนํ วา ฯ อิตเร จตฺตาโรติ เวรมณีอาทโย จตฺตาโร ธมฺมา ฯ น ปหานํ วิย โวหารมตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ตโต ตโตติ ตมฺหา ตมฺหา ปาณาติปาตาทิโต ฯ ตสฺส ตสฺสาติ ปาณาติปาตาทิกสฺส สํวรวเสน ตสฺส ตสฺส วา สํวรสฺส วเสน ฯ ตทุภยสมฺปยุตฺต-

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

เจตนาวเสนาติ เวรมณีหิ สํวรธมฺเมหิ จ สมฺปยุตฺตาย เจตนายวเสน ฯ ตํ ตํ อวีติกฺกมนฺตสฺสาติ ตํ ตํ ปาณาติปาตาทึ อวีติกฺกมนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส ธมฺมสมูหสฺส วา วเสน เจตโส ปวตฺติสพฺภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตสฺมา เอกกฺขเณปิ ลพฺภนฺตีติ อธิปฺปาโย ฯ

[๖๒] สงฺกิลิสฺสติ เตนาติ สงฺกิเลโส ฯ โก ปน โสติ อาห ขณฺฑาทิภาโว สีลสฺส สงฺกิเลโสติ ฯ โวทายติ วิสุชฺฌติ เอเตนาติ โวทานํ อขณฺฑาทิภาโว ฯ ลาภยสาทีติ อาทิสทฺเทน ญาติองฺคชีวิตาทีนํ สงฺคโห ฯ สตฺตสุ อาปตฺติกฺขนฺเธสุ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา เวมชฺเฌติ จ อิทํ เตสํ อุทฺเทสาทิปาลิวเสน วุตฺตํ ฯ น หิ อญฺโญ โกจิ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อนุกฺกโม อตฺถิ ฯ ขณฺฑนฺติ ขณฺฑวนฺตํ ขณฺฑิตํ วา ฯ ฉิทฺทนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ปริยนฺเต ฉินฺนสาฏโก วิยาติ ปาตฺรนฺเต[๑] ทสนฺเต วา ฉินฺนวตฺถํ วิย ฯ เอวนฺติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน ฯ

[๖๓] เมถุนสํโยควเสนาติ ราคปริยุฏฺฐาเนน สทิสภาวาปตฺติยา มิถุนานํ อิทนฺติ เมถุนํ นิพฺพนฺธนํ เมถุนวเสน สมาโยโค เมถุนสํโยโค อิธ ปน เมถุนสํโยโค วิย เมถุนสํโยโค ตสฺส วเสน ฯ อิธาติ อิมสฺมึ โลเก ฯ เอกจฺโจติ เอโก ฯ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วาติ ปพฺพชามตฺเตน สมโณ วา ชาติมตฺเตน พฺราหฺมโณ วา ฯ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตินฺติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิ-

๑. ตตฺรนฺเตติ วา วตฺถนฺเตติ วา ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตพฺพํ เมถุนนฺติ อตฺโถ ฯ นเหว โข สมาปชฺชตีติ สมฺพนฺโธ ฯ อุจฺฉาทนํ อุพฺพตฺตนํ ฯ สมฺพาหนํ ปริมทฺทนํ ฯ สาทิยตีติ อธิวาเสติ ฯ ตทสฺสาเทตีติ อุจฺฉาทนาทึ อภิรมติ ฯ นิกาเมตีติ อิจฺฉติ ฯ วิตฺตินฺติ ตุฏฺฐึ ฯ อิทมฺปิ โขติ เอตฺถ อิทนฺติ ยถาวุตฺตํ สาทิยนาทึ ขณฺฑภาวาทิวเสน เอกํ กตฺวา วุตฺตํ ฯ ปิสทฺโท วกฺขมานํ อุปาทาย สมุจฺจยฏฺโจ ฯ โขสทฺโท อวธารณฏฺโจ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยเทตํ พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส อสติปิ ทฺวยทฺวยสมาปตฺติยํ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนนฺหาปนสมฺพาหนสาทิยนาทิ อิทมฺปิ เอกํเสน ตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑาทิภาวาปาทนโต ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปีติ ฯ เอวมฺปน ขณฺฑาทิภาวาปตฺติยา โส อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ น ปริสุทฺธํ สํยุตฺโต เมถุนสํโยเคน วิสํยุตฺโต ตโต จสฺส น ชาติอาทีหิ ปริมุตฺตีติ ทสฺเสนฺโต อยํ วุจฺจตีติอาทิมาห ฯ สญฺชคฺฆตีติ กิเลสวเสน มหาหสิตํ หสติ ฯ สงฺกีฬตีติ กายสํสคฺควเสน กีฬติ ฯ สงฺเกฬายตีติ สพฺพโส มาตุคามํ เกฬายนฺโต วิหรติ ฯ

[๖๔] จกฺขุนาติ อตฺตโน จกฺขุนา ฯ จกฺขุนฺติ มาตุคามสฺส จกฺขุํ ฯ อุปนิชฺฌายตีติ อุเปจฺจ นิชฺฌายติ โอโลเกติ ฯ ติโรกุฑฺฑาติ กุฑฺฑสฺส ปรโต ฯ ตถา ติโรปาการา ฯ มตฺติกามยา ภิตฺติ กุฑฺฑํ อิฏฺฐกามยา ปาการोติ วทนฺติ ฯ ยากาจิ วา ภิตฺติ โปริสโต ทิยฑฺฒรตนุจฺจปฺปมาณา กุฑฺฑํ กุฑฺฑโต อธิโก ปาการो ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

อสฺสาติ พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส ฯ ปุพฺเพติ วตฺตสมาทานโต ปุพฺเพ ฯ กามคุเณหีติ กามโกฏฺฐาเสหิ ฯ สมปฺปิตนฺติ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ สหิตํ ฯ สมงฺคีภูตนฺติ สมนฺนาคตํ ฯ ปริจาริยมานนฺติ กีฬิตํ อุปฏฺฐหิยมานํ วา ฯ ปณิธายาติ ปฏฺเฐตฺวา ฯ

[๖๕] สีเลนาติอาทีสุ ฯ ยมนิยมาทิสมาทานวเสน สีลํ ฯ อวีติกฺกมวเสน วตฺตํ ฯ อุภยมฺปิ สีลํ ฯ ทุกฺกรจริยาวเสน ปวตฺติตํ วตฺตํ ฯ ตํตํอกิจฺจสมฺมตโต วา นิวตฺติลกฺขณํ สีลํ ฯ ตํตํสมาทานวโต เวสโภชนกิจฺจกรณาทิวิเสสปฏิปตฺติ วตฺตํ ฯ สพฺพถาปิ ทุกฺกรจริยา ตโป ฯ เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยํ ฯ

สพฺพโสติ อนวเสสโต สพฺเพสํ วา ฯ อเภทนาติ อวีติกฺกเมน ฯ อปราย จ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปตฺติยา คุณานํ อุปฺปตฺติยา สงฺคหิโตติ โยชนา ฯ ตตฺถ กุชฺฌนลกฺขโณ โกโธ อุปนทฺธนลกฺขโณ อุปนาโห ปเรสํ คุณมกฺขนลกฺขโณ มกฺโข ยุคคฺคาหลกฺขโณ ปลาโส ปรสมฺปตฺติอุสฺสุยฺยนลกฺขณา อิสฺสา อตฺตสมฺปตฺตินิคุยฺหนลกฺขณํ มจฺฉริยํ สนฺตโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณา มายา อสนฺตคุณสมฺภาวนลกฺขณํ สาเถยฺยํ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวลกฺขโณ ถมฺโภ กรณุตฺตริยลกฺขโณ สารมฺโภ อุณฺณติลกฺขโณ มาโน อพฺภุณฺณติลกฺขโณ อติมาโน มชฺชนลกฺขโณ มโท จิตฺตโวสฺสคฺคลกฺขโณ ปมาโท ฯ อาทิสทฺเทน โลภโมหวิปรีตมนสิการาทีนํ สงฺคโห ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อิทานิ อขณฺฑาทิภาโว ปนาติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ ยานิ หีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ อนุปหตานีติ อนุปทฺทุตานิ ฯ วิวฏฺฏุปนิสฺสยตาย ตณฺหาทาสพฺยโต โมจเนน ภุชิสฺสภาวกรณํ ฯ อวิญฺญูนํ อปฺปมาณตฺตา วุตฺตํ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตาติ ฯ

[๖๖] สมาธิสํวตฺตนํ วา เอเตสํ ปโยชนํ สมาธิสํวตฺตเน วา นิยุตฺตานีติ สมาธิสํวตฺตนิกานิ ฯ นิสทฺทาเนน[๑] สสฺสสมฺปตฺติ วิย ปฏิปกฺขวิคเมน สีลสมฺปทา สา จ ตตฺถ สติ โทสทสฺสเนติ อาห สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนนาติ ฯ นิสมฺมการีนํ ปโยชน-ครุกตาย ทิฏฺฐคุเณเยว สมฺมาปฏิปตฺตีติ วุตฺตํ สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนาติ ฯ ตตฺถ สีลวิปตฺติยา อาทีนโว สีลสมฺปทาย เหฏฺฐา ทสฺสิตอานิสํสปฏิปกฺขโต เวทิตพฺโพ ฯ ตํ สุวิญฺเญยฺยนฺติ อวิตฺถาเรตฺวา ปการนฺตเรหิ ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทิ อารทฺธํ ฯ

ตตฺถ ยถา สีลสมฺปทา สตฺตานํ มนุญฺญภาวกรณํ เอวํ สีล-วิปตฺติ อมนุญฺญภาวกรณนฺติ อาห ทุสฺสีโล ฯเปฯ เทวมนุสฺสา-นนฺติ ฯ อนนุสาสนีโย ชิคุจฺฉิตพฺพโต ฯ ทุกฺขิโตติ สญฺชาตทุกฺโข ฯ วิปฺปฏิสารีติ อกตํ วต เม กลฺยาณนฺติอาทินา ปจฺฉานุตาปี ฯ ทุพฺพณฺโณติ คุณวณฺเณน กายวณฺเณน จ วิรหิโต ฯ อสฺสาติ ทุสฺสีลสฺส ฯ สมฺผสฺสิตานํ ทุกฺโข ทุกฺขาวโห สมฺผสฺโส เอตสฺสาติ ทุกฺขสมฺผสฺโส ฯ คุณานุภาวาภาวโต อปฺปํ อคฺฆตีติ อปฺปคฺโฆ ฯ อเนกวสฺสคณิกคูถกูโป วิยาติ อเนกวสฺสสมฺเห สญฺจิตฺกการาวาโฏ

๑. นิทฺทาเนนาติ มญฺเญ ฯ สสฺสทูสกานํ ติณานํ ทาตฺเตน วา อสิเตน วา นิทฺทาเนนาติ อธิปฺปาโย ฯ

สีลนิทฺเทส วณฺณนา

วิย ทุพฺพิโสโธ จ โสเธตุํ อสกฺกุเณยฺโย ฯ ฉวาลาตํ ฉวฑาเห สนฺตชฺชนฺมฺมุกํ ฯ อุภโต ปริพาหิโรติ สามญฺญโต คิหิโภคโต จ ปริหีโน ฯ สพฺเพสํ เวรี สพฺเพ วา เวรี เอตสฺสาติ สพฺพเวรี ฯ โสเอว สพฺพเวริโก ปุริโส ฯ สํวาสํ นารหตีติ อสํวาสารโห ฯ สทฺธมฺเมติ ปฏิปตฺติสทฺธมฺเม ปฏิเวธสทฺธมฺเม จ ฯ อคฺคิกฺขนฺธปริยาเย วุตฺตทุกฺขภาคิตายาติ สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทสฺเสตุํ ทุสฺสีลานญฺหีติอาทิ อารทฺธํ ฯ

[๖๗] ปญฺจกามคุณปริโภคสุเข ปเรหิ กริยมานวนฺทนาทิสุเข จ อสฺสาเทน คธิตจิตฺตา ปญฺจกาม ฯเปฯ คธิตจิตฺตา เตสํ ฯ เต ยถาวุตฺตสุขสฺสาโท[๑] ปจฺจโย เอตสฺสาติ ตปฺปจฺจยํ ทุกฺขนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ปสฺสถ โนติ ปสฺสถ นุ อปิ ปสฺสถ ฯ มหนฺตนฺติ วิปุลํ ฯ อคฺคิกฺขนฺธนฺติ อคฺคิสมุหํ ฯ อาทิตฺตนฺติ ปทิตฺตํ ฯ สมฺปชฺชลิตนฺติ สมนฺตโต ปชฺชลิตํ อจฺจิวิปฺผุลิงฺคานิ มุญฺจนฺตํ ฯ สโชติภูตนฺติ สมฺปภํ สมนฺตโต อุฏฺฐิตาหิ ชาลาหิ เอกปฺปภาสมุทยภูตํ ฯ ตํ กึ มญฺญถาติ ตํ อิทานิ มยา วุจฺจมานมตฺถํ กึ มญฺญถาติ อนุมติคฺคหณตฺถํ ปุจฺฉติ ฯ อาลิงฺคิตฺวาติ อุปคุยฺหิตฺวา ฯ อุปนิสีเทยฺยาติ เตเนว อาลิงฺคเนน อุเปจฺจ นิสีเทยฺย ฯ ยทตฺถเมตฺถ สตฺถา อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนํ กญฺญาลิงฺคนญฺจ อาเนสิ ตมตฺถํ วิภาเวตุํ อาโรจยามีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ อาโรจยามีติ อามนฺเตมิ ฯ โวติ ตุมฺเห ฯ ปฏิเวทยามีติ

๑. เต ยถาวุตฺตสุขสฺสาทาติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สมฺโพเธมิ ฯ ทุสฺสีลสฺสาติ นิสฺสีลสฺส สีลวิรหิตสฺส ฯ ปาปธมฺมสฺสาติ ทุสฺสีลตฺตาเอว หีนชฺฌาสยตาย ลามกสภาวสฺส ฯ อสุจิสงฺกสฺสร-สมาจารสฺสาติ อปริสุทฺธกายสมาจาราทิตาย อสุจิ หุตฺวา สงฺกาย สริตพฺพสมาจารสฺส ฯ ทุสฺสีโล หิ กิญฺจิเทว อสารุปฺปํ ทิสฺวา อิทํ อสุเกน กตํ ภวิสฺสตีติ ปเรสํ อาสงฺกนีโยว โหติ เกนจิเทว วา กรณีเยน มนฺตยนฺเต ภิกฺขู ทิสฺวา กจฺจิ นุโข อิเม มยา กตกมฺมํ ชานิตฺวา มนฺเตนฺตีติ อตฺตโนเยว สงฺกาย สริตพฺพสมาจาโรติ ฯ ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺสาติ ลชฺชิตพฺพตาย ปฏิจฺฉาเทตพฺพกมฺมนฺตสฺส ฯ อสฺสมณสฺสาติ น สมณสฺส ฯ สลากคฺคหณาทีสุ อหมฺปิ สมโณติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย สมณปฏิญฺญสฺส ฯ อเสฏฺฐาจาริตาย อพฺรหฺม-จาริสฺส ฯ อุโปสถาทีสุ อหมฺปิ พฺรหฺมจารีติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย พฺรหฺม-จาริปฏิญฺญสฺส ฯ ปูตินา กมฺเมน สีลวิปตฺติยา อนฺโต อนุปวิฏฺฐตฺตา อนฺโตปูติสฺส ฯ ฉหิ ทฺวาเรหิ ราคาทิกิเลสานุวสฺสเนน ตินฺตตฺตา อวสฺสุตสฺส ฯ สญฺชาตราคาทิกจวรตฺตา สีลวนฺเตหิ ฉฑฺเฑตพฺพตฺตา จ กสมฺพุกชาตสฺส ฯ อคฺคิกฺขนฺธูปมาย หีนูปมภูตายาติ อตฺโถ ฯ เตนาห ภควา เอตเทว ตสฺส วรนฺติ ฯ

[๖๘] ภควา ทุกฺขํ ทสฺเสตฺวา ทุกฺขํ ทสฺเสตีติ สมฺพนฺโธ ฯ วาลรชฺชุยาติ วาเลหิ กตรชฺชุยา ฯ สา หิ ขรตรา โหติ ฯ ฆํเสยฺยาติ ปฏํสนวเสน ฆํเสยฺย ฯ เตลโธตายาติ เตเลน นิสิตาย ฯ ปจฺโจรสฺมินฺติ ปฏิอุรสฺมึ ฯ อุราภิมุขํ อุรมชฺเฌติ อธิปฺปาโย ฯ อโยสงฺกุนาติ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

สณฺฑาเสน ฯ เผณุทฺเทหกนฺติ เผณฌ อุทฺเทเหตฺวา อเนการเผณํ อุฏฺฐเปตฺวาติ อตฺโถ ฯ

[๖๙] อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนทุกฺขโตปิ อธิมตฺตทุกฺขตาย กฏุกภูตํ ทุกฺขํ ผลํ เอตสฺสาติ อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนทุกฺขาธิกทุกฺขกฏุกผลํ ฯ กามสุขํ อวิชหโต ภินฺนสีลสฺส ทุสฺสีลสฺส กุโต ตสฺส สุขํ นตฺเถวาติ อธิปฺปาโย ฯ สาทเนติ สาทิยเน ฯ ยนฺติ อญฺชลีกมฺมสาธนํ ฯ อสีลิโนติ ทุสฺสีลสฺส ฯ อุปหตนฺติ สีลพฺยสเนน อุปทฺทูตํ ฯ ขตนฺติ กุสลมูลานํ ขณเนน ขณิตํ วา[๑] กุณสรีโรติ อธิปฺปาโย ฯ สพฺพภเยหีติ อตฺตานุวาทาทิสพฺพภเยหิ ฯ อุปจารชฺฌานํ อุปาทาย สพฺเพหิ อธิคม-สุเขหิ ฯ วุตฺตปฺปการวิปรีตโตติ สีลวิปตฺติยํ วุตฺตาการปฏิปกฺขโต ฯ

[๗๐] มนาโป โหติ เทวมนุสฺสานนฺติอาทินา กายคนฺโธปิ ปามุชฺชํ สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน กโรติ ฯ อปิ เทวานนฺติ เอตฺถ คนฺโธ อิสีนํ จิรทกฺขิตานนฺติอาทิกา[๒] คาถา วิตฺถาเรตพฺพา ฯ อวิฆาตีติ อปฺปฏิฆาตี ฯ วธพนฺธาทิปริกิเลสา ทิฏฺฐธมฺมิกา อาสวา อุปทฺทวา ฯ สมฺปรายิกานํ ทุกฺขานํ มูลํ นาม ทุสฺสีลฺยํ ฯ อนฺตมติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ ฯ สนฺตา กิเลสปริฬาหสงฺขาตทรถานํ อภาเวน สพฺพทา สนฺตา ฯ อุพฺพิชฺชิตฺวานาติ ญาณุตฺราเสน อุตฺตสิตฺวา ฯ โวทาเปตพฺพนฺติ วิโสเธตพฺพํ ฯ

ปรมตฺถมญฺชุสายํ วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สีลนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๑. กิมิทํ ฯ...ขณิตํ ฯ กุณปสรีโรติ มญฺเญ ฯ ๒. สํ. สคาถก ๑๕/๓๓๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ธุตงฺคนิทฺทเสวณฺณนา

[๗๑] อปฺปา อิจฺฉา เอตสฺสาติ อปฺปิจฺโฉ ปจฺจยเคธรหิโต ตสฺส ภาโว อปฺปิจฺฉตา อโลภชฺฌาสยตาติ อตฺโถ ฯ สมํ ตุฏฺฐี สนฺเตน สเกน วา ตุฏฺฐี สนฺตุฏฺฐี ฯ สนฺตุฏฺฐีเอว สนฺตุฏฺฐิตา ฯ อญฺญํ อปฏฺเฐตฺวา ยถาลทฺเธหิ อิตริตเรหิ ปจฺจเยหิ ปริตุสฺสนา ฯ สนฺตุฏฺฐิตาทีหีติ ตกาโร วา ปทสนฺธิกโร ฯ สนฺตุฏฺฐีอาทีหีติ วา ปาโฐ ฯ เต คุเณติ สีลโวทานสฺส เหตุภูเต อปฺปิจฺฉตาทิคุเณ ฯ สมฺปาเทตุนฺติ สมฺปนฺเน กาตุํ ฯ เต หิ สีลวิสุทฺธิยา ปฏิลทฺธ-มตฺตา หุตฺวา ธุตธมฺเมหิ สมฺปนฺนตรา โหนฺติ ฯ ธุตงฺคสมาทานนฺติ กิเลสานํ ธุนนก องฺคานํ วิทฺธํสนการณานํ สมฺมเทว อาทานํ ฯ เอวนฺติ เอวํ สนฺเต ธุตงฺคสมาทาเน กเตติ อตฺโถ ฯ อสฺส โยคิโน ฯ สลฺเลโข กิเลสานํ สมฺมเทว ลิขนา เฉทนา ตนุกรณํ ฯ ปวิเวโก จิตฺตวิเวกสฺส อุปายภูตา วิเวกฏฺจกายตา ฯ อปจโย ยถา ปฏิปชฺชนโต กิเลสา นํ อปจินนฺติ น อาจินนฺติ ตถา ปฏิปชฺชนา ฯ วิริยารมฺโภ อนุปฺปนฺนานํ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปาทนาทิวเสน อารทฺธ-วิริยตา ฯ สุภรตา ยถาวุตฺตอปฺปิจฺฉภาวาทิสิทฺธา อุปฏฺฐากานํ สุขภรณียตา สุโปสตา ฯ อาทิสทฺเทน อปฺปกิจฺจตาสลฺลหุกวุตฺติตาทิเก สงฺคณฺหาติ ฯ สีลญฺเจว ยถาสมาทินฺนํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูรีภาเวน สุปริสุทฺธํ ภวิสฺสติ วตฺตานิ จ ธุตธมฺมานิ สมฺปชฺชิสฺสนฺติ สมฺปนฺนา

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

ภวิสฺสนฺติ นิปฺผชฺชิสฺสนฺติ วา ฯ ยา ถิรภูตา อิตริตรจีวร-
ปิณฺฑปาต เสนาสนสนฺตุฏฺฐี โปราณานํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ
ปเวณิภาเวน ฐิตา ตตฺถ ปติฏฺฐิตภาวํ สนฺธายาห โปราเณ อริย-
วํสตฺตเย ปติฏฺฐายาติ ฯ ภาวนา อารามิตพฺพฏฺเฐน อาราโม เอตสฺสาติ
ภาวนาราโม ฯ ตพฺภาโว ภาวนารามตา สมถวิปสฺสนาภาวนาสุ
ยุตฺตปยุตฺตตา ฯ ยสฺมา อธิคมาร โห ภวิสฺสติ ตสฺมาติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๗๒] ลาภสกฺการาทิ ตณฺหาย อามสิตพฺพโต โลกปริยาปนฺน-
ตาย จ โลกามิสํ ฯ นิพฺพานาธิคมสฺส อนุโลมนโต อนุโลมปฏิปทา
วิปสฺสนาภาวนา ฯ

อตฺถโตติ วจนตฺถโต ฯ ปเภทโตติ วิภาคโต ฯ เภทโตติ
วินาสโต ฯ ธุตาทีนนฺติ ธุตธุตวาทธุตธมฺมธุตงฺคานํ ฯ สมาสพฺยาสโตติ
สงฺเขปวิตฺถารโต ฯ

รถิกา ติรจฺฉา ฯ สงฺการกูฏาทีนนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ ฯ
อพฺภุคฺคตฏฺเฐนาติ อุสฺสิตฏฺเฐน ฯ นทิยา กูลนฺติอาทีสุ วิย
สมุสฺสยฏฺโฐ กูลสทฺโทติ อาห ปํสุกูลมิวาติ ปํสุกูลนฺติ ฯ กุสทฺโท
กุจฺฉายํ อุลสทฺโท คติอฏฺโฐติ อาห กุจฺฉิตภาวํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ
โหตีติ ฯ ปํสุ วิย กุจฺฉิตํ อุลติ ปวตฺตตีติ วา ปํสุกูลํ ฯ
ปํสุกูลธารณํ ปํสุกูลํ อุตฺตรปทโลเปน ฯ ตํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก
ยถา อาปูปิโกติ ฯ องฺคติ อตฺตโน ผลํ ปฏิจฺจ เหตุภาวํ คจฺฉตีติ
องฺคํ การณํ ฯ เยน ปุคฺคโล ปํสุกูลิโกติ วุจฺจติ โส สมาทาน-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เจตนาสงฺขาโต ธมฺโม ฯ ปํสุกูลิกสฺส องฺคนฺติ ปํสุกูลิกงฺคํ ฯ เตนาห ปํสุกูลิกสฺสาติอาทิ ฯ ตสฺสาติ สมาทานสฺส ฯ สมาทิยติ เอเตนาติ สมาทานํ เจตนา ฯ เอเตเนว นเยนาติ ยถา ปํสุกูลสฺส ธารณํ ปํสุกูลํ ตํสีโล ปํสุกูลิโก ตสฺส องฺคํ สมาทานเจตนา ปํสุกูลิกงฺคํ วุตฺตํ เอวํ เอเตเนว วจนฏฺฐนเยน ติจีวรธารณํ ติจีวรํ ตํสีโล เตจีวริโก ตสฺส องฺคํ สมาทานเจตนา เตจีวริกงฺคํ เวทิตพฺพํ ฯ สงฺฆาฏิอาทีสุเอว ตีสุ จีวเรสุ ติจีวรสมญฺญา น กณฺฑุปฏิจฺฉาทิวสฺสิกสาฏิกาทีสูติ ตานิ สรูปโต ทสฺเสนฺโต สงฺฆาฏิ-อุตฺตราสงฺคอนฺตรวาสกสงฺขาตนฺติ อาห ฯ

[๗๓] ตํ ปิณฺฑปาตนฺติ ปเรหิ ทิยฺยมานานํ ปิณฺฑานํ ปตฺเต ปตนสงฺขาตํ ปิณฺฑปาตํ อุญฺฉาตีติ ปิณฺฑปาติโก ยถา พาทริโก สามากิโกติ ฯ ปิณฺฑปาตีเอว ปิณฺฑปาติโก ยถา ภทฺโทเอว ภทฺทโก ฯ อวขณฺฑนํ วิจฺฉินฺทนํ น นิรนฺตรปฺปวตฺติ ฯ ตปฺปฏิกฺเขปโต อนวขณฺฑนํ อวิจฺฉินฺทนํ นิรนฺตรปฺปวตฺติ ฯ สห อปทาเนนาติ สห อนวขณฺฑเนน ฯ สปทานนฺติ ปทสฺส กิริยาวิเสสนภาวํ ยตฺถ จ ตํ อนวขณฺฑนํ ตํ จ ทสฺเสตุํ อวขณฺฑนวิรหิตํ อนุฆรนฺติ วุตฺตํ โหตีติ วุตฺตํ ฯ เอกาสเนติ อิริยาปถนฺตเรน อนนฺตริตาย เอกายเยว นิสชฺชาย ฯ ปตฺเต ปิณฺโฑติ เอตฺถ วตฺถุเภโท อิธาธิปฺเปโต น สามญฺญํ เอวกาโร จ ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐติ ทสฺเสนฺโต เกวลํ เอกสฺมึเยว ปตฺเตติ อาห ฯ อุตฺตรปทโลปํ กตฺวา อยํ นิทฺเทโสติ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

ทสฺเสนฺโต ปตฺตปิณฺฑคฺคหเณ ปตฺตปิณฺฑสญฺญํ กตฺวาติ อาห ฯ เอเสว นโย อิโต ปเรสุปิ ฯ ปจฺฉาภตฺตํ นาม ปวารณโต ปจฺฉา ลทฺธภตฺตํว ฯ ขลุสทฺทสฺส ปฏิเสธวาจกตฺตา เตน สมานฏฺฐํ นการํ คเหตฺวา อาห น ปจฺฉาภตฺติโกติ ฯ สิกฺขาปทสฺส วิสโย สิกฺขาปเทเนว ปฏิกฺขิตฺโต โย ตสฺส อวิสโย โสเอว สมาทานสฺส วิสโยติ อาห สมาทานวเสน ปฏิกฺขิตฺตาติริตฺตโภชนสฺสาติ ฯ

[๗๔] อพฺโภกาเส นิวาโส อพฺโภกาโส สุสาเน นิวาโส สุสานํ ตํ สีลมสฺสาติอาทินา สพฺพํ วตฺตพฺพนฺติ อาห เอเสว นโยติ ฯ ยถาสนฺถตํ วิย ยถาสนฺถตํ อาทิโต ยถาอุทฺทิฏฺฐํ ฯ ตํ เหส อิทํ พหุมงฺกุณํ ทุคฺคนฺธปวาตนฺติอาทิวเสน อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา สมฺปฏิจฺฉติ ฯ เตเนวาห อิทํ ตุยฺหนฺติอาทิ ฯ สยนนฺติ นิปชฺชนมาห ฯ เตน เตน สมาทาเนนาติ เตน เตน ปํสุกูลิกงฺคาทิกสฺส สมาทาเนน ฯ ธุตกิเลสตฺตาติ วิทฺธํสิตกิเลสตฺตา ฯ ตทงฺควเสน ปหีนตณฺหุปาทานาทิปาปธมฺมตฺตาติ อตฺโถ ฯ เยหิ ตํ กิเลสธุนนํ ตานิเยว อิธ ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานีติ อธิปฺเปตานิ น อญฺญานิ ยานิกานิจิ ฯ อญฺเญน วา ธุตสฺสาติ อยมตฺโถ อตฺถโต อาปนฺโน ฯ ญาณํ องฺคํ เอเตสนฺติ อิมินา ญาณปุพฺพกตํ เตสํ สมาทานสฺส วิภาเวติ ฯ ปฏิปตฺติยาติ สีลาทิสมฺมาปฏิปตฺติยา ฯ

สมาทิยติ เอเตนาติ สมาทานํ สมาทานวเสน ปวตฺตา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เจตนา ตํ* ลกฺขณํ เอเตสนฺติ สมาทานเจตนาลกฺขณานิ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ อฏฺฐกถายํ

สมาทานกิริยาย สาธกตมภาวโต๒

สมฺปยุตฺตธมฺมา เยนาติ กรณภาเวน ทสฺสิตา ฯ สมาทานเจตนาย คหณํ ตมฺมูลกตฺตา ปริหรณเจตนาปิ ธุตงฺคเมว ฯ อตฺตนา ปรมฺเขน จ กุสลภณฺฑสฺส ภุสํ วิลุมฺปนฏฺเฐน โลลุปฺปํ ตณฺหาจาโร ตสฺส วิทฺธํสนกิจฺจตฺตา โลลุปฺปวิทฺธํสนรสานิ ฯ ตโตเอว นิลฺโลลุปฺปภาเวน ปจฺจุปฏฺฐนฺติ ตํ วา ปจฺจุปฏฺฐาเปนฺตีติ นิลฺโลลุปฺปภาวปจฺจุปฏฺฐานานิ ฯ อริยธมฺมปทฏฺฐานานีติ ปริสุทฺธ-สีลาทิธมฺมปทฏฺฐานานิ ฯ

[๗๕] ภควโต สนฺติเก สมาทาตพฺพานีติ อิทํ อนฺตรา อวิจฺเฉท-นตฺถํ วุตฺตํ ฯ รญฺโญ สนฺติเก ปฏิญฺญาตารหสฺส ตทุปชีวิโน เอกํสโต อวิสํวาทนํ วิย ฯ เสสานํ สนฺติเก สมาทาเนปิ เอเสว นโย ฯ เอกสงฺคีติกสฺสาติ ปญฺจสุ ทีฆนิกายาทีสุ นิกาเยสุ เอกนิกายิกสฺส ฯ อฏฺฐกถาจริยสฺสาติ ยสฺส อฏฺฐกถาตนฺติเยว วิเสสโต ปคุณา ตสฺส ฯ เอตฺถาติ อตฺตนาปิ สมาทานสฺส รุหเน ฯ เชฏฺฐกภาตุ ธุตงฺคปฺปิจฺฉตาย วตฺถูติ โส กิร เถโร เนสชฺชิโก ตสฺส ตํ น โกจิ ชานาติ อเถกทิวสํ รตฺติยํ สยนปิฏฺเฐ นิสินฺนํ วิชฺชุลโตภาเสน ทิสฺวา อิตโร ปุจฺฉิ กึ ภนฺเต ตุมฺเห เนสชฺชิกาติ

๑. สาติ ภวิตพฺพํ ฯ ๒. กรณการโก ปน สาธกตโมติ วุจฺจติ ฯ สาธกตมภาวโตติ กรณการกภาวโตติ อตฺโถ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

เถโร ธุตงฺคปฺปิจฺฉตาย ตาวเทว นิปชฺชิตฺวา ปจฺฉา สมาทิยีติ เอวมาคตํ วตฺถุ ฯ

คหปติทานจีวรนฺติ เอตฺถ ฯ ทายกภาเวน สมณาปิ อุกฺกฏฺฐสฺส คหปติปกฺขํเยว ปวิฏฺฐาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปพฺพชิโต คณฺหิสฺสตีติ ฐปิตกํ สิยา คหปติจีวรํ น ปน คหปติทานจีวรนฺติ ตาทิสํ นิวตฺเตตุํ ทานคฺคหณํ ฯ อญฺญตเรนาติ เอตฺถ ฯ สมาทานวจเนน ตาว สมาทินฺนํ โหตุ ปฏิกฺเขปวจเนน ปน กถนฺติ ฯ อตฺถโต อาปนฺนตฺตา ฯ ยถา เทวทตฺโต ทิวา น ภุญฺชตีติ วุตฺเต รตฺติยํ ภุญฺชตีติ อตฺถโต อาปนฺนเมว โหติ ตสฺส อาหาเรน วินา สรีรฏฺฐิติ นตฺถีติ เอวมิธาปิ ภิกฺขุโน คหปติทานจีวเร ปฏิกฺขิตฺเต ตทญฺญจีวรปฏิคฺคโห อตฺถโต อาปนฺโนเอว โหติ จีวเรน วินา สาสเน ฐิติ นตฺถีติ ฯ เอวํ สมาทินฺนธุตงฺเคนาติอาทินา วิธานํ ปํสุกูลิกงฺเค ปฏิปชฺชนวิธิ ฯ สุสาเน ลทฺธํ โสสานิกํ ฯ ตํ ปน ยสฺมา ตตฺถ เกนจิ ฉฑฺฑิตตฺตา ปติตํ โหติ ตสฺมา วุตฺตํ สุสาเน ปติตกนฺติ ฯ เอวํ ปาปณิกมฺปิ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๗๖] ตาลเวฬิมคฺโค นาม มหาคาเม เอกา วีถิ ฯ อนุราธปุเรติ จ วทนฺติ ฯ ทฑฺโฒ ปเทโส เอตสฺสาติ ทฑฺฒปฺปเทสํ วตฺถํ ฯ มคฺเค ปติตกํ พหุทิวสาติกฺกนฺตํ คเหตพฺพนฺติ วทนฺติ ฯ ทฺวตฺติทิวสาติกฺกนฺตนฺติ อปเร ฯ โถกํ รกฺขิตฺวาติ กติปยํ กาลํ อาคเมตฺวา ฯ วาตาหฏมฺปิ สามิกานํ สติสมฺโมเสน ปติตสทิสนฺติ สามิเก อปสฺสนฺเตน คเหตุํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วฏฺฏตีติ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา โถกํ อาคเมตฺวา คเหตพฺพํ ฯ สงฺฆสฺส เทมาติ ทินฺนํ โจฬกภิกฺขาวเสน ลทฺธํ จ ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย สมณจีวรํ สิยา นฺโข โนติ อาสงฺกํ นิวตฺเตตุํ น ตํ ปํสุกูลนฺติ วุตฺตํ ฯ น หิ ตํ เตวีสติยา อุปฺปตฺติฏฺฐาเนสุ กตฺถจิ ปริยาปนฺนํ ฯ

[๗๗] อิทานิ อิมินาว ปสงฺเคน ยํ ภิกฺขุทตฺติเย ลกฺขณปฺปตฺตํ ปํสุกูลํ ตสฺส จ อุกฺกฏฺฐานุกฺกฏฺฐวิภาคํ ทสฺเสตุํ ภิกฺขุทตฺติเยปีติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ คาเหตฺวา ทิยฺยตีติ สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา เทนฺเตหิ ยํ จีวรํ วสฺสคฺเคน ปาเปตฺวา ภิกฺขูนํ ทิยฺยติ ฯ เสนาสน-จีวรนฺติ เสนาสนํ กริตฺวา เอตสฺมึ เสนาสเน วสนฺตา ปริภุญฺชนฺตูติ ทินฺนจีวรํ ฯ น ตํ ปํสุกูลนฺติปิ อปํสุกูลภาโว ปุพฺเพ วุตฺตการณโต คเหตฺวา ทินฺนตฺตา จ ฯ เตนาห โน คาเหตฺวา ทินฺนเมว ปํสุกูลนฺติ ฯ ตตฺราปีติ ยํ คาเหตฺวา น ทินฺนํ ภิกฺขุทตฺติยํ ตตฺราปิ ฯ เยน ภิกฺขุนา จีวรํ ทิยฺยติ ตสฺส ลาเภ ทาเน จ วิสุํ วิสุํ อุภยตฺถ อาทรคารวานํ สพฺภาวโต ตทภาวโต จ ภิกฺขุทตฺติยสฺส เอกโตสุทฺธิ อุภโตสุทฺธิ อนุกฺกฏฺฐตา โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ ยํ ทายเกหีติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ ปาทมูเล ฐเปตฺวา ทินฺนกํ สมเณนาติ อธิปฺปาโย ฯ

ยสฺส กสฺสจีติ อุกฺกฏฺฐาทีสุ ยสฺส กสฺสจิ ฯ รุจิยาติ ฉนฺเทน ฯ ขนฺติยาติ นิชฺฌานกฺขนฺติยา ฯ

นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโวติ อุปสมฺปนฺนสมนนฺตรํ อาจริเยน วุตฺเตสุ จตูสุ นิสฺสเยสุ อตฺตนา ยถาปฏิญฺญาตทุติยนิสฺสยานุรูปาย

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

ปฏิปตฺติยา วิชฺชมานตา ฯ อารกฺขทุกฺขาภาโวติ จีวรารกฺขนทุกฺขสฺสม อภาโว ปํสุกูลจีวรสฺส อโลภนียตฺตา ฯ ปริโภคตณฺหาย อภาโว สวิเสสํ ลูขสพฺภาวตฺตา ฯ ปาสาทิกตาติ ปเรสํ ปสาทาวหตา ฯ อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺติ ธุตงฺคปริหรณสฺส อปฺปิจฺฉตาทีหิเยว นิปฺผาเทตพฺพโต ฯ ธุตธมฺเม สมาทาย วตฺตนํ ยาวเทว อุปริสมฺมาปฏิปตฺติสมฺปาทนายาติ วุตฺตํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหนนฺติ ฯ

[๗๘] มารเสนํ วิฆาตายาติ มารสฺส มารเสนาย จ วิหนนาย วิทฺธํสนาย ฯ กายวาจาจิตฺเตหิ ยโต สํยโตติ ยติ ภิกฺขุ ฯ ธาริตํ ยํ โลกครุนา ปํสุกูลํ ตํ โก น ธารเย ยสฺมา โลกครุนา ปํสุกูลํ ธาริตํ ตสฺมา โก ตํ น ธารเยติ โยชนา ยํตํสทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธิภาวโต ฯ ปฏิญฺญํ สมนุสฺสรนฺติ อุปสมฺปทมาเฬ อาม ภนฺเตติ อาจริยปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส สมฺมุขา ทินฺนํ ปฏิญฺญํ สมนุสฺสรนฺโต ฯ

จตุตฺถกจีวรนฺติ นิวาสนปารุปนโยคฺยํ จตุตฺถกจีวรนฺติ อธิปฺปาโย อํสกาสาวสฺส อปฺปฏิกฺขิปิตพฺพโต ฯ อญฺญตรวจเนนาติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมว ฯ ยาว น สกฺโกติ ยาว น ลภติ ยาว น สมฺปชฺชตีติ ปจฺเจกํ ยาวสทฺโท สมฺพนฺธิตพฺโพ ฯ น สมฺปชฺชตีติ น สิชฺฌติ ฯ นิกฺขิตฺตปจฺจยา โทโส นตฺถีติ นิจยสนฺนิธิธุตงฺคสงฺกิเลเส โทโส นตฺถิ ฯ

[๗๙] อาสนฺเนติ จีวรสฺส อาสนฺเน ฐาเน ฯ รชนกฺขเณ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปริภุญฺชนกาสาวํ รชนกาสาวํ ฯ ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณํ นาม อตฺตโน วา ปรสฺส วา สนฺตกํ เสนาสเน ปจฺจตฺถรณวเสน อธิฏฺฐิตํ ฯ อํสกาสาวํ ปริกฺขารโจฬํ โหติ ฯ อิติ ปจฺจตฺถรณํ อํสกาสาวนฺติ อิมานิ เทฺวปิ อติเรกจีวรฏฺฐาเน ฐิตานิปิ ธุตงฺคเภทํ น กโรนฺตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ ปริหริตุํ ปน น วฏฺฏตีติ รชนกาเลเอว อนุญฺญาตตฺตา นิจฺจปริโภควเสน น วฏฺฏติ เตจีวริกสฺส ฯ อํสกาสาวนฺติ ขนฺเธ จเปตพฺพกาสาวํ ฯ

กายปริหาริเกนาติ วาตาตปปริสฺสยโต กายสฺส ปริหรณมตฺเตน ฯ สมาทาเยวาติ คเหตฺวาเอว ฯ อปฺปสมารมฺภตาติ อปฺปกิจฺจตา ฯ กปฺปิเย มตฺตการิตาติ นิสีทนาทิวเสน ปริกฺขารโจฬวเสน จ พหูสุ จีวเรสุ อนุญฺญาเตสุปิ ติจีวรมตฺเต ฐิตตฺตา ฯ

[๘๐] สห ปตฺตจรณายาติ สปตฺตจรโณ ฯ ปกฺขี สปกฺขโก ฯ อติเรกลาภนฺติ ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสายาติ เอวํ วุตฺตภิกฺขาหารลาภโต อติเรกลาภํ สงฺฆภตฺตาทีติ อตฺโถ ฯ สกลสฺส สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ สงฺฆภตฺตํ ฯ กติปเย ภิกฺขู อุทฺทิสิตฺวา ทาตพฺพภตฺตํ อุทฺเทสภตฺตํ ฯ เอกสฺมึ ปกฺเข เอกทิวสํ ทาตพฺพภตฺตํ ปกฺขิกํ ฯ อุโปสเถ อุโปสเถ ทาตพฺพภตฺตํ อุโปสถิกํ ฯ ปาฏิปททิวเส ทาตพฺพภตฺตํ ปาฏิปทิกํ ฯ วิหารํ อุทฺทิสฺส ทาตพฺพภตฺตํ วิหารภตฺตํ ฯ ธุรเคเหเอว ฐเปตฺวา ทาตพฺพภตฺตํ ธุรภตฺตํ ฯ คามวาสิอาทีหิ วาเรน ทาตพฺพภตฺตํ วารภตฺตํ ฯ สงฺฆภตฺตํ คณฺหถาติอาทินาติ อาทิสทฺเทน อุทฺเทส-

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

ภตฺตาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ สาทิตุํ วฏฺฏนฺตีติ ภิกฺขาปริยาเยน วุตฺตตฺตา ฯ เภสชฺชาทิปฏิสํยุตฺตา นิรามิสสลากา ยาวกาลิกวชฺชาติ จ วทนฺติ ฯ วิหาเร ปกฺกภตฺตมฺปีติ อุปาสกา อิเธว ภตฺตํ ปจิตฺวา สพฺเพสํ อยฺยานํ ทสฺสามาติ วิหาเรเยว ภตฺตํ สมฺปาเทนฺติ ฯ ตํ ปิณฺฑปาติกานมฺปิ วฏฺฏติ ฯ

อาหริตฺวาติ ปตฺตํ คเหตฺวา เคหโต อาเนตฺวา ฯ ตํทิวสํ นิสีทิตฺวาติ มา ภนฺเต ปิณฺฑาย จริตฺถ วิหาเรเยว ภิกฺขา อานียตีติ วทนฺตานํ สมฺปฏิจฺฉเนน ตํทิวสํ นิสีทิตฺวา ฯ เสริวิหารสุขนฺติ อปรายตฺตวิหาริตาสุขํ ฯ อริยวํโสติ อริยวํสสุตฺตปฏิสํยุตฺตา ธมฺมกถา ฯ ธมฺมรสนฺติ ธมฺมุปสญฺหิตํ ปาโมชฺชาทิรสํ ฯ

[๘๑] ชงฺฆพลํ นิสฺสาย ปิณฺฑปริเยสนโต โกสชฺชนิมฺมถนตา ฯ ยถาปิ ภมโร ปุปฺผนฺติอาทินา[๑] วุตฺตวิธินา อาหารปริเยสนโต ปริสุทฺธาชีวตา ฯ นิจฺจํ อนฺตรฆรํ ปวิสนฺตสฺเสว สุปฏิจฺฉนฺนคมนาทโย เสขิยธมฺมา สมฺปชฺชนฺตีติ เสขิยปฏิปตฺติปูรณํ ฯ ปฏิคฺคหเณ มตฺตญฺญุ-ตาย สํสฏฺฐวิหาราภาวโต จ อปรโปสิตา ฯ กุเล กุเล อปฺปก-อปฺปกปิณฺฑคฺคหเณน ปรานุคฺคหกิริยา ฯ อนฺติมาย ชีวิกาย อวฏฺฐา-เนน มานปฺปหานํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อนฺตมิทํ ภิกฺขเว ชีวิกานํ ยทิทํ ปิณฺโฑลฺยนฺติอาทิ[๒] ฯ มิสฺสกภตฺเตน ยาปนโต รสตณฺหานิวารณํ ฯ นิมนฺตนาสมฺปฏิจฺฉนโต คณโภชนาทิสิกฺขาปเทหิ อนาปตฺติตา ฯ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๒๑ ฯ ๒. ขุ. อิติ. ๒๕/๒๙๙ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อปฺปฏิหตวุตฺติตาย จตูสาสุ ทิสาสุปิ วตฺตนฏฺเฐน จาตุทฺทิโส ฯ

อาชีวสฺส วิสุชฺฌตีติ อาชีโว อสฺส วิสุชฺฌติ ฯ อตฺตภรสฺสาติ อปฺปานวชฺชสุลภรูเปหิ ปจฺจเยหิ อตฺตโน ภรณโต อตฺตภรสฺส ฯ ตโตเอว เอกวิหาริตาย สทฺธิวิหาริอาทีนมฺปิ อญฺเญสํ อโปสนโต อนญฺญโปสิโน ฯ ปททฺวเยนาปิ กายปริหาริเยน จีวเรน กุจฺฉิปริหาริเยน ปิณฺฑปาเตน วิจรณโต สลฺลหุกวุตฺติตํ สุภรตํ ปรมอปฺปิจฺฉตํ สนฺตุฏฺฐิญฺจ ทสฺเสติ ฯ เทวาปิ ปิหยนฺติ ตาทิโนติ ตาทิสสฺส ภุสํ อติวิย สนฺตกาย วจีมโนกมฺมตาย อุปสนฺตสฺส ปรเมน สติเนปกฺเกน สมนฺนาคมโต สพฺพกาลํ สติมโต ปิณฺฑปาติกภิกฺขุสฺส สกฺกาทโย เทวาปิ ปิหยนฺติ ปฏฺเฐนฺติ ตสฺส สีลาทิคุเณสุ พหุมานํ อุปฺปาเทนฺตา อาทรํ ชเนนฺติ ปเคว มนุสฺสา ฯ สเจ โส ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิโต น โหติ ตทภิกงฺขี น โหตีติ อตฺโถ ฯ

[๘๒] อิมินาติ สปทานจาริเกน ฯ กาลตรนฺติ กาลสฺเสว ฯ อผาสุกฏฺฐานนฺติ สปริสฺสยาทิวเสน ทุปฺปเวสนฏฺฐานํ ฯ

ปุรโตติ วีถิยํ คจฺฉนฺตสฺส ปุรโต ฆรํ อปวิฏฺฐสฺเสว ฯ ปตฺตวิสฏฺฐจฏฺฐานนฺติ เปสการวีถิยํ เปสการภาวํ นิมฺมินิตฺวา จิตสฺส สกฺกสฺส ฆรทฺวาเร ปตฺตวิสฏฺฐจฏฺฐานํ ฯ อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติโก ตํทิวสํ ภิกฺขํ อาคมยมาโน นิสีทติ ตสฺมา ตํ อนุโลเมติ ฯ

กตฺถจิปิ กุเล นิพทฺธํ อุปสงฺกมนาภาวโต ปริจฺจยาภาเวน กุเลสุ นิจฺจนวกตา ฯ สพฺพตฺถ อลคฺคมานสตาย จ โสมฺมภาเวน จ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

จนฺทุปมตา ฯ กุเลสุ ปริคฺคหจิตฺตาภาเวน ตตฺถ มจฺเฉรปฺปหานํ ฯ หิเตสิตาย วิภาคาภาวโต สมานุกมฺปิตา ฯ กุลานํ สงฺคณฺหน-สํสฏฺจตาทโย กุลุปกาทีนวา ฯ อวฺหานานภินนฺทนาติ นิมนฺตนวเสน อวฺหานสฺส อสมฺปฏิจฺฉนา ฯ อภิหาเรนาติ ภิกฺขาภินีหาเรน ฯ เสริจารนฺติ ยถารุจิวิจรณํ ฯ

[๘๓] นานาสนโภชนนฺติ อเนกสฺมึ อาสเน โภชนํ ฯ เอกนิสชฺชายเอว อภุญฺชิตฺวา วิสุํ วิสุํ นิสชฺชาสุ อาหารปริโภคนฺติ อตฺโถ ฯ ปฏิรูปนฺติ ยุตฺตรูปํ อนุฏฺฐาปนียํ ฯ วตฺตํ กาตุํ วฏฺฏตีติ วตฺตํ กาตุํ ยุชฺชติ ฯ วตฺตํ นาม ครุฏฺฐานีเย กาตพฺพเมว ฯ ตตฺถ ปน ปฏิปชฺชนวิธึ ทสฺเสตุํ ยํ เถรวาทมาห อาสนํ วา รกฺเขยฺย โภชนํ วาติอาทิ ตสฺสตฺโถ เอกาสนิกํ ภิกฺขุํ ภุญฺชนฺตํ อาสนํ วา รกฺเขยฺย ธุตงฺคเภทโต ยาว โภชนปริโยสานา น วุฏฺฐาตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ โภชนํ วา รกฺเขยฺย ธุตงฺคเภทโต อภุญฺชมานํ ยาว ภุญฺชิตุํ นาลภติ[1] ตาว วุฏฺฐาตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ ยสฺมา ยทิทํ ทฺวยํ อิธ นตฺถิ ตสฺมา วตฺตกรณํ ธุตงฺคํ น รกฺขตีติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห อยญฺจาติอาทิ ฯ

[๘๔] เภสชฺชตฺถเมวาติ อิมินา เภสชฺชปริโภควเสเนว สปฺปิอาทีนิ วฏฺฏนฺตีติ ทสฺเสติ ฯ

อปฺปาพาธตาติ อโรคตา ฯ อปฺปาตงฺกตาติ อกิจฺฉชีวิตา สรีรทุกฺขาภาโว ฯ ลหุฏฺฐานนฺติ กายสฺส ลหุปริวตฺติตา ฯ พลนฺติ

๑. น ลภตีติ ภเวยฺยุ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สรีรพลํ ฯ ผาสุวิหาโรติ สุขวิหาโร ฯ สพฺพมฺเปตํ พหุกฺขตฺตุํ ภุญฺชนปฺปจฺจยา อุปฺปชฺชนวิการปฏิกฺเขปปรํ ฯ

รุชาติ โรคา ฯ น กมฺมมตฺตโนติ อตฺตโน โยคกมฺมํ ปุเรภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตญฺจ น ปริหาเปติ ฯ พหุโส โภชเน อพฺยาวฏฺฏภาวโต อโรคภาวโต จาติ อธิปฺปาโย ฯ

อปฺปฏิกูลํ กตฺวา ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ ฯ ปฏิกูลสฺส ภุตฺตสฺส อสณฺฐานมฺปิ สิยาติ อธิปฺปาโย ฯ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหิตพฺพํ เอกภาชนเมว คณฺหามีติ พหุํ คเหตฺวา น ฉฑฺเฑตพฺพํ ฯ

[๘๕] นานารสตณฺหาวิโนทนนฺติ นานารสโภชเน ตณฺหาย วิโนทนํ ฯ อตฺร อตฺร นานาภาชเน ขิเต นานารเส อิจฺฉา เอตสฺสาติ อตฺริจฺโฉ ฯ ตสฺส ภาโว อตฺริจฺฉตา ฯ ตสฺสา อตฺริจฺฉตาย ปหานํ ฯ อาหาเร ปโยชนมตฺตทสฺสิตาติ อสมฺภินฺนนานารเส เคธํ อกตฺวา อาหาเร สตฺถารา อนุญฺญาตปโยชนมตฺตา ทสฺสิตา ฯ วิสุํ วิสุํ ภาชเนสุ ขิตานิ พฺยญฺชนานิ ตานิ คณฺหโต ตตฺถ ตตฺถ สาโภคตาย สิยา วิกฺขิตฺตโภชิตา น ตถา อิมสฺส เอกปตฺตคตสญฺญิโนติ วุตฺตํ อวิกฺขิตฺตโภชิตาติ ฯ

โอกฺขิตฺตโลจโนติ ปตฺตสญฺญิตาย เหฏฺฐา ขิตฺตจกฺขุ ฯ ปริภุญฺเชยฺยาติ ปริภุญฺชิตุํ สกฺกุเณยฺย ฯ ภุญฺชนฺตสฺส ยํ อุปนีตํ ตสฺส ปฏิกฺเขเปน ตํ อติริตฺตํ โภชนนฺติ อติริตฺตโภชนํ ฯ ปุน โภชนํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา น ภุญฺชิตพฺพํ ตพฺพิสยตฺตา อิมสฺส ธุตงฺคสฺส ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

เตนาห อิทมสฺส วิธานนฺติ ฯ ยสฺมึ โภชเนติ ยสฺมึ ภุญฺชิยมาเน โภชเน ฯ ตเทว ภุญฺชติ น อญฺญํ ฯ

[๘๖] อนติริตฺตโภชนปฺปจฺจยา อาปตฺติ อนติริตฺตโภชนาปตฺติ ฯ ตโต ทูรีภาโว อนาปชฺชนํ ฯ โอทริกตฺตสมฺมตฺตภาโว กุจฺฉิปูรกตา ฯ ตสฺส อภาโว เอกปิณฺฑเทนาปิ ยาปนโต ฯ นิรามิสสนฺนิธิตา นิหิตสฺส อภุญฺชนโต ฯ ปุน ปริเยสนวเสน ปริเยสนาย เขทํ น ยาติ ฯ อภิสลฺเลขกานํ สนฺโตสคุณาทีนํ วุฑฺฒิยา สญฺชนนํ สนฺโตสคุณาทิวุฑฺฒิสญฺชนนํ ฯ อิทํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ ฯ

คามนฺตเสนาสนํ ปหาย อรญฺเญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพนฺติ เอตฺถ คามนฺตํ อรญฺญญฺจ สรูปโต ทสฺเสตุํ ตตฺถ สทฺธึ อุปจาเรนาติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ คามปริยาปนฺนตฺตา คามนฺตเสนาสนสฺส คาโมเยว คามนฺตเสนาสนนฺติ วุตฺตํ ฯ โยโกจิ สตฺโถปิ คาโม นามาติ สมฺพนฺโธ ฯ อินฺทขีลาติ อุมฺมารา ฯ ตสฺสาติ เลฑฺฑุปาตสฺส ฯ วินยปริยาเยน อรญฺญลกฺขณํ อทินฺนาทานปาราชิเก อาคตํ ฯ ตตฺถ หิ คามา วา อรญฺญา วาติ[๑] อนวเสสโต อวหารฏฺฐานปริคฺคเห ฯ ตทุภยํ อสงฺกรโต ทสฺเสตุํ ฐเปตฺวา คามญฺจาติอาทิ วุตฺตํ ฯ คามุปจาโร หิ โลเก คามสงฺขเมว คจฺฉตีติ ฯ นิปฺปริยายโต ปน คามวินิมุตฺตฏฺฐานํ อรญฺญเมว โหตีติ อภิธมฺเม นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญนฺติ[๒] วุตฺตํ ฯ สุตฺตนฺติก-

๑. วิ มหาวิภงฺค. ๑/๘๔ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๘ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปริยาเยน อรญฺญกสิกฺขาปเท ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมนฺติ อาคตํ อรญฺญิกํ ภิกฺขุํ สนฺธาย น หิ โส วินยปริยายิเก อรญฺเญ วสนฺโต อารญฺญิโก ปนฺตเสนาสโนติ สุตฺเต วุตฺโต ฯ อยญฺจ สุตฺตสํวณฺณนาติ อิธ สพฺพตฺถ สุตฺตนฺตกถาว ปมาณํ ฯ ตสฺมา เอตฺถ อาคตเมว ลกฺขณํ คเหตพฺพนฺติ ทสฺเสนฺโต ตํ อาโรปิเตน อาจริยธนุนาติอาทินา มินนวิธิมาห ฯ เตเนว หิ มชฺฌิมฏฺฐ-กถานโยว อิทเมตฺถ ปมาณนฺติ จ วุตฺโต ฯ ตโต ตโต มคฺคนฺติ ตตฺถ ตตฺถ ขุทฺทกมคฺคํ ปิทหติ ฯ ธุตงฺคสุทฺธิเกน ธุตงฺคโสธนปฺปสุเตน ฯ

[๘๗] ยถาปริจฺฉินฺเน กาเลติ อุกฺกฏฺฐสฺส ตโยปิ อุตู มชฺฌิมสฺส เทฺว มุทุกสฺส เอโก อุตุ ฯ ตตฺถาปิ ธุตงฺคํ น ภิชฺชติ สอุสฺสาหตฺตา ฯ นิปฺปชฺชิตฺวา คมิสฺสามาติ จิตฺตสฺส สิถิลภาเวน ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ วุตฺตํ ฯ

อรญฺญสญฺญํ มนสิกโรนฺโตติ อหํ วิเวกวาสํ วสิสฺสามิ ยถาลทฺโธ วา กายวิเวโก สาตฺถโก กาตพฺโพติ มนสิการสพฺภาวโต ภพฺโพ ฯเปฯ รกฺขิตุนฺติ วุตฺตํ ฯ อสฺส อารญฺญิกสฺส จิตฺตํ น วิกฺขิปนฺติ อาปาตมนุปคมนโต ฯ วิคตสนฺตาโส โหติ วิเวกปริจยโต ฯ ชีวิตนิกนฺตึ ชหติ พหุปริสฺสเย อรญฺเญ นิวาเสเนว มรณภยสฺส ทูรีกรณโต ฯ ปวิเวกสุขรสํ อสฺสาเทติ อนุภวติ ชนสํสคฺคาภาวโต ฯ

[๘๘] อาราธยนฺโตติ อนุนยนฺโต ฯ ยถานุสิฏฺฐปฏิปตฺติยา วิเวกสฺส อธิฏฺฐานภาวโต อารญฺญิกงฺคํ โยคิโน วาหนสทิสนฺติ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

กตฺวา วุตฺตํ ฯ อวเสสธุตายุโธติ อวสิฏฺฐธุตธมฺมายุโธติ อตฺโถ ฯ

ฉนฺนนฺติ อิฏฺฐกจฺฉทนาทีหิ ฉาทิตํ อวสฺสยนฺติ อตฺโถ ฯ สีมนฺตริกรุกฺโขติ ทวินฺนํ ราชูนํ รชฺชสีมาย ฐิตรุกฺโข ฯ ตตฺถ หิ เตสํ ราชูนํ พลกาโย อุปคนฺตฺวา อนฺตรนฺตรา ยุทฺธํ กเรยฺย โจราปิ ปาริพนฺธิกา[๑] สโมสรนฺตา ภิกฺขุสฺส สุเขน นิสีทิตุํ น เทนฺติ ฯ เจติยรุกฺโข เทวตาธิฏฺฐิโตติ มนุสฺเสหิ สมฺมตรุกฺโข ปูเชตุํ อุปคเตหิ มนุสฺเสหิ อวิวิตฺโต โหติ ฯ นิยฺยาสรุกฺโข สชฺชุลรุกฺขาทิ ฯ วคฺคุลิรุกฺโข วคฺคุลินิเสวิโต ฯ สีมนฺตริกรุกฺขาทโย สปริสฺสยา ทุลฺลภวิเวกา จาติ อาห อิเม รุกฺเข วิวชฺเชตฺวาติ ฯ

ปณฺณสฏนฺติ รุกฺขโต ปติตปณฺณํ ฯ ปฏิจฺฉนฺเน ฐาเน นิสีทิตพฺพํ รุกฺขมูลิกภาวสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถํ ฯ ฉนฺเน วาสกปฺปนา ธมฺมสฺสวนาทีนมตฺถายปิ โหติ ฯ ตสฺมา ชานิตฺวา อรุณํ อุฏฺฐาปิต-มตฺเตติ วุตฺตํ ฯ

[๘๙] อภิณฺหํ ตรุปณฺณวิการสฺส ทสฺสเนนาติ อภิกฺขณํ ตรูสุ ตรูนํ วา ปณฺเณสุ วิการสฺส ขณภงฺคสฺส ทสฺสเนน ฯ เสนาสนมจฺเฉรกมฺมารามตานนฺติ อาวาสมจฺฉริยนวกมฺมรตภาวานํ ฯ เทวตาหีติ รุกฺขเทวตาหิ ฯ ตาปิ หิ รุกฺขฏฺฐวิมาเนสุ วสนฺติโย รุกฺเขสุ วสนฺติ ฯ อยมฺปิ รุกฺเขหิ สหวาสิตา ฯ

วณฺณิโตติ อปฺปานิ เจวาติอาทินา ปสํสิโต ฯ รุกฺขมูล-เสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาติ เอวํ นิสฺสโยติ จ ภาสิโต ฯ อภิรตฺตานิ

๑. ปาริปนฺถิกาติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตรุณกาเล นีลานิ มชฺฌิมกาเล ปณฺฑูนิ ชิณฺณกาเล ปติตานิ มิยนวเสน๑ เอวํ ปสฺสนฺโต ตรุปณฺณานิ ปจฺจกฺขโตเอว นิจฺจสญฺญํ ปนูทติ ปชหติ ฯ อนิจฺจสญฺญาเอวสฺส สณฺฐาติ ฯ ยสฺมา ภควโต ชาติโพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนปรินิพฺพานานิ รุกฺขมูเลเยว ชาตานิ ตสฺมา วุตฺตํ พุทฺธทายชฺชํ รุกฺขมูลนฺติ ฯ

[๙๐] รุกฺขมูลํ ปฏิกฺขิปามีติ เอตฺตเก วุตฺเต ฉนฺนํ อปฺปฏิกฺขิตฺตเมว โหตีติ ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามีติ วุตฺตํ ฯ ธุตงฺคสฺส สพฺพโส ปฏิโยคิปฏิกฺเขเปน หิ สมาทานํ อิชฺฌติ โน อญฺญถาติ ฯ ธมฺมสฺสวนายาติ อิมินาว ธมฺมํ กเถนฺเตนาปิ อุโปสถทิวสาทีสุ สุณนฺตานํ จิตฺตานุรกฺขนตฺถํ เตหิ ยาจิเตน ฉนฺนํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติ ฯ ธมฺมํ ปน กเถตฺวา อพฺโภกาโสว คนฺตพฺโพ ฯ รุกฺขมูลิกสฺสาปิ เอเสว นโย ฯ อุโปสถตฺถายาติ อุโปสถกมฺมาย ฯ อุทฺทิสนฺเตนาติ ปเรสํ อุทฺเทสํ เทนฺเตน ฯ อุทฺทิสาเปนฺเตนาติ สยํ อุทฺเทสํ คณฺหนฺเตน ฯ มคฺคมชฺเฌ จิตํ สาลนฺติ สีหลทีเป วิย มคฺคา อโนกฺกมฺม อุชุกเมว ปวิสิตพฺพํ สาลํ ฯ เวเคน คนฺตุํ น วฏฺฏติ อสารุปฺปตฺตา ฯ ยาว วสฺสุปรมา จตฺวา คนฺตพฺพํ น ตาว ธุตงฺคเภโท โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ

รุกฺขสฺส อนฺโต นาม รุกฺขมูลํ ฯ ปพฺพตสฺส ปน ปพฺภารสทิโส ปพฺพตปเทโส ฯ อจฺฉนฺนมริยาทนฺติ ยถา วสฺโสทกํ อนฺโต น ปวิสติ เอวํ ฉทนสงฺเขเปน อุปริ อกตมริยาทํ ฯ อนฺโต ปน ปพฺภารสฺส วสฺโสทกํ ปวิสติ เจ อพฺโภกาสสงฺเขปเมวาติ ตตฺถ

๑. มิลายนวเสนาติ มญฺเญ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

ปวิสิตุํ วฏฺฏติ ฯ สาขามณฺฑโปติ รุกฺขสาขาหิ วิรพจฺฉนฺนมณฺฑโป ฯ ปีฐฺจปโฐ ขลิตฺถทฺธสาฏโก ฯ ปวิฏฺจรกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ยถา- วุตฺตปพฺภาราทิเก จเปตฺวาติ อธิปฺปาโย ฯ ชานิตฺวาติ ธมฺมสฺสวนาทิ- อตฺถํ ฉนฺนํ รุกฺขมูลํ ปวิสิตฺวา นิสินฺโน อิทานิ อรุโณ อุฏฺจหตีติ ชานิตฺวา ฯ รุกฺขมูเลปิ กตฺถจิ อตฺเถว นิวาสผาสุตาติ สิยา ตตฺถ อาสงฺกปุพฺพโก อาวาสปลิโพโธ ฯ น ปน อพฺโภกาเสติ ฯ

[๘๑] อิเธว อาวาสปลิโพธุปจฺเฉโท อานิสํโส วุตฺโต ฯ ปสํสายานุรูปตาติ อนิเกตาติ วุตฺตปฺปสํสาย อนาลยภาเวน อนุจฺฉ- วิกตา ฯ นิสฺสงฺคตาติ อาวาสปริคฺคหาภาเวน ตตฺถ นิสฺสงฺคตา ฯ อสุกทิสายํ วสนฏฺจานํ นตฺถิ ตสฺมา ตตฺถ คนฺตุํ เนว สกฺกาติ เอทิสสฺส ปริวิตกฺกสฺส อภาวโต จาตุทฺทิโส ฯ มิคภูเตนาติ ปริคฺคหา- ภาเวน มิคสฺส วิย ภูเตน ฯ สิโตติ นิสฺสิโต ฯ วินฺทตีติ ลภติ ฯ

นสุสานนฺติ อสุสานํ ฯ อญฺญฏฺโจ นกาโร ฯ สุสานลกฺขณรหิตํ วสนฏฺจานนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ตตฺถาติ สุสานนฺติ ววฏฺจาปิตมตฺเต ฐาเน น วสิตพฺพํ ฯ น หิ นามมตฺเตน สุสานลกฺขณํ สิชฺฌติ ฯ เตนาห น หีติอาทิ ฯ ฌาปิตกาลโต ปฏฺจาย ฯเปฯ สุสานเมว ฯ ฉเวน สยิตมตฺตาย สุสานลกฺขณปฺปตฺติโต ฉวสยนํ หิ สุสานนฺติ วุจฺจติ ฯ โสสานิเกน นาม อปฺปกิจฺเจน สลฺลหุกวุตฺตินา ภวิตพฺพนฺติ ทสฺเสตุํ ตสฺมึ ปน วสนฺเตนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๘๒] ครุกนฺติ ทุปฺปริหารํ ฯ ตเมว หิ ทุปฺปริหารภาวํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ทสฺเสตุํ ตสฺมาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตฺตถ อุปฺปนฺนปริสฺสยวิฆาตตฺถายาติ สุสานํ นาม มนุสฺสราหเสยฺยกนฺติ โจรา อกตกมฺมาปิ กตกมฺมาปิ โอสรนฺติ ตตฺถ โจเรสุ ภณฺฑสามิเก ทิสฺวา ภิกฺขุสฺส สมีเป ภณฺฑํ ฉฑฺเฑตฺวา ปลาเตสุ มนุสฺสา ภิกฺขุํ โจโรติ คเหตฺวา โปเถยฺยุํ ตสฺมา วิหาเร สงฺฆตฺเถรํ วา โคจรคาเม รฌฺญา นิยุตฺตํ ราชยุตฺตกํ วา อตฺตโน โสสานิกภาวํ ชานาเปตฺวา ยถา ตาทิโส อญฺโญ วา ปริสฺสโย น โหติ ตถา อปฺปมตฺเตน วสิตพฺพํ ฯ จงฺกมนฺตสฺส ยทา อาฬาหนํ อภิมุขํ น โหติ ตทาปิ สํเวคชนนตฺถํ ตตฺถ อตฺตทิฏฺฐิ วิสฺสชฺเชตพฺพาติ ทสฺเสตุํ อฑฺฒกฺขิเกน อาฬาหนํ โอโลเกนฺเตนาติ วุตฺตํ ฯ อุปฺปถมคฺเคน คนฺตพฺพํ อตฺตโน โสสานิกภาวสฺส อปากฏภาวตฺถํ ฯ อารมฺมณนฺติ ตสฺมึ สุสาเน อยํ วมฺมิโก อยํ รุกฺโข อยํ ขาณุโกติอาทินา ทิวาเยว อารมฺมณํ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ ภยานกนฺติ ภยชนกํ วมฺมิกาทิ ฯ เกนจิ เลฑฺฑุปาสาณาทินา อาสนฺเน วิจรนฺตีติ น ปหริตพฺพา ฯ ติลปิฏฺฐํ วุจฺจติ ติปลลํ ฯ มาสมิสฺสํ ภตฺตํ มาสภตฺตํ ฯ คุฬาทีติ อาทิสทฺเทน ติลสงฺคุฬิกาทึ ฆตปูวญฺจ สงฺคณฺหาติ ฯ กุลเคหํ น ปวิสิตพฺพนฺติ เปตธูเมน วาสิตตฺตา ปิสาจานุพนฺธตฺตา จ กุลเคหสฺส อพฺภนฺตรํ น ปวิสิตพฺพํ ฯ

เทวสิกํ ฉวทาโห ธุวทาโห ฯ มตญาตกานํ ตตฺถ คนฺตฺวา เทวสิกํ โรทนํ ธุวโรทนํ ฯ วุตฺตนเยนาติ ญาปิตกาลโต ปฏฺฐายาติ วุตฺตนเยน ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

ปจฺฉิมยาเม ปฏิกฺกมิตุํ วฏฺฏตีติ อิจฺฉิตตฺตา สุสานํ อคตทิวเสติ องฺคุตฺตรภาณกา ฯ สุสาเน นิจฺจกาลํ สีวถิกทสฺสเนน มรณสฺสติปฏิลาโภ ฯ ตโตเอว อปฺปมาทวิหาริตา ฯ ตตฺถ ฉฑฺฑิตสฺส มตกเฬวรสฺส ทสฺสเนน อสุภนิมิตฺตาธิคโม ฯ ตโตเอว กามราควิโนทนํ ฯ พหุลํ สรีรสฺส อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉภาวสลฺลกฺขณโต อภิณฺหํ กายสภาวทสฺสนํ ฯ ตโต มรณสฺสติปฏิลาภโต จ สํเวคพหุลตา ฯ พฺยาธิกานํ ชราชิณฺณานญฺจ มตานํ ตตฺถ ทสฺสเนน อาโรคฺยโยพฺพนชีวิตมทปฺปหานํ ฯ ขุทฺทกสฺส มหโต จ ภยสฺส อภิภวนโต ภยเภรวสหนตา ฯ สํวิคฺคสฺส โยนิโส ปทหนํ สมฺภวตีติ อมนุสฺสานํ ครุภาวนียตา ฯ นิทฺทาคตมฺปีติ สุตฺตมฺปิ สุปินนฺเตปีติ อธิปฺปาโย ฯ

[๘๓] เสนาสนคฺคาหเณ ปเร อุฏฺฐาเปตฺวา คหณํ อิทํ สุนฺทรํ อิทํ น สุนฺทรนฺติ ปริตุลยิตฺวา ปุจฺฉนา โอโลกนา จ เสนาสนโลลุปฺปํ ฯ โตฏฺฐพฺพนฺติ ตุสฺสิตพฺพํ ฯ

วิหารสฺส ปริยนฺตภาเวน ทูเรติ วา พหุนฺนํ สนฺนิปาตฏฺฐานาทีนํ อจฺจาสนฺเนติ วา ปุจฺฉิตุํ น ลภติ ปุจฺฉเนนาปิสฺส ธุตงฺคสฺส สงฺกิลิสฺสนโต ฯ โอโลเกตุนฺติ โลลุปฺปวเสน ปสฺสิตุํ ฯ สจสฺส ตํ น รุจฺจตีติ อสฺส ยถาสนฺถติกสฺส ตํ ยถาคาหิตํ เสนาสนํ อผาสุกภาเวน สเจ น รุจฺจติ ฯ มุทุกสฺส อสติ โรเค ยถาคาหิตํ ปหาย อญฺญสฺส เสนาสนสฺส คหณํ โลลุปฺปํ ฯ มชฺฌิมสฺส คนฺตฺวา โอโลกนา ฯ อุกฺกฏฺฐสฺส ปุจฺฉนา ฯ สพฺเพสมฺปิ อุฏฺฐ-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เปตฺวา คหเณ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ

[๘๔] อุฏฺฐาปนียานมฺปิ อนุฏฺฐาปเนน สพฺรหฺมจารีนํ หิเตสิตาย กรุณาวิหารานุคุณตา ฯ สุนฺทราสุนฺทร วิภาคากรณโต หีนปฺปณีต- วิกปฺปปริจฺจาโค ฯ เตน ตาทิลกฺขณานุคุณตา ฯ ตโตเอว อนุ- โรธวิโรธวิปฺปหานํ ฯ ทฺวารปิทหนํ โอกาสาทานโต ฯ ยถาสนฺถตรา- มตนฺติ ยถาคาหิเต ยถานิทฺทิฏฺเฐ เสนาสเน อภิรติภาวํ ฯ

เสยฺยนฺติ อิริยาปถลกฺขณํ เสยฺยํ ฯ ตปฺปฏิกฺเขเปเนว หิ ตทตฺถา มญฺโจ ภิสีติ เอวมาทิกา เสยฺยา ปฏิกฺขิตฺตาเอว โหติ ฯ เนสชฺชิโกติ จ สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชาเยว วิหริตุํ สีลมสฺสาติ อิมสฺส อตฺถสฺส อิธ อธิปฺเปตตฺตา เสยฺยาเอเวตฺถ ปฏิโยคินี ฯ น อิตเร ตถา อนิฏฺฐตฺตา อสมฺภวโต จ ฯ โกสชฺชปกฺขิโย หิ อิริยาปโถ อิธ ปฏิโยคิภาเวน อิจฺฉิโต น อิตเรน ฯ น จ สกฺกา ฐานคมเนหิ วินา นิสชฺชาเยว ยาเปตุํ ตถา ปวตฺเตตุนฺติ เสยฺยาเอเวตฺถ ปฏิโยคินี ฯ เตนาห เตน ปนาติอาทิ ฯ จงฺกมิตพฺพํ น เนสชฺชิโก อหนฺติ สพฺพรตฺตึ นิสีทิตพฺพํ ฯ อิริยาปถนฺตรานุคฺคหิโต หิ กาโย มนสิการกฺขโม โหติ ฯ

จตฺตาโร ปาทา ปิฏฺฐิอปสฺสโย จาติ อิเมหิ ปญฺจหิ องฺเคหิ ปญฺจงฺโค ฯ จตูหิ อฏฺฏนีหิ ปิฏฺฐิอปสฺสเยน จ ปญฺจงฺโคติ อปเร ฯ อุโภสุ ปสฺเสสุ ปิฏฺฐิปสฺเส จ ยถาสุขํ อปสฺสาย วิหรโต เนสชฺชิกสฺส อเนสชฺชิกโต โก วิเสโสติ คาหํ นิวาเรตุํ อภยตฺเถโร นิทสฺสิโต

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

เถโร อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายีติ ฯ

[๙๕] อุปจฺเฉทิยติ เอเตนาติ อุปจฺเฉทนนฺติ วินิพนฺธุปจฺเฉทสฺส สาธกตมภาโว ทฏฺฐพฺโพ ฯ สพฺพกมฺมฏฺฐานานุโยคสปฺปายตา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิกตา[๑] นิสชฺชาย ฯ ตโตเอว ปาสาทิกอิริยาปถตา ฯ วิริยารมฺภานุกุลตา วิริยสมตาโยชนสฺส อนุจฺฉวิกโต ฯ ตโตเอว สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหนตา ฯ

ปณิธายาติ ฐเปตฺวา ฯ ตนฺนฺติ อุปริมกายํ ฯ วิกมฺเปตีติ จาเลติ ฯ อิจฺฉาวิฆาตํ กโรตีติ อธิปฺปาโย ฯ วตนฺติ ธุตงฺคํ ฯ เสขปุถุชฺชนานํ วเสน สิยา กุสลานิ ฯ ขีณาสวานํ วเสน สิยา อพฺยากตานิ ฯ ตตฺถ เสขปุถุชชนา ปฏิปตฺติปูรณตฺถํ ขีณาสวา ผาสุวิหารตฺถํ ธุตงฺคานิ ปริหรนฺติ ฯ

[๙๖] อกุสลมฺปิ ธุตงฺคนฺติ อกุสลจิตฺเตนาปิ ธุตงฺคเสวนาปิ อตฺถีติ อธิปฺปาโย ฯ ตํ น ยุตฺตํ ฯ เยน อกุสลจิตฺเตน ปพฺพชิตสฺส อารญฺญิกตฺตํ ตํ ธุตงฺคํ นาม น โหติ ฯ กสฺมา ฯ ลกฺขณาภาวโต ฯ ยํ หิ ตํ กิเลสานํ ธุนนโต ธุตสฺส ปุคฺคลสฺส ญาณสฺส เจตนาย วา องฺคตฺตํ น ตํ อกุสลธมฺเมสุ สมฺภวติ ตสฺมา อรญฺญวาสาทิมตฺเตน อารญฺญิกาทโย ตาว โหนฺตุ อารญฺญิกงฺคาทีนิ ปน น โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ น มยนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อิมานีติ ธุตงฺคานิ ฯ วุตฺตํ เหฏฺฐาวจนตฺถนิทฺเทเส ฯ น จ อกุสเลน โกจิ ธุโต นาม โหติ กิเลสานํ

๑. อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิกตฺตาติ เหตุปทํ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ธุนนฏฺเฐนาติ อธิปฺปาโย ฯ ยสฺส ภิกฺขุโน ตานิ สมาทานานิ องฺคานิ ฯ เอเตน ปฐเมนาปิ อตฺถวิกปฺเปน นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺคนฺติ ทสฺเสติ ฯ น จ อกุสลํ กิญฺจิ ธุนาตีติ อกุสลํ กิญฺจิ ปาปํ น จ ธุนาติเอว อปฺปฏิปกฺขโต ฯ เยสนฺติ สมาทานานํ ตํ อกุสลํ ญาณํ วิย องฺคนฺติ กตฺวา ตานิ ธุตงฺคานีติ วุจฺเจยฺยุํ ฯ อิมินา ทุติเยนาปิ อตฺถวิกปฺเปน นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺคนฺติ ทสฺเสติ ฯ นาปิ อกุสลนฺติอาทิตติยตฺถวิกปฺปวเสน โยชนา ฯ ตสฺมาติอาทิ วุตฺตสฺเสวตฺถสฺส นิคมนํ ฯ เยสนฺติ อภยคิริวาสิเก สนฺธายาห ฯ เต หิ ธุตงฺคํ นาม ปญฺญตฺตีติ วทนฺติ ฯ ตถา สติ ตสฺส ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา กิเลสานํ ธุนนฏฺโฐปิ น สิยา สมาทา-ตพฺพตา จาติ เตสํ วจนํ ปาลิยา วิรุชฺฌตีติ ทสฺเสตุํ กุสลตฺติก-วินิมุตฺตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา ปญฺญตฺติปกฺเข เอเต โทสา ทุนฺนิวารา ตสฺมา ตํ เตสํ วจนํ น คเหตพฺพํ ฯ วุตฺตนโย เจตนา-ปกฺโขเยว คเหตพฺโพติ อตฺโถ ฯ ยสฺมา เอเตว ธุตคุณา กุสลตฺติเก ปฐมตฺติยปทสงฺคหิตา ตสฺมา สิยา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา สิยา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา สิยา วิปากธมฺมธมฺมา สิยา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา สิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยา สิยา อสงฺกิลิฏฺฐสงฺกิเลสิกาติ[๑] เอวํ เสสตฺติกทุกปเทหิปิ เนสํ ยถารหํ สงฺคโห วิภาเวตพฺโพ ฯ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๗๑ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา

กามํ สพฺโพปิ อรหา ธุตกิเลโส อิธ ปน ธุตงฺคเสวนามุเขน กิเลเส วิธุนิตฺวา ฐิโต ขีณาสโว ธุตกิเลโส ปุคฺคโลติ อธิปฺเปโต ฯ ตถา สพฺโพปิ อริยมคฺโค นิปฺปริยาเยน กิเลสธุนโน ธมฺโม ฯ วิเสสโต อคฺคมคฺโค ฯ ปริยาเยน ปน วิปสฺสนาญาณาทิ เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน ธุตงฺคเจตนาสมฺปยุตฺตญาณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอวํ ธุตํ ทสฺเสตฺวา ธุตวาเท ทสฺเสตพฺเพ ยสฺมา ธุตวาทเภเทน ธุโต วิย ธุตเภเทน ธุตวาโทปิ ทุวิโธ ตสฺมา เตสํ ตทุภยปฏิปกฺเขปสฺส จ วเสน จตุกฺกเมตฺถ สมฺภวตีติ ตํ ทสฺเสตุํ อตฺถิ ธุโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตยิทนฺติ นิปาโต ฯ ตสฺส โส อยนฺติ อตฺโถติ ฯ

[๘๗] ธุตธมฺมา นามาติ ธุตงฺคเสวนาย ปฏิปกฺขภูตานํ ปาปธมฺมานํ ธุนนวเสน ปวตฺติยา ธุโตติ ลทฺธนามาย ธุตงฺคเจตนาย อุปการกา ธมฺมาติ กตฺวา ธุตธมฺมา นาม ฯ อสมฺปตฺตสมฺปตฺเตสุ ปจฺจเยสุ อลุพฺภนาการน ปวตฺตนโต อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฏฺฐิโย อตฺถโต อโลโภ ฯ ปจฺจยเคธาทิเหตุกานํ โลลตาทีนํ สงฺกิเลสานํ สมฺมเทว ลิขนโต เฉทนโต คณสงฺคณิกาทิเภทโต สํสคฺคโต จิตฺตสฺส วิเวจนโต สลฺเลขตา ปวิเวกตา จ อโลโภ อโมโหติ อิเมสุ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ อนุปตนฺติ ตทนฺโตคธา ตปฺปริยาปนฺนา โหนฺติ ตทุภยสฺเสว ปวตฺติวิเสสภาวโต ฯ อิเมหิ กุสลธมฺเมหิ อตฺถิ อิทมตฺถิ เยน ญาเณน ปพฺพชิเตน นาม ปํสุกูลิกงฺคาทีสุ ปติฏฺฐิเตน ภวิตพฺพนฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ธุตงฺคคุเณ สมาทิยติ เจว ปริหรติ จ ตํ ญาณํ อิทมตฺถิตา ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เตนาห อิทมตฺถิตา ญาณเมวาติ ฯ ปฏิกฺเขปวตฺถูสูติ คหปตีจีวรา-ทีสุ เตหิ เตหิ ธุตงฺเคหิ ปฏิกฺขิปิตพฺพวตฺถูสุ ฯ โลภนฺติ ตณฺหํ ฯ เตเสฺววาติ ปฏิกฺเขปวตฺถูสุเอว ฯ อาทีนวปฏิจฺฉาทกนฺติ อารกฺขทุกฺข-ปราธีนวุตฺติโจรภยาทิอาทีนวปฏิจฺฉาทกํ ฯ อนุญฺญาตานนฺติ สตฺถารา นิจฺฉนฺทราคปริโภควเสน อนุญฺญาตานํ สุขสมฺผสฺสอตฺถรณปาวุรณา-ทีนํ ฯ ปฏิเสวนมุเขนาติ ปฏิเสวนทฺวาเรน ฯ เตน เลเสนาติ อตฺโถ ฯ อติสลฺเลขมุเขนาติ อติวิย สลฺเลขปฏิปตฺติมุเขน ฯ อุกฺกฏฺฐสฺส วฏฺฏ-นกานมฺปิ ปฏิกฺขิปนวเสนาติ อตฺโถ ฯ

[๘๘] สุขุมกรณสนฺนิสฺสโย ราโค ทุกฺขาย ปฏิปตฺติยํ ปติฏฺฐํ น ลภตีติ อาห ทุกฺขาปฏิปทญฺจ นิสฺสาย ราโค วูปสมตีติ ฯ สลฺเลโข นาม สมฺปชานสฺส โหติ สติ สมฺปชญฺเญ โมโห อปฺปติฏฺโฐว อปฺปมาทสพฺภาวโตติ วุตฺตํ สลฺเลขํ นิสฺสาย อปฺป-มตฺตสฺส โมโห ปหียตีติ ฯ เอตฺถาติ เอเตสุ ธุตงฺเคสุ ฯ ตตฺถาติ อรญฺญรุกฺขมูเลสุ ฯ

สีสงฺคานีติ สีสภูตานิ องฺคานิ ฯ ปเรสมฺปิ เกสญฺจิ นานนฺตริย-ตาย สุกรตาย จ สงฺคณฺหนโต อุตฺตมงฺคานีติ อตฺโถ ฯ อสมฺภินฺนงฺคานีติ เกหิจิ สมฺเภทนรหิตานิ ฯ วิสสเยว องฺคานีติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๘๙] กมฺมฏฺฐานํ วฑฺฒติ ราคจริตสฺส โมหจริตสฺส โทส-จริตสฺสาปิ ตํ เอกจฺจํ ธุตงฺคํ เสวนฺตสฺสาติ อธิปฺปาโย ฯ หายติ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

กมฺมฏฺฐานํ สุกุมารภาเวน ลูขปฏิปตฺตึ อสหนฺตสฺส วฑฺฒเตว มหา-ปุริสชาติกสฺสาติ อธิปฺปาโย ฯ น วฑฺฒติ กมฺมฏฺฐานํ อุป-นิสฺสยรหิตสฺส ฯ เอกเมว หิ ธุตงฺคํ ยถา กิเลสธุนนฏฺเฐน เอวํ เจตนาสภาวตฺตา ฯ เตนาห สมาทานเจตนาติ ฯ

เตรสาปิ ธุตงฺคานิ สมาทาย ปริหรนฺตานํ ปุคฺคลานํ วเสน เทฺวจตฺตาลีส โหนฺตีติ วตฺวา ภิกฺขูนํ เตรสนฺนมฺปิ ปริหรณสฺส เอกชฺฌํเยว สมฺภวํ ทสฺเสตุํ สเจ หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เอกปฺปหาเรน สพฺพธุตงฺคานิ ปริภุญฺชิตุํ สกฺโกตีติ วุตฺตํ ฯ กถํ อพฺโภกาเส วิหรนฺตสฺส รุกฺขมูลิกงฺคํ ฯ ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ รุกฺข-มูลิกงฺคํ สมาทิยามีติ วจนโต ฉนฺเน อรุณํ อุฏฺฐาปิตมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชติ น อพฺโภกาเส ตสฺมา เภทเหตุโน อภาเวน ตมฺปิ อโรคเมว ยถาเสนาสนโลลุปฺปสฺส อภาเวน ยถาสนฺถติกงฺคนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อารญฺญิกงฺคํ คณฺหนฺตา โอหีนสิกฺขาปเทน ปฏิกฺขิตฺตํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ อนติริตฺตโภชนสิกฺขาปเทน ปริหายติ ภิกฺขุนิยา อติริตฺตํ กตฺวา ภุญฺชิตุํ น ลภติ ฯ กปฺปิเย จ วตฺถุสฺมึ โลลตํ ปหานาย ธุตงฺคสมาทานํ น อกปฺปิเย ฯ สิกฺขาปเทเนว ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อฏฺเฐว โหนฺติ ภิกฺขุนิยา สงฺกจฺฉิกจีวราทีหิ สทฺธึ ปญฺจปิ ติจีวรสงฺขเมว คจฺฉนฺตีติ กตฺวา ฯ ยถาวุตฺเตสูติ ภิกฺขูนํ วุตฺเตสุ เตรสสุ ติจีวราธิฏฺฐานวินยกมฺมาภาวโต ฐเปตฺวา เตจีวริ-กงฺคํ ทฺวาทส สามเณรานํ ฯ สตฺตาติ ภิกฺขุนีนํ วุตฺเตสุ อฏฺฐสุ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอกํ ปหาย สตฺต ติจีวราธิฏฺฐานวินยกมฺมาภาวโต ฐเปตฺวา เตจีวริกงฺคํ ตีหิ อิมํ อนุวตฺตมานเมว กตฺวา สตฺต สิกฺขมานสามเณรีนนฺติ วุตฺตํ ฯ ปฏิรูปานีติ อุปาสกภาวสฺเสว อนุจฺฉวิกานิ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทส วณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทสวณฺณนา

[๑๐๐] อปฺปิจฺฉตาทีหีติ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิสลฺเลขปวิเวกาปจย วิริยารมฺภาทีหิ ฯ ปริโยทาเตติ สุวิสุทฺเธ นิรุปกฺกิเลเส ฯ อิมสฺมึ สีเลติ ยถาวุตฺเต จตุปาริสุทฺธิสีเล ฯ จิตฺตํ ภาวยนฺติ อิมเมว เทสนํ สนฺธายาห อติสงฺเขปเทสิตตฺตาติ ฯ

[๑๐๑] โก สมาธีติ สรุปฺปปุจฺฉา[๑] ฯ เกนฏฺเฐน สมาธีติ เกน อตฺเถน สมาธีติ วุจฺจติ ฯ สมาธีติ ปทํ กํ อภิเธยฺยตฺถํ นิสฺสาย ปวตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ กติวิโธติ ปเภทปุจฺฉา ฯ

โก สมาธีติ กามญฺจายํ สรุปฺปปุจฺฉา[๑] วิภาควนฺตานํ ปน สรุปฺปวิภาวนํ[๒] วิภาคทสฺสนมุเขเนว โหตีติ วิภาโค ตาว อนวเสสโต ทสฺเสตพฺโพ ตนฺทสฺสเน จ อยมาทีนโวติ ทสฺเสตุํ สมาธิ พหุวิโธติ อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ พหุวิโธติ กุสลาทิวเสน อเนกวิโธ ฯ นานปฺปการโกติ อารมฺมณวิโมกฺขสญฺญามนสิการจฺฉนฺทปณิธิอธิโมกฺขอภินีหารปญฺญานานตฺตาทินา นานปฺปกาโร ฯ น

๑-๑. สรูปปุจฺฉาติ มญฺเญ ฯ ๒. สรูปวิภาวนํ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

สาเธยฺยาติ โลกิยสมาธิภาวนา อิธ อธิปฺเปตฺโต ตญฺจ น สาเธยฺย ฯ ฌานวิโมกฺขาทีสุ หิ สมาธึ อุทฺธริตฺวา ตสฺส ลพฺภมาเนหิ วิภาเคหิ วิสชฺชเน กริยมาเน ฌานวิภงฺคาทีสุ อาคโต สพฺโพ สมาธิปฺปเภโท วิสชฺเชตพฺโพ สิยา ฯ ตถา จ สติ ยฺวายํ โลกิยสมาธิสฺส ภาวนาวิธิ อธิปฺเปโต ตสฺส วิสชฺชนาย โอกาโสว น ภเวยฺย ฯ กิญฺจิ ฯ เยนสฺส ติกจตุกฺกชฺฌานิเกน หีนาทิเภทภินฺเนน ปวตฺติวิภาเคน พฺรหฺมปาริสชฺชาทิวเสน นววิโธ ปญฺจมชฺฌานิเกน เวหปฺผลาทิวเสน ทสวิโธ วา เอกาทสวิโธ วา ภวปฺปเภโท นิปฺปชฺชติ สฺวาสฺส ปวตฺติวิภาโค อยํ โสติ นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมาโน วิกฺเขปาย สิยา ยถาตํ อวิสเย ฯ เตนาห อุตฺตริญฺจ วิกฺเขปาย สํวตฺเตยฺยาติ ฯ กุสลจิตฺเตกคฺคตาติ กุสลา อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา จิตฺเตกคฺคตา ฯ

จิตฺตเจตสิกานํ สมํ อวิสารณวเสน สมฺปิณฺเฑนฺตสฺส วิย อาธานํ สมาธานํ อวิสารลกฺขโณ หิ สมาธิ สมฺปิณฺฑนรโส จ สมฺมา อวิกฺขิปนวเสน อาธานํ สมาธานํ อวิกฺเขปลกฺขโณ วา หิ สมาธิ วิกฺเขปวิทฺธํสนรโส จาติ ฯ สฺวายํ ยสฺมา เอการมฺมเณ จิตฺตสฺส ฐิติเหตุ ตสฺมา ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหตีติ อาห ฯ ตถาเหส จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฏฺฐิตีติ นิทฺทิฏฺโฐ ฯ เอการมฺมณคฺคหณญฺเจตฺถ สมาธิสฺส สนฺตานฏฺฐิติภาวทสฺสนตฺถํ ฯ ตถาหิสฺส อฏฺฐกถายํ ทีปจฺจิฏฺฐิติ นิทสฺสิตา ฯ อานุภาเวนาติ พเลน ฯ ปจฺจย-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภาเวนาติ อตฺโถ ฯ อวิกฺขิปมานาติ น วิกฺขิปมานา วูปสม-มานา ฯ อุปสมปจฺจุปฏฺฐาโน หิ สมาธิ ฯ เอเตนสฺส วิกฺเขป-ปฏิปกฺขตํ ทสฺเสติ ฯ อวิปฺปกิณฺณาติ อวิสฏฺฐา ฯ เอเตน อวิสาร-ลกฺขณตํ ฯ

น วิกฺขิปติ สมฺปยุตฺตา วา น วิกฺขิปนฺติ เอเตนาติ อวิกฺเขโป ฯ โส ลกฺขณํ เอตสฺสาติ อวิกฺเขปลกฺขโณ ฯ วิกฺเขปํ วิทฺธํเสติ ตถา วา สมฺปชฺชตีติ วิกฺเขปวิทฺธํสนรโส ฯ อุทฺธจฺเจ อวิกมฺปนวเสน ปจฺจุปติฏฺฐติ สมฺปยุตฺตานํ วา ตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตีติ อวิกมฺปนปจฺจุปฏฺฐาโน ฯ สุขนฺติ นิรามิสํ สุขํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อวิกฺเขปลกฺขณํ นาม สมาธิสฺส อาเวณิโก สภาโว ฯ น เตนสฺส โกจิ วิภาโค ลพฺภตีติ อาห อวิกฺเขปลกฺขเณน ตาว เอกวิโธติ ฯ

สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมเณ อปฺเปนฺโต วิย ปวตฺตตีติ วิตกฺโก อปฺปนา ฯ ตถาหิ โส อปฺปนา พฺยปฺปนาติ นิทฺทิฏฺโฐ ฯ ตปฺป-มุขตาวเสน ปน สพฺพสฺมึ มหคฺคตานุตฺตเร ฌานธมฺเม อปฺปนาติ อฏฺฐกถาโวหาโร ตถา ตสฺส อนุปฺปตฺติฏฺฐานภูเต ปริตฺตชฺฌาเน อุปจารโวหาโร คามาทีนํ สมีปฏฺฐาเน คามุปจาราทิสมญฺญา วิยาติ อาห อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธติ ฯ อิธ ปน สมาธิวเสน เวทิตพฺพํ ฯ

ลุชฺชนปลุชฺชนฏฺเฐน โลโกติ วุจฺจติ วฏฺฏํ ฯ ตปฺปริยาปนฺนตาย โลเก นิยุตฺโต ตตฺถ วา วิทิโตติ โลกิโย ฯ ตตฺถ อปริยาปนฺน-

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

ตาย โลกโต อุตฺตโร อุตฺติณฺโณติ โลกุตฺตโร ฯ กามญฺเจตฺถ โลกิยสมาธิ ภาเวตพฺพภาเวน คยฺหติ อุภยํ ปน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตโต อิตรํ นิทฺธาเรตุํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธติ วุตฺตํ ฯ

สปฺปีติกนิปฺปีติกวเสนาติ สห ปีติยา วตฺตตีติ สปฺปีติโก ปีติ-สมฺปยุตฺโต ฯ นตฺถิ เอตสฺส ปีตีติ นิปฺปีติโก ปีติวิปฺปยุตฺโต ฯ เตสํ วเสน ฯ

[๑๐๒] สุเขน สห เอกุปฺปาทาทิภาวํ คโตติ สุขสหคโต ฯ สุขสมฺปยุตฺโตติ อตฺโถ ฯ อุเปกฺขาสหคเตปิ เอเสว นโย ฯ อุเปกฺขาติ เจตฺถ อทุกฺขมสุขเวทนา อธิปฺเปตา ฯ สา หิ สุข-ทุกฺขาการปฺปวตฺตึ อุเปกฺขติ มชฺฌตฺตาการสณฺฐิตตฺตา ฯ สุขสห-คตปฺปเทน เจตฺถ สปฺปีติโก นิปฺปีติเกกเทโส จ สงฺคหิโต อุเปกฺขา-สหคตปฺปเทน ปน นิปฺปีติเกกเทโส วาติ อยเมเตสํ ปทานํ วิเสโส ฯ

สภาวโต ปจฺจยโต ผลโต จ มชฺฌิมปณีเตหิ นิหีโน เตสํ วา คุเณหิ ปริหีโนติ หีโน ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีโต ปณีโต ฯ อุภินฺนํ มชฺเฌ ภโว มชฺฌิโม ฯ

สมฺปโยควเสน ปวตฺตมาเนน สห วิตกฺเกน สวิตกฺโก ฯ สห วิจาเรน สวิจาโร ฯ สวิตกฺโก จ โส สวิจาโร จาติ สวิตกฺกสวิจาโร ฯ อาทิสทฺเทน อวิตกฺกวิจารมตฺโต อวิตกฺก-วิจาโร จ คหิโต ฯ ตตฺถ วิจารโต อุตฺตริวิตกฺเกน สมฺปโยคา-ภาวโต อวิตกฺโก จ โส วิจารมตฺโต จาติ อวิตกฺกวิจารมตฺโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิเสสนิวตฺติอตฺโถ วา มตฺตสทฺโท ฯ สวิตกฺกสวิจาโร หิ สมาธิ ฯ วิตกฺกวิสิฏฺเฐน วิจาเรน สวิจาโร ฯ อยํ ปน วิจารมตฺเตน วิตกฺกสงฺขาตวิเสสรหิเตน ตสฺมา อวิตกฺกวิจารมตฺโต ฯ อถวา ฯ ภาวนาย ปหีนตฺตา วิตกฺกาภาเวนายํ วิจารมตฺโต น วิจารโต อญฺญสฺส อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมสฺส กสฺสจิ อภาวาติ ทสฺเสตุํ อวิตกฺกวจเนน วิจารมตฺตปทํ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ ฯ อุภยรหิโต อวิตกฺกาวิจาโร ฯ

ปีติสหคตาทิวเสนาติ ปีติสหคตสุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน ฯ ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ สุขสหคตทุเก วุตฺตนยเมว ฯ

ปฏิปกฺเขหิ สมนฺตโต ขณฺฑิตตฺตา ปริตฺโต ปริตฺตนฺติ วา อปฺปมตฺตกํ วุจฺจติ ฯ อยมฺปิ อปฺปานุภาวตาย ปริตฺโต วิยาติ ปริตฺโต ฯ กิเลสวิกฺขมฺภนโต วิปุลผลโต ทีฆสนฺตานโต จ มหนฺตภาวํ คโต มหนฺเตหิ วา อุฬารจฺฉนฺทาทีหิ คโต ปฏิปนฺโนติ มหคฺคโต ฯ อารมฺมณกรณวเสนาปิ นตฺถิ เอตสฺส ปมาณกรธมฺมา เตสํ วา ปฏิปกฺโขติ อปฺปมาโณ ฯ

ปฏิปชฺชติ ฌานํ เอตายาติ ปฏิปทา ปุพฺพภาคภาวนา ฯ ทุกฺขา กิจฺฉา ปฏิปทา เอตสฺสาติ ทุกฺขาปฏิปโท ฯ ปกติปญฺญาย อภิวิสิฏฺฐตฺตา อภิญฺญา นาม อปฺปนาวหา ภาวนา ปญฺญา ฯ ทนฺธา มนฺทา อภิญฺญา เอตสฺสาติ ทนฺธาภิญฺโญ ฯ ทุกฺขาปฏิปโท จ โส ทนฺธาภิญฺโญ จาติ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺโญ สมาธิ ตทาทิวเสน ฯ จตุกฺกชฺฌานงฺควเสนาติ จตุนฺนํ ฌานานํ องฺคภาว-

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

สมฺปยุตฺตตฺตา ฯ ตนฺติ อริยมคฺคสมาธึ ฯ วิสุนฺติ ปญฺญาภาวนาย วิสุํ กตฺวา น วทาม ฯ

[๑๐๘] กมฺมฏฺฐานภาวนํ ปริพุทฺธติ อุปโรเธติ ปวตฺติตุํ น เทตีติ ปลิโพโธ รการสฺส ลการํ กตฺวา ปริพนฺโธติ อตฺโถ ฯ อุปจฺฉินฺทิตฺวาติ สมาปเนน สงฺคหเณน วา อุปรุนฺธิตฺวา อปลิโพธํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ

อาวสนฺติ เอตฺถาติ อาวาโส ฯ ปริจฺเฉทวเสน เวณิยติ ทิสฺสตีติ ปริเวณํ วิหาเร ภิกฺขูนํ ตํ ตํ วสนฏฺฐานํ ฯ สฺวายํ อาวาโส ฯ นวกมฺมาทีสูติ อาทิสทฺเทน อาวาสสฺส ตทญฺญํ อภิพุทฺธิการณํ สงฺคณฺหติ ฯ การเณนาติ ฉายุทกสมฺปนฺนํ สุลภภิกฺขนฺติ-อาทินา การเณน ฯ อเปกฺขวาติ สาลโย ฯ ตตฺราติ ตสฺมึ ปลิโพธาภาเว ฯ

[๑๐๙] ปาจีนขณฺฑราชินฺติ ปุรตฺถิมทิสายํ ปพฺพตขณฺฑานํ อนฺตเร วนราชิฏฺฐานํ ฯ นามาติ อิมินา ตสฺส ปเทสสฺส อยํ สมญฺญาติ ทสฺเสติ ฯ ปฏิสามิตเมวาติ นิจฺจกาลํ ปฏิสาเมตฺวาว วิหารโต นิกฺขมามีติ ทสฺเสติ ฯ ธาตุนิธานฏฺฐานนฺติ กายพนฺธน-ธมฺมกรกนฺหานสาฏิกอกฺขกธาตุสงฺขาตานํ ปริโภคสรีรธาตูนํ นิทหิ-ตฏฺฐานํ ฯ อีทิสสฺส อยํ เถโร วิย อลคฺคจิตฺตสฺส ฯ เอเตน ภิกฺขุนา นาม อาวาเส เอวรูเปน ภวิตพฺพนฺติ โอวาโท ทินฺโน โหติ ฯ อิโต ปเรสุปิ วตฺถูสุ เอเสว นโย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อปาปีโต ฯ สุภาวิโตติ สุฏฺฐุ ภาวิโต สมฺมเทว ปคุณตํ อุปนีโต ฯ เตนาห วสิปฺปตฺโตติ ฯ ฉนฺทาทีนํ หีนตาทิวเสนาปิ อิเมสํ หีนาทิตา เวทิตพฺพา ฯ ตถาหิ อุฬารปุญฺญผลกามตาวเสน ปวตฺติโต หีโน ฯ โลกิยาภิญฺญาสมฺปาทนาย ปวตฺติโต มชฺฌิโม ฯ วิเวกกามตาย อริยภาเว ฐิเตน ปวตฺติโต ปณีโต ฯ อตฺตหิตาย ภวสมฺปตฺติอตฺถํ ปวตฺติโต วา หีโน ฯ เกวลํ อโลภชฺฌาสเยน ปวตฺติโต มชฺฌิโม ฯ ปรหิตาย ปวตฺติโต ปณีโต ฯ วฏฺฏชฺฌาสเยน วา ปวตฺติโต หีโน ฯ วิเวกชฺฌาสเยน ปวตฺติโต มชฺฌิโม ฯ วิวฏฺฏชฺฌาสเยน โลกุตฺตรปาทกตฺถํ ปวตฺติโต ปณีโต ฯ

สทฺธึ อุปจารสมาธินาติ สพฺเพสมฺปิ ฌานานํ อุปจารสมาธินา สห ฯ วิตกฺกมตฺเตเยว อาทีนวํ ทิสฺวาติ วิตกฺเกเยว โอฬาริกโต อุปฏฺฐหนฺเตน จิตฺตสฺส โขภกรธมฺโม อยนฺติ อาทีนวํ ทิสฺวา วิจารญฺจ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ฯ เตนาห วิจาเร อทิสฺวาติ ฯ ตํ สนฺธายาติ ตํ เอวํ ปฏิลทฺธํ สมาธึ สนฺธาย ฯ เอวํ อวิตกฺกวิจารมตฺโต สมาธีติ ทุติยปทํ วุตฺตํ ฯ

ตีสูติ อาทิโต ตีสุ ฯ เตเสฺววาติ เตสุเอว จตุกฺกปญฺจก-นเยสุ ฯ ตติเย จตุตฺเถติ จตุกฺกนเย ตติเย ปญฺจกนเย จตุตฺเถติ โยเชตพฺพํ ฯ อวสาเนติ ทฺวีสุปิ นเยสุ ปริโยสานชฺฌาเน ยถากฺกมํ จตุตฺเถ ปญฺจเม วา ฯ ปีติสุขสหคโต วาติ เอตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เอตฺถ จ สติปิ ปีติสห-

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

คตสฺสาปิ สมาธิสฺส สุขสหคตตฺเต ตีณิปิ ปทานิ อสงฺกรโต ทสฺเสตุํ นิปฺปีติกสุขโต สปฺปีติกสุขสฺส วิเสสทสฺสนตฺถํ สตฺถุ ปีติตฺติกเทสนาติ นิปฺปีติกสฺเสว สุขสฺส วเสน สุขสหคโต สมาธิ คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อุปจารภูมิยนฺติ อุปจารชฺฌานสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาเท ฯ จิตฺตุปฺปาโท หิ สหชาตธมฺมานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย ภูมีติ วุจฺจติ ฯ สุขภูมิยํ กามาวจเรติอาทีสุ ฯ ปริตฺโต สมาธิ กามาวจรภาวโต ฯ

[๑๐๔] ปฐมสมนฺนาหาโร ภาวนํ อารภนฺตสฺส ปฐวี ปฐวีติ-อาทินา กมฺมฏฺฐาเน ปฐมาภินิเวโส ฯ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารนฺติ นีวรณวิตกฺกวิจารนิกนฺติอาทีนํ วูปสเม ถิรภูตํ กามาวจรชฺฌานํ ฯ ยาว อปฺปนาติ อิมินา ปุพฺพภาคปญฺญา-ยเอว อภิญฺญาภาโว วุตฺโต วิย ทิสฺสตีติ วทนฺติ ฯ อปฺปนาปญฺญา ปน อภิญฺญาว ฯ ยทคฺเคน หิ ปุพฺพภาคปญฺญาย ทนฺธสีฆตา ตทคฺเคน อปฺปนาปญฺญายปีติ ฯ สมุทาจารคฺคหณตายาติ สมุทา-จารสฺส คหณภาเวน ปวตฺติพาหุลฺลโตติ อตฺโถ ฯ อสุขาเสวนาติ กสิรภาวนา ฯ ปลิโพธุปจฺเฉทาทีนีติ อาทิสทฺเทน ภาวนาวิธานา-ปริหาปนาทึ สงฺคณฺหติ ฯ อสปฺปายเสวีติ อุปจาราธิคมโต ปุพฺเพ อสปฺปายเสวิตาย ทุกฺขาปฏิปทา ปจฺฉา อสปฺปายเสวิตาย ทนฺธา-ภิญฺญา โหติ ฯ สปฺปายเสวิโนติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ปุพฺพภาเคติ อุปจารชฺฌานาธิคมโต โอรภาเค ฯ อปรภาเคติ ตโต อุทฺธํ ฯ ตสฺส โวมิสฺสกตาติ โย ปุพฺพภาเค อสปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ
อสปฺปายเสวี ตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา อิตรสฺส สุขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา โหติ เอวํ ปรมจตุตฺถานํ โวมิสฺสกตาย ทุติยตติยาติ อตฺโถ ฯ อกตปลิโพธุปจฺเฉทสฺส สปริพนฺธตาย ปฏิปทา ทุกฺขา โหติ อิตรสฺส สุขา ฯ อสมฺปาทิตอปฺปนาโกสลฺลสฺส ญาณสฺส อวิสทตาย ทนฺธา อภิญฺญา โหติ วิสทตาย ขิปฺปา อภิญฺญา ฯ ตณฺหาอวิชฺชาวเสนาติ ตณฺหาอวิชฺชานํ อภิภวานภิภววเสน ฯ สมถวิปสฺสนาธิการวเสนาติ สมถวิปสฺสนาสุ อสโต สโต จ อธิการสฺส วเสน ฯ ตณฺหาย สมาธิสฺส อุชุปฏิปกฺขตฺตา สา สมถปฏิปทาย ปริพนฺธินีติ อาห ตณฺหาภิภูตสฺส หิ ทุกฺขาปฏิปทา โหตีติ ฯ อภิภโว จสฺสา อิตรกิเลเสหิ อธิกตาย ฯ อนภิภูตสฺส ตณฺหายาติ อธิการโต เวทิตพฺพํ ฯ ตถา อวิชฺชา ปญฺญาย อุชุปฏิปกฺขาติ ตทภิภูตสฺส ทนฺธาภิญฺญตา วุตฺตา ฯ อกตาธิกาโรติ ภวนฺตเร อกตปริจโย ฯ ยถา ปคุณํ กตฺวา วิสฏฺฐคนฺโถ อปฺปมตฺตเกน ปโยเคน สุปฺปวตฺติวาจุคฺคโตว โหติ เอวํ ปุพฺเพ กตปริจยสฺส ภาวนา อปฺปกสิเรเนว อิชฺฌตีติ อาห กตาธิการสฺส สุขาติ ฯ สฺวายํ อกโต กโต จ อธิกาโร สมถนิสฺสิโต ปฏิปทาย วุตฺโต สมาธิปฺปธานตฺตา ปฏิปทาย ฯ วิปสฺสนานิสฺสิโต อภิญฺญาย ญาณปฺปธานตฺตา อปฺปนาย ฯ กิเลสินฺทฺริยวเสนาติ ติกฺขาติกฺขานํ กิเลสินฺทฺริยานํ วเสน ฯ เตนาห ติพฺพกิเลสสฺสาติอาทิ ฯ ตตฺถ กิเลสา กามจฺฉนฺทาทโย ฯ อินฺทฺริยานิ สทฺธาทีนิ ฯ ยถาวุตฺตา

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

ปฏิปทาภิญฺญา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาติ ธมฺมนิทฺเทสมฺปิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานมุเขน ทสฺเสตุํ โย ปุคฺคโลติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๑๐๕] อปฺปคุโณติ น สุภาวิโต วสีภาวํ อปาปิโต ฯ เตนาห อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สกฺโกตีติ ฯ อยํ ปริตฺโตติ อยํ สมาธิ อปฺปานุภาวตาย ปริตฺโต ฯ อวฑฺฒิเตติ เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ น วฑฺฒิเต ฯ ยถาอุปฏฺฐิเต อารมฺมเณ เอกงฺคุลมตฺตมฺปิ หิ วฑฺฒิตํ อปฺปมาณเมวาติ วทนฺติ ฯ ปคุโณ สุภาวิโตติ วตฺวา อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺโกตีติ อิมินา ยถา ปคุโณปิ อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ อสกฺโกนฺโต สมาธิ ปริตฺโตเยว โหติ น อปฺปมาโณ เอวํ ญาณุตฺตรสฺส เอกาสเน-เนว อุปริชฺฌานนิพฺพตฺตเนนาติ สุภาวิโตปิ อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจย-ภาวสงฺขาตาย สุภาวิตกิจฺจสิทฺธาย[๑] อปฺปมาโณเตฺวว วุจฺจติ ฯ อปเร ปน สเจ สุภาวิโต ปคุโณ วสีภาวํ ปตฺโต อุปริชฺฌา-นสฺส ปจฺจโย อโหนฺโตปิ อปฺปมาโณเอว ปมาณกรานํ ราคาทิ-ปฏิปกฺขานํ สุวิทูรภาวโตติ วทนฺติ ฯ วุตฺตลกฺขณโวมิสฺสกตายาติ โย อปฺปคุโณ อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สกฺโกติ วฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต อยํ ปริตฺโต อปฺปมาณารมฺมโณ โย ปน ปคุโณ อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺโกติ อวฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต อยํ อปฺปมาโณ ปริตฺตารมฺมโณติ เอวํ ปฐมจตุตฺถ-สมาธีนํ วุตฺตลกฺขณสฺส โวมิสฺสกภาเวน ทุติยตติยสมาธิสงฺคาหโก

๑. สุภาวิตกิจฺจสิทฺธิยาติ มญฺเญ ฯ วีมํสิตพฺพํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โวมิสฺสกนโย เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๐๖] ตโตติ ตโต ปฐมชฺฌานโต อุทฺธํ ฯ วิรตฺตปฺปีติกนฺติ อติกฺกนฺตปฺปีติกํ วา ชิคุจฺฉิตปฺปีติกํ วา ฯ อวยโว สมุทายสฺส องฺคนฺติ วุจฺจติ เสนงฺครถงฺคนฺติอาทีสุ วิยาติ อาห จตุนฺนํ ฌานานํ องฺคภูตา จตฺตาโร สมาธีติ ฯ หานํ ภชตีติ หานภาคิโย ฯ หานภาโค วา เอตสฺส อตฺถีติ หานภาคิโย ปริหานิโกฏฺฐาสิโกติ อตฺโถ ฯ อาลยสฺส อเปกฺขาย อปริจฺจชนโต ฐิตึ ภชตีติ ฐิติภาคิโย ฯ วิเสสํ ภชตีติ วิเสสภาคิโย ฯ ปจฺจนีกสมุทาจารวเสนาติ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส ปจฺจนีกานํ นีวรณวิตกฺกวิจาราทีนํ ปวตฺติวเสน ฯ ตทนุธมฺมตายาติ ตทนุรูปตาภูตาย สติยา ฯ สณฺฐานวเสนาติ สณฺฐหนวเสน ปติฏฺฐานวเสน ฯ สา ปน ตทสฺสาทสงฺขาตา ตทสฺสาทสมฺปยุตฺตกฺขนฺธสงฺขาตา วา มิจฺฉาสตีติ สมฺโมหวิโนทนิยํ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สาเปกฺขสฺส อุปริวิเสสํ นิพฺพตฺเตตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อวิคตนิกนฺติกา ตํตํปริหรณสตีติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา สติยา วา นิกนฺติยา วาติ วิกปฺปวจนญฺจ ยุตฺตํ โหติ ฯ วิเสสาธิคมวเสนาติ วิเสสาธิคมสฺส ปจฺจยภาววเสน ฯ วิเสสํ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ วิเสสาธิคโม ตสฺส วเสน ฯ นิพฺพิทาสหคต สญฺญามนสิการสมุทาจารวเสนาติ อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมนิพฺพินฺทน ญาณสมฺปยุตฺตสญฺญาย จ อาโภคสฺส จ ปวตฺติวเสน ฯ นิพฺเพธภาคิยตาติ สจฺจานํ นิพฺพิชฺฌนปกฺขิกตา วิปสฺสนาย สํวตฺตตีติ อตฺโถ ฯ กามสห-

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

คตาติ กามารมฺมณา กามสญฺญาหิ วา โวกิณฺณา ฯ อวิตกฺกสห-คตาติ กถนฺนุ โข เม อวิตกฺกํ ฌานํ ภเวยฺยาติ เอวํ อวิตกฺการมฺมณา อวิตกฺกวิสยา ฯ กามญฺจายํ ปฐมสฺส ฌานสฺสาติอาทิโก ปาโฐ ปญฺญาวเสน อาคโต สมาธิสฺสาปิ ปเนตฺถ สงฺคโห อตฺเถวาติ อุทาหรณสฺส สาตฺถกตํ ทสฺเสตุํ ตาย ปน ปญฺญาย สมฺปยุตฺตา สมาธีปิ จตฺตาโร โหนฺตีติ เตสํ วเสน เอวํ วุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ

ภาวนามยสฺส สมาธิสฺส อิธาธิปฺเปตตฺตา อุปจาเรกคฺคตา กามาวจโร สมาธีติ วุตฺตํ ฯ อธิปตึ กริตฺวาติ ฉนฺทวโต เจ สมาธิ โหติ มยฺหํเอว โหตีติ ฉนฺทํ อธิปตึ ฉนฺทํ ธุรํ เชฏฺฐกํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ฯ ลภติ สมาธินฺติ เอวํ ยํ สมาธึ ลภติ อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธิ ฉนฺทาธิปติ สมาธีติ อตฺโถ ฯ เอวํ วิริยสมาธิ-อาทโยปิ เวทิตพฺพา ฯ

[๑๐๗] จตุกฺเกติ จตุกฺกวเสน สมาธิปฺปเภทนิทฺเทเส ฯ อญฺญตฺถ สมฺปโยควเสน วิจาเรน สห วตฺตมาโน วิตกฺโก ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌาเน วิโยชิโตปิ น สุฏฺฐุ วิโยชิโตติ เตน สทฺธึเยว วิจารสมติกฺกมํ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ วิตกฺกวิจาราติกฺกเมน ตติยนฺติ ฯ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา จตุกฺกเภเท วุตฺตํ ทุติยํ ฌานนฺติ โยชนา ฯ ปญฺจฌานงฺควเสนาติ ปญฺจนฺนํ ฌานานํ องฺคภาววเสน ฯ สมาธิสฺส ปญฺจวิธตา เวทิตพฺพา ฯ

วิภงฺเคติ ฌาณวิภงฺเค ฯ ตตฺถ หิ ฌานวิโมกฺขสมาธิ-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สมาปตฺตีนํ สงฺกิเลสโวทานนฺติ เอตฺถ สงฺกิเลสนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ หานภาคิโย ธมฺโมติ อปฺปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิอนุปกฺขนฺทนํ ฯ วิเสสภาคิโย ธมฺโมติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิอนุปกฺขนฺทนํ ฯ เตนาห ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภินฺติอาทิ ฯ ตสฺสตฺโถ อปฺปคุณสฺส ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภินฺติ ฯ ตํ ตโต วุฏฺฐิตํ อารมฺมณวเสน กามสหคตา หุตฺวา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ โจเทนฺติ ตุทนฺติ ฯ ตสฺส กามานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา หายติ ตสฺมา หานภาคินี ปญฺญา ฯ อวิตกฺกสหคตาติ อวิตกฺกํ ทุติยํ ฌานํ สนฺตโต ปณีตโต มนสิกโรโต อารมฺมณวเสน อวิตกฺกสหคตา สมุทาจรนฺติ ฯ ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐิตํ ทุติยชฺฌานาธิคมตฺถาย โจเทนฺติ ตุทนฺติ ตสฺส ทุติยชฺฌานานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน ปฐมชฺฌานปญฺญา วิเสสภูตสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปฺปตฺติยา ปทฏฺฐานตาย วิเสสภาคินี ปญฺญา ฯ ตํสมฺปยุตฺโต สมาธิ อิธาธิปฺเปโต ฯ อิมินา นเยนาติ อิมินา ปฐมชฺฌาเน วุตฺเตน วิธินา ฯ ทุติยชฺฌานาทีสุปิ หานภาคิยธมฺโม วิเสสภาคิยธมฺโม จ เวทิตพฺโพ ฯ

อริยมคฺคสมฺปยุตฺโตติ โลกุตฺตรอปฺปมาณอปริยาปนฺนคฺคหเณน โลกิเยหิ อสาธารณโต สปฺปีติกาทิคฺคหเณน สาธารณโต จ อริยมคฺคสมฺปยุตฺโต สมาธิ วุตฺโต ฯ ภาวิโตว โหติ ปญฺญาย

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

สมฺปยุตฺตตฺตา ฯ ตนฺติ อริยมคฺคสมาธึ ฯ วิสุนฺติ ปญฺญาภาวนาย วิสุํ กตฺวา น วทาม ฯ

[๑๐๘] กมฺมฏฺฐานภาวนํ ปริพุทฺธติ อุปโรเธติ ปวตฺติตุํ น เทตีติ ปลิโพโธ รการสฺส ลการํ กตฺวา ปริพนฺโธติ อตฺโถ ฯ อุปจฺฉินฺทิตฺวาติ สมาปเนน สงฺคหเณน วา อุปรุนฺธิตฺวา อปลิโพธํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ

อาวสนฺติ เอตฺถาติ อาวาโส ฯ ปริจฺเฉทวเสน เวณิยติ ทิสฺสตีติ ปริเวณํ วิหาเร ภิกฺขูนํ ตํ ตํ วสนฏฺฐานํ ฯ สฺวายํ อาวาโส ฯ นวกมฺมาทีสูติ อาทิสทฺเทน อาวาสสฺส ตทญฺญํ อภิพุทฺธิการณํ สงฺคณฺหติ ฯ การเณนาติ ฉายุทกสมฺปนฺนํ สุลภภิกฺขนฺติ-อาทินา การเณน ฯ อเปกฺขวาติ สาลโย ฯ ตตฺราติ ตสฺมึ ปลิโพธาภาเว ฯ

[๑๐๙] ปาจีนขณฺฑราชินฺติ ปุรตฺถิมทิสายํ ปพฺพตขณฺฑานํ อนฺตเร วนราชิฏฺฐานํ ฯ นามาติ อิมินา ตสฺส ปเทสสฺส อยํ สมญฺญาติ ทสฺเสติ ฯ ปฏิสามิตเมวาติ นิจฺจกาลํ ปฏิสาเมตฺวาว วิหารโต นิกฺขมามีติ ทสฺเสติ ฯ ธาตุนิธานฏฺฐานนฺติ กายพนฺธน-ธมฺมกรกนฺหานสาฏิกอกฺขกธาตุสงฺขาตานํ ปริโภคสรีรธาตูนํ นิทหิ-ตฏฺฐานํ ฯ อีทิสสฺส อยํ เถโร วิย อลคฺคจิตฺตสฺส ฯ เอเตน ภิกฺขุนา นาม อาวาเส เอวรูเปน ภวิตพฺพนฺติ โอวาโท ทินฺโน โหติ ฯ อิโต ปเรสุปิ วตฺถูสุ เอเสว นโย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๑๑๐] กุลนฺติ กุลคฺคหเณน กุลมนุสฺสานํ คหณํ คามคฺคหเณน คามวาสินํ วิย ฯ อุปฏฺฐากกุลมฺปีติ ปิสทฺเทน ปเคว ญาติกุลนฺติ ทสฺเสติ ฯ

อุทฺเทสตฺถนฺติ อุทฺทิสาปนตฺถํ ปาจํ อุทฺทิสาเปตฺวา สชฺฌายิตุนฺติ อตฺโถ ฯ อิเธวาติ อิมสฺมึเยว ปเทเส ยตฺถกตฺถจิ วิหาเรติ อตฺโถ ฯ ตํ วิหารนฺติ ตํ โกรนฺทกวิหารํ ฯ อุปคโตติ วสฺสํ อุปคโต ฯ สทาติ คตกาลโต ปฏฺติ วิเสสโต ปวาริตทิวสโต ปฏฺฐาย สพฺพทา ทิวเส ทิวเส ฯ ปริเทวมานาติ ตนฺตํ วิปฺปลปนวเสน วิวิธํ ปริเทวนฺตี ฯ สพฺพํ ปวุตฺตินฺติ อตฺตนา ตตฺถ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย ปจฺจาสมาคมปริโยสานํ ทหรสฺส สพฺพํ ปวุตฺตึ ฯ กายสกฺขินฺติ ปสฺส อิมนฺติ สมฺมุขา ปฏิคฺคาหกํ กตฺวา ฯ รถวินีตปฏิปทนฺติ ทสกถาวตฺถุกิตฺตนปุพฺพิกํ รถวินีตุปมาหิ วิภาวิตํ รถวินีตสุตฺเต อาคตํ สตฺตวิสุทฺธิปฏิปทํ ฯ นาลกปฏิปทนฺติ โมเนยฺยนฺเต อุปญฺญิสฺสนฺติอาทินา[๑] สตฺถารา นาลกตฺเถรสฺส เทสิตปฏิปทํ ฯ ตุวฏฺฏกปฏิปทนฺติ มูลํ ปปญฺจสงฺขายาติอาทินา[๒] ภควตา เทสิตปฏิปทํ ฯ ตตฺถ หิ ยถากฺกมํ

น มุนิ คามมาคมฺม กุเลสุ สหสา จเร
ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ น วาจํ ปยุตฺตํ ภเณ[๓]
คาเม จ นาภิสชฺเชยฺย ลาภกมฺยา ชนํ น ลปเยยฺยาติ[๔]

๑. ขุ. สุ. ๒๕/๔๗๐ ฯ ๒. ขุ. สุ. ๒๕/๕๑๓ ฯ ๓. ขุ. สุ. ๒๕/๔๗๑ ฯ
๔. ขุ. สุ. ๒๕/๕๑๖ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

เอวมาทิกา ปรมปฺปิจฺฉกถา อาคตา ฯ จตุปจฺจยสนฺโตสภาวนารามตา-ทีปกนฺต จีวราทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ สนฺโตสสฺส ภาวนารามตาย จ ปกาสกํ ฯ

[๑๑๑] ลพฺภตีติ ลาโภ ฯ เตนาห จตฺตาโร ปจฺจยาติ ฯ มหาปริวาเรติ วิปุลปริวาเร ฯ ปิณฺฑปาตํ ตาว ททนฺตา พุทฺธปูชา-ปตฺตจีวราทีนิ ตสฺส ปริวารานิ กตฺวา เทนฺติ ฯ ตถา จีวราทิ-ทาเนปิ ฯ พาหุลฺลิกปิณฺฑปาติกาติ ปิณฺฑปาติกา หุตฺวา ปจฺจยพาหุลฺลิกา ฯ วทนฺตีติ ปุริมทิวเส ภิกฺขาย อาหิณฺฑนกาเล ยถาสุตํ วทนฺติ ฯ นิจฺจพฺยาวโฏ อุปาสกาทีนํ สงฺคณฺหเน ฯ

[๑๑๒] ตสฺสาติ คณสฺส ฯ โสติ คณปลิโพโธ ฯ เอวนฺติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน ฯ คณวาจกสฺส ปริเยสนมฺปิ ลหุกเมว อิจฺฉิตพฺพนฺติ อาห โยชนโต ปรํ อคนฺตฺวาติ ฯ อตฺตโน กมฺมนฺติ สมณธมฺมมาห ฯ

กตากเตติ กเต จ อกเต จ กมฺเม ชานนวเสน อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิตพฺพํ ฯ กตากเตติ วา อปฺปเก จ มหนฺเต จ ปกเต ยถา ผลาผเลติ ฯ สเจ พหุํ อวสิฏฺฐนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ภารหารา สงฺฆกิจฺจปริณายกา ฯ

[๑๑๓] ปพฺพชฺชาเปกฺโขติ สีหฬทีเป กิร กุลทารกานํ ปพฺพชฺชา อาวาหวิวาหสทิสา ตสฺมา ตํ ปริจฺฉินฺนทิวสํ อติกฺกเมตุํ น สกฺกา ฯ สเจ ตํ อลภนฺโต น สกฺโกติ อธิวาเสตุนฺติอาทินา สมาปเนน

ปลิโพธุปจฺเฉโท วุตฺโต ฯ พฺยติเรกโต ปน สเจ ตํ อลภนฺโต น สกฺโกติ อธิวาเสตุํ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺโมว กาตพฺโพติ อยมตฺโถ ทสฺสิโตติ สงฺคหเณน ปลิโพธุปจฺเฉโท เวทิตพฺโพ ฯ เอส นโย เสเสสุปิ ฯ

ตถาติ ยถา อุปชฺฌาโย คิลาโน ยาวชีวํ อุปฏฺฐาตพฺโพ ตถา อุปสมฺปาทิตอนฺเตวาสิโก อตฺตโน กมฺมวาจํ วตฺวา อุปสมฺปาทิโต ฯ

[๑๑๔] โยโกจิ โรโคติ มูลภูโต อนุพนฺโธ วา อตฺตโน อุปฺปนฺโน ฯ อนมตคฺเคติ อนุอนุมตคฺเค อนาทิมติ ฯ

คนฺโถติ อิมินา คนฺถปลิโพโธ อิธ วุตฺโตติ อาห ปริยตฺติปริหรณนฺติ ฯ สชฺฌายาทีหีติ สชฺฌายธารณปริจยปริปุจฺฉาทีหิ ฯ อิตรสฺสาติ อพฺยาวฏสฺส ฯ

ยสฺส คนฺถธุรํ วิสฺสชฺเชตฺวา จิตฺตสฺสาปิ คนฺโถ วตฺตเตว น ตสฺส คนฺโถ ปลิโพโธ ยถา ตมฺหิ ตมฺหิ วตฺถุมฺหิ อาคตเถรานํ นาปิ สพฺเพน สพฺพํ อคนฺถปฺปสุตสฺส ฯ มชฺฌิมปณฺณาสโก อาคจฺฉติ สุตฺตปฺปเทสานํ วารานญฺจ สทิสตาย พฺยามุยฺหนฺโต ฯ ปุน น โอโลเกสฺสามีติ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คนฺถธุรํ วิสฺสชฺเชมีติ อตฺโถ ฯ

[๑๑๕] คามวาสิกตฺเถเรหีติ อนุราธปุรวาสีหิ ฯ อนุคฺคเหตฺวาติ อคฺคเหตฺวา ตตฺถ ปริจยํ อกตฺวา ฯ ปญฺจนิกายมณฺฑเลติ ทีฆาคมาทิเก ปญฺจนิกาเย สิกฺขิตปริสาย ฯ ปริวตฺเตสฺสามีติ วณฺณยิสฺสามิ ฯ สุวณฺณเภรินฺติ เสฏฺฐเภรึ ฯ กตมาจริยานํ อุคฺคโหติ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

กตเมสํ อาจริยานํ อุคฺคโห ฯ เกน ปริวตฺติยตีติ อธิปฺปาโย ฯ อาจริยมคฺโคติ อาจริยานํ กถามคฺโค ฯ อตฺตโน อาจริยานนฺติ อตฺตโน กเถตุํ ยุตฺตานํ อาจริยานํ ฯ สุวินิจฺฉิตา สพฺพา ติปิฏกปริยตฺติ เอกสฺมึ อตฺถีติ สพฺพปริยตฺติโก เตปิฏโกติ อตฺโถ ฯ ปีเจ นิสินฺโน ตโต โอตริตฺวา ภูมิยํ ตฏฺฏิกาย นิสีทิตฺวา ฯ คตกสฺสาติ ปฏิปตฺติคมเนน คตสฺส ทิฏฺฐสจฺจสฺส ฯ จีวรํ ปารุปิตฺวาติ อาจริยสฺส อปจิติทสฺสนตฺถํ ปริมณฺฑลํ จีวรํ ปารุปิตฺวา ฯ สาเถยฺยาภาวโต อุชุ ฯ การณาการณสฺส ชานนโต อาชานีโย ฯ

[๑๑๖] โปถุชฺชนิกาติ ปุถุชฺชเน ภวา ฯ ทุปฺปริหารา พหุปริสฺสยตาย ฯ ตถาหิ สา อุตฺตานเสยฺยกทารโก ตรุณสสฺสํ จ นิทสฺสิตา ฯ วิปสฺสนาย ปลิโพโธ สมถยานิกสฺส น วิปสฺสนายานิกสฺส ฯ8 เยภุยฺเยน หิ ฌานลาภี สมถยานิโกว โหติ วิปสฺสนาสุขโต ฯ อิตเรนาติ สมถตฺถเกน ฯ อวเสสา นว ปลิโพธา ฯ

กมฺมฏฺฐาเน นิยุตฺโต กมฺมฏฺฐานิโก ภาวนมนุยุญฺชนฺโต ฯ เตน กมฺมฏฺฐานิเกน ฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวาติ อิมสฺมึ วิหาเร สพฺเพ ภิกฺขูติ เอวํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ฯ สหวาสีนํ มุทุจิตฺตตนฺติ อตฺตนิ มุทุจิตฺตตํ ชเนติ ฯ อยญฺจ สหวาสีนํ จิตฺตมทฺทวชนนาทิอตฺโถ มนุสฺสานํ ปิโย โหตีติ· อาทินยปฺปวตฺเตน เมตฺตานิสํสสุตฺเตน ทีเปตพฺโพ ฯ อโนลีนวุตฺติโก โหติ สมฺมาปฏิปตฺติยํ ฯ ทิพฺพานิปิ อารมฺมณานิ

๑. องฺ. เอกาทสก. ๒๔/๓๗๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปเคว อิตรานิ ฯ สพฺพตฺถ สพฺพสฺมึ สมณกรณีเย สพฺพสฺมึ วา กมฺมฏฺฐานานุโยเค ปุพฺพาเสวนวเสน อตฺถยิตพฺพํ ฯ โยคสฺส ภาวนาย อนุยุญฺชนํ อนุโยโค ฯ ตเทว กรณียฏฺเฐน กมฺมํ ตสฺส โยคานุโยค-กมฺมสฺส ฐานํ นิพฺพตฺติเหตุ ฯ นิจฺจํ ปริหริตพฺพตฺตาติ สพฺพตฺถก-กมฺมฏฺฐานํ วิย เอกทาว อนุยุญฺชิตฺวา สพฺพกาลํ ปริหรณียตฺตา อนุยุญฺชิตพฺพตฺตา ฯ

[๑๑๗] เอวมาทิคุณสมนฺนาคตนฺติ ปิยภาวาทีหิ คุเณหิ สมฺปนฺนํ ฯ กลฺยาณมิตฺโต หิ สทฺธาสมฺปนฺโน โหติ สีลสมฺปนฺโน สุตสมฺปนฺโน จาคสมฺปนฺโน วิริยสมฺปนฺโน สติสมฺปนฺโน สมาธิสมฺปนฺโน ปญฺญา-สมฺปนฺโน ฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธึ กมฺมผลญฺจ เตน สมฺมาสมฺโพธิยา เหตุภูตํ สตฺเตสุ หิเตสิตํ น ปริจฺจชติ ฯ สีลสมฺปตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ ครุภาวนีโย โจทโก ปาปครหี วตฺตา วจนกฺขโม ฯ สุตสมฺปตฺติยา สจฺจปฏิจฺจ-สมุปฺปาทาทิสํยุตฺตานํ คมฺภีรานํ กถานํ กตฺตา โหติ ฯ จาคสมฺปตฺติยา อปฺปิจฺโฉ โหติ สนฺตุฏฺโฐ ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ ฯ วิริยสมฺปตฺติยา อารทฺธวิริโย โหติ อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติยํ ฯ สติสมฺปตฺติยา อุปฏฺฐิตสติ โหติ ฯ สมาธิสมฺปตฺติยา อวิกฺขิตฺโต สมาหิตจิตฺโต ฯ ปญฺญาสมฺปตฺติยา อวิปรีตํ ปชานาติ ฯ โส สติยา กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมนฺเนสมาโน ปญฺญาย สตฺตานํ หิตาหิตํ ยถาภูตํ ชานิตฺวา สมาธินา ตตฺถ เอกคฺคจิตฺโต

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

หุตฺวา วิริเยน สตฺเต อหิตา นิเสเธตฺวา หิเต นิโยเชติ ฯ เตน วุตฺตํ ปิโย ฯเปฯ นิโยชเยติ เอวมาทิคุณสมนฺนาคตนฺติ ฯ ตํ ปน กลฺยาณมิตฺตํ ปรมฺกํสคตํ ทสฺเสตุํ มมญฺหีติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๑๑๘] การณภาวํ โยคกมฺมสฺส ปกาเสติ อตฺตานํ ปฏิปตฺติยา อโมฆภาวทสฺสเนน สมุตฺเตชนาย สมฺปหํสนาย จ ฯ นนุ กเถติ ปเวณิปาลนตฺถนฺติ อธิปฺปาโย ฯ เอวรูโปติ เปสโล หุตฺวา พหุสฺสุโต ฯ ตนฺติธโรติ สุตฺตธโร ฯ ตตฺถ เกหิจิปิ อสํหิโร ฯ วํสานุรกฺขโกติ พุทฺธานุพุทฺธวํสสฺส อนุรกฺขโก ฯ ปเวณิปาลโกติ ปเวณิยา อาจริยุคฺคหณสฺส อนุปาลโก ฯ อาจริยมติโกติ อาจริยมติยํ นิยุตฺโต ตสฺสา อนติวตฺตนโต ฯ น อตฺตโน มตึ ปกาเสติ กเถตีติ นอตฺตโนมติโก อตฺตโน มตึ ปคฺคยฺห วตฺตา น โหตีติ อตฺโถ ฯ ปุพฺเพ วุตฺตขีณาสโวติอาทิ เอกจฺจขีณาสวโต พหุสฺสุโต กมฺมฏฺฐานทาเน เสยฺโยติ ทสฺสนตฺถํ อารทฺธํ ฯ

ตตฺถ ปุพฺเพ วุตฺตขีณาสวาทโยติ ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโมติอาทินา วุตฺตขีณาสวาทิกา ฯ อุคฺคหปริปุจฺฉานํ วิโสธิตตฺตาติ อุคฺคเหตพฺพโต อุคฺคโหติ ลทฺธนามาย กมฺมฏฺฐานุปการาย ปาลิยา ตทตฺถปริปุจฺฉนโต ปริปุจฺฉาติ ลทฺธสมญฺญาย อตฺถสํวณฺณนาย จ วิเสสโต โสธิตตฺตา นิคฺมฺพํ นิชฺฏํ กตฺวา คหิตตฺตา ฯ อิโตจิโตจ สุตฺตํ การณญฺจ สลฺลกฺเขตฺวา ปญฺจสุปิ นิกาเยสุ อิโตจิโตจ ตสฺส ตสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส อนุรูปํ สุตฺตปทํ เจว สุตฺตานุคตํ ยุตฺติญฺจ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สุฏฺฐุ อุปลกฺเขตฺวา ฯ สปฺปายาสปฺปายํ โยเชตฺวาติ ยสฺส กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขติ ตสฺส อุปการานุปการํ ยุตฺติมคฺคเนน โยเชตฺวา สมาทาย วา สมฺมเทว หทเย ฐเปตฺวาติ อตฺโถ ฯ มหามคฺคํ ทสฺเสนฺโตติ กมฺมฏฺฐานวิธึ มหามคฺคํ กตฺวา ทสฺเสนฺโต ฯ สพฺพตฺถาติ ตตฺถ ตตฺถ วิหาเร ฯ วตฺตปฏิปตฺตึ กุรุมาเนนาติ ปวิฏฺฐกาเล อาคนฺตุกวตฺตํ นิกฺขมนกาเล คมิกวตฺตนฺติ ยถารหํ ตนฺตํ วตฺตํ ปูเรนฺเตน ฯ สพฺพปาริหาริยเตลนฺติ สพฺเพสํ องฺคานํ สพฺเพสํ วา ภิกฺขูนํ อตฺถาย ปริหริตพฺพเตลํ ฯ ฐเปมีติ อนุชานาปนํ ฯ ยนฺตํ สมฺมาวตฺตํ ปญฺญตฺ- ตนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ เอกทิวสํ สายํ วิสชฺชิเตนาปีติ โยชนา ฯ อาโรเจตพฺพํ อาคมนการณํ ฯ สปฺปายเวลา สรีรจิตฺตานํ กลฺลสมโย ฯ

[๑๑๙] สนฺตาเน ราคสฺส อุสฺสนฺนภาเวน จรณํ ปวตฺติ ราคจริยา ฯ สา สสฺสตาทโย วิย ทฏฺฐพฺพา ฯ ตถา โทสจริยาทโย ฯ สํสคฺโค สมฺปโยคารหวเสน เวทิตพฺโพ ยถา ราคโมหจริยา โทสโมหจริยาติอาทิ ฯ สนฺนิปาโต เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาวเสน ยถา ราคโทสจริยา ราคโทสโมหจริยาติอาทิ ฯ อิมาเอว หิ สนฺธาย อปราปิ จตสฺโสติ วุตฺตํ ฯ ตถาติ ยถา ราคาทีนํ ตถา สทฺธาทีนํ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน สทฺธาพุทฺธิจริยา สทฺธาวิตกฺกจริยา พุทฺธิวิตกฺก- จริยา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺกจริยาติ อิมา อปราปิ จตสฺโส ฯ

[๑๒๐] เอวนฺติ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน ฯ สํสคฺคนฺติ สํสชฺชนํ มิสฺสีกรณํ ราคสทฺธาจริยา โทสสทฺธาจริยาติอาทินา ฯ อเนกาติ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

เตสฏฺฐี ตโต อติเรกาปิ วา ฯ ตา ปน อสมฺโมหนฺเตน สํยุตฺตสุตฺต-ฏีกายํ วิตฺถารโต ทสฺสิตาติ ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพา ฯ ปกตีติ อิมินา อสติปฏิปกฺขภาวนาย ตตฺถ ตตฺถ สนฺตาเน จริยาย สภาว-ภูตตํ ทสฺเสติ ฯ อุสฺสนฺนตา อญฺญธมฺเมหิ ราคาทีนํ อธิกตา ยโต ราคจริตาทีนํ ปจฺจยสมวาเย ราคาทโย พลวนฺโต โหนฺติ อภิณฺหญฺจ ปวตฺตนฺติ ฯ ตาสํ วเสนาติ ฉนฺนํ มูลจริยานํ วเสน ฯ ฉเฬว ปุคฺคลา โหนฺติ อญฺญถา อเนเก ปุคฺคลา สิยุํ ตถา จ สติ อธิปฺเปตตฺถ-สิทฺธิ จ น สิยาติ อธิปฺปาโย ฯ สทฺธา พลวตี โหติ ราคุสฺสนฺเน สนฺตาเน ตทนุคุณสฺส ธมฺมสฺส นิโยคโต อธิกภาวสมฺภวโต ฯ เตนาห ราคสฺส อาสนฺนคุณตฺตาติ ฯ สิเนหปริเยสนาปริจฺจชเนหิ สภาคธมฺมตฺตาติ อตฺโถ ฯ สภาโค หิ ทูเรปิ อาสนฺเนเยวาติ สภา-คตาลกฺขณมิธ อาสนฺนคฺคหณํ ฯ ตตฺถ สทฺธาย สินิยฺหนํ ปสาทวเสน อกาลุสฺสิยํ อลูขตา ราคสฺส มนรญฺชนวเสน สทฺธาย ปริเยสนํ อธิมุจฺจนวเสน ตนฺนินฺนตา ราคสฺส ตณฺหายนวเสน สทฺธาย อปริจฺจชนํ โอกปฺปนวเสน อนุปกฺขนฺทนํ ราคสฺส อภิสงฺควเสนาติ เอวํ ภินฺนสภาวานมฺปิ เตสํ ยถา อลูขตาทิสามญฺเญน สภาคตา เอวํ ตํสมงฺคีนมฺปิ ปุคฺคลานนฺติ อาห ราคจริตสฺส สทฺธาจริโต สภาโคติ ฯ ปญฺญา พลวตี โหติ โทสุสฺสนฺเน สนฺตาเน ตทนุคุณสฺส ธมฺมสฺส นิโยคโต อธิกภาวสมฺภวโต ฯ เตนาห โทสสฺส อาสนฺน-คุณตฺตาติ ฯ อนลฺลิยนปริเยสนปริวชฺชเนหิ สภาคธมฺมตฺตาติ อตฺโถ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตตฺถ ปญฺญาย อารมฺมณสฺส อนลฺลิยนํ ตสฺส ยถาสภาวาว-
โพธวเสน วิสํสฏฺฐตา ฯ โทสสฺส ปน พฺยาปชฺชนวเสน ปญฺญาย
ปริเยสนํ ยถาภูตโทสปวิจโย โทสสฺส อภูตโทสนิชิคิสฺส[๑] ปญฺญาย
ปริวชฺชนํ นิพฺพินฺทนาทิวเสน ญาณุตฺราโส โทสสฺส อหิตาธานวเสน
ฉฑฺฑนนฺติ เอวํ ภินฺนสภาวานมฺปิ เตสํ ยถา อนลฺลิยนาทิสา-
มญฺเญน สภาคตา เอวํ ตํสมงฺคีนมฺปิ ปุคฺคลานนฺติ อาห โทส-
จริตสฺส พุทฺธิจริโต สภาโคติ ฯ อนฺตรายกรา วิตกฺกาติ มิจฺฉา-
วิตกฺกา มิจฺฉาสงฺกปฺปา อุปฺปชฺชนฺติ โมหุสฺสนฺเน สนฺตาเน ตทนุคุณสฺส
ธมฺมสฺส เยภุยฺเยน ปวตฺติสมฺภวโต ฯ ตถา วิตกฺกสฺส ลหุปริ-
วิตกฺกนํ ฯ เตนาห โมหสฺส อาสนฺนลกฺขณตฺตาติ ฯ อนวฏฺฐานา-
จญฺจลภาเวหิ สภาคธมฺมตฺตาติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ วิตกฺกสฺส อนวฏฺฐานํ
ปริกปฺปวเสน วิปฺผารตาย โมหสฺส สมฺมุฬฺหตาวเสน พฺยากุลตาย
ตถา วิตกฺกสฺส ลหุปริวิตกฺกเนน ตทงฺคจลตาย จญฺจลตา โมหสฺส
อโนคาฬฺหตายาติ เอวํ ภินฺนสภาวานมฺปิ เตสํ ยถา อนวฏฺฐานาทิ-
สามญฺเญน สภาคตา เอวํ ตํสมงฺคีนมฺปิ ปุคฺคลานนฺติ อาห โมห-
จริตสฺส วิตกฺกจริโต สภาโคติ ฯ

[๑๒๑] ตณฺหา ราโคเยว สภาวโต ตสฺมา ราคจริยา-
วินิมุตฺตา ตณฺหาจริยา นตฺถีติ อตฺโถ ฯ ตํสมฺปยุตฺโตติ เตน ราเคน
สมฺปยุตฺโต ฯ โทสาทโย วิย เตน วิปฺปยุตฺโต นตฺถีติ อธิปฺปาโย ฯ
ตทุภยนฺติ ตณฺหามานทฺวยํ ฯ นาติวตฺตตีติ สภาวโต สมฺปโยควเสน

๑. อภูตโทสนิชิคีสสฺสาติ มญฺเญ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

จ น อติกฺกมิตฺวา วตฺตติ ฯ กามญฺเจตฺถ ยถา ราคโทเสหิ สมฺปโยควเสน สห วตฺตมานสฺส อุสฺสนฺนตาวเสน วิสุํ จริยาภาโว น เกวลํ โมหสฺเสว ตถา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺกานํ เอวํ ราเคน สติปิ สมฺปโยเค มานสฺสาปิ วิสุํ จริยาภาโว ยุตฺโต สิยา เอวํ สนฺเตปิ ราคปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาวิชฺชานํ วิย อนุสยฏฺโฐ อิเมสํ ราคาทีนํเยว อาเวณิโก จริยฏฺโฐติ ฯ นตฺเถว มานจริยา ยโต จริยา ปกตีติ วุตฺตํ ปกติ จ สภาโวติ ฯ เอเตเนว ทิฏฺฐิยาปิ วิสุํ จริยาภาวาภาโว สํวณฺณิโตติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน โมห-จริยนฺโตคธาว ทิฏฺฐิจริยาติ ทสฺเสตุํ โมหนิทานตฺตา จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ จสทฺเทน สมฺปโยคํ สมุจฺจิโนติ โมหนิทานตฺตา โมหสมฺปยุตฺตตฺตา จาติ ฯ

กึ สปฺปายนฺติ กีทิสํ เสนาสนาทิสปฺปายํ ฯ ปุพฺพาจิณฺณํ ปุริมชาตีสุ อาจริตํ ฯ เอกจฺเจติ อุปติสฺสตฺเถรํ สนฺธายาห ฯ เตน หิ วิมุตฺติมคฺเค ตถา วุตฺตํ ฯ ปุพฺเพ กิราติ กิรสทฺโท อรุจิสูจนฏฺโฐ ฯ อิฏฺฐปฺปโยโค มนาปกิริยา ฯ สุภกมฺมพหุโล เยภุยฺเยน โสภณ-กมฺมการี ฯ น สพฺเพ ราคจริตาเอว โหนฺติ อลุทฺธานมฺปิ ปุพฺเพ อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุลตาสมฺภวโต สคฺคา จวิตฺวา อิธุปปตฺติ-สมฺภวโต๔ จ ฯ เอเตน อสติ ปุพฺพเหตุนิยาเม ยถาวุตฺตการณมตฺเตน น เตสํ ลุทฺธตา ลุทฺธภาวเหตุกา จ ราคจริยาติ อิมมตฺถํ ทสฺเสติ ฯ อิตเรติ เฉทนาทิกมฺมพหุลา นิรยาทิโต อิธุปปนฺนา จ น สพฺเพ โทส-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โมหจริตาเอว โหนฺตีติ โยชนา ฯ อิธาปิ ยถาวุตฺตการณสฺส โกธน-ภาเว มุฬฺหภาเว จ อเนกนฺติกตฺตา โทสโมหจริตตายปิ อเนกํสิกตา เวทิตพฺพา ฯ ธาตูนํ อุสฺสทนิยาโม ยทิ ปมาณโต โส นตฺถิ ฯ อถวา ฯ สามตฺถิยโต โสปิ เอกํสิโก น อุปลพฺภตีติ ทสฺเสนฺโต อาห ยถาวุตฺเตเนว นเยน อุสฺสทนิยโม นาม นตฺถีติ ฯ ตตฺถ ยถาวุตฺเต-เนวาติ ทฺวินฺนํ ปน ธาตูนนฺติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรเนว ฯ โทสนิยเมติ เสมฺหาทิโทสาธิกตาย ราคาทิจริโต โหตีติ โทสวเสน จริยานิยเม ฯ เสมฺหาธิโก ราคจริโตติ วตฺวา ปุน เสมฺหาธิโก โมหจริโตติ วาตาธิโก โมหจริโตติ วตฺวา ปุน วาตาธิโก ราคจริโตติ วุตฺตตฺตา ตมฺปิ โทสวเสน นิยมวจนํ ปุพฺพาปรํ วิรุทฺธเมว ฯ อปริจฺฉินฺน-วจนนฺติ ปริจฺเฉทการิกาย ปญฺญาย น ปริจฺฉินฺทิตฺวา วุตฺตวจนํ อนุปปริกฺขิตวจนนฺติ อตฺโถ ฯ

[๑๒๒] อุสฺสทกิตฺตเนติ วิปากกถายํ คหิตอุสฺสทกิตฺตเน ฯ ปุพฺพเหตุนิยาเมนาติ ปุริมภเว ปวตฺตโลภาทิเหตุนิยาเมน ฯ นิยาโมติ จ เตสํเยว โลภาทีนํ ปฏินิยโต ลุพฺภนาทิสภาโว ทฏฺฐพฺโพ ฯ โลโภ อุสฺสโท เอเตสนฺติ โลภุสฺสทา อุสฺสนฺนโลภา โลภาธิกาติ อตฺโถ ฯ อโมหุสฺสทา จาติ เอตฺถ จสทฺโท สมฺปิณฺฑนฏฺโฐ ฯ เตน เย อิเม โลภุสฺสทตาทีนํ ปจฺเจกํ โวมิสฺสกโต จ จุทฺทสปฺปเภทา อิจฺฉิตา เต อนวเสสโต สมฺปิณฺเฑติ ยถาวุตฺเตสุ ฉเสฺวว เตสํ อนฺโตคธตฺตา ฯ ผลภูตา เจตฺถ โลภุสฺสทตาทโย ทฏฺฐพฺพา ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

อิทานิ ตํ เนสํ โลภุสฺสทตาทีนํ ปจฺเจกํ โวมิสฺสกตาทิวิภาเคน ทสฺเสตุํ ยสฺส หีติอาทิ อารทฺธํ ฯ กมฺมายูหนกฺขเณติ กมฺมกรณ- เวลายํ ฯ โลโภ พลวาติ โลโภ ตชฺชายํ ปจฺจยสามคฺคิยํ สามตฺถิยโต อธิโก โหติ ฯ อโลโภ มนฺโทติ ตปฺปฏิปกฺโข อโลโภ ทุพฺพโล ฯ กถํ ปเนเต โลภาโลภา อญฺญมญฺญํ อุชุวิปจฺจนีกภูตา เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺตีติ ฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺตีติ ฯ นิกนฺติกฺขณํ ปน อายูหนปกฺขิยเมว กตฺวา เอวํ วุตฺตํ ฯ เอเสว นโย เสเสสุปิ ฯ ปริยาทาตุนฺติ อภิภวิตุํ น สกฺโกติ ฯ โย หิ เอวํ สุนฺทรํ เอวํ วิปุลํ เอวํ มหคฺฆญฺจ น สกฺกา ทาตุนฺติอาทินา อมุตฺตจาคตาทิวเสน ปวตฺตาย เจตนาย สมฺปยุตฺโต อโลโภ โส สมฺมเทว โลภํ ปริยาทาตุํ น สกฺโกติ ฯ โทสโมหานํ อนุปฺปตฺติยา ตาทิสปจฺจยลาเภน จ อโทสาโมหา พลวนฺโต ฯ ตสฺมาติ โลภา- โทสาโมหานํ พลวภาวโต อโลภโทสโมหานญฺจ ทุพฺพลภาวโตติ วุตฺตเมว การณํ ปจฺจามสติ ฯ โสติ ตํสมงฺคี ปุคฺคโล ฯ เตน กมฺเมนาติ เตน โลภาทิอุปนิสฺสยตฺตา กุสลกมฺมุนา ฯ สุขสีโลติ สขิโล ฯ ตเมวตฺถํ อกฺโกธโนติ ปริยาเยน วทติ ฯ ปุริมนเยเนวาติ ปุพฺเพ วุตฺตนยานุสาเรน ฯ มนฺทา อโลภาโทสา โลภโทเส ปริยาทาตุํ น สกฺโกนฺติ อโมโห ปน พลวา โมหํ ปริยาทาตุํ สกฺโกตีติ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ วาเร ยถารหํ อติเทสตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ทุฏฺโฐติ โกธโน ฯ ทนฺโธติ มนฺทปญฺโญ ฯ สีลโกติ สุขสีโล ฯ เอตฺถ จ โลภวเสน โทส-

โมหโลภโทสโลภโมหโทสโมหโลภโทสโมหวเสนาติ ตโย เอกกา ตโย ทุกา เอโก ติโกติ โลภาทิอุสฺสทวเสน อกุสลปกฺเขเยว สตฺตวารา ตถา กุสลปกฺเข อโลภาทิอุสฺสทวเสนาติ จุทฺทสวารา ลพฺภนฺติ ฯ

[๑๒๓] ตตฺถ อโลภโทสาโมหา อโลภาโทสโมหา อโลภโทสโมหา พลวนฺโตติ อาคเตหิ กุสลปกฺเข ตติยทุติยปฐมวาเรหิ โทสุสฺสทโมหุสฺสทโทสโมหุสฺสทวารา คหิตาเอว โหนฺติ ตถา อกุสลปกฺเข โลภาโทสโมหา โลภโทสโมหา โลภาโทสาโมหา พลวนฺโตติ อาคเตหิ ตติยทุติยปฐมวาเรหิ อโทสุสฺสทอโมหุสฺสทอโทสาโมหุสฺสทวารา คหิตาเอวาติ อกุสลกุสลปกฺเขสุ ตโย ตโย วาเร อนฺโตคเธ กตฺวา อฏฺเฐว วารา ทสฺสิตา ฯ เย ปน อุภเยสํ มิสฺสตาวเสน โลภาโลภุสฺสทวาราทโย อปเร เอกูนปญฺญาสวารา ทสฺเสตพฺพา เต อลพฺภนโตเอว น ทสฺสิตา ฯ น หิ เอกสฺมึ สนฺตาเน อนฺตเรน อวตฺถนฺตรํ โลโภ จ พลวา อโลโภ จาติอาทิ ยุชฺชติ ฯ ปฏิปกฺขวเสน วา หิ เอเตสํ พลวทุพฺพลภาโว สหชาตธมฺมวเสน วา ฯ ตตฺถ โลภสฺส ตาว ปฏิกฺขวเสน อโลเภน อนภิภูตตาย พลวภาโว ฯ ตถา โทสโมหานํ อโทสาโมเหหิ ฯ อโลภาทีนํ ปน โลภาทิอภิภวนโต สพฺเพสญฺจ สมานชาติยมภิภุยฺย ปวตฺติวเสน สหชาตธมฺมโต พลวภาโว ฯ เตน วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ โลโภ พลวา อโลโภ มนฺโท อโทสาโมหา พลวนฺโต โทสโมหา มนฺทาติ ฯ โส จ เนสํ มนฺทพลวตาภาโว ปุริมุปนิสฺสยโต ตถา อาสยสฺส ปริภาวิตตาย เวทิตพฺโพ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

โย ลุทฺโธติ วุตฺโตติ โย อุสฺสทกิตฺตเน ลุทฺโธติ วุตฺโต ฯ อยํ อิธ จริยาวิจาเร ราคจริโต เวทิตพฺโพ ฯ ทุฏฺฐทนฺธาติ ทุฏฺโฐ ทนฺโธติ จ วุตฺโต ฯ ยถากฺกมํ โทสโมหจริตา ฯ ปญฺญวาติ สาติสยํ สปฺปญฺโญ ยโต สทฺธาวิตกฺเกสุ วิชฺชมาเนสุปิ พุทฺธิจริโตติ วุจฺจติ ฯ อโลภาโทสานํ พลวภาโว สทฺธุปนิสฺสยตาย วินา น โหตีติ อาห อลุทฺธาทุฏฺฐา ปสนฺนปกติตาย สทฺธาจริตาติ ฯ อยญฺจ นโย สาธารณโต วุตฺโตติ ฯ นิพฺพตฺติตปุพฺพเหตุนิยามวเสเนว พุทฺธิ-จริตาทิเกปิ ทสฺเสตุํ ยถา วาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ อโมหปริวาเรนาติ อโมหปริกฺขิตฺเตน ฯ อุปนิสฺสยโต สมฺปโยคโต จ ปญฺญาย อภิสงฺขเตนาติ อตฺโถ ฯ เสสปทตฺตเยปิ เอเสว นโย ฯ โลภาทินา โวมิสฺสปริวาเรนาติ เอตฺถ โลภโมหาทินา อญฺญมญฺญอวิรุทฺธโวมิสฺสปริวาเรนาติ อตฺโถ ฯ อวิโรโธ จ ยุคคฺ-คาหวเสน อปฺปวตฺติยา เวทิตพฺโพ ฯ ตถาหิ สทฺธานุสารีธมฺมา-นุสารีโคตฺตานิ อญฺญมญฺญมฺปิ ภินฺนสภาวาเนว ฯ เอกํเสน จ มิสฺสกจริยาปิ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพา ปุพฺพเหตุนิยาเมน จริยาสิทฺธิโต ฯ ตถา เจว อุสฺสทกิตฺตนํ ปวตฺตํ ยถารหํ โลภาโลภาทีนํ วิปากสฺส ปจฺจยภาวโต ฯ เตนาห ปฏิสมฺภิทามคฺเค คติสมฺปตฺติยา ญาณ-สมฺปยุตฺเต กตเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ เตน วุจฺจติ กุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาต-ปจฺจยา โหนฺติ เตน วุจฺจติ อกุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา ปฏิ-สนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู อพฺยากตา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ เตน วุจฺจติ นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺจยาปิ นามรูปนฺติอาทิ[๑] ฯ ปุพฺพเหตุนิยาเมน จ ยถา ติเหตุกสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติกํ น ตถา ทุเหตุกสฺส ฯ ยถา จ ทุเหตุกสฺส อิติ กตฺตพฺพตา เนปกฺกํ น ตถา อเหตุกสฺส ฯ เอวํ โลภุสฺสทาทโย ปุคฺคลา ราคจริตาทโย โหนฺตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติ ฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคมนวเสน ทสฺเสตุํ เอวํ โลภาทีสูติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ ปุจฺฉาวจเน ฯ นโยติ ชานนนโย ฯ ปุคฺคลา-ธิฏฺฐาเนน วุตฺโตปิ อตฺโถ ธมฺมมุเขเนว ปญฺญายตีติ ธมฺมาธิฏฺฐาเน-นาห จริยาโย วิภาวเยติ ฯ

[๑๒๔] ปกติคมเนนาติ อกิตฺติเมน สภาวคมเนน ฯ จาตุ-ริเยนาติ จาตุรภาเวน สิงฺคาเรน ฯ อุกฺกุฏิกนฺติ อสมฺผุฏฺฐมชฺฌํ ฯ ขณนฺโต วิยาติ ภูมึ ขณนฺโต วิย ฯ อนุกฑฺฒิตนฺติ ปาทนิกฺเขปสมเย กฑฺฒนฺโต วิย ปาทํ นิกฺขิปติ เตนสฺส ปทํ อนุกฑฺฒิตํ ปจฺฉโต อญฺฉิตํ โหติ ฯ ปริพฺยากุลายาติ ปริโต อาลุฬิตาย ฯ ฉมฺภิโต วิยาติ วิตฺถายนฺโต วิย ฯ ภีโต วิยาติ เกจิ ฯ

สหสานุปีฬิตนฺติ อคฺคปาเทน ปณฺหิยา จ สหสาว สนฺนิ-

๑. ขุ. ปฏิสมฺภิทา. ๓๑/๔๐๗-๘ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

รุชฺฌิตํ ฯ วิวฏจฺฉทสฺสาติ วินิวฏจฺฉทนสฺส ปหีนกิเลสสฺส ฯ อิทมีทิสํ ปทนฺติ ภควโต ปทํ ทิสฺวา วทติ ฯ

ปาสาทิกนฺติ ปสาทาวหํ ฯ มธุราการนฺติ อิฏฺฐาการํ ฯ ถทฺธาการนฺติ ถมฺภิตาการํ ฯ อตรมาโนติ นตรมาโน สณิกนฺติ อตฺโถ ฯ สโมธายาติ สมฺมเทว โอธาย อวิกฺขิปิตฺวา ฯ นิปชฺชิตฺวาติ กายปฺปสารณลกฺขณาย นิปชฺชาย เสยฺยาย นิปชฺชิตฺวา ฯ สยติ นิทฺทายติ ฯ ปกฺขิตฺตกาโยติ อวิกฺขิตฺตกาโย อวโส วิย สหสา ปติตกาโย ฯ ทุสฺสณฺฐานนฺติ วิรูปสนฺนิเวสํ ฯ วิกฺขิตฺตกาโยติ อิโตจิโตจ ขิตฺตองฺคปจฺจงฺโค ฯ

[๑๒๕] สมฺปริวตฺตกนฺติ สมฺปริวตฺติตฺวา ฯ อาโลฬยมาโน วาลิกากจวรานิ อากุลยนฺโต ฯ นิปุณ มธุร สม สกฺกจฺจการี ตีสุ โกสลฺลํ สุนฺทรํ อวิสมํ อภิสงฺขารํ จ กรณสีโล ฯ คาฬฺห ถทฺธวิสมการีติ ถิรํ อสิถิลํ วิสมญฺจ กรณสีโล ฯ อปริจฺฉินฺนํ อปรินิฏฺฐิตํ ฯ

มุขปูรกนฺติ มุขสฺส ปูรณํ มหนฺตํ ฯ อรสปฏิสํเวทีติ น รสปฏิสํเวที ฯ ภาชเน สิตฺถานิ ฉฑฺเฑนฺโตติ โภชนภาชเน สิตฺถานิ ฉฑฺเฑนฺโต ฯ มุขํ มกฺเขนฺโตติ พหิ มุขํ มกฺเขนฺโต ฯ

[๑๒๖] กิลนฺตรูโป วิยาติ ตสฺส อสหเนน เขทปฺปตฺโต วิย ฯ อญฺญาณุเปกฺขายาติ อญฺญาณภูตาย อุเปกฺขาย ฯ อญฺญาณสงฺขาตาย อุเปกฺขายาติ เกจิ ฯ มายาทีสุ ฯ สนฺตโทสปฏิจฺฉาทน-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ลกฺขณา มายา ฯ อสนฺตคุณปกาสนลกฺขณํ สาเถยฺยํ ฯ อุณฺณติลกฺขโณ มาโน ฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนามุเขน ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญุตาลกฺขณา ปาปิจฺฉตา ฯ สนฺตคุณสมฺภาวนามุเขน ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญุตาลกฺขณา มหิจฺฉตา ฯ สกลาเภน อสนฺตุสฺสนลกฺขณา อสนฺตุฏฺฐิตา ฯ วิชฺฌนฏฺเฐน สิงฺคํ สิงฺคารตานาคริกภาวสงฺขาตํ กิเลสสิงฺคํ ฯ อตฺตโน สรีรสฺส จีวราทิปริกฺขารสฺส จ มณฺฑนวเสน ปวตฺตํ โลลุปฺปํ จาปลฺยํ ฯ เอวมาทโยติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน อหิริกาโนตฺตปฺปมทปฺปมาทาทโย สงฺคยฺหนฺติ ฯ ปราปราธสฺส อุปนยฺหนลกฺขโณ อุปนาโห ฯ ปเรสํ คุณมกฺขนลกฺขโณ มกฺโข ฯ ปรสฺส คุเณ ทสฺเสตฺวา อปเนนฺโต วิย ยุคฺคคาหลกฺขโณ ปลาโส ฯ ปรสมฺปตฺติอุสฺสุยฺยนลกฺขณา อิสฺสา ฯ อตฺตสมฺปตฺตินิคุยฺหนลกฺขณํ มจฺฉริยํ ฯ อิธ อาทิสทฺเทน โทวจสฺสตาปาปมิตฺตตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯh

อนุสฺสาหสํหนนํ ถีนํ ฯ อรติวิฆาโต มิทฺธํ ฯ เจตโส อวูปสโม อุทฺธจฺจํ ฯ วิปฺปฏิสาโร กุกฺกุจฺจํ ฯ สํสโย วิจิกิจฺฉา ฯ อโยนิโส ทฬฺหคฺคาโห อาทานคฺคาหิตา ฯ คหิตสฺส มิจฺฉาคาหสฺส ทุพฺพิเวจิยตา ทุปฺปฏินิสฺสคฺคิตา ฯ อิธ อาทิสทฺเทน มุฏฺฐสจฺจอสมฺปชญฺญาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๑๒๗] มุตฺตจาคตาติ วิสฏฺฐจาคตา นิสฺสงฺคปริจฺจาโค ฯ ยถา มายาทโย ตถา ปวตฺตา อกุสลกฺขนฺธา ตถา อริยานํ ทสฺสน-

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

กามตาทโย ตถา ปวตฺตา กุสลกฺขนฺธา เวทิตพฺพา ฯ ปสาทนียฏฺฐานํ นาม วตฺถุตฺตยํ ฯ

สํเวชนียฏฺฐานานิ ชาติอาทีนิ ฯ กุสลานุโยเคติ กุสลธมฺมภาวนาย ฯ เอวญฺจ เอวญฺจ กริสฺสามีติ กิจฺจานํ รตฺติภาเค ปริวิตกฺกนํ รตฺติธูมายนา ฯ ตถาวิตกฺกิตานํ เตสํ ทิวสภาเค อนุฏฺฐานํ ทิวาปชฺชลนา ฯ หุราหุรํ ธาวนาติ อิโต จิโตจ ตตฺถ ตตฺถ อารมฺมเณ จิตฺตโวสฺสคฺโค ฯ เตเนวาห อิทํ ปุเร จิตฺตมจาริ จาริกํ เยนิจฺฉกํ ยตฺถกามํ ยถาสุขนฺติ[๑] จิตฺตมสฺส วิธาวตีติ[๒] จ ฯ

ธมฺมปฺปวตฺติทสฺสนาทีสุ จ ปาลิยํ อฏฺฐกถายญฺจ อนาคตเมวาติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ สพฺพาการนาติ วุตฺตํ ฯ กิญฺจิ กิญฺจิ อาคตมฺปิ อตฺเถวาติ หิ อธิปฺปาโย ฯ น สารโต ปจฺเจตพฺพนฺติ วตฺวา ตตฺถ การณํ ทสฺเสนฺโต ราคจริตสฺส หีติอาทิมาห ฯ อปฺปมาทวิหารีโนติ ตตฺถ วินิธายภาวปฏิปชฺชเนน อปฺปมาทการิโน ฯ ภินฺนลกฺขณา อิริยาปถาทโยติ จาตุริเยน อจาตุริเยน สณิกํ สหสา จ คมนาทโย ฯ น อุปฺปชฺชนฺตีติ น ยุชฺชนฺติ ฯ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพนฺติ ธมฺมปฺปวตฺติอาทึ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพํ สปฺปายํ หิตํ กิเลสวิฆาตีติ อตฺโถ ฯ

อโธตเวทิกนฺติ อปริสุทฺธปริกฺเขปเวทิกํ ฯ ภุมฺมฏฺฐกนฺติ ภูมิตเลเยว อุปฏฺฐหิตํ อุปริมตลรหิตํ ฯ เอกโต โอณตสฺส ปพฺพตปาทสฺส

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๕๘ ฯ ๒. สํ. สคาถก ๑๕/๕๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เหฏฺฐาภาโค อกตภิตฺติภูมิปริกมฺโม อกฏฺฐปพฺภาโร ฯ ชตุกาภริตนฺติ อโธมุขาหิ โอลมฺพมานมุขาหิ ขุทฺทกวคฺคุลีหิ ปริปุณฺณํ ฯ โอลุคฺค-วิลุคฺคนฺติ ฉินฺนภินฺนํ ฯ อุชฺชงฺคลํ ลูขทฺวสรํ[1] ฉายูทกรหิตํ ฯ สีห-พฺยคฺฆาทิภเยน สาสงฺกํ ฯ ทุรูปนฺติ วิรูปํ ฯ ทุพฺพณฺณนฺติ อสุนฺทร-วณฺณํ ทุสฺสณฺฐานํ วา ฯ ชาลากาเรน กตปูวํ ชาลปูวํ ฯ สาณิ วิย ขรสมฺผสฺสนฺติ สาณิผลโก วิย ทุกฺขสมฺผสฺสํ ฯ ภาริกภาเวน อนฺตรนฺตรา ตุนฺนกรเณน จ กิจฺฉปริหรณํ ฯ อาณิคณฺฐิกาหโตติ อาณินา คณฺฐิยา จ ปหตโสโภ ฯ อิทํ ราคจริตสฺส สปฺปายํ ฯ เอวมสฺส กิเลสสมุทาจาโร น โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ เอเสว นโย เสเสสุปิ ฯ

[๑๒๘] ทิสามุขนฺติ ทิสาภิมุขํ ฯ อพฺโภกาสาภิมุขนฺติ อธิปฺ-ปาโย ฯ มหากสิณนฺติ มหนฺตํ กสิณมณฺฑลํ ฯ เสสํ เสนาสนาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ โมหจริตสฺส ตํ โทสจริตสฺส วุตฺตสทิสเมว ฯ วิตกฺก-วิธาวนสฺเสว ปจฺจโย โหติ ยถา ตํ อายสฺมโต เมฆิยตฺเถรสฺส ฯ ทรีมุเขติ ปพฺพตวิวเร ฯ ปริตฺตนฺติ สุปฺปสราวมตฺตํ ฯ ปเภท-ปริจฺเฉทโต นิทานปริจฺเฉทโต วิภาวนปริจฺเฉทโต สปฺปายปริจฺเฉทโตติ ปจฺเจกํ ปริจฺเฉทสทฺโท โยเชตพฺโพ ฯ วิภาวนาติ อยํ ราคจริโตติ-อาทินา ชานนวิภาวนา ฯ

[๑๒๙] เอกจฺจกสิณานุสฺสติฏฺฐานมตฺตสฺส ปสงฺเคน กถิตตฺตา วุตฺตํ น จ ตาว จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพากาเรน อาวีกตนฺติ ฯ

[1] ลูขทฺวสนฺติ มญฺเญ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

สงฺขาตนิทฺเทสโตติ สงฺขาตานํ จตฺตาลีสายาติ สงฺขฺยาตวเสน คหิตานํ อุทฺทิฏฺฐานํ นิทฺเทสโต ฯ เอตฺถ เอตฺตกานิ อุปจารชฺฌานาวหานิ เอตฺตกานิ อปฺปนาฌานาวหานีติ อุปจารปฺปนาวหโต ฯ เอตฺตกานิ เอกชฺฌานิกานิ เอตฺตกานิ ทุกติกชฺฌานิกานิ เอตฺตกานิ สกลชฺฌานิกานีติ ฌานปฺปเภทโต ฯ เอเตสุ องฺคสมติกฺกโม เอเตสุ อารมฺมณสมติกฺกโมติ เอวํ สมติกฺกมโต ฯ เอตฺตกาเนตฺถ วฑฺเฒตพฺพานิ เอตฺตกานิ น วฑฺเฒตพฺพานีติ วฑฺฒนาวฑฺฒนโต ฯ อารมฺมณโตติ สภาวธมฺมนิมิตฺตนวตฺตพฺพวเสน จลิตาจลิตวเสน จ อารมฺมณวิภาคโต ฯ ภูมิโตติ กามาวจราทิภูมิวิภาคโต ฯ คหณโตติ ทิฏฺฐาทิวเสน คหณวิภาคโต ฯ ปจฺจยโตติ อารุปฺปาทีนํ ยถารหํ ปจฺจยภาวโต ฯ จริยานุกุลโตติ ราคจริยาทีนํ อนุกุลภาวโต ฯ กมฺมฏฺฐานานีติ อารมฺมณภาเวน โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานานิ ฯ

[๑๓๐] จตุกฺกชฺฌานิกาติ จตุพฺพิธรูปาวจรชฺฌานวนฺโต เตสํ อารมฺมณภูตาติ อตฺโถ ฯ จตุกฺกนยวเสน เจตํ วุตฺตํ ฯ

ติกจตุกฺกชฺฌานิเกสูติ ติกชฺฌานิเกสุ ปุริเมสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ จตุกฺกชฺฌานิเกสุ อานาปานกสิเณสุ ฯ เสเสสูติ วุตฺตาวเสเสสุ เอกวีสติยา กมฺมฏฺฐาเนสุ ฯ

[๑๓๑] ทิพฺพจกฺขุนา ทิฏฺฐหทยรูปสฺส สตฺตสฺส จิตฺตํ อาทิกมฺมิโก เจโตปริยญาเณน ปริจฺฉินฺทิตุํ สกฺโกติ น อิตรสฺสาติ กสิณผรณํ เจโตปริยญาณสฺสาปิ ปจฺจโย โหติ ฯ เตน วุตฺตํ ปรสตฺตา-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นญฺจ เจตสา จิตฺตมญฺญาตุํ สมตฺโถ โหตีติ ฯ โอกาเสน ปริจฺฉินฺ-นตฺตาติ อตฺโถ จิโตกาเสน ปริจฺฉินฺนตฺตา ฯ ตถา อุคฺคหโกสลฺลสฺส สมฺปาทิตตฺตา ปริจฺฉินฺนาการเนว ตานิ อุปติฏฺฐนฺติ ตสฺมา นตฺถ-วฑฺฒนาติ[๑] อธิปฺปาโย ฯ สเจ ปน โกจิ วฑฺเฒยฺย น เตน โกจิ คุโณติ ทสฺเสนฺโต อาห อานิสํสาภาวา จาติ ฯ เตสุ ปนาติอาทินา ตเมว อานิสํสาภาวํ วิวรติ ฯ ยสฺมา วฑฺฒิเตสุ กุณปราสิเยว วฑฺฒติ อวฑฺฒิเตปิ กามราควิกฺขมฺภนา โหติเยว ตสฺมา อานิสํสา-ภาโว ฯ วิภูตาติ วิปุลารมฺมณตาย สุปากฏา วฑฺฒิตนิมิตฺตตาย อปฺปมาณารมฺมณภาเวน ปริพฺยตฺตาติ อตฺโถ ฯ เกวลนฺติ สกลํ อนวเสสํ ปจฺจึ ฯ อิมนฺติ วจนํ อุปฏฺฐานาการน วุตฺตํ ฯ น นิมิตฺตสฺส วฑฺฒเนนาติ อธิปฺปาโย ฯ ลาภิตฺตาติ สาติสยํ ลาภิตาย อุกฺกํสคตวสีภาวโตติ อตฺโถ ฯ

เถโร หิ ปรมาย วสิปฺปตฺติยา อสฺสมณฺฑเล อสฺสํ สาเรนฺโต วิย ยตฺถ ตตฺถ นิสินฺโนปิ จิโตปิ ตํ ฌานํ สมาปชฺชเตว เตนสฺส สมนฺตโต นิมิตฺตํ วฑฺฒิตํ วิย อุปฏฺฐาติ ฯ เตน วุตฺตํ สพฺพทิสาสูติ-อาทิ ฯ วุตฺตาติ ธมฺมสงฺคเห วุตฺตา ฯ

[๑๓๒] มหนฺเตติ วิปุเล ฯ นินฺนถลาทิวเสน หิ เอกเทเส อฐตฺวา สมนฺตโต คหณวเสน สกลสรีเร นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺส ตํ มหนฺตํ โหติ ฯ มหนฺเต วา สรีเร ฯ อปฺปเกติ สรีรสฺส เอกเทเส นิมิตฺตํ คณฺหตีติ โยชนา ฯ อปฺปเก วา ขุทฺทเก ทารกสรีเร ฯ

๑. นตฺถิ วฑฺฒนาติ มญฺเญ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

เอตนฺติ อสุภนิมิตฺตํ ฯ อาทีนวนฺติ อสุภราสิเอว วฑฺฒติ น จ
โกจิ อานิสํโสติ วุตฺตํ อาทีนวํ ฯ เสสานิปิ น วฑฺเฒตพฺพานีติ
สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ อุปปตฺติโต วิวริตุํ กสฺมาติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ปิจุปิณฺฑาทิวเสน อุปฏฺฐหนฺตมฺปิ นิมิตฺตํ วาตสงฺฆาตสนฺนิสฺสยนฺติ
กตฺวา วุตฺตํ วาตราสิเยว วฑฺฒตีติ ฯ โอกาเสน ปริจฺฉินฺนนฺติ
นาสิกคฺคมุขนิมิตฺตาทิโอกาเสน ปริจฺเฉทํ ฯ วาโยกสิณวฑฺฒเน วิย
น เอตฺถ โกจิ คุโณ เกวลํ วาตวฑฺฒนเมวาติ อาห สาทีน-
วตฺตาติ ฯ เตสนฺติ พฺรหฺมวิหารานํ ฯ นิมิตฺตํ อารมฺมณํ ฯ
น จ เตน อตฺโถ อตฺถีติ เตน สตฺตราสิวฑฺฒเนน ปจวีกสิณาทิ-
วฑฺฒเน วิย กิญฺจิ ปโยชนํ นตฺถิ ฯ ปริคฺคหวเสนาติ อปริคฺคหิตสฺส
ภาวนาวิสยสฺส ปริคฺคหวเสน น นิมิตฺตวฑฺฒนวเสน ฯ เตนาห
เอกาวาสทฺวิอาวาสาทินาติอาทิ ฯ เอตฺถาติ พฺรหฺมวิหารภาวนาย ฯ
ยทยนฺติ ยํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อยํ โยคี ฯ สีมาสมฺเภเทเนว เหตุถ
อุปจารชฺฌานุปฺปตฺติ น นิมิตฺตุปฺปตฺติยา ฯ ยทิ เอวํ กถํ ปริตฺตาทิ-
อารมฺมณตา ฌานสฺสาติ อาห ปริตฺตอปฺปมาณารมฺมณตา เจตฺถ
ปริคฺคหวเสนาติ ฯ กติปเย สตฺเต ปริคฺคเหตฺวา ปวตฺตา เมตฺตาทโย
ปริตฺตารมฺมณา พหุเก อปฺปมาณารมฺมณาติ อตฺโถ ฯ อากาสํ
กสิณุคฺฆาฏิมตฺตา น วฑฺเฒตพฺพนฺติ โยชนา ฯ วกฺขติ วา ยํ
เตน สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ปริกมฺมชเมว อารมฺมณํ วฑฺเฒตุํ สกฺกา น
อิตรนฺติ อาห น หิ สกฺกา สภาวธมฺมํ วฑฺเฒตุนฺติ ฯ อารุปฺปานํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปริตฺตอปฺปมาณารมฺมณตา ปริตฺตกสิณุคฺฆาฏิมากาเส วิปุลกสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺติยา เวทิตพฺพา ฯ เสสานิ พุทฺธานุสฺสติอาทีนิ ทส กมฺมฏฺฐานานิ ฯ อนิมิตฺตตฺตาติ ปฏิภาคนิมิตฺตาภาวา ฯ

[๑๓๓] ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานีติ ปฏิภาคนิมิตฺตภูตานิ อารมฺมณานิ ฯ เสสานิ อฏฺฐารส ฯ เสสานิ ฉาติ จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา อากาสานญฺจายตนํ อากิญฺจญฺญายตนนฺติ อิมานิ เสสานิ ฉ ฯ วิสนฺทมานปุพฺพตาย วิปุพฺพกํ ฯ ปคฺฆรมานโลหิตตาย โลหิตกํ ฯ กิมีนํ ปจลเนน ปุฬุวกํ จลิตารมฺมณํ วุตฺตํ ฯ วาตปานวิวราทีหิ อนฺโต ปวิฏฺฐสฺส สุริยาโลกาทิกสฺส จลนากาโร ปญฺญายตีติ โอภาสมณฺฑลารมฺมณมฺปิ จลิตารมฺมณํ วุตฺตํ ฯ ปุพฺพภาเคติ ปฏิภาคนิมิตฺตปฺปตฺติยา ปุพฺพภาเค ฯ สนฺนิสินฺนเมวาติ สนฺตํ นิจฺจลเมว ฯ

เทเวสูติ กามาวจรเทเวสุ ฯ ตตฺถ อสุภานํ ปฏิกูลสฺส จ อาหารสฺส อภาวโต ฯ อสฺสาสปสฺสาสานํ พฺรหฺมโลเก อภาวโต อานาปานสฺสติ จาติ วุตฺตํ ฯ

[๑๓๔] ทิฏฺเฐนาติ ทิฏฺเฐน วตฺถุนา การณภูเตน ฯ คเหตพฺพานีติ อุคฺคเหตพฺพานิ อุปฺปาเทตพฺพอุคฺคหนิมิตฺตานีติ อตฺโถ ฯ เตนาห ปุพฺพภาเคติอาทิ ฯ ตสฺสาติ กายคตาสติยา ฯ อุจฺฉุสสฺสาทีนํ ปตฺเตสุ ปจลมานวณฺณคฺคหณมุเขน วา ตสฺส คเหตพฺพตฺตา วุตฺตํ วาโยกสิณํ ทิฏฺฐผุฏฺเฐนาติ ฯ น อาทิกมฺมิเกน คเหตพฺพานีติ อาทิกมฺมิเกน น คเหตพฺพานิ ภาวนารมฺภวเสน น ปฏฺฐเปตพฺพานิ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

เหฏฺฐิเม ตโย พฺรหฺมวิหาเร กสิเณสุ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานญฺจ อนธิคนฺตฺวา สมฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ฯ

อิเมสุ ปน กมฺมฏฺฐาเนสูติ เอตฺถ กมฺมฏฺฐานคฺคหเณน ยถารหํ อารมฺมณานํ ฌานานญฺจ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ สุขวิหารสฺสาติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส ฯ

เอกาทส กมฺมฏฺฐานานิ อนุกุลานีติ อุชุวิปจฺจนีกวเสน เจตํ วุตฺตํ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ วกฺขติ หิ สพฺพญฺเจตนฺติอาทิ ฯ อนุกุลานิ ราควิกฺขมฺภนสฺส อุปายภาวโต ฯ อฏฺฐ อนุกุลานีติ โยชนา ฯ เอวํ เสเสสุ ฯ เอกนฺติ อิทํ อนุสฺสติอเปกฺขํ อนุสฺสตีสุ เอกนฺติ น โมห-จริตวิตกฺกจริตาเปกฺขํ เตสํ อญฺญสฺสาปิ อนุกุลสฺส ลพฺภนโต ฯ สทฺธาจริตสฺส ฉ อนุสฺสติโยติ อิทํ อติสปฺปายวเสน วุตฺตํ ฯ อิมสฺเสว อุชุวิปจฺจนีกํ อิมสฺส อติสปฺปายนฺติ คเหตพฺพสฺส วิเสสสฺส อภาวโต สพฺพจริตานํ อนุกุลานิ ฯ ปริตฺตนฺติ สราวมตฺตํ ฯ อปฺปมาณนฺติ ตโต อธิกปฺปมาณํ ฯ ปริตฺตํ วา สุปฺปสราวมตฺตํ อปฺปมาณํ อธิกปฺปมาณํ ขลมณฺฑลาทิกสิณภาเวน ปริคฺคหิตํ ฯ

[๑๓๕] จตฺตาโร ธมฺมาติ จตฺตาโร มนสิกรณียา ธมฺมา ฯ อุตฺตรินฺติ สีลสมฺปทา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายธมฺมสฺสวนํ วิริยํ ปญฺญาติ อิเมสุ ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ปติฏฺฐานโต อุปริ ฯ อสุภาติ อสุภภาวนา เอกาทสสุ อสุภกมฺมฏฺฐาเนสุ ภาวนานุโยโค ฯ เมตฺตาติ อโนทิโส โอทิโส วา ปวตฺตา เมตฺตาภาวนา ฯ อานาปานสฺสตีติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โสฬสวตฺถุกา อานาปานสฺสติสมาธิภาวนา ฯ วิตกฺกุปจฺเฉทายาติ มิจฺฉาวิตกฺกานํ อุปจฺฉินฺทนตฺถาย ฯ อนิจฺจสญฺญาติ สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ[๑] เอวํ ปวตฺตา อนิจฺจานุปสฺสนา ฯ อสฺมิมานสมุคฺฆาตายาติ อสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสฺส นววิธมานสฺส สมุจฺฉินฺทนาย ฯ เอตฺถ หิ เอกสฺเสว จตฺตาโร ธมฺมา ภาเวตพฺพา วุตฺตา น เอกสฺส จตุจริตตาย เตน วิญฺญายติ สพฺพานิปิ กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพากุสลวิกฺขมฺภนานิ สพฺพกุสลปริพฺรูหนานีติ ฯ เอกสฺเสว สตฺต กมฺมฏฺฐานานิ วุตฺตานิ ฯ น จายสฺมา ราหุโล สพฺพจริโตติ อธิปฺปาโย ฯ วจนมตฺเตติ อสุกกมฺมฏฺฐานํ อสุกจริตสฺส อนุกูลนฺติ เอวํ วุตฺตวจนมตฺเต ฯ อธิปฺปาโยติ ตถาวจนสฺส อธิปฺปาโย ฯ โส ปน สพฺพญฺเญตนฺติ อาทินา วิภาวิโต ฯ

เอวํ ปิโย ครูติอาทินา วุตฺตปฺปการกลฺยาณมิตฺตํ อตฺตโน ปตฺตจีวรํ สยเมว คเหตฺวาติอาทินา วุตฺตนเยน อุปสงฺกมิตฺวา ฯ

[๑๓๖] โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชติ เอวํ พหุปริสฺสโยยํ อตฺตภาโว ฐาเนเยว มยา นิยฺยาติโตติ ฯ เตนาห ยถา หีติอาทิ ฯ อตชฺชนีโยติ น ตชฺเชตพฺโพ น นิคฺคเหตพฺโพ ฯ สุวาขํ อตชฺชนียภาโว โทวจสฺสตาย วา สิยา อาจริเย อนิวิฏฺฐเปมตาย วาติ ตทุภยํ ทสฺเสตุํ ทุพฺพโจ วาติอาทิ วุตฺตํ ฯ โย หิ อาจริเยน ตชฺชนียมาโน[๒] โกปญฺจ โทสญฺจ อปจฺจยญฺจ ปาตุกโรติ โย วา กิมสฺส สนฺติเก

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๕๑ ฯ ๒. ตชฺชิยมาโน ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

วาเสนาติ ปกฺกมติ อยํ ทฺวิโธปิ อตฺชฺชนีโย ฯ ธมฺเมนาติ โอวาทา-
นุสาสนีธมฺเมน ฯ คุฬฺหํ คนฺถนฺติ กมฺมฏฺฐานคนฺถํ สจฺจปฏิจฺจ-
สมุปฺปาทาทิสหิตํ คมฺภีรํ สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตญฺจ ฯ

[๑๓๗] ตุมฺหากํ อตฺถายาติ วุตฺเตติ สตโปริเส ปปาเต ปตเนน
ตุมฺหากํ โกจิ อตฺโถ โหตีติ เกนจิ วุตฺเต ฯ ฆํสนฺโตติ มนุสฺสกกฺเกน
ตุมฺหากํ โกจิ อตฺโถติ วุตฺเต ฆํสนฺโต นิรวเสสํ อตฺตภาวํ เขเปตุํ
อุสฺสเหยฺยํ ฯ มม อสฺสาสปสฺสาสสํนิรุทฺธเนน ตุมฺหากํ โกจิ โรค-
วูปสมาทิโก อตฺโถ อตฺถีติ เกนจิ วุตฺเต ฯ ตีหิปิ ภิกฺขูหิ อาจริเย
ภตฺติปฺปเวทนมุเขน วิริยารมฺโภเอว ปเวทิโต ฯ

อญฺญตฺถ ปวตฺติตฺวาปิ จิตฺตํ อาคมฺม ยตฺถ เสติ โส ตสฺส
อาสโย มิคาสโย วิย ฯ อาสโยเอว อชฺฌาสโย ฯ โส ทุวิโธ
วิปนฺโน สมฺปนฺโนติ ฯ ตตฺถ วิปนฺโน สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสนิสฺสิโต ฯ
สมฺปนฺโน ทุวิโธ วฏฺฏนิสฺสิโต วิวฏฺฏนิสฺสิโตติ ฯ เตสุ วิวฏฺฏนิสฺสิโต
อชฺฌาสโย สมฺปนฺนชฺฌาสเยนาติ อิธาธิปฺเปโต ฯ

อิทานิ นํ วิภาเคน ทสฺเสตุํ อโลภาทีนํ วเสนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ ฉหากาเรหีติ อลุพฺภนาทีหิ ฉหิ อากาเรหิ ฯ สมฺปนฺนชฺฌา-
สเยนาติ ปุพฺพภาคิยานํ สีลสมฺปทาทีนํ สาธนวเสน โลกุตฺตรานํ
อุปนิสฺสยภาเวน จ สมฺปนฺโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ สมฺปนฺนชฺฌาสโย
เตน ฯ อโลภาทโย หิ อเนกโทสวิธมนโต อเนกคุณาวหโต จ
สตฺตานํ พหุปการา วิเสสโต โยคิโน ฯ ตถาหิ อโลภาทโย

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

มจฺเฉรมลาทีนํ ปฏิปกฺขภาเวน ปวตฺตนฺติ ฯ วุตฺตํ เหตํ อโลโภ มจฺเฉรมลสฺส ปฏิปกฺโข อโทโส ทุสฺสีลฺยมลสฺส อโมโห กุสเลสุ ธมฺเมสุ อภาวนายาติ ฯ อโลโภ เจตฺถ ทานเหตุ อโทโส สีลเหตุ อโมโห ภาวนาเหตุ ฯ เตสุ อโลเภน อนธิกํ คณฺหาติ ลุทฺธสฺส อธิกคฺคหณโต ฯ อโทเสน อนูนํ ทุฏฺฐสฺส โอนคฺคหณโต ฯ อโมเหน อวิปรีตํ มุฬฺหสฺส วิปรีตคฺคหณโต ฯ

อโลเภน เจตฺถ วิชฺชมานโทสํ โทสโต ธาเรนฺโต โทเส ปวตฺตติ ฯ ลุทฺโธ หิ โทสํ ปฏิจฺฉาเทติ ฯ อโทเสน วิชฺชมานํ คุณํ คุณโต ธาเรนฺโต คุเณ ปวตฺตติ ฯ ทุฏฺโฐ หิ คุณํ มกฺเขติ ฯ อโมเหน ยาถาวํ ยาถาวโต ธาเรนฺโต ยถาสภาเว ปวตฺตติ ฯ มุฬฺโห หิ ตจฺฉมตจฺฉํ อตจฺฉญฺจ ตจฺฉนฺติ คณฺหาติ ฯ อโลเภน จ ปิยวิโยคทุกฺขํ น โหติ ลุทฺธสฺส ปิยสภาวโต ปิยวิโยคาสหนโต จ ฯ อโทเสน อปฺปิยสมฺปโยคทุกฺขํ น โหติ ทุฏฺฐสฺส อปฺปิยสภาวโต อปฺปิยสมฺปโยคาสหนโต จ ฯ อโมเหน อิจฺฉิตาลาภทุกฺขํ น โหติ อมุฬฺหสฺส ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาติ เอวมาทิปจฺจเวกฺขณสภาวโต ฯ

อโลเภน เจตฺถ ชาติทุกฺขํ น โหติ อโลภสฺส ตณฺหาปฏิปกฺขโต ตณฺหามูลกตฺตา จ ชาติทุกฺขสฺส ฯ อโทเสน ชราทุกฺขํ น โหติ ติกฺขโทสสฺส ขิปฺปํ ชราสมฺภวโต ฯ อโมเหน มรณทุกฺขํ น โหติ สมฺโมหมรณญฺจ ทุกฺขํ น จ ตํ อมุฬฺหสฺส โหติ ฯ อโลเภน

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

จ คหฏฺฐานํ อโมเหน ปพฺพชิตานํ อโทเสน ปน สพฺเพสมฺปิ สุขสํวาสตา โหติ ฯ

วิเสสโต เจตฺถ อโลเภน เปตฺติวิสเย อุปฺปตฺติ น โหติ ฯ เยภุยฺเยน หิ สตฺตา ตณฺหาย เปตฺติวิสยํ อุปปชฺชนฺติ ฯ ตณฺหาย จ ปฏิปกฺโข อโลโภ ฯ อโทเสน นิรเย อุปฺปตฺติ น โหติ ฯ โทเสน หิ จณฺฑชาติตาย โทสสทิสํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติ ฯ โทสสฺส จ ปฏิปกฺโข อโทโส ฯ อโมเหน ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺติ น โหติ ฯ โมเหน หิ นิจฺจํ สมฺมุฬฺหํ ติรจฺฉานโยนึ อุปปชฺชนฺติ ฯ โมหปฏิปกฺโข จ อโมโห ฯ เอเตสุ จ อโลโภ ราควเสน อุปคมนสฺส อภาวกโร อโทโส โทสวเสน อปคมนสฺส อโมโห โมเหน อมชฺฌตฺตภาวสฺส ฯ ตีหิปิ เจเตหิ ยถาปฏิปาฏิยา เนกฺขมฺม-สญฺญา อพฺยาปาทสญฺญา อวิหึสาสญฺญาติ อิมา ติสฺโส อสุภ-สญฺญา อปฺปมาณสญฺญา ธาตุสญฺญาติ อิมา จ ติสฺโส สญฺญา โหนฺติ ฯ อโลเภน ปน กามสุขลฺลิกานุโยคอนฺตสฺส อโทเสน อตฺต-กิลมถานุโยคอนฺตสฺส ปริวชฺชนํ โหติ อโมเหน มชฺฌิมาย ปฏิ-ปตฺติยา ปฏิปชฺชนํ ฯ ตถา อโลเภน อภิชฺฌากายคนฺถสฺส ปเภทนํ โหติ อโทเสน พฺยาปาทกายคนฺถสฺส อโมเหน เสสคนฺถทฺวยสฺส ฯ ปุริมานิ จ เทฺว สติปฏฺฐานานิ ปุริมานํ ทฺวินฺนํ อานุภาเวน ปจฺฉิมานิ ปจฺฉิมสฺเสว อานุภาเวน อิชฺฌนฺติ ฯ

อโลโภ เจตฺถ อาโรคฺยสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ อลุทฺโธ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

หิ โลภนียมฺปิ อสปฺปายํ น เสวติ เตน อโรโค โหติ ฯ อโทโส โยพฺพนยสฺส ฯ อทุฏฺโจ หิ วลิตปลิตาวเหน โทสคฺคินา อทยฺหมาโน ทีฆรตฺตํ ยุวา โหติ ฯ อโมโห ทีฆายุกตาย ฯ อมฺพุโห หิ หิตาหิตํ ญตฺวา อหิตํ ปริวชฺเชนฺโต หิตญฺจ ปฏิเสวมาโน ทีฆายุโก โหติ ฯ อโลโภ เจตฺถ โภคสมฺปตฺติยา ปจฺจโย จาเคน โภคปฏิลาภโต ฯ อโทโส มิตฺตสมฺปตฺติยา เมตฺตาย มิตฺตานํ ปฏิลาภโต อปริหานโต จ ฯ อโมโห อตฺตสมฺปตฺติยา ฯ อมฺพุโห หิ อตฺตโน หิตเมว กโรนฺโต อตฺตานํ สมฺปาเทติ ฯ

อโลโภ จ ทิพฺพวิหารสฺส ปจฺจโย โหติ อโทโส พฺรหฺมวิหารสฺส อโมโห อริยวิหารสฺส ฯ อโลเภน เจตฺถ สกปกฺเขสุ สตฺตสงฺขาเรสุ นิพฺพิกาโร โหติ เตสํ วินาเส อภิสงฺคเหตุกสฺส ทุกฺขสฺส อภาวา อโทเสน ปรปกฺเขสุ อทุฏฺจสฺส เวรีสุปิ เวริสญฺญาย อภาวโต อโมเหน อุทาสินปกฺเขสุ อมฺพุหสฺส สพฺพาภิสงฺคตาย อภาวโต ฯ อโลเภน จ อนิจฺจทสฺสนํ โหติ ฯ ลุทฺโธ หิ อุปโภคาสาย อนิจฺเจปิ สงฺขาเร นิจฺจโต ปสฺสติ ฯ อโทเสน ทุกฺขทสฺสนํ ฯ อโทสชฺฌาสโย หิ ปริจฺจตฺตอาฆาตวตฺถุปริคฺคโห สงฺขาเรเยว ทุกฺขโต ปสฺสติ ฯ อโมเหน อนตฺตทสฺสนํ ฯ อมฺพุโห หิ ยาถาวคฺคหณกุสโล อปรินายกํ ขนฺธปญฺจกํ อปรินายกโต พุชฺฌติ ฯ ยถา จ เอเตหิ อนิจฺจทสฺสนาทีนิ เอวํ เอเตปิ อนิจฺจทสฺสนาทีหิ โหนฺติ ฯ อนิจฺจทสฺสเนน หิ อโลโภ โหติ ทุกฺขทสฺสเนน อโทโส

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทส วณฺณนา

อนตฺตทสฺสเนน อโมโห ฯ โก หิ นาม อนิจฺจมิทนฺติ สมฺมา ญตฺวา ตสฺสตฺถาย ปีหํ อุปฺปาเทยฺย สงฺขาเร วา ทุกฺขาติ ชานนฺโต อปรมฺปิ อจฺจนฺตติขิณํ โกธทุกฺขํ อุปฺปาเทยฺย อตฺตสุญฺญตํ จ ปพุชฺฌิตฺวา ปุน สมฺโมหํ อาปชฺเชยฺยาติ ฯ เตน วุตฺตํ ปุพฺพภาคิยานํ สีลสมฺปทาทีนํ สาธนวเสน โลกุตฺตรานํ อุปนิสฺสยภาเวน จ สมฺปนฺโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ สมฺปนฺนชฺฌาสโย ฯ เตนาห เอวํ ติสฺสนฺนํ โพธีนํ อญฺญตรํ ปาปุณาตีติ ฯ

อิทานิ เต อชฺฌาสเย ปาลิยาว วิภาเวตุํ ยถาหาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ฉาติ คณนปริจฺเฉโท ฯ อชฺฌาสยาติ ปริจฺฉินฺน-ธมฺมนิทสฺสนํ ฯ อุภยํ ปน เอกชฺฌํ กตฺวา ฉพฺพิธา อชฺฌาสยาติ อตฺโถ ฯ โพธิสตฺตาติ พุชฺฌนกสตฺตา โพธิยา วา นิยตภาเวน สตฺตา ลคฺคา อธิมุตฺตา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณาติ อตฺโถ ฯ โพธิ-ปริปากาย สํวตฺตนฺตีติ ยถาภินีหารํ อตฺตนา ปตฺตพฺพโพธิยา ปริ-ปาจนาย ภวนฺติ ฯ อโลภชฺฌาสยาติ อลุพฺภนาการน ปวตฺตชฺฌา-สยา ฯ อาทิโต กถํ นุโข มยํ สพฺพตฺถ สพฺพทา จ อลุทฺธาเอว เหสฺสามาติ มชฺเฌ จ อลุพฺภนวเสเนว ปจฺฉา จ ตสฺเสว โรจนวเสน ปวตฺตชฺฌาสยา ฯ โลเภ โทสทสฺสาวิโนติ ลุพฺภนลกฺขเณ โลเภ สพฺพปฺปกาเรน อาทีนวทสฺสิโน ฯ อิทนฺตสฺส อชฺฌาสยสฺส เอกเทสโต พฺรูหนาการทสฺสนํ ฯ โลเภ หิ อาทีนวํ อโลเภ จ อานิสํสํ ปสฺสนฺตสฺส อโลภชฺฌาสโย ปริวฑฺฒติ ฯ สฺวายํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตตฺถ อาทีนวานิสํสทสฺสนวิธิ วิภาวิโตเยว ฯ เสสปเทสุปิ อิมินา นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อยํ ปน วิเสโส ฯ เนกฺขมฺมนฺติ อิธ ปพฺพชฺชา ฯ ปวิเวโก ตทงฺควิเวโก วิกฺขมฺภนวิเวโก กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก จ ฯ นิสฺสรณํ นิพฺพานํ ฯ สพฺพภวคตีสูติ สพฺเพสุ ภเวสุ สพฺพาสุ จ คตีสุ ฯ

[๑๓๘] ตทธิมุตฺติยาติ ยทตฺถํ ภาวนานุโยโค ยทตฺถา จ ปพฺพชฺชา ตทธิมุตฺเตน ฯ เตเนวาห สมาธาธิมุตฺเตนาติ อาทิ ฯ กิญฺจริโตสีติ ปุจฺฉิโต สเจ น ชานามีติ วเทยฺย ฯ เก วา เต ธมฺมา พหุลํ สมุทาจรนฺตีติ ปุจฺฉิตพฺโพ ฯ กึ วาติ กึ อสุภํ วา อนุสฺสติฏฺฐานํ วา อญฺญํ วา ฯ กินฺเต มนสิกโรโต ผาสุ โหตีติ จิตฺตสฺส เอกคฺคภาเวน สุขํ โหติ ฯ จิตฺตํ นมตีติ ปกติยาว อภิรติวเสน นมติ ฯ เอวมาทีหีติ อาทิสทฺเทน อิริยาปถาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตปิ หิ น สพฺพสฺส เอกํสโต พฺยติจาริโนเอว ฯ ตถาหิ สมุทาจาโร ปุจฺฉิตพฺโพ วุตฺโต ฯ อสุกญฺจ อสุกญฺจ มนสิการวิธึ กติปยํ ทิวสํ อนุยุญฺชาหีติ ปวตฺตพฺโพ ฯ ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺสาติ อิทํ ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโม ตตฺถ สชฺฌายวเสน วา มนสิการ-วเสน วา กตปริจยํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ เอกํ เทฺว นิสชฺชาติ เอกํ วา เทฺว วา อุณฺหาสนานิ ฯ สชฺฌายํ กาเรตฺวาติ อตฺตโน สมฺมุขาว อธิยาเปตฺวา ทาตพฺพํ ฯ โส เจ อญฺญตฺถ คนฺตุกาโมติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห สนฺติเก วสนฺตสฺสาติ ฯ อาคตาคตกฺขเณ

ปฐวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

กเถตพฺพํ ฯ ปวุตฺตึ สุตฺวาติ อธิปฺปาโย ฯ ปฐวีกสิณนฺติ ปฐวี-
กสิณกมฺมฏฺฐานํ ฯ กตสฺสาติ กตสฺส กสิณสฺส ฯ ตํ ตํ อาการนฺติ
อาจริเยน กมฺมฏฺฐาเน วุจฺจมาเน ปทปทตฺถาธิปฺปายโอปมฺมาทิกํ อตฺตโน
ญาณสฺส ปจฺจุปฏฺฐิตํ ตํ ตํ อาการํ ยํ นิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ ฯ อุป-
นิพนฺธิตฺวาติ อุปเนตฺวา นิพนฺธํ วิย กตฺวา หทเย ฐเปตฺวา
อปมุฏฺสนฺตํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ เอวํ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตสติตาย นิมิตฺตํ
คเหตฺวา ตตฺถ สมฺปชานการิตาย สกฺกจฺจํ สุณนฺเตน ฯ ตนฺติ ตํ
ยถาวุตฺตํ สุคหิตํ นิสฺสาย ฯ อิตรสฺสาติ ตถา อคณฺหนฺตสฺส ฯ
สพฺพากาเรนาติ กสฺสจิปิ ปการสฺส ตตฺถ อเสสิตตฺตา วุตฺตํ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ปฐวีกสิณนิทฺเทสวณฺณนา

[๑๓๙] ผาสุ โหตีติ อาวาสสปฺปายาทิลาเภน มนสิการผาสุตา
ภาวนานุกุลตา โหติ ฯ ปริโสเธนฺเตนาติ เตสํ เตสํ ฉณฺจิฏฺฐานานํ
ฉินฺทนวเสน วิโสเธนฺเตน ฯ อกิลมนฺโตเยวาติ อกิลนฺตกาโยเอว ฯ
สติ หิ กายกิลมเถ สิยา กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส อนฺตราโยติ
อธิปฺปาโย ฯ ฉณฺจิฏฺฐานนฺติ อตฺถโต อธิปฺปายโต จ ทุพฺพินิเวจตาย
ฉณฺจิภูตํ ฐานํ ฯ ฉินฺทิตฺวาติ ยาถาวโต อตฺถสฺส อธิปฺปายสฺส
จ วิภาวเนน ฉินฺทิตฺวา ฯ วิภูตํ สุปากฏํ กตฺวาติ อธิปฺปาโย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สุวิสุทฺธนฺติ สุฏฺฐุ วิสุทฺธํ นิคฺมฺพํ นิชฺฏนฺติ อตฺโถ ฯ

[๑๔๐] อญฺญตเรนาติ อญฺญตเรนาปิ ฯ ปเคว อเนเกหีติ อธิปฺปาโย ฯ มหนฺตภาโว มหตฺตํ ฯ ตถา เสเสสุ ฯ โสณฺฑินฺติ โสณฺฑิสหิโต วิหาโร ฯ โสณฺฑิตฺตํ โสณฑึ ฯ ตถา ปณฺณนฺติอาทีสุ ฯ โพธิยงฺคณาทีสุ กาตพฺพํ อิธ วตฺตนฺติ อธิปฺเปตนฺติ อาห ปานียฆฏํ วา ริตฺตนฺติ ฯ นิฏฺฐิตายาติ ปวิฏฺฐปวิฏฺฐานํ ทาเนน ปริกฺขีณาย ฯ ชิณฺณวิหาเรปิ ยตฺร ภิกฺขู เอวํ วทนฺติ อายสฺมา ยถาสุขํ สมณธมฺมํ กโรตุ มยํ ปฏิชคฺคิสฺสามาติ เอวรูเป วิหาตพฺพนฺติ อยมฺปิ นโย ลพฺภติ วุตฺตนยตฺตา ปน น วุตฺโต ฯ มหาปถวิหาเรติ มหาปถสมีเป วิหาเร ฯ ภาชนทารุโทณิกาทีนีติ รชนภาชนานิ รชนตฺถาย ทารุมยโทณิกา รชนปจนฏฺฐานํ โธวนผลกนฺติ เอวมาทีนิ ฯ

[๑๔๑] สากหาริกาติ สากหารินิโย อิตฺถิโย ฯ วิสภาคสทฺโทฏฺ กามคุณุปสญฺหิโต คีตสทฺโทติ วทนฺติ ฯ เกวโลปิ อิตฺถีสทฺโท วิสภาคสทฺโทเอว ฯ ตตฺราติ ปุปฺผวนฺเต วิหาเร ฯ ตาทิโสเยวาติ ตตฺรสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติอาทินา ยาทิโส ปณฺณวนฺเต วิหาเร อุปทฺทโว วุตฺโต ตาทิโสเยว ฯ ปุปฺผหาริกาโย ปุปฺผํ โอจินนฺติโยติ ปน วตฺตพฺพํ ฯ อยมิธ วิเสโส ฯ ปฏฺฐนีเยติ ตตฺถ วสนฺเตสุปิ สมฺภาวนาวเสน อุปสงฺกมนาทินา ปฏฺเฐตพฺเพ ฯ เตนาห โลกสมฺมเตติ ฯ ทกฺขิณาคิรีติ มคธวิสเย ทกฺขิณาคิรีติ วทนฺติ ฯ

๑.๑. ...วิหาโร โสณฺฑิ ตนฺติ ภเวยฺย ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

วิสภาคารมฺมณานิ อิฏฺจานิ อนิฏฺจานิ จ ฯ อนิฏฺจานํ หิ ทสฺสนตฺถํ ฆเฏหิ นิฆํสนฺติโยติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๑๔๒] ทพฺพุปกรณโยคฺคา รุกฺขา ทพฺพุปกรณรุกฺขา ฯ โย ปน วิหาโร ฯ ขลนฺติ ธญฺญกรณฏฺจานํ ฯ คาโว รุนฺธนฺติ สสฺสํ ขาทึสูติ ฯ อุทกธารนฺติ เกทาเรสุ สสฺสานํ ทาตพฺพอุทกวารํ ฯ อยมฺปีติ มหาสงฺฆโภโคปิ วิหาโร ฯ วาริยมานา กมฺมฏฺจานิเกน ภิกฺขุนา ฯ สมุทฺทสามุทฺทิกนทีนิสฺสิตํ ปฏฺฏนํ ฯ มหานครานํ อายทฺวารภูตํ อฏวีมุขาทินิสฺสิตํ ถลปฏฺฏนํ ฯ อปฺปสนฺนา โหนฺติ เตนสฺส ตตฺถ ผาสุวิหาโร น โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ มญฺญมานา ราชมนุสฺสา ฯ สโมสรเณนาติ อิโตจิโตจ สญฺจรเณน ฯ

[๑๔๓] ปปาเตติ ปปาตสีเส จตฺวา คายิ คีตสทฺเทน อิธาคตํ ปปาเต ปาเตตฺวา ขาทิสฺสามีติ ฯ เวเคน คเหตฺวาติ เวเคนาคนฺตฺวา กุหึ ยาสีติ ขนฺเธ คเหตฺวา ฯ

ยตฺถาติ ยสฺมึ วิหาเร วิหารสามนฺตา วา น สกฺกา โหติ กลฺยาณมิตฺตํ ลทฺธุํ ตตฺถ วิหาเร โส อลาโภ มหาโทโสติ โยชนา ฯ

ปนฺถนินฺติ ปนฺเถ นีโต ปวตฺติโตติ ปนฺถนี มคฺคนิสฺสิโต วิหาโร ตํ ปนฺถนึ ฯ นครนิสฺสิตํ นครนฺติ วุตฺตํ อุตฺตร-ปทโลเปน ยถา ภีมเสโน ภีโมติ ฯ ทารุนาติ ทารุนิสฺสิเตน สห ฯ วิสภาเคนาติ โย วิสภาเคหิ วสิยติ วิสภาคานํ วา นิวาโส โส

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิหาโร วิสภาโค เตน วิสภาเคน สทฺธึ ฯ ปจฺจนฺตนิสฺสิตญฺจ สีมานิสฺสิตญฺจ อสปฺปายญฺจ ปจฺจนฺตสีมาสปฺปายํ ฯ ยตฺถ มิตฺโต น ลพฺภติ ฯ ตมฺปีติ สพฺพตฺถฏฺฐานสทฺทาเปกฺขาย นปุสกนิทฺเทโส ฯ อิติ วิญฺญายาติ ภาวนาย อนนุรูปานีติ เอวํ วิชานิตฺวา ฯ

[๑๔๔] อยํ อนุรูโป นามาติ อยํ วิหาโร ภาวนาย อนุรูโป นาม ฯ นาติทูรนฺติ โคจรฏฺฐานโต อฑฺฒคาวุตโต โอรภาคตาย น อติทูรํ ฯ นาจฺจาสนฺนนฺติ ปจฺฉิเมน ปมาเณน โคจรฏฺฐานโต ปญฺจธนุสติกตาย น อติอาสนฺนํ ฯ ตาย จ ปน นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาย โคจรฏฺฐานํ ปฏิปริสฺสยาทิรหิตมคฺคตาย จ คมนสฺส จ อาคมนสฺส จ ยุตฺตรูปตฺตา คมนาคมนสมฺปนฺนํ ฯ ทิวสภาเค มหาชนสงฺกิณฺณตาภาเวน ทิวา อปฺปากิณฺณํ ฯ อภาวฏฺโฐ หิ อยํ อปฺปสทฺโท อปฺปิจฺโฉติอาทีสุ วิย ฯ รตฺติยํ ชนาลาปสทฺทาภาเวน รตฺตึ อปฺปสทฺทํ ฯ สพฺพทาปิ ชนสนฺนิปาตนิคฺโฆสาภาเวน อปฺปนิคฺโฆสํ ฯ อกสิเรนาติ อกสิเรน สุเขเนว ฯ สีลาทิคุณานํ ถิรภาวปฺปตฺติยา เถรา ฯ สุตฺตเคยฺยาทิ พหุ สุตํ เอเตสนฺติ พหุสฺสุตา ฯ วาจุคฺคตกรเณน สมฺมเทว ครูนํ สนฺติเก อาคมิตภาเวน จ อาคโต ปริยตฺติธมฺมสงฺขาโต อาคโม เอเตสนฺติ อาคตาคมา ฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺส ธารเณน ธมฺมธรา ฯ วินยสฺส ธารเณน วินยธรา ฯ เตสํเยว ธมฺมวินยานํ มาติกาย ธารเณน มาติกาธรา ฯ ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมปริปุจฺฉายํ ปริปุจฺฉติ อตฺถปริปุจฺฉาย ปริปญฺหติ วีมํสติ วิจาเรติ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อิธ ภนฺเต กถํ อิมสฺส โก อตฺโถติ ปริปุจฺฉนปริปญฺหาการทสฺสนํ ฯ อวิวฏญฺเจว ปาลิยา อตฺถํปเทสนฺตรปาลิทสฺสเนน อาคมโต วิวรนฺติ ฯ อนุตฺตานีกตญฺจ ยุตฺติวิภาวเนน อุตฺตานึ กโรนฺติ ฯ กงฺขฏฺฐานีเยสุ ธมฺเมสุ สํสยุปฺปตฺติยา เหตุตาย คณฺฐิฏฺฐานภูเตสุ ปาลิปเทเสสุ ยาถาวโต วินิจฺฉยทาเนน กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ ฯ เอตฺถ จ นาติทูรํ นาจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนนฺติ เอกํ องฺคํ ทิวา อปฺปากิณฺณํ รตฺตึ อปฺปสทฺทํ นิคฺโฆสนฺติ เอกํ อปฺปฑํส มกส วาตาตป สิรึสปสมฺผสฺสนฺติ เอกํ ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส ฯเปฯ ปริกฺขาราติ เอกํ ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา ฯเปฯ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺตีติ เอกํ เอวํ ปญฺจ องฺคานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทปฺปโยชนํ ปรโต อาคมิสฺสติ ฯ อคฺคฬอนุวาตปริภณฺฑทานาทินา ทฬฺหีกมฺมํ วา ตนฺตจฺเฉทาทีสุ ตุนฺนกมฺมํ วา กาตพฺพํ ฯ

[๑๔๕] สพฺพกมฺมฏฺฐานวเสนาติ อนุกฺกเมน นิทฺทิสิยมานสฺส จตฺตาลีสวิธสฺส สพฺพสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส วเสน ฯ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺเตนาติ ปิณฺฑปาตปริโภคโต ปฏินิวตฺตนฺเตน ปิณฺฑปาตภุตฺตาวินา โอนีตปตฺตปาณินาติ อตฺโถ ฯ ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวาติ โภชนนิมิตฺตํ ปริสฺสมํ วิโนเทตฺวา ฯ อาหาเร หิ อาสยํ ปวิฏฺฐมตฺเต ตสฺส อาคนฺตุกตาย เยภุยฺเยน สิยา สรีรสฺส โกจิ ปริสฺสโม ตํ วูปสเมตฺวา ตสฺมึ หิ อวูปสนฺเต สรีรเขเทน จิตฺตํ เอกคฺคตํ น

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ลเภยฺยาติ ฯ ปวิวิตฺเตติ ชนวิวิตฺเต ฯ สุขนิสินฺเนนาติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุ กายํ ปณิธาย นิสชฺชาย สุขนิสินฺเนน ฯ วุตฺตญฺเหตนฺติ ยํ กตาย วาติอาทินา ปจวิยา นิมิตฺตคฺคหณํ อิธ วุจฺจติ วุตฺตญฺเหตํ โปราณฏฺฐกถายํ ฯ

อิทานิ ตํ อฏฺฐกถาปาลึ ทสฺเสนฺโต ปจวีกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโตติ-อาทิมาห ฯ ตตฺถายํ สงฺเขปตฺโถ ฯ ปจวีกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโตติ อุคฺคหนิมิตฺตภาเวน ปจวีกสิณํ คณฺหนฺโต อาทิยนฺโต อุคฺคห-นิมิตฺตภูตํ ปจวีกสิณํ อุปฺปาเทนฺโตติ อตฺโถ ฯ อุปฺปาทนญฺเจตฺถ ตถา นิมิตฺตสฺส อุปฏฺฐาปนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปจวิยนฺติ วกฺขมาน-วิเสเส ปจวีมณฺฑเล ฯ นิมิตฺตํ คณฺหตีติ ตตฺถ จกฺขุนา อาทาส-ตเล มุขนิมิตฺตํ วิย ภาวนาญาเณน วกฺขมานวิเสสํ ปจวีนิมิตฺตํ คณฺหติ ฯ ปจวิยนฺติ วตฺวาปิ มณฺฑลาเปกฺขาย นปปสกนิทฺเทโส ฯ กเตติ วกฺขมานวิธินา อภิสงฺขเตติ อตฺโถ ฯ วาสทฺโท อนิยมฏฺโฐ ฯ อกเตติ ปากติเก ขลมณฺฑลาทิเก ปจวีมณฺฑเล ฯ สานฺตเกติ สอนฺตเกเอว สปริจฺเฉเทเอวาติ อตฺโถ ฯ สาวธารณญฺเหตํ วจนํ ฯ ตถาหิ เตน นิวตฺติตํ ทสฺเสตุํ โน อนนฺตเกติ วุตฺตํ ฯ สโกฏิเยติ-อาทีนิปิ ตสฺเสว เววจนานิ ฯ สุปฺปมตฺเต วาติอาทีสุ สุปฺปสราวานิ สมปฺปมาณานิ อิจฺฉิตานิ ฯ เกจิ ปน วทนฺติ สราวมตฺตํ วิทตฺถิ-จตุรงฺคุลํ โหติ สุปฺปมตฺตํ ตโต อธิกปฺปมาณนฺติ ฯ กิตฺติมํ กสิณ-มณฺฑลํ เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน สราวมตฺตํ อุปริมปริจฺเฉเทน สุปฺป-

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

มตฺตํ น ตโต อโธ อุทฺธํ วาติ ปริตฺตปฺปมาณเภทสงฺคณฺหนตฺถํ สุปฺปมตฺเต วา สราวมตฺเต วาติ วุตฺตนฺติ ยถาอุปฏฺฐิเต อารมฺมเณ เอกงฺคุลมตฺตมฺปิ วฑฺฒิตํ อปฺปมาณเมวาติ วุตฺโต วายมตฺโถ ฯ เกจิ ปน ฉตฺตมตฺตมฺปิ กสิณมณฺฑลํ กาตพฺพนฺติ วทนฺติ ฯ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรตีติ โส โยคาวจโร ตํ ปจวีมณฺฑลํ สุคฺคหิตํ นิมิตฺตํ กโรติ ฯ ยทา จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา ตตฺถ นิมิตฺตํ คเหตฺวา นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชนฺตสฺส อุมฺมีเลตฺวา โอโลกิตกฺขเณ วิย อุปฏฺฐาติ ตทา สุคฺคหิตํ กโรติ นาม ฯ อเถตฺถ สตึ สุปฏฺฐิตํ กตฺวา อพหิคเตน มานเสน ปุนปฺปุนํ สลฺลกฺเขนฺโต สุปธาริตํ อุปธาเรติ นาม ฯ เอวํ อุปธาริตํ ปน นํ ปุนปฺปุนํ อาวชฺเชนฺโต มนสิกโรนฺโต ตเมวารพฺภ อาเสวนํ ภาวนํ พหุลํ ปวตฺเตนฺโต สุววตฺถิตํ ววตฺถเปติ นาม ฯ ตสฺมึ อารมฺมเณติ เอวํ สุคฺคหิตกรณาทินา สมฺมเทว อุปฏฺฐิเต ตสฺมึ ปจวีกสิณสญฺญิเต อารมฺมเณ ฯ จิตฺตํ อุปนิพนฺธตีติ อตฺตโน จิตฺตํ อุปจารชฺฌานํ อุปเนตฺวา นิพนฺธติ อญฺญารมฺมณโต วินิวตฺตํ กโรติ ฯ อทฺธา อิมายาติอาทิ อานิสํสทสฺสาวิตาทสฺสนํ ฯ

[๑๔๖] อิทานิ ยถาทสฺสิตสฺส อฏฺฐกถาปาจสฺส อตฺถปฺปกาสเนน สทฺธึ ภาวนาวิธึ ภาเวตุกาโม อกเต ตาว นิมิตฺตคฺคหณํ ทสฺเสนฺโต ตตฺถ เยน อตีตภเวปีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ตตฺถาติ ตสฺมึ อฏฺฐกถาปาเจ ฯ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานีติ จตุกฺกปญฺจกนยวเสน

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วทติ ฯ ปุญฺญวโตติ ภาวนามยปุญฺญวโต ฯ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺสาติ ตาทิเสเนว อุปนิสฺสเยน สมนฺนาคตสฺส ฯ ขลมณฺฑเลติ มณฺฑลา- กาเร ธญฺญกรณฏฺฐาเน ฯ ตณฺฐานปฺปมาณเมวาติ โอโลกิตฏฺฐา- นปฺปมาณเมว ฯ

อวิราเธตฺวาติ อวิรชฺฌิตฺวา วุตฺตวิธินาเอว ฯ นีลปีตโลหิโต- ทาตสมฺเภทวเสนาติ นีลาทิวณฺณาหิ มตฺติกาหิ ปจฺเจกํ เอกชฺฌํ จ สํสคฺควเสน ฯ คงฺคาวเหติ คงฺคาโสเต ฯ สีหฬทีเป กิร โรวนคงฺคา นาม นที ตสฺสา โสเตน ฉินฺนตฏฺฏฺฐาเน มตฺติกา อรุณวณฺณา ตํ สนฺธาย วุตฺตํ คงฺคาวเห มตฺติกาสทิสาย อรุณวณฺณายาติ ฯ อรุณนิภาย อรุณปฺปภาวณฺณายาติ อตฺโถ ฯ

เอวํ กสิณโทเส ทสฺเสตฺวา อิทานิ กสิณกรณาทิเก เสสา- ธิการ ทสฺเสตุํ ตญฺจ โขติอาทิ วุตฺตํ ฯ สํหาริมนฺติ สํหริตพฺพํ คเหตฺวา จรณโยคฺคํ ฯ ตตฺรฏฺฐกนฺติ ยตฺร กตํ ตตฺเถว ติฏฺฐนกํ ฯ วุตฺตปฺปมาณนฺติ สุปฺปมตฺเต วา สราวมตฺเต วาติ วุตฺตปฺปมาณํ ฯ วฏฺฏนฺติ มณฺฑลสณฺฐานํ ฯ ปริกมฺมกาเลติ นิมิตฺตคฺคหณาย ภาวนา- กาเล ฯ เอตเทวาติ ยํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารํ เอตเทว ปมาณํ สนฺธาย สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วาติ วุตฺตํ ฯ สุปฺปํ หิ นาติมหนฺตํ สราวญฺจ อติมหนฺตํ จาฏิปิธานปฺปโหนกนฺติ สมปฺปมาณํ โหติ ฯ

[๑๔๗] ตสฺมาติ ปริจฺเฉทตฺถาย วุตฺตตฺตา ฯ เอวํ วุตฺตปฺปมาณ-

ปฐวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ปริจฺเฉทนฺติ ยถา วุตฺตปฺปมาณํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารํ ปริจฺเฉทํ กตฺวา- เอวํ วุตฺตปฺปมาณํ วา กสิณมณฺฑลํ วิสภาควณฺเณน ปริจฺเฉทํ กตฺวา ฯ รุกฺขปาณิกาติ กุจนฺทนาทิรุกฺขปาณิกา อรุณวณฺณสฺส วิสภาควณฺณํ สมุฏฺฐาเปติ ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวาติ วุตฺตํ ฯ ปกติรุกฺขปาณิกา ปน ปาสาณปาณิกาคติกาว ฯ นินฺนุนฺนตฏฺฐานาภาเวน เภริตลสทิสํ กตฺวา ฯ ตโต ทูรตเรติอาทิ ยถาวุตฺตโต ปเทสโตปิ ฯ ตโต จ อญฺญสฺมึ อาทีนวทสฺสนํ ฯ กสิณโทสาติ หตฺถปาณิปทาทโย อิธ กสิณโทสา ฯ วุตฺตนเยนาติ อฑฺฒเตยฺยหตฺถนฺตเร ปเทเส วิทตฺถิจตุรงฺคุลปาทเก ปีเฐติ จ วุตฺตวิธินาว ฯ

กาเมสุ อาทีนวนฺติ กามา นาเมเต อฏฺฐิกงฺกลุปมา นิรสฺสา- ทนฏฺเฐน [๑] ติณุกฺกุปมา อนุทหนฏฺเฐน องฺคารกาสุปมา มหาภิตา- ปนฏฺเฐน สุปินกุปมา อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานฏฺเฐน ยาจิตกุปมา ตาวกาลิกฏฺเฐน รุกฺขผลุปมา สพฺพงฺคปจฺจงฺคปลิภญฺชนฏฺเฐน อสิสุนุปมา อธิกุฏฺฏนฏฺเฐน สตฺติสูลุปมา วินิวิชฺฌนฏฺเฐน สปฺปสิรุปมา สปฺปฏิภยฏฺเฐนาติอาทินา[๒] อปฺปสฺสาทา พหุทุกฺขา พหุปายาสาติ- อาทินา กามสุขญฺจ นาเมตํ พหุปริสฺสยํ สาสงฺกํ สภยํ สงฺกิลิฏฺฐํ ปีฬปริโภคสทิสํ หีนํ คมฺมํ โปถุชฺชนิกํ อนริยํ อนตฺถสญฺหิตนฺติ- อาทินา จ อเนกาการโวการํ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อาทีนวํ โทสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ฯ กามนิสฺสรณนฺติ กามานํ นิสฺสรณภูเต เตหิ วา นิสฺสเฏ อคฺคมคฺคสฺส ปาทกภาเวน สพฺพทุกฺขสมติกฺกมสฺส อุปายภูเต ฯ

๑. เอตฺถนฺตเร ปน มํสเปสุปมา พหุสาธารณฏฺเฐนาติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ ฯ
๒. สาสงฺกสปฏิภยฏฺเฐนาติปิ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เนกฺขมฺเมติ ฌาเน ฯ ชาตาภิลาเสน สญฺชาตจฺฉนฺเทน ฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา อวิปรีตธมฺมเทสนตฺตา สฺวากฺขาโต ธมฺโม เอกนฺตนิยฺยานิกตฺตา สุปฏิปนฺโน สงฺโฆ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนโตติ เอวํ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณน รตนตฺตยวิสยํ ปีติปาโมชฺชํ ชเนตฺวา ฯ เนกฺขมฺมํ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ เนกฺขมฺมปฏิปทา สอุปจารสฺส ฌานสฺส วิปสฺสนาย มคฺคสฺส นิพฺพานสฺส จ อธิคมการณนฺติ อตฺโถ ฯ ปุพฺเพ ปจมชฺฌานเมว เนกฺขมฺมนฺติ วุตฺตตฺตา วุตฺตาวเสสา สพฺเพปิ เนกฺขมฺมธมฺมา ฯ ยถาห ฯ

ปพฺพชฺชํ ปจมํ ฌานํ นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา

สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเรติ ฯ

ปวิเวกสุขรสสฺสาติ จิตฺตวิเวกาทิปวิเวกชสฺส สุขรสสฺส ฯ เอวเมเตหิ ปญฺจหิ ปเทหิ อานิสํสทสฺสาวีติอาทีนํ ปทานํ อตฺโถ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สเมน อากาเรนาติ อุมฺมีลนอติมนฺทาโลจนานิ วชฺเชตฺวา นาติอุมฺมีลนาติมนฺทาโลจนสงฺขาเตน สเมน อาโลจนกาเรน ฯ นิมิตฺตํ คณฺหนฺเตนาติ ปจวีกสิเณ จกฺขุนา คหิตนิมิตฺตํ มนสา คณฺหนฺเตน ฯ ภาเวตพฺพนฺติ ตถา ปวตฺตํ นิมิตฺตคฺคหณํ วฑฺเฒตพฺพํ อาเสวิตพฺพํ พหุลีกาตพฺพํ ฯ จกฺขุ กิลมตีติ อติสุขุมํ อติภาสุรญฺจ รูปคตํ อุปนิชฺฌายโต วิย ฯ อติวิภูตํ โหติ อตฺตโน สภาวาวิภาวโต ฯ ตถา จ วณฺณโต วา ลกฺขณโต วา อุปติฏฺเฐยฺย ฯ เตน วุตฺตํ เตนสฺส นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชตีติ ฯ อวิภูตํ โหติ คชนิมฺมีลเนน เปกฺขนฺตสฺส

ปฐวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

รูปคตํ วิย ฯ จิตฺตํ จ ลีนํ โหติ ทสฺสเน มนฺทพฺยาปารตาย โกสชฺชปาตโต ฯ เตนาห เอวมฺปิ นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชตีติ ฯ อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ ทสฺสินา วิยาติ ยถา อาทาสตเล มุขนิมิตฺตทสฺสี ปุริโส น ตตฺถ อติคาฬฺหํ อุมฺมีลติ นาปิ อติมนฺทํ น อาทาสตลสฺส วณฺณํ ปจฺจเวกฺขติ นาปิ ลกฺขณํ มนสิกโรติ อถโข สเมน อากาเรน โอโลเกนฺโต อตฺตโน มุขนิมิตฺตเมว ปสฺสติ เอวเมว อยมฺปิ ปฐวีกสิณํ สเมน อากาเรน โอโลเกนฺโต นิมิตฺตคฺคหณปฺปสุโตเยว โหติ ฯ เตน วุตฺตํ สเมน อากาเรนาติอาทิ ฯ

[๑๔๕] น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพติ โย ตตฺถ ปฐวีกสิเณ อรุณวณฺโณ โส น จินฺเตตพฺโพ ฯ จกฺขุวิญฺญาเณน ปน คหณํ น สกฺกา นิวาเรตุํ เตเนวตฺถ โอโลเกตพฺโพติ อวตฺวา ปจฺจเวกฺขณคฺคหณํ กตํ ฯ น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพนฺติ ยํ ตตฺถ ปฐวีธาตุยา ถทฺธลกฺขณํ ตํ น มนสิกาตพฺพํ ฯ ทิสฺวา คเหตพฺพตฺตา วณฺณํ อมุญฺจิตฺวาติ วตฺวาปิ วณฺณวเสเนตฺถ อาโภโค น กาตพฺโพ โส ปน วณฺโณ นิสฺสยคติโก กาตพฺโพติ ทสฺเสนฺโต อาห นิสฺสยสวณฺณํ กตฺวาติ ฯ นิสฺสเยน สมานาการสนฺนิสฺสิโต โส วณฺโณ ฯ ตาย ปฐวิยา สมานคติกํ กตฺวา วณฺเณน สเหว ปฐวีติ มนสิกาตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเมติ ปฐวีธาตุยา อุสฺสนฺนภาเวน สตฺติโต อธิกภาเวน สสมฺภารปฐวียํ ปฐวีติ โย โลกโวหาโร ตสฺมึ ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา ปฐวี ปฐวีติ มนสิกาตพฺพํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ยทิ โลกโวหาเรน ปณฺณตฺติมตฺเตน จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ นามนฺตรวเสนปิ ปฐวี มนสิกาตพฺพา ภเวยฺยาติ ฯ โหตุ โก โทโสติ ทสฺเสนฺโต มหี เมฺทนีติอาทิมาห ฯ

ตตฺถ ยํ อิจฺฉตีติ ยนฺนามํ วตฺตุํ อิจฺฉติ ตํ วตฺตพฺพํ ฯ ตญฺจ โข ยทสฺส สญฺญานุกูลํ โหติ ยนฺนามํ อสฺส โยคิโน ปุพฺเพ ตตฺถ คหิตสญฺญาณวเสน อนุกูลํ ปจุรตาย ปคุณตาย วา อาคจฺฉติ ตํ วตฺตพฺพํ ฯ วตฺตพฺพนฺติ จ ปฐมสมนฺนาหาเร กสฺสจิ วจีเภโทปิ โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ อาจริเยน วา วตฺตพฺพตํ สนฺธาย กึ วา พหุนา ปากฏภาโวเยเวตฺถ ปมาณนฺติ ทสฺเสตุํ อปิจาติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ

กาเลน อุมฺมีลิตฺวา กาเลน นิมฺมีลิตฺวาติ กิญฺจิ กาลํ จกฺขุํ อุมฺมีลิตฺวา นิมิตฺตคฺคหณวเสน ปฐวีมณฺฑลํ โอโลเกตฺวา ปุน กิญฺจิ กาลํ จกฺขุํ นิมฺมีลิตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ ฯ เยนากาเรน โอโลเกตฺวา คหิตํ เตนากาเรน ปุน ตํ สมนฺนาหริตพฺพํ ฯ อาปาถํ อาคจฺฉตีติ มโนทฺวาริกชวนานํ โคจรภาวํ อุปคจฺฉติ ฯ ตสฺส อุคฺคหนิมิตฺตสฺส ฯ น ตสฺมึ ฐาเน นิสีทิตพฺพํ ฯ กสฺมา ฯ ยทิ อุคฺคหนิมิตฺเต ชาเตปิ ปฐวีมณฺฑลํ โอโลเกตฺวา ภาเวติ ปฏิภาค-นิมิตฺตุปฺปตฺติ น สิยา ฯ สมีปฏฺเฐน ปน โอโลเกตุํ น สกฺกา ฯ เตน วุตฺตํ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวาติอาทิ ฯ สเจ นสฺสติ อถาเนน สุขนิสินฺเนน ภาเวตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ นิสฺสทฺทภาวาย

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

เอกปตลิกุปาหนาคฺคหณํ ฯ ปริสฺสยวิโนทนตฺถํ กตฺตรทณฺฑคฺคหณํ ฯ วกฺขมาเนสุ อสปฺปาเยสุ เกนจิเทว อสปฺปาเยน การณภูเตน ฯ นิมิตฺตํ อาทายาติ ยถาชาตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ คเหตฺวา ฯ สมนฺนาหริตพฺพนฺติ อาวชฺชิตพฺพํ นิมิตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ สมฺมา วา อนุอนุ อาหริตพฺพํ กมฺมฏฺฐานนฺติ อตฺโถ ฯ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตนฺติ ตกฺกนโต สวิเสสํ ตกฺกนโต จ ตกฺโก วิตกฺโกติ จ เอวํ ลทฺธนาเมน ภาวนาจิตฺตสมฺปยุตฺเตน สมฺมาสงฺกปฺเปน อาหนนปริยาหนนกิจฺเจน อปราปรํ ปวตฺตมาเนน กมฺมฏฺฐานํ อาหตํ ปริยาหตญฺจ กาตพฺพํ ฯ พลปฺปตฺตวิตกฺโก มนสิกาโร พหุลํ ปวตฺเตตพฺโพติ อตฺโถ ฯ

เอวํ กโรนฺตสฺสาติ เอวํ กมฺมฏฺฐานํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กโรนฺตสฺส ยถา ภาวนา ปุพฺเพนาปรํ วิเสสํ อาวหติ เอวํ อนุยุญฺชนฺตสฺส ฯ อนุกฺกเมนาติ ภาวนานุกฺกเมน ฯ ยทา สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ สุวิสทานิ ติกฺขานิ ปวตฺตนฺติ ตทา อสฺสทฺธิยาทีนํ ทูรีภาเวน สาติสยถามปฺปตฺเตหิ สตฺตหิ พเลหิ ลทฺธุปตฺถมฺภานิ วิตกฺกาทีนิ กามาวจราเนว ฌานงฺคานิ พหูนิ หุตฺวา ปาตุภวนฺติ ฯ ตโตเอว เตสํ อุชุวิปจฺจนีกภูตา กามจฺฉนฺทาทโย สทฺธึ ตเทกฏฺเฐหิ ปาปธมฺเมหิ วิทูรีภวนฺติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตุปฺปตฺติยา สทฺธึ ตํ อารพฺภ อุปจารชฺฌานงฺคํ อุปฺปชฺชติ ฯ เตน วุตฺตํ นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺตีติอาทิ ฯ ตตฺถ สนฺนิสีทนฺตีติ สมฺมเทว สีทนฺติ อุปสมนฺตีติ อตฺโถ ฯ

[๑๕๐] อิมสฺสาติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺส ฯ องฺคุลิปทปาณิปทานิก-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สิกโทโส๑ ฯ อาทาสมณฺฑลุปมาทีหิ อุคฺคหนิมิตฺตโต ปฏิภาคนิมิตฺตสฺส สุปริสุทฺธตํ สณฺหสุขุมตญฺจ ทสฺเสติ ฯ ตญฺจ โข ปฏิภาคนิมิตฺตํ เนว วณฺณวนฺตํ น สณฺฐานวนฺตํ อปรมตฺถสภาวตฺตา ฯ เอทิสนฺติ วณฺณ-สณฺฐานวนฺตํ ฯ ติลกฺขณพฺภาหตนฺติ อุปฺปาทาทิลกฺขณตฺตยานุปวิฏฺฐํ อนิจฺจตาทิลกฺขณตฺตยงฺกิตํ วา ฯ ยทิ น ปเนตํ ตาทิสํ น วณฺณาทิ-วนฺตํ กถํ ฌานสฺส อารมฺมณภาโวติ อาห เกวลํ หีติอาทิ ฯ สญฺญชนฺติ ภาวนาสญฺญาชนิตํ ภาวนาสญฺญาย สญฺชาตมตฺตํ ฯ น หิ อสภาวสฺส กุโตปิ สมุฏฺฐานํ อตฺถิ ฯ เตนาห อุปฏฺฐานา-การมตฺตนฺติ ฯ วิกฺขมฺภิตาเนว สนฺนิสินฺนาว ฯ น ปน ตทตฺถํ อุสฺสาโห กาตพฺโพติ อธิปฺปาโย ฯ

อุปจารสมาธินาติ วุตฺเต อิตโรปิ สมาธิ อตฺถีติ อตฺถโต อาปนฺนนฺติ ตมฺปิ ทสฺเสตุํ ทุวิโธ หิ สมาธีติอาทิ อารทฺธํ ฯ ทฺวีหา-กาเรหีติ ฌานธมฺมานํ ปฏิปกฺขทูรีภาโว ถิรภาวปฺปตฺติ จาติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ ฯ อิทานิ ตานิ การณานิ อวตฺถามุเขน ทสฺเสตุํ อุปจารภูมิยํ วาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อุปจารภูมิยนฺติ อุปจาราวตฺถายํ ฯ ยทิปิ ตทา ฌานงฺคานิ ปฏุตรานิ มหคฺคตภาวปฺปตฺตานิ น อุปฺปชฺชนฺติ เตสํ ปน ปฏิปกฺขธมฺมานํ วิกฺขมฺภเนน จิตฺตํ สมาธิยติ ฯ เตนาห นีวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหตีติ ฯ ปฏิลาภภูมิยนฺติ ฌานสฺส อธิคมาวตฺถายํ ฯ ตทา หิ อปฺปนาปฺปตฺตานํ ฌานธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา จิตฺตํ สมาธิยติ ฯ เตนาห องฺคปาตุภาเวนาติ ฯ จิตฺตํ สมาหิตํ

๑. องฺคุลิปทปาณิปทาทิกสิณโทโสติ ภเวยฺย ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

โหตีติ สมฺพนฺโธ ฯ น ถามชาตานีติ น ชาตถามานิ น ภาวนาพลํ ปตฺตานีติ อตฺโถ ฯ จิตฺตนฺติ ฌานจิตฺตํ ฯ เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ ติฏฺฐตีติ สมาปตฺติเวลํ สนฺธายาห ฯ

[๑๕๑] อุปจารภูมิยํ นิมิตฺตวฑฺฒนํ ยุตฺตนฺติ กตฺวา วุตฺตํ นิมิตฺตํ วฑฺเฒตฺวาติ ฯ ลทฺธปริหานีติ ลทฺธอุปจารฌานปริหานิ ฯ นิมิตฺเต อวินสฺสนฺเต ตทารมฺมณชฺฌานมฺปิ อปริหีนเมว โหติ ฯ นิมิตฺเต ปน อารกฺขาภาเวน วินฏฺเจ ลทฺธํ ลทฺธํ ฌานมฺปิ วินสฺสติ ตทายตฺตวุตฺติโต ฯ เตนาห อารกฺขมฺหีติอาทิ ฯ

ถาวรญฺจ โหตีติ กตฺวา ยถา ถาวรํ โหติ ตํ ทสฺเสตุํ สติ อุปฏฺฐาติ จิตฺตํ สมาธิยตีติ วุตฺตํ ฯ ยถาลทฺธํ หิ นิมิตฺตํ ตตฺถ สติสุปฏฺฐิตํ กตฺวา เอกคฺคตํ วินฺทนฺตสฺส ถิรํ นาม โหติ สุรกฺขิตญฺจ ฯ สติคฺคหเณน เจตฺถ สมฺปชญฺญํ สมาธิคฺคหเณน วิริยญฺจ สงฺคหิตํ โหติ นานฺตริยภาวโต ฯ ตตฺถาติ เตสุ อาวาเสสุ ฯ ตีณิ ตีณีติ เอเกกสฺมึ อาวาเส อวุตฺถอวุตฺถฏฺฐาเน วสนนิยาเมน ตโย ตโย ทิวเส วสิตฺวา ฯ

[๑๕๒] อุตฺตเรน วา ทกฺขิเณน วาติ วุตฺตํ คมนาคมเน สุริยาภิมุขภาวนิวารณตฺถนฺติ ฯ สหสฺสธนุปฺปมาณํ ทิยฑฺฒโกสํ ฯ

ทฺวตฺตึสติรจฺฉานกถาติ ราชกถาทิกา สนฺธายาห ฯ ตา หิ ปาลิยํ สรุปฺปโต[๑] อนาคตาปิ ฯ อรญฺญปพฺพตนทีทีปกถา อิติสทฺเทน สงฺคเหตฺวา สคฺคโมกฺขานํ ติรจฺฉานภาวโต ทฺวตฺตึส-

๑. สรูปโตติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ติรจฺฉานกถาติ วุตฺตา ฯ ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตนฺติ อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฏฺฐี ปวิเวโก อสํสคฺโค วิริยารมฺโภ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณ-ทสฺสนนฺติ อิมานิ อปฺปิจฺฉกถาทีนํ วตฺถุ ฯ ตนฺนิสฺสิตํ ภสฺสํ สปฺปายํ ฯ

อติรจฺฉานกถิโกติ นติรจฺฉานกถิโก ฯ ติรจฺฉานกถาวิธุรํ ธมฺมิก-กมฺมฏฺฐานปฏิสํยุตฺตเมว กถํ กเถตีติ อธิปฺปาโย ฯ สีลาทิคุณ-สมฺปนฺโนติ สีลสมาธิอาทิคุณสมฺปนฺโน ฯ โย หิ สมาธิกมฺมฏฺฐานิโก สมาธิกมฺมฏฺฐานสฺส วา ปารํ ปตฺโต โส อิมสฺส โยคิโน สปฺปาโย ฯ เตนาห ยนฺนิสฺสายาติอาทิ ฯ กายทฬฺหีพหุโลติ กายสฺส สนฺตปฺปนโปสนปฺปสุโต ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรตีติ ฯ

โภชนํ เยภุยฺเยน มธุรมฺพิลรสวเสน สตฺตานํ อุปโยคํ คจฺฉติ ทธิอาทีสุ ตถา ทสฺสนโต ฯ กฏุกาทิรสา ปน เกวลํ อภิกงฺขารกา[๑] เอวาติ อาห กสฺสจิ มธุรํ กสฺสจิ อมฺพิลํ สปฺปายํ โหตีติ ฯ

ยสฺมึ อิริยาปเถ อาธารภูเต วตฺตมาเนน วา ยสฺมึ วา อิริยาปเถ ปวตฺตมานสฺส ฯ นิมิตฺตาเสวนพหุลสฺสาติ นิมิตฺเต อาเสวนา-พหุลสฺส ปฏิภาคนิมิตฺเต วิสยภูเต ภาวนามนสิการํ พหุลํ อาเสวนฺตสฺส นิมิตฺตสฺส วา โคจราเสวนวเสน อาเสวนพหุลสฺส ฯ เยน หิ ภาเวนฺ-ตสฺส ภาวนาเสวนา เตน โคจราเสวนาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ ฯ น โหติ อปฺปนา ฯ เยน วิธินา อปฺปนายํ กุสโล โหติ โส ทสวิโธ วิธิ

๑. อภิสงฺขารกาเอว ฯ

ปฐวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อปฺปนาโกสลฺลํ ตํนิมิตฺตํ วา ญาณํ ฯ

[๑๕๓] วตฺถุวิสทกิริยโตติ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณโต ฯ อปฺปนาโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ

จิตฺตเจตสิกานญฺหิ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สรีรํ ตปฺปฏิพทฺธานิ จีวราทีนิ จ อิธ วตฺถูนีติ อธิปฺเปตานิ ฯ ตานิ ยถา จ ตสฺส สุขาวหานิ โหนฺติ ตถา กรณํ เตสํ วิสทภาวกรณํ ฯ เตน วุตฺตํ อชฺฌตฺติกพาหิรานนฺติอาทิ ฯ สรีรํ วาติ วาสทฺโท อฏฺฐานปฺปยุตฺโต ฯ สรีรํ เสทมลคฺคหิตํ วา อญฺเญน วา อวสฺสํ กิจฺเจน วิพาธิตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ เสนาสนํ วาติ วาสทฺเทน ปตฺตาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ นนุ จายํ นโย ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉเทน สงฺคหิโต ปุน กสฺมา วุตฺโตติ ฯ สจฺจํ สงฺคหิโต ฯ โส จ โข ภาวนาย อารมฺภกาเล ฯ อิธ ปน อารทฺธกมฺมฏฺฐานสฺส อุปจารชฺฌาเน ฐตฺวา อปฺปนาปริวาสํ วสนฺตสฺส กาลนฺตเร ชาเต ตถา ปฏิปตฺติ อปฺปนาโกสลฺลาย วุตฺตา ฯ อวิสเท สติ วิสยภูเต วา กถํ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส ตานิ วิสโย ฯ อนฺตรนฺตรา ปวตฺตนกจิตฺตุปฺปาทวเสเนว วุตฺตํ ฯ เต หิ จิตฺตุปฺปาทา จิตฺเตกคฺคตาย อปริสุทฺธภาวาย สํวตฺตนฺติ ฯ จิตฺตเจตสิเกสุ นิสฺสยาทิปจฺจยภูเตสุ ฯ ญาณมฺปีติ ปิสทฺโท สมฺปิณฺฑเน ฯ เตน น เกวลํ ตํ วตฺถุเยว อถโข ตสฺมึ อปริสุทฺเธ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหตีติ ทสฺสิตํ ฯ ตํสมฺปยุตฺตานํ ปน อปริสุทฺธตา อวุตฺตสิทฺธา ฯ ญาณสฺส จ วิสุํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

คหณํ อปฺปนาย พหุปฺปการตฺตา ฯ ตถา หิ ฌานํ ทนฺธาภิญฺญํ ขิปฺปา-ภิญฺญนฺติ ฌาณมุเขน นิทฺทิฏฺฐํ ฯ นิสฺสยนิสฺสโยปิ นิสฺสโยปิ นิสฺสโย-เตฺวว วุจฺจตีติ อาห ทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสายาติ ฯ ญาเณ อวิสเท วิปสฺสนาภาวนา วิย สมาธิภาวนาปิ ปริทุพฺพลา โหตีติ ทสฺเสตุํ อปริสุทฺเธน ญาเณนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ กมฺมฏฺฐานนฺติ สมถกมฺมฏฺฐานมาห ฯ วุฑฺฒิ องฺคปาตุภาเวน ฯ วิรุฬฺหิ ปคุณภาเวน ฯ เวปุลฺลํ สพฺพโส วสีภาวปฺปตฺติยา เวทิตพฺพํ ฯ วิสเท ปนาติ สุกฺกปกฺเข ตสฺส วุตฺตปริยาเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๕๔] สมภาวกรณนฺติ กิจฺจโต อนูนานธิกภาวกรณํ ฯ ยถาปจฺจยํ สทฺเธยฺยวตฺถุสฺมึ อธิโมกฺขกิจฺจสฺส ปฏุตรภาเวน ปญฺญาย อวิสทตาย วิริยาทีนํ จ สิถิลตาทินา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ ฯ เตนาห อิตรานิ มนฺทานีติ ฯ ตโตติ ตสฺมา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาวโต อิตเรสญฺจ มนฺทตฺตา ฯ โกสชฺชปกฺเข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ ปคฺคโห ปคฺคโหว กิจฺจํ ปคฺคหกิจฺจํ ฯ กาตุํ น สกฺโกตีติ สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ อนิสฺสชฺชนํ วา อุปฏฺฐานํ ฯ วิกฺเขปปฏิปกฺโข เยน วา สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ โส อวิกฺเขโป ฯ รูปคตํ วิย จกฺขุนา เยน ยาถาวโต วิสยภาวํ ปสฺสติ ตํ ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สกฺโกติ พลวตา สทฺธินฺทฺริเยน อภิภูตตฺตา ฯ สหชาตธมฺเมสุ หิ อินฺทฏฺฐํ กาเรนฺตานํ สหปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ เอกรสตาวเสเนว

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อตฺถสิทฺธิ น อญฺญถา ฯ ตสฺมาติ วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติ ฯ ตนฺติ สทฺธินฺทฺริยํ ฯ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณนาติ ยสฺส สทฺเธยฺยวตฺถุโน อุฬารตาทิคุเณ อธิมุจฺจนสฺส สาติสยปฺปวตฺติยา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ ตสฺส ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนาทิวิภาคโตยาถาวโต วีมํสเนน ฯ เอวญฺหิ เอวํ ธมฺมตานเย สภาวรสโต ปริคฺคยฺหมาเน สวิปฺผาโร อธิโมกฺโข น โหติ อยํ อิเมสํ ธมฺมานํ สภาโวติ ปริชานนวเสน ปญฺญาพฺยาปารสฺส สาติสยตฺตา ฯ ธุริยธมฺเมสุ หิ ยถา สทฺธาย พลวภาเว ปญฺญาย มนฺทภาโว โหติ เอวํ ปญฺญาย พลวภาเว สทฺธาย มนฺทภาโว โหตีติ ฯ เตน วุตฺตํ ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หาเปตพฺพนฺติ ฯ ตถา อมนสิกาเรนาติ เยนาการเรน ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ เตนาการเรน ภาวนาย อนนุยุญฺชนโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ อิธ ทุวิเธน สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว อตฺตโน วา ปจฺจยวิเสสโต กิจฺจุตฺตริเยน วิริเยน วิริยาทีนํ วา มนฺทกิจฺจตาย ฯ ตตฺถ ปฐมวิกปฺเป หาปนวิธิ ทสฺสิโต ฯ

ทุติยวิกปฺเป ปน ยถา มนสิกโรโต วิริยาทีนํ มนฺทกิจฺจตาย สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ ตถา อมนสิกาเรน วิริยาทีนํ ปฏุกิจฺจภาวาวเหน มนสิกาเรน สทฺธินฺทฺริยํ เตหิ สมรสํ กโรนฺเตน หาเปตพฺพํ ฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ หาปนวิธิ เวทิตพฺโพ ฯ

วกฺกลิตฺเถรวตฺถูติ โส หิ อายสฺมา สทฺธาธิมุตฺตาย[๑] กตาธิกาโร

๑. สทฺธาวิมุตฺตายาติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สตฺถุ รูปากายทสฺสนปฺปสุโตเอว หุตฺวา วิหรนฺโต สตฺถารา กินฺเต วกฺกลิ อิมินา ปูติกาเยน ทิฏฺเฐน โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสตีติอาทินา โอวทิตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโตปิ ตํ อนนุยุญฺชนฺโต ปณามิโต อตฺตานํ วินิปาเตตุํ ปาตฏฺฐานํ อภิรูหิ ฯ อถ นํ สตฺถา ยถานิสินฺโนว โอภาสํ วิสชฺเชนฺโต อตฺตานํ ทสฺเสตฺวา

ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ ปสนฺโน พุทฺธสาสเน

อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ สงฺขารุปสมํ สุขนฺติ[๑]

คาถํ วตฺวา เอหิ วกฺกลีติ อาห ฯ โส เตน อมเตเนว อภิสิตฺโต หฏฺฐตุฏฺโฐ หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ ฯ สทฺธาย พลวภาวโต วิปสฺสนาวีถึ น โอตริ ฯ ตํ ญตฺวา ภควา อินฺทฺริยสมตํ ปฏิปาเทนฺโต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิ ฯ โส สตฺถารา ทินฺนนเยน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ เตน วุตฺตํ วกฺกลิตฺเถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนนฺติ ฯ

อิตรกิจฺจเภทนฺติ อุปฏฺฐานาทิกิจฺจวิเสสํ ฯ ปสฺสทฺธาทีติ อาทิสทฺเทน สมาธิอุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคานํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ หาเปตพฺพนฺติ ยถา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หายติ เอวํ วิริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตา ปสฺสทฺธิอาทิภาวนาย หายติ สมาธิปกฺขิยตฺตา ตสฺสา ฯ ตถาหิ สา สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขนฺตี วิริยาทิภาวนา วิย วิริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๖๖ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขนฺตี เอกํสโต หาเปติ ฯ เตน วุตฺตํ ปสฺสทฺธิ-อาทิภาวนาย หาเปตพฺพนฺติ ฯ

โสณตฺเถรวตฺถูติ สุขุมาลสฺส โสณตฺเถรสฺส วตฺถุ ฯ โส หิ อายสฺมา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สีตวเน วิหรนฺโต มม สรีรํ สุขุมาลํ น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ กายํ กิลเมตฺวาปิ สมณธมฺโม กาตพฺโพติ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย ปธานมนุยุญฺชนฺโต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหํ วิริยํ กโรนฺโต อจฺจารทฺธวิริยตาย วิเสสํ นิพฺพตฺเตตุํ นาสกฺขิ ฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา วีโณวาเทน โอวทิตฺวา วิริยสมตาโยชนวิธึ ทสฺเสนฺโต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโต ฯ เถโรปิ สตฺถารา ทินฺนนเยน วิริยสมตํ โยเชนฺโต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺเต ปติฏฺฐาสิ ฯ เตน วุตฺตํ โสณตฺเถรวตฺถุ ทสฺเสตพฺพนฺติ ฯ

เสเสสุปีติ สติสมาธิ ปญฺญินฺทฺริเยสุปิ ฯ เอกสฺสาติ เอเกกสฺส สามญฺญนิทฺเทโสวายํ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

เอวํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปจฺเจกํ อธิมตฺตตาย หาปนวเสน สมตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตตฺถ เยสํ วิเสสโต อสาธารณโต สาธารณโต จ สมตา อิจฺฉิตพฺพา ตํ ทสฺเสตุํ วิเสสโต ปนาติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ เอตฺถาติ เอเตสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ ฯ สมตนฺติ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ อนูนานธิกภาวํ ฯ ตถา สมาธิ-วิริยานํ ฯ ยถา หิ สทฺธาปญฺญานํ วิสุํ วิสุํ ธุริยธมฺมภูตานํ กิจฺจโต

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ วิเสสโต อิจฺฉิตพฺพเมว ยโต เนสํ สมธุรตาย อปฺปนา สมฺปชฺชติ เอวํ สมาธิวิริยานํ โกสชฺชุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สมรสตาย สติ อญฺญมญฺญุปตฺถมฺภนโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนฺตทฺวยปาตาภาเวน สมฺมเทว อปฺปนา อิชฺฌติ ฯ พลวสทฺโธติอาทิ นิทสฺสนวเสน วุตฺตํ ฯ ตสฺสตฺโถ โย พลวติยา สทฺธาย สมนฺนาคโต อวิสทญาโณ โส มุทฺธปฺปสนฺโน โหติ น อเวจฺจปฺปสนฺโน ฯ ตถา หิ โส อวตฺถุสฺมึ ปสีทติ เสยฺยถาปิ ติตฺถิยสาวกา ฯ เกราฏิก-ปกฺขนฺติ สาเถยฺยปกฺขํ ภชติ สทฺธาหีนาย ปญฺญาย อติธาวนฺโต เทยฺยวตฺถุปริจฺจาเคน วินา จิตฺตุปฺปาทมตฺเตนปิ ทานมยํ ปุญฺญํ โหตีติอาทีนิ ปริกปฺเปติ เหตุปฏิรูปเกหิ วญฺจิโต ฯ เอวํภูโต ปน สุกฺขตกฺกวิลุตฺตจิตฺโต ปณฺฑิตานํ วจนํ นาทิยติ สญฺญตฺตึ น คจฺฉติ ฯ เตนาห เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิจฺโฉ โหตีติ ฯ ยถา เจตฺถ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญวิรโห นอตฺถาวโห อนตฺถาวโห จ เอวมิธาปิ สมาธิวิริยานํ อญฺญมญฺญวิรโห น อวิกฺเขปาวโห วิกฺเขปาวโห จาติ เวทิตพฺพํ ฯ โกสชฺชํ อภิภวติ เตน อปฺปนํ น ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโย ฯ อุทฺธจฺจํ อภิภวตีติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ตทุภยนฺติ ตํ สทฺธาปญฺญาทฺวยํ สมาธิวิริยทฺวยญฺจ ฯ สมํ กาตพฺพนฺติ สมรสํ กาตพฺพํ ฯ

[๑๕๕] สมาธิกมฺมิกสฺสาติ สมถกมฺมฏฺฐานิกสฺส ฯ เอวนฺติ เอวํ สนฺเต สทฺธาย เตสํ พลวภาเว สตีติ อตฺโถ ฯ สทฺทหนฺโตติ

ปฐวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ปฐวี ปฐวีติ มนสิกรณมตฺเตน กถํ ฌานุปฺปตฺตีติ อจินฺเตตฺวา อทฺธา สมฺมาสมฺพุทฺเธน วุตฺตวิธิ อิชฺฌิสฺสตีติ สทฺทหนฺโต สทฺธํ ชเนนฺโต ฯ โอกปฺเปนฺโตติ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจน-วเสน โอกปฺเปนฺโต ปกฺขนฺทนฺโต ฯ เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ สมาธิปฺปธานตฺตา ฌานสฺส ฯ อุภินฺนนฺติ สมาธิปญฺญานํ ฯ สมาธิกมฺมิกสฺสสมาธิโนอธิมตฺตตาปิอิจฺฉิตพฺพาติ อาห สมตาปีติ ฯ สมภาเวนาปีติ อตฺโถ ฯ อปฺปนาติ อิธาธิปฺเปตอปฺปนา ฯ ตถาหิ โหติเยวาติ สาสงฺกํ วทติ ฯ โลกุตฺตรปฺปนา ปน เตสํ สมภาเวเนว อิจฺฉิตา ฯ ยถาห ฯ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ[๑] ฯ ยทิ วิเสสโต สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวิริยานญฺจ สมตา อิจฺฉิตา กถํ สตีติ อาห สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏตีติ ฯ สพฺพตฺถาติ ลีนุทฺธจฺจปกฺเขสุ ฯ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ อุทฺธจฺจปกฺขิเยกเทเส คณฺหนฺโต สทฺธาวิริยปญฺญา-นนฺติ อาห ฯ อญฺญถา ปีติ จ คเหตพฺพา สิยา ฯ ตถาหิ โกสชฺช-ปกฺเขน สมาธินา อิจฺเจว วุตฺตํ น ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาหีติ ฯ สา สติ ฯ สพฺเพสุ ราชกมฺเมสุ นิยุตฺโต สพฺพกมฺมิโก ฯ เตน การเณน สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพฏฺเฐน ฯ อาห อฏฺฐกถายํ ฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา สพฺพตฺถิกา สพฺเพน วา ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเยน โพชฺฌงฺคคฺคหเณน อตฺเถตพฺพา สพฺพตฺถิยา ฯ สพฺพตฺถิยาว สพฺพตฺถิกา ฯ จิตฺตนฺติ กุสลจิตฺตํ ฯ ตสฺส หิ สติ ปฏิสรณํ ปรายนํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย ฯ เตนาห อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานาติอาทิ ฯ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๑๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

จิตฺเตกคฺคตานิมิตฺตสฺสาติ จิตฺเตกคฺคตาย นิมิตฺตสฺส จิตฺเตกคฺคตาสงฺขาตสฺส จ นิมิตฺตสฺส ฯ จิตฺตสฺส หิ สมาหิตาการํ สลฺลกฺเขตฺวา สมถนิมิตฺตํ รกฺขนฺโตเยว กสิณนิมิตฺตํ รกฺขติ ฯ ตสฺมา ปจฺจวีกสิณาทิกสฺสาติ อาทิสทฺเทน น เกวลํ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺเสว อถโข สมถนิมิตฺตสฺสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตนฺติ รกฺขณาโกสลฺลํ อิธ อปฺปนาโกสลฺลกถายํ นิมิตฺตโกสลฺลนฺติ อธิปฺเปตํ ฯ กรณภาวนาโกสลฺลานํ ปเคว สิทฺธตฺตาติ อธิปฺปาโย ฯ

[๑๕๖] อติสิถิลวิริยตาทีหีติ อาทิสทฺเทน ปโมทนสํเวทน-วิปริยาเย สงฺคณฺหาติ ฯ ลีนนฺติ สงฺกุจิตํ โกสชฺชปกฺขปติตํ ฯ จิตฺตนฺติ ภาวนาจิตฺตํ ฯ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวตีติ เอตฺถ ตโยติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ยถา ปน เต ภาเวตพฺพา ตํ สยเมว วกฺขติ ฯ

ปริตฺตนฺติ อปฺปกํ ฯ อุชฺชาเลตุกาโมติ ปทีเปตุกาโม ฯ อุทกวาตํ ทเทยฺยาติ อุทกมิสฺสํ วาตํ อุปเนยฺย ฯ อกาโลติ นกาโล อยุตฺตกาโล วา ฯ สติอาทิธมฺมสามคฺคีสงฺขาตาย โพธิยา พุชฺฌติ เอตายาติ กตฺวา ตํสมงฺคิโน วา พุชฺฌนฺตีติ โพธิโน โยคิโน องฺคนฺติ โพชฺฌงฺโค ฯ ปสฏฺโฐ สุนฺทโร วา โพชฺฌงฺโค สมฺโพชฺฌงฺโค ฯ กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา ปสฺสทฺธิเยว สมฺโพชฺฌงฺโค ปสฺสทฺธิ-สมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺส ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ฯ สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคา-ทีสุปิ เอเสว นโย ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อยํ ปน วิเสโส สมาธิสฺส ฯ ตาว ปทตฺถลกฺขณานิ เหฏฺฐา อาคตาเนว ฯ อุปปตฺติโตว อิกฺขตีติ อุเปกฺขา ฯ สา ปนายํ อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว อิธ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาติ เวทิตพฺพา ฯ ทุสฺสมฺภฺจาปยนฺติ สมฺภฺจาเปตุํ อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยํ ฯ ธมฺมานํ ธมฺเมสุ วา วิจโย ธมฺมวิจโย ปญฺญาติ อตฺโถ ฯ วีรสฺส ภาโว กมฺมํ วา วิธินา วา อีเรตพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ วิริยํ อุสฺสาโห ฯ ปีเนติ กายํ จิตฺตญฺจ สนฺตปฺเปตีติ ปีติ ฯ

[๑๕๗] ยํยํ สกํ ยถาสกํ อตฺตโน อตฺตโนติ อตฺโถ ฯ อาหารวเสนาติ ปจฺจยวเสน ฯ ภาวนาติ อุปฺปาทนา วฑฺฒนา จ ฯ กุสลากุสลาติ โกสลฺลสมฺภูตฏฺเฐน กุสลา ตปฺปฏิปกฺขโต อกุสลา ฯ เย อกุสลา เต สาวชฺชา ฯ เย กุสลา เต อนวชฺชา ฯ อกุสลา หีนา ฯ อิตเร ปณีตา ฯ กุสลาปิ วา หีเนหิ ฉนฺทาทีหิ อารทฺธา หีนา ฯ อิตเร ปณีตา ฯ กณฺหาติ กาฬกา จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณา ฯ สุกฺกาติ โอทาตา จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาว-กรณา ฯ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา กณฺหา ฯ สุกฺกาภิชาติเหตุโต สุกฺกา ฯ เตเอว สปฺปฏิภาคา ฯ กณฺหา วา อุชุวิปจฺจนีกตาย สุกฺเกหิ สปฺปฏิภาคา ฯ ตถา สุกฺกาปิ อิตเรหิ ฯ อถวา ฯ กณฺหา จ สุกฺกา จ สปฺปฏิภาคา จ กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ฯ สุขา หิ เวทนา ทุกฺขาย เวทนาย สปฺปฏิภาคา ทุกฺขา จ เวทนา สุขาย สปฺปฏิภาคาติ ฯ อนุปฺปนฺนสฺสาติ อนิพฺพตฺตสฺส ฯ อุปฺปาทายาติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อุปฺปาทนตฺถาย ฯ อุปฺปนฺนสฺสาติ นิพฺพตฺตสฺส ฯ ภิยฺโยภาวายาติ ปุนปฺปุนํ ภาวาย ฯ เวปุลฺลายาติ วิปภาวาย[๑] ฯ ภาวนายาติ วฑฺฒิยา ฯ ปาริปูริยาติ ปริปูรณตฺถาย ฯ ตตฺถาติ อตฺถิ ภิกฺขเวติ- อาทินา ทสฺสิตปาเฐ ฯ

สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิเวธวเสนาติ เอกชฺฌํ กตฺวา คหเณ อนวชฺชสุขวิปากาทิกสฺส วิสุํ วิสุํ ปน ผุสฺสนาทิกสฺส สภาวลกฺขณสฺส อนิจฺจาทิกสฺส สามญฺญลกฺขณสฺส จ ปฏิวิชฺฌนวเสน ฯ ปวตฺต- มนสิกาโรติ กุสลาทีนํ ตํตํสภาวลกฺขณาทิกสฺส ยาถาวโต อวพุชฺฌน- วเสน อุปฺปนฺนชวนจิตฺตุปฺปาโท ฯ โส หิ อวิปรีตมนสิการตาย โยนิโสมนสิกาโรติ วุตฺโต ฯ ตทา โภคตาย อาวชฺชนาปิ ตคฺค- ติกาว ฯ รุปฺปนลกฺขณาทิกมฺปิ อิธ สามญฺญลกฺขเณเนว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ กุสลกิริยาย อาทิอารมฺภวเสน ปวตฺตวิริยธิติสภาวตาย ธาตูติ วุตฺตนฺติ อาห อารมฺภธาตูติ ปฐมวิริยํ วุจฺจตีติ ฯ ลทฺธา- เสวนํ วิริยํ พลปฺปตฺตํ หุตฺวา ปฏิปกฺขํ วิธมตีติ อาห โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตรนฺติ ฯ อธิมตฺตาธิมตฺตตรานํ ปฏิปกฺข- ธมฺมานํ วิธมนสมตฺถํ ปฏฺฐปฏฺฐตราทิภาวปฺปตฺตํ โหตีติ วุตฺตํ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรนฺติ ฯ ติฏฺฐติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ ฐานิยา ฯ ปีติ สมฺโพชฺฌงฺคสฺส ฐานิยา ปีติสมฺโพชฺฌงฺ- คฏฺฐานิยา ฐาตพฺโพ วา ฐานิโย ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ฐานิโย เอเตสูติ ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ฯ อปราปรํ ปวตฺตมานา ปีติ-

๑. วิปุลภาวายาติ มญฺเญ ฯ

ปชฺวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

สมฺโพชฺฌงฺคสมฺปยุตฺตา ธมฺมา ฯ ยสฺมา ปน เตสุ ปีติเยว ปีติ-
สมฺโพชฺฌงฺคสฺส วิเสสการณํ ตสฺมา วุตฺตํ ปีติยาเอเวตํ นามนฺติ ฯ
อุปฺปาทกมนสิกาโรติ ยถา มนสิกโรโต อนุปฺปนฺโน ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค
อุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺโน จ ปวฑฺฒติ ตถา ปวตฺตมนสิกาโร ฯ

[๑๕๘] ปริปุจฺฉกตาติ ปริโยคาเหตฺวา ปุจฺฉกภาโว ฯ ปญฺจปิ
หิ นิกาเย อุคฺคเหตฺวา อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา ตสฺส ตสฺส อตฺถํ
ปริปุจฺฉนฺตสฺส เต วา สห อฏฺฐกถาย ปริโยคาเหตฺวา ยํ ยํ ตตฺถ
คณฺฐิฏฺฐานํ ตํ ตํ อิทํ ภนฺเต กถํ อิมสฺส โก อตฺโถติ
ปุจฺฉนฺตสฺส ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค อุปฺปชฺชตีติ ฯ วตฺถุวิสทกิริยา
อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา สงฺเขปโต วิตฺถารโต จ ปกาสิตาเอว ฯ
ตตฺถ ปน สมาธิสํวตฺตนิยภาเวน อาคตา อิธ ปญฺญาสํวตฺตนิย-
าเวน ฯ ยทคฺเคน หิ สมาธิสํวตฺตนิกา ตทคฺเคน ปญฺญา-
ํวตฺตนิกา ฯ สมาธิสฺส ญาณปจฺจุปฏฺฐานโต สมาหิโต ยถาภูตํ
ปชานาตีติ[๑] หิ วุตฺตํ ฯ ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา นาม ทุปฺปญฺญานํ
มนฺทพุทฺธีนํ ภตฺตนิกฺขิตฺตกากมํสนิกฺขิตฺตสุนขสทิสานํ โมมูหปุคฺคลานํ
ทูรโต ปริจฺจชนา ฯ ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา นาม ปญฺญาย
กตาธิการานํ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีสุ กุสลานํ อริยานํ วิปสฺสนา-
กมฺมิกานํ วา มหาปญฺญานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํ ฯ คมฺภีร-
ญาณจริยปจฺจเวกฺขณาติ คมฺภีรญาเณหิ จริตพฺพานํ ขนฺธายตนธาตา-

๑. สํ. สฬายตน. ๑๘/๙๙-๑๐๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ทีนํ สจฺจปจฺจยาการาทิทีปนานํ วา สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตานํ สุตฺตนฺตานํ ปจฺจเวกฺขณา ฯ ตทธิมุตฺตตาติ ปญฺญาธิมุตฺตตา ปญฺญาย นินฺนโปณปพฺภารตาติ อตฺโถ ฯ

อปายาทีติ อาทิสทฺเทน ชาติอาทิ อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจุปฺปนฺเน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกญฺจ ทุกฺขํ สงฺคณฺหาติ ฯ วิริยายตฺตสฺส โลกิยโลกุตฺตรวิเสสสฺส อธิคโมเอว อานิสํโส ตสฺส ทสฺสนสีลตา วิริยายตฺต- ฯเปฯ ทสฺสิตา สปฺพฺพภาโค นิพฺพานคามิมคฺโค คมนวีถิ คนฺตพฺพา ปฏิปชฺชิตพฺพา ปฏิปทาติ กตฺวา ฯ ทายกานํ มหปฺผลภาวกรเณน ปิณฺฑาปจายนตาติ ปจฺจยทายกานํ อตฺตนิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลการภาวสฺส กรเณน ปิณฺฑสฺส ภิกฺขาย ปฏิปูชนา ฯ อิตรถาติ อามิสปูชาย ฯ กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตาติ อลสานํ ภาวนาย นามมตฺตมฺปิ อชานนฺตานํ กายทฬฺหีพหุลานํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขาทิอนุยุญฺชนกานํ ติรจฺฉานกถิกานํ ปุคฺคลานํ ทูรโต ปริวชฺชนา ฯ อารทฺธวิริยปุคฺคลเสวนตาติ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชายาติอาทินา ภาวนารมฺภวเสน อารทฺธวิริยานํ ทฬฺหปรกฺกมานํ ปุคฺคลานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนา ฯ สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณาติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานานุภาวสฺส ปจฺจเวกฺขณา ฯ ตทธิมุตฺตตาติ ตสฺมึ วิริยสมฺโพชฺฌงฺเค อธิมุตฺติ สพฺพิริยาปเถสุ นินฺนโปณปพฺภารตา ฯ เอตฺถ

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๑๔๓ ฯ

ปจฺวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

จ ถีนมิทฺธวิโนทนกุสีตปุคฺคลปริวชฺชนอารทฺธวิริยปุคฺคลเสวนตทธิมุตฺตตา ปฏิปกฺขวิธมนปจฺจยุปสํหารวเสน อปายาทิภยปจฺจเวกฺขณาทโย สมุตฺเตชนวเสน วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อปฺปาทกา ทฏฺฐพฺพา ฯ พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน ธูสธรหทยา[๑] ลูขปุคฺคลา ตพฺพิปริยาเยน สินิทฺธปุคฺคลา เวทิตพฺพา ฯ พุทฺธาทีนํ คุณปริทีปนา สมฺปสาทนียสุตฺตาทโย ปสาทนียสุตฺตนฺตา ฯ

[๑๕๙] อิเมหิ อากาเรหีติ ยถาวุตฺเตหิ กุสลาทีนํ สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิวิชฺฌนาทิอากาเรหิ เจว ปริปุจฺฉกตาทิอากาเรหิ จ ฯ เอเต ธมฺเมติ เอเต กุสลาทีสุ โยนิโสมนสิการาทิเก เจว ธมฺมตฺถญฺญุตาทิเก จ ฯ

อจฺจารทฺธวิริยตาทีหีติ อติวิย ปคฺคหิตวิริยตาทีหิ ฯ อาทิสทฺเทน สํเวทนสมฺโมทนานิ สงฺคณฺหาติ ฯ อุทฺธฏนฺติ สมาธิอาทีนํ มนฺทตาย อวูปสนฺตํ ฯ ทุวูปสมยนฺติ วูปสเมตุํ สมาธาตุํ อสกฺกุเณยฺยํ ฯ

[๑๖๐] ตํ อาการํ สลฺลกฺเขตฺวาติ เยนากาเรน อสฺส โยคิโน ปสฺสทฺธิ สมาธิ อุเปกฺขาติ อิเม ปสฺสทฺธิอาทโย ธมฺมา ปุพฺเพ ยถารหํ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล อุปฺปนฺนปุพฺพา ตํ จิตฺตตํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปสฺสทฺธาการํ สมาหิตาการํ อชฺฌุเปกฺขิตาการญฺจ อุปลกฺเขตฺวา อุปธาเรตฺวา ฯ

ตีสุปิ ปเทสูติ อตฺถิ ภิกฺขเว กายปสฺสทฺธีติอาทินา[๒] อาคเตสุ

๑. ธูสรหทยาติ มญฺเญ ฯ วีมํสิตพฺพํ ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๑๔๙ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตีสุปิ วาเกฺยสุ เตหิ วา ปกาสิเตสุ ตีสุ ธมฺมโกฏฺฐาเสสุ ฯ ยถาสมาหิตาการํ สลฺลกฺเขตฺวา คยฺหมาโน สมโถเอว สมถนิมิตฺตนฺติ อาห สมถนิมิตฺตนฺติ สมถสฺเสเวตํ อธิวจนนฺติ ฯ นานารมฺมเณ ปริพฺภมเนน วิวิธํ อคฺคํ เอตสฺสาติ พฺยคฺโค วิกฺเขโป ฯ ตถา หิ โส อนวฏฺฐานรโส ภนฺตตาปจฺจุปฏฺฐาโน จ วุตฺโต ฯ เอกคฺคตา- ภาวโต พฺยคฺคปฏิปกฺโขติ อพฺยคฺโค สมาธิ ฯ โสเอว นิมิตฺตนฺติ ปุพฺเพ วิย วตฺตพฺพํ ฯ เตนาห อวิกฺเขปฏฺเฐน ตสฺเสว อพฺยคฺค- นิมิตฺตนฺติ อธิวจนนฺติ ฯ

[๑๖๑] สรีราวตฺตํ ญตฺวา มตฺตโส ปริภุตฺโต ปณีตาหาโร กายลหุตาทีนํ สมุฏฺฐาปเนน ปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย โหติ ตถา อุตุสปฺปายํ อิริยาปถสปฺปายญฺจ เสวิตํ ปโยโค จ กายิโก ปวตฺติโตติ อาห ปณีตโภชนเสวนตาติอาทิ ฯ ปโยคสมตาทีนํ อภาเวน สทรถกายจิตฺตา ปุคฺคลา สารทฺธปุคฺคลา ฯ วุตฺตวิปริยาเยน ปสฺสทฺธกายา ปุคฺคลา เวทิตพฺพา ฯ

นิรสฺสาทสฺสาติ ภาวนสฺสาทรหิตสฺส ฯ ภาวนา หิ วีถิปฏิปนฺนา ปุพฺเพนาปรํ วิเสสวตี ปวตฺตมานา จิตฺตสฺส อสฺสาทํ อุปสมสุขํ อาวหติ ฯ ตทภาวโต นิรสฺสาทํ จิตฺตํ โหติ ฯ สทฺธาสํเวควเสนาติ สทฺธาวเสน สํเวควเสน จ ฯ สมฺปหํสนตาติ สมฺมเทว ปหํสนตา สํเวชนปุพฺพกปสาทุปฺปาทเนน ภาวนาจิตฺตสฺส โตสนา ฯ สมฺมา- ปวตฺตสฺสาติ ลีนุทฺธจฺจวิรเหน สมถวีถิปฏิปตฺติยา จ สมํ สวิเสสญฺจ

ปชวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ปวตฺติยา สมฺมเทว ปวตฺตสฺส ภาวนาจิตฺตสฺส ฯ อชฺฌุเปกฺขนตาติ ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตา ฯ ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขตาติ ปฐมาทีนิ ฌานานิ ปจฺจนีกธมฺเมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตาทินา เตเยว วิโมกฺขา เตสํ เอวํ ภาวนา เอวํ สมาปชฺชนา เอวํ อธิฏฺฐานํ เอวํ วุฏฺฐานํ เอวํ สงฺกิเลโส เอวํ โวทานนฺติ ปฏิปฏิอเวกฺขณา ฯ ปจฺจนีกธมฺเมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตาทินา เตเยว ปจฺจเวกฺขณา ฯ

สตฺตมชฺฌตฺตตาติ สตฺเตสุ ปิยฏฺฐานีเยสุปิ คหฏฺฐปพฺพชิเตสุ มชฺฌตฺตากาโร อชฺฌุเปกฺขนา ฯ สงฺขารมชฺฌตฺตตา อชฺฌตฺติเกสุ จกฺขาทีสุ พาหิเรสุ ปตฺตจีวราทีสุ มชฺฌตฺตากาโร อชฺฌุเปกฺขนา ฯ สตฺตสงฺขารานํ มมายนํ สตฺตสงฺขารเกลายนํ ฯ

อิเมหิ อากาเรหีติ อิเมหิ ยถาวุตฺเตหิ กายจิตฺตานํ ปสฺสทฺธาการสลฺลกฺขณาทิอากาเรหิ เจว สปฺปายาหารเสวนาทิอากาเรหิ จ ฯ เอเต ธมฺเมติ เอเต ปสฺสทฺธิอาทิธมฺเม ฯ

ปญฺญาปโยคมนฺทตายาติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส อปฺปภาเวน ฯ ยถา หิ ทานสีลานิ อโลภาโทสปฺปธานานิ เอวํ ภาวนา ฯ อโมหปฺปธานา วิเสสโต อปฺปนาวหา ฯ ตตฺถ ยทา ปญฺญา น พลวตี โหติ ตทา ภาวนา จิตฺตสฺส อนภิสงฺขโต วิย อาหาโร ปุริสสฺส อภิรุจึ น ชเนติ ฯ เตน ตํ นิรสฺสาทํ โหติ ฯ ยทา จ ภาวนา ปุพฺเพนาปรํ วิเสสาวหา น โหติ สมฺมเทว อวีถิปฏิปตฺติยา ตทา อุปสมสุขสฺส อลาเภน จิตฺตํ นิรสฺสาทํ โหติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตทุภยํ สนฺธายาห ปญฺญาปโยคมนฺทตายาติอาทิ ฯ นนฺติ จิตฺตํ ฯ ชาติชราพฺยาธิมรณานิ ยถารหํ สุคติยํ ทุคฺคติยญฺจ โหนฺตีติ ตทญฺญเมว ปญฺจวิธพนฺธนาทิขุปฺปิปาสาทิอญฺญมญฺญวิพาธนาทิเหตุกํ อปายทุกฺขํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตยิทํ สพฺพํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺนภวนิสฺสิตํ คหิตนฺติ อตีเต อนาคเต จ กาเล วฏฺฏมูลกทุกฺขานิ วิสุํ คหิตานิ ฯ เย ปน สตฺตา อาหารุปชีวิโน ตตฺถ จ อุฏฺฐานผลุปชีวิโน เตสํ อญฺเญหิ อสาธารณํ ชีวิกาทุกฺขํ อฏฺฐมํ สํเวควตฺถุ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๑๖๒] อสฺสาติ จิตฺตสฺส ฯ อลีนนฺติอาทีสุ ฯ โกสชฺชปกฺขิยานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย อลีนํ ฯ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย อนุทฺธฏํ ฯ ปญฺญาปโยคสมฺปตฺติยา อุปสมสุขาธิคเมน จ อนิรสฺสาทํ ปุพฺเพนาปรํ สวิเสสํ ตโตเอว อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนญฺจ ฯ ตตฺถ อลีนตาย ปคฺคเห อนุทฺธฏตาย นิคฺคเห อนิรสฺสาทตาย สมฺปหํสเน น พฺยาปารํ อาปชฺชติ ฯ อลีนานุทฺธฏตาหิ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ อนิรสฺสาทตาย สมถวีถิปฏิปนฺนํ สมปฺปวตฺติยา วา อลีนํ อนุทฺธฏํ ฯ สมถวีถิปฏิปตฺติยา อนิรสฺสาทนฺต ทฏฺฐพฺพํ ฯ

เนกฺขมฺมปฏิปทนฺติ ฌานปฏิปตฺตึ ฯ สมาธิอธิมุตฺตตาติ สมาธินิพฺพตฺตเน ฌานาธิคเม ยุตฺตปฺปยุตฺตา ฯ สา ปน ยสฺมา สมาธึ ครุ กตฺวา ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน ปวตฺติยา โหติ ตสฺมา

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

สมาธิครูติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ปฏิลทฺเธ นิมิตฺตสฺมึ เอวํ หิ สมฺปาทยโต อปฺปนาโกสลฺลํ อิมํ อปฺปนา สมฺปวตฺตตีติ สมฺพนฺโธ ฯ สาติ อปฺปนา ฯ หิตฺวา หีติ หิสทฺโท เหตุอตฺโถ ฯ ยสฺมา ฐานเมตํ น วิชฺชติ ตสฺมา จิตฺตสมฺปวตฺติอาการํ ภาวนาจิตฺตสฺส ลีนุทฺธจฺจาทิวเสน ปวตฺติ-อาการํ สลฺลกฺขยํ อุปธาเรนฺโต สมตํ วิริยสฺเสว วิริยสฺส สมาธินา สมรสตํเยว โยชเยถ ฯ กถํ ปน โยชเยถาติ อาห อีสกมฺปีติ-อาทิ ฯ ตตฺถ ลยนฺติ ลีนภาวํ สงฺโกจนฺติ อตฺโถ ฯ ยนฺตนฺติ คจฺฉนฺตํ ฯ ปคฺคณฺหเถว สมภาวายาติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห อจฺจารทฺธํ นิเสเธตฺวา สมเมว ปวตฺตเยติ ฯ กถํ ปน สมเมว ปวตฺตเยติ อาห เรณุมฺหีติอาทิ ฯ ยถา หิ เรณุอาทีสุ ยถา มธุกราทีนํ ปวตฺติ อุปมาภาเวน อฏฺฐกถายํ สมฺปวณฺณิตา เอวํ ลีนุทฺธจฺจภาเวหิ โมจยิตฺวาน วิริยสมตาโยชเนน นิมิตฺตาภิมุขํ มานสํ ปฏิปาทเย ปฏิภาคนิมิตฺตาภิมุขํ ภาวนาจิตฺตํ สมฺปาเทยฺยาติ อตฺโถ ฯ

[๑๖๓] ตตฺราติ ตสฺมึ เรณุมฺหีติอาทินา วุตฺตคาถาทฺวเย ฯ อตฺถทีปนา อุปมุปเมยฺยตฺถวิภาวนา ฯ อจฺเฉโกติ อกุสโล ฯ ปกฺขนฺโตติ[๑] ธาวิตฺํ อารทฺโธ ฯ วิกสนกฺขเณเยว สราคํ กุสุมํ สรสํ โหติ ปจฺฉา วาตาทีหิ ปริปฏฺฐิ วิรสํ วา โหติ ตสฺมา นิวตฺตเน เรณุ ขียตีติ อาห ขีเณ เรณุมฺหิ สมฺปาปุณาตีติ ฯ ปุปฺผราสินฺติ รุกฺขสาขาสุ นิสฺสิตํ ปุปฺผสญฺจยํ ฯ สลฺลกตฺตอนฺเตวาสิเกสูติ

๑. วิสุทฺธิมคฺเคปิ ปกฺขนฺโตติ ทิสฺสติ ฯ ปกฺขนฺโนติ มญฺเฌ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สลฺลกตฺตอาจริยสฺส อนฺเตวาสิเกสุ ฯ อุทกถาลคเตติ อุทกถาลิยํ ฐปิเต ฯ สตฺถกมฺมนฺติ สิราเวธนาทิสตฺถกมฺมํ ฯ ผุสิตุมฺปิ อุปฺปลปตฺตนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ สเมนาติ ปุริมกา วิย ครร มนฺทญฺจ ปโยคํ อกตฺวา สมปฺปมาเณน ปโยเคน ฯ ตตฺถาติ อุปฺปลปตฺเต ฯ ปริโยทาตสิปฺโปติ สุวิสุทฺธสิปฺโป นิปฺผนฺนสิปฺโป ฯ

[๑๖๔] มกฺกฏกสุตฺตนฺติ ลูตาสุตฺตํ ฯ นิยฺยามโก นาวาสารถี ฯ ลการนฺติ กิพญฺชาทิมยํ นาวากฏสารกํ ฯ เตเลน อฉฑฺเฑนฺโต นาฬึ ปูเรตีติ สราวาทิคเตน เตเลน อฉฑฺเฑนฺโต สุขุมจฺฉิทฺทกํ เตลนาฬึ ปูเรติ ฯ เอวเมวาติ ยถา เต อาทิโต วุตฺตมธุกรสลฺลกตฺตอนฺเตวาสิสุตฺตากฑฺฒกนิยฺยามกเตลปูรกา เวเคน ปโยคํ กโรนฺติ เอวเมว โย ภิกฺขุ สีฆํ อปฺปนํ ปาปุณิสฺสามีติ คาฬฺหํ วิริยํ กโรติ โย มชฺเฌ วุตฺตมธุกราทโย วิย วิริยํ น กโรติ อิเม เทฺวปิ วิริยสมตาภาเวน อปฺปนํ ปาปุณิตุํ น สกฺโกนฺติ ฯ โย ปน อวสาเน มธุกราทโย วิย สมปฺปโยโค อยํ อปฺปนํ ปาปุณิตุํ สกฺโกติ วิริยสมตาโยคโตติ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ ฯ เตน วุตฺตํ เอโก ภิกฺขูติอาทิ ฯ ลีนํ ภาวนาจิตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

[๑๖๕] เอวนฺติ วุตฺตปฺปกาเรน วิริยสมตาโยชนวเสน วีถิปฏิปนฺนํ ภาวนามานสํ ปฏิภาคนิมิตฺเตเยว ฐปนวเสน นิมิตฺตาภิมุขํ ปฏิปาทยโต อสฺส โยคิโน ฯ อิชฺฌิสฺสตีติ สมิชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อตฺโถ ฯ อนุโยควเสนาติ ภาวนาวเสน ฯ เสสานีติ

ปชวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

เสสานิ ตีณิ จตฺตาริ วา ฯ ปกติจิตฺเตหีติ ปากติเกหิ กามาวจร-
จิตฺเตหิ ฯ พลว ฯเปฯ จิตฺเตกคฺคตานิ ภาวนาพเลน ปฏุตรสภาวปฺ-
ปวตฺติยา ฯ ปริกมฺมตฺตาติ ปฏิสงฺขารกตฺตา ฯ ยทิ อาสนฺนตฺตา
อุปจารตา โคตฺรภุโนเอว อุปจารสมญฺญา สิยาติ อาห สมีปจา-
ริตฺตา วาติ ฯ อนจฺจาสนฺโนปิ หีนาติทูรปฺปวตฺติสมีปจารี นาม
โหติ ฯ อปฺปนํ อุเปจฺจ จรนฺตีติ อุปจารานิ ฯ อิโต ปุพฺเพ
ปริกมฺมานนฺติ นานาวชฺชนวีถิยํ ปริกมฺมานํ ฯ

เอตฺถาติ เอเตสุ ปริกมฺมุปจารานุโลมสญฺญิเตสุ ฯ สพฺพนฺติมนฺติ
ตติยํ จตุตฺถํ วา ฯ ปริตฺตโคตฺตาภิภวนโตติ ปริตฺตสฺส โคตฺตสฺส
อภิภวนโต ฯ คํ ตายตีติ โคตฺตํ ฯ ปริตฺตนฺติ ปวตฺตมานํ อภิธานํ
พุทฺธิญฺจ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ ปริตฺตโคตฺตํ ฯ ยถา หิ พุทฺธิ□
อารมฺมณภูเตน อตฺเถน วินา น วตฺตติ เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺย-
ภูเตน ฯ ตสฺมา โส ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติ ฯ ตํ
ปน มหคฺคตานุตฺตรวิธุรํ กามตณฺหาย โคจรภูตํ กามาวจรธมฺมานํ
อาเวณิกรูปํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ มหคฺคตโคตฺเตปิ อิมินา นเยน อตฺโถ
เวทิตพฺโพ ฯ ภาวนโตติ อุปฺปาทนโต ฯ

อวิเสเสน สพฺเพสํ สพฺพา สมญฺญาติ ปรมนโย คหิตคฺคหณํ
โหตีติ อาห อคฺคหิตคฺคหเณนาติอาทิ ฯ นานาวชฺชนปริกมฺมเมว
ปริกมฺมนฺติ อธิปฺปาเยน ปฐมํ วา อุปจารนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ จตุตฺถํ
อปฺปนาจิตฺตํ ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํ ปุพฺเพ วุตฺตนเยน สเจ จตุตฺถํ

โคตฺรภู โหตีติ อตฺโถ ฯ ปญฺจมํ วาติ วาสทฺโท อนิยเม ฯ สฺวายํ อนิยโม อิมินา การเณนาติ ทสฺเสตุํ ตญฺจ โข ขิปฺปาภิญฺญาทนฺธาภิญฺญาวเสนาติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ขิปฺปาภิญฺญสฺส จตุตฺถํ อปฺเปติ ทนฺธาภิญฺญสฺส ปญฺจมํ ฯ กสฺมา ปน จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อปฺเปติ น ตโต ปรานีติ อาห ตโต ปรํ ชวนํ ปตตีติ ฯ ตโต ปญฺจมโต ปรํ ฉฏฺฐํ สตฺตมญฺจ ชวนํ ปตนฺตํ วิย โหติ ปริกฺขีณชวตฺตาติ อธิปฺปาโย ฯ

[๑๖๖] ยถา อลทฺธาเสวนํ ปฐมชวนํ ทุพฺพลตฺตา โคตฺรภุํ น อุปฺปาเทติ ลทฺธาเสวนํ ปน พลวภาวโต ทุติยํ ตติยํ โคตฺรภุํ อุปฺปาเทติ เอวํ ลทฺธาเสวนตาย พลวภาวโต ฉฏฺฐํ สตฺตมมฺปิ อปฺเปตีติ เถรสฺส อธิปฺปาโย ฯ เตนาห ตสฺมา ฉฏฺเฐปิ สตฺตเมปิ อปฺปนา โหตีติ ฯ ตนฺติ เถรสฺส วจนํ ฯ สุตฺตสุตฺตานุโลมอาจริยวาเทหิ อนุปตฺถมฺภิตตฺตา วุตฺตํ อตฺตโน มติมตฺตนฺติ ฯ

ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมาติ ปน สุตฺตปทมการณํ อาเสวนปจฺจยลาภสฺส พลวภาเว อเนกนฺติกตฺตา ฯ ตถาหิ อลทฺธาเสวนาปิ ปฐมเจตนา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียา โหติ ฯ ลทฺธาเสวนา ทุติยเจตนา ยาว ฉฏฺฐเจตนา อปราปริยเวทนียา ฯ จตุตฺถปญฺจเมสุเยวาติอาทิ วุตฺตสฺเสวตฺถสฺส ยุตฺติทสฺสนมุเขน นิคมนตฺถํ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ยทิ ฉฏฺฐสตฺตมํ ชวนํ ปติตํ นาม โหติ ปริกฺขีณชวตฺตา ฯ กถํ สตฺตมชวนเจตนา อุปปชฺชเวทนียา อานนฺตริยา จ โหตีติ ฯ นายํ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

วิเสโส อาเสวนปจฺจยลาเภน พลปฺปตฺติยา ฯ กิญฺจรหิ กิริยาวตฺถา วิเสสโต ฯ กิริยาวตฺถา หิ อารมฺภมชฺฌปริโยสานวเสน ติวิธา ฯ ตตฺถ ปริโยสานาวตฺถาย สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภาเวน อุปปชฺชเวทนียาทิตา โหติ ฯ น พลวภาเวนาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปฏิสนฺธิยา อนนฺตร-ปจฺจยภาวิโน วิปากสนฺตานสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวน ตถา อภิ-สงฺขตตฺตาติ จ วทนฺติ ฯ ตสฺมา ฉฏฺฐสตฺตมานํ ปปาตาภิมุขตาย ปริกฺขีณชวตา น สกฺกา นิวาเรตุํ ฯ ตถาหิ ยถา หิ ปุริโสติอาทิ วุตฺตํ ฯ

สา จ ปน อปฺปนา ฯ อทฺธานปริจฺเฉโทติ กาลปริจฺเฉโท ฯ โส ปเนตฺถ สตฺตสุ ฐาเนสุ กตฺถจิ อปริมาณจิตฺตกฺขณตาย กตฺถจิ อติอิตฺตรขณตาย นตฺถีติ วุตฺโต ฯ น เหตฺถ สมฺปุณฺณชวนวีถิ อทฺธา ลพฺภติ ฯ เตเนวาห เอตฺถ มคฺคานนฺตรํ ผลนฺติอาทิ ฯ เสสฏฺฐาเนสูติ ปฐมปฺปนา โลกิยาภิญฺญา มคฺคกฺขโณ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลกฺขโณติ เอเตสุ จตูสุ ฐาเนสุ ฯ

[๑๖๗] เอตฺตาวตาติ เอตฺตเกน ภาวนากฺกเมน เอส โยคาวจโร ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เอวํ วิหรตา จ อเนน ตเทว ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปจวีกสิณนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ ฌานปาเจ ฯ วิวิจฺจิตฺวาติ วิสุํ หุตฺวา ฯ เตนาห วินา หุตฺวา อปกฺกมิตฺวาติ ฯ ปชหนวเสน อปสกฺกิตฺวาติ อตฺโถ ฯ วิวิจฺเจว กาเมหีติ เอตฺถ วิวิจฺจาติ อิมินา วิเวจนํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ฌานกฺขเณ กามานํ อภาวมตฺตํ วุตฺตํ ฯ วิวิจฺเจวาติ ปน อิมินา เอกํสโต กามานํ วิเวเจตพฺพตาทีปเนน ตปฺปฏิปกฺขตา ฌานสฺส กามวิเวกสฺส จ ฌานาธิคมุปายตา ทสฺสิตา โหตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ ปรมํ ฌานนฺติอาทึ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ กถนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ อนฺธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิยาติ เอเตน ยถา ปทีโปภาสาภาเวน รตฺติยํ อนฺธการาภิภโว เอวํ ฌานาภาเวน สตฺตสนฺตติยํ กามาภิภโวติ ทสฺเสติ ฯ

เอตนฺติ ปุพฺพปเทเยว อวธารณวจนํ ฯ น โข ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํ กาเมหิเอวาติ อวธารณสฺส อกตตฺตา ฯ นิสฺสรนฺติ นิคจฺฉนฺติ เอเตน เอตฺถ วาติ นิสฺสรณํ เก นิคจฺฉนฺติ กามา เตสํ กามานํ นิสฺสรณํ ปหานํ ตนฺนิสฺสรณํ ตโต ฯ กถํ ปน สมาเน วิกฺขมฺภเน กามานเมเวตํ นิสฺสรณํ น พฺยาปาทาทีนนฺติ โจทนํ ยุตฺติโต อาคมโต จ โสเธตุํ กามธาตูติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ กามธาตุสมติกฺกมนโตติ สกลสฺสปิ กามภวสฺส สมติกฺกมปฏิปทาภาวโต ฯ เตน อิมสฺส ฌานสฺส กามปริญฺญาภาวมาห ฯ กามราคปฏิปกฺขโตติ วกฺขมานวิภาคสฺส กิเลสกามสฺส ปจฺจตฺถิกภาวโต ฯ เตน ยถา เมตฺตา พฺยาปาทสฺส กรุณา วิหึสาย เอวมิทํ ฌานํ กามราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภูตนฺติ ทสฺเสติ ฯ เอวมตฺตโน ปวตฺติยา วิปากปฺปวตฺติยา จ กามราคโต กามธาตุโต จ วินิวตฺตสภาวตฺตา อิทํ ฌานํ วิเสสโต กามานเมว นิสฺสรณํ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

สฺวายมตฺโถ ปาจคโตเอวาติ อาห ยถาหาติอาทิ ฯ กามญฺเจ ตมตฺถํ ทีเปตุํ ปุริมปเทเยว อวธารณํ คหิตํ อุตฺตรปเทปิ ปน ตํ คเหตพฺพเมว ฯ ตถา อตฺถสมฺภวโตติ ทสฺเสตุํ อุตฺตรปเทปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ อิโตติ กามจฺฉนฺทโต ฯ เอส นิยโม ฯ สาธารณวจเนนาติ อวิเสสวจเนน ฯ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวกา ตทงฺควิเวกาทโย ฯ จิตฺตกายอุปธิวิเวกา จิตฺตวิเวกาทโย ฯ ตโยเอว อิธ ฌานกถายํ ทฏฺฐพฺพา สมุจฺเฉทวิเวกาทีนํ อสมฺภวโต ฯ

[๑๖๘] นิทฺเทเสติ มหานิทฺเทเส ฯ ตตฺถ หิ อุทฺทานโต เทฺว กามา วตฺถุกามา กิเลสกามา จาติ อุทฺทิสิตฺวา ตตฺถ กตเม วตฺถุกามา มนาปิยา รูปา ฯเปฯ มนาปิยา โผฏฺฐพฺพาติอาทินา[๑] วตฺถุกามา นิทฺทิฏฺฐา ฯ เต ปน กามิยนฺตีติ กามาติ เวทิตพฺพา ฯ ตตฺเถวาติ นิทฺเทเสเอว ฯ วิภงฺเคติ ฌานวิภงฺเค ฯ ปฏฺฐนากาเรน ปวตฺโต ทุพฺพโล โลโภ ฉนฺทนฏฺเฐน ฉนฺโท ฯ ตโต พลวา รญฺชนฏฺเฐน ราโค ฯ ตโตปิ พลวตโร พหลราโค ฉนฺทราโค ฯ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนานิ สงฺกปฺเปติ เอเตนาติ สงฺกปฺโป ตถาปวตฺโต โลโภ ฯ ตโต พลวา รญฺชนฏฺเฐน ราโค ฯ สงฺกปฺปนวเสเนว ปวตฺโต ตโตปิ พลวตโร สงฺกปฺปราโคติ ฯ สฺวายํ ปเภโท เอกสฺเสว โลภสฺส ปวตฺติอาการวเสน อวตฺถาเภทวเสน จ เวทิตพฺโพ ฯ ยถา วจฺโฉ ทโม พลิพทฺโธติ ฯ อิเม กิเลสกามา ฯ กาเมนฺตีติ กามา กาเมนฺติ เอเตหีติ วา ฯ

๑. ขุ. มหา. ๒๙/๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอวํ หิ สตีติ เอวํ อุภเยสมฺปิ กามานํ สงฺคเห สติ ฯ วตฺถุกาเมหิปีติ วตฺถุกาเมหิ วิวิจฺเจวาปีติ อตฺโถ ฯ ยุชฺชตีติ เอวํ ยุชฺชมานตฺถนฺตรสมุจฺจยฏฺโฐ ปิสทฺโท น กิเลสกามสมุจฺจยฏฺโฐ ฯ กสฺมา ฯ อิมสฺมึ อตฺเถ กิเลสกาเมหิ วิเวกสฺส ทุติยปเทเนว วุตฺตตฺตา ฯ เตนาติ วตฺถุกามวิเวเกน ฯ กายวิเวโก วุตฺโต โหติ ปุตฺตทาราทิปริคฺคหวิเวกทีปนโต ฯ ปุริเมนาติ กายวิเวเกน ฯ เอตฺถาติ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ เอตสฺมึ ปททฺวเย ฯ อิโต วา นิทฺธาริเต วิเวกทฺวเย ฯ อกุสลสทฺเทน ยทิปิ กิเลสกามา สพฺพากุสลาปิ วา คหิตา สพฺพถา ปน กิเลสกาเมหิ วิเวโก วุตฺโตติ อาห ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโตติ ฯ ทุติเยนาติ จ จิตฺตวิเวเกนาติ อตฺโถ ฯ เอเตสนฺติ ยถาวุตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํ ฯ ตณฺหาทิสงฺกิเลสานํ วตฺถุโน ปหานํ สงฺกิเลสวตฺถุปฺปหานํ ฯ โลลภาโว นาม ตตฺถ ตตฺถ ตณฺหุปฺปาโท ฯ ตสฺส เหตุ วตฺถุกามาเอว เวทิตพฺพา ฯ พาลภาโว อวิชฺชา ทุจินฺติต-จินฺติตาทิ วา ตสฺส อโยนิโสมนสิกาโร สพฺเพปิ วา อกุสลา ธมฺมา เหตุ ฯ กามคุณาธิคมเหตุ ปาณาติปาตาทิอสุทฺธปฺปโยโค โหตีติ ตพฺพิเวเกน ปโยคสุทฺธิ วิภาวิตา ฯ ตณฺหาสงฺกิเลสโสธเนน วิวฏฺฏูปนิสฺสยสํวฑฺฒเนน จ อชฺฌาสยวิโสธนํ อาสยโปสนํ ฯ กาเมสูติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ ฯ

[๑๖๙] อเนกเภโทติ กามาสวกามราคสํโยชนาทิวเสน รูป-

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ตณฺหาทิวเสน จ อเนกปฺปเภโท ฯ กามจฺฉนฺโทเยวาติ กามสภาโวเยว ฉนฺโท ฯ น กตฺตุกมฺยตาฉนฺโท นาปิ กุสลจฺฉนฺโทติ อธิปฺปาโย ฯ ฌานปฏิปกฺขโตติ ฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวโต ตํเหตุ ตํนิมิตฺตํ วิสุํ วุตฺโต อกุสลภาวสามญฺเญน อคฺคเหตฺวา วิสุํ สรูปฺเปน[๑] คหิโต ฯ ยทิ กิเลสกาโมว ปุริมปเท วุตฺโต กถํ พหุวจนนฺติ อาห อเนก-เภทโตติอาทิ ฯ

อญฺเญสมฺปิ ทิฏฺฐิมานอหิริกาโนตฺตปฺปาทีนํ ตํสหิตผสฺสาที-นญฺจ ฯ อุปริ วุจฺจมานานิ ฌานงฺคานิ อุปริฌานงฺคานิ เตสํ อตฺตโน ปจฺจนีกานํ ปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต ตปฺปจฺจนีกนีวรณวจนํ ฯ นีวรณานิ หิ ฌานงฺคปจฺจนีกานิ เตสํ ปวตฺตินิวารณโต ฯ สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข ราคปฺปณิธิยา อุชุวิปจฺจนีกภาวโต นานารมฺมเณหิ ปโล-ภิตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส จิตฺตสฺส สมาทานโต[๒] ฯ ปีติ พฺยาปาทสฺส ปฏิปกฺโข ปาโมชฺเชน สมานโยคกฺเขมตฺตา ฯ วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส ปฏิปกฺโข โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน สวิปฺผารปฺปวตฺติโต ฯ สุขํ อวูปสมานุตาปสภาวสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปฏิปกฺขํ วูปสนฺตสีตล-สภาวตฺตา ฯ วิจาโร วิจิกิจฺฉาย ปฏิปกฺโข อารมฺมเณ อนุมชฺชน-วเสน ปญฺญาปฏิรูปสภาวตฺตา ฯ มหากจฺจานตฺเถเรน เทสิตปิฏกานํ สํวณฺณนา เปฏกํ ตสฺมึ เปฏเก ฯ

[๑๗๐] ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺสาติ รูปาทิปญฺจกามคุณวิเสส-วิสยสฺส ฯ อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานนฺติ พฺยาปาทวิเวกวจเนน อนตฺถํ

๑. สรูเปนาติ มญฺเญ ฯ ๒. สมาธานโตติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เม อจรีติอาทิอาฆาตวตฺถุเภทวิสยสฺส โทสสฺส โมหาทิเกหิ ถีนมิทฺธาทีหิ วิเวกวจเนน ปฏิจฺฉาทนวเสน ทุกฺขาทิปุพฺพนฺตาทิเภทวิสยสฺส โมหสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต ฯ กามราคพฺยาปาทตเทกฏฺฐถีนมิทฺธาทิ-วิกฺขมฺภกญฺเจตํ สพฺพากุสลปฏิปกฺขสภาวตฺตา ฯ สพฺพกุสลานํ เตน สภาเวน สพฺพากุสลปฺปหายกํ โหติ ฯ โหนฺตมฺปิ กามราคาทิ-วิกฺขมฺภนสภาวเมว โหติ ตํสภาวตฺตาติ อวิเสเสตฺวา นีวรณากุสล-มูลาทีนํ วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ อาห ฯ

ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ นตฺถิ กาจิ วสวตฺติ-ตาติ วสวตฺติภาวนิวารณตฺถํ วิตกฺกนํ วิตกฺโกติ วุตฺตํ ฯ ตยิทํ วิตกฺกนํ อีทิสมิทนฺติ อารมฺมณสฺส ปริกปฺปนนฺติ อาห โอหนนฺติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ ยสฺมา จิตฺตํ วิตกฺกพเลนารมฺมณํ อภินิรุฬฺหํ วิย โหติ ตสฺมา โส อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขโณ วุตฺโต ฯ ยถา หิ โกจิ ราชวลฺลภํ สมฺพนฺธินํ มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเคหํ อาโรหติ อนุปวิสติ เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ฯ ยทิ เอวํ กถํ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหตีติ ฯ วิตกฺกพเลเนว ฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสงฺโก ราชเคหํ ปวิสติ เอวํ ปริจเยน วิตกฺเกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ฯ ปริจเยนาติ จ สนฺตาเน ปวตฺตวิตกฺก-ภาวนาสงฺขาเตน ปริจเยน ฯ วิตกฺกสฺส หิ สนฺตาเน อภิณฺหํ ปวตฺตสฺส วเสน จิตฺตสฺส อารมฺมณาภิรูหนํ จิรปริจิตํ เตน ตํ กทาจิ วิตกฺเกน

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

วินาปิ ตตฺถ ปวตฺตเตว ยถา ตํ ฌาณสหิตํ หุตฺวา สมฺมสนวเสน จิรปริจิตํ กทาจิ ญาณรหิตมฺปิ สมฺมสนวเสน ปวตฺตติ ยถา วา กิเลสสหิตํ หุตฺวา ปวตฺตํ สพฺพโส กิเลสรหิตมฺปิ ปริจเยน กิเลส-วาสนาวเสน ปวตฺตติ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อาทิโต อภิมุขํ วา หนนํ อาหนนํ ฯ ปริโต ปริวตฺเตตฺวา อาหนนํ ปริยาหนนํ ฯ รูปํ รูปํ ปจวี ปจวีติ อาโกเฏนฺตสฺส วิย ปวตฺติ อาหนนํ ปริยาหนนนฺติ จ เวทิตพฺพํ ฯ อานยนํ จิตฺเต อารมฺมณสฺส อุปนยนํ อากฑฺฒนํ วา ฯ

อนุสญฺจรณํ อนุปริคมนํ ฯ สฺวายํ วิเสโส สนฺตานมฺหิ ลพฺภมาโนเอว สนฺตาเน ปากโฏ โหตีติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ อนุมชฺชนํ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อนุมสนํ ปริมชฺชนนฺติ อตฺโถ ฯ ตถาหิ วิจาโร ปริมชฺชนหตฺโถ วิย สญฺจรณหตฺโถ วิยาติ จ วุตฺโต ฯ ตตฺถาติ อารมฺมเณ ฯ สหชาตานํ อนุโยชนํ อารมฺมเณ อนุวิจารณสงฺขาตอนุมชฺชนวเสเนว เวทิตพฺพํ ฯ อนุปฺปพนฺธนํ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อวิจฺฉินฺนสฺส วิย ปวตฺติ ฯ ตถา หิ โส อนุสนฺทานตาติ[๑] นิทฺทิฏฺโจ ฯ เตเนว จ ฆณฺฑานุรโว วิย ปริพฺภมนํ วิยาติ จ วุตฺโต ฯ กตฺถจีติ ปจมชฺฌาเน ปริตฺตจิตฺตุปฺปาเทสุ จ ฯ วิจารโต โอฬาริกฏฺเจน วิจารสฺเสว จ ปุพฺพงฺคมฏฺเจน อนุรวโต โอฬาริโก ตสฺส จ ปุพฺพงฺคโม ฆณฺฑา-ภิฆาโต วิย วิตกฺโก ฯ ยถา หิ ฆณฺฑาภิฆาโต ปจมาภินิปาโต

๑. อนุสนฺธนตาติ ภเวยฺย ธมฺมสงฺคณิยํ...จิตฺตสฺส อนุสนฺธนตา...วิจาโร โหตีติ วุตฺตตฺตา ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โหติ เอวํ อารมฺมณาภิมุขนิโรปนฏฺเฐน วิตกฺโก เจตโส ปรมาภินิปาโต โหติ ฯ อภิฆาตคฺคหเณน เจตฺถ อภิฆาตโช สทฺโท คหิโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๗๑] วิปฺผารวาติ วิจรณยุตฺโต สปริปฺผนฺโน[๑] ฯ ปริพฺภมนํ วิย ปริสฺสยาภาววีมํสนตฺถํ ฯ อนุปฺปพนฺเธน ปวตฺติยนฺติ อุปจาเร วา อปฺปนาย วา สนฺตาเนน ปวตฺติยํ ฯ ตตฺถ หิ วิตกฺโก นิจฺจโล หุตฺวา อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย ปวตฺตติ น ปรมาภินิปาเต ฯ ปากโฏ โหตีติ วิตกฺกสฺส วิเสโส อภินิโรปนากาโร โอฬาริกตฺตา ปฐมชฺฌาเน ปากโฏ โหติ ฯ ตทภาวโต ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌาเน วิจารสฺส วิเสโส อนุมชฺชนากาโร ปากโฏ โหติ ฯ วาลณฺฑุปกํ เอฬกโลมาทีหิ กตจุมฺพฏกํ ฯ อุปฺปีฬนหตฺโถติ ปิณฺฑสฺส อุปฺปีฬนหตฺโถ ตสฺเสว อิโตจิโตจ สํสรณหตฺโถ ฯ มณฺฑลนฺติ กํสภาชนาทีสุ กิญฺจิ มณฺฑลํ วฏฺฏเลขํ กโรนฺตสฺส ฯ ยถา ปุปฺผผลสาขาทิอวยววินิมุตฺโต อวิชฺชมาโนปิ รุกฺโข สปุปฺโผ สผโลติ โวหริยติ เอวํ วิตกฺกาทิองฺควินิมุตฺตํ อวิชฺชมานมฺปิ ฌานํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ โวหริยตีติ ทสฺเสตุํ รุกฺโข วิยาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ฌานภาวนาย ปุคฺคลวเสน เทเสตพฺพตฺตา อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหีติอาทินา[๒] ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ฌานานิ อุทฺทิฏฺฐานีติ ฯ ยทิปิ วิภงฺเค ปุคฺคลาธิฏฺฐานากตา เทสนา

๑. สปริปฺผนฺทโนติ ภเวยฺย วิสุทฺธิมคฺเค ปริปฺผนฺทนภูโตติ วุตฺตตฺตา ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๓๙๒ ฯ

ปจฺจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อตฺโถ ปน ตตฺราปิ วิภงฺเคปิ ยถา อิธ อิมินา จ วิตกฺเก-นาติอาทินา[๑] ธมฺมวเสน วุตฺโต เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ ปรมตฺถโต ปุคฺคลสฺเสว อภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ อตฺโถ ฯเปฯ ทฏฺฐพฺโพ ฌานสมงฺคิโน วิตกฺกวิจารสมงฺคิตาทสฺสเนน ฌานสฺเสว สวิตกฺก-สวิจารตาย วุตฺตตฺตาติ เอวํ วา เอตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๑๗๒] วิเวกาติ วิเวกา เหตุภูตาติ วิเวกสทฺทสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธายาห ฯ วิเวเกติ กตฺตุสาธนตํ กมฺมสาธนตํ วา ฯ วิวิตฺโตติ หิ อิมินา นีวรเณหิ วินาภูโต เตหิ วิเวจิโตติ จ สาธนทฺวยมฺปิ สงฺคหิตเมวาติ ฯ

ปีนยตีติ ตปฺเปติ วฑฺเฒติ วา ฯ สมฺปิยายนลกฺขณาติ ปริ-ตุสฺสนลกฺขณา ฯ ปีนนรสาติ ปริพฺรูหนรสา ฯ ผรณรสาติ ปณีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนรสา ฯ อุทคฺคภาโว โอทคฺยํ ฯ ขุทฺทกา ลหุํ โลมหํสนมตฺตํ กตฺวา ภินฺนา น ปุน อุปฺปชฺชติ ฯ ขณิกา พหุลํ อุปฺปชฺชติ ฯ อุพฺเพคโต ผรณา นิจฺจลตฺตา จิรฏฺฐิติกตฺตา จ ปณีตตรา ฯ

เจติยงฺคณํ คนฺตฺวาติ ปุนฺนวลฺลิกวิหาเร เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา ฯ ปกติยา ทิฏฺฐารมฺมณวเสนาติ ปุพฺเพ มหาเจติเย คหิตารมฺมณวเสน ฯ จิตฺรเคณฺฑุโก วิจิตฺตาการเรน กตเคณฺฑุโก ฯ อุปนิสฺสเยติ สมีเป ตสฺส วา วิหารสฺส นิสฺสยภูเต โคจรฏฺฐานภูเตติ อตฺโถ ฯ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

[๑๗๓] ฆราชิเรติ เคหงฺคเณ ฯ ปพฺพตสิขเร กตเจติยํ อากาสเจติยนฺติ วุตฺตํ ฯ คหิตนิมิตฺเตเนวาติ เจติยวนฺทนํ ธมฺมสฺสวนญฺจ อุทฺทิสฺส ธญฺญา วติเมติอาทินา คหิตกุสลนิมิตฺเตเนว การณภูเตน ฯ คหิตํ วา นิมิตฺตํ เอเตนาติ คหิตนิมิตฺตํ วุตฺตากาเรน ปวตฺตจิตฺตํ ฯ เตน คหิตนิมิตฺเตเนว จิตฺเตน สห ฯ

[๑๗๔] ปกฺขนฺทํ[๑] อนุปวิฏฺจํ ฯ อนุปริปฺผุฏฺนฺติ อนุอนุสมนฺตโต ผุฏฺํ สพฺพโส อนุวิสฏนฺติ อตฺโถ ฯ ปสฺสทฺธิยา นิมิตฺตภาเวน คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปาจนวเสน ปริปากํ คจฺฉนฺตี ฯ อปฺปนาสมฺปยุตฺตาว ปีติ อปฺปนาสมาธิปูริกา ฯ ขณิกสมาธิปูริกา จ อุปจารสมาธิปูริกา จ อปฺปนาสมาธิสฺส วิทูรตราติ ตทุภยํ อนามสนฺโต ตาสุ ยา อปฺปนาสมาธิสฺสาติอาทิมาห ฯ สมาธิสมฺปโยคํ คตาติ ปุพฺเพ อุปจารสมาธินา สมฺปยุตฺตา หุตฺวา อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อปฺปนาสมาธินา สมฺปโยคํ คตา ฯ

สุขยตีติ สุขํ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺเม ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ อตฺโถ ฯ สฺวายํ กตฺตุนิทฺเทโส ปริยายลทฺโธ ธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุนิวตฺตนฏฺโจ ฯ นิปฺปริยาเยน ปน ภาวสาธนเมว ลพฺภตีติ สุขนํ สุขนฺติ วุตฺตํ ฯ อิฏฺจสภาวตฺตา ตํสมงฺคิปุคฺคลํ สมฺปยุตฺตธมฺเม วา อตฺตนิ สาทยตีติ สาตํ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ฯ สาตํ มธุรนฺติ วทนฺติ ฯ สาตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ สาตลกฺขณํ ฯ อุปพฺรูหนํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สํวฑฺฒนํ ฯ ทุกฺขํ วิย อวิสชฺเชตฺวา

๑. วิสุทฺธิมคฺเค ปน ปกฺขนฺต...อิติ ทิสฺสติ ฯ

ปชวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อทุกฺขมสุขา วิย อนชฺฌุเปกฺขิตฺวา อนุอนุคฺคณฺหนํ อุปการิตา วา อนุคฺคโห ฯ กตฺถจิ ปฐมชฺฌานาทิเก ฯ ปฏิลาภตุฏฺฐีติ ปฏิลาภวเสน อุปฺปชฺชนกตุฏฺฐี ฯ ปฏิลทฺธรสานุภวนนฺติ ปฏิลทฺธสฺส อารมฺมณรสสฺส อนุภวนนฺติ ฯ สภาวโต ปีติสุขานิ วิภชิตฺวา ทสฺเสติ ฯ ยตฺถ ปีติ ตตฺถ สุขนฺติ วิตกฺกสฺส วิย วิจาเรน ปีติยา สุเขน อจฺจนฺตสํโยคมาห ฯ ยตฺถ สุขํ ตตฺถ นนิยมโต ปีตีติ วิจารสฺส วิย วิตกฺเกน สุขสฺส ปีติยา อนจฺจนฺตสํโยคํ ฯ เตน อจฺจนฺตานจฺจนฺตสํโยคิตาย ปีติสุขานํ วิเสสํ ทสฺเสติ ฯ กํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ กนฺตารํ นิรุทก-มรุฏฺฐานํ ฯ วนเมว วนนฺตํ ฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สมเยติ อิฏฺฐารมฺมณสฺส ปฏิลาภสมเย ปฏิลทฺธสฺส รสานุภวนสมเย วนจฺฉายาทีนํ สวนทสฺสน-สมเย ปเวสปริโภคสมเย จ ฯ ปากฏภาวโตติ ยถากฺกมํ ปีติสุขานํ วิภูตภาวโต ฯ วิเวกชํ ปีติสุขนฺติ เอตฺถ ปุริมสฺมึ อตฺเถ วิเวกชนฺติ ฌานํ วุตฺตํ ฯ ปีติสุขสทฺทโต จ อตฺถิอตฺถวิเสสโต อสฺส ฌานสฺส อสฺมึ วา ฌาเนติ เอตฺถ อกาโร ทฏฺฐพฺโพ ฯ ทุติเย ปีติสุขเมว วิเวกชํ วิเวกชมฺปีติสุขนฺติ จ อญฺญปทตฺถสมาโส ปจฺจตฺตนิทฺเทสสฺส จ อโลโป กโต โลเป วา สติ วิเวกชปีติสุขนฺติ ปาโฐติ อยํ วิเสโส ฯ

[๑๗๕] อุปสมฺปชฺชาติ เอตฺถ อุปสํสทฺทา อุปลพฺภติ สมฺภญฺชตีติอาทีสุ วิย นิรตฺถกาติ ทสฺเสตุํ อุปคนฺตฺวาติอาทึ วตฺวา ปุน เตสํ สาตฺถกภาวํ ทสฺเสตุํ อุปสมฺปาทยิตฺวาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปตฺวา สาเธตฺวาติ วา อตฺโถ ฯ อิริยนฺติ กิริยํ ฯ วุตฺติอาทีนิ ตสฺเสว เววจนานิ ฯ ปาลนาติ หิ เอกอิริยาปถพาธนํ อิริยาปถนฺตเรหิ รกฺขนา ฯ

ปญฺจ องฺคานิ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนานิ เอตสฺสาติ ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ฯ อคฺยาหิโตติ เอตฺถ อาหิตสทฺทสฺส วิย วิปฺปหีนสทฺทสฺเสตฺถ ปรวจนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปญฺจหิ องฺเคหิ วิปฺปหีนนฺติ วา ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ฯ

[๑๗๖] นนุ อญฺเญปิ อกุสลา ธมฺมา อิมินา ฌาเนน ปหียนฺติ อถ กสฺมา ปญฺจงฺควิปฺปหีนตาว วุจฺจตีติ อาห กิญฺจาปีติอาทิ ฯ ฌานลาภิโนปิ อฌานสมงฺคิกาเล อฌานปฏิปกฺขโลภจิตฺตาทีนํ ปวตฺติสภาวโต ฌานกฺขเณติ วุตฺตํ ฯ ปหียนฺตีติ วิคจฺฉนฺติ นปฺปวตฺตนฺตีติ อตฺโถ ฯ เอกตฺตารมฺมเณติ ปฐวีกสิณาทิวเสน เอกสภาเว เอกคฺคตาสงฺขาเต เอกตฺตาวเห วา อารมฺมเณ ฯ ตนฺติ ตํ นานาวิสยปฺปโลภิตํ จิตฺตํ ฯ กามธาตุปฺปหานายาติ นานาวิสยสมฺปพฺยุฬฺหาย กามธาตุยา ปหานาย สมติกฺกมาย ปฏิปทํ ฌานํ นปฺปฏิปชฺชติ ฯ นิรนฺตรนฺติ วิกฺเขเปน อนนฺตริตํ สหิตนฺติ อตฺโถ ฯ อกมฺมญฺญนฺติ อกมฺมนิยํ ภาวนากมฺมสฺส อโยคฺยนฺติ อตฺโถ ฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปเรตนฺติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺเจน อภิภูตํ ปริพฺภมติ อนวฏฺฐานโต อวฏฺฐานสฺส สมาธานสฺส อภาวโตติ อตฺโถ ฯ วิจิกิจฺฉาย อุปหตนฺติ สาติสยสฺส วิจารสฺส อภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ นุโข ภควา นุโขติ ปฐวีติอาทินา

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

มนสิกาเรน ฌานํ สิยา นุโข น นุโขติอาทินา จ ปวตฺตาย วิจิกิจฺฉาย อุปหตํ ฯ นาโรหติ อปฺปฏิปตฺตินิมิตฺตตฺตา ฯ วิเสเสน ฌานนฺตรายกรตฺตาติ สมาธิอาทีนํ อุชุวิปจฺจนีกภาเวน ฌานาธิคมสฺส อนฺตรายกรณโต ฯ

เตหีติ ฌานาธิคมสฺส ปจฺจยภูเตหิ วิตกฺกวิจาเรหิ ฯ อวิกฺเขปาย สมฺปาทิตปฺปโยคสฺสาติ ตโตเอว สมาธานาย นิปฺผาทิตภาวนาปโย-คสฺส ฯ เจตโส ปโยคสมฺปตฺติสมฺภวาติ ยถาวุตฺตภาวนาปโยค-สมฺปตฺติสมุฏฺฐานา ฯ ปีติ ปีนนํ ภาวนาวเสน ตปฺปนํ อุปพฺรูหนํ ภาวนาวเสน ปริพุทฺธึ เจตโส กโรตีติ สมฺพนฺโธ ฯ นนฺติ จิตฺตํ สเสสสมฺปยุตฺตธมฺมํ อวสิฏฺฐผสฺสาทิธมฺมสหิตํ ฯ สมํ สมฺมา จ อาธิยตีติ สมฺพนฺโธ ฯ อินฺทฺริยสมตาวเสน สมํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูรีภาเวน ลีนุทฺธจฺจาภาเวน สมฺมา ปฏฺฐเปตีติ อตฺโถ ฯ เอกคฺคตา หิ สมาทานกิจฺเจน[๑] จิตฺตํ สมฺปยุตฺตธมฺเม จ อตฺตานํ อนุวตฺตาเปนฺตี ฌานกฺขเณ สาติสยํ สมาหิเต กโรตีติ ฯ อุปฺปตฺติวเสนาติ ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชนวเสน ฯ เอเตสุ วิตกฺกาทีสุ ฌานํ อุปฺปนฺนํ นาม โหติ ตตฺเถว ฌานโวหารโต ฯ เตนาห ตสฺมาติอาทิ ฯ ยถา ปนาติ-อาทินาปิ อุปมาวเสน ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติ ฯ

[๑๓๗] ปกติจิตฺตโตติ ปากติกกามาวจรจิตฺตโต ฯ สุวิสเทนาติ สุฏฺฐุ วิสเทน ปฏุตเรนาติ อตฺโถ ฯ สพฺพาวนฺตนฺติ สพฺพาวยววนฺตํ อนวเสสนฺติ อตฺโถ ฯ อปฺผุฏฺฐนฺติ อสมฺผุฏฺฐํ ฯ อารมฺมเณสุ ผุสิตาติ

๑. สมาธานกิจฺเจนาติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อปฺปนาวเสน ปวตฺตมานา จิตฺเตกคฺคตา สมนฺตโต อารมฺมณํ ผรนฺตี วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ฌานปาเจ อคฺคหิตา จิตฺเตกคฺคตา คหิตาติ อนุโยคํ สนฺธาย ตตฺถ จิตฺเตกคฺคตาติ อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถาติ เตสุ ฌานงฺเคสุ ฯ น นิทฺทิฏฺฐาติ สรุปฺปโต[๑] น นิทฺทิฏฺฐา ฯ สามญฺญโต ปน ฌานคฺคหเณน คหิตา ฯ เอวํ วุตฺตตฺตาติ สรุปฺเปเนว[๒] วุตฺตตฺตา ฯ องฺคเมว จิตฺเตกคฺคตาติ สมฺพนฺโธ ฯ เยน อธิปฺปาเยนาติ เยน วิตกฺกาทีหิ สห วตฺตนฺตํ ธมฺมํ ทีเปตุํ ตสฺส ปกาสนาธิปฺปาเยน ฯ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ-อาทินา อุทฺเทโส กโต โสเอว อธิปฺปาโย เตน ภควตา วิภงฺเค จิตฺเตกคฺคตาติ นิทฺทิสนฺเตน ปกาสิโต ฯ ตสฺมา สา ฌานปาเจ อคฺคหิตาติ น จินฺเตตพฺพํ ฯ

อาทิมชฺฌปริโยสานวเสนาติ ฌานสฺส อาทิมชฺฌปริโยสาน-วเสน ฯ ลกฺขณวเสนาติ เตสํเยว อปฺปนายํ ลกฺขิตพฺพภาววเสน ฯ ตตฺราติ ตสฺมึ กลฺยาณตาลกฺขณานํ วิภาวเน ฯ ปฏิปทาวิสุทฺธีติ ปฏิปชฺชติ ฌานํ เอตายาติ ปฏิปทา โคตฺรภูปริโยสาโน ปุพฺพ-ภาคิโย ภาวนานโย ปริปนฺถโต วิสุชฺฌนํ วิสุทฺธิ ปฏิปทาย วิสุทฺธิ ปฏิปทาวิสุทฺธิ ฯ สา ปนายํ ยสฺมา ฌานสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ลพฺภติ ตสฺมา วุตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทีติ ฯ อุเปกฺขานุพฺรูหนาติ วิโส-เธตพฺพตาทีนํ อภาวโต ฌานปริยาปนฺนาย ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจนิปฺผตฺติยา อนุพฺรูหนา ฯ สา ปนายํ วิเสสโต ฌานสฺส

๑. ๒. สรูปโต สรูเปเนวาติ ภเวยฺย ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

จิติกฺขเณ ลพฺภติ ฯ เตน วุตฺตํ อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌติ ฯ
สมฺปหํสนาติ ตตฺถ ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิสาธกสฺส ญาณสฺส กิจฺจ-
นิปฺผตฺติวเสน ปริโยทปนา ฯ สา ปน ยสฺมา ฌานสฺส โอสานกฺขเณ
ปากฏา โหติ ตสฺมา วุตฺตํ สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ ฯ

[๑๗๘] อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานีติ ปริปนฺถโต จิตฺตสฺส
วิสุชฺฌนากาโร มชฺฌิมสฺส สมถนิมิตฺตสฺส ปฏิปชฺชนากาโร ตตฺถ
ปกฺขนฺทนากาโรติ อิมานิ ตีณิ ฌานสฺส อาทิโต อุปฺปาทกฺขเณ
อปฺปนาปฺปตฺติลกฺขณานิ เตหิ อากาเรหิ วินา อปฺปนาปฺปตฺติยา
อภาวโต อสติ จ อปฺปนาย ตทภาวโต ฯ อาทิกลฺยาณญฺเจว
วิสุทฺธิปตฺติปทตฺตา ฯ ยถาวุตฺเตติ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตตฺตา สมฺปนฺน-
ลกฺขณตฺตา จ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ ฯ อิมินา นเยน มชฺฌปริโยสาน-
ลกฺขณานญฺจ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ

[๑๗๙] สมฺภริยติ ฌานํ เอเตนาติ สมฺภาโร นานาวชฺชน-
ปริกมฺมํ ฯ สห สมฺภาเรนาติ สสมฺภาโร ฯ โสเอว สสมฺภาริโก ฯ
อุปจาโรติ เอกาวชฺชนุปจารมาห ฯ ปคฺคหาทิกิจฺจสฺส ปุพฺพภาเค
ภาวนายเอว สาธิตตฺตา ยา ตตฺถ เอกาวชฺชนุปจาเร สิทฺธา อชฺฌุ-
เปกฺขนา สา ฌานกฺขเณ ปริพฺรูหิตา นาม โหตีติ วุตฺตํ อุเปกฺขา-
นุพฺรูหนา นาม อปฺปนาติ ฯ ยถาธิคตํ ฌานํ นิสฺสาย โย
ปหฏฺฐากาโร จิตฺตสฺส ปริโตโส ตํ ปจฺจเวกฺขณาวเสน ปวตฺตํ
สนฺธายาห สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ ฯ เอเกติ อภย-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

คิริวาสิโน ฯ เต หิ เอวํ ปฏิปทาวิสุทฺธิอาทิเก วณฺณยนฺติ ฯ ตทยุตฺตํ ฯ ตถา หิ สติ อฌานธมฺเมหิ ฌานสฺส คุณสํกิตฺตนํ นาม กตํ โหติ น หิ ภุมฺมนฺตรํ ภุมฺมนฺตรปริยาปนฺนํ โหติ ฯ ปาลิยา เจตํ วิรุทฺธนฺติ ทสฺเสตุํ ยสฺมา ปนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เอกตฺตคตํ จิตฺตนฺติ อินฺทฺริยานํ เอกรสภาเวน เอกคฺคตาย จ สิกฺขาปฺปตฺติยา ตทนุคุณํ ฯ เอกตฺตคตนฺติ เอกตฺตคตํ สมฺปยุตฺตํ อปฺปนาปฺปตฺต-จิตฺตํ ฯ ตสฺเสว ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺทตาทิ อนนฺตรเมว วุจฺจติ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา เอกสฺมึเยว อปฺปนาจิตฺตกฺขเณ ปฏิปทาวิสุทฺธิอาทิ ปาลิยํ วุตฺตํ ตสฺมา ฯ อาคมนวเสนาติ ปริกมฺมาคมนวเสน ฯ อนติวตฺตนาทีติ อาทิสทฺเทน อินฺทฺริเยกรสตาตทุปควิริยวาหนาเสว-นานิ สงฺคณฺหติ ฯ ปริโยทปกสฺสาติ ปริโสธกสฺส ปภสฺสรภาว-กรสฺส ฯ อนติวตฺตนาทิภาวสาธนเมว เจตฺถ ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ เวทิตพฺพา ฯ

ตสฺมินฺติ ตสฺมึ วาเร จตุปญฺจจิตฺตปริมาณาย อปฺปนา-วีถิยนฺติ อตฺโถ ฯ ตโต ปริยนฺตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌตีติ ยทิปิ อาคมนํ คเหตฺวา อวิเสเสน วิย วุตฺตํ ปริกมฺมวิสุทฺธิโต ปน อปฺปนา-วิสุทฺธิ สาติสยาว ฯ เตนาห วิสุทฺธตฺตาติอาทิ ฯ อาวรณวิรหิตํ หุตฺวาติ เยนาวรเณน อาวฏฺตฺตา จิตฺตํ ตโต ปุพฺเพ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชิตฺํ น สกฺโกติ เตน วิวิตฺตํ หุตฺวา ตํ วิกฺขมฺภิตฺวาติ อตฺโถ ฯ ลีนุทฺธจฺจสงฺขาตานํ อุภินฺนํ อนฺตานํ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อนุปคมเนน มชฺฌิโม ฯ สวิเสสํ ปจฺจนีกธมฺมานํ วูปสมนโต สมโถ ฯ
โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต นิมิตฺตญฺจาติ มชฺฌิมสมถนิมิตฺตํ ฯ
เตนาห สมปฺปวตฺโต อปฺปนาสมาธิเยวาติ ฯ ตทนนฺตรํ ปุริม-
จิตฺตนฺติ ตสฺส อปฺปนาจิตฺตสฺส อนนฺตรปจฺจยภูตํ ปุริมํ จิตฺตํ
โคตฺรภูจิตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ เอกสนฺตติปริณามนเยนาติ ยถา ตเทว
ขีรํ ทธิสมฺปนฺนนฺติ เอวํ สติปิ ปริตฺตมหคฺคตภาวเภเท ปจฺจย-
ปจฺจยุปฺปนฺนภาวเภเท จ เอกิสฺสาเอว สนฺตติยา ปริณามุปคมนนเยน
เอกตฺตนยวเสน ฯ ตถตฺตนฺติ ตถภาวํ อปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิต-
ภาวํ ฯ เอวํ ปฏิปนฺนตฺตาติ วุตฺตาการเรน ปฏิปชฺชมานตฺตา ฯ ยสฺมึ หิ
ขเณ ตถตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ ตสฺมึเยว ขเณ ตถตฺตุ-
ปคมเนน อปฺปนาสมาธินา สมาหิตภาวุปคมเนน ตตฺถ ปกฺขนฺทติ
นาม ฯ ปุริมจิตฺเตติ อปฺปนาจิตฺตสฺส ปุริมสฺมึ จิตฺเต โคตฺรภู-
จิตฺเต ฯ วิชฺชมานาการนิปฺผาทิกาติ ตสฺมึ จิตฺเต วิชฺชมานานํ ปริปนฺถ-
วิสุทฺธิมชฺฌิมสมถปฏิปตฺติปกฺขนฺทนาการานํ นิปฺผาทิกา เตนาการเรน
นิปฺปชฺชมานาติ อตฺโถ ฯ เตเยว หิ อาการา ปจฺจยวิเสสโต
ฌานกฺขเณ นิปฺปชฺชมานา ปฏิปทาวิสุทฺธีติ ลทฺธสามญฺญาฌานสฺส
ตํ วิเสสํ นิปฺผาเทนฺตา วิย วุตฺตา ฯ ฯ อุปฺปาทกฺขเณเยวาติ อตฺต-
ลาภเวลายเมว ฯ ยทิ เอวํ กถํ เต อาการา นิปฺปชฺชนฺตีติ อาห
อาคมนวเสนาติ ฯ ตสฺสาติ จิตฺตสฺส ฯ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุ-
เปกฺขตีติ ปาลิยํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน อาคตาติ พฺยาปารํ อกโรนฺโตติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อาห ฯ สมถปฏิปตฺติ ตถตฺตุปคมนญฺจ อิธ สมถภาวาปตฺติ-
เยวาติ อาห สมถภาวุปคมเนนาติ ฯ กิเลสสํสคฺคํ ปหาย เอกตฺเตน
อุปฏฺฐิตสฺสาติ ปุพฺเพ กถนฺนุโข กิเลสสํสคฺคํ ปชเหยฺยนฺติ ปฏิปนฺนสฺส
อิทานิ สมถปฏิปตฺติยา ตสฺส ปหีนตฺตา กิเลสสงฺคณิกาภาเวน
เอกตฺเตน อุปฏฺฐิตสฺส ฌานจิตฺตสฺส ฯ ปริปนฺถวิสุทฺธิมชฺฌิม สมถ-
ปฏิปตฺติปกฺขนฺทเนหิ พุทฺธิปฺปตฺติยา อนุพฺรูหิเต ฌานจิตฺเต ลทฺโธ-
กาสา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา สมฺปยุตฺเตสุ สมวาหิตภาเวน ปวตฺตมานา
เต อนุพฺรูหนฺตี วิย โหตีติ อาห ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน
อุเปกฺขานุพฺรูหนา เวทิตพฺพาติ ฯ

[๑๘๐] เย ปเนเต ยุคนทฺธธมฺมาติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถาติ ตสฺมึ
ฌานจิตฺเต ฯ อญฺญมญฺญานติวตฺตนวเสน กิจฺจกรณโต ยุเค นทฺธา
พทฺธา วิย ยุคนทฺธา ฯ วิมุตฺติรเสนาติ วิมุจฺจนกิจฺเจน วิมุจฺจน-
สมฺปตฺติยา วา ฯ เอส โยคี ฯ วาหยตีติ ปวตฺเตติ ฯ อสฺสาติ
ฌานจิตฺตสฺส ฯ ตสฺมึ ขเณติ ภงฺคกฺขเณ ฯ อุปฺปาทกฺขเณ อตีเต หิ
จิติกฺขณโต ปฏฺฐาย อาเสวนา ปวตฺตติ นาม ฯ เต อาการาติ
อญฺญมญฺญานติวตฺตนาทโย ตตฺถ ธมฺมานํ ปวตฺติอาการา ฯ อาเสว-
นาปิ หิ อาเสวนปจฺจยภาคีนํ ธมฺมานํ ปวตฺติอากาโรเยว ฯ สงฺกิเลส-
โวทาเนสูติ สมาธิปญฺญานํ สมรสตาย อกรณํ ภาวนาย สงฺกิเลโส
กรณํ โวทานํ ฯ ตถา เสเสสุปิ ฯ เอวเมเตสุ สงฺกิเลสโวทาเนสุ
ตํ ตํ อาทีนวํ โทสํ อานิสํสํ คุณํ ปุเรตรํ ปาฏิหาริยญาเณน

ปชวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ทิสฺวา ยถา อญฺญมญฺญานติวตฺตนาทโย โหนฺติ ตถา ภาวนาย สมฺปหํสิตตฺตา เตเนว ญาเณน วิโสธิตตฺตา ฯ วิโสธนญฺเหตฺถ สมฺปหํสนํ ฯ เต อาการา ยสฺมา นิปฺผนฺนา ตสฺมา ธมฺมานํ ฯเปฯ เวทิตพฺพาติ วุตฺตนฺติ ลกฺขณสํวณฺณนาย อาทิมฺหิ วุตฺตํ นิคมนวเสน ทสฺเสติ ฯ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหตีติ โก สมฺพนฺโธ กสฺมา สมฺปหํสนาว ปริโยสานนฺติ วุตฺตา น อุเปกฺขานุพฺรูหนาติ โจทนํ สนฺธาย ตตฺถ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหตีติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถาติ ตสฺมึ ภาวนาจิตฺเต ฯ อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหตีติ อปฺปนากาเล ภาวนาสมปฺปวตฺติยา ปฏิปกฺขสฺส จ ปหานโต ปคฺคหาทีสุ พฺยาปารสฺส อกาตพฺพโต อชฺฌุเปกฺขนาว โหติ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ สมเย จิตฺตสฺส อชฺฌุเปกฺขนา วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขตีติ จ อาทิ ฯ สา ปนายํ อชฺฌุเปกฺขนา ญาณสฺส กิจฺจสิทฺธิยา โหติ วิเสสโต ญาณสาธนตฺตา อปฺปนาพฺยาปารสฺสาติ ผเลน การณานุมานญฺญาเยน ฯ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหติ ตสฺมา ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ วุตฺตาติ สมฺพนฺโธ ฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาลิยา สมตฺเถตุํ ยถาหาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตถา ปคฺคหิตํ จิตฺตนฺติ ยถา ภาวนาจิตฺตํ โกสชฺชปกฺเข น ปตติ ตถา วิริยสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียานํ ธมฺมานํ พหุลีการวเสน ปคฺคหิตํ ฯ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขตีติ ปคฺคณฺหนฺเตนาปิ สมาธิสฺส วิริยสมตาโยชนวเสเนว ปคฺคหิตตฺตา สกฺกจฺจํ อชฺฌุ-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เปกฺขติ ฯ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา โอกาสํ ลภติ ฯ ตํ ปน อชฺฌุเปกฺขนํ อุเปกฺขาวเสน ปุพฺเพ ปวตฺตปาริหาริยปญฺญาวเสน อปฺปนาปญฺญาย กิจฺจาธิกตาติ อาห ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหตีติ ฯ ตสฺส อธิมตฺตตฺตาเอว อชฺฌุเปกฺขนฺตสฺเสว นานาสภาเวหิ นีวรณ-ปฺปมุเขหิ กิเลเสหิ อปฺปนาจิตฺตํ วิมุจฺจติ ฯ วิโมกฺขวเสน วิมุจฺจน-วเสน ฯ ปญฺญาวเสนาติ ปุพฺเพ ปวตฺตปาริหาริยปญฺญาวเสน ฯ วิมุตฺตตฺตาติ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตาเอว ฯ เต ธมฺมา สทฺธาทโย วิเสสโต สทฺธาปญฺญาวิริยสมาธโย จ เอกรสา สมานกิจฺจา โหนฺติ เอวมยํ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา นิปฺปชฺชมานา ญาณพฺยา-ปาโรติ อาห ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ ฯ เอวํ ติวิธาย ปฏิปทาวิสุทฺธิยา ลทฺธวิเสสาย ติวิธาย อุเปกฺขานุพฺรูหนาย สาติสยํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตภาเวน จตุพฺพิธาปิ สมฺปหํสนา สิชฺฌตีติ อาคมนุเปกฺขาญาณกิจฺจวเสน ทสปิ อาการา ฌาเนเอว เวทิตพฺพา ฯ

คณนานุปุพฺพตาติ คณนานุปุพฺพตาย คณนานุปุพฺพตามตฺตํ วา ปฐมนฺติ อิทนฺติ อตฺโถ ฯ เตน เทสนากฺกมํ อุลฺลิงฺเคติ ฯ ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติ ปฐมนฺติ อิมินา ปฏิปตฺติกฺกมํ ฯ อุปฺปนฺนนฺติ หิ อธิคตนฺติ อตฺโถ ฯ ปฐมํ สมาปชฺชิตพฺพนฺติ ปฐมนฺติ อิทํ ปน น เอกนฺตลกฺขณนฺติ อฏฺฐกถายํ ปฏิสิทฺธตฺตา อิธ น คหิตํ ฯ อารมฺมณูปนิชฺฌานํ ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ ทุวิธ ฌาเน อิธาธิปฺเป-

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ตชฺฌานเมว ทสฺเสตุํ อารมฺมณูปนิชฺฌานโตติ วุตฺตํ ฯ ปจวีกสิณสงฺขาตสฺส อตฺตโน อตฺตโน อารมฺมณสฺส รูปํ วิย จกฺขุนา อุปนิชฺฌายนโต ฯ ปจฺจนีกชฺฌาปนโตติ นีวรณาทีนํ ปจฺจนีกธมฺมานํ ทหนโต วิกฺขมฺภนวเสน ปชหนโต ฯ สกลฏฺเฐนาติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน กเต วา อกเต วา ปริจฺฉินฺชช คหิเต ปจวีภาเค ปจวีมณฺฑเล สกลารมฺมณกรณฏฺเฐน ฯ น หิ ตสฺส เอกเทสมารมฺมณํ กริยติ ฯ ปจวีกสิณสนฺนิสฺสยตาย นิมิตฺตํ ปจวีกสิณํ ยถา มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตีติ ฯ ตํสหจรณโต ฌานํ ปจวีกสิณํ ยถา กุนฺตา ปจรนฺตีติ ฯ

[๑๘๑] ลกฺขฏฺฐาเน ฐิตํ สเรน วาลํ วิชฺฌตีติ วาลเวธี ฯ อิธ ปน อเนกธา ภินฺนสฺส วาลสฺส อํสุํ วิชฺฌนฺโต วาลเวธีติ อธิปฺเปโต ฯ เตน วาลเวธินา ฯ สูเทนาติ ภตฺตกาเรน ฯ อาการา ปริคฺคเหตพฺพาติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ ยถา หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สุกุสโลติ สุฏฺฐุ เฉโก ฯ ธนุคฺคโหติ อิสฺสาโส ฯ กมฺมนฺติ โยคฺยํ ฯ อกฺกนฺตปทานนฺติ วิชฺฌนกาเล อกฺกมนวเสน ปวตฺตปทานํ ฯ อาการนฺติ ธนุชิยาสรานํ คหิตาการํ ฯ ปริคฺคณฺเหยฺยาติ อุปธาเรยฺย ฯ โภชนสปฺปายาทโยติ อาทิสทฺโท อวุตฺตาการานมฺปิ สงฺคาหโก ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตน อุตุโภชนนิมิตฺตาทีนมฺปิ ปริคฺคณฺหนํ วุตฺตํ โหติ ฯ ตสฺมินฺติ ตสฺมึ ตรุณสมาธิมฺหิ ฯ ภตฺตารนฺติสามิกํภตฺตเวตฺตนาทีหิ โปสกนฺติ อตฺโถ ฯ ปริวิสนฺโตติ โภเชนฺโต ฯ ตสฺส รุจิตฺวา ภุญฺชนาการํ สลฺลกฺเขตฺวา ตสฺส อุปนาเมนฺโตติ โยชนา ฯ อยมฺปิ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โยคี อธิคตกฺขเณ โภชนาทโย ฯ อาการฺเต ปุพฺเพ ฌานสฺส อธิคตกฺขเณ กิจฺจสาธเก โภชนาธิคเต อาการ ฯ คเหตฺวาติ ปริคฺคเหตฺวา สลฺลกฺเขตฺวา ฯ นฏฺเฐ นฏฺเฐ สมาธิมฺหิ ปุนปฺปุนํ อปฺปนาย ปหานสฺส วิชฺชาปริจเยน ปณฺฑิโต ฯ

[๑๘๒] ตตฺถ วิสทญาณตาย วิยตฺโต ฯ ฌานุปฺปตฺติกโกสลฺลโยเคน กุสโล ฯ นานาจเยหีติ นานาจเยหิ นานาสภาเวหิ นานารเสหีติ อตฺโถ ฯ เตนาห อมฺพิลคฺเคหีติอาทิ ฯ สูเปหีติ พฺยญฺชเนหิ ฯ อมฺพิลคฺเคหีติ อมฺพิลโกฏฺฐาเสหิเยว อมฺพิลรสา หุตฺวา อคฺคภูตา ฯ เตหิ จตุรมฺพิลาทิมิสฺเสหิ ฯ เอเสว นโย ติตฺตกคฺคาทีสุปิ ฯ ขาริเกหีติ วา ติงฺคณกพีราทิมิสฺเสหิ ฯ นิมิตฺตนฺติ อาการํ รุจฺจนวเสน ภุญฺชนาการํ ฯ อุคฺคณฺหาตีติ อุปรูปริ คณฺหติ อุปธาเรติ ฯ อิมสฺส วา สูเปยฺยสฺส อตฺถาย หตฺถํ อภิหรติ ฯ อภิหารานฺติ อภิมุเขน หริตพฺพานํ ปณฺณาการานํ ปูชาภิหารานํ วา ฯ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหตีติ เอวํ เม จิตฺตํ สมาหิตํ อโหสีติ นิมิตฺตํ คณฺหติ สลฺลกฺเขติ ฯ

[๑๘๓] สมาธิปริปนฺถานนฺติ สมาธิสฺส ปริปนฺถภูตานํ ฯ ธมฺมานนฺติ กามจฺฉนฺทาทินีวรณธมฺมานํ ฯ สุวิโสธิตตฺตาติ สุฏฺฐุ วิโสธิตตฺตา วิกฺขมฺภนวเสน สมฺมเทว ปหีนตฺตาติ อตฺโถ ฯ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหีติ อาทิสทฺเทน อสุภมนสิการเนกฺขมฺมานิสํสปจฺจเวกฺขณาทีนิ สงฺคณฺหาติ ฯ เนกฺขมฺมคุณทสฺสเนนาปิ หิ ตสฺส วิพนฺธภูเต

ปชวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

กามจฺฉนฺเท อาทีนโว วิเสสโต ปากโฏ โหตีติ ฯ กายทุฏฺฐุลฺลนฺติ กายทรถํ สารทฺธกายตํ ฯ เตน กายจิตฺตานํ สารมฺภนิมิตฺตสฺส พฺยาปาทนีวรณสฺส น วิโสธนมาห ฯ อารมฺภธาตุมนสิการาทีติ อาทิสทฺเทน วิริยสมฺโพชฺฌงฺคนิมิตฺตานํ อาโลกสญฺญาทีนญฺจ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ สมถนิมิตฺตมนสิการาทีติ อาทิสทฺเทน สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียานํ ธมฺมานํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ อญฺเญปิ สมาธิปริปนฺเถติ วิจิกิจฺฉฏฺฐานีเย มทมานาทิเก จ สนฺธายาห ฯ อาสยนฺติ วสนกสฺสิรํ ฯ สุปริสุทฺธนฺติ อาสงฺกนียตฺตาภาเวน สุฏฺฐุ ปริสุทฺธํ ฯ เอตฺถาห นนุ จายํ ปเคว กามาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมถปฏิปทํ ปฏิปนฺโน อุปจารกฺขเณเยว ฌาเนน นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตานิ อถ กสฺมา ปุน กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทิ คหิตนฺติ ฯ สจฺจเมตํ ฯ ตํ ปน ปหานมตฺตนฺติ ฌานสฺส จิรฏฺฐิติยา อติสยปฺปหานตฺถํ ปุน คหิตํ ฯ อุทฺธจฺจมิทฺธนฺติ กุกฺกุจฺจํ ถีนญฺจ ตเทกฏฺฐตาย คหิตเมวาติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ สุทฺธนฺตคโตติ สุปริสุทฺธปริยนฺตํ สพฺพโส วิโสธิตโกณปริยนฺตํ อุยฺยานํ คโต ฯ ตหึ รเมติ ตสฺมึ ฌาเน รเมยฺย ทิวสภาคมฺปิ ฌานสมงฺคีเอว ภเวยฺย ฯ จิตฺตภาวนาเวปุลฺลตฺถนฺติ สมาธิภาวนาย วิปุลภาวาย ฯ ยถา หิ ภาวนาวเสน นิมิตฺตสฺส อุปฺปตฺติ เอวมสฺส ภาวนาวเสเนว วฑฺฒนมฺปิ ตสฺมา เอกงฺคุลาทิวเสน นิมิตฺตํ วฑฺเฒนฺตสฺส ปุนปฺปุนํ พหุลีกาเรน ฌานภาวนาปิ วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชติ ฯ เตน วุตฺตํ จิตฺตภาวนาเวปุลฺลตฺถํ ยถาลทฺธํ ปฏิภาค-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิมิตฺตํ วฑฺเฒตพฺพนฺติ ฯ ตสฺสาติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺส ฯ

[๑๘๔] ตตฺราติ สามิอตฺเถ ภุมฺมวจนํ ตสฺสาติ อตฺโถ ฯ อวฑฺเฒตฺวาติ ยถา กุมฺภกาโร มตฺติกาย ปตฺตํ กโรนฺโต ปจมํ อปริจฺฉินฺทิตฺวาว ปตฺตํ วฑฺเฒติ เอวํ ปตฺตวฑฺฒนโยเคน ปตฺต-วฑฺฒนยุตฺติยา อวฑฺเฒตฺวา ฯ ปูวิกสฺส ปูววฑฺฒนํ ภตฺตสฺส อุปริ ภตฺตปกฺขิปนํ ภตฺตวฑฺฒนํ วตฺถสฺส ตินฺตสฺส อญฺชนาทิ๑ ทุสฺส-วฑฺฒนํ ฯ ปจฺเจกํ โยคสทฺโท โยเชตพฺโพ ฯ อปริจฺฉินฺทิตฺวา น วฑฺเฒตพฺพํ สปริจฺเฉเทเอว ภาวนาปฺปวตฺติโต ฯ ตถาหิ วุตฺตํ สานฺตเก โน อนนฺตเกติ ฯ หํสโปตกาติ ชวนหํสโปตกา ฯ อุกฺกูลํ อุนฺนตฏฺฐานํ วิกฺกูลํ นินฺนฏฺฐานํ นทีโสเตน กตํ วิทุคฺคํ นทีวิทุคฺคํ วิสมากาเรน ฐิโต ปพฺพตปฺปเทโส ปพฺพตวิสโม ฯ

[๑๘๕] ถูลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ ปจฺจเวกฺขณาพาหุลฺเลน วิภูตภาวโต ทุพฺพลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ ปคุณพลวภาวสฺส อนา-ปาทิตตฺตา ฯ อุปริ อุสฺสุกฺกนายาติ ภาวนาย อุปริ อาโรหนาย ทุติยชฺฌานาธิคมายาติ อตฺโถ ฯ ปพฺพเตยฺยาติ ปพฺพเต พหุลจารินี ฯ อกฺเขตฺตญฺญูติ อโคจรญฺญู ฯ สมาธิปริปนฺถานํ วิโสธนานภิญฺญาตาย พาโล ฯ ฌานสฺส ปคุณภาวาปาทนเวยฺยตฺติยสฺส อภาเวน อพฺยตฺโต ฯ อุปริ ฌานสฺส ปทฏฺฐานภาวานวโพเธน อกฺเขตฺตญฺญู ฯ สพฺพถาปิ สมาปตฺติโกสลฺลาภาเวน อกุสโล ฯ สมาธินิมิตฺตสฺส วา อนา-เสวนาย พาโล อภาวนาย อพฺยตฺโต อพหุลีกาเรน อกฺเขตฺตญฺญู

๑. อญฺฉนาทีติ มญฺเญ ฯ

ปจฺจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

สมฺมเทว อนธิฏฺฐานโต อกุสโลติ โยเชตพฺพํ ฯ อุภโต ภฏฺโฐติ อุภยโต ฌานโต ภฏฺโฐ ฯ โส หิ อปฺปคุณตาย น สุปติฏฺฐิตตาย สอุสฺสาโหปิ วินาสโต อสามตฺถิยโต จ ฌานทฺวยโต ปริหีโน ฯ จิณฺณวสินาติ อาเสวิตวสินา ฯ

[๑๘๖] วสนํ วสีติ ธาตุนิทฺเทสตาย กิริยานิทฺเทโสติ อธิปฺปาเยนาห วสิโยติ ฯ ยถารุจิปฺปวตฺติโยติ อตฺโถ ฯ อาวชฺชนาย วสี อาวชฺชนาวเสน วา วสี อาวชฺชนวสี ฯ ฌานํ อาวชฺชิตุํ ยตฺถ ยตฺถ ปเทเส อิจฺฉา ยทิจฺฉกํ ยทา ยทา ยสฺมึ ยสฺมึ วา ฌานงฺเค อิจฺฉา ยทิจฺฉกํ ฯ ยาว ยาว อิจฺฉา ยาวทิจฺฉกํ ฯ ทกาโร ปทสนฺธิกโร ฯ ยาวาติ จ อิทํ พหุนฺนํ ชวนวารานํ นิรนฺตรํ วิย ตถาปวตฺตนํ สนฺธาย วุตฺตํ น เอกเมว ฯ โส หิ ปริจฺฉินฺนจิตฺตกฺขโณติ ฯ อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ วุตฺตนเยน ยตฺถ กตฺถจิ ฐาเน ยทา ตทา ยงฺกิญฺจิ ฌานงฺคํ อาวชฺชนฺตสฺส ยถิจฺฉิตํ กาลํ อาวชฺชนาย อาวชฺชนปฺปวตฺติยา ทนฺธายิตตฺตํ วิตฺถายิตตฺตํ จิรายิตตฺตํ วา นตฺถิ เอวํ อาวชฺชนวสี สิทฺธา นาม โหตีติ อตฺโถ ฯ เสสาติ อธิฏฺฐานวุฏฺฐานปจฺจเวกฺขณวสิโย ฯ

องฺคสมุทายภาวโต ฌานสฺส ฌาเน อาวชฺชนวสึ นิปฺผาเทตุกาเมน ปฏิปาฏิยา ฌานงฺคานิ อาวชฺชิตพฺพานีติ อาห ปฐมํ วิตกฺกํ อาวชฺชยโตติ ฯ ยทิปิ อาวชฺชนเมเวตฺถ อิจฺฉิตํ อาวชฺชนวสิยา อธิปฺเปตตฺตา ฯ อาวชฺชนาย ปน อุปฺปนฺนาย ชวเนหิ ภวิตพฺพํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตานิ จ โข อาวชฺชนตปฺปรตาย จิตฺตาภินีหารสฺส ยถาวชฺชิตฌานงฺคา-
รมฺมณานิ กติปยาเนว โหนฺติ น ปริปุณฺณานีติ วุตฺตํ วิตกฺกา-
รมฺมณาเนว จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺตีติ ฯ จตฺตาริ
ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปญฺจ นาติกฺขินฺทฺริยสฺสาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ นิรนฺตรนฺติ
วิสภาเคหิ นิรนฺตรํ ฯ อยมฺปนาติ ภวงฺคทฺวยนฺตริตา จตุชวนจิตฺตา
ยถาวุตฺตา อาวชฺชนวสี ฯ อญฺเญสํ วา ธมฺมเสนาปติอาทีนํ ฯ
เอวรูเป กาเลติ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ลหุตรํ อาวชฺชนวสีนิพฺพตฺตน-
กาเล ฯ สา จ โข อิตรา ปริตฺตกาลา น สตฺถุ ยมกมหา-
ปาฏิหาริเย วิย จิรตรปพนฺธวตี ฯ ตถาหิ ตํ สาวเกหิ อสาธารณํ
วุตฺตํ ฯ อธิคเมน สมํ สสมฺปยุตฺตสฺส ฌานสฺส สมฺมา อาปชฺชนํ
ปฏิปชฺชนํ สมาปชฺชนํ ฌานสมงฺคิตา ฯ

[๑๘๗] สีฆนฺติ เอตฺถ ฯ สมาปชฺชิตุกามตานนฺตรํ ทฺวีสุ
ภวงฺเคสุ อุปฺปนฺเนสุ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ
สมาปชฺชนํ สีฆํ สมาปชฺชนสมตฺถตา ฯ อยญฺจ มตฺถกปฺปตฺตา
สมาปชฺชนวสี สตฺถุ ธมฺมเทสนาย ลพฺภติ ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ
โส โข อหํ อคฺคิเวสฺสน ตสฺสาเอว คาถาย ปริโยสาเน ตสฺมึเยว
ปุริมสฺมึ สมาธินิมิตฺเต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสีทามิ
สมาทหามิ เอโกทึ กโรมิ เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามีติ[๑] ฯ
อิโต สีฆตรา หิ สมาปชฺชนวสี นาม นตฺถิ ฯ ชุณฺหาย รตฺติยา

๑. ม. มู. ๑๒/๔๖๑ ฯ

ปจฺวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

นโวโรปิเตหิ เกเสหิ กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺตสฺส อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ยกฺเขน มหนฺตมฺปิ ปพฺพตกูฏํ ปทาเลตุํ สมตฺเถ ปหาเร สีเส ทินฺเน สมาปชฺชนเมตฺถ นิทสฺเสตพฺพํ ฯ ตถาหิ วกฺขติ ตทา เถโร ตสฺส ปหรณสมเย สมาปตฺตึ อปฺเปสีติ ฯ ปาลิยํ ปน อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺโนติ วุตฺตํ ฯ อิเม ปน เถรา สมาปตฺติโต วุฏฺฐานสมกาลํ เตน ปหาโร ทินฺโนติ วทนฺติ ฯ

อจฺฉรามตฺตนฺติ องฺคุลิโผฏมตฺตํ ขณํ ฯ ชเปตุนฺติ เสตุ วิย สีฆโสตาย นทิยา โอฆํ เวเคน ปวตฺติตุํ อทตฺวา ยถาวุตฺตกฺขณํ ฌานํ ฐเปตุํ สมตฺถตา ฯ อภิภุยฺยฏฺฐปนํ อธิฏฺฐานํ วิยาติ วา อธิฏฺฐานํ ฯ ตตฺถ วสี อธิฏฺฐานวสี ฯ

ตเถว ลหุํ วุฏฺฐาตุนฺติ อจฺฉรามตฺตํ ทสจฺฉรามตฺตํ ลหุํ ขณํ ฌานสมงฺคี หุตฺวา ฌานโต วุฏฺฐาตุํ สมตฺถตา ฯ ภวงฺคจิตฺตุปฺปตฺติเยว เหตฺถ ฌานโต วุฏฺฐานํ นาม ฯ เอตฺถ จ ยถา เอตฺตกเมว ขณํ ฌานํ ฐเปสฺสามีติ ปุพฺพปริกมฺมวเสน อธิฏฺฐานสมตฺถตา อธิฏฺฐานวสี เอวํ เอตฺตกเมว ขณํ ฌานสมงฺคี หุตฺวา ฌานโต วุฏฺฐหิสฺสามีติ ปุพฺพปริกมฺมวเสน วุฏฺฐานสมตฺถตา วุฏฺฐานวสี เวทิตพฺพา ยา สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตาติ วุจฺจติ ฯ ตทุภยทสฺสนตฺถนฺติ อธิฏฺฐานวุฏฺฐานวสีทสฺสนตฺถํ ฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ นิมฺมิตปพฺพเต ตสฺส วิวเร ฯ กิญฺจาปิ เอกํเยว ตํ อภิญฺญาจิตฺตํ เยน ปพฺพตํ นิมฺมิเนยฺย อภิญฺญาปาทกสฺส ปน

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ฌานสฺส ลหุตรํ ชปนํ วุฏฺฐานญฺจ อิธ นิทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺตกา อิทฺธิมนฺตา เอกํ อุปฏฺฐากํ ครุฬโต รกฺขิตุํ นาสกฺขึสูติ คารยฺหา อสฺสาม ฯ

อาวชฺชนานนฺตรานีติ อาวชฺชนวสีภาวาย ยถากฺกมํ วิตกฺกาทีนํ ฌานงฺคานํ อาวชฺชนาย ปรโต ยานิ ชวนานิ ปวตฺตานิ ตานิ เตสํ ปจฺจเวกฺขณานิ ฯ ยทคฺเคน อาวชฺชนวสีสิทฺธิ ตทคฺเคน ปจฺจเวกฺขณวสีสิทฺธิ เวทิตพฺพา ฯ

นีวรณปฺปหานสฺส ตปฺปรมตาย อาสนฺนนีวรณปฺปจฺจตฺถิกา ฯ ถูลํ นาม วิปุลมฺปิ เผคฺคุ วิย สุขภญฺชนียนฺติ อาห โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลาติ ฯ สนฺตโต มนสิกริตฺวาติ ปฐมชฺฌานํ วิย อโนฬาริ-กงฺคตฺตา สนฺตธมฺมสมงฺคิตาย จ สนฺตํ ธมฺมนฺติ มนสิกตฺวา ฯ เย หิ ธมฺมา ทุติยชฺฌาเน ปีติสุขาทโย กามนฺเต ปฐมชฺฌาเนปิ สนฺติ เตหิ ปน เต สนฺตตรา เจว ปณีตตรา จ โหนฺตีติ ฯ นิกนฺตินฺติ กามนํ อเปกฺขนฺติ อตฺโถ ฯ ปริยาทายาติ เขเปตฺวา ฯ จตฺตาริ ปญฺจาติ วาสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐ ฯ ทุติยชฺฌานํ เอตสฺส อตฺถีติ ทุติยชฺฌานิกํ ฯ วุตฺตปฺปการาเนวาติ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตปฺปการานิเยว ปริกมฺมาทินามกาทีนีติ อตฺโถ ฯ

[๑๘๘] วูปสมาติ วูปสมเหตุ ฯ วูปสโมติ เจตฺถ ปหานํ อธิปฺเปตํ ฯ ตญฺจ วิตกฺกวิจารานํ อติกฺกโม อตฺถโต ทุติยชฺฌา-นกฺขเณ อนุปฺปาโทติ อาห สมติกฺกมาติอาทิ ฯ กตเมสํ ปเนตฺถ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อธิปฺเปโต กึ ปฐมชฺฌานิกานํ อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกานนฺติ ฯ กิญฺเจตฺถ ยทิ ปฐมชฺฌานิกานํ นตฺถิ เตสํ วูสโม น หิ กทาจิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารรหิตํ อตฺถิ อถ ทุติยชฺฌานิกานํ เอวมฺปิ นตฺเถว วูปสโม สพฺเพน สพฺพํ เตสํ ตตฺถ อภาวโตติ ฯ วุจฺจเต ฯ เยหิ วิตกฺกวิจาเรหิ ปฐมชฺฌานสฺส โอฬาริกตา เตสํ สมติกฺกมา ทุติยชฺฌานสฺส สมธิคโม น สภาวโต อโนฬาริกานํ ผสฺสาทีนํ สมติกฺกมาติ อยมตฺโถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอเตน ทีปิโต ฯ ตสฺมา กึ ปฐมชฺฌานิกานํ วิตกฺก-วิจารานํ วูปสโม อิธาธิปฺเปโต อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกานนฺติ เอทิสี โจทนา อโนกาสาว ฯ ยสฺมา ทิฏฺฐาทีนวสฺส ตนฺตํ ฌานกฺขเณ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ วูปสมนํ อธิปฺเปตํ วิตกฺกาทโยเอว ฌานงฺค-ภูตา ตถา กริยนฺติ น ตํสมฺปยุตฺตา ผสฺสาทโย ตสฺมา วิตกฺกา-ทีนํเยว วูปสมาทิวจนํ ญายาคตํ ฯ ยสฺมา ปน วิตกฺกาทีนํ วิย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ เอเตน เอตํ โอฬาริกนฺติ อาทีนวทสฺสนํ สุตฺเต อาคตํ ตสฺมา อวิเสเสน วิตกฺกาทีนํ ตํสหคตานญฺจ วูป-สมาทิเก วตฺตพฺเพ วิตกฺกาทีนํเยว วูปสโม วุจฺจมาโน อธิวจนํ อญฺญมตฺถํ โพเธตีติ กตฺวา กิญฺจิ วิเสสํ ทีเปตีติ ทสฺเสตุํ อฏฺฐ-กถายํ โอฬาริกสฺส ปนาติอาทิ คหิตนฺติ อิธ เยหิ วิตกฺก-วิจาเรหีติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปีติยา จ วิราคาติอาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ ตสฺมา วิตกฺกวิจารปีติสุขสมติกฺกมวจนานิ โอฬาริโก-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ฬาริกงฺคสมติกฺกมา ทุติยาทิอธิคมทีปกานีติ เตสํ เอกเทสภูตํ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนํ ตนฺทีปกํ วุตฺตํ ฯ วิสุํ วิสุํ จิเตปีติ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนาทิเก ปเหยฺยงฺคนิทฺเทสตาสามญฺเญน จิตฺเตน สมูหโตคหิเต วิตกฺกวิจารวูปสมวจนสฺส ตเทกเทสตา ทฏฺฐพฺพา ฯ อยญฺจ อตฺโถ อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณนเยน วุตฺโต ฯ อถวา ฯ วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว ตํสมติกฺกมา ทุติยาธิคมทีปเกน ปีติวิราคาทิวจนานํ ปีติอาทิสมติกฺกมาตติยาทิอธิคมทีปกตา ทีปิตา โหตีติ ตสฺสตนฺทีปกตา วุตฺตา ฯ

[๑๘๔] นิยกชฺฌตฺตํ อธิปฺเปตํ น อชฺฌตฺตชฺฌตฺตาทิ ฯ ตตฺถ การณมาห วิภงฺเค ปนาติอาทิ ฯ

นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิยาติ นีลโยคโต วตฺถํ นีลํ วิยาติ อธิปฺปาโย ฯ เยน สมฺปสาทเนน โยคา ฌานํ สมฺปสาทนํ ตสฺมึ ทสฺสิเต สมฺปสาทนํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิทฺเทเสเนว ตํโยคา ฌาเน ตํสทฺทปฺปวตฺติ ทสฺสิตาติ อวิโรโธ ยุตฺโต ฯ เอโกทิภาเว กถนฺติ เอโกทิมฺหิ ทสฺสิเต เอโกทิภาวํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิทฺเทเสเนว ฌานสฺส เอโกทิวฑฺฒนตา วุตฺตา โหตีติ เจ ฯ เอโกทิภาวนฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา เอโกทิสฺส นิทฺเทโส น กตฺตพฺโพ สิยาติ เอโกทิภาวสทฺโทเอว สมาธิมฺหิ ปวตฺโต สมฺปสาทนสทฺโท วิย ฌาเน ปวตฺตตีติ ยุตฺตํ ฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกปฺเปติ เจโต สมฺปสาทยตีติ เอตสฺมึ ปกฺเข ฯ เจตโสติ จ อุปโยคตฺเถ สามิวจนํ ฯ ปุริมสฺมินฺติ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

สมฺปสาทนโยคโต ฌานํ สมฺปสาทนนฺติ วุตฺตปกฺเข ฯ เจตโสติ สมฺพนฺเธ สามิวจนํ ฯ เสฏฺโฐปิ โลเก เอโกติ วุจฺจติ ยาว ปเร เอกาหํ เต กโรมีติอาทีสุ[๑] ฯ เอโก อทุติโย เอกากิภิขุทฺทเกหิ ชิตนฺติ-อาทีสุ[๒] อสหายฏฺโฐปิ เอกสทฺโท ทิฏฺโฐติ อาห เอโก อสหาโย หุตฺวาติ ฯ สทฺธาทโยปิ กามํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สาธารณโต อสาธารณโต จ ปจฺจยา โหนฺติเยว สมาธิ ปน ฌานกฺขเณ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อวิกฺเขปลกฺขเณ อินฺทฏฺฐกรเณน สาติสยํ ปจฺจโย โหตีติ ทสฺเสนฺโต สมฺปยุตฺตธมฺเม ฯเปฯ อธิวจนนฺติ อาห ฯ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวนฺติ วิเสสนทฺวยํ ฌานสฺส อติสย-วจนิจฺฉาวเสน คหิตํ ฯ สฺวายมติสโย ยถา อิมสฺมึ ฌาเน ลพฺภติ น ตถา ปฐมชฺฌาเนติ อิมํ วิเสสํ ทสฺเสตุํ นนุ จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อารมฺมเณ อาหนนปริยาหนนวเสน อนุมชฺชนอนุโยชนวเสน จ ปวตฺตมานา ธมฺมา สติปิ นีวรณปฺปหาเนน กิเลสกาลุสฺสิยาปาเม สมฺปยุตฺตานํ กิญฺจิ โขภํ กโรนฺตา วิย เตหิ จ เตน สนฺนิสินฺนา โหนฺตีติ วุตฺตํ วิตกฺกวิจารกฺโขเภน น สุปฺปสนฺนนฺติ ฯ ขุทฺทกา อุมฺมิโย วีจิโย มหติโย ตรงฺคา ฯ สติปิ อินฺทฺริยสมตฺเต วิริย-สมตาย จ เตเนว โขเภน สมฺปสาทาภาเวน จ สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏ พหเล วิย ชเล มจฺโฉ ฯ ยถาวุตฺตกฺโขโภเอว ปลิโพโธ ฯ เอวํ วุตฺเตนาติ ยสฺสา สทฺธาย วเสน สมฺปสาทนํ ยสฺสา จ จิตฺเตกคฺคตาย วเสน เอโกทิภาวนฺติ จ ฌานํ วุตฺตํ ตาสํเอว

๑.๒. อญฺญตฺถ ปน ยาว น ปเร เอกคฺคเต กโรมิ...เอกกีหิ ขุทฺทเกหิ ชิตนฺติ อนุกฺกเมน ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สทฺทหนาติอาทินา ปวตฺติอาการสฺส วิเสสวิภาวนาวเสน วุตฺเตน เตน วิภงฺคปาเฐน ฯ สมฺปสาทนโยคโต สมฺปสาทนโต วา สมฺปสาทนํ เอโกที ภาเวตีติ เอโกทิภาวนฺติ ฌานํ วุตฺตนฺติ เอวํ ปวตฺตา อยํ อตฺถวณฺณนา น วิรุชฺฌติ ฯ ยถา ปน อวิโรโธ โส วุตฺโตเอว ฯ

[๑๘๐] สนฺตาติ สมํ นิโรธํ คตา ฯ สมิตาติ ภาวนาย สมํ คมิตา นิโรธิตา ฯ วูปสนฺตาติ ตโตเอว สุฏฺฐุ อุปสนฺตา ฯ อตฺถงฺคตาติ อตฺถํ วินาสํ คตา ฯ อพฺภตฺถงฺคตาติ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺเฒตฺวา วุตฺตํ ฯ อปฺปิตาติ วินาสํ คมิตา ฯ โสสิตาติ ปวตฺติสงฺขาตสฺส สนฺตานสฺส อภาเวน โสสํสุขภาวํ[๑] อิตา ฯ พฺยนฺตี-กตาติ วิคตนฺตกตา ฯ อยมตฺโถติ ภาวนาย ปหีนตฺตา วิตกฺกวิจารานํ อภาโว ฯ โจทเกน วุตฺตมตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปริหริตุํ เอวเมตํ สิทฺโธวายมตฺโถติ วตฺวา น ปเนตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เอตนฺติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอตํ วจนํ ฯ ตทตฺถทีปกนฺติ ตสฺส วิตกฺก-วิจาราภาวมตฺตสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส ทีปกํ ฯ อยํ เหตฺถ อตฺโถ ทุติยชฺ-ฌานาทิอธิคมุปายทีปเกน อชฺฌตฺตสมฺปสาทนตาย เจตโส เอโกทิ-ภาวตาย จ เหตุทีปเกน อวิตกฺกาวิจารภาวเหตุทีปเกน จ วิตกฺก-วิจารวูปสมวจเนเนว วิตกฺกวิจาราภาโว ทีปิโตติ ฯ กึ ปุน อวิตกฺก-อวิจารวจเนน กเตนาติ ฯ น อทีปิตตฺตา ฯ น หิ วิตกฺกวิจาร-วูปสมวจเนน วิตกฺกวิจารานํ อปฺปวตฺติ วุตฺตา โหติ วิตกฺกวิจาเรสุ

๑. โสสํ สุกฺขภาวนฺติ ภเวยฺย ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

หิ ตณฺหาปหานํ เอเตสํ วูปสมนํ เย จ สงฺขาเรสุ ตณฺหาปหานํ กโรนฺติ เตสุ มคฺเคสุ ปหีนตณฺเหสุ จ ผเลสุ สงฺขารปฺปวตฺติ โหติเอว เอวมิธาปิ วิกฺขมฺภิตวิตกฺกวิจารตณฺหสฺส ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจาร-สมฺปโยโค ปุริเมน น นิวาริโต สิยาติ ตํ นิวารณตฺถํ อาวชฺชิตุ-กามตาทิอติกฺกโมว เตสํ วูปสโมติ ทสฺสนตฺถํ จ อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ วุตฺตํ ฯ ปจมมฺปีติ ปจมชฺฌานมฺปิ ฯ ทุติยํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ทุติยนฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติเยว ฯ

[๑๘๑] น ตถา อิมสฺส วิตกฺกวิจาราติ ยถา ปจมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ นีวรณานิ ปหียนฺติ ตถา อิมสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ วิตกฺกวิจารา น ปหียนฺติ อสงฺกิลิฏฺจสภาวตฺตา อุปจารภาวนาย จ เต ปหาตุํ อสมตฺถภาวโต ฯ ยทิปิ ตาย เตสุ ตณฺหา ปหียติ น ปน สวิเสสํ สวิเสสญฺหิ ตตฺถ ตณฺหา-ปหานํ อปฺปนายเอว โหติ ฯ เตน วุตฺตํ อปฺปนากฺขเณเยวาติอาทิ ฯ ปหานํ คตาปิ อติสยปฺปหานวเสเนว เวทิตพฺพา ฯ ยถา นีวรณานิ ปจมชฺฌานสฺส ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา ติวงฺคเมเวตํ ฌานํ ตสฺมา ฯ ตนฺติ วิภงฺเค วจนํ ฯ รถสฺส ปญฺจงฺกมฺพลํ วิย สมฺปสาโท ฌานสฺส ปริกฺขาโร [๑]- ฌานงฺคนฺติ อาห สปริกฺขารํ ฌานํ ทสฺเสตุนฺติ ฯ

อุพฺพิลาวิตนฺติ กามญฺจายํ ปริคฺคเหสุ อปริจตฺตเปมสฺส อนา-ทีนวทสฺสิโน ตณฺหาสหคตาย ปีติยา ปวตฺติอากาโร อิธ ปน ทุติยชฺฌานปีติ อธิปฺเปตา ฯ ตถาปิ สพฺพโส ปีติ ยํ อวิรตฺตํ

๑. เอตฺถนฺตเร ปน นสทฺโท นฏฺโจ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สาปิ อนุพนฺเธยฺยาติ วุตฺตํ ฯ อุพฺพิลาวิตํ วิยาติ วา อุพฺพิลาวิตํ ฯ อาทีนวํ หิ ตตฺถ ปากฏตรํ กตฺวา ทสฺเสตุํ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๑๘๒] วิรชฺชนํ วิราโค ตํ ปน วิรชฺชนํ นิพฺพินฺทนมุเขน หีฬนํ วา ตปฺปฏิพทฺธราคปฺปหานํ วาติ ตทุภยํ ทสฺเสตุํ วุตฺตปฺปการาย ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วาติ อาห ฯ วุตฺตปฺปการายาติ ยเทว ตตฺถ ปีตีติอาทินา วุตฺตปฺปการาย ฯ สมฺปิณฺฑนํ สมุจฺจโย ฯ มคฺโคติ อุปาโย ฯ ตทธิคมายาติ ตติยมคฺคาธิคมาย ฯ

[๑๘๓] อุปปตฺติโตติ สมวาหิตภาเวน ปฏิรูปโต ฯ ฌานุเปกฺขาปิ สมวาหิตเมว อนฺโตนีตํ กตฺวา ปวตฺตตีติ อาห สมํ ปสฺสตีติ ฯ วิสทายาติ ปริพฺยตฺตาย สงฺกิเลสวิคเมน ฯ วิปุลายาติ มหติยา สาติสยํ มหคฺคตภาวปฺปตฺติยา ฯ ถามคตายาติ ปีติวิคเมน ถิรภาวปฺปตฺตาย ฯ ปริสุทฺธปกติ ขีณาสวปกติ นิกฺกิเลสตา ฯ สตฺเตสุ กมฺมสฺสกตาทสฺสนเหตุโก สมภาวทสฺสนากาโร ฯ มชฺฌตฺตากาโร พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ฯ สหชาตธมฺมานนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ ฯ สมปฺปวตฺติยา ภาวนาย วีถิปฏิปนฺนาย อลีนานุทฺธตานิรสฺสาทตาย ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาปาราภาวโต สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ มชฺฌตฺตาการภูตา โพชฺฌงฺคุเปกฺขา ฯ อุเปกฺขานิมิตฺตนฺติ เอตฺถ ลีนุทฺธจฺจปกฺขปาตรหิตํ มชฺฌตฺตํ วิริยํ อุเปกฺขา ฯ ตเทว ตํ อาการํ คเหตฺวา ปวตฺเตตพฺพสฺส ตาทิสสฺส วิริยสฺส นิมิตฺตภาวโต อุเปกฺขานิมิตฺตภาวนาย สมปฺปวตฺติกาเล อุเปกฺขิยตีติ อุเปกฺขา ฯ วิริยเมว

ปจฺจีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อุเปกฺขา วิริยุเปกฺขา ฯ ปฐมชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย นีวรเณ ฯ เป ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย อากิญฺจญฺญายตน-สญฺญา ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณนฺติ[1] เอวมาคตา อิมา อฏฺฐสมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ ฯ โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ฯเปฯ อุปายาสํ อรหตฺตผลสมาปตฺตตฺถาย สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณนฺติ[2] เอวมาคตา อิมา ทสวิปสฺสนา-วเสน อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เอตฺถ จ ปฐมชฺฌานาทีหิ วิกฺขมฺภิตานิ นีวรณ-วิตกฺกวิจาราทีนิ ปฏิสงฺขาย สภาวโต อุปปริกฺขิตฺวา สนฺนิฏฺฐานวเสน ติฏฺฐมานา นีวรณาทิปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ทิฏฺฐาทีนวตฺตา เตสํ คหเณ อุปฺปาทเน อชฺฌุเปกฺขนฺตี วิปสฺสนาปญฺญา คหเณ มชฺฌตฺต-ภูตา อุเปกฺขา ฯ

[๑๘๔] ตตฺถ อุปฺปาทนฺติ ปุริมกมฺมปจฺจยา ขนฺธานํ อิธ อุปฺปตฺติมาห ฯ ปวตฺตนฺติ ตถา อุปฺปนฺนสฺส ปวตฺตึ ฯ นิมิตฺตนฺติ

๑. ขุ. ปฏิสมฺภิทา. ๓๑/๙๓ ฯ ๒. ขุ. ปฏิสมฺภิทา. ๓๑/๙๓-๙๔ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สพฺพมฺปิ เตภูมิกสงฺขารคตํ นิมิตฺตภาเวน อุปฏฺฐานโต ฯ อายูหนนฺติ อายตึ ปฏิสนฺธิเหตุภูตํ กมฺมํ ฯ ปฏิสนฺธินฺติ อายตึ อุปฺปตฺตึ ฯ คตินฺติ ยาย คติยา สา ปฏิสนฺธิ โหติ ฯ นิพฺพตฺตินฺติ ขนฺธานํ นิพฺพตฺตนํ ฯ อุปปตฺตินฺติ สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วาติ เอตฺถ อุปปนฺนสฺสาติ วุตฺตวิปากปฺปวตฺตึ ฯ ชาตินฺติ ชราทีนํ ปจฺจยภูตํ ภวปจฺจยา ชาตึ ฯ ชราพยาธิมรณาทโย ปากฏาเอว ฯ เอตฺถ จ อุปฺปาทาทโย ปญฺเจว สงฺขารุเปกฺขา ญาณสฺส วิสยวเสน วุตฺตา เสสา เตสํ เววจนวเสน ฯ นิพฺพตฺตึ ชาตินฺติ อิทญฺหิ ทฺวยํ อุปฺปาทสฺส เจว ปฏิสนฺธิยา จ เววจนํ ฯ คตึ อุปปตฺติญฺจาติ อิทํ ทฺวยํ ปวตฺตสฺส ฯ ชราทโย นิมิตฺตสฺสาติ เวทิตพฺพํ ฯ

อปฺปณิหิตวิโมกฺขวเสน มคฺคุปฺปตฺติเหตุภูตา จตสฺโส ตถา ผลสมาปตฺติยา จตสฺโส สุญฺญตวิหารอนิมิตฺตวิหารวเสน เทฺวติ ทส สงฺขารุเปกฺขา ฯ ยาติ วิปสฺสนาปญฺญา ฯ ยทตฺถีติ ยํ อนิจฺจาทิ-ลกฺขณตฺตยํ อุปลพฺภติ ฯ ยํ ภูตนฺติ ยํ ปจฺจยนิพฺพตฺตตฺตา ภูตํ ขนฺธปญฺจกํ ฯ ตํ ปชหตีติ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาทโย ปชหนฺโต สมฺมเทว ทิฏฺฐาทินวตฺตา ตปฺปฏิพนฺธจฺฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหติ ฯ ยถา อายตึ อาทานํ น โหติ ตถา ปฏิปตฺติยา ปชหติ ฯ ตถาภูโต จ ตตฺถ อุเปกฺขํ ปฏิลภติ ฯ วิจินเนติ อนิจฺจาทิวเสน สมฺมสเนปิ ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สมปฺปวตฺติเหตุตาย สมวาหิตภูตา ฯ นีวรณวิตกฺกวิจาราทิสพฺพปจฺจนีเกหิ วิมุตฺตตฺตา

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ฯ เตสํ วูปสนฺตตฺตา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อพฺยาปารภาเวน ปวตฺตา อพฺยาปารตํ วา ปตฺตา ฯ

[๑๘๕] ยทิ อตฺถโต เอกา กถํ อยํ เภโทติ อาห เตน เตนาติอาทิ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา สติปิ สภาวโต อเภเท เยหิ ปน ปจฺจยวิเสเสหิ สฺวายมิมาสํ อวตฺถาเภโท เตสํ เอกชฺฌํ อปฺปวตฺติโต น ตาสํ อเภโท เอกชฺฌํ วา ปวตฺติ ตสฺมา ฯ เตนาห ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาติอาทิ ฯ เอกีภาโวติ เอกตา ฯ สติปิ มชฺฌตฺต-ภาวสามญฺเญ วิสยเภเทน ปนสฺสา เภโท ฯ ยมตฺถํ สนฺธาย กิจฺจวเสน ทุวิธา ภินฺนาติ วุตฺตํ ตํ วิตฺถารโต ทสฺเสนฺโต ยถา หีติอาทิมาห ฯ อยํ วิปสฺสนูเปกฺขา ยมฺปิ สนฺธาย วุตฺตํ ปาลิยํ ยทตฺถิ ยํ ภูตํ ตํ ปชหติ อุเปกฺขํ ปฏิลภตีติ ฯ ตตฺถ ยทตฺถิ ยํ ภูตนฺติ ขนฺธปญฺจกํ ตํ มุญฺจิตุกามฺยตาญาเณน ปชหติ ฯ ทิฏฺฐโสวตฺถิกตฺตยสฺส สปฺปลกฺขณวิจินเน วิย ทิฏฺฐลกฺขณตฺตยสฺส ภูตสฺส สงฺขารลกฺขณวิจินเน อุเปกฺขํ ปฏิลภติ ฯ สงฺขารานํ อนิจฺจาทิลกฺขณสฺส สุทิฏฺฐตฺตา เตสํ วิจินเน มชฺฌตฺตภูตาย วิปสฺสนู-เปกฺขาย สิทฺธาย ตถา ทิฏฺฐาทีนวานํ เตสํ คหเณปิ อชฺฌุเปกฺขนา สิทฺธาว โหติ สพฺพโส วิสงฺขารนินฺนตฺตา อชฺฌาสยสฺส ฯ

[๑๘๖] อนาโภครสาติ ปณีตสุเขปิ ตสฺมึ อวนติปฏิปกฺข-กิจฺจาติ อตฺโถ ฯ อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานาติ สติปิ สุขปารมิปฺปตฺติยํ ตสฺมึ สุเข อพฺยาวฏา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ สมฺปยุตฺตานํ วา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตตฺถ อพฺยาปารํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อตฺโถ ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โขภํ อุปฺปิลํ° จ อาวหนฺเตหิ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตา อปริพฺยตฺตํ ตตฺถ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย กิจฺจํ ตทภาวโต อิธ ปริพฺยตฺตํ ฯ

สรตีติ สโตติ ปทสฺส กตฺตุสาธนมาห ฯ สมฺมา ปชานาตีติ สมฺมเทว ปชานาติ ฯ สรณํ จินฺตนํ อุปฏฺฐานํ ลกฺขณเมติสฺสาติ สรณลกฺขณา ฯ ปมฺมุสฺสนปฏิปกฺโข อปมฺมุสฺสนํ กิจฺจํ เอติสฺสาติ อปมฺมุสฺสนรสา ฯ กิเลเสหิ อารกฺขา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ ตโต วา อารกฺขํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา ฯ อสมฺมุยฺหนํ สมฺมเทว ปชานนํ สมฺโมหปฏิปกฺโข วา อสมฺโมโห ฯ ตีรณํ กิจฺจสฺส ปารคมนํ ฯ ปวิจโย วีมํสา ฯ กามํ อุปจารชฺฌานา- ทีนิ อุปาทาย ปฐมทุติยชฺฌานานิปิ สุขุมาเนว อิมํ ปน อุปริชฺฌานํ อุปาทาย โอฬาริกตฺตาติ วุตฺตํ ฯ สา จ โอฬาริกตา วิตกฺกาทิ- ถูลงฺคตาย เวทิตพฺพา ฯ เกจิ พหุเจตสิกตายาติปิ วทนฺติ ฯ คติ สุขา โหติ ตตฺถ ฌาเนสูติ อธิปฺปาโย ฯ อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจํ อิทํ นาม ทุกฺกรํ กริยตีติ วตฺตพฺพสฺส อภาวโต โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน สุขุมตฺตาติ อยมตฺโถ กามํ ทุติยชฺฌาเนปิ สมฺภวติ ตถาปิ เยภุยฺเยน อวิปฺปโยคิภาเวน วตฺตมาเนสุ ปีติสุเขสุ ปีติสงฺขาตสฺส โอฬาริกงฺคสฺส ปหาเนน สุขุมตาย อิธ สาติสโย สติสมฺปชญฺญา- พฺยาปาโรติ วุตฺตํ ปุริสสฺสาติอาทิ ฯ ปุนเทว ปีตึ อุปคจฺเฉยฺยาติ หานภาคิยํ ฌานํ สิยา ทุติยชฺฌานเมว สมฺปชฺเชยฺยาติ อตฺโถ ฯ

๑. อุพฺพิลฺลนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

เตนาห ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยาติ ฯ อิทญฺจ อติมธุรํ สุขนฺติ ตติยชฺฌาเน สุขํ สนฺธายาห ฯ อติมธุรตา จสฺส ปหาโสทคฺย-สภาวาย ปีติยา อภาเวเนว เวทิตพฺพา ฯ อิทนฺติ สโต สมฺปชาโนติ ปททฺวยํ ฯ

[๑๙๗] ตสฺมา เอตมตฺถํ ทสฺเสนฺโตติ ยสฺมา ตสฺส ฌานสมงฺคิโน ยํ นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ ตํ โส ปฏิสํเวเทยฺย ฯ ยํ วา ตนฺติ อถวา ยนฺตํ ยถาวุตฺตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํ ตํสมุฏฺฐาเนน ตโต สมุฏฺฐิเตน อติปณีเตน รูเปน อสฺส ฌานสมงฺคิโน รูปกาโย ยสฺมา ผุฏฺโฐ ยสฺส รูปกายสฺส ผุฏฺฐตฺตา ฌานา วุฏฺฐิโตปิ ฌานสมงฺคี กายิกํ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺย ตสฺมา เอตํ เจตสิกกายิกสุขปฏิสํเวทนสงฺขาตํ อตฺถํ ทสฺเสนฺโต สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ อาหาติ โยชนา ฯ อยํ เหตฺถ สงฺเขปตฺโถ นามกาเยน เจตสิกสุขํ กายิกสุขเหตุรูปสมุฏฺฐาปเนน กายิกสุขญฺจ ฌานสมงฺคี ปฏิสํเวเทตีติ วุจฺจตีติ ฯ ผุฏฺฐตฺตาติ พฺยาปิตตฺตาติ อตฺโถ ฯ ยถา หิ อุทเกน ผุฏฺฐสรีรสฺส ตาทิเสนาติ[๑] ปจฺจนีเก[๑] วาตาทิ-โผฏฺฐพฺเพ ผุฏฺเฐ สุขํ อุปฺปชฺชติ เอวํ เอเตหิ ผุฏฺฐสรีรสฺสาติ ฯ อปโร นโย ฯ สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ เอตฺถ กตมา โภเคน[๒] วินา สุขปฏิสํเวทนาติ โจทนายํ กิญฺจาปิ ฯเปฯ เอวํ สนฺเตปีติ[๓] ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ ตสฺมา สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ โยชนา ฯ อิทานิ สหาปิ อาโภเคน สุขปฏิสํเวทนํ

๑-๑ ตาทิเส นาติปจฺจนีเกติ สารตฺถทีปนี ฯ ๒. กตมาโภเคนาติปิ ทิสฺสติ ฯ
๓. อิติสทฺโท อติเรโก มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ทสฺเสตุํ ยํ วา ตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ยนฺติ เหตุอตฺเถ นิปาโต ยสฺมาติ อตฺโถ ฯ เตนาห ยํ ฌานเหตูติ ฯ อาจิกฺขนฺตีติอาทีนิ ปทานิ กิตฺตนตฺถานีติ อธิปฺปาเยนาห ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโยติ ฯ กินฺตีติ ปสํสนาการปุจฺฉา ฯ อีทิเสสุ ฐาเนสูติ คหเณเนว สมฺปชญฺญมฺปิ คหิตํ โหตีติ อิธ ปาลิยํ สติยาเอว คหิตตฺตา เอวํ อุปฏฺฐิตสติตาย สติมา อิจฺเจวํ วุตฺตํ ฯ สมฺปชาโนติ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา วา ฯ ฌานกฺขเณ เจตสิกสุขเมว ลภตีติ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทตีติ จ วุตฺตํ ฯ ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพตาติ อิโต ปฏฺฐาย ทุติยตติยชฺฌานกถาหิ อวิเสโส วิเสโส จ วุตฺโตติ ฯ

[๑๙๘] อิทาน นิพฺพตฺติตวิเสสํ ทสฺเสนฺโต อยํ ปน วิเสโสติ วตฺวา ยสฺมาติอาทิมาห ฯ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติ อนิฏฺเฐ ฐาเน ปทนฺตรสงฺคหิตสฺส อาเสวนปจฺจยตาภาวโต อทุกฺขมสุขเวทนาย อุปฺปชฺชิตพฺพํ สาติสยํ สุขวิราคภาวนาภาวโต ฯ ตานีติ อปฺปนาวีถิยํ ชวนานิ สนฺธายาห ฯ

[๑๙๙] ปุพฺเพวาติ วุตฺตตฺตา กทา ปน เตสํ ปหานํ โหตีติ โจทนายํ อาห จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณติ ฯ เอวํ เวทิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ปหานกฺกโม นาม ปหายกธมฺมานํ อุปฺปตฺติ ปฏิปาฏิ ฯ เตน ปน วุจฺจมาเนน ทุกฺขํ โทมนสฺสํ สุขํ โสมนสฺสนฺติ วตฺตพฺพํ สิยา ฯ กสฺมา อิโต อญฺญถา วจนนฺติ อาห อินฺทฺริยวิภงฺเคติอาทิ ฯ

อถ กสฺมา ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุตฺโตติ สมฺพนฺโธ ฯ กตฺถ

ปชวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยนฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ
กตฺถ จ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ นิโรธฏฺฐานํ ปุจฺฉติ ฯ เตน กตฺถาติ
ปุจฺฉายํ เอตฺถาติ วิสชฺชเนปิ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
ฌานานุภาวนิมิตฺตมฺหิ น อุปฺปชฺชนฺตํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ
วุตฺตํ ฯ อติสยนิโรโธ สุฏฺฐุ ปหานํ อุชุปฏิปกฺเขน วูปสโม ฯ
นานาวชฺชเนติ เยน อาวชฺชเนน อปฺปนาวีถิ ตโต ภินฺนาวชฺชเน
อเนกาวชฺชเน วา ฯ อปฺปนาวีถิยํ หิ อุปจาโร เอกาวชฺชโน อิตโร
อเนกาวชฺชโน อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตนโต ฯ วิสมนิสชฺชาย อุปฺปนฺน-
กิลมโถ วิสมานุปตาโป ฯ ปีติผรเณนาติ ปีติยา ผรณรสตฺตา
ปีติสมุฏฺฐานานํ วา ปณีตรูปานํ กายสฺส พฺยาปนโต วุตฺตํ ฯ
เตนาห สพฺโพ กาโย สุโขกฺกนฺโต โหตีติ ฯ วิตกฺกวิจารปจฺจเย-
ปีติ ปีสทฺโท อฏฺฐานปฺปยุตฺโต ฯ โส ปหีนสฺสาติ เอตฺถ อาเนตฺวา
สมฺพนฺธิตพฺโพ ปหีนสฺสปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺสาติ ฯ เอตํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ
อุปฺปชฺชตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ตสฺส มยฺหํ อติจิรํ วิตกฺกยโต วิจารยโต
กาโยปิ กิลมิ จิตฺตมฺปิ อุหญฺญีติ วจนโต กายจิตฺตเขทานํ
วิตกฺกวิจารปจฺจยตา เวทิตพฺพา ฯ วิตกฺกวิจารภาเว อุปฺปชฺชติ
โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ตตฺถสฺส สิยา
อุปฺปตฺตีติ ตตฺถ ทุติยชฺฌานุปจาเร อสฺส โทมนสฺสสฺส อุปฺปตฺติ
ภเวยฺย ฯ เอตฺถ จ ยเทเก ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตีติ วทนฺเตน
ฌานลาภีนมฺปิ โทมนสฺสุปฺปตฺติ อตฺถีติ ทสฺสิตํ โหติ ฯ เตน จ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อนีวรณสภาโว โลโภ วิย โทโสปิ อตฺถีติ ทีเปติ ฯ เตน หิ โทเสน วินา โทมนสฺสํ ปวตฺตติ ฯ น เจตฺถ ปฏฺฐานปาลิยา วิโรโธ จินฺเตตพฺโพ ฯ ยสฺมา ตตฺถ ปริหีนํ ฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานํ โทมนสฺสํ ทสฺสิตํ ฯ อปริหีนชฺฌานมารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมานสฺส โทมนสฺสสฺส อสมฺภวโต ฌานลาภีนํ สพฺพโส โทมนสฺสํ นุปฺปชฺชตีติ จ น สกฺกา วตฺตุํ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน อปิ ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตา น เหว โข โส ปริหีนชฺฌาโน อโหสีติ วทนฺติ ฯ ตํ อยุตฺตํ อนีวรณสภาวสฺส โทมนสฺสสฺส อภาวโต ฯ ยทิ สิยา รูปาวจรสตฺตานมฺปิ อุปฺปชฺเชยฺย น จ อุปฺปชฺชติ ฯ ตถา หิ อารุปฺเป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถีนมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจนีวรณํ อวิชฺชานีวรณนฺติอาทีสุ พฺยาปาทกุกฺกุจฺจนีวรณานิ อนุทฺธฏานิ ฯ น เจตฺถ อนีวรณตาปริหาโร[๑] กามจฺฉนฺทาทีนมฺปิ อนีวรณานํเยว นีวรณสทิสตาย นีวรณปริยายสฺส วุตฺตตฺตา ฯ ยํ ปน วุตฺตํ อปิ ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตาติ ตมฺปิ อการณํ อุปฺปชฺชมาเนน จ โทมนสฺเสน ฌานโต ปริหายนโต ฯ ลหุเกน ปน ปจฺจเยน ปริหีนํ ตาทิสานํ อปฺปกสิเรเนว ปฏิปากติกํ กโรนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตีติ อิทมฺปน ปริกปฺปวจนํ อุปจารกฺขเณ โทมนสฺสสฺส อปฺปหีนภาวทสฺสนตฺถํ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ น เตฺวว อนฺโตอปฺปนายนฺติ ฯ ยทิ ปน ตทา โทมนสฺสํ อุปฺปชฺเชยฺย ปฐมชฺฌานมฺปิสฺส ปริหีนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปหีนมฺปิ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ปีติ วิย น

๑. อนีวรณตาปริยาโยติปิ ทิสฺสติ ฯ

ปฐวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ทูเรติ กตฺวา อาสนฺนตฺตาติ วุตฺตํ ฯ นานาวชฺชนุปจาเร ปหีนมฺปิ ปหานงฺคํ ปฏิปกฺเขน อวิหตตฺตา อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺเชยฺย วาติ อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต อปฺปนาปฺปตฺตายาติอาทิมาห ฯ ตาทิสาย อาเสวนาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา ยถา มคฺควีถิโต ปุพฺเพ เทฺว ตโย ชวนวารา สทิสานุปสฺสนาว ปวตฺตนฺติ เอวมิธาปิ อปฺปนาวารโต ปุพฺเพ เทฺว ตโย ชวนวารา อุเปกฺขาสหคตาว ปวตฺตนฺตีติ วทนฺติ ฯ

[๒๐๐] สมาหฏาติ สมานีตา สงฺคเหตฺวา วุตฺตาติ อตฺโถ ฯ สุขทุกฺขานิ วิย อโนฬาริกตฺตา อวิภูตตาย สุขุมา ฯ ตโตเอว อนุมินิตพฺพสภาวตฺตา ทุวิญฺเญยฺยา ฯ ทุฏฺฐสฺสาติ ทุฏฺฐปโยคสฺส ทุทฺทมสฺสาติ อตฺโถ ฯ สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุํ อญฺญาโปหเนนาติ อธิปฺปาโย ฯ อทุกฺขมสุขา เจโตวิมุตฺตีติ อิทเมว จตุตฺถชฺฌานํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปจฺจยทสฺสนตฺถนฺติ อธิคมสฺส อุปายภูตปจฺจยทสฺสนตฺถํ ฯ เตนาห ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยาติ ฯ ทุกฺขปฺปหานาทโยติ จ โสปจารา ปฐมชฺฌานาทโย เจตฺถ อธิปฺเปตา ฯ ปหีนาติ วุตฺตา ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สญฺโญชนานํ ปริกฺขยาติ ฯ เอตาติ สุขาทโย เวทนา ฯ โสมนสฺสํ ราคสฺส ปจฺจโย ฯ วุตฺตํ หิ สุขาย โข อาวุโส วิสาข เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตีติ[๑] ฯ โทมนสฺสํ โทสสฺส ปจฺจโย ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ทุกฺขาย โข อาวุโส วิสาข เวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ[๑] ฯ สุขาทิฆาเตนาติ สุขาทีนํ

๑-๑ ม. มู. ๑๒/๕๕๓ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปหาเนน อสฺส ฌานสฺส ฯ

[๒๐๑] อทุกฺขนฺติ อทุกฺขํ ทุกฺขวิธุรํ ฯ ยสฺมา ตตฺถ ทุกฺขํ นตฺถิ ตสฺมา วุตฺตํ ทุกฺขาภาเวนาติ ฯ อสุขนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ เอเตนาติ ทุกฺขสุขปฏิกฺเขปวจเนน ฯ ปฏิปกฺขภูตนฺติ อิทํ อิธ ตติยเวทนาย ทุกฺขาทีนํ สมติกฺกมวเสน ปวตฺตพฺพตฺตา[๑] วุตฺตํ น กุสลากุสลานํ วิย อุชุวิปจฺจนีกตาย ฯ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตสฺส มชฺฌตฺตารมฺมณสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตํ วา มชฺฌตฺตากาเรน อนุภวนลกฺขณา อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา ฯ ตโตเอว มชฺฌตฺตรสา ฯ อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานาติ สุขทุกฺขานิ วิย น วิภูตาการา ปิฏฺฐิปาสาเณ มิคคตมคฺโค วิย เตหิ อนุมาตพฺพา[๒] วิภูตากาโรปฏฺฐานา[๒] ฯ สุขนิโรโธ นาม อิธ จตุตฺถชฺฌานุปจาโร โส ปทฏฺฐานํ เอติสฺสาติ สุขนิโรธปทฏฺฐานา ฯ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธินฺติ ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปเนตํ สมาสปทนฺติ อาห อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธินฺติ ฯ สพฺพปจฺจนีกธมฺมปริสุทฺธาย ปจฺจนีกสมเนปิ อพฺพยาวฏาย ปาริสุทฺธิอุเปกฺขาย วตฺตมานาย จตุตฺถชฺฌาเน สติสมฺปหํสนปญฺญา วิย สุปริสุทฺธา สุวิสทา จ โหตีติ อาห ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทฺธิ สา อุเปกฺขาย กตา น อญฺเญนาติ ฯ ยทิ ตตฺรมชฺฌตฺตตา อิธ อุเปกฺขาติ อธิปฺเปตา กถํ สติเยว ปริสุทฺธาติ วุตฺตาติ อาห น เกวลนฺติอาทิ ฯ เอวมฺปิ กสฺมา อิเธว สติ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธีติ วุตฺตาติ อนุโยคํ สนฺธาย ตตฺถ กิญฺจาปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เหฏฺฐา

๑. ปตฺตพฺพตฺตาติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒.๒. อนุมาตพฺพาวิภูตากาโรปฏฺฐานาติปิ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชมานายปิ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย ปจฺจนีกาภิภวนโต สหายปจฺจยเวกลฺลโต จ อปาริสุทฺธิ ตถา ตํสมฺปยุตฺตานํ ตทภาวโต อิธ ปาริสุทฺธีติ อิมมตฺถํ รูปกวเสน ทสฺเสตุํ ยถา ปนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ สุริยปฺปภาภิภวาติ สุริยปฺปภาย อภิภุยฺยมานตฺตา ฯ อติกฺขตาย จนฺทเลขา วิย รตฺติปิ โสมสภาวา สภาคาย จ รตฺติยเมว จนฺทเลขา สมุชฺชลตีติ สา ตสฺสา สภาคาติ ทสฺเสนฺโต โสมภาเวน จ อตฺตโน อุปการกตฺเตน วา สภาคาย รตฺติยาติ อาห ฯ

[๒๐๒] เอกวีถิยนฺติ อิทํ ตตฺถ โสมนสฺสสฺส เอกํเสน อภาวโต วุตฺตํ น ตโต ปุริมตเรสุ เอกํเสน ภาวโต ฯ ยถา ปน วิตกฺกาทโย ทุติยาทิฌานกฺขเณเยว ปหียนฺติ น เตสํ เอกวีถิยํ ปุริมชวเนสุ น เอวเมตนฺติ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ ฯ จตุกฺกชฺฌาเนติ จตุกฺกนยวเสน นิพฺพตฺติตชฺฌานจตุกฺเก ฯ

[๒๐๓] ตตฺถาติ ปฐมชฺฌาเน ฯ จตุกฺกนยสฺส ทุติยชฺฌาเน วิยาติ จตุกฺกนยสมฺพนฺธีนิ ทุติยชฺฌาเน วิย ฯ ตํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวาติ จตุกฺกนเย ทุติยํ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ จ เอวํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ฯ ปญฺจกนเย ทุติยญฺเจว ตติยญฺจ โหติ อภิธมฺเมติ อธิปฺปาโย ฯ สุตฺตนฺเตสุ ปน สรูปฺปโต[๑] ปญฺจกนโย น คหิโต ฯ กสฺมา ปเนตฺถ นยทฺวยวิภาโค คหิโตติ ฯ อภิธมฺเม นยทฺวยวเสน ฌานานํ เทสิตตฺตา ฯ กสฺมา จ ตตฺถ ตถา ตานิ เทสิตานิ ปุคฺคลชฺฌาสยโต เทสนาวิลาสโต จ ฯ

๑. สรูปโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สนฺนิปติตเทวปริสาย กิร เยสํ ยถาเทสิเต ปฐมชฺฌาเน วิตกฺโกเอว โอฬาริกโต อุปฏฺฐาสิ น อิตเร สนฺตโต เตสํ อชฺฌาสยวเสน จตุรงฺคิกํ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ ฌานํ เทสิตํ ฯ เยสํ วิจาโร เยสํ ปีติ เยสํ สุขํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาสิ อิตเร สนฺตโต เตสํ เตสํ อชฺฌาสยวเสน ตติยาทีนิ ฌานานิ เทสิตานิ ฯ อยนฺตาว ปุคฺคลชฺฌาสโย ฯ ยสฺสา ปน ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา ภควา ยสฺมา เทสนาวิลาสปฺปตฺโต ตสฺมา ญาณมหนฺตตาย เทสนาย สุกุสโล ยํ ยํ องฺคํ ลพฺภติ ตสฺส ตสฺส วเสน ยถารุจิเทสนํ นิยาเมนฺโต จตุกฺกนยวเสน ปญฺจกนยวเสน จ ฯ ตตฺถ จ ปญฺจงฺคิกํ ปฐมํ จตุรงฺคิกํ ทุติยํ ติวงฺคิกํ ตติยํ ทุวงฺคิกํ จตุตฺถํ ทุวงฺคิกเมว ปญฺจมํ ฌานํ เทเสสีติ อยํ เทสนาวิลาโส ฯ

เอตฺถ จ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานํ จตุกฺกนเย ทุติยชฺฌานปกฺขิกํ กตฺวา วิภตฺตํ ยสฺมึ สมเย รูปุปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ[1] ฯ กสฺมา เอกตฺตกายนานตฺตสญฺญี สตฺตา วา สผลตาย ทุติยชฺฌาเนน สมานผลตฺตา ปฐมชฺฌานสมาธิโต ชาตตฺตา จ ฯ ปฐมชฺฌานเมว หิ กาเมหิ อกุสเลหิ จ วิวิตฺตนฺติ ตทภาวา น อิธ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหีติ[2] สกฺกา วตฺตุํ นาปิ วิเวกชนฺติ ฯ สุตฺตนฺตเทสนาสุ จ ปญฺจกนเย ทุติยตติยชฺฌานานิ

๑. อภิ. สํ. ๓๔/๔๘ ฯ ๒. อภิ. สํ. ๓๔/๔๔ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ทุติยชฺฌานเมว ภชนฺติ วิตกฺกวูปสมา วิจารวูปสมา อวิตกฺกตฺตา
อวิจารตฺตา จ ฯ เอวญฺจ กตฺวา สุตฺตนฺตเทสนายปิ ปญฺจกนโย
ลพฺภเตวาติ สิทฺธํ โหติ ฯ นนุ สุตฺตนฺเต จตฺตาริเยว ฌานานิ
วิภตฺตานีติ ปญฺจกนโย น ลพฺภตีติ ฯ น สวิตกฺกสวิจาโร สมาธิ-
ติอาทินา สมาธิตฺตยาปเทเสน ปญฺจกนยสฺส ลพฺภมานตฺตา ฯ จตุกฺก-
นยนิสฺสิโต ปน กตฺวา ปญฺจกนโย วิภตฺโตติ สุตฺตนฺตเทสนายปิ
ปญฺจกนโย นิทฺธาเรตพฺโพ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ วิตกฺกสฺส
วิจารสฺส วิตกฺกวิจารานญฺจ วิตกฺกวิจารานนฺติ สกฺกา วตฺตุํ ตถา
อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ จ วินา สห จ วิจาเรน วิตกฺกปฺปหาเนน
อวิตกฺกํ สห วินา จ วิตกฺกวิจารปฺปหาเนน อวิจารนฺติ อวิตกฺกํ
อวิจารํ อวิตกฺกญฺจ อวิจารญฺจาติ วา ติวิธมฺปิ สกฺกา สงฺคเหตุํ ฯ
ทุติยนฺติ จ วิตกฺกรหิเต วิตกฺกวิจารทฺวยรหิเต จ ฌายาคตา
เทเสนา ทุติยํ อธิคนฺตพฺพตฺตา วิจารมตฺตรหิเตปิ ทฺวยปฺปหานาธิคต-
สมานธมฺมตฺตา ฯ เอวญฺจ กตฺวา ปญฺจกนยนิทฺเทเส ทุติเย
วูปสนฺโตปิ วิตกฺโก สหายภูตวิจาราวูปสเมน น สมฺมา วูปสนฺโตปิ
วิตกฺกวิจารทฺวยรหิเต วิย วิจารวูปสเมเนว ตทุปสมํ เสสธมฺมา-
สมานตญฺจ ทสฺเสนฺเตน วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ
เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ตติยํ ฌานํ
อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ[๑] ตติยํ จตุกฺกนเยน ทุติเยน นิพฺพิเสสํ วิภตฺตํ ฯ

๑. อภิ. สํ. ๓๔/๕๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ทุวิธสฺสาปิ สหายวิรเหน อญฺญถา จ วิตกฺกปฺปหาเนน อวิตกฺกตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขตฺตญฺจ สมานนฺติ สมานธมฺมตฺตาปิ ทุติยนฺติ นิทฺเทโส วิจารมตฺตมฺปิ หิ วิตกฺกวิจารทฺวยรหิตํ วิย ยสฺมึ สมเย รูปุปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ[๑] อวิตกฺกํ สมาธิชํ ปีติสุขนฺติ วิภตฺตํ ฯ ปฐมชฺฌาเน วา สหจารีสุ วิตกฺกวิจาเรสุ เอกํ อติกฺกมิตฺวา ทุติยมฺปิ ตตฺรฏฺฐเมว โทสโต ทิสฺวา อุภยมฺปิ สหาติกฺกมนฺตสฺส ปญฺจกนเย ตติยํ วุตฺตํ ตติยํ อธิคนฺตพฺพตฺตา ฯ ปฐมโต อนนฺตรภาเวน ปนสฺส ทุติยภาโว จ อุปฺปชฺชตีติ ฯ กสฺมา ปเนวํ สรูปฺปโต[๒] ปญฺจกนโย น วิภตฺโตติ ฯ วินยชฺฌาสยโต ฯ ยถานุโลมเทสนา หิ สุตฺตนฺตเทสนาติ ฯ

ปฐวีกสิณนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

เสสกสิณนิทฺเทสวณฺณนา

[๒๐๔] ยถาวิตฺถาริตสฺส อตฺถสฺส อติเทโสปิ วิตฺถารฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐตีติ อาห วิตฺถารกถา โหตีติ ฯ อาโปกสิณนฺติ อาโปกสิณชฺฌานํ อาโปกสิณกมฺมฏฺฐานํ วา ฯ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพนฺติ ปฐวีกสิณกมฺมฏฺฐาเน วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตพฺพํ ฯ เอตฺตกมฺปีติ กเต

๑. อภิ. สํ. ๓๔/๔๘ ฯ ๒. สรูปโต ฯ

เสสกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

วา อกเต วาติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพนฺติ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา ฯ สามุทฺทิเกน โลณุทเกน ภริโต ชลาสโย โลณี ฯ นีลาทิวณฺณสงฺกรปริหรณตฺถํ สุทฺธวตฺเถน คหิตนฺติ วุตฺตํ ฯ อญฺญนฺติ ภูมิสมฺปตฺตํ ฯ ตถารูปนฺติ ยาทิสํ อากาสชํ อุทกํ ตาทิสํ ฯ เตนาห วิปฺปสนฺนมนาวิลนฺติ ฯ ยํ ปน อุทกนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ ปฐวีกสิณกถายํ วุตฺตเมว ฯ ลกฺขณํ ปน อิธ ปคฺฆรณลกฺขณํ เวทิตพฺพํ ฯ วุตฺตนเยเนวาติ ปฐวีกสิณภาวนายํ วุตฺตนเยเนว ฯ ตรงฺคุฏฺฐานาทิเผณมิสฺสตาทิ จ อิธ กสิณโทโส ฯ โสติ โยคาวจโร ฯ ตสฺสาติปฏิภาคนิมิตฺตสฺส ฯ

[๒๐๕] สินิทฺธา[1] สิเนหวนฺตสารทารูนิ[1] น เผคฺคุทารูนิ ฯ ชาลาย จิรฏฺฐิตตฺถํ สินิทฺธสารทารุคฺคหณํ ฯ ฆฏิกํ ฆฏิกํ กริตฺวา ขณฺฑโส กริตฺวา ฯ อาลิมฺเปตฺวาติ ชาลิตฺวา ฯ ฆนชาลายนฺติ อวิรฬวเสน ปวตฺตอคฺคิชาลายํ ฯ ปตนสทิสนฺติ ปตมานสทิสํ ฯ อกเต คณฺหนฺตสฺสาติ วุตฺตนเยน ยถา กสิณมณฺฑลํ ปญฺญายติ เอวํ อนภิสงฺขเต เกวเล เตชสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺส ฯ

[๒๐๖] วุตฺตญฺเหตนฺติ เอตฺถ หิสทฺโท เหตุอตฺโถ ยสฺมาติ อตฺโถ ฯ ตสฺส ตสฺมาติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ อุจฺฉุคฺคนฺติ อุจฺฉุเขตฺเต ยถาจิตานํ อคฺคํ ฯ เอริตนฺติ วาเตน จลิตํ ฯ สเมริตนฺติ สพฺพโส จลิตํ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา วาโยกสิณํ ฯเปฯ อุปลกฺเขตีติ เอวํ

[1] ๑-๑ สินิทฺธานิ สิเนหวนฺตานิ สารทารูนีติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ตสฺมา ฯ สมสีสฏฺฐิตนฺติ อุปริปตฺตานํ วเสน สมสีสํ หุตฺวา ฐิตํ ฯ เวพพ วา รุกฺขํ วาติ เอตฺถาปิ สมสีสํ ฐิตํ ฆนปตฺตเวพพ วา ฆนปตฺตรุกฺขํ วาติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํ ฯ เอกงฺคุลาทิปฺปมาเณสุ เกเสสุ รสฺสภาวโต ทีฆตเรสุ โอลมฺพนโต วิรเฬสุ อนุปฺปเวสโต วา ตปฺปหาโร น ปญฺญายตีติ จตุรงฺคุลปฺปมาณคฺคหณํ ฆนคฺคหณญฺจ กตํ ฯ เอตสฺมึ ฐาเน ปหรตีติ สตึ ฐเปตฺวาติ อุจฺฉุคฺคาทีนํ ปจลนาการคฺคหณมุเขน เตสํ ปหรกวาตสงฺฆาเต สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา ฯ ตตฺถ สตึ ฐเปตฺวาติ ตสฺมึ กายปฺปเทสสฺส สงฺฆฏฺฏนวเสน ปวตฺเต วายุปิณฺเฑ สงฺฆฏนาการคฺคหณมุเขน สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา ฯ อุสุมวฏฺฏิสทิสนฺติ เอเตน ปุริมกสิณสฺส วิย อิมสฺสาปิ นิมิตฺตสฺส สวิคฺคหตํ ทสฺเสติ ฯ นิจฺจลนฺติ อิมินา นิจฺจลภาโวเยว อุคฺคหนิมิตฺตโต อิมสฺส วิเสโสติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺสาปิ อุสุมวฏฺฏิสทิสตาว วิภาวิตา โหติ ฯ

[๒๐๗] อญฺชนราชวฏฺฏาทิวณฺณธาตุยา วา ฯ ตถารูปํ มาลาวจฺฉนฺติ อวิรฬวิกสิตนีลวณฺณปุปฺผสญฺฉนฺนํ ปุปฺผคจฺฉํ ฯ อิตเรนาติ อกตาธิกาเรน ฯ คิริกณฺณิกคฺคหเณน นีลคิริกณฺณิกมาห ฯ กรณฺฑกปฏลํ สมุคฺคปิธานํ ฯ ปตฺเตหิเยวาติ นีลุปฺปลาทีนํ เกสรวณฺฏานิ อปเนตฺวา เกวเลหิ ปตฺเตหิเยว ฯ ปูเรตพฺพนฺติ นีลวณฺณํ วตฺถํ คเหตฺวา ภณฺฑิกํ วิย พนฺธิตฺวา ยถา นีลมณฺฑลํ หุตฺวา ปญฺญายติ ตถา จงฺโกฏกํ กรณฺฑกปฏลํ วา ปูเรตพฺพํ ฯ มุขวฏฺฏิยํ วาสฺสาติ

เสสกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อสฺส จงฺโกฏกสฺส กรณฺฑกปฏลสฺส วา มุขวฏฺฏิยํ พนฺธิตพฺพํ ฯ มณิตาลวณฺฏํ อินฺทนีลมณิมยํ ตาลวณฺฏํ ฯ

[๒๐๘] ปีตกสิเณ ฯ มาลาวจฺฉนฺติ อิกฺกฏาทิมาลาวจฺฉํ ฯ หริตาลมโนสิลา วา ธาตุ ฯ ปตฺตงฺคปุปฺเผหีติ ปตฺตงฺคนามิกา ปีตวณฺณปุปฺผา เอกา คจฺฉชาติ ตสฺส ปุปฺเผหิ ฯ อาสนปูชนฺติ เจติยงฺคเณ กตํ อาสนปูชํ ฯ กณฺณิการปุปฺผาทีหีติ อาทิสทฺเทน อากุลิกิราตปุปฺผาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ

โลหิตมณิ โลหิตงฺคมณิอาทิ ฯ โลหิตธาตุ เครุกชาติ-หิงฺคุลิกาทิ ฯ

[๒๐๙] โอทาตกสิเณ ฯ มาลาวจฺฉนฺติ นนฺทิยาวฏฺฏาทิมาลา-วจฺฉํ ฯ ธาตุ กกฺขติมุตฺตเสติอาทิ[๑] ฯ

[๒๑๐] ตถา อสกฺโกนฺเตนาติ ยถา สุริยาโลกาทิวเสน โอภาส-นิมิตฺตุปฺปาทนํ วุตฺตํ ตสฺส โอภาสมณฺฑลสฺส นจิรฏฺฐิติตาย ตถา นิมิตฺตุปฺปาทนํ กาตุํ อสกฺโกนฺเตน ฯ ฆฏมุเขน นิคฺคจฺฉนกโอภาสสฺส มหนฺตภาวโต ฆฏมุขํ ปิทหิตฺวาติ วุตฺตํ ฯ ภิตฺติมุขนฺติ ภิตฺติอภิมุขํ ฯ อุฏฺฐิตมณฺฑลทิสนฺติ ภิตฺติอาทีสุ อุฏฺฐิตปากติกอาโลกมณฺฑลสทิสํ ฯ ฆนวิปฺปสนฺนอาโลกปุญฺชสทิสนฺติ ภควโต พฺยามปฺปภา วิย พหโล วิปฺปสนฺโน จ หุตฺวา ปุญฺชภูโต อาโลโก อตฺถิ เจ ตํสทิโสติ[๒] อตฺโถ ฯ

ฉิทฺทสทิสเมว โหตีติ เยหิ ภิตฺติปริยนฺตาทีหิ ปริจฺฉนฺนํ ตํสทิสํ ฯ

๑. อิมิทํ ฯ วีมํสิตพฺพํ ฯ ๒. ตํสทิสนฺติ ภวิตพฺพํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เตเนวากาเรน อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฏฺฐาตีติ อตฺโถ ฯ วฑฺฒิยมานมฺปิ น วฑฺฒตีติ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อวฑฺฒนิยตํ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ ฯ สพฺพมฺปิ หิ อุคฺคหนิมิตฺตํ วฑฺฒิยมานํ น วฑฺฒติเยว ฯ สติปิ จ วฑฺเฒตุ-กามตายํ วฑฺฒนา น สมฺภวติ ภาวนาย ปริทุพฺพลตฺตา ฯ ภาวนา-วเสน หิ นิมิตฺตวฑฺฒนา ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ตสฺมึ อุปฺปนฺเน ภาวนา ถิราติ กตฺวา วฑฺฒิยมานํ จ วฑฺฒตีติ วุตฺตํ ฯ กิญฺจาปิ ปาลิยํ ปฐวีกสิณาทีนิ รูปชฺฌานารมฺมณานิ อฏฺเฐว กสิณานิ สรุปฺปโต[๑] อาคตานิ โอทาตกสิเณ ปน อาโลกกสิณํ อากาสกสิเณ จ ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ อนฺโตคธํ กตฺวา เทสนา กตาติ อธิปฺปาเยนาห อิติ กสิณานิ ทสพโล ทส ยานิ อโวจาติ ฯu

ปกิณฺณกกถาปิ วิญฺเญยฺยาติ ปุพฺเพ วิย อสาธารณํ ตสฺมึ ตสฺมึ กสิเณ ปฏินิยกเมว อตฺถํ อคฺคเหตฺวา อสาธารณโต สาธารณโต จ ตตฺถ ตตฺถ ปกิณฺณํ วิสฏฺฐํ อตฺถํ คเหตฺวา ปกิณฺณก-กถาปิ วิชานิตพฺพา ฯ

[๒๑๑] อาทิภาโวติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน ยสฺสกสฺสจิ ปฐวีปกฺขิยสฺส วตฺถุโน นิมฺมานาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ ฐานนิสชฺชาทิกปฺปนํ วาติ เอตฺถาปิ อากาเส วา อุทเก วาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ปริตฺตอปฺปมาณนเยนาติ นีลาทิวณฺณํ อนามสิตฺวา ปริตฺตอปฺปมาณ-นเยเนว ฯ เอวมาทีนีติ อาทิสทฺเทน สรีรโต อุทกธารานิมฺมานาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ ยเทว อิจฺฉติ ตสฺส ทหนสมตฺถตาติ พหูสุ กปฺปาส-

๑. สรูปโต ฯ

เสสกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

ปิจุสารทารุอาทีสุ เอกชฺฌํ ราสิภูเตสุ ยํยเทว อิจฺฉติ ตสฺส ตสฺเสว ทหนสมตฺถตา ฯ อิธ อาทิสทฺเทน อนฺธการวิธมนาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ วายุคติยา คมนํ วายุคติคมนํ อติสีฆคมนํ ฯ อิธ อาทิสทฺเทน ยทิจฺฉิตเทสนฺตรํ สมฺปาปุณนาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺจนา สุวณฺณภาวาธิฏฺฐานํ เสยฺยถาปิ อายสฺมา ปิลินฺทวจฺโฉ ติณฺณฺฑุปกปาสาทาทีนํ ฯ วุตฺตนเยนาติ สุวณฺณ-ทุพฺพณฺณนเยน ฯ วณฺณกสิเณสุ ตตฺถ ตตฺถ อาทิสทฺเทน นีโลภาสนิมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปถวีปพฺพตาทีติ-อาทิสทฺเทน สมุทฺทาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ สพฺพาเนว ทสปิ กสิณานิ ฯ อิมํ ปเภทํ ลภนฺตีติ อิมํ วฑฺฒนาทิวิเสสํ ปาปุณนฺติ ฯ

[๒๑๒] เอโกติ เอกจฺโจ ฯ สญฺชานาตีติ ภาวนาสญฺญาย สญฺชานาติ ฯ อาทิสทฺเทน อาโปกสิณนฺติอาทิปาลึ สงฺคณฺหาติ ฯ อุปริ คคณตลาภิมุขํ ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตีติ ปาลิปทานิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ตญฺจ โข วฑฺฒนวเสน ฯ เตนาห เอกจฺโจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วฑฺเฒตีติ ฯ เหฏฺฐา ภูมิตลา-ภิมุขนฺติอาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ ปุพฺเพ วฑฺฒนกาเล ปโยชนํ อนเปกฺขิตฺวา วฑฺเฒนฺตานํ วเสน วุตฺตตฺตา อิทานิ เตน เตน วา การเณน เอวํ ปสาเรตีติ อาห ฯ กสิณํ วฑฺเฒตีติ อตฺโถ ฯ ยถา กินฺติ อาห อาโลกมิว ทิพฺพจกฺขุนา รูปทสฺสนกาโมติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อุทฺธํ เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม อุทฺธํ อาโลกํ ปสาเรติ อโธ เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม อโธ อาโลกํ ปสาเรติ สมนฺตโต เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม สมนฺตโต อาโลกํ ปสาเรติ เอวมยํ กสิณนฺติ อตฺโถ ฯ เอกสฺสาติ ปฐวีกสิณาทีสุ เอเกกสฺส ฯ อญฺญ-ภาวานุปคมนตฺถนฺติ อญฺญกสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํ ฯ น อญฺญํ ปฐวีอาทิ น หิ อุทเกน ฐิตฏฺฐาเน สสมฺภารปฐวี อตฺถิ ฯ อญฺโญ กสิณสมฺเภโทติ อาโปกสิณาทินา สงฺกโร ฯ สพฺพตฺถาติ สพฺเพสุ อาโปกสิณาทีสุ เสสกสิเณสุ ฯ เอกเทเส อฐตฺวา อนวเสส-ผรณปฺปมาณสฺส อคฺคหณโต ผรณํ อปฺปมาณํ ฯ เตเนว หิ เนสํ กสิณสมญฺญา ฯ ยถา จาห ตญฺหีติอาทิ ฯ ตตฺถ เจตสา ผรนฺโตติ ภาวนาจิตฺเตน อารมฺมณํ กโรนฺโต ฯ ภาวนาจิตฺตํ หิ กสิณํ ปริตฺตํ วา วิปุลํ วา เอกกฺขเณ สกลเมว มนสิกโรติ น เอกเทสนฺติ ฯ

[๒๑๓] อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโนติ ปญฺจสุ อนนฺตริยกมฺเมสุ เยนเกนจิ สมนฺนาคตา ฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกาติ อเหตุกทิฏฺฐิ อกิริยทิฏฺฐิ นตฺถิกทิฏฺฐีติ ตีสุ มิจฺฉาทิฏฺฐีสุ ยายกายจิ นิยตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตา ฯ อุภโตพฺยญฺชนกปณฺฑกาติ อุภโต-พฺยญฺชนกา ปณฺฑกา จ ฯ กามญฺเจเต อเหตุกปฏิสนฺธิกตฺตา วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา โหนฺติ ตถาปิ ติพฺพกิเลสตฺตา กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา วุตฺตา ฯ อเหตุกทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกาติ

เสสกสิณนิทฺเทส วณฺณนา

อเหตุกปฏิสนฺธิกา ทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกา จ ฯ ทุเหตุกปฏิสนฺธิกานมฺปิ หิ อริยมคฺคปฏิเวโธ ฌานปฏิลาโภ จ นตฺถิ ตสฺมา เตปิ วิปากาวรเณน สมนฺนาคตาเอว ฯ อปจฺจนีกปฏิปทายนฺติ มคฺคสฺส อนุโลมปฏิปทาย สจฺจานุโลมิกาย วิปสฺสนาย ฯ อจฺฉนฺทิกาติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทรหิตาติ สมฺโมหวิโนทนิยํ วุตฺตํ ฯ ตมฺปิ นิพฺพานาธิคมตฺถเมว กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อุตฺตรกุรุกาปิ มนุสฺสา มาราทโย วิย อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐา นิพฺพุติฉนฺทรหิตตฺตา ฯ ทุปฺปญฺญาติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีนา ฯ ภวงฺคปญฺญาย ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคํ โลกุตฺตรสฺส ปาทกํ น โหติ โสปิ ทุปฺปญฺโญเยวาติ สมฺโมหวิโนทนิยํ วุตฺตํ ฯ ยสฺมิญฺหิ ภวงฺเค วตฺตมาเน ตํสนฺตติยํ โลกุตฺตรํ นิพฺพตฺตติ ตํ ตสฺส ปาทกํ นาม โหติ ฯ กุสเลสุ ธมฺเมสูติ อนวชฺชธมฺเมสุ สุขวิปากธมฺเมสุ วา ฯ โอกฺกมิตุนฺติ อธิคนฺตุํ ฯ กสิเณเยวาติ กสิณกมฺมฏฺฐาเนเยว ฯ เอเตสนฺติ กมฺมาวรณสมนฺนาคตาทีนํ ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เอเต วิปากนฺตรายาทโย เอวํ อตฺถชานิกรา อนตฺถเหตุภูตา จ ตสฺมา ฯ ติณฺณเมว เจตฺถ อนฺตรายานํ คหณํ อิตรสฺส สปฺปฏิการตฺตา กมฺมนฺตรายปกฺขิกตฺตา วาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สปฺปุริสุปสฺสยาทีหีติอาทิสทฺเทนตชฺชํโยนิโสมนสิการาทีสงฺคณฺหาติ ฯ สทฺธนฺติ กมฺมผลสทฺธํ รตนตฺตยสทฺธญฺจ ฯ ฉนฺทนฺติ ภาวนานุโยเค ติพฺพกตฺตุกมฺยตาสงฺขาตํ กุสลจฺฉนฺทํ ฯ ปญฺญนฺติ ปาริหาริยปญฺญํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วฑฺเฒตฺวาติ ยถา ภาวนา อิชฺฌติ ตถา ปริพฺรูเหตฺวา ฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ ตํ สุวิญฺเญยฺยตฺตา เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา จ น วิภตฺตํ ฯ

เสสกสิณนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทสวณฺณนา

[๒๑๔] อวิญฺญาณกอสุเภสูติ อิทํ อุทฺธุมาตกาทีนํ สภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํ ฯ ตสฺมา ภูตกถนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ น สวิญฺญาณกอสุภสฺส กมฺมฏฺฐานภาวโต ฯ ตถา หิ วกฺขติ น เกวลํ มตสรีรนฺติอาทิ ฯ อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานาติ ชีวิตกฺขยโต อุปริ มรณโต ปรํ ฯ สมุคฺคเตนาติ อุฏฺฐิเตน ฯ อุทฺธุมาตตฺตาติ อุทฺธํ อุทฺธํ ธุมาตตฺตา สูนตฺตา ฯ อุทฺธุมาตเมว อุทฺธุมาตกนฺติ กกาเรน ปทวฑฺฒนมาห อนตฺถนฺตรโต ยถา ปีตกํ โลหิตกนฺติ ฯ ปฏิกูลตฺตาติ ชิคุจฺฉนียตฺตา ฯ กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตํ อุทฺธุมาตกนฺติ กุจฺฉนตฺเถ วา อยํ กกาโรติ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ ยถา ปาปโก กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉตีติ ฯ ตถารูปสฺสาติ ภสฺมา วิย วายุนาติอาทินา ยถารูปํ วุตฺตํ ตถารูปสฺส ฯ เสตรตฺเตหิ ปริภินฺนํ วิมิสฺสิตํ นีลํ วินีลํ ปุริมวณฺณวิปริณามภูตํ วา นีลํ วินีลํ ฯ ปริภินฺนฏฺฐาเนสุ กากกงฺกาทีหิ ฯ วิสฺสนฺทมานปุพฺพนฺติ วิสฺสวนฺตปุพฺพํ ตหํ ตหํ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

ปคฺฆรนฺตปุพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ อปธาริตนฺติ วิวฏฺฏํ อุคฺฆาฏิตํ ฯ ขิตฺตนฺติ ฉฑฺฑิตํ โสณสิงฺคาลาทีหิ วิสุํ กตฺวา ขาทเนน สรีรสงฺฆาฏโต ลุญฺจิตฺวา ตหํ ตหํ ฉฑฺฑิตํ ฯ วิวิธํ ขิตฺตนฺติ วิกฺขิตฺตํ ฯ ปุริมนเยนาติ วิวิธํ ขิตฺตนฺติอาทินา ปุพฺเพ วุตฺตนเยน ฯ สตฺเถน หนิตฺวาติ เวรีหิ ขคฺคกรวาฬาทินา[๑] สตฺเถน ปหริตฺวา ฯ วุตฺตนเยนาติ อญฺเญน หตฺถนฺติอาทินา ปุพฺเพ วุตฺตนเยน ฯ อพฺภนฺตรโต นิกฺขมนฺเตหิ กิมีหิ ปคฺฆรนฺตกิมิกุลํ ปุฬุวกนฺติ อาห กิมิปริปุณฺณสฺสาติ ฯ อุทฺธุมาตกาทีนิ อามกสุสานาทีสุ ฉฑฺฑิตาสุภานิ ฯ นิสฺสายาติ ปฏิจฺจ ตานิ อารพฺภ ฯ นิมิตฺตานนฺติ อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานํ ฯ เอตาเนว อุทฺธุมาตกาทีเนว นามานิ ฯ

[๒๑๕] ภาเวตุกาเมนาติ อุปฺปาเทตุกาเมน ฯ เตนาติ อาจริเยน ฯ อสฺสาติ โยคิโน ฯ อสุภนิมิตฺตตฺถายาติ อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคณฺหนตฺถาย อสุเภ วา อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อตฺถาย ฯ คมนวิธานนฺติ คมนวิธิ ฯ เยน วิธินา คนฺตพฺพํ โส วิธิ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ปจฺจวีกสิเณ วุตฺตํ ปฏิปชฺชนวิธึ สนฺธายาห อปฺปนาวิธานปริโยสานนฺติ ฯ

ตาวเทวาติ สุตกฺขเณเยว ฯ อติตฺเถน ปุณฺณนทีอาทิ[๒] ฯ ปกฺขนฺทนฺเตน[๒] วิย อนุปวิสนฺเตน วิย ฯ เกทารโกฏิยาติ เกทารมริยาทายํ ฯ วิสภาครูปนฺติ เขตฺตรกฺขิกาทิ วิสภาควตฺถุรูปํ ฯ สรีรนฺติ อุทฺธุมาตกเฬวรํ ฯ อธุนามตนฺติ อจิรมตํ อุทฺธุมาตกภาวํ อปฺปตฺตํ ฯ

๑. ขคฺคกรวาลาทินาติ ภเวยฺย ฯ กรวาโล หิ สตฺถวิเสโส โหติ ฯ ๒-๒ ปุณฺณนทีอาทึ ปกฺขนฺทนฺเตนาติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตกฺกยตีติ สมฺภาเวติ ภาริยํ กตฺวา น มญฺญติ ฯ

[๒๑๖] รูปสทฺทาทีติ เอตฺถ อมนุสฺสานํ รูเปหิ สีหพฺยคฺฆาทีนํ สทฺทาทีหิ อมนุสฺสานมฺปิ วา รูปสทฺทาทีหิ ตถา สีหพฺยคฺฆาทีนนฺติ ยถารหํ โยเชตพฺพํ ฯ อนิฏฺฐารมฺมณาภิภูตสฺสาติ เภรวาทิภาเวน อนิฏฺเฐหิ อารมฺมเณหิ อภิภูตสฺส อชฺโฌตฺถฏสฺส ฯ น ปริสณฺฐาตีติ วิทาหวเสน อาสเย น ติฏฺฐติ อุจฺฉฑฺเฑตพฺพํ โหตีติ อตฺโถ ฯ อญฺโญติ อมนุสฺสาทีนํ วเสน วา อญฺญถา วา วุตฺตปฺปการโต อญฺโญ อาพาโธ โหติ ฯ โสติ สงฺฆตฺเถโร อภิญฺญาตภิกฺขุ วา ยสฺสาเนน อาโรจิตํ โส ฯ กตกมฺมาติ กตเถยฺยกมฺมา ฯ อกตกมฺมาติ เถยฺยกมฺมํ กาตุกามา ฯ กตกมฺมา ปน อิธาธิปฺเปตา ตสฺมา เตติ กตกมฺมา โจรา ฯ สห โอเฒนาติ สโหฒํ เถเนตฺวา วหิยมานภณฺเฑน สทฺธินฺติ อตฺโถ ฯ

ยชมาโนติ ยญฺญํ ยชนฺโต ยญฺญสามิโก ฯ อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามีติ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ฯ เอวํ คมนวิธานํ เอกเทเสน วตฺวา อิทานิ อฏฺฐกถาสุ อาคตนเยน ตํ ทสฺเสตุํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺเตน วิธินาติอาทิมาห ฯ

[๒๑๗] ตตฺถ อุคฺคณฺหนฺโตติ อุคฺคณฺหนเหตุ ฯ เอโกติ อยํ เอกสทฺโท อสหายฏฺโฐ น อญฺญาทิอตฺโถติ อทฺติโยติ วุตฺตํ ฯ ยถา วณฺณาทิโต ววตฺถานํ เอกํสโต สมฺทิตเมว อิจฺฉิตพฺพํ สพฺพตฺถกภาวโต น ตถา สนฺธิอาทิโตติ ทสฺสนตฺถํ วณฺณโตปีติอาทินา

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

ฉสุ ฐาเนสุ สมฺปิณฺฑนฏฺโฐ ปิสทฺโท คหิโต ฯ ปุน เอโก อทุติโยติอาทิ คหิตนิมิตฺตสฺส โยคิโน นิวตฺติตฺวา วสนฏฺฐานคมนํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตพฺภาคิยเมวาติ ตปฺปกฺขิยํเยว อสุภนิมิตฺตมนสิการสหิตเมว ฯ อาสนํ ปญฺญาเปตีติ นิสชฺชํ กปฺเปติ ฯ ยํ ปน อสุภนิมิตฺตทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเสติ วกฺขติ ตมฺปิ อิเมวตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ น หิ เกวเลน ทิสาภิมุขภาเวน กิญฺจิ อิชฺฌติ ฯ สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณาติ อุทฺธุมาตกสฺส สมนฺตา ปาสาณาทินิมิตฺตสลฺลกฺขณา ฯ อสมฺโมหตฺถาติ อุคฺคหนิมิตฺเต อุปฏฺฐิเต อุปฺปชฺชนกสมฺโมหวิคมตฺถา ฯ เอกาทส-วิเธนาติ วณฺณาทิวเสน เอกาทสวิเธน ฯ อุปนิพนฺธนตฺโถติ อสุภา-รมฺมเณ จิตฺตํ อุปเนตฺวา นิพนฺธนตฺโถ ฯ วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถาติ กมฺมฏฺฐานวีถิยา สมฺมเทว ปฏิปาทนตฺถา ฯ ปุญฺญกิริยาวตฺถุ อธิคตํ โหหีติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๒๑๘] ตสฺมาติ ยสฺมา อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคณฺหนํ อริยมคฺค-ปทฏฺฐานสฺส ปฐมชฺฌานสฺส อธิคมุปาโย ยสฺมา วา อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต เอโก อทุติโย คจฺฉตีติ วุตฺตํ ตสฺมา ฯ จิตฺต-สญฺญตฺตตฺถายาติ สรีรสภาวสลฺลกฺขเณน สํเวคชนเนน จ อตฺตโน จิตฺตสฺส สญฺญตฺติอตฺถํ สญฺญาปนตฺถํ ฯ จิตฺตสญฺญตฺตตฺถายาติ วา ปาโฐ ฯ กิเลสวเสน อสญฺญตสฺส จิตฺตสฺส สํยมนตฺถํ ทมนตฺถํ กมฺมฏฺฐานตฺถนฺติ อตฺโถ ฯ กมฺมฏฺฐานสีเสนาติ กมฺมฏฺฐาเนน สีสภูเตน ตํ อุตฺตมงฺคํ ปธานํ การณํ กตฺวา ฯ มูลกมฺมฏฺฐานนฺติ

ปกติยา อตฺตนา กาเลน กาลํ ปริหริยมานํ พุทฺธานุสฺสติอาทิสพฺพตฺถ-กมฺมฏฺฐานํ ฯ กมฺมฏฺฐานสีเสน คจฺฉามีติ ตํ อวิสชฺเชตฺวา ฯ เตนาห ตํ มนสิกโรนฺเตเนวาติ ฯ สุปติฏฺฐิตภาวสมฺปาทเนนาติ มูลกมฺมฏฺฐาเน สุฏฺฐุอุปฏฺฐิตภาวสฺส สมฺปาทเนน ฯ เอวํ หิ สติ อปมฺมุฏฺฐา นาม โหติ ฯ พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ อปฺปวตฺติตฺวา กมฺมฏฺฐาเนเยว ปวตฺตมานํ มานสํ อพหิคตํ นาม ฯ ตถาภูเตน จาเนน รูปินฺทฺริยานิ อปฺปวตฺตกิจฺจานิ กตานิ โหนฺตีติ อาห มนจฺฉฏฺฐานํ ฯเปฯ คนฺตพฺพนฺติ ฯ ทฺวารํ สลฺลกฺเขตพฺพนฺติ วิหาเร ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุ อสุกทิสายํ อิทํ ทฺวารํ ตโตเอว ตาย ทิสาย สลฺลกฺขิเตน อสุกทฺวาเรน นิกฺขนฺโตมฺหีติ ทฺวารํ อุปธาเรตพฺพํ ฯ ตโตติ ทฺวาร-สลฺลกฺขณโต ปจฺฉา ฯ เยน มคฺเคน คจฺฉติ สยํ ฯ นิมิตฺตฏฺฐานนฺติ อสุภนิมิตฺตสฺส คณฺหนฏฺฐานํ ฯ อาหารํ ฉฑฺฑาเปยฺยาติ วมนํ การาเปยฺย ฯ กณฺฑกฏฺฐานนฺติ[๑] กณฺฑกวนฺตฏฺฐานํ ฯ

[๒๑๙] ทิสา ววฏฺฐเปตพฺพาติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ เอกสฺมึ หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ขายตีติ อุปฏฺฐาติ ฯ กมฺมนียนฺติ ภาวนาย กมฺมกฺขมํ ฯ อุพฺพาฬฺหสฺสาติ พาธิตสฺส ฯ วิธาวตีติ นานารมฺมเณ วิสรติ ฯ โอกฺกมฺมาติ อุชฺชุกํ อนุวาตโต อปกฺกมฺม ฯ มตกเฬวรํ ปุถุชฺชนสฺส เยภุยฺเยน ภยโต อุปฏฺฐาตีติ อาห อจฺจาสนฺเน ภยํ อุปฺปชฺชตีติ ฯ อนุปาทนฺติ ปาทสมีปํ ฯ ยตฺถ จิตฺตสฺส สุเขน โอโลเกตุํ สกฺกา ตํ โอโลเกนฺตสฺส ผาสุกฏฺฐานํ ฯ สมนฺตาติ

๑. วิสุทฺธิมคฺเคปิ อีทิโสว ปาโฐ ทิสฺสติ ฯ เยภุยฺเยน ปน กณฺฏกฏฺฐานนฺติ วลญฺชิยติ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

สมนฺตโต ฯ ปุน สมนฺตาติ สามนฺตา สมีเป ฯ

[๒๒๐] กจฺฉโกติ กาฬกจฺฉโก ฯ มิลกฺขูติปิ วทนฺติ ฯ กปิฏฺฐโนติ ปิปฺผลิรุกฺโข ฯ สินฺทีติ ขุทฺทกขชฺชุริ ฯ กรมนฺทาทโย ปากฏาเอว ฯ สามาติ สามลตา ฯ กาฬวลฺลีติ กาฬวณฺณา อปตฺติกา เอกา ลตาชาติ ฯ ปูติลตาติ ชีวนวลฺลิ ยา คโฬจีติ วุจฺจติ ฯ ตํ นิมิตฺตกรณาทิ อิเธว ยถาวุตฺเต ปาสาณาทินิมิตฺต- รเณเอว อนฺโตคธํ ปริยาปนฺนํ ฯ

สนิมิตฺตํ กโรตีติ สหนิมิตฺตํ กโรติ อสุภํ ปาสาณาทิ- ิมิตฺเตน สห กโรติ ววฏฺฐเปติ ฯ อถวา ฯ อสุภนิมิตฺตํ ปาสาณาทิ- ิมิตฺตํ จ สห เอกชฺฌํ กโรนฺโต ววฏฺฐเปนฺโต สนิมิตฺตํ กโรตีติ วุตฺโต ฯ สมานกาลตาทีปเกน หิ สหสทฺเทน อยํ สมาโส ยถา สจกฺกนฺเทหีติ ฯ ตยิทํ นิมิตฺตกรณํ อปราปรํ สลฺลกฺขเณน โหติ น เอกวารเมวาติ อาห ปุนปฺปุนํ ววฏฺฐเปนฺโต สนิมิตฺตํ กโรตีติ ฯ เทฺวติ ปาสาณาสุภนิมิตฺตานิ สมาเสตฺวา สงฺคเหตฺวา เอกชฺฌํ กตฺวา ฯ สารมฺมณนฺติ อสุภารมฺมเณน สทฺธึ ปาสาณาทึ สมานารมฺมณํ กโรติ สห วา อารมฺมณํ กโรติ เอการมฺมณํ วิย อุภยํ อารมฺมณํ กโรติ เอกชฺฌํ วิย จ อปราปรํ สลฺลกฺเขนฺโต ปาสาณาทึ อสุภนิมิตฺตญฺจาติ ทฺวยํ อารมฺมณํ กโรตีติ อตฺโถ ฯ อตฺตนีโยติ สโก ฯ วณิตนฺติ สูนํ ฯ สภาเวน สรเสนาติ อุทฺธุมาตกภาวสงฺขาเตน อตฺตโน ลกฺขเณน ปเรสํ ชิคุจฺฉุปฺปาทน-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สงฺขาเตน อตฺตโน กิจฺเจน จ ฯ สภาโวเอว วา ตถา นิปฺปชฺชนโต รโสติ วุตฺโต ฯ

[๒๒๑] ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพนฺติ วณฺณาทินา ฉปฺปกาเรน ตาว อุทฺธุมาตกอสุภนิมิตฺตํ คเหตพฺพํ ฯ เกจิ กเฬวรสฺส ทีฆรสฺสาทิปฺปมาเณน สทฺธึ สตฺตวิเธนาติ วทนฺติ ฯ ตํ อฏฺฐกถายํ นตฺถิ ฯ

ลิงฺคโตติ เอตฺถ ลิงฺคํ นาม วโยลิงฺคํ น ถนมสฺสุอาทิ อิตฺถีปุริสลิงฺคนฺติ ทสฺเสนฺเตน อิตฺถีลิงฺคํ วาติอาทิ วุตฺตํ ฯ จิตสฺส สตฺตสฺส อิทํ สรีรนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ

อุทฺธุมาตกสณฺฐานวเสเนว น ปากติกสณฺฐานวเสน ฯ เอเตน ยทิ ตตฺถ โกจิ อนุทฺธุมาตกภาวปฺปตฺโต ปเทโส สิยา โส น คเหตพฺโพติ ทสฺเสติ ฯ โอฬาริกาวยววเสน อิทํ สณฺฐานววฏฺฐานํ น สุขุมาวยววเสนาติ สีสสณฺฐานาทิกํ นววิธเมว สณฺฐานํ คหิตํ ฯ

อิมิสฺสา ทิสายาติ อิมิสฺสา ปุรตฺถิมาย ทกฺขิณปจฺฉิมอุตฺตราย ทิสาย อนุทิสาย วา ฐิโตติ โยชนา ฯ

อิมสฺมึ นาม โอกาเส หตฺถาติ อิมสฺมึ นาม ภูมิปฺปเทเส อิมสฺส กเฬวรสฺส หตฺถา ฐิตาติ ววฏฺเฐตพฺพนฺติ โยชนา ฯ

อโธ ปาทตเลนาติอาทิ นาภิยา เหฏฺฐา อโธ ตโต อุทฺธํ อุปรีติ อิมสฺส ววฏฺฐานสฺส วเสน วุตฺตํ ฯ

หตฺถปริจฺเฉโท เหฏฺฐา องฺคุลิอคฺเคน อุปริ อํสกูฏสนฺธินา

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

ติริยํ ตจปริยนฺเตน คเหตพฺโพ ฯ เอส นโย ปาทปริจฺเฉทาทีสุปิ ฯ ยตฺตกํ วา ปน ฐานํ คณฺหตีติ สเจ สพฺพํ สรีรํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา คเหตุํ น สกฺโกติ ปเทโส ตสฺส อุทฺธุมาโต โส ยตฺตกํ สรีรปฺปเทสํ อุทฺธุมาตกวเสน ญาเณน ปริคฺคณฺหติ ตตฺตกเมว ยถาปริคฺคหิตเมว ฯ อิทํ อีทิสนฺติ อิทํ หตฺถาทิกํ อีทิสํ เอวมาการํ อุทฺธุมาตกนฺติ ยถาสภาวโต ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ ฯ วิสภาเค สรีเร อารมฺมณนฺติ กมฺมฏฺฐานํ ปฏิกูลากาโร น อุปฏฺฐาติ น ขายติ ฯ สุภโต อุปฏฺฐเหยฺย ฯ เตนาห วิปฺผนฺทนสฺเสว ปจฺจโย โหตีติ ฯ กิเลสปริปฺผนฺทนสฺเสว นิมิตฺตํ โหตีติ อตฺโถ ฯ อุคฺฆาฏิตาปีติ อุทฺธุมาตกภาวปฺปตฺตาปิ สพฺพโส กุติตสริราปีติ[๑] วา อตฺโถ ฯ สฺวายมตฺโถ ปฐมปาราชิเก วินีตวตฺถูหิ ทีเปตพฺโพ ฯ

[๒๒๒] อาเสวิตกมฺมฏฺฐาโนติ อสุภกมฺมฏฺฐาเน กตปริจโย ฯ โสสานิกงฺคาทีนํ วเสน ปริหฏธุตงฺโค จตุธาตุววฏฺฐานวเสน ปริมทฺทิตมหาภูโต สลกฺขณโต ญาเณน ปริคฺคหิตสงฺขาโร ปจฺจยปริคฺคหณวเสน ววฏฺฐาปิตนามรูโป สลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาย อุกฺกํสเนน สุญฺญตานุปสฺสนาพเลน อุคฺฆาฏิตสตฺตสญฺโญ วิปสฺสนาย ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิสมฺปาปเนน กตสมณธมฺโม ตโตเอว สพฺพโส กุสลวาสนาย กุสลภาวนาย จ ปูรเณน วาสิตวาสโน วิวฏฺฏูปนิสฺสยกุสลพีเชน สพีโช ญาณสฺส ปริปกฺกภาเวนญาณุตฺตโร ยถาวุตฺตาย ปฏิปตฺติยา กิเลสานํ ตนุกรเณน อปฺปกิเลโส ฯ โอโล-

๑. กุถิตสรีราปีติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

กิโตโลกิตฏฺฐาเนเยวาติ อุทฺธุมาตกาทิอสุภสฺส ยตฺถ ตตฺถ โอโลกิโต-
โลกิตฏฺฐาเนเอว ตาทิสสฺส กาลวิเสโส อสุภสฺส ปเทสวิเสโส วา
อเปกฺขิตพฺโพ นตฺถีติ อตฺโถ ฯ โน เจ เอวํ อุปฏฺฐาตีติ เอวํ
ยถาวุตฺตปุริสวิเสสสฺส วิย ปฏิภาคนิมิตฺตํ โน เจ อุปฏฺฐาติ ฯ
เอวํ ฉพฺพิเธนาติ เอวํ วุตฺตากาเรน วณฺณาทิวเสน ฉพฺพิเธน ฯ
ปุนปีติ ปิสทฺโท สมฺปิณฺฑนฏฺโจ ฯ เตน นิมิตฺตคฺคหณวิธึ สมฺปิณฺเฑติ
น ปญฺจวิธตํ ฯ ฉพฺพิเธน หิ ปุพฺเพ นิมิตฺตคฺคหณํ วิหิตํ ฯ

อสีติสตสนฺธิโตติ สพฺเพปิ สนฺธโย ตทาปิ อตฺเถวาติ ทสฺส-
นตฺถํ วตฺวา อุทฺธุมาตกภาเวน เยภุยฺเยน น ปญฺญายนฺติ เย
ปน ปญฺญายนฺติ เต ววฏฺฐเปตพฺพาติ ทสฺเสตุํ อุทฺธุมาตเก
ปนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ตโย ทกฺขิณหตฺถสนฺธีติ อํส กปฺปุร-
มณิพนฺธานํ วเสน ตโย ทกฺขิณหตฺถสนฺธโย ตถา วามหตฺถ-
สนฺธโย ฯ กฏิชณฺณุโคปฺผกานํ วเสน ตโย ทกฺขิณปาทสนฺธโย
ตถา วามปาทสนฺธโย ฯ เอโก ปฏิสนฺธีติ กฏิยา สทฺธึ
ปิฏฺฐิกณฺฏกสนฺธึ สนฺธาย วทติ ฯ

[๒๒๓] หตฺถนฺตรนฺติ ทกฺขิณหตฺถทกฺขิณปสฺสานํ วามหตฺถ-
วามปสฺสานํ จ อนฺตรํ ฯ ปาทนฺตรนฺติ อุภินฺนํ ปาทานํ เวมชฺฌํ ฯ
อุทรนฺตรนฺติ นาภิฏฺฐานสญฺญิตํ กุจฺฉิเวมชฺฌํ อุทรสฺส วา อพฺภนฺตรํ ฯ
กณฺณนฺตรนฺติ กณฺณฉิทฺทํ ฯ อิติสทฺโท อาทิอตฺโถ ฯ เตน
นาสจฺฉิทฺทาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ อกฺขีนํ มุขสฺส จ วเสนาปิ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

วิวรํ ลพฺภเตวาติ ทสฺเสตุํ อกฺขีนมฺปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ

สมนฺตโตติ เอวํ สนฺธิอาทิโต อุทฺธุมาตกํ ววฏฺฐเปนฺตสฺส เจ นิมิตฺตํ อุปติฏฺฐติ อิจฺเจตํ กุสลํ โน เจ สมนฺตโต ววฏฺฐเปตพฺพนฺติ ววฏฺฐาปนวิธึ ทสฺเสตุํ สกลสรีเรติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ญาณํ จาเรตฺวาติ สพฺพตฺถกเมว สรีรํ อาวชฺชิตฺวา ตตฺถ ปฏิกูลาการสหิตํ อุทฺธุมาตกภาวํ อารพฺภ นิรนฺตรํ ภาวนาญาณํ ปวตฺเตตฺวา ฯ ยํ ฐานนฺติ เอวํ ปน ญาณํ จาเรนฺตสฺส ตสฺมึ สรีเร โย ปเทโส วิภูโต หุตฺวา อุทฺธุมาตกากาเรน วิภูตภาเวน อุปฏฺฐาติ ฯ อุทรปริโยสานํ อุปริมสรีรํ ฯ

วินิจฺฉยกถาติ วินิจฺฉยสหิตา อตฺถวณฺณนา ฯ ยถาวุตฺตนิมิตฺตคฺคาหวเสนาติ วณฺณาทิโต สนฺธิอาทิโต จ วุตฺตปฺปการอุทฺธุมาตกนิมิตฺตคฺคหณวเสน ฯ สุฏฺฐุ นิมิตฺตํ คเหตพฺพนฺติ ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฏฺฐหติ เอวํ สมฺมเทว อสุภนิมิตฺตํ คเหตพฺพํ ฯ อิทานิ ตเมว นิมิตฺตสฺส สุฏฺฐุคฺคหณาการํ อุปทิสนฺโต สตึ สุปฏฺฐิตํ กตฺวาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺเตนาติ ยถา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามีติ สญฺชาตาทเรน สติสมฺปชญฺญญฺจ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐเปตฺวา อุทฺธุมาตกอสุภํ ปรมํ อาวชฺชิตํ เอวํ สมฺมเทว ตตฺถ อาวชฺชนํ กโรนฺเตน ฯ สาธุกํ อุปธาเรตพฺพญฺเจว ววฏฺฐเปตพฺพญฺจาติ สกฺกจฺจํ สติยา สลฺลกฺเขตพฺพญฺเจว ปญฺญาย นิจฺเฉตพฺพญฺจ ฯ สติ หิ ธารณาติ นิทฺทิฏฺฐา ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ธารณญฺเจตฺถ สลฺลกฺขณํ ฯ ปญฺญา ปวิจโยติ นิทฺทิฏฺฐา ฯ ปวิจโย เจตฺถ นิจฺฉโยติ ฯ อถวา ฯ อุปธาเรตพฺพนฺติ สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อุปลกฺเขตพฺพํ ฯ น หิ กทาจิ สติรหิตา ปญฺญา อตฺถิ ฯ ววฏฺฐเปตพฺพนฺติ ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา นิจฺฉิตพฺพํ ฯ ปญฺญาสหิตาเอว หิ สติ อิธาธิปฺเปตา น ตพฺพิรหิตา ฯ อกฺขิอปางฺคาทิวเสนาปิ โอโลกนํ อตฺถีติ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวาติ วุตฺตํ ฯ เตน ปริพฺยตฺตเมว โอโลกนํ ทสฺเสติ ฯ

[๒๒๔] เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺตสฺสาติ วุตฺตปฺปกาเรน จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลกนํ นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชนญฺจ อปราปรํ อเนกวารํ กโรนฺตสฺส ฯ อุคฺคหนิมิตฺตนฺติ อุทฺธุมาตเก อุคฺคหนิมิตฺตํ ฯ สุคฺคหิตนฺติ สุฏฺฐุ คหิตํ ยถา น วินสฺสติ น ปมุฏฺฐํ โหติ เอวํ คหิตํ ฯ เอกสทิสนฺติ สมานสทิสํ ฯ สมานฏฺโฐ หิ อยํ เอกสทฺโท ยถา อริยวินเยติ วา สปฺปุริสวินเยติ วา เอกเสเส เอเกกฏฺเฐ สเม สภาเค ตชฺชาเต หญฺเญวาติ ฯ อาคมนกาเลติ วิหารโต สุสานํ อุทฺทิสฺส อาคมนกาเล ฯ วุตฺตนเยเนวาติ อติเทสวเสน ทีปิตมฺปิ อตฺถํ เอกเกนาติอาทินา สรุปฺปโต[๑] ทสฺเสติ ฯ ตตฺถ ตเทว กมฺมฏฺฐานนฺติ อุทฺธุมาตกกมฺมฏฺฐานํ ฯ มูลกมฺมฏฺฐานนฺติ เอเก ฯ ตทยุตฺตํ ฯ อุปฏฺฐิตนิมิตฺตํ หิ กมฺมฏฺฐานํ วิสชฺเชตฺวา กมฺมฏฺฐานนฺตรมนสิกาโร รญฺโญ รชฺชํ ฉฑฺเฑตฺวา วิเทสคมนํ วิยาติ ฯ อาคเตนาติ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อาคเตน ฯ

๑. สรูปโต ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

[๒๒๕] อเวลายนฺติ สญฺญาเวลาทิอยุตฺตเวลายํ ฯ วิภจฺฉนฺติ วิรูปํ ฯ เภรวารมฺมณนฺติ เวตาลสทิสํ[๑] ภยานกํ วิสยํ ฯ วิกฺขิตฺตจิตฺโตติ ภีรุกปุริโส วิย ปิสาจาทึ ทิสฺวา จิตฺตวิกฺเขปํ ปตฺโต ฯ อุมฺมตฺตโก วิยาติ ยกฺขุมฺมตฺตโก วิย เอกจฺโจ โหติ ฯ ฌานวิพฺภนฺตโกติ ฌานโต วิจฺจุตโก สีลวิพฺภนฺตมนฺตวิพฺภนฺตกา วิย ฯ สนฺถมฺภิตฺวาติ อุปฺปนฺนปริตฺตาสวูปสมเนน วิคตคตกมฺปตาย[๒] นิจฺจโล หุตฺวา ฯ สตึ สูปฏฺฐิตนฺติอาทิ สนฺถมฺภนสฺส อุปายทสฺสนตฺถํ ฯ มตสรีรํ อุฏฺฐหิตฺวา อนุพนฺธกํ นาม นตฺถิ อสติ ตาทิเส มนฺตปฺปโยเค โสปิ อุทฺธุมาตกาทิภาวมปฺปตฺเต อวินฏฺเฐ รูเปเอว อิชฺฌตีติ ตถา เทวตาวิคฺคโห น เอวรูเปติ อธิปฺปาโย ฯ สญฺโชติ ภาวนาปริกมฺมสญฺญาย ชาโต ฯ ตโตเอว สญฺญาสมฺภโว สญฺญามตฺตสมุฏฺฐาโน ฯ ตาสํ วิโนเทตฺวาติ นิมิตฺตุปฏฺฐานนิมิตฺตํ อุปฺปนฺนจิตฺตสนฺตาสํ วุตฺตปฺปกาเรน วิโนเทตฺวา วูปสเมตฺวา ฯ อิทานิ ตว ปริสุสโม สผโล ชาโตติ หาสํ ปีตึ ปโมทนํ อุปฺปาเทตฺวา ฯ จิตฺตํ สญฺจาราเปตพฺพนฺติ ภาวนาจิตฺตํ ปวตฺเตตพฺพํ มนสิกาตพฺพํ ฯ

[๒๒๖] นิมิตฺตคฺคาหนฺติ นิมิตฺตสฺส อุคฺคณฺหนํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ฯ สมฺปาเทนฺโตติ สาเธนฺโต นิปฺผาเทนฺโต ฯ กมฺมฏฺฐานํ อุปนิพนฺธตีติ ภาวนํ ยถาวุตฺเต นิมิตฺเต อุปเนนฺโต นิพนฺธติ ฯ โยคกมฺมํ หิ โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต กมฺมฏฺฐานนฺติ อธิปฺเปตํ โยคกมฺมสฺส วา ปวตฺติฏฺฐานตาย ยถาอุปฏฺฐิตนิมิตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ ตํ

๑. เวตาโล ปเนตถ ภตวิเสโส โหติ ฯ ๒. วิคตถมปตายาติ ภเวยฺ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภาวนาจิตฺเต อุปนิพนฺธติ ตํ ปนสฺส อุปนิพนฺธนํ สนฺธาย จิตฺตํ สญฺจราเปตพฺพํ เอวํ วิเสสมธิคจฺฉตีติ วุตฺตนฺติ ทสฺเสนฺโต ตสฺส หีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ตสฺสาติ โยคิโน ตสฺส วา อุทฺธุมาตกาสุภสฺส ฯ มานสํ จาเรนฺตสฺสาติ ภาวนาจิตฺตํ อปราปรํ ปวตฺเตนฺตสฺส อุคฺคหนิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรนฺตสฺสาติ อตฺโถ ฯ

วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถาติ ปทสฺส กมฺมฏฺฐานวีถิยา สมฺปฏิปาทนตฺถาติ อตฺถํ วตฺวา ตํ ปน กมฺมฏฺฐานวีถึ ตสฺสา จ สมฺปฏิปาทนวิธึ วิตฺถารโต ทสฺเสตุํ สเจ หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ กตมีติ ปกฺขสฺส กตมี กึ ทุติยา ตติยาทีสุ วา อญฺญตราติ อตฺโถ ฯ ตุณฺหีภูเตน คนฺตุํ น วฏฺฏติ ปุจฺฉนฺตานํ จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตปริหรณตฺถํ ฯ อปฺปสนฺนานํ หิ ปสาทาย ปสนฺนานํ จ ภิยฺโยภาวาย สาสนสมฺปฏิปตฺติ ฯ นสฺสตีติ น ทิสฺสติ น อุปฏฺฐาตีติ อตฺโถ ฯ อาคนฺตุกปฏิสนฺถาโร กาตพฺโพติ อิมินา อาคนฺตุกวตฺตํ เอกเทเสน ทสฺสิตนฺติ อวเสสานิปีติ วตฺวา อาคนฺตุกวตฺตํ ปริปุณฺณํ คเหตุํ ปุน อาคนฺตุกคฺคหณํ กตํ ฯ

[๒๒๗] คมิกวตฺตาทีนีติ อาทิสทฺเทน อาวาสิกอนุโมทนปิณฺฑจาริกอารญฺญิกเสนาสนวจฺจกุฏิวตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ วตฺตกฺขนฺธเก หิ อาคตานิ มหาวตฺตานิ อิธ ขนฺธกวตฺตานีติ วุตฺตานิ ฯ ตชฺชนียกมฺมกตาทิกาเล ปน ปาริวาสิกาทิกาเล จ จริตพฺพานิ ฯ อิมสฺส ภิกฺขุโน อสมฺภวโต อิธ นาธิปฺเปตานิ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

นิมิตฺตํ วา อนฺตรธายตีติ สุสาเน ฐิตํ อสุภนิมิตฺตํ อุทฺธุมาตกภาวาปคเมน อนฺตรธายติ ฯ เตนาห อุทฺธุมาตกนฺติอาทิ ฯ ตสฺมาติ เตน การเณน อิมสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส ทุลฺลภตฺตาติ อตฺโถ ฯ นิสีทิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตพฺโพติ สมฺพนฺโธ ฯ นิมิตฺตํ คเหตุํ คมเน วิย นิมิตฺตํ คเหตฺวา นิวตฺตเนปิ ยถาสลฺลกฺขิตทิสาทิปจฺจเวกฺขณํ ยาว นิมิตฺตวินาสา ปวตฺติตกิริยาย อวิจฺเฉเทน อุปธารณตฺถํ ฯ สติ หิ ตสฺส นิรนฺตรุปธารเณ วิหารํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนกาเล กมฺมฏฺฐานสฺส อุปฏฺฐิตากาโร สมถนิมิตฺตคฺคหเณ จิตฺตสฺส สมาหิตากาโร วิย ปากโฏ หุตฺวา อุปติฏฺเฐยฺยาติ ฯ เตนาห ตสฺเสว ฯเปฯ วีถึ ปฏิปชฺชตีติ ฯ ปุริมากาเร นิมิตฺตสฺส ปากฏภาเวน อุปฏฺฐิตตฺตา ปุริมากาเรเนว กมฺมฏฺฐานมนสิกาโร ภาวนาวีถึ ปฏิปชฺชติ ฯ

[๒๒๘] อุทฺธุมาตกํ นาม อติวิย อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกูลํ วิภจฺฉํ ภยานกํ จ เอวรูเป อารมฺมเณ ภาวนามนุยุญฺชนฺตสฺส เอวํ อาพนฺธปริกมฺมสฺส ถิรีภูตสฺเสว โยคิโน อธิปฺปาโย สมิชฺฌตีติ ทสฺเสตุํ อานิสํสทสฺสาวีติอาทิ วุตฺตํ ฯ เอวนฺติ เอวเมว วุตฺตาการเนว อานิสํสทสฺสาวินา ฯ ตํ รกฺเขยฺยาติ อทฺธา อิมินา สุขํ ชีวิสฺสามีติ อตฺตโน ชีวิตํ วิย ตํ มณิรตนํ รกฺเขยฺย ฯ จตุธาตุกมฺมฏฺฐานิโกติอาทิ เนสํ กมฺมฏฺฐานานํ สุลภตาทสฺสนํ ฯ ตตฺถ จตุธาตุกมฺมฏฺฐานิโก จตุธาตุกมฺมฏฺฐานวา ตตฺถ วา นิยุตฺโต จตุธาตุกมฺมฏฺฐานํ ปริหรนฺโต ฯ อิตรานีติ วุตฺตาวสิฏฺฐานิ อนุสฺสติพฺรหฺม-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิหาราทีนิ ฯ ตํ นิมิตฺตนฺติ ตํ ยถาลทฺธํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ฯ รกฺขิ-ตพฺพนฺติ วตฺวา รกฺขนวิธึ ปุน ทสฺเสตุํ รตฺติฏฺฐาเนติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๒๒๘] นานา กริยติ เอเตนาติ นานากรณํ เภโท ฯ วิภจฺฉํ เภรวทสฺสนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ มนสิการสฺส อนุหารตาย อนุปสนฺต-ตาย จ อารมฺมณสฺส ฯ ตพฺพิปริยายโต ปฏิภาคนิมิตฺตํ ถูลงฺค-ปจฺจงฺคปุริโส วิย อุปฏฺฐาตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ พหิทฺธาติ โคจรชฺฌตฺตโต พหิทฺธา ฯ กามานํ อมนสิการาติ อสุภภาวนา-นุภาเวน กามสญฺญาย ทูรสมุสฺสาริตตฺตา กามคุเณ อารพฺภ มน-สิการสฺเสว อภาวา ฯ อมนสิการาติ วา มนสิการปฏิปกฺขเหตุ ฯ ยาย หิ กามสญฺญาย วเสน สตฺตา กาเม มนสิกโรนฺติ ตสฺสา ปฏิปกฺขภูตา อสุภสญฺญา กามานํ อมนสิกาโร ตํนิมิตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ เตนาห วิกฺขมฺภนวเสน กามจฺฉนฺโท ปหิยฺยตีติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตา-รมฺมณาย หิ อสุภสญฺญาย สทฺธึ พลปฺปตฺโต สมาธิ อุปฺปชฺช-มาโนว กามจฺฉนฺทํ วิกฺขมฺเภติ ฯ อนุโรธมูลโก อาฆาโต มูลการเณ วิกฺขมฺภิเต วิกฺขมฺภิโตเยว โหตีติ อาห อนุนย ฯเปฯ ปหิยฺยตีติ ฯ น หิ กทาจิ ปหีนานุนยสฺส พฺยาปาโท สมฺภวติ ฯ ยถาวุตฺต-อสุภสญฺญาสหคตา หิ ปีติ สาติสยา ปวตฺตมานาว พฺยาปาทํ วิกฺขมฺเภนฺตี ปวตฺตติ ฯ ตถา อารทฺธวิริยตายาติ ยถา อุปจารชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ ตถา กมฺมฏฺฐานมนสิการวเสน ปคฺคหิตวิริยตาย ฯ วิริยํ หิ ปคฺคณฺหนฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปํ วิย สวิปฺผารตาย

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

ถีนมิทฺธํ วิกฺขมฺเภนฺตเมว อุปฺปชฺชติ ฯ วิปฺปฏิสาโร ปจฺฉานุตาโป ตปฺปฏิปกฺขโต อวิปฺปฏิสาโร ทรถปริฬาหาภาเวน จิตฺตสฺส นิพฺพุตตฺตา ฯ ตสฺส อวิปฺปฏิสารสฺส ปจฺจยภูตํ สีลํ ตํสหคตา ตทุปนิสฺสยา จ ปีติปสฺสทฺธิสุขาทโย สภาวโต เหตุโต ตาว สนฺตสภาวา เตสํ อนุยุญฺชเนน อวูปสนฺตสภาวํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหิยฺยตีติ อาห อวิปฺปฏิสารกรสนฺตธมฺมานุโยควเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหิยฺยตีติ ฯ ภาวนาย หิ ปุพฺเพนาปรํ วิเสสํ อาวหนฺติยา ยํ สาติสยํ สุขํ ลพฺภติ ตํ อนุปสนฺตสภาวํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ วิกฺขมฺเภนฺตเมว อุปฺปชฺชติ ฯ อธิคตวิเสสสฺสาติ ยถาธิคตสฺส ภาวนาวิเสสสฺส ฯ ปจฺจกฺขตายาติ ปฏิปชฺชนฺตสฺส โยคิโน ปจฺจกฺขภาวโต ฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต ภควา โย เอวรูปํ สมฺมาปฏิปตฺตึ เทเสตีติ ปฏิปตฺติเทสเก สตฺถริ ฯ ปฏิปตฺติยนฺติ ปฏิปชฺชมานฌานปฏิปตฺติยํ ฯ ปฏิปตฺติผเลติ ตาย สาเธตพฺเพ โลกิยโลกุตฺตรผเล ฯ วิจิกิจฺฉา ปหิยฺยติ ธมฺมนฺวยวิจาราหิตพเลน วิจารพเลน ฯ

อิติ ปญฺจ นีวรณานิ ปหิยฺยนฺตีติ เอวํ ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว เหฏฺฐาปวตฺตภาวนานุภาวนิปฺผนฺเนหิ สมาธิอาทีหิ กามจฺฉนฺทาทีนิ ปญฺจ นีวรณานิ วิกฺขมฺภนวเสน ปหิยฺยนฺติ ฯ น หิ ปฏิปกฺเขน วินา ปหาตพฺพสฺส ปหานํ สมฺภวติ ฯ ปฏิปกฺขา จ สมาธิอาทโย กามจฺฉนฺทาทีนํ ฯ ยถาห เปฏเก สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโขติอาทิ ฯ เตเนว จ อิเมหิ เตสํ นีวรณานํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปหานนฺติ ปหานปริทีปนมุเขน ฌานงฺคานิ สรูปฺปโต[๑] ทสฺเสตุํ ตสฺมึเยว จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ ตสฺมึเยว จาติ ยนฺตํ ยถาอุปฏฺฐิตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ภินฺทิตฺวา วิย อุปฏฺฐิตํ ตสฺส ปฏิจฺฉนฺนภูตํ[๒] ปฏิภาคนิมิตฺตํ ตสฺมึเยว นิมิตฺเต ฯ เจตโสติ อตฺตนา สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส ฯ อภินิโรปน- ลกฺขโณติ อาโรปนลกฺขโณ อปฺปนาสภาโวติ อตฺโถ ฯ นิมิตฺตา- นุมชฺชนํ ปฏิภาคนิมิตฺเต อนุวิจรณํ ฯ อารมฺมเณ หิ ภมรสฺส ปทุมสฺสุปริอนุปริพฺภมนํ วิย วิจารสฺส อนุวิจรณาการเรน ปวตฺติ อนุมชฺชนกิจฺจํ ฯ วิเสโสเอว อธิคนฺตพฺพโต วิเสสาธิคโม ปฏิลทฺโธ จ โส วิเสสาธิคโม จาติ ปฏิ ฯเปฯ คโม ฯ ตปฺปจฺจยา ตํเหตุกา ปฏิลทฺธวิเสสาธิคมปจฺจยา ปีติ ฯ ปีติมนสฺส ปีติสหิตจิตฺตสฺส ฯ ปสฺสทฺธิสมฺภวโตติ กายจิตฺตปสฺสทฺธีนํ สํสิชฺฌนโต ฯ ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภตีติ[๓] หิ วุตฺตํ ฯ ปสฺสทฺธินิมิตฺตํ ปสฺสทฺธิเหตุกํ สุขํ ปสฺสทฺธ- กาโย สุขํ เวทยตีติ[๓] วจนโต ฯ สุขนิมิตฺตา สุขปจฺจยา เอกคฺคตา ฯ สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตีติ[๓] หิ วุตฺตํ ฯ อิติ ฌานงฺคานิ ปาตุภวนฺตีติ เอวํ เอตานิ วิตกฺกาทีนิ ฌานงฺคานิ ตสฺมึเยว นิมิตฺเต อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ปฐมชฺฌานปฏิพิมฺพภูตนฺติ ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิจฺฉนฺนภูตํ ฯ ตํขณํเยว ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว อุปจารชฺฌานมฺปิ นิพฺพตฺตติ น นีวรณปฺปหานเมวาติ อธิปฺปาโย ฯ

๑. สรูปโต ฯ ๒. ปฏิจฺฉนฺทภูตนฺติ ภเวยฺย ฯ เอวมุปริปิ ฯ ๓. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๕ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

วินีลกาทีสุปิ กมฺมฏฺฐาเนสุ ฯ ลกฺขณํ วุตฺตนฺติ ยนฺตํ นิมิตฺตคฺคหณลกฺขณํ วุตฺตํ ฯ วุตฺตนเยเนวาติ อุทฺธุมาตเก วุตฺตนเยเนว ฯ สห วินิจฺฉเยน อธิปฺปาเยน จาติ สวินิจฺฉยาธิปฺปายํ ฯ ตํ สพฺพํ ลกฺขณํ เวทิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๒๓๐] กพรกพรวณฺณนฺติ เยภุยฺเยน สพลวณฺณํ ฯ อุสฺสทวเสนาติ รตฺตเสตนีลวณฺเณสุ อุสฺสทสฺส วณฺณสฺส วเสน ฯ สนฺนิสินฺนนฺติ นิจฺจลภาเวเนว สพฺพโส ถิรตํ[๑] ฯ

โจราฏวิยนฺติ โจเรหิ ปริยุฏฺฐิตอรญฺเญ ฯ ยตฺถาติ ยสฺมึ อาฆาตเน ฯ ฉินฺนปุริสฏฺฐาเนติ ฉินฺนปุริสวนฺเต ฐาเน ฯ นานาทิสาย ปติตมฺปีติ ฉินฺนํ หุตฺวา สรีรสฺส ขนฺธทฺวยํ วิสุํ ทิสาสุ ปติตมฺปิ ฯ เอกาวชฺชเนนาติ เอกสมนฺนาหาเรน ฯ อาปาถํ อาคจฺฉตีติ เอกชฺฌํ อาปาถํ อาคจฺฉติ ฯ วิสฺสาสํ อาปชฺชตีติ อเชคุจฺฉิตํ อุปคจฺเฉยฺย เสยฺยถาปิ ฉวทาหโก ฯ สหตฺถา อปรามสเน ชิคุจฺฉา สณฺฐาติเยวาติ อาห กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา ฯเปฯ อุปนาเมตพฺพนฺติ ฯ วิจฺฉิทฺทกภาวปญฺญายนตฺถํ เอกงฺคุลนฺตรกรณํ ฯ อุปนาเมตพฺพนฺติ อุปเนตพฺพํ ฯ

[๒๓๑] ขายิตสทิสเมวาติ ขายิตาสุภสทิสเมว ฯ องฺคุลงฺคุลนฺตรนฺติ วิวิธํ ขิตฺตํ สรีราวยวํ องฺคุลนฺตรํ องฺคุลนฺตรํ ฯ กตฺวาวาติ กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา สยํ กตฺวา วา ฯ

ลทฺธปฺปหารานนฺติ ลทฺธาวุธปฺปหารานํ มุขโตติ สมฺพนฺโธ ฯ

๑. กิมิทํ ฯ ถิรปฺปตฺตนฺติ มญฺเญ ฯ

มุขโตติ ปหาราทิมุขโต ฯ ปคฺฆรมานกาเลติ โลหิตํ ปคฺฆรมาน-กาเล โลหิตกํ ลพฺภตีติ โยชนา ฯ ตนฺติ ปุฬุวกํ ฯ เตสูติ โสณาทิสรีเรสุ ฯ

[๒๓๒] อฏฺฐิกนฺติ อฏฺฐิกอสุภํ นานปฺปการโต วุตฺตนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ปุริมนเยเนวาติ ปุพฺเพ อุทฺธุมาตเก วุตฺตนเยเนว ฯ ตนฺติ อฏฺฐิกํ ฯ น อุปฏฺฐาตีติ สภาวโต น อุปฏฺฐาติ ปฏิกูลวเสน น อุปฏฺฐาตีติ อตฺโถ ฯ เตนาห โอทาตกสิณสมฺเภโท โหตีติ ฯ อฏฺฐิเก ปจมวยาทิสลฺลกฺขณํ [๑]- น สกฺกาติ ลิงฺคนฺติ อิธ หตฺถาทีนํ นามนฺติ วุตฺตํ ฯ อฏฺฐิกสงฺขลิกา ปน อยํ ทหรสฺส อยํ โยพฺพเน ฐิตสฺส อยํ อวยเวหิ วุฑฺฒิปฺปตฺตสฺสาติ เอวํ อวยววเสน ววฏฺฐเปตุํ สกฺกุเณยฺยาว ฯ อพฺยาปิตาย ปน น คหิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยทิปิ อฏฺฐิกสงฺขลิกายํ สนฺธิโต ววฏฺฐาปนํ ลพฺภติ อฏฺฐิเก ปน น ลพฺภตีติ ตสฺส อนิยตภาวทีปนตฺถํ กมวิลงฺฆนํ กตฺวา ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน นินฺนฏฺฐานถลฏฺฐานวเสนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ นินฺนฏฺฐานํ นาม อฏฺฐิโน วินตปฺปเทโส ฯ ถลฏฺฐานํ อุนฺนตปฺปเทโส ฯ ฆฏิต-ฆฏิตฏฺฐานวเสนาติ อนปคตนฺหารุพนฺธานํ อิตเรสญฺจ อญฺญมญฺญํ สงฺกิลิฏฺฐสงฺกิลิฏฺฐฏฺฐานวเสน[๒] ฯ อนฺตรวเสนาติ อญฺญมญฺญสฺส อนฺตรวเสน สุสิรวเสน จ ฯ สพฺพตฺเถวาติ สกลาย อฏฺฐิสงฺขลิกาย สพฺพสฺมึ วา อฏฺฐิเก ฯ

[๒๓๓] เอตฺถาติ เอตสฺมึ อฏฺฐิกาสุเภ ฯ ยุชฺชมานวเสน

๑. เอตฺถนฺตเร ปน ถาตุนฺติ ปทํ นฏฺฐํ มญฺเญ ฯ ๒. สํสิลิฏฺฐสํสิลิฏฺฐ... อิติ มญฺเญ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

สลฺลกฺเขตพฺพนฺติ ยํ นิมิตฺตคฺคหณํ ยตฺถ ยุชฺชติ ตํ ตตฺถ อุคฺคณฺหนฺตํ นิมิตฺตคฺคหณวเสน อุปลกฺเขตพฺพํ ฯ สกลายาติ อนวเสสภาคาย ปริปุณฺณาวยวาย สมฺปชฺชติ นิมิตฺตุปฏฺฐานวเสน ฯ เตสูติ อฏฺฐิกสงฺขลิกฏฺฐิเกสุ ฯ วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ฯ ตนฺติ เอกสทิสเมวาติ วจนํ ฯ เอกสฺมึ อฏฺฐิเก ยุตฺตนฺติ อิทํ ยถา วินีลกาทีสุ อุภินฺนํ นิมิตฺตานํ ยถารหํ วณฺณวิเสสโต ปริปุณฺณาปริปุณฺณโต สวิวราวิวรโต จลาจลโต จ วิเสโส ลพฺภติ น เอวเมตสฺสาติ กตฺวา วุตฺตํ น ปน สพฺเพน สพฺพํ วิเสสาภาวโต ฯ เตเนวาห เอกฏฺฐิเกปิ จาติอาทิ ฯ

ตตฺถ วิภาเวนาติ สุวิภูตอฏฺฐิรูปตฺตา อฏฺฐิภาเวเนว วิรูเปน ฯ ภยานเกนาติ เตเนว ปากติกสตฺตานํ ภยาวเหน ฯ ปีติโสมนสฺสชนเกนาติ สณฺหมฏฺฐภาเวน อุปฏฺฐานโต ภาวนาย จ สวิเสสตฺตา ปีติยา โสมนสฺสสฺส จ อุปฺปาทเกน ฯ เตเนวาห อุปจาราวหตฺตาติ ฯ อิมสฺมึ โอกาเสติ อุคฺคหนิมิตฺตานํ วุตฺตฏฺฐาเน ฯ ทฺวารํ ทตฺวาวาติ ปฏิกูลภาเวเยว ทิฏฺเฐ นิมิตฺตํ นาม โหตีติ เอตฺตเกเอว อฐตฺวา อนนฺตรเมว ทุวิธํ อิธ นิมิตฺตนฺติอาทินา อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานิ วิภชิตฺวา วจเนน ยถาวุตฺตสฺส นิมิตฺตวิภาคสฺส ทฺวารํ ทตฺวาว วุตฺตํ ฯ นิพฺพิกปฺปนฺติ สุภนฺติ วิกปฺเปน นิพฺพิกปฺปํ อสุภนฺเตฺวาติ อตฺโถ ฯ วิจาเรตฺวาติ เอกสฺมึ อฏฺฐิเก ยุตฺตนฺติอาทินา วิจาเรตฺวา ฯ มหาติสฺสตฺเถรสฺสาติ เจติยปพฺพตวาสีมหาติสฺสตฺเถรสฺส ฯ นิทสฺสนานีติ ทนฺตฏฺฐิกมตฺตทสฺสเนน

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สกลสฺสาปิ ตสฺสา อิตฺถิยา สรีรสฺส อฏฺฐิสงฺฆาฏภาเวน อุปฏฺฐานา-ทีนิ เอตฺถ อฏฺฐิกมฺมฏฺฐาเน อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานํ วิเสสวิภาวนานิ อุทาหรณานิ ฯ

[๒๓๔] สุภคฺโณติ สฺวาสนานํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา สุปริสุทฺธ-คฺโณ ฯ ทสสตโลจเนนาติ สหสฺสกฺเขน เทวานมินฺเทน ฯ โส หิ เอกาสเนเนว สหสฺสอตฺถานํ วิจารณสมตฺเถน ปญฺญาจกฺขุนา สมนฺนา-คตตฺตา สหสฺสกฺโขติ วุจฺจติ ฯ ถุตกิตฺตีติ โย ธีโร สพฺพธิ ทนฺโตติอาทินา อภิตฺถุตกิตฺติสทฺโท ฯ

อุชุปฏิปกฺเขน ปหีนภาวํ สนฺธายาห สุวิกฺขมฺภิตราคตฺตาติ ฯ อสุภปฺปเภโทติ อุทฺธุมาตกาทิอสุภวิภาโค ฯ สรีรสภาวปฺปตฺติวเสนาติ สรีรสฺส อตฺตโน สภาวุปคมนวเสน ฯ สรีรํ หิ วินสฺสมานํ อญฺญรูเปนฏฺฐิตสฺส รกฺขสสฺส วิย สภาวปฺปตฺติวเสเนว วินสฺสติ ฯ ราคจริตเภทวเสนาติ ราคจริตวิภาควเสน ฯ ยทิ สรีรสภาวปฺปตฺติ-วเสน อยมสุภปฺปเภโท วุตฺโต มหาสติปฏฺฐานาทีสุ กถํ นวปฺ-ปเภโทติ ฯ โส สรสโตเอว สภาวปฺปตฺติวเสน วุตฺโต อยํ ปเนส ปรุปกฺกเมนาปิ ตตฺถ จ อิธาคเตสุ ทสสุ อสุเภสุ เอกจฺจา-เนว คหิตานิ อฏฺฐิกญฺจ ปญฺจธา วิภตฺตํ ตานิ จ วิปสฺสนา-วเสน อิมานิ จ สมถวเสนาติ ปากโฏยํ เภโทติ ฯ

อิเมสํ ปน ทสนฺนมฺปิ อสุภภาวสามญฺเญน สติปิ อวิเสสโต ราคจริตานํ สปฺปายภาเว ยํ วุตฺตํ ราคจริตเภทวเสน จาติ ตํ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ วิเสสโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ สูนภาเวน สุสณฺฐิตมฺปิ สรีรํ ทุสฺสณฺฐิตเมว โหตีติ อุทฺธุมาตกสรีเร สฐานวิปตฺตึ ทีเปตีติ อาห สรีรสณฺฐานวิปตฺติปฺปกาสนโตติ ฯ สณฺฐานสมฺปตฺติยํ รตฺโต สณฺฐานราคี ตสฺส สปฺปายํ สณฺฐานราคสฺส วิกฺขมฺภนุปาย-ภาวโต ฯ กาโยเอว กายวณฺโณ ตตฺถ ปฏิพทฺธสฺส นิสฺสิตสฺส ฯ สุสิรภาวปฺปกาสนโตติ สุสิรสฺส วิวรสฺส อตฺถิภาวปฺปกาสนโต ฯ สรีเร ฆนภาวราคิโนติ สรีเร องฺคปจฺจงฺคานํ ถิรภาวํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกราควโต ฯ วิกฺเขปปฺปกาสนโตติ โสณสิงฺคาลาทีหิ อิโต-จิโตจ วิกฺเขปสฺส ปกาสนโต ฯ องฺคปจฺจงฺคลีลาราคิโน สปฺปายํ อีทิสานํ กิร อนวฏฺฐิตรูปานํ อวยวานํ สา ลีลา วิลาโสติ วิราค-สมฺภวโต ฯ สงฺฆาฏเภทวิการปฺปกาสนโตติ สงฺฆาฏสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ สํหตภาวสฺส สุสมฺพนฺธตาย เภโทเอว วิกาโร สงฺฆาฏเภทวิกาโร ตสฺส ปกาสนโต ฯ โลหิตมกฺขิตปฏิกูลภาวปฺปกาสนโตติ โลหิตํ˚ มกฺขิตํ˚ หุตฺวา ปฏิกูลภาโว ตสฺส ปกาสนโต ฯ มมตฺต-ราคิโนติ มม อยนฺติ อุปฺปชฺชนกราควโต ฯ ทนฺตสมฺปตฺติ-ราคิโนติ ทนฺตสมฺปตฺติยํ รญฺชนสีลสฺส ฯ

[๒๓๕] กสฺมา ปเนตฺถ อุทฺธุมาตกาทิเก ปฐมชฺฌานเมว อุปฺปชฺชติ น ทุติยาทีนีติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา อาห ยสฺมา ปนาติอาทิ ฯ อปริสณฺฐิตชลายาติ โสตวเสน ปวตฺติยา สมนฺตโต อฏฺฐิตชลาย อสนฺนิสินฺนสลิลาย ฯ อริตฺตพเลนาติ ปาชนทณฺฑ-

๑.๑. โลหิตมกฺขิตนฺติ เอกปทํ ภเวยฺย ฯ

พเลน ฯ ทุพฺพลตฺตา อารมฺมณสฺสาติ ปฏิกูลภาเวน อตฺตนิ จิตฺตํ ฐเปตุํ อสมตฺถภาโว อารมฺมณสฺส ทุพฺพลตฺตา ฯ ปฏิกูเล หิ อารมฺมเณ สรสโต จิตฺตํ ปวตฺติตุํ น สกฺโกติ ฯ อภินิโรปน- ลกฺขเณน ปน วิตกฺเกน อภินิโรปิยมานเมว จิตฺตํ เอกคฺคํ ลภติ น วินา วิตกฺเกนาติ วิตกฺกรหิตานิ ทุติยาทิชฺฌานานิ ตตฺถ ปติฏฺฐิตํ น ลภนฺติ ฯ เตนาห วิตกฺกพเลเนวาติอาทิ ฯ ยทิ ปฏิกูลภาวโต อุทฺธุมาตกาทิอารมฺมเณ ทุติยาทีนิ ฌานานิ นปฺปวตฺตนฺติ เอวํ สนฺเต ปฐมชฺฌาเนนาปิ ตตฺถ น อุปฺปชฺชิตพฺพํ น หิ ตตฺถ ปีติโสมนสฺสานํ สมฺภโว ยุตฺโตติ โจทนํ สนฺธายาห ปฏิกูเลปิ เจตสฺมินฺติอาทิ ฯ ตตฺถ อานิสํสทสฺสาวิตานีวรณสนฺตาปโรควูป- สมานํ ยถากฺกมํ ปุปฺผจฺฉฑฺฑกวมนวิเรจนอุปมา โยเชตพฺพา ฯ

ยถาวุตฺตการเณน ทสธา ววตฺถิตมฺปิ สภาวโต เอกวิธ- เมวาติ ทสฺเสตุํ ทสวิธมฺปิ เจตนฺติอาทึ วตฺวา สฺวายํ สภาโว| ยถา อวิญฺญาณเกสุ เอวํ สวิญฺญาณเกสุปิ ลพฺภเตว ตสฺมา ตตฺถาปิ โยนิโสมนสิการวโต ภาวนา อิชฺฌเตวาติ ทสฺเสนฺโต ตเทตํ อิมินา ลกฺขเณนาติอาทิมาห ฯ

[๒๓๖] เอตฺถาติ เอตสฺมึ ชีวมานกสรีเร ฯ อลงฺกาเรนาติ ปฏิชคฺคนปุพฺพเกน อลงฺกรเณน ฯ น ปญฺญายติ ปจฺรชนสฺสาติ อธิปฺปาโย ฯ อติเรกติสตอฏฺฐิกสมุสฺสยํ ทนฺตฏฺฐิเกหิ สทฺธึ ฯ เตหิ ปน วินา ติมตฺตานิ อฏฺฐิสตานีติ กายคตาสติยํ วกฺขติ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทส วณฺณนา

ฉิทฺทาวฉิทฺทนฺติ ขุทฺทานุขุทฺทฉิทฺทวนฺตํ ฯ เมทกถาลิกาติ เมทภริตภาชนํ ฯ นิจฺจุคฺฆริตปคฺฆริตนฺติ นิจฺจกาลํ อุปริ เหฏฺฐา จ วิสฺสวนฺตํ ฯ เวมตฺตนฺติ นานตฺตํ ฯ นานาวตฺเถหีติ นานาวณฺเณหิ วตฺเถหิ ฯ หิริยา ลชฺชาย โกปนโต วินาสนโต หิริโกปีนํ อุจฺจารปสฺสาวมคฺคํ ฯ

[๒๓๗] ยาถาวสรสนฺติ ยถาภูตํ สภาวํ ฯ ยาถาวโต รสียติ ญายตีติ หิ รโส สภาโว ฯ รตินฺติ อภิรตึ อภิรุจึ ฯ อตฺตสิเนห-สงฺขาเตน ราเคน รตฺตา อตฺตสิเนหราครตฺตา ฯ วิหญฺญมาเนนาติ อิจฺฉิตาลาเภน วิฆาตํ อาปชฺชนฺเตน ฯ กึสุกนฺติ ปาลิภทฺทกํ ฯ ปลาโสติ เกจิ ฯ สิมฺพลีติ อปเร ฯ อติโลลุโปติ อติวิย โลลสภาโว ฯ อทุนฺติ เอตํ ฯ นนฺติ เกสาทิสรีรโกฏฺฐาสํ ฯ มุจฺฉิตาติ โมหิตา ฯ ปาปิกาย วา ตณฺหาย วเสน มุจฺฉํ ปตฺตา ฯ สภาวนฺติ ปฏิกูลสภาวํ ฯ

[๒๓๘] อุกฺกฏฺรูปโมติ อุสฺสาวปสฺสาวฏฺฐานสโม วจฺจกูปสโม วา ฯ จกฺขุภูเตหีติ จกฺขุํ ปตฺเตหิ ปฏิลทฺธปญฺญาจกฺขุเกหิ โลกสฺส วา จกฺขุภูเตหิ ฯ อลฺลจมฺมปฏิจฺฉนฺโนติ อลฺลจมฺมปริโยนทฺโธ ฯ

ทพฺพชาติเกนาติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม ปฏิลทฺธุํ ภพฺพรูเปน ฯ ยตฺถ ยตฺถาติ สรีเร สรีรสฺส วา ยตฺถ ยตฺถ โกฏฺฐาเส ฯ นิมิตฺตํ คเหตฺวาติ อสุภาการสฺส สุฏฺฐุ สลฺลกฺขณวเสน ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ เอวํ อุคฺคณฺหนวเสน นิมิตฺตํ คเหตฺวา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวาติ อตฺโถ ฯ กมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเป-ตพฺพนฺติ ยถาลทฺเธ อุคฺคหนิมิตฺเต กมฺมํ กโรนฺเตน ปฏิภาคนิมิตฺตํ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อุปฺปาเทตฺวา อุปจารชฺฌาเน ฐิเตน ตเมว ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปนฺเตน อสุภกมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปตพฺพํ ฯ อธิคตปฺปโน หิ ปฐมชฺฌาเน ฐิโต ตเมว ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺโต นจิรสฺเสว สพฺพาสเว เขเปตีติ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทสวณฺณนา

อสุภานนฺตรนฺติ อสุภกมฺมฏฺฐานานนฺตรํ ฯ อนุสฺสตีสูติ อนุสฺสติกมฺมฏฺฐาเนสุ ฯ อนุอนุ สติ อนุสฺสตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโตติ วตฺวา น เอตฺถ อนุสทฺทโยเคน สติสทฺโท อตฺถนฺตรวาจโกติ ทสฺเสตุํ สติเยว อนุสฺสตีติ วุตฺตํ ฯ เตนายํ อนุสทฺโท อุปลพฺภตีติอาทีสุ อุปสทฺโท วิย อนตฺถโก นาปิ สญฺชานนํ ปชานนนฺติอาทีสุ สํสทฺทาทโย วิย อตฺถนฺตรทีปโกติ ทสฺเสติ ฯ ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิเยว ปวตฺตตฺตาติ อิมินา จ อนุสฺสติยา อนุสฺสริตพฺพานุรูปตา วุตฺตา โหตีติ ปวตฺตกสฺเสว อนุรูปตํ ทสฺเสตุํ กุลปุตฺตสฺส อนุรูปาติ วุตฺตํ ฯ สทฺธาปพฺพชิตสฺส วา กุลปุตฺตสฺส อนุรูปตา นาม ปวตฺติตพฺพฏฺฐานสฺส อนุรูปตายเอว โหตีติ ปวตฺตกสฺเสว อนุรูปตา วุตฺตา น อุภยสฺส ฯ อนุรูปาติ จ ยุตฺตาติ อตฺโถ ฯ พุทฺธนฺติ เย คุเณ อุปาทาย ภควติ พุทฺโธติ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ปญฺญตฺติ เต คุเณ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุตฺตํ ฯ เตนาห พุทฺธ-
คุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนนฺติ ฯ อารพฺภาติ อาลมฺพิตฺวา ฯ
ธมฺมนฺติ ปริยตฺติธมฺเมน สทฺธึ นววิธมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํ ฯ นนุ
จ นิพฺพานํ วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาเวน วกฺขตีติ ฯ กิญฺจาปิ วกฺขติ ธมฺม-
ภาวสามญฺเญน ปน มคฺคผเลหิ สทฺธึ อิธ ปาลิยา สงฺคหิตตฺตา
ตสฺสาปิ ธมฺมานุสฺสติกมฺมฏฺฐาเน คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อสงฺขตามตาทิภาเวน
ปน มคฺคผเลหิ วิสิฏฺฐตาย ตสฺส วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาเวน
คหณํ กตํ ฯ สีลานุสฺสติอาทีนํ ปน ติสฺสนฺนํ อนุสฺสตีนํ วิสุํ
กมฺมฏฺฐานภาเวน คหณํ โยคาวจรสฺส อตฺตโนเอว สีลสฺส จาคสฺส
สทฺธาทีนญฺจ อนุสฺสติฏฺฐานภาเวน คเหตพฺพตฺตา ฯ

[๒๓๙] รูปกายํ คตาติ อตฺตโน กรชกายํ อารพฺภ อารมฺมณ-
กรณวเสน ปวตฺตา ฯ กาเยติ กาเย วิสยภูเต ฯ โกฏฺฐาสนิมิตฺตา-
รมฺมณายาติ เกสาทิโกฏฺฐาเสสุ ปฏิกูลนิมิตฺตารมฺมณาย ฯ อิโต
ปุริมาสุ สตฺตสุ อนุสฺสตีสุ นตฺถิ นิมิตฺตุปฺปตฺติ อิธ อตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ
นิมิตฺตคฺคหณํ ฯ ตถา อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณายาติ เอตฺถาปิ ฯ
อุปสมนฺติ สพฺพสงฺขารุปสมํ นิพฺพานนฺติ อตฺโถ ฯ

อเวจฺจ พุทฺธคุเณ ยาถาวโต ญตฺวา อุปฺปนฺโน ปสาโท
อเวจฺจปฺปสาโท อริยมคฺเคน อาคตปฺปสาโท ตํสทิโสปิ วา โย
ทิฏฺฐิคตวาเทหิ อจโล อสมฺปกมฺปิโย เตน สมนฺนาคเตน ฯ ตาทิ-
สสฺส พุทฺธานุสฺสติภาวนา อิชฺฌติ น อิตรสฺส ฯ ปฏิรูเป เสนาสเนติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ยถาวุตฺตอฏฺฐารสโทสวชฺชิเต ปญฺจงฺคสมนฺนาคเต เสนาสเน ฯ รโหคเตนาติ รหสิ คเตน ฯ เตน กายวิเวกํ ทสฺเสติ ฯ ปฏิสลฺลีเนนาติ นานารมฺมณโต ปฏิสลฺลีเนน พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต ปฏิกฺกมาเปตฺวา กมฺมฏฺฐาเน สลฺลีเนน สุสิลิฏฺฐจิตฺเตนาติ อตฺโถ ฯ เอวนฺติ อิมาย ปาลิยา อาคตนเยน ฯ

โส ภควาติ เอตฺถ ฯ โสติ โย โส สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ เทวานํ อติเทโว พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ สเทวเก โลเก ภควาติ ปตฺถฏกิตฺติสทฺโท โส ฯ ภควาติ อิทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตนฺติอาทิ° ฯ ปรโต ปน ภควาติ คุณกิตฺตนํ ฯ อรหนฺติอาทีสุ นวสุ ฐาเนสุ ปจฺเจกํ อิติปิสทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธคุณา อนุสฺสริตพฺพาติ ทสฺเสนฺโต อิติปิ อรหํ ฯเปฯ อิติปิ ภควาติ อนุสฺสรตีติ อาห ฯ อิติเปตํ ภูตํ อิติเปตํ คจฺฉนฺติอาทีสุ วิย อิติสทฺโท อาสนฺนปจฺจกฺขการณฏฺโฐ ฯ ปิสทฺโท สมฺปิณฺฑนฏฺโฐ ฯ เตน เตสํ พหุภาโว ทีปิโต ฯ ตานิ จ ภาเวนฺเตน จิตฺตสฺส สมฺมุขีภูตานิ กาตพฺพานีติ ทสฺเสนฺโต อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตีติ อาห ฯ

[๒๔๐] ทูรตา นาม อาสนฺนตา วิย อุปาทายุปาทาย วุจฺจตีติ ปรมุกฺกํสคตํ ทูรภาวํ ทสฺเสนฺโต สุวิทูรวิทูเรติ อาห ฯ สุฏฺฐุ

๑. ขุ. ม. ๒๙/๑๗๔ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วิทูรภาเวเนว วิทูเรติ อตฺโถ ฯ สา ปนสฺส กิเลสโต ทูรตา เตสํ สพฺพโส ปหีนตฺตาติ ทสฺเสนฺโต อาห มคฺเคน กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ ฯ นนุ อญฺเญสมฺปิ ขีณาสวานํ เต ปหีนาเอวาติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา วุตฺตํ สวาสนานนฺติ ฯ น หิ ภควนฺตํ ฐเปตฺวา อญฺเญ สห วาสนาย กิเลเส ปหาตุํ สกฺโกนฺติ ฯ เอเตน อญฺเญหิ อสาธารณํ ภควโต อรหตฺตนฺติ ทสฺสิตํ โหติ ฯ กา ปนายํ วาสนา นาม ฯ ปหีนกิเลสสฺสาปิ อปฺปหีนกิเลสสฺส ปโยคสทิสปฺปโยคเหตุภูโต กิเลสนิหิโต สามตฺถิยวิเสโส อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส วสลสมุทาจารนิมิตฺตํ วิย ฯ กถํ ปน อารกตฺตาติ วุตฺเต กิเลสหีติ อยมตฺโถ ลพฺภตีติ ฯ สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส อนุโยชิตพฺพโต ฯ อารกาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมาติอาทีนิ[๑] สุตฺตปทาเนตฺถ อุทาหริตพฺพานิ ฯ

อารกาติ เจตฺถ อาการสฺส รสฺสตฺตํ กการสฺส จ หการํ สานุสารํ กตฺวา นิรุตฺตินเยน อรหนฺติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตเมวตฺถํ สุขคฺคหณตฺถํ โส ตโต อารกา นามาติ คาถาพนฺธมาห ฯ ตตฺถ สมญฺชนสีโล สมงฺคีติ อสมงฺคิตา อสมนฺนาคโม อสหวุตฺติตา ฯ อนตฺถหรเณน กิเลโสเอว อรโยติ กิเลสารโย ฯ อรีนํ หตตฺตา อรหาติ วตฺตพฺเพ นิรุตฺตินเยน อรหนฺติ วุตฺตํ ฯ

ยเทตํ สํสารจกฺกนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ รถจกฺกสฺส นาภิ วิย

๑. ม. มู. ๑๒/๕๑๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

มูลาวยวภูตํ อนฺโต พหิ จ สมวฏฺฐิตํ อวิชฺชาภวตณฺหาทฺวยนฺติ วุตฺตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภีติ ฯ นาภิยา เนมิยา จ สมฺพนฺธ-อรสทิสา ปจฺจยผลภูเตหิ อวิชฺชาภวตณฺหาชรามรเณหิ สมฺพนฺธา ปุญฺญาทิอภิสงฺขาราติ วุตฺตํ ปุญฺญาทิอภิสงฺขาเรารนฺติ ฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปริยนฺตภาเวน ปากฏํ ชรามรณนฺติ ตํ เนมิฏฺฐานิยํ กตฺวา อาห ชรามรณเนมีติ ฯ ยถา รถจกฺกปฺปวตฺติยา ปธานการณมกฺโข เอวํ สํสารจกฺกปฺปวตฺติยา อาสวสมุทโยติ อาห อาสวสมุทยมเยน อกฺเขน วิชฺฌิตฺวาติ ฯ อาสวาเอว อวิชฺชาทีนํ การณตฺตา อาสว-สมุทโย ฯ ยถาห ฯ อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโยติ[๑] ฯ วิปาก-กฏตฺตารูปปฺปเภโท กามภวาทิโก ติภโวเอว รโถ ตสฺมึ ติภวรเถ ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ สมํ สพฺพโส วา อาทิโต ปฏฺฐาย โยชิตนฺติ สมาโยชิตํ ฯ อาทิรหิตํ กาลํ ปวตฺตตีติ กตฺวา อนาทิกาลปฺปวตฺตํ ฯ

ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ ธาตุอายตนาน จ

อพฺโพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา สํสาโรติ ปวุจฺจตีติ

เอวํ วุตฺตสํสาโรว สํสารจกฺกํ ฯ อเนนาติ ภควตา ฯ โพธิมณฺเฑติ โพธิสงฺขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปตฺเต ฐาเน กาเล วา ฯ วิริยปาเทหีติ สงฺกิเลสโวทานปกฺขิเยสุ สนฺนิรุมฺภนสนฺนิกฺขิปนกิจฺจตาย ทฺวิธา ปวตฺเตหิ อตฺตโน วิริยสงฺขาเตหิ ปาเทหิ ฯ สีลปฐวิยนฺติ ปติฏฺฐฏฺเฐน สีลเมว ปฐวี ตสฺสํ ฯ ปติฏฺฐายาติ สมฺปาทนวเสน ปติฏฺฐหิตฺวา ฯ สทฺธาหตฺเถนาติ อนวชฺชธมฺมาทานสาธนโต สทฺธาว

๑. ม. มู. ๑๒/๑๐๐ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

หตฺโถ เตน ฯ กมฺมกฺขยกรนฺติ กายกมฺมาทิเภทสฺส สพฺพสฺสปิ กมฺมสฺส ขยกรณโต กมฺมกฺขยกรํ ฯ ญาณผรสุนฺติ สมาธิสิลาย สุนิสิตมคฺคญาณผรสุํ คเหตฺวา ฯ เอวํ อรานํ หตตฺตาติ เอตฺถ วุตฺตอรฆาเต สํสารํ จกฺกํ วิย จกฺกนฺติ คเหตฺวา อตฺถโยชนํ กตฺวา อิทานิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนากฺกเมนปิ ตํ ทสฺเสตุํ อถวาติ-อาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ อนมตคฺคํ สํสารวฏฺฏนฺติ อนุอนุอมตคฺคํ อวิญฺญาตโกฏิกํ สํสารมณฺฑลํ ฯ เสสา ทส ธมฺมา สงฺขาราทโย ชาติปริโยสานา อรา ฯ กถํ นาภิยา อวิชฺชาย มูลโต เนมิยา ชรามรเณน อนฺตโต สมฺพนฺธตฺตาติ ทสฺเสนฺโต อาห อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริ-ยนฺตตฺตา จาติ ฯ

ทุกฺขาทีสูติ สมุทยนิโรธมคฺเคสุ ฯ ตตฺถ ทุกฺเข อญฺญาณํ ตทนฺโตคธตฺตา ตปฺปฏิจฺฉาทนโต จ ฯ เสเสสุ ปฏิจฺฉาทนโตว ฯ ทุกฺขนฺติ เจตฺถ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อธิปฺเปตนฺติ กามภวาทิวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา ตถา ตปฺปฏิจฺฉาทิกํ อวิชฺชํ อวิชฺชาทิปจฺจเย ตีสุ ภเวสุ สงฺขาราทิเก ปฏิปาฏิยา ทสฺเสนฺโต กามภเว จ อวิชฺชาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ กามภเว อวิชฺชาติ กามภเว อาทีนว-ปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชา ฯ รูปภเว อวิชฺชาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ กามภเว สงฺขารานนฺติ กามภูมิปริยาปนฺนานํ สงฺขารานํ กามภเว วา นิปฺผาเทตพฺพา เย สงฺขารา เตสํ กามภวุปปตฺติ-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิพฺพตฺตกสงฺขารานนฺติ อตฺโถ ฯ ปจฺจโย โหตีติ ปุญฺญาภิสงฺขารานนฺตาว อารมฺมณปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจโย โหติ อปุญฺญาภิสงฺขาเรสุ สหชาตสฺส สหชาตาทิวเสน อสหชาตสฺส อนนฺตรสมนนฺตราทิวเสน นานนฺตรสฺส ปน อารมฺมณวเสน เจว อุปนิสฺสยวเสน จ ปจฺจโย โหติ ฯ อรูปภเว สงฺขารานนฺติ อาเนญฺชาภิสงฺขารานํ ฯ ปจฺจโย โหติ อุปนิสฺสยวเสเนว ฯ อิมสฺมึ ปเนตฺถ เอตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปปญฺโจ โหติ สยเมว จ ปรโต อาคมิสฺสตีติ น นํ วิตฺถารยาม ฯ

[๒๔๑] ติณฺณํ อายตนานนฺติ จกฺขุโสตมนายตนานํ ฯ เอกสฺสายตนสฺสาติ มนายตนสฺส ฯ อิมินา นเยน ผสฺสาทีนมฺปิ วิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ

ตตฺถ ตตฺถ สา สา ตณฺหาติ รูปตณฺหาทิเภทา ตตฺถ ตตฺถ กามภวาทีสุ อุปฺปชฺชนกา ตณฺหา ฯ ตณฺหาทิมูลิกา กถา อติสงฺขิตฺตาติ ตํ อุปาทานํ ภเว จ วิภชิตฺวา วิตฺถาเรตฺวา ทสฺเสตุํ กถนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ กาเม ปริภุญฺชิสฺสามีติ อิมินา กามตณฺหาปวตฺติมาห ฯ ตถา สคฺคสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติอาทีติ ฯ สา ปน ตณฺหา ยสฺมา ภุสมาทานวเสน ปวตฺตมานา กามุปาทานํ นาม โหติ ตสฺมา วุตฺตํ กามุปาทานปจฺจยาติ ฯ ตเถวาติ กามุปาทานปจฺจยาเอว ฯ พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตินฺติ รูปพฺรหฺมโลเก สมฺปตฺตึ ฯ สพฺเพปิ เตภูมิกา ธมฺมา กามนียฏฺเฐน กามาติ วจนโต ภว-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ราโคปิ กามุปาทานเมวาติ กตฺวา กามุปาทานปจฺจยาเอว เมตฺตํ ภาเวตีติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๒๔๒] เสสุปาทานมูลิกาสุปีติ เอตฺถายํ โยชนา ฯ อิเธกจฺโจ นตฺถิ ปโรโลโกติ นตฺถิกทิฏฺฐึ คณฺหาติ โส ทิฏฺฐุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํ ฯ อปโร อสุกสฺมึ สมฺปตฺติภเว อตฺตา อุจฺฉิชฺชิสฺสตีติ อุจฺเฉททิฏฺฐึ คณฺหาติ โส ตตฺรุปปตฺติยา กาเยน สุจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํ ฯ อปโร รูปี มโนมโย หุตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตีติ รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ ภาวนาปาริปูริยาติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ อปโร อรูปภเว อุปฺปชฺชิตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตีติ อรูปุปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ ภาวนาปาริปูริยาติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ เอตาหิเยว อตฺตวาทุปาทานมูลิกาปิ โยชนา สํวณฺณิกาติ[๑] ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอวํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวเสนาปิ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ อปโร สีเลน สุทฺธีติ[๒] อสุทฺธมคฺคํ สุทฺธิมคฺโคติ ปรามสนฺโต สีลพฺพตุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทินา สพฺพํ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํ ฯ อิทานิ ยฺวายํ สํสารจกฺกํ ทสฺเสนฺเตน กามภเว อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหตีติอาทินา อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยภาโว สงฺขาราทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนภาโว จ ทสฺสิโต ตเมว ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลึ อาเนตฺวา นิคมนวเสน ทสฺเสนฺโต เอวมยนฺติอาทิมาห ฯ

ตตฺถ ยถา สงฺขารา เหตุ นิพฺพตฺตา เอวํ อวิชฺชาปิ กามา-

๑. สํวณฺณิตาติ มญฺเญ ฯ ๒. วเตน สุทฺธีติ ปททฺวยํ นฏฺฐํ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สวาทินา สเหตุกาเอวาติ อาห อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ฯ ปจฺจยปริคฺคเหติ นามรูปสฺส ปจฺจยานํ อวิชฺชาทีนํ ปริจฺฉิชฺช คหเณ ฯ นิปฺผาเทตพฺเพ ภุมฺมํ ฯ ปญฺญาติ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิสงฺขาตา ปการโต ชานนา ฯ ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาวโพโธ ฯ อิทํ จ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ยสฺมา อทฺธาตฺตเย กงฺขามลวิตรณวเสน ปวตฺตติ ตสฺมา อตีตมฺปิ อทฺธานนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ เอเตน นเยนาติ เอเตน อวิชฺชา เหตูติอาทินา อวิชฺชายํ วุตฺเตน นเยน ฯ สงฺขารา เหตุ วิญฺญาณํ เหตุสมุปฺปนฺนนฺติอาทินา สพฺพตฺถ วิตฺถาเรตพฺพานิ ฯ

สงฺขิปฺปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จาติ สงฺเขโป เหตุ วิปาโก จ เหตุวิปาโกติ วา สงฺขิปฺปตีติ สงฺเขโป อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จ ฯ สงฺเขปภาวสามญฺเญน ปน เอกวจนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เต ปน สงฺเขปา อตีเต เหตุ เอตรหิ วิปาโก เอตรหิ เหตุ อายตึ วิปาโกติ เอวํ กาลวิภาเคน จตฺตาโร ชาตา ฯ เตนาห ปุริมสงฺเขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธาติอาทิ ฯ สงฺเขปสทฺโท ภาคาธิ- วจนนฺติ อตีโต เหตุภาโค ปจโม สงฺเขโป ฯ เอส นโย เสเสสุปิ ฯ ตณฺหูปาทานภวา คหิตาว โหนฺติ กิเลสกมฺมภาวสามญฺญโต เตหิ วินา อวิชฺชาสงฺขารานํ สกิจฺจกรณโต จ ฯ กมฺมํ ตณฺหา จ ตสฺส สหการิการณํ หุตฺวา วตฺตนฏฺเฐน กมฺมวฏฺฏํ ฯ

[๒๔๓] วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ ชาติ ชราภงฺคาวฏฺฐา ชาติชรามรณนฺติ วุตฺตาติ อาห ชาติชรามรณาปเทเสน

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺจตฺตาติ ฯ อิเมติ วิญฺญาณาทโย ฯ อายตึ วิปากวฏฺฏํ ปจฺจุปนฺนเหตุโต ภาวีนํ อนาคตานํ คหิตตฺตา ฯ เตติ อวิชฺชาทโย ฯ อาการโตติ สรุปฺปโต๑ ฯ อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สงฺคเห อากิริยนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ ปกาสิยนฺตีติ อาการา อตีต-เหตุอาทีนํ วา ปการา อาการา ตโต อาการโต วีสติวิธา โหนฺติ อตีเตเหตุปญฺจกาทิเภทโต ฯ สงฺขารวิญฺญาณานํ อนฺตรา เอโก สนฺธีติ เหตุโต ผลสฺส อวิจฺเฉทปฺปวตฺติภาวโต เหตุผลสมฺพนฺธภูโต เอโก สนฺธิ ฯ ตถา ภวชาตีนมนฺตรา ฯ เวทนาตณฺหานมนฺตรา ปน ผลโต เหตุโน อวิจฺเฉทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธภูโต เอโก สนฺธิ ฯ ผลภูโตปิ หิ ธมฺโม อญฺญสฺส เหตุสภาวสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย โหตีติ ฯ

อิตีติ วุตฺตปฺปการปรามสนํ ฯ เตนาห จตุสงฺเขปนฺติอาทิ ฯ สพฺพาการโตติ อิธ วุตฺเตหิ อวุตฺเตหิ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺเค อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานาทีสุ จ อาคเตหิ สพฺเพหิ อากาเรหิ ฯ ชานาตีติ อวพุชฺฌติ ฯ ปสฺสตีติ ทสฺสนภูเตน ญาณจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต ปสฺสติ ฯ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌตีติ เตสํเยว เววจนํ ฯ ตนฺติ ตํ ชานนํ ฯ ญาตฏฺเฐนาติ ยถาสภาวโต ชานนฏฺเฐน ฯ ปชานนฏฺเฐนาติ อนิจฺจาทีหิ ปการเรหิ ปฏิวิชฺฌนฏฺเฐน ฯ อิทานิ ยทตฺถมิทํ ภวจกฺกํ อิธานีตํ ตํ ทสฺเสตุํ อิมินาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เต ธมฺเมติ เต อวิชฺชาทิเก ธมฺเม ฯ ยถาภูตํ ญตฺวาติ มหาวชิรญาเณน ยาถาวโต ชานิตฺวา ฯ นิพฺพินฺทนฺโต พลววิปสฺสนาย วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโต

๑. สรูปโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อริยมคฺเคหิ อเร หนีติ โยชนา ฯ ตตฺถ ยทา ภควา วิรชฺชติ วิมุจฺจติ ตทา อเร หนิ นาม ฯ ตโต ปรํ ปน อภิสมฺพุทฺธกฺขณํ คเหตฺวา วุตฺตํ หนิ วิหนิ วิทฺธํเสสีติ ฯ

จกฺกวตฺติโน อเจตเน จกฺกรตเน อุปฺปนฺเน ตตฺเถว โลโก ปูชํ กโรติ อญฺญตฺถ ปูชาวิเสสา ปจฺฉิชฺชนฺติ กิมงฺคํ ปน สมฺมาสมฺพุทฺเธ อุปฺปนฺเนติ ทสฺเสนฺโต อุปฺปนฺเน ตถาคเตติอาทิมาห ฯ โก ปน วาโท อญฺเญสํ ปูชาวิเสสานนฺติ ยถาวุตฺตโต อญฺเญสํ อมเหสกฺเขหิ เทวมนุสฺเสหิ กริยมานานํ อติอุฬารานํ ปูชาวิเสสานํ อรหภาเว กา นาม กถา ฯ อตฺถานุรูปนฺติ อรหตฺถสฺส อนุรูปํ อนฺวตฺถํ ฯ

[๒๔๔] อสิโลกภเยนาติ อกิตฺติภเยน ฯ รโห ปาปํ กโรนฺติ มา มํ โกจิ ชญฺญาติ ฯ เอส ภควา น กทาจิ กโรติ ปาปเหตูนํ โพธิมณฺเฑเอว สุปหีนตฺตา ฯ

อปโร นโย ฯ อารกาติ อรหํ สุวิทูรภาวโต อิจฺเจว อตฺโถ ฯ กุโต ปน สุวิทูรภาวโตติ ฯ เย อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิต-จิตฺตา อภาวิตปญฺญา ตโตเอว อปฺปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส อโกวิทา อริยธมฺเม อวินีตา อริยธมฺมสฺส อทสฺสาวิโน อปฺปฏิปนฺนา มิจฺฉาปฏิปนฺนา จ ตโต สุวิทูรภาวโต ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา สงฺฆาฏิกณฺเณ เจปิ เม ภิกฺขเว ภิกฺขุ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺโธ อสฺส ปาเท ปาทนฺนิกฺขิปนฺโต โส จ โหติ อภิชฺฌาลุ กาเมสุ ติพฺพสาราโค พฺยาปนฺนจิตฺโต ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺโป มุฏฺฐสฺสติ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

อสมฺปชาโน อสมาหิโต วิพฺภนฺตจิตฺโต ปากฏินฺทฺริโย อถโข โส
อารกาว มยฺหํ อหญฺจ ตสฺส ตํ กิสฺสเหตุ ธมฺมํ หิ โส
ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ปสฺสติ ธมฺมํ อปสฺสนฺโต มํ น ปสฺสตีติ[๑] ฯ
ยถาวุตฺตปุคฺคลา หิ สเจปิ สายํ ปาตํ สตฺถุ สนฺติกาวจราว
สิยุํ น เต ตาวตา สตฺถุ สนฺติกาติ วตฺตพฺพา ตถา สตฺถาปิ
เนสํ ฯ อิติ อสปฺปุริสานํ อารกา ทูเรติ อรหํ ฯ

สมฺมา นปฺปฏิปชฺชนฺติ เย นิหีนาสยา นรา
อารกา เตหิ ภควา ทูเร เตนารหมฺมโตติ ฯ

ตถา อารกาติ อรหํ อาสนฺนภาวโตติ อตฺโถ ฯ กุโต ปน
อาสนฺนภาวโตติ ฯ เย ภาวิตกายา ภาวิตสีลา ภาวิตจิตฺตา ภาวิต-
ปญฺญา ตโตเอว ปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส โกวิทา อริย-
ธมฺเมสุ วินีตา อริยธมฺมสฺส ทสฺสาวิโน สมฺมาปฏิปนฺนา ตโต
อาสนฺนภาวโต ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา โยชนสเต เจปิ เม
ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย โส จ โหติ อนภิชฺฌาลุ กาเมสุ
นติพฺพสาราโค อพฺยาปนฺนจิตฺโต อปฺปทุฏฺฐมนสงฺกปฺโป อุปฏฺฐิต-
สติ สมฺปชาโน สมาหิโต เอกคฺคจิตฺโต สํวุตินฺทฺริโย อถโข โส
สนฺติเกว มยฺหํ อหญฺจ ตสฺส ตํ กิสฺสเหตุ ธมฺมํ หิ โส
ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปสฺสติ ธมฺมํ ปสฺสนฺโต มํ ปสฺสตีติ[๒] ฯ ตถารูปา หิท
ปุคฺคลา สตฺถุ โยชนสหสฺสนฺตริกาปิ โหนฺติ น ตาวตา เต สตฺถุ

๑.๒. ขุ. อิติวุตฺตก. ๒๕/๓๐๐-๓๐๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ทูรจาริโนติ วตฺตพฺพา ตถา สตฺถาปิ เนสํ ฯ อิติ สปฺปุริสานํ อารกา อาสนฺเนติ อรหํ ฯ

เย สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ สุปฺปณีตาธิมุตฺติกา
อารกา เตหิ อาสนฺเน เตนาปิ อรหํ ชิโน ฯ

เย อิเม ราคาทโย ปาปธมฺมา ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ สมฺปรายิกมฺปิ อนตฺถํ อาวหนฺติ นิพฺพานคามินิยา ปฏิปทาย เอกํเสเนว อุชุวิปจฺจนีกภูตา จ เต อตฺตหิตํ ปรหิตํ จ ปริปูเรตุํ สมฺมาปฏิปชฺชนฺเตหิ สาธูหิ ทูรโต รหิตพฺพา ปริจฺจ-ชิตพฺพา ปหาตพฺพาติ รหา นาม เต จ ยสฺมา ภควโต โพธิมูเลเยว อริยมคฺเคน สพฺพโส ปหีนา สมุจฺฉินฺนา ฯ ยถาห ฯ ตถาคตสฺส โข พฺราหฺมณ ราโค ปหีโน โทโส โมโห สพฺเพปิ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวงฺคตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมาติ ฯ ตสฺมา สพฺพโส น สนฺติ เอตสฺส รหาติ อรโหติ วตฺตพฺเพ โอการสฺส สานุสารํ อการาเทสํ กตฺวา อรหนฺติ วุตฺตํ ฯ

ปาปธมฺมา รหา นาม สาธูหิ รหิตพฺพโต
เตสํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา ภควา อรหมฺมโต ฯ

เย เต สพฺพโส ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา ภาวิตมคฺคา สจฺฉิ-กตนิโรธา อรหนฺโต ขีณาสวา เย จ เสขา อปฺปตฺตมานสา อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ ปฏฺฐยมานา วิหรนฺติ เย จ ปริสุทฺธปฺปโยคา

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

กลฺยาณชฺฌาสยา สทฺธาสีลสุตาทิคุณสมฺปนฺนา ปุคฺคลา เตหิ น รหิตพฺโพ น ปริจฺจชิตพฺโพ เต จ ภควตาติ อรหํ ฯ ตถาหิ อริยปุคฺคลา สตฺถารา ทิฏฺฐธมฺมสฺส ปจฺจกฺขกรณโต สตฺถุ ธมฺมสรีเรน อวิรหิตาเอว โหนฺติ ฯ ยถาห อายสฺมา ปิงฺคิโย ฯ

ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนา ว รตฺตินฺทิวํ พฺราหฺมณ อปฺปมตฺโต
นมสฺสมาโน ทิวเสปิ[๑] รตฺตึ เตเนว มญฺญามิ อวิปฺปวาสํ
สทฺธา จ ปีติ จ มโน สตี จ นาเปนฺติ[๒] เม โคตมสาสนมฺหา
ยํ ยํ ทิสํ วชฺชติ ภูริปญฺโญ ส เตน เตเนว นโตหมสฺมีติ[๓] ฯ

เตเนว จ เต อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสนฺติ ฯ ยถาห ฯ อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ[๔] ฯ กลฺยาณปุถุชฺชนาปิ เยภุยฺเยน สตฺถริ นิจฺจลสทฺธาเอว โหนฺติ ฯ อิติ สุปฏิปนฺเนหิ ปุริสวิเสเสหิ อวิรหิตพฺพโต เตสญฺจ อวิรหนโต น สนฺติ เอตสฺส รหา ปริจฺจชนกา นตฺถิ วา เอตสฺส รโห สาธูหิ ปริจฺจชิตพฺพตฺตาติ อรหํ ฯ

เย สจฺฉิกตสทฺธมฺมา อริยา สุทฺธโคจรา
น เตหิ รหิโต โหติ นาโถ เตนารหํ มโตติ ฯ

รโหติ จ คมนํ วุจฺจติ ภควโต จ นานาคตีสุ ปริพฺภมนสงฺขาตํ สํสาเร คมนํ นตฺถิ กมฺมกฺขยกเรน อริยมคฺเคน โพธิมูเลเยว สพฺพโส สสมฺภารสฺส กนฺมวฏฺฏสฺส วิทฺธํสิตตฺตา ฯ ยถาห ฯ

๑. ปาลิยมฺปน วิวสามีติ ทิสฺสติ ฯ ๒. ตตฺเถว นเมนฺตีติ ทิสฺสติ ฯ ๓. ขุ. สุ. ๒๕/๕๕๓ ฯ ๔. องฺ. เอก. ๒๐/๓๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เยน เทวูปปตฺยสฺส คนฺธพฺโพ วา วิหงฺคโม
ยกฺขตฺตํ เยน คจฺเฉยฺยํ มนุสฺสตฺตํ จ อพฺพเช
เต มยฺหํ อาสวา ขีณา วิทฺธตฺตา[๑] วินฬีกตาติ[๒] ฯ

เอวํ นตฺถิ เอตสฺส รโห คมนํ คตีสุ ปจฺฉา ชาตีติปิ อรหํ ฯ

รโห วา คมนํ ยสฺส สํสาเร นตฺถิ สพฺพโส
ปหีนชาติมรโณ อรหํ สุคโต มโต ฯ

ปาสํสตฺตา วา ภควา อรหํ ฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ปสํสายํ อรหสทฺทํ วณฺเณนฺติ ฯ ปาสํสภาโว จ ภควโต อนญฺญสาธารโณ ยถาภุจฺจคุณาธิคโต สเทวเก โลเก สุปติฏฺฐิโต ฯ ตถาเหส อนุตฺตเรน สีเลน อนุตฺตเรน สมาธินา อนุตฺตราย ปญฺญาย อนุตฺตราย วิมุตฺติยา อสโม อสมสโม อปฺปฏิสโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโลติ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ คุเณ วิภชิตฺวา วุจฺจมาเน ปณฺฑิตปุริเสหิ เทเวหิ พฺรเหฺมหิ ภควตา วา ปน ปริโยสาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยรูโป ฯ อิติ ปาสํสตฺตาปิ ภควา อรหํ ฯ

คุเณหิ สทิโส นตฺถิ ยสฺมา โลเก สเทวเก
ตสฺมา ปาสํสิยตฺตาปิ อรหํ ทิปทุตฺตโม ฯ

เอวํ สพฺพถาปิ ฯ

อารกา มนฺทพุทฺธีนํ อารกา จ วิชานตํ
รหานํ สุปฺปหีนตฺตา วิทูนมรเหยฺยโต
ภเวสุ จ รหาภาวา ปาสํสา อรหํ ชิโนติ ฯ

๑. ปาลิยนฺปน วิทฺธสฺตาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๕๐ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

สมฺมาติ อวิปรีตํ ฯ สามนฺติ สยเมว ฯ สมฺพุทฺโธติ หิ เอตฺถ สํสทฺโท สยนฺติ เอตสฺส อตฺถสฺส โพธโก ทฏฺฐพฺโพ ฯ สพฺพธมฺมานนฺติ อนวเสสานํ เญยฺยธมฺมานํ ฯ กถํ ปเนตฺถ สพฺพธมฺมาวโพโธ ลพฺภตีติ ฯ เอกเทสสฺส อคฺคหณโต ฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตาว วิญฺญายติ ยถา ทกฺขิโต น ททาตีติ ฯ เอวํ จ กตฺวา อตฺถวิเสสานเปกฺขา กตฺตริเอว พุทฺธสทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา กมฺมวจนิจฺฉาย อภาวโต ฯ สมฺมา สามํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺโธติ เอตฺตกเมว หิ อิธ สทฺทโต ลพฺภติ ฯ สพฺพธมฺมานนฺติ ปน อตฺถโต ลพฺภมานํ คเหตฺวา วุตฺตํ ฯ น หิ พุชฺฌนกิริยา อวิสยา ยุชฺชติ ฯ อิทานิ ตสฺสา วิสยํ สพฺพธมฺเมติ สามญฺญโต วุตฺตํ วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ อภิญฺเญยฺเย ธมฺเมติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อภิญฺเญยฺเยติ อภิวิสิฏฺเฐน ญาเณน ชานิตพฺเพ ฯ เก ปน เตติ ฯ จตุสจฺจธมฺเม ฯ อภิญฺเญยฺยโต พุทฺโธติ อภิญฺเญยฺยภาวโต พุชฺฌิ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาปญฺญาหิ อธิคมกฺขเณ มคฺคปญฺญาย อปรภาเค สพฺพญฺญุตญาณาทีหิ อญฺญาสีติ อตฺโถ ฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโย ฯ ปริญฺเญยฺย ธมฺเมติ ทุกฺขํ อริยสจฺจมาห ฯ ปหาตพฺเพติ สมุทยปกฺขิเย ฯ สจฺฉิกาตพฺเพติ นิพฺพานํ สนฺธายาห ฯ พหุวจนนิทฺเทโส ปน โสปาทิเสสาทิกํ ปริยายสิทฺธเภทํ คเหตฺวา กโต ฯ อุทฺเทโสวายํ จตุสจฺจธมฺมานนฺติ ฯ ตถาหิ วกฺขติ จกฺขุ ทุกฺขสจฺจนฺติอาทิ ฯ อุทฺเทโส จ อวินิจฺฉิ-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตตฺถปริเฉทสฺส ธมฺมสฺส วเสน กริยติ ฯ อุทฺเทเสน หิ อุทฺทิสิย-มานานํ ธมฺมานํ อตฺถิตามตฺตํ วุจฺจติ น ปริจฺเฉโทติ อปริจฺเฉเทน พหุวจเนน วุตฺตํ ยถา อปจฺจยา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมาติ ฯ สจฺฉิกาตพฺเพติ วา ผลวิมุตฺตีนมฺปิ คหณํ น นิพฺพานสฺเสวาติ พหุวจนนิทฺเทโส กโต ฯ เอวญฺจ ภาเวตพฺเพติ เอตฺถ ฌานานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๒๔๕] คาถายํ ภาเวตพฺพญฺจาติ เอตฺถ จสทฺโท อวุตฺต-สมฺจฺจยฏฺโฐ ฯ เตน สจฺฉิกาตพฺพสฺส คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ ตสฺมา พุทฺโธสฺมีติ ยสฺมา จตฺตาริ สจฺจานิ มยา พุทฺธานิ สจฺจวินิมุตฺตํ จ กิญฺจิ เณยฺยํ นตฺถิ ตสฺมา สพฺพมฺปิ เณยฺยํ พุทฺโธสฺมิ อภิญฺญาสินฺติ อตฺโถ ฯ เอวํ สจฺจวเสน สามญฺญโต วุตฺตมตฺถํ ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธึ ทฺวารปฺปวตฺตธมฺเมหิ ขนฺธาทีหิ จ สจฺจ-วเสเนว วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทิ อารทฺธํ ฯ

ตตฺถ มูลการณภาเวนาติ สนฺเตสุปิ อวิชฺชาทีสุ อญฺเญสุ การเณสุ เตสมฺปิ มูลภูตการณภาเวน ฯ ตณฺหา หิ กมฺมสฺส วิจิตฺต-ภาวเหตุโต สหายภาวุปคมนโต จ ทุกฺขวิจิตฺตตาย ปธานการณํ ฯ สมุฏฺฐาปิกาติ อุปฺปาทิกา ฯ ปุริมตณฺหาติ ปุริมภวสิทฺธา ตณฺหา ฯ อุภินฺนนฺติ จกฺขุสฺส ตํสมุทยสฺส จ ฯ อปฺปวตฺตีติ อปฺปวตฺติ-นิมิตฺตํ ฯ นิโรธปชานนาติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิโรธสฺส ปฏิ-วิชฺฌนา ฯ เอเกกปทุทฺธาเรนาติ จกฺขุ จกฺขุสมุทโยติอาทินา เอเกก-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

โกฏฺฐาสนิทฺธารเณน ฯ ตณฺหายปิ ปริญฺเญยฺยภาวสพฺภาวโต อุปาทานกฺขนฺธนฺโตคธตฺตา จ ทุกฺขสจฺจสงฺคหํ ทสฺเสตุํ รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายาติ วุตฺตํ ฯ กสิณานีติ กสิณชฺฌานานิ ฯ ทฺวตฺตึสา- การาติ ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาสา ตทารมฺมณชฺฌานานิ จ ฯ นว ภวาติ กามภวาทโย ตโย สญฺญีภวาทโย ตโย เอกโวการภวาทโย ตโยติ นว ภวา ฯ จตฺตาริ ฌานานีติ อคฺคหิตารมฺมณวิเสสานิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ฯ วิปากชฺฌานานํ วา เอตํ คหณํ ฯ เอตฺถ จ อกุสลธมฺมานํ อุปนิสฺสยภูตา ตณฺหา สมุฏฺฐาปิกา ปุริม- ตณฺหาติ เวทิตพฺพา ฯ กิริยธมฺมานํ ปน ยตฺถ เต [๑]- ตสฺส อตฺตภาวสฺส การณภูตา [๒]- ฯ อนุพุทฺโธติ พุชฺฌิตพฺพธมฺมสฺส อนุรูปโต พุทฺโธ ฯ เตนาติ ยสฺมา สามญฺญโต วิเสสโต จ เอเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธมฺเม พุทฺโธ ตสฺมา วุตฺตํ ฯ กินฺติ อาห สมฺมา สามํ สพฺพ- ธมฺมานํ พุทฺธตฺตาติ ฯ สพฺพสฺสปิ เญยฺยสฺส สพฺพาการโต อวิปรีตํ สยเมว อภิสมฺพุทฺธตฺตาติ อตฺโถ ฯ อิมินาสฺส ปโรปเทสรหิตสฺส สพฺพาการสฺส สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโต ฯ

นนุ จ สพฺพญฺญุตญาณโต อญฺญํ อนาวรณญาณํ อญฺญถา ฉ อสาธารณญาณานิ พุทฺธญาณานีติ วจนํ วิรุชฺเฌยฺยาติ ฯ น วิรุชฺฌติ วิสยปฺปวตฺติเภทวเสน อญฺเญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ เอกสฺเสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตา ฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ

๑. เอตฺถนฺตเร ปน กิริยธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตีติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. อิโต ปรมฺปิ ตณฺหาติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมวิสยตาย สพฺพญฺญุตญาณํ ฯ ตตฺถ จ อาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย อนาวรณนฺติ วุตฺตํ ฯ ยถาห ปฏิสมฺภิทายํ สพฺพํ สงฺขตมสงฺขตมนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ ตตฺถาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณนฺติอาทิ ฯ ตสฺมา นตฺถิ เนสํ อตฺถโต เภโท ฯ เอกนฺเตน เจตํ เอวมิจฺฉิตพฺพํ ฯ อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาธารณตา อสพฺพธมฺมารมฺมณตา จ อาปชฺเชยฺย ฯ น หิ ภควโต ญาณสฺส อณุมตฺตมฺปิ อาวรณํ อตฺถิ ฯ อนาวรณญาณสฺส จ อสพฺพธมฺมารมฺมณภาเว ยตฺถ ตํ นปฺปวตฺตติ ตตฺถาวรณสพฺภาวโต อนาวรณภาโวเยว น สิยา ฯ อถวา ปน เหตุอญฺญเมว อนาวรณญาณํ สพฺพญฺญุตญาณโต ฯ อิธ ปน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย อนาวรณญาณนฺติ สพฺพญฺญุตญาณเมว อธิปฺเปตํ ฯ ตสฺส จาธิคเมน ภควา สพฺพญฺญู สพฺพวิทู สมฺมาสมฺพุทฺโธติ จ วุจฺจติ น สกึเยว สพฺพธมฺมาวโพธโต ฯ ตถา จ วุตฺตํ ปฏิสมฺภิทายํ วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุทฺโธติ[1] ฯ สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถญาณสมธิคเมน หิ ภควโต สนฺตาเน อนวเสสธมฺเม ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถตา อโหสีติ ฯ

เอตฺถาห กึ ปนิทํ ญาณํ ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ อุทาหุ กเมนาติ ฯ กิญฺเจตฺถ ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๖๒ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วิสเย ปวตฺตติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภทภินฺนานํ สงฺขตธมฺมานํ อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุปฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺตปฏํ[๑] เปกฺขนฺตสฺส วิย ปฏิภาเคนาวโพโธ น สิยา ตถา จ สติ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สพฺพธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณสฺส วิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติ ฯ เยปิ สพฺพเญยฺยธมฺมานํ จิตลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ เตน เต สพฺพวิทูติ วุจฺจนฺติ เอวญฺจ กตฺวา จรํ สมาหิโต นาโค ติฏฺฐนฺโตปิ สมาหิโตติ อิทมฺปิ วจนํ สุวุตฺตํ โหตีติ วทนฺติ เตสมฺปิ วุตฺตโทสานติวตฺติ ฯ จิตลกฺขณารมฺมณตาย จ อตีตานาคตสมฺมุติธมฺมานํ ตทภาวโต เอกเทสวิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยา ตสฺมา สกึเยว ญาณํปวตฺตตีติ น ยุชฺชติ ฯ อถ กเมน สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตติ เอวมฺปิ น ยุชฺชติ ฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภินฺเน เญยฺเย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อนวเสสปฏิเวโธ สมฺภวติ อปริยนฺตภาวโต เญยฺยสฺส ฯ เย ปน อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววฏฺฐาปเนน สพฺพญฺญู ภควา ตญฺจ ญาณํ น อนุมานิกํ สํสยาภาวโต สํสยานุพทฺธํ หิ โลเก อนุมานํ ญาณนฺติ วทนฺติ เตสมฺปิ ตํ น ยุตฺตํ ฯ สพฺพสฺส หิ อปจฺจกฺขภาเว อตฺถาวิสํวาทเนน เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ

๑. อญฺญตฺถ ปน จิตฺตปฏนฺติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววฏฺฐาปนสฺส อสมฺภวโต ยํ หิ ตํเสสํ ตํ อปจฺจกฺขนฺติ ฯ อถ ตมฺปิ ปจฺจกฺขํ ตสฺส เสสภาโวเอว น สิยาติ ฯ สพฺพเมตํ อการณํ ฯ กสฺมา ฯ อวิสยวิจารภาวโต ฯ วุตฺตญฺเหตํ- ภควตา พุทฺธวิสโย ภิกฺขเว อจินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ โย จินฺเตยฺย อุมฺมาทสฺส วิฆาฏสฺส ภาคี อสฺสาติ[๑] ฯ

อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ ยงฺกิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ สกล- เมกเทโส วา ตตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ ฯ นิจฺจสมาธานญฺจ วิกฺเขปาภาวโต ฯ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส จ สกลสฺส อวิสยภาเว ตสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติตา น สิยา ฯ เอกนฺเตเนว สา อิจฺฉิตพฺพา สพฺเพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา อากงฺขาปฏิพทฺธา มนสิการปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธาติ วจนโต ฯ อตีตานาคตวิสยมฺปิ ภควโต ญาณํ อนุมานาคมตกฺกคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมว ฯ นนุ จ เอตสฺมิมฺปิ ปกฺเข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ ตทา สกึเยว สกลวิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวตฺเตยฺยาติ วุตฺตโทสานติวตฺติเยวาติ ฯ น ตสฺส วิโสธิตตฺตา ฯ วิโสธิโต หิ โส พุทฺธวิสโย อจินฺเตยฺโยติ ฯ อญฺญถา ปจฺรชนญาณ- สมานวุตฺติตาย พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจินฺเตยฺยตา น สิยา ฯ ตสฺมา สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววฏฺฐาปิเต- เยว เต ธมฺเม กตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมตฺถ อจินฺเตยฺยํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๐๔ ฯ ปาลิยมฺปน พุทฺธวิสโย อจินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ ยํ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส...อสฺสาติ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ยาวตฺตกํ เณยฺยํ ตาวตฺตกํ ญาณํ ยาวตฺตกํ ญาณํ ตาวตฺตกํ เณยฺยํ เณยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ ญาณปริยนฺติกํ เณยฺยนฺติ[๑] ฯ เอวเมกชฺฌํ วิสุํ สกึ กเมน วา อิจฺฉานุรูปํ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ

[๒๔๖] วิชฺชาหีติ เอตฺถ ฯ วินฺทิยํ วินฺทตีติ วิชฺชา ยาถาวโต อุปลพฺภตีติ อตฺโถ ฯ อตฺตโน วา ปฏิปกฺขสฺส วิชฺฌนฏฺเฐน วิชฺชา ตโมกฺขนฺธาทิกสฺส ปทาลนฏฺเฐนาติ อตฺโถ ฯ ตโตเอว อตฺตโน วิสยสฺส วิทิตกรณฏฺเฐนปิ วิชฺชา ฯ สมฺปนฺนตฺตาติ สมนฺนาคตตฺตา ปริปุณฺณตฺตา วา อวิกลตฺตาติ อตฺโถ ฯ ติสฺสนฺนํ อฏฺฐนฺนํ จ วิชฺชานํ ตตฺถ ตตฺถ สุตฺเต คหณํ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สตฺต สทฺธมฺมา นาม สทฺธา หิริ โอตฺตปฺปํ พาหุสจฺจํ วิริยํ สติ ปญฺญา จ เย สนฺธาย วุตฺตํ อิธ ภิกฺขุ สทฺโธ โหตีติอาทิ[๒] ฯ จตฺตาริ ฌานานีติ ยานิกานิจิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ สีลาทโย ปณฺณรเสว จรณนฺติ วุตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห อิเมเยว หีติอาทิ ฯ เตน เตสํ สิกฺขาตฺตยสงฺคหโต นิพฺพานุปคมเน เอกํสโต สาธนภาวมาห ฯ อิทานิ ตทตฺถสาธนาย อาคมํ ทสฺเสนฺโต ยถาหาติอาทิมาห ฯ ภควาติอาทิ วุตฺตสฺเสวตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํ ฯ นนุ จายํ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาวเกสุปิ ลพฺภตีติ ฯ กิญฺจาปิ ลพฺภติ น ปน ตถา ยถา ภควโตติ ทสฺเสตุํ ตตฺถ

๑. ขุ. ปฏิสมฺภิทา. ๓๑/๕๗๗ ฯ ปาลิยมฺปน เนยฺยนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๒. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๓ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิชฺชาสมฺปทาติอาทิ วุตฺตํ ฯ จรณธมฺมปริยาปนฺนตฺตา กรุณาพฺรหฺม- วิหารสฺส โส เจตฺถ มหคฺคตภาวปฺปตฺตตฺตา สาธารณสภาโวติ อาห จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํ ปูเรตฺวา ฐิตาติ ฯ ยถา สตฺตานํ อนตฺถํ ปริวชฺเชตฺวา อตฺเถ นิโยชนํ ปญฺญาย วินา น โหติ เอวํ เนสํ อตฺถานตฺถชานนํ สตฺถุ กรุณาย วินา น โหตีติ อุภยมฺปิ อุภยตฺถ สกิจฺจกเมว สิยา ฯ ตตฺถ ปน ยสฺสา ปธานภาโว ตํ ทสฺเสตุํ โส สพฺพญฺญุตายาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ยถาตํ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโนติ ยถา อญฺโญปิ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ฯ เตน วิชฺชาจรณสมฺปนฺนสฺเสวายํ อาเวณิกา ปฏิปตฺตีติ ทสฺเสติ ฯ สา ปนายํ สตฺถุ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาสนสฺส นิยฺยานิกตาย สาวกานํ สมฺมาปฏิปตฺติยา เอกนฺตการณนฺติ ทสฺเสตุํ เตนสฺสาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตํ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

เอตฺถ จ วิชฺชาสมฺปทาย สตฺถุ ปญฺญามหตฺตํ ปกาสิตํ โหติ จรณสมฺปทาย กรุณามหตฺตํ ฯ เตสุ ปญฺญาย ภควโต ธมฺม- รชฺชปฺปตฺติ กรุณาย ธมฺมสํวิภาโค ปญฺญาย สํสารทุกฺขนิพฺพิทา กรุณาย สํสารทุกฺขสหนํ ปญฺญาย ปรทุกฺขปริชานนํ กรุณาย ปรทุกฺขปฏิการารมฺโภ ปญฺญาย ปรินิพฺพานาภิมุขภาโว กรุณาย ตทธิคโม ปญฺญาย สยํ ตารณํ กรุณาย ปเรสํ ตารณํ ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ กรุณาย พุทฺธกิจฺจสิทฺธิ กรุณาย โพธิสตฺตภูมิยํ สํสาราภิมุขภาโว ปญฺญาย ตตฺถ อนภิรติ ตถา กรุณาย ปเรสํ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

อภีสาปนํ ปญฺญาย สยํ ปเรหิ อภายนํ กรุณาย ปรํ รกฺขนฺโต อตฺตานํ รกฺขติ ปญฺญาย อตฺตานํ รกฺขนฺโต ปรํ รกฺขติ ตถา กรุณาย อปรนฺตโป ปญฺญาย อนตฺตนฺตโป เตน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว สิทฺโธ โหติ ตถา กรุณาย โลกนาถตา ปญฺญาย อตฺตนาถตา กรุณาย จสฺส นินฺนตาภาโว ปญฺญาย อุณฺณมาภาโว ตถา กรุณาย สพฺพสตฺเตสุ ชนิตานุคฺคโห ปญฺญานุคตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิตฺโต ปญฺญาย สพฺพธมฺเมสุ วิรตฺตจิตฺโต กรุณานุคตตฺตา น จ น สพฺพ-สตฺตานุคฺคหาย ปวตฺโต ฯ ยถา หิ กรุณา ภควโต สิเนหโสกวิรหิตา เอวํ ปญฺญา อหํการมมงฺการวินิมุตฺตาติ อญฺญมญฺญวิโสธิตา ปรมวิสุทฺธา คุณวิเสสา วิชฺชาจรณสมฺปทาหิ ปกาสิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๒๔๗] คมนมฺปิ คตนฺติ วุจฺจติ คเต ฐิเตติอาทีสุ ฯ[๑] โสภนนฺติ สุภํ ฯ สุภภาโว วิสุทฺธตาย วิสุทฺธตา โทสวิคเมนาติ อาห ปริสุทฺธมนวชฺชนฺติ ฯ คมนํ จ นาม พหุวิธนฺติ อิธาธิปฺเปตํ คมนํ ทสฺเสนฺโต อริยมคฺโคติ อาห ฯ โส หิ นิพฺพานสฺส คติ อธิคโมติ กตฺวา คตํ คมนนฺติ จ วุจฺจติ ฯ อิทานิ ตสฺเสว คหเณ การณํ ทสฺเสตุํ เตน เหสาติอาทิ วุตฺตํ ฯ เขมํ ทิสนฺติ นิพฺพานํ ฯ อสชฺชมาโนติ ปริปนฺถาภาเวน สุคติคมเนปิ อสชฺชนฺโต สงฺคํ อกโรนฺโต ปเคว อิตรตฺถ ฯ อถวา ฯ เอกาสเน

๑. ม. มู. ๑๒/๑๐๕ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิสีทิตฺวา ขิปฺปาภิญฺญาวเสเนว จตุนฺนมฺปิ มคฺคานํ ปฏิลทฺธภาวโต ตโต อสชฺชมาโน อสชฺชนโต ฯ ยํ คมนํ คจฺฉนฺโต สพฺพคมนตฺถํ อาโปหติ[๑] สพฺพํ จ อนุตฺตรสมฺปตฺตึ อาวหติ ตเทว โสภนํ นาม เตน จ ภควา สุคโตติ อาห อิติ โสภนคมนตฺตา สุคโตติ โสภนฏฺโฐ สุสทฺโทติ กตฺวา ฯ

อสุนฺทรานํ ทุกฺขานํ สงฺขารปฺปวตฺตีนํ อภาวโต อจฺจนฺตสุขตฺตา เอกนฺตโต สุนฺทรํ นาม อสงฺขตา ธาตูติ อาห สุนฺทรํ เจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพานนฺติ ฯ เตนาห ภควา นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ[๒] ฯ

สมฺมาติ สุฏฺฐุ ฯ สุฏฺฐุ คมนํ จ นาม ปฏิปกฺเขน อนภิภูตสฺส คมนนฺติ อาห ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉนฺโตติ ฯ อิทํ จ สิขาปฺปตฺตํ สมฺมา คมนํ ยาย อาคมนียปฏิปทาย สิทฺธํ สาปิ สมฺมา คมนเมวาติ เอวมฺปิ ภควา สุคโตติ ทสฺเสตุํ สมฺมา วา คโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ

สมฺมาปฏิปตฺติยาติ สมฺมาสมฺโพธิยา สมฺปาปเน อวิปรีตปฏิปตฺติยา ฯ สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺโตติ เอเตน มหาโพธิญาณํ[๓] ปฏิปทาอวิภาเคน[๓] สพฺพสตฺตานํ สพฺพทา หิตสุขาวหภาเวเนว ปวตฺตตีติ ทสฺเสติ ฯ สสฺสตํ อุจฺเฉทนฺติ อิเม อนุเต อนุปคจฺฉนฺโต คโตติ เอเตน ปฏิจฺจสมุปฺปาทคตึ ทสฺเสติ ฯ กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม อนุปคจฺฉนฺโต คโตติ เอเตน อริยมคฺคคตึ ทสฺเสติ ฯ

๑. อาวหติ ฯ ๒. ม. ม. ๑๓/๒๘๓ ฯ ๓-๓. มหาโพธิยา ปฏิปทา อวิภาเคนาติปิ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ตตฺราติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตสฺเสว ภาสเน ฯ นิปฺผาเทตพฺพสาเธตพฺเพ[๑] เจตํ ภุมฺมํ ฯ อภูตนฺติ อภูตตฺถํ ฯ อตฺถมุเขน หิ วาจาย อภูตตา ภูตตา วา ฯ อตจฺฉนฺติ ตสฺเสว เววจนํ ฯ อภูตนฺติ วา อสนฺตํ อวิชฺชมานํ ฯ อตจฺฉนฺติ อตถาการํ อญฺญถา สนฺตํ ฯ อนตฺถสญฺหิตนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน สมฺปรายิเกน วา อนตฺเถน สญฺหิตํ อนตฺถาวหํ ฯ น อตฺโถติ อนตฺโถ อตฺถสฺส ปฏิปกฺโข อภาโว จ เตน สญฺหิตํ ปิสุณาวาจํ สมฺผปฺปลาปญฺจาติ อตฺโถ ฯ เอวเมตฺถ จตุพฺพิธสฺสาปิ วจีทุจฺจริตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ

เอตฺถ จ ปรมา วาจา สีลวนฺตํ ทุสฺสีโลติ อจณฺฑาลาทิเมว จณฺฑาโลติอาทินา ภาสมานสฺส ทฏฺฐพฺพา ฯ ทุติยา ทุสฺสีลํ ทุสฺสีโลติ จณฺฑาลาทิเมว จณฺฑาโลติอาทินา อวินเยน ภาส-มานสฺส ฯ ตติยา เนรยิกาทิกสฺส เนรยิกาทิภาววิภาวนีกถา ยถา อาปายิโก เทวทตฺโต เนรยิโกติอาทิกา[๒] ฯ จตุตฺถี เวทวิหิเตน ยญฺญวิธินา ปาณาติปาตาทิ กตํ สุคตึ อาวหตีติ โลกสฺส พฺยาโมหนกถา ฯ ปญฺจมี ภูเตน เปสุญฺญุปสํหาราทิกถา ฯ ฉฏฺฐา ยุตฺตปตฺตฏฺฐาเน ปวตฺติตา ทานสีลาทิกถา เวทิตพฺพา ฯ เอวํ สมฺมา คทตฺตาติ ยถาวุตฺตํ อภูตาทึ วชฺเชตฺวา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ ปิยํ มนาปํ ตโตเอว สมฺมา สุฏฺฐุ คทนโต สุคโต ทการสฺส ตการํ กตฺวา ฯ อาปาถคมนมตฺเตน กสฺสจิ อปฺปิยมฺปิ หิ ภควโต

๑. นิปฺผาเทตพฺเพ สาเธตพฺเพติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๖๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วจนํ ปิยมนาปเมว อตฺถสิทฺธิยา โลกสฺส หิตสุขาวหตฺตา ฯ

อปิจ โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ สุคโต ฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกนฺเตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ ภทฺทกํ ฯ ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุต-วิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิกากุฏิลากุลตาทิโทสรหิตํ วิลาสิต-ราชหํสวสภวารณมิคราชคมนํ กายคมนํ ญาณคมนํ จ วิปุลนิมฺมล-กรุณาสติวิริยาทิคุณวิเสสสหิตมภินีหารโต ยาว มหาโพธึ อนวชฺชตาย-สตฺตานํ หิตสุขาวหตาย จ โสภนเมว ฯ อถวา ฯ สยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานนฺโต สมฺมา คโต อวคโตติ สุคโต ฯ ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหนฺโต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทนฺโต สมฺมา คโต อตีโตติ สุคโต ฯ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ สุคโต ฯ โลกนิโรธคามินีปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปนฺโนติ สุคโต ฯ ตถา ยํ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปวตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา สพฺพนฺตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สมฺมา ปจฺจกฺขโต คโต อพฺภญฺญาสีติ สุคโต ฯ

[๒๔๘] สพฺพถาติ สพฺพปฺปกาเรน ฯ โย โย โลโก ยถา ยถา เวทิตพฺโพ ตถา ตถา เต เต ปน ปกาเร ทสฺเสตุํ สภาวโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สภาวโตติ ทุกฺขสภาวโต ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

สพฺโพ หิ โลโก ทุกฺขสภาโว ฯ ยถาห ฯ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุ-ปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขาติ[๑] ฯ สมุทยโตติ ยโต โส สมุเทติ ตโต ตณฺหาทิโต ฯ นิโรธโตติ ยตฺถ โส นิรุชฺฌติ ตโต วิสงฺขารโต ฯ นิโรธุปายโตติ เยน วิธินา โส นิโรโธ ปตฺตพฺโพ ตโต อริยมคฺคโต ฯ อญฺญสฺส ปการสฺส อภาวา อิติ สพฺพถา โลกํ อเวทีติ วตฺวา ตทตฺถสาธกํ สุตฺตํ ทสฺเสนฺโต ยตฺถ โข อาวุโสติ-อาทิมาห ฯ

ตตฺถ น ชายตีติอาทินา อุชุกํ ชาติอาทีนิ ปฏิกฺขิปิตฺวา น จวติ น อุปปชฺชตีติ ปททฺวเยน อปราปรํ จวนุปปตนานิ ปฏิกฺขิปติ ฯ เกจิ ปน น ชายตีติอาทิ คพฺภเสยฺยกวเสน วุตฺตํ อิตรํ โอปปาติกวเสนาติ วทนฺติ ฯ ตนฺติ ชาติอาทิรหิตํ ฯ คมเนนาติ ปทสา คมเนน ฯ ญาเตยฺยนฺติ ชานิตพฺพํ ฯ ญาตายนฺติ วา ปาโฐ ฯ ญาตา อยํ นิพฺพานตฺถิโกติ อธิปฺปาโย ฯ กามํ ปาทคมเนน คนฺตฺวา โลกสฺสนฺตํ ญาเปตุํ ทฏฺฐุํ ปตฺตุํ วา น สกฺกา ฯ อปิจ ปริมิตปริจฺฉินฺนฏฺฐาเน ตํ ปญฺญาเปตฺวา ทสฺเสมีติ ทสฺเสนฺโต อปิจาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ สสญฺญมฺหีติ สญฺญา-สหิเต ฯ ตโตเอว สมนเก สวิญฺญาณเก ฯ อวิญฺญาณเก ปน อุตุสมุฏฺฐานรูปสมุทายมตฺเต ปญฺญาเปตุํ น สกฺกาติ อธิปฺปาโย ฯ โลกนฺติ ขนฺธาทิโลกํ ฯ โลกนิโรธนฺติ ตสฺส โลกสฺส นิรุชฺฌนํ

๑. ขุ. ปฏิสมฺภิทา. ๓๑/๕๐๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

นิพฺพานเมว[๑] ฯ วากเทสมฺปิ[๑] หิ ตํ เยสํ นิโรโธ เตสํ วเสน อุปจารโต วินิทฺทิสิยติ ยถา จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหิยฺยติ เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตีติ[๒] ฯ

คมเนนาติ ปากติกคมเนน ฯ โลกสฺสนฺโตติ สงฺขารโลกสฺส อนฺโต อนฺตกิริยาเหตุภูตํ นิพฺพานํ ฯ กุทาจนนฺติ กทาจิปิ ฯ อปฺปตฺวาติ อคฺคมคฺเคน อนธิคนฺวา ฯ ปโมจนนฺติ ปมุตฺติ นิสฺสรณํ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา โลกสฺสนฺตํ อปฺปตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุตฺติ นตฺถิ ตสฺมา ฯ หเวติ นิปาตมตฺตํ ฯ โลกวิทูติ สภาวาทิโต สพฺพโลกํ ชานนฺโต ฯ สุเมโธติ สุนฺทรปญฺโญ ฯ โลกนฺตคูติ ปริญฺญาภิสมเยน โลกํ วิทิตฺวา ปหานาภิสมเยน โลกนฺตคู ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา วุสิตพฺรหฺมจริโย ฯ สพฺเพสํ กิเลสานํ สมิตตฺตา จตุสจฺจธมฺมานํ วา อภิสมิตตฺตา สมิตาวี ฯ นาสีสติ น ปฏฺเจติ ยถา อิมํ โลกํ เอวํ ปรญฺจ โลกํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา ฯ

[๒๔๘] เอวํ ยทิปิ โลกวิทุตา อนวเสสโต ทสฺสิตา สภาวโต ทสฺสิตตฺตา โลโก ปน เอกเทเสเนว วุตฺโตติ ตํ อนวเสสโต ทสฺเสตุํ อปิจ ตโย โลกาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อินฺทฺริยพทฺธานํ ขนฺธานํ สมูโห สนฺตาโน จ สตฺตโลโก ฯ รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย สตฺโต ฯ โลกิยนฺติ เอตฺถ กุสลากุสลํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโกติ ฯ อนินฺทฺริยพทฺธานํ รูปาทีนํ สมูโห สนฺตาโน จ โอกาสโลโก ฯ โลกิยนฺติ

๑-๑. นิพฺพานเมว วา ฯ อเทสมฺปีติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. ที. มหาวคฺค. ๑๐/๓๔๖ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

เอตฺถ ตสา ถาวรา จ เตสํ โอกาสภูโตติ ฯ ตทาธารตาย เหส ภาชนโลโกติปิ วุจฺจติ ฯ อุภเยปิ ขนฺธา สงฺขารโลโก ปจฺจเยหิ สงฺขรียนฺติ ลุชฺชนฺติ ปลุชฺชนฺติ จาติ ฯ อาหารฏฺฐิติกาติ ปจฺจยฏฺฐิติกา ปจฺจยายตฺตวุตฺติกาติ อตฺโถ ฯ ปจฺจยฏฺโจ เหตฺถ อาหารสทฺโท อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทายาติ[๑]- อาทีสุ วิย ฯ เอวํ หิ สพฺเพ สตฺตาติ อิมินา อสญฺญสตฺตาปิ ปริคฺคหิตา โหนฺติ ฯ สา ปนายํ อาหารฏฺฐิติกตา นิปฺปริยายโต สงฺขารธมฺโม น สตฺตธมฺโมติ อาห อาหารฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตพฺโพติ ฯ ยทิ เอวํ สพฺเพ สตฺตาติ อิทํ กถนฺติ ฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนาติ นายํ โทโส ยถา อญฺญตฺถาปิ เอกธมฺเม ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมานิพฺพินฺทมาโน สมฺมาวิรชฺชมาโน สมฺมาวิมุจฺจ- มาโน สมฺมาปริยนฺตทสฺสาวี สมฺมตฺตมภิสเมจฺจ ทิฏฺเฐว ธมฺเม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ กตมสฺมึ เอกธมฺเม สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ[๒] ฯ ทิฏฺฐิคติกานํ สสฺสตาทิวเสน อตฺตา โลโกติ จ ปริกปฺปนา เยภุยฺเยน สตฺตวิสยา น สงฺขารวิสยาติ อาห สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วา อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโก เวทิตพฺโพติ ฯ

ยาวตา จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺตีติ ยตฺตเก ฐาเน จนฺทิมสุริยา ปริวตฺตนฺติ ปริพฺภมนฺติ ฯ ทิสา ภนฺติ วิโรจนาติ เตสํ ปริพฺภ-

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๑๔๓ ฯ ๒. องฺ. ทสก. ๒๔/๕๔ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

มเนเนว ตา ทิสา ปภสฺสรา หุตฺวา วิโรจนฺติ ฯ ตาว สหสฺสธา โลโกติ ตตฺตกํ สหสฺสกาโร[๑] โอกาสโลโก สหสฺสโลกธาตุโยติ อตฺโถ ฯ ตาว สหสฺสวาติ วา ปาโฐ ฯ

ตมฺปีติ ตํ ติวิธํ โลกํ ฯ ตถา หิสฺส สพฺพถา วิทิโตติสมฺพนฺโธ ฯ เอโก โลโกติ สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ ยาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สพฺเพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา วุตฺตา ตาย สพฺโพ สงฺขารโลโก เอโก เอกวิโธ ปการนฺตรสฺส อภาวโต ฯ เทฺว โลกาติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ ตสฺส อโลกสภาวตฺตา ฯ นนุ จ อาหารฏฺฐิติกาติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลธมฺมานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ ปริญฺเญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ อิธ โลโกติ อธิปฺเปตตฺตา ฯ อถวา ฯ น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตีติ โย คหิโต ตถา น โหติ โส โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตา ฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ฯ ทสายตนานีติ ทส รูปายตนานิ ฯ เอตฺถ จ อาหารฏฺฐิติกาติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาวจเนน สงฺขารานํ อนิจฺจตา ยทนิจฺจนฺตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขนฺตทนตฺตาติ[๒] วจนโต ทุกฺขานตฺตตา จ ปกาสิตา โหนฺตีติ ตีณิปิ สามญฺญลกฺขณานิ คหิตานิ ฯ นามนฺติ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา ฯ เต จ อตฺถโต ผสฺสาทโย ฯ รูปนฺติ ภูตุปาทายรูปานิ ฯ

๑. สหสฺสปฺปกาโร ฯ ๒. สํ. สฬายตน. ๑๘/๑ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ตานิ จ อตฺถโต ปจวีอาทโยติ อวิเสเสเนว สลกฺขณโต สงฺขารา คหิตา ฯ ตคฺคหเณเนว เย เตสํ วิเสสา กุสลาทโย เหตุอาทโย จ เตปิ คหิตาเอว โหนฺตีติ อาห อิติ อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตติ ฯ

อาคมฺม จิตฺตํ เสติ เอตฺถาติ อาสโย มิคาสโย วิย ฯ ยถา มิโค โคจราย คนฺตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา ตตฺเถว วนคหเน สยตีติ โส ตสฺส อาสโย เอวํ อญฺญถา ปวตฺติตฺวาปิ จิตฺตํ อาคมฺม ยตฺถ เสติ โส ตสฺส อาสโยติ วุจฺจติ ฯ โส ปน สสฺสตทิฏฺฐิอาทิวเสน จตุพฺพิโธ ฯ วุตฺตญฺจ

สสฺสตุจฺเฉททิฏฺฐิ จ ขนฺติ เจวานุโลมิกา

ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ เอตํ อาสยสทฺทิตนฺติ[๑] ฯ

ตตฺถ สพฺพทิฏฺฐีนํ สสฺสตุจฺเฉททิฏฺฐีหิ สงฺคหิตตฺตา สพฺเพปิ ทิฏฺฐิคติกา สตฺตา อิมาเอว เทฺว ทิฏฺฐิโย สนฺนิสฺสิตา ฯ ยถาห ฯ ทฺวยนิสฺสิโต โข ปนายํ กจฺจาน โลโก เยภุยฺเยน อตฺถิตญฺจ นตฺถิตญฺจาติ[๒] ฯ อตฺถิตาติ หิ สสฺสตคฺคาโห อธิปฺเปโต ฯ นตฺถิตาติ อุจฺเฉทคฺคาโห ฯ อยนฺตาว วฏฺฏนิสฺสิตานํ ปุถุชฺชนานํ อาสโย ฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตานํ ปน สุทฺธสตฺตานํ อนุโลมิกา ขนฺติ ยถาภูตญาณนฺติ ทุวิโธ อาสโย ฯ อาสยํ ชานาตีติ จตุพฺพิธมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ ชานนฺโต จ เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ เตสญฺจ ญาณานํ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติ ฯ

๑. อาสยสญฺญิตนฺติปิ อาสยสทฺทิตนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. สํ. นิทาน. ๑๖/๒๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วุตฺตญฺเหตํ กามํ เสวนฺตํเยว ชานาติ อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโตติ กามํ เสวนฺตํเยว ชานาติ อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโตติอาทิ ฯ

อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุสยนฺตีติ อนุสยา อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อตฺโถ ฯ เอเตน เนสํ การณลาเภ อุปฺปชฺชนารหตํ ทสฺเสติ ฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เก ปน เต ฯ ราคาทโย สตฺต อนาคตา กิเลสา ฯ อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติ ฯ น หิ ธมฺมานํ กาลเภเทน สภาวเภโท อตฺถิ ฯ ตํ สตฺตวิธํ อนุสยํ ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส สนฺตาเน ปโรปรภาเวน ปวตฺตมานํ ชานาติ ฯ

จริตนฺติ สุจริตทุจฺจริตํ ฯ ตํ หิ วิภงฺเค จริตนิทฺเทเส นิทฺทิฏฺฐํ ฯ อถวา ฯ จริตนฺติ จริยา เวทิตพฺพา ฯ ตา ปน ราคโทสโมหสทฺธาพุทฺธิวิตกฺกวเสน ฉ มูลจริยา ฯ ตาสํ อปริยนฺโต อนฺตรเภโท สํสคฺคเภโท ปน เตสฏฺฐิวิโธ ฯ ตํ จริตํ สภาวโต สงฺกิเลสโวทานโต สมุฏฺฐานโต ผลโต นิสฺสนฺทโตติ เอวมาทินา ปกาเรน ชานาติ ฯ

อธิมุตฺตีติ อชฺฌาสยธาตุ ฯ สา ทุวิธา หีนาธิมุตฺติ ปณีตา-ธิมุตฺตีติ ฯ ยาย หีนาธิมุตฺติกาสตฺตาหีนาธิมุตฺติเกเยว เสวนฺติ ปณีตาธิมุตฺติกา จ ปณีตาธิมุตฺติเกเอว สา อชฺฌาสยสภาโว[๑] อธิมุตฺติ ฯ ตํ อธิมุตฺตึ ชานาติ อิมสฺส อธิมุตฺติ หีนา อิมสฺส ปณีตาติ ฯ

๑. สารตฺถทีปนิยํ วินยฏีกายมฺปน อชฺฌาสยภาโวติ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ตถาปิ อิมสฺส มุทุ อิมสฺส มุทุตรา อิมสฺส มุทุตมาติอาทินา ฯ อินฺทฺริยานํ หิ ติกฺขมุทุภาวาทินา ยถารหํ อธิมุตฺติยา ติกฺขมุทุ-ภาวาทิโก เวทิตพฺโพ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ สมฺโมหวิโนทนียํ เหฏฺฐา คหิตาปิ อธิมุตฺติ อิธ สตฺตานํ ติกฺขินฺทฺริยภาวทสฺสนตฺถํ ปุน คหิตาติ ฯ

อปฺปรชํ อกฺขํ เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา อปฺปํ วา รชํ ปญฺญา-มเย อกฺขิมฺหิ เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา อนุสฺสทราคาทิรขา สตฺตา เต อปฺปรชกฺเข ฯ มหารชกฺเขติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ อุสฺสทราคาทิรชา มหารชกฺขา ฯ ติกฺขินฺทฺริเยติ ติขิเณหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนา-คเต ฯ มุทินฺทฺริเยติ มุทุเกหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเต ฯ อุปนิสฺสยอินฺทฺริยานิ นาม อิธาธิปฺเปตานิ ฯ สฺวากาเรติ สุนฺทรากาเร กลฺยาณปกติเก ฯ วิวฏฺฏชฺฌาสเยติ อตฺโถ ฯ สุวิญฺญาปเยติ สมฺมตฺต-นิยามํ วิญฺญาเปตุํ สุกเร สทฺเธ ปญฺญวนฺเต จ ฯ ภพฺพาภพฺเพติ เอตฺถ ฯ ภพฺเพติ กมฺมาวรณกิเลสาวรณวิปากาวรณรหิเต ฯ วุตฺตวิปริยาเยน ทฺวาการทุวิญฺญาปยาภพฺพา เวทิตพฺพา ฯ เอตฺถ จ อิมสฺส ราครโช อปฺโป อิมสฺส โทสรโช อปฺโปติอาทินา อปฺปรชกฺเขสุ ชานนํ เวทิตพฺพํ ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ

[๒๕๐] ตสฺมาติ ยสฺมา ภควา อปริมาเณ สตฺเต อาสยาทิโต อนวเสเสตฺวา ชานาติ ตสฺมา อสฺส ภควโต สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต ฯ นนุ จ สตฺเตสุ ปมาณาทิปิ ชานิตพฺโพ อตฺถีติ ฯ อตฺถิ ตสฺส ปน ชานนํ น นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธายาติ อิธ น คหิตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภควโต ปน ตมฺปิ สุวิทิตํ สุววฏฺฐาปิตเมว ฯ ปโยชนาภาวา เทสนํ นารุฬฺหํ ฯ เตน วุตฺตํ อถโข ภควา ปริตฺตํ นขสิขาย ปํสุํ อาโรเปตฺวา ภิกฺขู อามนฺเตสิ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข พหุตรํ ยทิทํ มยา ปริตฺตํ นขสิขาย ปํสุ อาโรปิตํ ยํ วา มหาปฐวีติอาทิ[๑] ฯ โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตติ สมฺพนฺโธ ฯ

จกฺกวาฬนฺติ โลกธาตุ ฯ สา หิ เนมิมณฺฑลสทิเสน จกฺกวาฬปพฺพเตน สมนฺตโต ปริกฺขิตฺตตฺตา จกฺกวาฬนฺติ วุจฺจติ ฯ จตุตฺตึสสตานิ จาติ จตุอธิกานิ ตึสสตานิ ตีณิ สหสฺสานิ จตฺตาริ สตานิ จาติ อตฺโถ ฯ

อฑฺฒุฑฺฒานีติ อุปฑฺฒจตุตฺถานิ ตีณิ สตานิ ปญฺญาสญฺจาติ อตฺโถ ฯ นหุตานีติ ทสสหสฺสานิ ฯ สงฺขาตาติ กถิตา ฯ สณฺฐิตีติ เหฏฺฐา อุปริโต จาติ สพฺพโส ฐิติ ฯ

เอวํ สณฺฐิเตติ เอวเมว ฐิเต[๒] ฯ เอตฺถาติ จกฺกวาเส ฯ อชฺฌุคฺคโต ตาวเทวาติ ตตฺตกเมว จตุราสีติโยชนสหสฺสานิเยว อุพฺเพโธ น เกวลํเจตฺถ อุพฺเพโธว อถโข อายามวิตฺถาราปิสฺส ตตฺตกาเยว ฯ วุตฺตญฺเหตํ สีเนรุ ภิกฺขเว ปพฺพตราชา จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ อายาเมน จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรนาติ[๓] ฯ ตโตติ สิเนรุสฺส เหฏฺฐา จ อุปริ จ วุตฺตปฺปมาณโต ฯ อุปฑฺฒุปฑฺเฒนาติ อุปฑฺเฒน อุปฑฺเฒน ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ทฺวาจตฺตาฬีสโยชนสหสฺสานิ สมุทฺเท

๑. สํ. นิทาน. ๑๖/๑๖๒-๓๐๗ ฯ ปาลิยมฺปน โย จายํ มยา ปริตฺโต...ปํสุ อาโรปิโตติ ทิสฺสติ ฯ ๒. เอวํ อวฏฺฐิเตติปิ ฯ ๓. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๒ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

อชฺโฌคาฬฺโห ตตฺตกเมว จ อุปริ อุคฺคโต ยุคนฺธรปพฺพโต เอกวีส-
โยชนสหสฺสานิ สมุทฺเท อชฺโฌคาฬฺโห ตตฺตกเมว จ อุปริ อุคฺคโต
อีสธโร ปพฺพโตติ ฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อุปฑฺฒุปฑฺฒปฺปมาณตา
เวทิตพฺพา ฯ ยถา มหาสมุทฺโท ยาว จกฺกวาฬปาทมูลา อนุปุพฺพนินฺโน
เอวํ ยาว สิเนรุปาทมูลาติ เหฏฺฐา สิเนรุปฺปมาณโต อุปฑฺฒปฺป-
มาโณปิ ยุคนฺธรปพฺพโต ปจวิยํ สุปติฏฺฐิโต เอวํ อีสธราทโยปีติ
ทฏฺฐพฺพํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ มหาสมุทฺโท ภิกฺขเว อนุปุพฺพนินฺโน
อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโรติ[๑] ฯ สิเนรุยุคนฺธราทีนํ อนฺตเร
สีทนฺตรสมุทฺทา นาม เต วิตฺถารโต ยถากฺกมํ สิเนรุอาทีนํ อจฺจุคฺค-
มนสมานปริมาณาติ วทนฺติ ฯ พฺรหาติ มหนฺตา ฯ สิเนรุสฺส
สมนฺตโตติ ปริกฺขิปนวเสน สิเนรุสฺส สมนฺตโต ฐิตา ฯ สิเนรร ตาว
ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต ยุคนฺธโร ตํ ปริกฺขิปิตฺวา อีสธโร เอวนฺตํ ตํ
ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตา สิเนรุสฺส สมนฺตโตติ วุตฺตา ฯ โยชนานํ สตานุจฺโจ
หิมวา ปญฺจ ปพฺพโตติ หิมวา ปพฺพโต ปญฺจ โยชนานํ สตานิ
อุจฺโจ อุพฺพิทฺโธ ฯ นควฺหยาติ นคสทฺเทน อวฺหาตพฺพา รุกฺขาภิธานา ฯ
ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธสาขายามาติ อุพฺเพธโต ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธา-
ยามา อุพฺเพธโต สมนฺตโต จ ปญฺญาสโยชนสาขายามา จ ตโตเอว
สตโยชนวิตฺถิณฺณา ตาวเทว จ อุคฺคตา ฯ ยสฺสานุภาเวนาติ
ยสฺสา มหนฺตตฺตา กปฺปฏฺฐายิตาทิปฺปกาเรน ปภาเวน ฯ ครุฬานํ

๑. ขุ. อุ. ๒๕/๑๕๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สิมฺพลีรุกฺโข สิเนรุสฺส ทุติยปริภณฺเฑ ปติฏฺฐิโต ฯ

[๒๕๑] สิรีเสนาติ ปจฺจตฺเต กรณวจนํ ฯ สตฺตมนฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ ฯ สิรีโส ภวติ สตฺตโมติ อตฺโถ ฯ จนฺทมณฺฑลํ เหฏฺฐา สุริยมณฺฑลํ อุปริ ฯ ตสฺส อาสนฺน-ภาเวน จนฺทมณฺฑลํ อตฺตโน ฉายาย วิกลภาเวน อุปฏฺฐาติ ฯ ตานิ โยชนนฺตริกานิ ยุคนฺธรคฺคปฺปมาเณ อากาเส วิจรนฺติ ฯ อสุรภวนํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐา ฯ อวีจิ ชมฺพูทีปสฺส ฯ ชมฺพูทีโป สกฏสณฺฐาโน อปรโคยาโน อาทาสสณฺฐาโน ปุพฺพวิเทโห อฑฺฒจนฺทสณฺฐาโน อุตฺตรกุรุ ปีฐสณฺฐาโน ฯ ตํตํนิวาสีนํ ตํตํปริวารทีปวาสีนํ จ มนุสฺสานํ มุขมฺปิ ตํตํสณฺฐานนฺติ วทนฺติ ฯ ตทนฺตเรสูติ เตสํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเรสุ ฯ ติณฺณํ หิ ปตฺตานํ อญฺญมญฺญอาสนฺนภาเวน ฐปิตานํ อนฺตรสทิเส ติณฺณํ ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเร เอเกโก โลกนฺตรนิรโย ฯ อนนฺตานีติ อปริมาณานิ ฯ เอตฺตกานีติ อญฺเญหิ มินิตุํ อสกฺกุเณยฺยานิ ฯ ภควา อนนฺเตน พุทฺธญาเณน อเวทิ อนนฺโต อากาโส อนนฺโต สตฺตนิกาโย อนนฺตานิ จกฺกวาฬานีติ ติวิธมฺปิ อนนฺตํ พุทฺธญาณํ ปริจฺฉินฺทติ สยมฺปิ อนนฺตตฺตา ฯ ยาวตฺตกํ หิ เญยฺยํ ตาวตฺตกํ ญาณํ ยาวตฺตกํ ญาณํ ตาวตฺตกเมว เญยฺยํ เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยนฺติ[๑] ฯ เตน วุตฺตํ อนนฺเตน พุทฺธ-ญาเณน อเวทีติ ฯ อนนฺตตา จสฺส อนนฺตเญยฺยปฏิวิชฺฌเนเนว

๑. ขุ. ปฏิสมฺภิทา. ๓๑/๕๗๗ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

เวทิตพฺพา ตตฺถ อปฺปฏิหตจารตฺตา ฯ นนุ เจตฺถ วิวฏฺฏาทีนมฺปิ วิทิตตา วตฺตพฺพาติ ฯ สจฺจํ วตฺตพฺพํ ฯ สา ปน ปรโต อภิญฺญากถายํ อาคมิสฺสตีติ อิธ น คหิตา ฯ

[๒๕๒] อตฺตนาติ นิสกฺกวจนเมตํ ฯ คุเณหิ อตฺตนา วิสิฏฺฐ-ตรสฺสาติ สมฺพนฺโธ ฯ ตรคฺคหณํ เจตฺถ อนุตฺตโรติ ปทสฺส อตฺถนิทฺเทสตาย กตํ น วิสิฏฺฐสฺส กสฺสจิ อตฺถิตาย ฯ สเทวเก หิ โลเก สทิสกปฺโปปิ นาม โกจิ ตถาคตสฺส นตฺถิ ฯ กุโต สทิโส ฯ วิสิฏฺเฐ ปน กา กถา ฯ กสฺสจีติ กสฺสจิปิ ฯ อภิภวตีติ สีลสมฺปทาย อุปนิสฺสยภูตานํ หิโรตฺตปฺปเมตฺตากรุณานํ วิเสสปจฺจยานํ สทฺธาสติวิริยปญฺญานญฺจ อุกฺกํสปฺปตฺติยา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย อนญฺญสาธารโณ สวาสนปฏิปกฺขสฺส ปหีนตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺโต สตฺถุ สีลคุโณ ฯ เตน ภควา สเทวกํ โลกํ อญฺญทตฺถุ อภิภุยฺย ปวตฺตติ ฯ น สยํ เกนจิ อภิภุยฺยตีติ อธิปฺปาโย ฯ เอวํ สมาธิ-คุณาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํ ฯ สีลาทโย เจเต โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา เวทิตพฺพา ฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปน โลกิยํ กามาวจรเมว ฯ ยทิ เอวํ กถนฺเตน สเทวกํ โลกํ อภิภวตีติ ฯ ตสฺสาปิ อานุภาวโต อสทิสตฺตา ฯ ตมฺปิ วิสยโต ปวตฺติโต ปวตฺติอาการโต จ อุตฺตริตรเมว ฯ ตํ หิ อนญฺญสาธารณํ สตฺถุ วิมุตฺติคุณํ อารพฺภ ปวตฺตติ ฯ ปวตฺตมานญฺจ อตกฺกาวจรํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหํ สุขุมํ สวิสยํ[๑] ปฏิปกฺขธมฺมานํ สุปหีนตฺตา สุฏฺฐุ ปากฏํ วิภูตตรํ กตฺวา

๑. สารตฺถทีปนิยํ วินยฏีกายมฺปน สาติสยนฺติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปวตฺตติ ฯ สมฺมเทว จ วสีภาวสฺส ปาปิตตฺตา ภวงฺคปริวาสสฺส จ อติปริตฺตกตฺตา ลหุํ ลหุํ ปวตฺตีติ ฯ เอวํ สีลาทิคุเณหิ ภควโต อุตฺตริตรสฺส อภาวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สทิสสฺสาปิ อภาวํ ทสฺเสตุํ [๑]- อสโมติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ อสโมติ เอกสฺมึ กาเล นตฺถิ เอตสฺส สีลาทิคุเณน สมา สทิสาติ อสโม ฯ ตถา อสเมหิ สโม อสมา วา สมา เอตสฺสาติ อสมสโม ฯ สีลาทิคุเณน นตฺถิ เอตสฺส ปฏิมาติ อปฺปฏิโม ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโย ฯ ตตฺถ อุปมามตฺตํ ปฏิมา ฯ สทิสุปมา ปฏิภาโค ฯ ยุคคฺคาหวเสน ฐิโต ปฏิปุคฺคโล เวทิตพฺโพ ฯ น โข ปนาหํ สมนุปสฺสามีติ มม สมนฺตจกฺขุนา หตฺถตเล อามลกํ วิย สพฺพโลกํ ปสฺสนฺโตปิ ตตฺถ สเทวเก โลเก ฯเปฯ ปชาย อตฺตนา อตฺตโต สีลสมฺปนฺนตรํ สมฺปนฺนตรสีลํ กญฺจิ ปุคฺคลํ น โข ปน ปสฺสามิ ตาทิสสฺส อภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนีติ เอตฺถ ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เย ภิกฺขเว พุทฺเธ ปสนฺนา อคฺเค เต ปสนฺนา อคฺเค โข ปน ปสนฺนานํ อคฺโค วิปาโก โหตีติ[๒] อิทํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตํ ฯ อาทิสทฺเทน สเทวเก ภิกฺขเว

๑. เอตฺถนฺตเร ปน สีลคุเณนาปีติ ปทํ นฏฺฐํ ภเวยฺย ฯ ๒. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๔๔ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

โลเก ฯเปฯ สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ[๑] เอวมาทีนิ สุตฺตปทานิ เวทิตพฺพานิ ฯ อาทิกา คาถาโยติ เอตฺถ

อหญฺหิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา อนุตฺตโร
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สีติภูโต นิรูปธิ
ทนฺโต ทมยตํ เสฏฺโฐ สนฺโต สมยตํ อิสิ
มุตฺโต โมจยตํ อคฺโค ติณฺโณ ตารยตํ วโร[๑]
น อิมสฺมึ โลเก ปรสฺมึ วา ปน
พุทฺเธน เสฏฺโฐ สทิโส จ วิชฺชติ
ยมาหุ ทกฺขิเณยฺยานํ อคฺคตํ คโต
ปุญฺญตฺถิกานํ วิปุลปฺผเลสินนฺติ

เอวมาทิกา คาถา วิตฺถาเรตพฺพา ฯ

ทเมตีติ สเมติ กายสมาทีหิ โยเชตีติ อตฺโถ ฯ ตํ ปน กายสมาทีหิ โยชนํ ยถารหํ ตทงฺควินยาทีสุ ปติฏฺฐาปนํ โหตีติ อาห วิเนตีติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ ทเมตุํ ยุตฺตาติ ทมนารหา ฯ อมนุสฺสปุริสาติ เอตฺถ น มนุสฺสาติ อมนุสฺสา ตํสทิสตา เอตฺถ โชติยติ เตน มนุสฺสตฺตมตฺตํ นตฺถิ อญฺญํ สมานนฺติ ยกฺขาทโย อมนุสฺสาติ อธิปฺเปตา ฯ น เยเกจิ มนุสฺเสหิ อญฺเญ ฯ ตถาหิ ติรจฺฉานปุริสานํ วิสุํ คหณํ กตํ สกฺกาทโยเอว[๒] จ นิทฺทิฏฺฐา ฯ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๐-๓๑ ฯ ๒. สารตฺถทีปนิยํ ยกฺขาทโยเอวาติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อปลาโล หิมวนฺตวาสี ฯ จูโฬทรมโหทรา นาคทีปวาสิโน ฯ อคฺคิสิขธูมสิขา สีหฬทีปวาสิโน ฯ นิพฺพิสา กตา โทสวิสสฺส วิโนทเนน ฯ เตนาห สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปีตาติ ฯ กูฏทนฺตาทโยติ อาทิสทฺเทน โฆรมุขอุปาลิคหปติอาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ สกฺกาทโยติ อาทิสทฺเทน อชกลาปยกฺขพกพฺรหฺมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ อิทํ เจตฺถ สุตฺตนฺติ อิทํ เกสิสุตฺตํ วินีตา วิจิตฺเตหิ วินยุปาเยหีติ เอตสฺมึ อตฺเถ วิตฺถาเรตพฺพํ ยถารหํ สณฺหาทีหิ อุปาเยหิ วินยสฺส ทีปนโต ฯ วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนีติ วิสุทฺธสีลสฺส ปฐมชฺฌานํ ปฐมชฺฌานลาภิโน ทุติยชฺฌานนฺติอาทินา ตสฺส อุปรุปริ วิเสสํ อาจิกฺขนฺโตติ สนฺพนฺโธ ฯ โสตาปนฺนาทีนนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ทนฺเตปิ ทเมติเยวาติ อิทํ ปุพฺเพ สพฺเพน สพฺพํ ทมถมนุปคตา ปุริสทมฺมาติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ เย ปน วิปฺปกตทมฺมภาวา สพฺพถา ทเมตพฺพตํ นาติวตฺตา เต สนฺธาย ทนฺเตปิ ทเมติเยวาติ วุตฺตํ ฯ เตปิ หิ ปุริสทมฺมาเอวาติ[๑] ยโต เน สตฺถา ทเมติ ฯ

[๒๕๓] อตฺถปทนฺติ อตฺถาภิพฺยญฺชนกํ ปทํ วากฺยนฺติ อตฺโถ ฯ วาเกฺยน หิ อตฺถาภิพฺยตฺติ น นามาทิปทมตฺเตน ฯ เอกปทภาเวน จ อนญฺญสาธารโณ สตฺถุ ปุริสทมฺมสารถิภาโว ทสฺสิโต โหติ ฯ เตนาห ภควา หีติอาทิ ฯ อฏฺฐ ทิสาติ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ฯ ตา หิ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธาปิ อสงฺกิณฺณภาเวน ทิสฺสนฺติ อปทิสฺสนฺตีติ ทิสา ฯ

๑. อยํ อิติสทฺโท อติเรโก ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ทิสา วิยาติ วา ทิสา ฯ อสชฺชมานาติ น สชฺชมานา วสิภาวปฺปตฺติยา นิสฺสงฺคจารา ฯ ธาวนฺติ ชวนวุตฺติโยคโต ฯ เอกํเยว ทิสํ ธาวติ อตฺตโน กายํ อปริวตฺเตนฺโตติ อธิปฺปาโย ฯ สตฺถารา ปน ทมิตา ปุริสทมฺมา เอกิริยาปเถเนว อฏฺฐ ทิสา ธาวนฺติ ฯ เตนาห เอกปลฺลงฺเกเนว นิสินฺนาติ ฯ อฏฺฐ ทิสาติ จ นิทสฺสนมตฺตเมตํ โลกิเยหิ อคตปุพฺพํ นิโรธสมาปตฺติทิสํ อมตทิสญฺจ ปกฺขนฺทนโต ฯ

ทิฏฺฐธมฺโม วุจฺจติ ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว ตตฺถ นิยุตฺโตติ ทิฏฺฐธมฺมิโก อิธโลกตฺโถ ฯ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมฺมา คนฺตพฺพโต สมฺปราโย ปรโลโก ตตฺถ นิยุตฺโตติ สมฺปรายิโก ปรโลกตฺโถ ฯ ปรโม อุตฺตโม อตฺโถ ปรมตฺโถ นิพฺพานํ ฯ เตหิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ฯ ยถารหนฺติ ยถานุรูปํ เตสุ อตฺเถสุ โย โย ปุคฺคโล ยํ ยํ อรหติ ตทนุรูปํ ฯ อนุสาสตีติ วิเนติ ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺเถ ปติฏฺฐาเปติ ฯ สห อตฺเถน วตฺตตีติ สตฺโถ ภณฺฑมูเลน วาณิชฺชาย เทสนฺตรํ คจฺฉนฺโต ชนสมูโห ฯ หิตุปเทสาทิวเสน ปริปาเลตพฺโพ สาสิตพฺโพ โส เอตสฺส อตฺถีติ สตฺถา สตฺถวาโห โส วิย ภควาติ อาห สตฺถาติ ภควา สตฺถวาโหติ ฯ อิทานิ ตมตฺถํ นิทฺเทสปาลินเยน ทสฺเสตุํ ยถา สตฺถวาโหติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สตฺเถติ สตฺถิเก ชเน ฯ กํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ กนฺตาโร นิรุทโก อรญฺญปฺปเทโส ฯ รุฬฺหิวเสน อิตโรปิ อรญฺญปฺปเทโส ตถา วุจฺจติ ฯ โจรกนฺตารนฺติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โจเรหิ อธิฏฺฐิตํ กนฺตารํ ฯ ตถา วาฬกนฺตารํ ฯ ทุพฺภิกฺขกนฺตารนฺติ ทุลฺลภภิกฺขกนฺตารํ ฯ ตาเรตีติ อเขมนฺตฏฺฐานํ อติกฺกาเมติ ฯ อุตฺตาเรตีติอาทิ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺเฒตฺวา วุตฺตํ ฯ อถวา ฯ อุตฺตาเรตีติ เขมนฺตภูมึ อุปเนนฺโต ตาเรติ ฯ นิตฺตาเรตีติ อเขมนฺตฏฺฐานโต นิกฺขาเมนฺโต ตาเรติ ฯ ปตฺตาเรตีติ ปริคฺคเหตฺวา ตาเรติ หตฺเถน ปริคฺคเหตฺวา วิย ตาเรตีติ อตฺโถ ฯ สพฺพเมตํ ตารณตฺตารณาทิ เขมฏฺฐาเน ฐปนเมวาติ อาห เขมนฺตภูมึ สมฺปาเปตีติ ฯ สตฺเตติ เวเนยฺยสตฺเต ฯ มหาคหณตาย มหานตฺถตาย ทุนฺนิตฺถรณตาย จ ชาติเยว กนฺตาโร ชาติกนฺตาโร ฯ ตํ ชาติกนฺตารํ ฯ อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสนาติ อุกฺกฏฺฐสตฺตปริจฺเฉทวเสน ฯ เทวมนุสฺสาเอว หิ อุกฺกฏฺฐสตฺตา น ติรจฺฉานาทโย ฯ ภพฺพปุคฺคลปริจฺเฉทวเสนาติ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนสฺส โยคฺยปุคฺคลปริจฺฉินฺทนวเสน ฯ เอตนฺติ เทวมนุสฺสานนฺติ เอตํ วจนํ ฯ ภควโตติ-นิสฺสกฺกวจนํ ยถา อุปชฺฌายโต อชฺเฌตีติ ฯ ภควโต สนฺติเกวาติ อตฺโถ ฯ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตินฺติ ติเหตุกปฏิสนฺธิอาทิกํ มคฺคผลาธิคมสฺส พลวการณํ ฯ

[๒๕๔] คคฺครายาติ คคฺคราย นาม รญฺโญ เทวิยา ตาย วา การิตตฺตา คคฺคราติ ลทฺธนามาย ฯ สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสีติ ธมฺโม เอโส วุจฺจตีติ ธมฺมสญฺญาย สเร นิมิตฺตํ คณฺหิ ฯ คณฺหนฺโต จ ปสนฺนจิตฺโต ปริสปริยนฺเต นิปชฺชิ ฯ สนฺนิรุมฺภิตฺวา อฏฺฐาสีติ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ตสฺส สีเส ทณฺฑสฺส ฐปิตภาวํ อปสฺสนฺโต ตตฺถ ทณฺฑํ อุปฺปีเฬตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ มณฺฑูโกปิ ทณฺเฑ ฐปิเตปิ อุปฺปีฬิเตปิ ธมฺมคเตน ปสาเทน วิสฺสรมกโรนฺโตว กาลมกาสิ ฯ เทวโลเก นิพฺพตฺตสตฺตานํ อยํ ธมฺมตา ยา กุโตหํ อิธ นิพฺพตฺโต ตตฺถ กินฺนุ โข กมฺมมกาสินฺติอาวชฺชนา ฯ ตสฺมา อตฺตโน ปุริมภวสฺส ทิฏฺฐตฺตาอาห อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพตฺโตติ ฯ ภควโต ปาเท วนฺทิ กตญฺญุตาสมฺพนฺธิเตน[๑] เปมคารวพหุมาเนน ฯ ภควา ชานนฺโตว มหาชนสฺส กมฺมผลํ พุทฺธานุภาวํ จ ปจฺจกฺขํ กาตุกาโม โก เม วนฺทตีติ คาถาย ปุจฺฉิ ฯ

ตตฺถ โกติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโมติ อตฺโถ ฯ เมติ มม ฯ ปาทานีติ ปาเท ฯ อิทฺธิยาติ เอวรูปาย เทวิทฺธิยา ฯ ยสสาติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริจฺเฉเทน[๒] จ ฯ ชลนฺติ วิชฺโชตมาโน ฯ อภิกฺกนฺเตนาติ อติวิย กนฺเตน กามนีเยน สุนฺทเรน ฯ วณฺเณนาติ ฉวิวณฺเณน สรีเร วณฺณนิภาย ฯ สพฺพา โอภาสยํ ทิสาติ สพฺพา ทสปิ ทิสา ปภาเสนฺโต จนฺโท วิย สุริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรนฺโตติ อตฺโถ ฯ เอวํ ปน ภควตา ปุจฺฉิโต เทวปุตฺโต อตฺตานํ ปเวเทนฺโต มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสินฺติ คาถมาห ฯ

ตตฺถ ปุเรติ ปุริมชาติยํ ฯ อุทเกติ อิทํ ตทา อตฺตโน อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนํ ฯ อุทเก มณฺฑูโกติ เตน อุทฺธุมายิกาทิ-

๑. กตญฺญุตาสํวฑฺฒิเตนาติปิ ปาโฐ ฯ ๒. ยสสาติ อิมินา เอทิเสน ยเสน จ ปริวาเรน จาติ สารตฺถทีปนี ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

กสฺส ถเล มณฺฑูกสฺส นิวตฺตนํ กตํ โหติ ฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร คุนฺนํ ฆาเสสนฏฺฐานํ ฯ อิธ ปน โคจโร วิยาติ โคจโร ฯ วาริ อุทกํ โคจโร เอตสฺสาติ วาริโคจโร ฯ อุทกจารีปิ หิ โกจิ กจฺฉปาทิ อวาริโคจโรปิ โหตีติ วาริโคจโรติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ ฯ ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺสาติ พฺรหฺมสเรน กรวิกรุตมญฺชุนา เทเสนฺตสฺส ตว ธมฺมํ ธมฺโม เอโส วุจฺจตีติ สเร นิมิตฺตคฺคาหวเสน สุณนฺตสฺส ฯ อนาทเร เจตํ สามิวจนํ ฯ อวธิ วจฺฉปาลโกติ วจฺเฉ รกฺขนฺโต โคปาลกทารโก มม สมีปํ อาคนฺตฺวา ทณฺฑโมลุพฺภ ติฏฺฐนฺโต มม สีเล ทณฺฑํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา มํ มาเรสีติ อตฺโถ ฯ

สิตํ กตฺวาติ ตถา ปริตฺตตเรนาปิ ปุญฺญานุภาเวน เอวํ อติวิย อุฬารา โลกิยโลกุตฺตรา สมฺปตฺติโย ลพฺภนฺตีติ ปีติโสมนสฺสชาโต ภาสุรตรธวฬวิปฺผุรนฺตทสนขกิรณาวลีหิ ภิยฺโยโส มตฺตาย ตํ ปเทสํ โอภาเสนฺโต สิตํ กตฺวา ฯ ปีติโสมนสฺสวเสน หิ โส

มุหุตฺตํ จิตฺตปฺปสาทสฺส อิทฺธึ ปสฺส ยสญฺจ เม

อานุภาวํ จ เม ปสฺส วณฺณํ ปสฺส ชุติญฺจ เม

เย จ เต ทีฆมทฺธานํ ธมฺมํ อสฺโสสุ โคตม

ปตฺตา เต อจลฏฺฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเรติ

อิมา เทฺว คาถา วตฺวา ปกฺกามิ ฯ

[๒๕๕] ยํ ปน กิญฺจีติ เอตฺถ ฯ ยนฺติ อนิยามิตวจนํ ตถา กิญฺจีติ ฯ ปนาติ วจนาลงฺการมตฺตํ ฯ ตสฺมา ยงฺกิญฺจีติ เญยฺยสฺส

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

อนวเสสปริยาทานํ กตํ โหติ ฯ ปนาติ วา วิเสสตฺถทีปนโก นิปาโต ฯ เตน สมฺมาสมฺพุทฺโธติ อิมินา สงฺเขปโต วิตฺถารโต จ สตฺถุ จตุสจฺจาภิสมฺโพโธ วุตฺโต ฯ พุทฺโธติ ปน อิมินา ตทญฺญสฺสาปิ เญยฺยสฺส อวโพโธ ฯ ปุริเมน วา สตฺถุ ปฏิเวธญาณานุภาโว ปจฺฉิเมน เทสนาญาณานุภาโวปีติ อุปริ วุจฺจมาโน วิเสโส โชติยติ ฯ สพฺพโส ปฏิปกฺเขหิ วิมุจฺจตีติ วิโมกฺโข อคฺคมคฺโค ตสฺส อนฺโต อคฺคผลํ ตตฺถ ภวํ ตสฺมึ ลทฺเธ ลทฺธพฺพโต วิโมกฺขนฺติกญาณํ สพฺพญฺญุตญาเณน สทฺธึ สพฺพมฺปิ พุทฺธญาณํ ฯ

เอวํ ปวตฺโตติ เอตฺถ ฯ สพฺพญฺญุตาย พุทฺโธ สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ อนญฺญเนยฺยตาย พุทฺโธ วิสวิตาย[๑] พุทฺโธ ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน พุทฺโธ เอกนฺตวีตราโคติ พุทฺโธ เอกนฺตวีตโทโสติ พุทฺโธ เอกนฺตวีตโมโหติ พุทฺโธ เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุทฺโธ เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุทฺโธ ฯ พุทฺโธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ น ปิตรา กตํ น ภาตรา กตํ น ภคินิยา กตํ น มิตฺตามจฺเจหิ กตํ น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ น เทวตาหิ กตํ วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุทฺโธติ[๒] อยํ นิทฺเทส-

๑. วิกสิตายาติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. ขุ. จู. ๓๐/๑๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปาลินโย ฯ ยสฺมา เจตฺถ ตสฺสา ปฏิสมฺภิทาปาลิยา เภโท นตฺถิ ตสฺมา ทฺวีสุ เอเกนาปิ อตฺถสิทฺธีติ ทสฺสนตฺถํ ปฏิสมฺภิทานโย วาติ อนิยมฏฺโฐ วาสทฺโท วุตฺโต ฯ ตตฺถ ยถา โลเก อวคนฺตา อวคโตติ วุจฺจติ เอวํ พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ สุทฺธกตฺตุวเสน ฯ ยถา ปณฺณโสสา วาตา ปณฺณสุสาติ วุจฺจนฺติ เอวํ โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ เหตุกตฺตุวเสน ฯ เหตฺอตฺโถ เจตฺถ อนฺโต นีโต ฯ

สพฺพญฺญุตาย พุทฺโธติ สพฺพธมฺมพุชฺฌนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธติ สพฺพธมฺมโพธน สมตฺถาย พุทฺธิยา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ อนญฺญเนยฺยตาย พุทฺโธติ อญฺเญน อโพธิโต สยเมว พุทฺธตฺตา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ วิสวิตายาติ[๑] นานาคุณ-วิสวนโต[๑] ปทุมมิว วิกสนฏฺเฐน พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธติ เอวมาทีหิ ฉหิ ปเทหิ นิทฺทกฺขยวิพุทฺโธ ปุริโส วิย สพฺพกิเลสนิทฺทกฺขยวิพุทฺธตฺตา พุทฺโธติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธติ คมนตฺถานํ พุทฺธิอตฺถตาย พุทฺธิอตฺถานมฺปิ คมนตฺถตา ลพฺภตีติ เอกายนมคฺคํ คตตฺตา พุทฺโธติ วุจฺจตีติ อตฺโถ ฯ เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ น ปเรหิ พุทฺธตฺตา พุทฺโธ อถโข สยเมว อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺธตฺตา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุทฺโธติ พุทฺธิ พุทฺธํ [๒]- โพโธติ อนตฺถนฺตรํ ฯ ตตฺถ ยถา รตฺตคุณโยคโต รตฺโต ปโฏ เอวํ พุทฺธคุณโยคโต พุทฺโธติ ญาปนตฺถํ วุตฺตํ ฯ ตโต ปรํ พุทฺโธติ เนตํ

๑-๑ วิกสิตาย พุทฺโธติ นานาคุณวิกสนโตติปิ ทิสฺสติ ฯ [๒] สารตฺถทีปนิยํ วินยฏีกายํ เอตฺถนฺตเร โพธีติ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

นามนฺติอาทิ อตฺถานุคตายํ ปญฺญตฺตีติ โพธนตฺถํ วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ อิมินาปิ อิมินาปิ การเณน ภควา พุทฺโธติ เวทิตพฺพํ ฯ

อสฺสาติ ภควโต ฯ คุณวิสิฏฺฐสพฺพสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนนฺติ สพฺเพหิ สีลาทิคุเณหิ วิสิฏฺฐสฺส ตโตเอว สพฺพสตฺเตหิ อุตฺตมสฺส ครุโน คารววเสน วุตฺตวจนมิทํ ภควาติ ฯ ตถาหิ โลกนาโถ อปริมิตนิรุปมปฺปภาว สีลาทิคุณวิเสํ สมงฺคิตาย สพฺพานตฺถปริหาร-ปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยค-สมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย จ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐานนฺติ ฯ

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ วจนํ เสฏฺฐคุณสห-จรณโต เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ ฯ อถวา ฯ วุจฺจตีติ วจนํ อตฺโถ ฯ ตสฺมา โย ภควาติ วจเนน วจนีโย อตฺโถ โส เสฏฺโฐติ อตฺโถ ฯ ภควาติ วจนมุตฺตมนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ คารวยุตฺโตติ ครุภาว-ยุตฺโต ครุคุณโยคโต ฯ ครุกรณํ วา สาติสยํ อรหตีติ คารวยุตฺโต คารวารโหติ อตฺโถ ฯ คุณวิเสสเหตุกํ ภควาติ อิทํ ภควโต นามนฺติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต วิภชิตุกาโม นามํเยว ตาว อตฺถุทฺธารวเสน ทสฺเสนฺโต จตุพฺพิธํ วา นามนฺติ อาทิมาห ฯ

ตตฺถ อาวตฺถิกนฺติ อวตฺถาย วิทิตํ ตนฺตํ อวตฺถํ อุปาทาย ปญฺญตฺตํ โวหริตํ ฯ ตถา ลิงฺคิกํ เตน เตน ลิงฺเคน โวหริตํ ฯ เนมิตฺติกนฺติ นิมิตฺตโต อาคตํ ฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ ยทิจฺฉาย

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปวตฺตํ ยทิจฺฉาย อาคตํ ยาทิจฺฉกํ ฯ ปจเมน อาทิสทฺเทน พาโล ยุวา วุฑฺโฒติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ ทุติเยน มุณฺฑี ชฏีติเอวมาทึ ฯ ตติเยน พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก ฌายีติ เอวมาทึ ฯ จตุตฺเถน อฑฺฒริสนํ๑ ปาวจนนฺติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ เนมิตฺติกนฺติ วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรก-วเสน ปติฏฺฐเปตุํ น มหามายายาติอาทิ วุตฺตํ ฯ นิโมกฺขนฺติ-กนฺติ อิมินา อิทํ นามํ อริยาย ชาติยา ชาตกฺขเณเยว ชาตนฺติ ทสฺเสติ ฯ ยทิ วิโมกฺขนฺติกํ อถ กสฺมา อญฺเญหิ ขีณาสเวหิ อสาธารณนฺติ อาห สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภาติ ฯ พุทฺธานํ หิ อรหตฺตผลํ นิปฺปชฺชมานํ สพฺพญฺญุตญาณาทีหิ สพฺเพหิ พุทฺธคุเณหิ สทฺธึเยว นิปฺปชฺชติ เตน วุตฺตํ วิโมกฺขนฺติกนฺติ ฯ สจฺฉิกา ปญฺญตฺตีติ สพฺพธมฺมานํ สจฺฉิกิริยานิมิตฺตา ปญฺญตฺติ ฯ อถวา ฯ สจฺฉิกา ปญฺญตฺตีติ ปจฺจกฺขสิทฺธา ปญฺญตฺติ ฯ ยํคุณนิมิตฺตา หิ สา เต สตฺถุ ปจฺจกฺขภูตาติ คุณา วิย สาปิ สจฺฉิกตาเอว นาม โหติ น ปเรสํ โวหารมตฺเตนาติ อธิปฺปาโย ฯ วทนฺตีติ มหาเถรสฺส ครุภาวโต พหุวจเนนาห สงฺคีติกาเรหิ วา กตมนุวาทํ สนฺธาย ฯ

[๒๕๖] อิสฺสริยาทิเภโท ภโค อสฺส อตฺถีติ ภคี ฯ อกาสิ ภคฺคนฺติ ราคาทิปาปธมฺมํ ภคฺคํ อกาสีติ ภควาติ อตฺโถ ฯ พหูหิ ญาเยหีติ กายภาวนาทิเกหิ อเนเกหิ ภาวนากฺกเมหิ ฯ สุภาวิตตฺตโนติ สมฺมเทว ภาวิตสภาวสฺส ฯ ปจฺจตฺเต เจตํ สามิวจนํ ฯ

นิทฺเทเส วุตฺตนเยเนวาติ เอตฺถายํ นิทฺเทสนโย ฯ ภควาติ

๑. อฑฺฒทีปนนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ อฑฺฒริสนนฺติ ปนิทํ ยุตฺตตรํ ภเวยฺย อฑฺฒรุฬฺหณนฺติ สกฺกฏภาสานุโลมโต ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

คารวาธิวจนเมตํ อปิจ ภคฺคราโคติ ภควา ภคฺคโทโสติ ภควา
ภคฺคโมโหติ ภควา ภคฺคทิฏฺฐีติ ภควา ภคฺคกณฺฏโกติ ภควา
ภคฺคกิเลโสติ ภควา ภชิ วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตนนฺติ ภควา
ภวานํ อนฺตํ กโรตีติ ภควา ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิต-
จิตฺโต ภาวิตปญฺโญติ ภควา ภชิ วา ภควา อรญฺญวน-
ปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ อปฺปสทฺทานิ อปฺปนิคฺโฆสานิ วิชน-
วาตานิ มนุสฺสราหเสยฺยกานิ ปฏิสลฺลานสารุปฺปานีติ ภควา ภาคี
วา ภควา จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ
ภควา ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺส วิมุตฺติรสสฺส
อธิสีลสฺส อธิจิตฺตสฺส อธิปญฺญายาติ ภควา ภาคี วา ภควา
จตุนฺนํ ฌานานํ จตุนฺนํ อปฺปมญฺญานํ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนนฺติ ภควา
ภาคี วา ภควา อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อฏฺฐนฺนํ อภิภายตนานํ
นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนนฺติ ภควา ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ
สญฺญาภาวนานํ ทสนฺนํ กสิณสมาปตฺตีนํ อานาปานสติสมาธิสฺส
อสุภสมาปตฺติยาติ ภควา ภาคี วา ภควา จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ
จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ จตุนฺนํ อิทฺธิปาทานํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ
ปญฺจนฺนํ พลานํ สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺ-
สาติ ภควา ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ ตถาคตพลานํ จตุนฺนํ
เวสารชฺชานํ จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ ฉนฺนํ พุทฺธ-
ธมฺมานนฺติ ภควา ภควาติ เนตํ นามํ ฯเปฯ สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ยทิทํ ภควาติ[๑] ฯ เอตฺถ จ คารวาธิวจนนฺติอาทีนิ ยทิปิ คาถายํ อาคตปทานุกฺกเมน น นิทฺทิฏฺฐานิ ยถารหํ ปน เตสํ สพฺเพสมฺปิ นิทฺเทสภาเวน เวทิตพฺพานิ ฯ

ตตฺถ คารวาธิวจนนฺติ ครูนํ ครุภาววาจกํ วจนํ ฯ ภชีติ ภาคโส กเถสิ ฯ เตนาห วิภชีติ ฯ ธมฺมรตนนฺติ มคฺคผลาทิอริยธมฺมรตนํ ฯ ปุน ภชีติ เสวิ ฯ ภาคีติ ภาคเธยฺยวา ฯ ปุน ภาคีติ ภชนสีโล ฯ อตฺถรสสฺสาติ อตฺถสนฺนิสฺสยสฺส รสสฺส ฯ วิมุตฺตายตนสีเส หิ ฐตฺวา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส สุณนฺตสฺส จ ตทตฺถํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกปีติ- โสมนสฺสํ อตฺถรโส ธมฺมํ อารพฺภ ธมฺมรโส ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทนฺติ[๒] ฯ วิมุตฺติรสสฺสาติ วิมุตฺติภูตสฺส วิมุตฺติสนฺนิสฺสยสฺส วา รสสฺส ฯ สญฺญาภาวนานนฺติ อนิจฺจสญฺญา- ทีนํ ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํ ฯ ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺติ ฉ อสาธารณานิ ญาณานิ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ตตฺถ ภควาติ สทฺทสิทฺธิ นิรุตฺตินเยน เวทิตพฺพา ฯ ยทิปิ ภาคฺยวาติอาทีหิ ปเทหิ วุจฺจมาโน อตฺโถ ภคี ภชีติ นิทฺเทสคาถาย สงฺคหิโตเอว ตถาปิ ปทสิทฺธิอตฺถวิภาค- อตฺถโยชนาทิสหิโต สํวณฺณนานโย ตโต อญฺญาการโรติ วุตฺตํ- อยมฺปน อปโร นโยติ ฯ

อาทิกนฺติ อาทิสทฺเทน วณฺณวิกาโร วณฺณโลโป ธาตฺวตฺเถน นิโยชนญฺจาติ อิมํ ติวิธํ ลกฺขณํ สงฺคณฺหาติ ฯ สทฺทนเยนาติ

๑. ขุ. จู. ๓๐/๑๑ ฯ ๒. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๘ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

พฺยากรณนเยน[๑] ฯ ปีโสทราทีนํ สทฺทานํ อาคติคณภาวโต
วุตฺตํ ปีโสทราทิปกฺเขปลกฺขณํ คเหตฺวาติ ฯ ปกฺขิปนเมว ลกฺขณํ ฯ
ตปฺปริยาปนฺนตากรณํ หิ ปกฺขิปนํ ฯ ปารปฺปตฺตนฺติ ปรมุกฺกํสคตํ
ปารมิภาวปฺปตฺตํ ฯ ภาคฺยนฺติ กุสลํ ฯ ตตฺถ มคฺคกุสลํ โลกุตฺตร-
สุขนิพฺพตฺตกํ อิตรํ โลกิยสุขนิพฺพตฺตกํ ฯ อิตรมฺปิ วา วฏฺฏูปนิสฺสยํ
ปริยายโต โลกุตฺตรสุขนิพฺพตฺตกํ สิยา ฯ โลภาทโย เอเกกวเสน
คหิตา ฯ ตถา วิปรีตมนสิกาโร วิปลฺลาสภาวสามญฺเญน ฯ
อหิริกาทโย ทุกวเสน ฯ โลภาทโย จ ปุน ติวิธากุสลมูลนฺติ ติกวเสน
คหิตา ฯ กายทุจฺจริตาทิตณฺหาสงฺกิเลสาทิราคมลาทิราควิสมาทิ-
กามสญฺญาทิกามวิตกฺกาทิตณฺหาปปญฺจาทโย ติวิธทุจฺจริตาทโย ฯ
สุภสญฺญาทิกา จตุพฺพิธวิปริเยสา ฯ จีวรเหตุ วา ภิกฺขุโน ตณฺหา
อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ ปิณฺฑปาต เสนาสน อิติภวาภวเหตุวาติ[๒]
เอวมาคตา จตฺตาโร ตณฺหูปาทานา ฯ พุทฺเธ กงฺขติ ธมฺเม
สงฺเฆ สิกฺขาย สพฺรหฺมจารีสุ กุปิโต โหติ อนตฺตมโน อาหตจิตฺโต
ขีลชาโตติ[๓] เอวมาคตานิ ปญฺจ เจโตขีลานิ ฯ กาเม อวีตราโค
โหติ กาเย อวีตราโค รูเป อวีตราโค ยาวทตฺถํ อุทราว-
เทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรติ
อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตีติ[๔] อาคตา ปญฺจ
วินิพนฺธา ฯ รูปาภินนฺทนาทโย ปญฺจาภินนฺทนา ฯ โกโธ มกฺโข

๑. สทฺทนเยนาติ สทฺทลกฺขณนเยนาติ สารตฺถทีปนี ฯ ๒. ขุ. อิติวุตฺตก. ๒๕/๓๑๓ ฯ
๓. ม. มู. ๑๒/๒๐๖ ฯ ๔. ม. มู. ๑๒/๒๐๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อิสฺสา สาเถยฺยํ ปาปิจฺฉตา สนฺทิฏฺฐิปรามาโสติ อิมานิ ฉ วิวาทมูลานิ ฯ รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา ฯ กามราคปฏิฆทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาภวราคมานาวิชฺชา สตฺตานุสยา ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา ฯ

[๒๕๗] ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย วินิจฺฉยํ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค ฉนฺทราคํ ปฏิจฺจ อชฺโฌสานํ อชฺโฌสานํ ปฏิจฺจ ปริคฺคโห ปริคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ มจฺฉริยํ ปฏิจฺจ อารกฺขา อารกฺขาธิกรณํ ทณฺฑาทานาทโยติ เอเต นว ตณฺหามูลกา ฯ จตฺตาโร สสฺสตวาทา จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา จตฺตาโร อนนฺตานนฺติกา จตฺตาโร อมราวิกฺเขปิกา เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา โสฬส สญฺญีวาทา อฏฺฐ อสญฺญีวาทา อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา สตฺต อุจฺเฉทวาทา ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอตานิ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิ ฯ อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย อสฺมีติ สติ อิตฺถมสฺมีติ เอวมสฺมีติ อญฺญถาสฺมีติ ภวิสฺสนฺติ อิตฺถํ ภวิสฺสนฺติ เอวํ ภวิสฺสนฺติ อญฺญถา ภวิสฺสนฺติ อสสฺมีติ สตสฺมีติ สิยนฺติ อิตฺถํ สิยนฺติ เอวํ สิยนฺติ อญฺญกา สิยนฺติ อปาหํ สิยนฺติ อปาหํ อิตฺถํ สิยนฺติ อปาหํ เอวํ สิยนฺติ อปาหํ อญฺญถา สิยนฺติ โหตีติ อฏฺฐารส พาหิรสฺสุปาทาย อิมินา อสฺมีติ สติ อิมินา อิตฺถมสฺมีติ อิมินา เอวมสฺมีติ อิมินา อญฺญถาสฺมีติอาทิกา วุตฺตนยา อฏฺฐารสาติ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ฉตฺตึส ฯ อตีตา ฉตฺตึส อนาคตา ฉตฺตึส ปจฺจุปฺปนฺนา ฉตฺตึสาติ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ ฯ ปเภทสทฺโท ปจฺเจกํ สมฺพนฺธิตพฺโพ ฯ ตตฺถายํ โยชนา โลภปฺปเภทา โทสปฺปเภทา ยาว อฏฺฐสตตณฺหา-วิจริตปฺปเภทาติ ฯ สพฺพานิ สตฺตานํ ทรถปริฬาหกรานํ กิเลสานํ อเนกานิ สตสหสฺสานิ อภญฺชีติ ฯ อารมฺมณาทิวิภาคโต หิ ปวตฺติ-อาการวิภาคโต จ อนนฺตปฺปเภทา กิเลสาติ ฯ

สงฺเขปโตติ เอตฺถ ฯ สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน สพฺพโส อปฺป-วตฺติกรเณน กิเลสมารํ สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน ขนฺธมารํ สหายเวกลฺลกรณวเสน สพฺพถา อปฺปวตฺติกรเณน อภิสงฺขารมารํ พลวิธมนวิสยาติกฺกมนวเสน เทวปุตฺตมจฺจุมารญฺจ อภญฺชิ ภคฺเค อกาสิ ฯ ปริสฺสยานนฺติ อุปทฺทวานํ ฯ สมฺปติ อายติญฺจ สตฺตานํ อนตฺถาวหตฺตา มารณฏฺเฐน วิพาธนฏฺเฐน กิเลโสว มาโรติ กิเลส-มาโร ฯ วธกฏฺเฐน ขนฺโธว มาโรติ ขนฺธมาโร ฯ ตถา หิ วุตฺตํ วธกํ รูปํ วธกํ รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตีติอาทิ ฯ ชาติ-ชราทิมหาพฺยสนนิพฺพตฺตเนน อภิสงฺขาโรว มาโรติ อภิสงฺขารมาโร ฯ สงฺกิเลสนิมิตฺตํ หุตฺวา คุณมารณฏฺเฐน เทวปุตฺโตว มาโรติ เทว-ปุตฺตมาโร ฯ สตฺตานํ ชีวิตสฺส ชีวิตปริกฺขารานญฺจ ชานิกรเณน มหาพาธรูปตฺตา มจฺจุเอว มาโรติ มจฺจุมาโร ฯ

สตปุญฺญลกฺขณธรสฺสาติ อเนกสตปุญฺญนิพฺพตฺต มหาปุริสลกฺขณ-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วหโต ฯ รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ อิตราสํ ผลสมฺปทานํ มูลภาวโต อธิฏฺฐานภาวโต จ ฯ ธมฺมกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ ปหานสมฺปทาปุพฺพกตฺตา ญาณสมฺปทาทีนํ ฯ ภาคฺยวตาย โลกิยานํ พหุมตภาโว ฯ ภคฺคโทสตาย ปริกฺขกานํ พหุมตภาโวติ โยชนา ฯ เอวํ อิโต ปเรสุปิ ยถาสงฺขฺยํ โยเชตพฺพํ ฯ ปุญฺญวนฺตํ หิ คหฏฺฐา ขตฺติยาทโย อภิคจฺฉนฺติ ฯ ปหีนโทสํ ปพฺพชิตตาปส-ปริพฺพาชกาทโย[1] โทสวินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ ฯ อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุป-การสพฺภาวโต รูปกายํ ตถา ปสาทจกฺขุนา ธมฺมกายํ ปญฺญาจกฺขุนา ทิสฺวา ทุกฺขทฺวยสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต อุปคตานญฺจ เตสํ อามิส-ทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา ปุพฺเพ อามิสทานธมฺมทาเนหิ มยายํ โลกคฺคภาโว อธิคโต ตสฺมา ตุมฺเหหิปิ เอวเมว ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ เอวํ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยชเนน อภิคตานํ โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ สํโยชนสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติ ฯ สกจิตฺเต อิสฺสริยํ อตฺตโน จิตฺตสฺส วสีภาวาปาทนํ[2] เยน[2] ปฏิกูลาทีสุ อปฺปฏิกูลสญฺญิตาทิ-วิหารสิทฺธิ ฯ อธิฏฺฐานิทฺธิอาทิโก อิทฺธิวิโธปิ จิตฺติสฺสริยเมว จิตฺต-ภาวนาย วสีภาวปฺปตฺติยา อิชฺฌนโต ฯ อณิมาลงฺฆิมา[3]ทิกนฺติ อาทิ-สทฺเทน มหิมา ปตฺติ ปากมฺมํ อีสิตา วสิตา ยตฺถกามาวสายิตาติ อิเม ฉปิ สงฺคหิตา ฯ

ตตฺถ กายสฺส อณุภาวกรณํ อณิมา ลหุภาโว ลงฺฆิมา[3] อากาเส

๑ ปพฺพชิตา ตาปสปริพฺพาชกาทโยติ ภเวยฺย ฯ ๒-๒. วสีภาวาปาทนํเยวาติ ภเวยฺย ฯ
๓-๓. ลฆิมาติ ยตฺตตรํ ภเวยฺยุํ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ปทสา คมนาทินา ฯ มหตฺตํ มหิมา กายสฺส มหนฺตตาปาทนํ ฯ อิฏฺฐ-เทสปฺปตฺติ ปตฺติ ฯ อธิฏฺฐานาทิวเสน อิจฺฉิตนิปฺผาทนํ ปากมฺมํ ฯ สยํ-วสิตา อิสฺสรภาโว อีสิตา ฯ อิทฺธิวิเธ วสีภาโว วสิตา ฯ อากาเสน วา คจฺฉโต อญฺญํ วา กิญฺจิ กโรโต ยตฺถกตฺถจิ โวสานปฺปตฺติ ยตฺถกามาวสายิตา ฯ กุมารกรูปาทิทสฺสนนฺติปิ วทนฺติ ฯ เอวมิทํ อฏฺฐวิธํ โลกิยสมฺมตํ อิสฺสริยํ ฯ ตมฺปน ภควโต อิทฺธิวิธนฺโตคธํ อนญฺญสาธารณญฺจาติ อาห สพฺพาการปริปูรํ อตฺถีติ ฯ เกสญฺจิ ปเทสวุตฺติ อยถาภูตคุณสนฺนิสฺสยตฺตา อปริสุทฺโธ จ ยโส โหติ น เอวํ ตถาคตสฺสาติ ทสฺเสตุํ โลกตฺตยพฺยาปโกติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อิธ อธิคตสตฺถุคุณานํ อารุปฺเป อุปฺปนฺนานํ อิติปิ โส ภควาติ-อาทินา ภควโต ยโส ปากโฏ โหตีติ อาห โลกตฺตยพฺยาปโกติ ฯ ยถาภุจฺจคุณาธิคตตฺตาเอว อติวิย ปริสุทฺโธ ฯ อนวเสสลกฺขณานุ-พฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา สพฺพาการปริปูรา สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิริ สพฺเพสํ องฺคปจฺจงฺคานํ โสภา ฯ ติณฺโณ ตาเรยฺยนฺติอาทินา ยํ ยํ เอเตน โลกนาเถน อิจฺฉิตํ มโนวจีปณิธานวเสน ปฏฺฐิตํ กายปณิธานวเสน ฯ ตเถวาติ ปณิธานานุรูปเมว ฯ วิริยปารมิภาวปฺปตฺโต อริยมคฺค-ปริยาปนฺโน จ สมฺมาวายามสงฺขาโต ฯ

[๒๕๘] เภเทหีติ สพฺพติกทุกปทสงฺคหิเตหิ ปเทหิ ฯ ปฏิจฺจ-สมุปฺปาทาทีหีติ อาทิสทฺเทน น เกวลํ วิภงฺคปาลิยํ อาคตา สติ-ปฏฺฐานาทโยว สงฺคหิตา อถโข สงฺคหาทโย สมยวิมุตฺตาทโย

๑. อากาเส ปทสา คมนาทีนํ อรหภาโวติ ยุตฺตตรํ ภเวยฺย สารตฺถทีปนิยํ วุตฺตนยา-นุโลมโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ธปนาทโย ติกปฏฺฐานาทโย จ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํ ฯ ทุกฺขสจฺจสฺส ปีฬนฏฺโฐ ตํสมงฺคิโน สตฺตสฺส หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํ สงฺขตฏฺโฐ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตภาโว สนฺตาปฏฺโฐ ทุกฺขทุกฺขตาทีหิ สนฺตปนํ ปริทหนํ วิปริณามฏฺโฐ ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพตา ฯ สมุทยสฺส อายูหนฏฺโฐ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตน-วเสน สมฺปิณฺฑนํ นิทานฏฺโฐ อิทํ ตํ ทุกฺขนฺติ นิทสฺเสนฺตสฺส วิย สมุฏฺฐาปนํ สํโยคฏฺโฐ สํสารทุกฺเขน สํโยชนํ ปลิโพธฏฺโฐ มคฺคาธิคมสฺส นิวารณํ ฯ นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ สพฺพูปธีนํ ปฏินิสฺสคฺคสภาวตฺตา ตโต วินิสฺสฏฺจตา๑ ตนฺนิสฺสรณนิมิตฺตตา วา วิเวกฏฺโฐ สพฺพสงฺขารวิสํยุตฺตตา อสงฺขตฏฺโฐ เกนจิปิ ปจฺจเยน อนภิสงฺขตตา อมตฏฺโฐ นิจฺจสภาวตฺตา มรณาภาโว สตฺตานํ มรณาภาวเหตุตา วา ฯ มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ วฏฺฏทุกฺขโต นิคฺคมนฏฺโฐ เหตุอฏฺโฐ นิพฺพานสฺส สมฺปาปกภาโว ทสฺสนฏฺโฐ อจฺจนฺตสุขุมสฺส นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณํ อธิปเตยฺยฏฺโฐ จตุสจฺจ-ทสฺสเน สมฺปยุตฺตานํ อธิปจฺจกรณํ อาลมฺพนาธิปติภาโว วา ฯ วิเสสโต มคฺคาธิปติวจนโต สติปิ หิ ฌานาทีนํ อารมฺมณา-ธิปติภาเว ฌานาธิปติโน ธมฺมาติ เอวมาทึ อวตฺวา มคฺคา-ธิปติโน ธมฺมาอิจฺเจว วุตฺตํ ตสฺมา วิญฺญายติ อตฺถิ มคฺคสฺส อารมฺมณาธิปติภาเว วิเสโสติ ฯ เอเต จ ปีฬนาทโย โสฬสา-การา นาม ฯ กสฺมา ปเนตฺถ อญฺเญสุ โรคคณฺฑาทิอาการเรสุ

๑. วินิสฺสฏฺตาติ ภเวยฺย ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วิชฺชมาเนสุ เอเตว ปริคฺคยฺหนฺตีติ ฯ สลกฺขณโต จ สจฺจนฺตร-
ทสฺสนโต จ ฯ สฺวายมตฺโถ ปรโต สจฺจกถายเมว อาวิภวิสฺสติ ฯ

ทิพฺพวิหาโร กสิณาทิอารมฺมณานิ รูปาวจรชฺฌานานิ ฯ เมตฺตาทิ-
ฌานานิ พฺรหฺมวิหาโร ฯ ผลสมาปตฺติ อริยวิหาโร ฯ กาเมหิ วิเวกฏฺฐ-
กายตาวเสน เอกีภาโว กายวิเวโก ฯ ปฐมชฺฌานาทินา นีวรณาทีหิ
วิวิตฺตจิตฺตตา จิตฺตวิเวโก ฯ อุปธิวิเวโก นิพฺพานํ ฯ อญฺเญติ
โลกิยาภิญฺญาทิเก ฯ กิเลสาภิสงฺขารวเสน ภเวสุ ปริพฺภมนํ โส
จ ตณฺหาปธาโนติ วุตฺตํ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนนฺติ ฯ วนฺตนฺติ
อริยมคฺคมุเขน อุคฺคิริตํ ปุน อปจฺจาคมนวเสน ฉฑฺฑิตํ ฯ ภควาติ
วุจฺจติ นิรุตฺตินเยนาติ ทสฺเสนฺโต อาห ยถา ฯเปฯ เมขลาติ ฯ
อปโร นโย ฯ

ภาควาติ ภควา ฯ ภตวาติ ภควา ฯ ภาเค วนีติ ภควา ฯ
ภเค วนีติ ภควา ฯ ภตฺตวาติ ภควา ฯ ภเค วมีติ ภควา ฯ
ภาเค วมีติ ภควา ฯ

ภาควา ภตวา ภาเค ภเค จ วนิ ภตฺตวา
ภเค วมิ ตถา ภาเค วมีติ ภควา ชิโน ฯ

ตตฺถ กถํ ภาควาติ ภควา ฯ เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา
คุณโกฏฺฐาสา [๑]- เต น อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคตสฺส อตฺถิ
อุปลพฺภนฺติ ฯ ตถาหิสฺส สีลํ สมาธิ ปญฺญา วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณ-
ทสฺสนํ หิริ โอตฺตปฺปํ สทฺธา วิริยํ สติ สมฺปชญฺญํ สีลวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิ-

๑. เอตฺถนฺตเร วาสทฺโท ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิสุทฺธิ สมโถ วิปสฺสนา ตีณิ กุสลมูลานิ ตีณิ สุจริตานิ ตโย สมฺมา-
วิตกฺกา ติสฺโส อนวชฺชสญฺญา ติสฺโส ธาตุโย จตฺตาโร สติปฏฺฐานา
จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปาทา จตฺตาโร อริยมคฺคา
จตฺตาริ อริยผลานิ จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา จตุโยนิปริจฺเฉทกญาณานิ
จตฺตาโร อริยวํสา จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ
ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ ปญฺจินฺทฺริยานิ
ปญฺจ พลานิ ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ
ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ ฉ คารวา
ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย ฉ สตตวิหารา ฉ อนุตฺตริยานิ ฉ นิพฺเพธ-
ภาคิยา สญฺญา ฉ อภิญฺญา ฉ อสาธารณญาณานิ สตฺต อปริ-
หานียา ธมฺมา สตฺต อริยธมฺมา สตฺต อริยธนานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา
สตฺต สปฺปุริสธมฺมา สตฺต นิชฺชารวตฺถูนิ[๑] สตฺต สญฺญา สตฺต
ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา สตฺต ขีณาสวพลเทสนา อฏฺฐ
ปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ อฏฺฐ โลกธมฺมาติกฺกมา อฏฺฐ
อารมฺภวตฺถูนิ อฏฺฐ อกฺขณเทสนา อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา อฏฺฐ
อภิภายตนเทสนา อฏฺฐ วิโมกฺขา นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา
นว ปริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ นว สตฺตาวาสเทสนา นว อาฆาตปฏิ-
วินยา นว สญฺญา นว นานตฺตา นว อนุปุพฺพวิหารา ทส
นาถกรณา ธมฺมา ทส กสิณายตนานิ ทส กุสลกมฺมปถา ทส
สมฺมตฺตานิ ทส อริยวาสา ทส อเสกฺขธมฺมา ทส ตถาคตพลานิ

๑. นิชฺชรวตฺถูนีติปิ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

เอกาทส เมตฺตานิสํสา ทฺวาทส ธมฺมจกฺการา เตรส ธุตคุณา จุทฺทส พุทฺธญาณานิ ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา โสฬสวิธา อานาปานสติ โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ จตุจตฺตาฬีส ญาณวตฺถูนิ ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ ปโรปญฺญาส กุสลธมฺมา สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ เอวมาทโย อนนฺตาปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติ ตสฺมา ตถาวุตฺตวิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ภาควาติ วตฺตพฺเพ อาการสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา ภควาติ วุตฺโต ฯ เอวนฺตาว ภาควาปิ ภควา ฯ

ยสฺมา สีลาทโย สพฺเพ คุณภาคา อเสสโต
วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา ภควาติ ปวุจฺจติ ฯ

กถํ ภตวาติ ภควา ฯ เย เต สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺเนหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธมฺเม สโมธาเนตฺวา สมฺมาสมฺโพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสตฺเตหิ ปริปูเรตพฺพา ทานปารมี สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวิริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมีติ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ สจฺจาทีนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อตฺตปริจฺจาโค นยนธนรชฺชปุตฺตปริจฺจาโคติ[๑] ปญฺจ มหาปริจฺจาคา ปุพฺพโยโค ปุพฺพจริยา ธมฺมกฺขานํ ญาตตฺถจริยา โลกตฺถจริยา พุทฺธตฺถจริยาติ เอวมาทโย สงฺเขปโต วา สพฺเพ ปุญฺญสมฺภาร- ญาณสมฺภารา พุทฺธกรธมฺมา เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ ยถา หานภาคิยา สงฺกิเลส- ภาคิยา ฐิติภาคิยา น โหนฺติ อถโข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหนฺติ เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา อสฺส อตฺถีติ ภควาติ วุตฺโต นิรุตฺตินเยน ตการสฺส คการํ กตฺวา ฯ อถวา ฯ ภตวาติ เตเยว ยถาวุตฺเต พุทฺธกรธมฺเม วุตฺตนเยน ภริ สมฺภริ ปูเรสีติ อตฺโถ ฯ เอวมฺปิ ภตวาติ ภควา ฯ

สมฺมาสมฺโพธิยา[๒] สพฺเพ ทานปารมิอาทิเก

สมฺภาเร ภตวา นาโถ ตสฺมาปิ ภควา มโต ฯ

กถํ ภาเค วนีติ ภควา ฯ เย เต จตฺวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วลญฺชนกสมาปตฺติภาคา เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ นิจฺจกปฺปํ นิจฺจกปฺปํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ ภควา ฯ อถวา ฯ อภิญฺเญยฺย- ธมฺเมสุ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริญฺเญยฺยาทิวเสน สงฺเขปโต วา จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา วิตฺถารโต ปน จกฺขุํ ปริญฺเญยฺยํ โสตํ ปริญฺเญยฺยํ ฯเปฯ ชรามรณํ ปริญฺเญยฺยนฺติอาทินา อเนก ปริญฺเญยฺยภาคา จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตพฺโพ ฯเปฯ ชรามรณสฺส

๑. ธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาโคติสารตฺถทีปนี ฯ วุตฺตญฺเหตํ อภิธานปฺปทีปิกายํ
ปญฺจมหาปริจฺจาโค วุตฺโต เสฏฺฐธนสฺส จ
วเสน ปุตฺตทารานํ รชฺชสฺสงฺคานเมว จาติ ฯ
๒. ยสฺมาติปิ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

สมุทโย ปหาตพฺโพติอาทินา ปหาตพฺพภาคา จกฺขุสฺส นิโรโธ ฯเปฯ ชรามณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตพฺโพติอาทินา สจฺฉิกาตพฺพภาคา จกฺขุสฺส นิโรธคามินี ปฏิปทาติอาทินา จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา เต สพฺเพ วนิ ภชิ ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิ ฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควา ฯ อถวา ฯ เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณโกฏฺฐาสา คุณภาคา กินฺติ นุโข เต เวนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเหยฺยุนฺติ มหากรุณาย วนิ อภิปฏฺฐยิ สา จสฺส อภิปฏฺฐนา ยถาธิปฺเปตปฺผลาวหา อโหสิ ฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควา ฯ

ยสฺมา เญยฺยสมาปตฺติ- คุณภาเค ตถาคโต
ภชิ ปฏฺฐยิ สตฺตานํ หิตาย ภควา ตโต ฯ

กถํ ภเค วนีติ ภควา ฯ สมาสโต ตาว กตปุญฺเญหิ ปโยคสมฺปนฺเนหิ ยถาวิภวํ ภชิยนฺตีติ ภคา โลกิยโลกุตฺตรา สมฺปตฺติโย ฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สมฺโพธิโต ปุพฺเพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต วนิ ภชิ เสวิ ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธกรธมฺเม สมนฺนานนฺโต[๑] พุทฺธธมฺเม ปริปาเจสิ พุทฺธภูโต ปน เต นิรวชฺชสุขูปสญฺหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ วนิ ภชิ เสวิ วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺช อิสฺสริย จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ เทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสน ฌานวิโมกฺข สมาธิ สมาปตฺติ ญาณทสฺสน มคฺคภาวนา ผล-

๑. สมนฺนาเนนฺโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สจฺฉิกิริยาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ ภเค วนิ ภชิ เสวิ ฯ เอวมฺปิ ภเค วนีติ ภควา ฯ

ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก ยา จ โลกุตฺตรา ปุถุ
สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุทฺโธ ตสฺมาปิ ภควา มโต ฯ

กถํ ภตฺตวาติ ภควา ฯ ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภตฺตวา ฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญาณาทิ อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสภาคิภาวโต สพฺพสตฺตุตฺตโม สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทิอนญฺญสาธารณวิเสสปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ยถาภุจฺจคุณาธิคเตน อิติปิ โส ภควาติอาทินยปฺปวตฺเตน โลกตฺตยพฺยาปินา สุวิปุเลน สุวิสุทฺเธน จ ถุติโฆเสน สมนฺนาคตตฺตา อุกฺกํ สปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิอาทีสุ สุปติฏฺฐิตภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทินิรติสยคุณวิเสสสมงฺคิภาวโต จ รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสนฺโน โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสนฺโน ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโน ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโนติ เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทรพหุมานคารวายตนตาย ปรมเปมสมฺภตฺติฏฺฐานํ เย ตสฺส โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ เกนจิ อสํหาริยา

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

เตสํ ภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาติ ฯ ตถาหิ เต อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชฺชนฺติ ตสฺส วา อาณํ ทพฺพภตฺติภาวโต ฯ เตเนวาห โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหตีติ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มหาสมุทฺโท ฐิตธมฺโม เวลํ นาติวตฺตติ เอวเมว โข ภิกฺขเว ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตีติ[๑] จ ฯ เอวํ ภตฺตวาติ ภควา นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ตการสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส คการํ กตฺวา ฯ

คุณาติสยยุตฺตสฺส ยสฺมา โลกหิเตสิโน
สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ ภควา เตน วุจฺจติ ฯ

กถํ ภเค วมีติ ภควา ฯ ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺตภูโตปิ ปุริมาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปูเรนฺโต ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ ตถา หิสฺส โสมนสฺสกุมารกาเล หตฺถิปาลกุมารกาเล อโยฆรปณฺฑิตกาเล มูค-ปกฺขปณฺฑิตกาเล จูฬสุตโสมกาเลติ เอวมาทีสุ เนกฺขมฺมปารมีปูรณ-วเสน เทวรชฺชสทิสาย รชฺชสิริยา ปริจฺจตฺตอตฺตภาวานํ ปริมาณํ นตฺถิ จริมตฺตภาเวปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ จตุทีปิสฺสริยํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยสตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ

๑. ขุ. อุ. ๒๕/๑๕๕-๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ ตสฺมา อิเม สิริอาทิเก ภเค วมีติ ภควา ฯ อถวา ฯ ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภา กปฺปฏฺฐิยภาวโต เตปิ ภควา วมิ ตํนิวาสสตฺตาวาสสมติกฺกมนโต ตปฺปฏิพนฺธจฺฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติ ฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควา ฯ

จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ
ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ สุคโต ภควา ตโต ฯ

กถํ ภาเค วมีติ ภควา ฯ ภาคา นาม สภาวธมฺมโกฏฺฐาสา เต ขนฺธายตนธาตฺวาทิวเสน ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน อตีตาทิวเสน จ อเนกวิธา เต จ ภควา สพฺพํ ปปญฺจํ สพฺพํ โยคํ สพฺพํ คนฺถํ สพฺพํ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตํ ธาตุํ สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาคมิ ฯ ตถาเหส สพฺพตฺถกเมว ปฐวึ อาปํ เตชํ วายํ จกฺขุํ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ มนํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ ธมฺเม จกฺขุวิญฺญาณํ ฯเปฯ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุสมฺผสฺสํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสํ จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ รูปตณฺหํ ฯเปฯ ธมฺมตณฺหํ รูปวิตกฺกํ ฯเปฯ ธมฺม-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วตกฺกํ รูปวิจารํ ฯเปฯ ธมฺมวิจารนฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาค-
วเสนปิ สพฺเพว ธมฺมโกฏฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺข-
ปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิ ฯ วุตฺตํ เหตํ ยนฺตํ อานนฺท จตฺตํ วนฺตํ
มุตฺตํ ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาคมิสฺสตีติ เนตํ
ฐานํ วิชฺชตีติ[๑] ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควา ฯ อถวา ฯ ภาเค วมีติ
สพฺเพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวชฺเช หีนปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค
ธมฺเม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ปริจฺจชิ ปชหิ
ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมาปิ โว
ภิกฺขเว ปหาตพฺพา ปเคว อธมฺมา กุลฺลูปมํ โว ภิกฺขเว ธมฺมํ
เทเสสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย โน คหณตฺถายาติอาทิ[๒] ฯ เอวมฺปิ
ภาเค วมีติ ภควา ฯ

ขนฺธายตนธาตฺวาทิ- ธมฺมเภทา มเหสินา
กณฺหสุกฺกา ยโต วนฺตา ตโตปิ ภควา มโต ฯ

เตน วุตฺตํ

ภาควา ภตวา ภาเค ภเค จ วนิ ภตฺตวา
ภเค วมิ ตถา ภาเค วมีติ ภควา ชิโนติ ฯ

เอตฺถ จ ยสฺมา สงฺเขปโต อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติ-
วเสน ทุวิธา พุทฺธคุณา ตาสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปหานสมฺปทาญาณสมฺปทา-
เภทโต ทุวิธา อานุภาวสมฺปทาทีนํ ตทวินาภาเวน

๑. ที. ม. ๑๐/๑๓๙ ฯ ๒. ม. มู. ๑๒/๒๗๐-๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตทนฺโตคธตฺตา ปรหิตปฏิปตฺติ ปโยคาสยเภทโต ทุวิธา ตตฺถ ปโยคโต ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมุปเทโส อาสยโต ปฏิวิรุทฺเธสุปิ นิจฺจํ หิเตสิตา ญาณปริปากกาลาคมนาทิ ปรหิตปฏิปตฺติ อามิสปฏิคฺคหณาทินาปิ อตฺตจริยา ปรหิตปฏิปตฺติ โหติเยว ตสฺมา เตสํ วิภาวนวเสน ปาลิยํ อรหนฺติอาทีนํ ปทานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ

ตตฺถ อรหนฺติ อิมินา ปเทน ปหานสมฺปทาวเสน ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตา ฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลกวิทูติ จ อิเมหิ ปเทหิ ญาณสมฺปทาวเสน ฯ นนุ จ โลกวิทูติ อิมินาปิ สมฺมาสมฺพุทฺธตา วิภาวิยตีติ ฯ สจฺจํ วิภาวิยติ อตฺถิ ปน วิเสโส สมฺมาสมฺพุทฺโธติ อิมินา สพฺพญฺญุตญาณานุภาโว วิภาวิโต โลกวิทูติ ปน อิมินา อาสยานุสยญาณาทีนมฺปิ อานุภาโว วิภาวิโตติ ฯ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโนติ อิมินา สพฺพาปิ ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตา ฯ สุคโตติ ปน อิมินา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตา ฯ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานนฺติ อิเมหิ ปเทหิ ภควโต ปริหิตปฏิปตฺติ วิภาวิตา ฯ พุทฺโธติ อิมินา ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตา ฯ เอวญฺจ กตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺโธติ วตฺวา พุทฺโธติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ เตเนวาห อตฺตนาปิ พุชฺฌิ อญฺเญปิ สตฺเต โพเธสีติอาทิ ฯ ภควาติ จ อิมินาปิ สมุทา-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

คมโต ปฏฺฐาย ภควโต สพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตา ฯ

อปโร นโย ฯ เหตุผลสตฺตุปการวเสน สงฺเขปโต ติวิธา พุทฺธคุณา ฯ ตตฺถ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โลกวิทูติ อิเมหิ ปเทหิ ผลสมฺปตฺติวเสน พุทฺธคุณา วิภาวิตา ฯ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานนฺติ อิเมหิ สตฺตุปการวเสน พุทฺธคุณา ปกาสิตา ฯ พุทฺโธติ อิมินา ผลวเสน สตฺตุปการวเสน จ พุทฺธคุณา วิภาวิตา ฯ สุคโต ภควาติ ปน อิเมหิ ปเทหิ เหตุผลสตฺตุปการวเสน พุทฺธคุณา วิภาวิตาติ เวทิตพฺพํ ฯ

ตสฺสาติ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานิกสฺส โยคิโน ฯ เอวนฺติ ตตฺรายํ นโยติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรน ฯ ตสฺมึ สมเยติ พุทฺธคุณานุสฺสรณสมเย ฯ ราคปริยุฏฺฐิตนฺติ ราเคน ปริยุฏฺฐิตํ ฯ ปริยุฏฺฐานปฺปตฺเตหิ ราเคหิ สหิตํ จิตฺตํ อรญฺญมิว โจเรหิ เตน ปริยุฏฺฐิตนฺติ วุตฺตํ ฯ ตสฺส ปริยุฏฺฐานฏฺฐานภาวโต ปริยุฏฺฐิตราคนฺติ อตฺโถ ฯ ยํ วา ราคสฺส ปริยุฏฺฐานํ ตํ ตํสหิเต จิตฺเต อุปจิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตสฺมึ ปกฺเข ราเคนาติ ราเคน เหตุนาติ อตฺโถ ฯ อุชุคตเมวาติ ปเคว กายวงฺกาทีนํ อปนีตตฺตา จิตฺตสฺส จ อนุชุภาวกรานํ มายาทีนํ อภาวโต ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาเวน วา โอนติอุนฺนติวิรหโต อุชุภาวเมว คตํ ฯ อถวา ฯ อุชุคตเมวาติ กมฺมฏฺฐานสฺส วีถึ โอติณฺณตาย ลีนุทฺธจฺจวิคมโต มชฺฌิมสมถนิมิตฺตปฏิปตฺติยา อุชุภาวเมว

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

คตํ ฯ ตถาคตํ อารพฺภาติ ตถาคตคุเณ อารมฺมณํ กตฺวา ฯ อิจฺจสฺสาติ อิติ อสฺส ฯ โส ภควา อิติปิ อรหนฺติอาทินา ปุพฺเพ วุตฺตปฺปกาเรน พุทฺธคุเณ อนุวิตกฺกยโตติ สมฺพนฺโธ ฯ เอวนฺติ เนวสฺส ตสฺมึ สมเยติอาทินา วุตฺตนเยน ฯ พุทฺธคุณโปณาติ พุทฺธคุณนินฺนา ฯ วิตกฺกวิจารา ปวตฺตนฺตีติ เอเตน พุทฺธคุณ-สงฺขาตํ กมฺมฏฺฐานํ วิตกฺกาหตํ วิตกฺกปริยาหตํ ปุนปฺปุนํ อนุ-มชฺชนญฺจ กโรตีติ ทสฺเสติ ฯ ปีติ อุปฺปชฺชตีติ ภาวนาวเสน อุปจารชฺฌานนิปฺผาทิกา พลวตี ปีติ อุปฺปชฺชติ ฯ ปีติมนสฺสาติ วุตฺตปฺปการปีติสหิตจิตฺตสฺส ฯ กายจิตฺตทรถาติ กายจิตฺตปสฺสทฺธีนํ ปฏิปกฺขภูตา สุขุมาวตฺถา อุทฺธจฺจสหคตา กิเลสา ฯ ปฏิปสฺสมฺภนฺตีติ สนฺนิสีทนฺติ ฯ อนุกฺกเมน เอกกฺขเณติ ยทา พุทฺธคุณารมฺมณา ภาวนา อุปรุปริวิเสสํ อาวหนฺตี ปวตฺตติ ตทา นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ กิเลสา สนฺนิสินฺนาว โหนฺติ สุวิสทานิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ โหนฺติ ภาวนาย ปคุณตาย วิตกฺกวิจารา สาติสยํ ปฏุกิจฺจา วหนฺติ พลวตี ปีติ อุปฺปชฺชติ ปีติปทฏฺฐานา ปสฺสทฺธิ สวิเสสา ชายติ ปสฺสทฺธกายสฺส สมาธิปทฏฺฐานํ สุขํ ถิรตรํ หุตฺวา ปวตฺตติ สุเขน อนุพฺรูหิตํ จิตฺตํ กมฺมฏฺฐาเน สมฺมเทว สมาธิยติ เอวํ อนุกฺกเมน ปุพฺพภาเค วิตกฺกาทโย อุปรุปริ ปฏุปฏุตรภาเวน ปวตฺติตฺวา ภาวนาย มชฺฌิมสมถปฏิปตฺติยา อินฺทฺริยานญฺจ เอกรสภาเวน ปฏุต-มานิ หุตฺวา เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ยํ สนฺธาย

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วุตฺตํ ภควตา ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ ฯเปฯ สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตีติ[๑] ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ฌานํ อปฺปนาปฺปตฺตํ น โหตีติ อาห พุทฺธคุณานมฺปน คมฺภีรตายาติอาทิ ฯ คมฺภีเร หิ อารมฺมเณ คมฺภีเร อุทเก ปติตนาวา วิย สมถภาวนา ปติฏฺฐํ น ลภติ ฯ คมฺภีรตายาติ จ อิมินา สภาวธมฺมตาปิ สงฺคหิตา ฯ สภาว-ธมฺโม หิ คมฺภีโร น ปญฺญตฺติ ฯ นนุ จ ตชฺชาปญฺญตฺติวเสน สภาวธมฺโม คยฺหตีติ ฯ สจฺจํ คยฺหติ ปุพฺพภาเค ภาวนาย ปน วฑฺฒมานาย ปญฺญตฺตึ สมติกฺกมิตฺวา สภาเวเยว จิตฺตํ ติฏฺฐติ ฯ นนุ จ สภาวธมฺเมปิ กตฺถจิ อปฺปนา สมิชฺฌติ ทุติยารุปฺปชฺฌานาทีติ ฯ สจฺจํ สมิชฺฌติ ตญฺจ โข เอกปฺปกาเร อารมฺมเณ อิทมฺปิ น นานปฺปการนฺติ ทสฺเสนฺโต นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตายาติ อาห ฯ เอวมฺปิ ยถา นานปฺปกาเรสุ เกสาทิโกฏฺฐาเสสุ มนสิการํ ปวตฺเตนฺตสฺส เอกสฺมึเยว โกฏฺฐาเส อปฺปนาวเสน ภาวนา อวติฏฺฐติ เอวมิธ กสฺมา น โหตีติ ฯ วิสโมยํ อุปญฺญาโส[๒] ตตฺถ หิ สติปิ โกฏฺฐาสพหุภาเว เอกปฺปกาเรเนว ภาวนา ปวตฺตติ ปฏิกูลาการสฺเสว คหณโต อิธ ปน นานปฺปกาเรน คุณานํ นานปฺปการตฺตา น อยเมกสฺมึเยว คุเณ ฐาตุํ สกฺโกติ ภาวนาพเลน ปจฺจกฺขโต พุทฺธคุเณสุ อุปฏฺฐหนฺเตสุ สทฺธาย พลว-

๑. อง. เอกาทสก. ๒๒/๓๑๖ ฯ ๒. สกฺกฏฺฐภาสายํ อุปนฺยาโสติ มญฺเญ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ภาวโต ฯ เตเนว หิ อธิมุตฺตตายาติ วุตฺตํ ฯ ยทิ อุปจารปฺปตฺตํ ฌานํ โหติ กถํ พุทฺธานุสฺสตีติ วุตฺตนฺติ อาห ตเทตนฺติอาทิ ฯ

[๒๕๘] สคารโว โหติ สปฺปฏิสฺโส สตฺถุ คุณสรีรสฺส ปจฺจกฺขโต อุปฏฺฐหนโต ฯ ตโตเยว สทฺธาเวปุลฺลํ อเวจฺจปฺปสาทสทิสํ สทฺธามหตฺตํ พุทฺธคุณานํ อนุสฺสรณวเสน ภาวนาย ปวตฺตตฺตา สติเวปุลฺลํ เตสํ ปรมคมฺภีรตาย นานปฺปการตาย จ ปญฺญาเวปุลฺลํ เตสํ อุฬารปุญฺญกฺเขตฺตตาย ปุญฺญเวปุลฺลญฺจ อธิคจฺฉติ ฯ ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียตฺตา พุทฺธานุสฺสติยา ฯ ภยเภรวสโห พุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา ภยเภรวาภิภวนโต ฯ เตนาห ภควา อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธํ ภยํ ตุมฺหาก โน สิยาติ[๑] ฯ ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ พุทฺธานุสฺสติยา สรีรทุกฺขสฺส ปทุมปลาเส อุทกสฺส วิย วินิวฏฺฏนโต ฯ สํวาสสญฺญนฺติ สหวาสสญฺญํ ฯ พุทฺธภูมิยํ จิตฺตํ นมติ พุทฺธคุณานํ มหนฺตภาวสฺส ปจฺจกฺขโต อุปฏฺฐานโต ฯ พุทฺธานุสฺสติภาวนาย สพฺพทา พุทฺธคุณานํ จิตฺเต วิปริวตฺตนโต วุตฺตํ สมฺมุขา สตฺถารํ ปสฺสโต วิยาติ ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโตติ อิมาย ภาวนาย อุปรีนํ[๒] อธิฏฺฐานํ กตฺวา สจฺจานิ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ฯ สุคติปรายโนติ สุคติสมฺปราโย ฯ

อปฺปมาทนฺติ อปฺปมชฺชนํ สกฺกจฺจํ อนุโยคํ ฯ กยิราถาติ กเรยฺย ฯ สุเมธโสติ สุนฺทรปญฺโญ ฯ เอวํ มหานุภาวายาติ

๑. สํ. สคาถก. ๑๕/๓๒๓ ฯ ๒. กิมิทํ ฯ วีมํสิตพฺพํ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วุตฺตปฺปกาเรน นีวรณวิกฺขมฺภนาทิสมตฺเถน สตฺถริ สคารวภาวาทิเหตุภูเตน มหตา สามตฺถิเยน สมนฺนาคตาย ฯ

ธมฺมานุสฺสตีติ เอตฺถ ปทตฺโถ สภาวตฺโถ จ อาทิโต วุตฺโตเยวาติ ตํ อนามสิตฺวา ภาวนาวิธานเมว ทสฺเสตุํ ธมฺมานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปีติอาทิ อารทฺธํ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ พุทฺธานุสฺสติยํ วิย อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตนาติ น วุตฺตํ นนุ เอตา ปฏิปาฏิยา ฉ อนุสฺสติโย อริยสาวกานํ วเสน เทสนํ อารุฬฺหาติ ฯ สจฺจเมตํ เอวํ สนฺเตปิ ปริสุทฺธสีลาทิคุณานํ ปุถุชฺชนานมฺปิ อิชฺฌนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตนาติ อิธ น วุตฺตํ อริยสาวกานมฺปน สุเขน อิชฺฌนฺตีติ ฯ ตถาปิ ปาลิยํ อาคตตฺตา จ พุทฺธานุสฺสตินิทฺเทเส วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อยํ วิจาโร ปรโต อาคมิสฺสเตว ฯ

[๒๖๐] ปริยตฺติธมฺโมปีติ ปิสทฺเทน โลกุตฺตรธมฺมํ สมฺปิณฺเฑติ ฯ อิตเรสูติ สนฺทิฏฺฐิกาทิปเทสุ ฯ โลกุตฺตรธมฺโมวาติ อวธารณํ นิปฺปริยายํ สนฺทิฏฺฐิกาทิอตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ปริยายโต ปเนเต ปริยตฺติธมฺเมปิ สมฺภวนฺเตว ฯ ตถาหิ ปริยตฺติธมฺโม พหุสฺสุเตน อาคตาคเมน ปรเมน สติเนปกฺเกน สมนฺนาคเตน ปญฺญวตา อาทิกลฺยาณตาทิวิเสสโต สยํ ทฏฺฐพฺโพติ สนฺทิฏฺฐิโก ฯ อาจริยปยิรุปาสนาย วินา น ลพฺภาติ เจ ฯ โลกุตฺตรธมฺเมปิ สมาเน กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยเนว สิชฺฌนโต ตถา สตฺถุ สนฺทสฺสเนปิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สนฺทิฏฺฐิยา ชายตีติ ปนตฺโถ ติตฺถิยนิมฺมทเน นิปฺปริยายโตว ลพฺภติ กิเลสชเย ปริยายโต ปรมฺปราเหตุภาวโต ฯ สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ อยมฺปิ อตฺโถ ลพฺภเตว สพฺพโส สงฺกิเลสธมฺมานํ ปหานํ โวทาน-ธมฺมานํ ปริพฺรูหนญฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตตฺตา ฯ อยญฺจ อตฺโถ เย โข โคตมิ ธมฺเม ชาเนยฺยาสิ อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ โน วิราคาย สํโยคาย สํวตฺตนฺติ โน วิสํโยคาย สอุปาทานาย สํวตฺตนฺติ โน อนุปาทานาย เอกํเสน โคตมิ ธาเรยฺยาสิ เนโส ธมฺโม เนโส วินโย เนตํ สตฺถุสาสนนฺติ[๑] ธมฺมาปิ โว ภิกฺขเว ปหาตพฺพา ปเคว อธมฺมาติ[๒] จ เอวมาทีหิ สุตฺตปเทหิ วิภาเวตพฺโพ ฯ อกาลิกาธิคมุปายตาย อกาลิโก ฯ วิชฺชมานตาปริ-สุทฺธตาหิ เอหิปสฺสวิธึ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก ฯ ตโตเอว วฏฺฏทุกฺขนิตฺถรณตฺถิเกหิ อตฺตโน จิตฺเต อุปนยนํ จิตฺตสฺส วา ตตฺถ อุปนยนํ อรหตีติ โอปนยิโก ฯ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา ปริจเยน สมฺมเทว อตฺถเวทํ ธมฺมเวทญฺจ ลภนฺเตหิ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ เอวํ สนฺทิฏฺฐิกาทิปเทสุ ปริยตฺติธมฺมมฺปิ ปกฺขิปิตฺวา มนสิกาโร ยุชฺชเตว ฯ

สาติ คาถา ฯ สมนฺตภทฺทกตฺตาติ สพฺพภาเคหิ สุนฺทรตฺตา ฯ ธมฺมสฺสาติ สาสนธมฺมสฺส ฯ กิญฺจาปิ อวยววินิมุตฺโต สมุทาโย นาม ปรมตฺถโต โกจิ นตฺถิ เยสุ ปน อวยเวสุ

๑. องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๘๘ ฯ ๒. ม. มู. ๑๒/๒๗๑ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

สมุทายรูเปน อเวกฺขิเตสุ คาถาติสมญฺญา ตํ ตโต ภินฺนํ วิย กตฺวา ตสฺสาปิ โวหารํ อาโรเปตฺวา ทสฺเสนฺโต ปจเมน ปาเทน อาทิกลฺยาณาติอาทิมาห ฯ เอกานุสนฺธิกนฺติ อิทํ นาติพหุวิภาคํ ยถานุสนฺธินา เอกานุสนฺธิกํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อิตรสฺส ปน เตเนว เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน อาทิมชฺฌปริโยสาเน ภาคา ลพฺภนฺตีติ ฯ นิทาเนนาติ กาลเทสเทสกปริสาทิอปทิสนลกฺขเณน นิทานคนฺเถน ฯ นิคเมนาติ อิทมโวจาติอาทิเกน อิติ ยํตํ วุตฺตํ อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตนฺติ[๑] วา ยถาวุตฺตตฺถนิคเมน ฯ อยํ คาถา วิเสสโต สุตฺตปิฏกสํวณฺณนาติ กตฺวา สุตฺตปิฏกวเสน ธมฺมสฺส อาทิ-กลฺยาณาทิตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สุตฺตปิฏกวินยปิฏกานํ วเสน ตํ ทสฺเสตุํ สนิทานสอุปฺปตฺติกตฺตาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สนิทาน-สอุปฺปตฺติกตฺตาติ ยถาวุตฺตนิทาเนน สนิทานตาย สอตฺถุปฺปตฺติกตาย จ ฯ เวเนยฺยานํ อนุรูปโตติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ธมฺมเทสนาย จ ตํตํสิกฺขาปทภาเวน ปญฺญาปิยมานสฺส เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺติยมานสฺส อนุรูปโต ฯ อตฺถสฺสาติ เทสิยมานสฺส จ[๒] สีลาทิ-อตฺถสฺส ฯ ตํ กิสฺสเหตุ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเวติอาทินา[๓] ตตฺถ ตตฺถ เหตูปมาคหเณน เหตูทาหรณยุตฺตโต ฯ เอวํ สุตฺตวินยวเสน ปริยตฺติธมฺมสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตีณิ ปิฏกานิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตํ ทสฺเสตุํ สกโลปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๖๒ ฯ ๒. จสทฺโท อติเรโก มญฺเญ ฯ ๓....ภิกฺขเวติ จ อาทินาติปิ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตตฺถ สาสนธมฺโมติ

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ[๑]

เอวํ วุตฺตสฺส สตฺถุ สาสนสฺส ปกาสโก ปริยตฺติธมฺโม ฯ สีเลน อาทิกลฺยาโณ สีลมูลกตฺตา สาสนสฺส สมถาทีหิ มชฺเฌกลฺยาโณ เตสํ สาสนสมฺปตฺติยา เวมชฺฌภาวโต นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณ ตทธิคมโต อุตฺตริกรณียาภาวโต ฯ สาสเน สมฺมาปติปตฺติ นาม ปญฺญาย โหติ ตสฺสา จ สีลํ สมาธิ จ มูลนฺติ อาห สีลสมาธีหิ อาทิกลฺยาโณติ ฯ ปญฺญา ปน อนุโพธปฏิเวธวเสน ทุวิธาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหนฺโต วิปสฺสนามคฺเคหิ มชฺเฌกลฺยาโณติ อาห ฯ ตสฺสา นิปฺผตฺติ ผลํ กิจฺจํ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ตโต ปรํ กตฺตพฺพํ นตฺถีติ ทสฺเสนฺโต อาห ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณติ ฯ ผลคฺคหเณน วา สอุปาทิเสสนิพฺพานมาห ฯ อิตเรน อิตรํ ฯ ตทุภยญฺจ สาสนสมฺปตฺติยา โอสานนฺติ อาห ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณติ ฯ พุทฺธสฺส สุโพธิตา สมฺมาสมฺพุทฺธตา ตาย อาทิกลฺยาโณ ตปฺปภวตฺตา ฯ สพฺพโส สงฺกิเลสปฺปหานํ โวทานํ ปาริปูริ จ ธมฺมสุธมฺมตา ตาย มชฺเฌกลฺยาโณ ตํสรีรตฺตา ฯ สตฺถารา ยถานุสิฏฺฐํ ตถาปฏิปตฺติ สงฺฆสุปฏิปตฺติ ตาย ปริโยสานกลฺยาโณ ตาย สาสนสฺส โลเก สุปติฏฺฐิตภาวโต ฯ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๓๙-๔๐ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ตนฺติ สาสนธมฺมํ ฯ ตถตฺตายาติ ยถตฺตาย ภควตา ธมฺโม เทสิโต ตถตฺตาย ตถภาวาย ฯ โส ปน อภิสมฺโพธิ ปจฺเจกโพธิ สาวกโพธีติ ติวิโธ อิโต อญฺญถา นิพฺพานาธิคมสฺส อภาวโต ฯ ตตฺถ สพฺพคุเณหิ อคฺคภาวโต อิตรโพธิทฺวยมูลตาย จ ปรมาย โพธิยา อาทิกลฺยาณตา คุเณหิ เวมชฺฌภาวโต ทุติยาย มชฺเฌกลฺยาณตา ตทุภยาวรตาย[๑] ตโทสานตาย จ สาสนธมฺมสฺส ตติยาย ปริโยสานกลฺยาณตา วุตฺตา ฯ

[๒๖๑] เอโสติ สาสนธมฺโม ฯ นีวรณวิกฺขมฺภนโตติ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา สทฺธมฺมํ สุณนฺตสฺส นีวรณานํ วิกฺขมฺภนสมฺภวโต ฯ วุตฺตญฺเหตํ ยถาวุโส ภิกฺขุโน สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานิโย สพฺรหฺมจารี ตถา ตถา โส ตตฺถ ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทนฺติ ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย อริยสาวโก โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ ปญฺจสฺส นีวรณานิ ตสฺมึ สมเย ปหีนานิ โหนฺตีติ[๒] จ อาทิ ฯ สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโตติ สมถสุขสฺส จ วิปสฺสนาสุขสฺส จ สมฺปาทนโต ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ โส วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชมฺปีติสุขนฺติ[๓]-อาทิ ฯ ตถา ฯ

ยโต ยโต สมฺมสติ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ
ลภติ ปีติปาโมชฺชํ อมตนฺตํ วิชานตํ
อมานุสี รตี โหติ สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตติ[๔] จ ฯ

๑. ตทุภยาปรตายาติ มญฺเญ ฯ ๒. สํ มหาวาร ๑๙/๑๓๔-๕ ฯ ๓. ม.ม. ๑๓/๑๙๐ ฯ
๔. ขุ. ธ. ๒๕/๖๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ตถา ปฏิปนฺโนติ ยถา สมถวิปสฺสนาสุขํ อาวหติ ยถา วา สตฺถารา อนุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปนฺโน สาสนธมฺโม ฯ ตาทิภาวาวหนโตติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวสฺส โลกธมฺเมหิ อนุปเลปสฺส อาวหนโต ฯ

เอส ภควา วุตฺตนเยน ติวิธกลฺยาณํ ธมฺมํ เทเสนฺโต ยํ สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนนฺติ โยชนา ฯ ตตฺถ อวิเสเสน ติสฺโส สิกฺขา สกโล จ ตนฺติธมฺโม สาสนพฺรหฺมจริยํ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ กตเมสานํ โข ภนฺเต พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ น จิรฏฺฐิติกํ อโหสีติอาทิ[๑] ฯ สพฺพสิกฺขานํ มณฺฑภูตสิกฺขตฺตยสงฺคหิโต อริยมคฺโค มคฺคพฺรหฺมจริยํ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ขีณา ชาติ วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ กตํ กรณียนฺติ[๒] ฯ ยถานุรูปนฺติ ยถารหํ ฯ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ หิ สาสนพฺรหฺมจริยํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ ฯ มคฺคพฺรหฺมจริเยน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ อตฺถสมฺปตฺติยาติ สมฺปนฺนตฺถตาย ฯ สมฺปตฺติอตฺโถ หิ อิธ สหสทฺโท ฯ อิตรมฺปน ยถาวุตฺเต นฏฺเฐ น สาตฺถํ สพฺยญฺชนญฺจ ฯ เย ปเนตฺถ วจนสภาวํ สาตฺถํ อตฺถสภาวํ สพฺยญฺชนนฺติ วิภชิตฺวา วทนฺติ ตํ น สุนฺทรํ ตถา วิภตฺตสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺส อภาวโต ฯ สทฺทตฺถา หิ อภินฺนรูปา วิย หุตฺวา วินิโยคํ คจฺฉนฺติ ฯ ตถา หิ เนสํ โลกิยามิสฺสภาวํ ปฏิชานนฺติ ฯ สติปิ

๑. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๑๒ ฯ ๒. สํ. ขนฺธวาร. ๑๗/๔๔ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วา เภเท สพฺยญฺชนนฺติ เอตฺถ ยทิ ตุลฺยโยโค อธิปฺเปโต สปุตฺโต อาคโตติอาทีสุ วิย เอวํ สติ อตฺถปฏิสรณา ภิกฺขเว โหถ มา พฺยญฺชนปฏิสรณาติ อตฺถปฺปธานภาโว ทีปิโต สิยา อถ วิชฺชมานตามตฺตํ สโลมโก สปกฺขโกติอาทีสุ วิย พฺยญฺชนสมฺปตฺติ อคฺคหิตา สิยา ตสฺมา อฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยเนว อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ เอตฺถ เนตฺตินเยนาปิ อตฺถํ ทสฺเสตุํ สงฺกาสน ฯเปฯ สพฺยญฺชนนฺติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ยทิปิ เนตฺติยํ พฺยญฺชนมุเขน พฺยญฺชนตฺถคฺคหณํ โหตีติ อกฺขรปทนฺติอาทินา พฺยญฺชนปทานิ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐานิ อิธ ปน ปาลิยํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ อาคตตฺตา อตฺถปทานิเยว ปฐมํ ทสฺเสตุํ สงฺกาสนปกาสนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ สงฺเขปโต กาสนํ ทีปนํ สงฺกาสนํ มญฺญมาโน ภิกฺขุ พนฺโธ มารสฺส อมญฺญมาโน มุตฺโตติอาทีสุ วิย ฯ ตตฺตเกน หิ เตน ภิกฺขุนา ปฏิวิทฺธํ ฯ เตนาห อญฺญาตํ ภควาติอาทิ ฯ ปฐมํ กาสนา ปกาสนา ฯ อาทิกมฺมสฺมึ หิ อยํ ปสทฺโท ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปตีติ[๑] อาทีสุ วิย ฯ ติกฺขินฺทฺริยาเปกฺขญฺเจตํ ปททฺวยํ อุทฺเทสภาวโต ฯ ติกฺขินฺทฺริโย หิ สงฺเขปโต ปฐมญฺจ วุตฺตมตฺถํ ปฏิปชฺชติ ฯ สงฺขิตฺตสฺส วิตฺถารวจนํ สกึ วุตฺตสฺส ปุน วจนญฺจ วิวรณวิภชนานิ ยถา กุสลา ธมฺมาติ สงฺเขปโต สกึเยว จ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส กตเม ธมฺมา กุสลา ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตนฺติอาทินา[๒]

๑. สํ. ขนฺธวาร. ๑๗/๑๗๐ ฯ ๒. อภิ. สํ. ๓๔/๙ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

วิตฺถารโต วิวรณวเสน วิภชนวเสน จ ปุน วจนํ ฯ มชฺฌิมินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ นิทฺเทสภาวโต ฯ วิวฏฺฏสฺส[1] วิตฺถารตราภิธานํ วิภตฺตสฺส จ ปกาเรหิ ญาปนํ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ อุตฺตานีกรณปญฺญาปนานิ ยถา ผสฺโส โหตีติอาทินา วิวฏฺฏวิภตฺตสฺส อตฺถสฺส กตโม ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โย ตสฺมึ สมเย ผสฺโส ผุสนา สมฺผุสนาติอาทินา อุตฺตานีกิริยา ปญฺญาปนา จ ฯ มุทินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ ปฏินิทฺเทสภาวโต ฯ ปญฺญาปนปฏฺฐปน วิวรณ วิภชนอุตฺตานีกรณปกาสนอตฺถปทสมาโยคโตติปิ ปาโฐ ฯ กถมฺปนายํ ปฐมวิกปฺโป ชาโตติ ฯ วุจฺจเต ฯ เนตฺติปาลิยํ อาคตนเยน ปุริมปาโฐ ฯ ตตฺถ หิ สงฺกาสนา ปกาสนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมตา จ ปญฺญตฺติ เอเตหิ ฉหิ ปเทหิ อตฺโถ กมฺมญฺจ นิฏฺฐิฏฺฐนฺติ เทสนาหารโยชนายญฺจ เอตสฺเสวตฺถสฺส สงฺกาสนา ปกาสนาติอาทินา อาคตํ ฯ ปจฺฉิโม ปน ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานีกโรติ[2] ปสฺสติ จาหาติ สุตฺเต อาคตนเยน ฯ พฺยญฺชนมตฺตกโตเอว จ เนสํ ทฺวินฺนํ ปาฐานํ วิเสโส น อตฺถโต ฯ ตถาหิ สงฺเขปโต ปฐมํ ญาปนํ ปฐมเมว ฐปนนฺติ อิมานิ ปทานิ สงฺกาสนปกาสนปเทหิ อตฺถโต อวิสิฏฺฐานิ ฯ ยญฺจ ปุริมปาเฐ ฉฏฺฐํ ปทํ ปการโต ญาปนนฺติ ปญฺญาปนํ วุตฺตํ ตํ ทุติยปาเฐ ปกาสนปเทน นิพฺพิเสสํ ปการโต กาสนนฺติ กตฺวา ฯ ยสฺมา

๑. วิวฏฺฏสฺสาติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. สํ. ขนฺธวาร. ๑๗/๑๗๐ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ญาปนกาสนานิ อตฺถาวภาสนสภาวตาย อภินฺนานิ สพฺเพสญฺจ เวเนยฺยานํ จิตฺตสฺส โตสนํ พุทฺธิยา จ นิสานํ[๑] ยาถาวโต วตฺถุ-สภาวาวภาสเน ชายติเอวาติ ฯ เอวํ อตฺถปทรูปตฺตา ปริยตฺติ-อตฺถสฺส ยถาวุตฺตฉอตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถํ สาสนํ ฯ

อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิทฺเทสสมฺปตฺติยาติ เอตฺถ ฯ อุจฺจารณเวลายํ อปริโยสิเต ปเท วณฺโณ อกฺขรํ ฯ เอกกฺขรํ ปทํ อกฺขรนฺติ เอเก ฯ อา เอวํ กิร ตนฺติอาทีสุ อาการาทโย วิย ฯ วิสุทฺธกรณานํ มนสา เทสนาวาจาย[๒] อกฺขรณโต อกฺขรนฺติ อญฺเญ ฯ วิภตฺติยนฺตํ อตฺถญาปนโต ปทํ ฯ สงฺเขปโต วุตฺตํ ปทาภิหิตํ อตฺถํ พฺยญฺเชตีติ พฺยญฺชนํ วากฺยํ ฯ กิริยาปทํ อพฺยยการกวิเสสนยุตฺตํ วากฺยนฺติ หิ วทนฺติ ฯ ปการโต วากฺยวิภาโค อากาโร ฯ อาการาภิหิตํ นิพฺพจนํ นิรุตฺติ ฯ นิพฺพจนวิตฺถาโร นิสฺเสสฺปเทสโต นิทฺเทโส ฯ เอเตสํ อกฺขราทีนํ พฺยญฺชนปทานํ สมฺปตฺติยา สมฺปนฺนตาย สพฺยญฺชนํ ฯ

ตตฺรายมสฺส อตฺถปทสมาโยโค ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติ จ อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ ปเทหิ ปกาเสติ พฺยญฺชเนหิ วิวรติ อากาเรหิ วิภชติ นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกโรติ นิทฺเทเสหิ ปญฺญเปติ ฯ ตถา อกฺขเรหิ อุคฺฆาเฏตฺวา ปเทหิ วิเนติ อุคฺฆฏิตญฺญุํ พฺยญฺชเนหิ วิปญฺเจตฺวา อากาเรหิ วิเนติ วิปจฺจิตญฺญุํ[๓] นิรุตฺตีหิ เนตฺวา นิทฺเทเสหิ วิเนติ เนยฺยํ ฯ เอวญฺจายํ ธมฺโม อุคฺฆาฏิยมาโน อุคฺฆฏิตญฺญุํ วิเนติ วิปญฺจิยมาโน วิปจฺจิตญฺญุํ[๓] นิยฺยมาโน เนยฺยํ ฯ ตตฺถ

๑. นิสานนฺติ ติขิณกรณนฺติ อตฺโถ ฯ ๒. เทสนา วาจายาติ มญฺเญ ฯ ๓. วิปญฺจิตญฺญุํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อุคฺฆฏนา อาทิ วิปญฺจนา มชฺเฌ นยนมนฺเต ฯ เอวํ ตีสุ กาเลสุ ติธา เทสิโต โทสตฺตยวิธมโนคุณตฺตยาวโหติวิธเวเนยฺยวินยโนติ ฯ เอวมฺปิ ติวิธกลฺยาโณยํ ธมฺโม อตฺถพฺยญฺชนปาริปูริยา สาตฺโถ สพฺยญฺชโน เวทิตพฺโพ ปริปุณฺโณ ปริสุทฺโธติ จ ฯ

อตฺถคมฺภีรตาติอาทีสุ อตฺโถ นาม ตนฺติอตฺโถ ฯ ธมฺโม ตนฺติ ฯ ปฏิเวโธ ตนฺติยา ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธ ฯ เทสนา มนสา ววฏฺฐาปิตาย ตนฺติยา เทสนา ฯ เต ปเนเต อตฺถาทโย ยสฺมา สสาทีหิ วิย มหาสมุทฺโท มนฺทพุทฺธีหิ ทุกฺโข- คาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ ตสฺมา คมฺภีรา ฯ อถวา ฯ อตฺโถ นาม เหตุผลํ ฯ ธมฺโม เหตุ ฯ เทสนา ปญฺญตฺติ ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาโป อนุโลมปฏิโลมสงฺเขปวิตฺถาราทิวเสน วา กถนํ ฯ ปฏิเวโธ อภิสมโย อตฺถานุรูปํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุรูปํ อตฺเถสุ ปญฺญตฺติ- อตฺถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธ เตสํ เตสํ วา ธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพ สลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโว ฯ เตปิ เจเต อตฺถาทโย ยสฺมา อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ทุปฺปญฺเญหิ สสาทีหิ วิย มหาสมุทฺโท ทุกฺโขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ ตสฺมา คมฺภีรา ฯ เตสุ ปฏิเวธสฺสาปิ อตฺถสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธ- คมฺภีรตาหิ สาตฺถนฺติ ฯ อตฺถคุณทีปนโต ตาสํ ธมฺมเทสนานํ พฺยญฺชนสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนนฺติ ฯ ตาสํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติทีปนโต อตฺเถสุ ปเภทคตญฺญาณํ อตฺถ-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ปฏิสมฺภิทา อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสุ ปเภทคตญฺญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาติ อิมิสฺสาปิ ปฏิสมฺภิทาย อตฺถวิสยตฺตา อาห อตฺถปฏิภาณปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถนฺติ อตฺถสมฺปตฺติยา อสติ ตทภาวโต ฯ ธมฺโมติ ตนฺติ ฯ นิรุตฺตีติ ตนฺติปทานํ นิทฺธาเรตฺวา วจนํ ฯ ตตฺถ ปเภทคตานิ ญาณานิ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาติ อาห ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนนฺติ อสติ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตทภาวโต ฯ

ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ เอตฺถ ฯ อิติสทฺโท เหตฺวตฺโถ ฯ ยสฺมา ปริกฺขกชนานํ กึกุสลคเวสีนํ ปสาทาวหํ ตสฺมา สาตฺถํ อตฺถสมฺปนฺนนฺติ ผเลน เหตุโน อนุมานํ นทีปูเรน วิย อุปริวุฏฺฐิปฺปวตฺติยา ฯ สาตฺถกตา ปนสฺส ปณฺฑิตเวทนียตาย ฯ สา ปรมคมฺภีรสณฺหสุขุมภาวโต เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตญฺเหตํ คมฺภีโร ทุทฺทโสติอาทิ[๑] ฯ โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนนฺติ ยสฺมา โลกิยชนสฺส ปสาทาวหนฺติ[๒] ตสฺมา สพฺยญฺชนํ ฯ โลกิยชโน หิ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตุสฺสติ ฯ อิธาปิ ผเลน เหตุโน อนุมานํ ฯ สพฺยญฺชนตา ปนสฺส สทฺเธยฺยตาย ฯ สา อาทิกลฺยาณาทิภาวโต เวทิตพฺพา ฯ อถวา ฯ ปณฺฑิตเวทนียโต สาตฺถนฺติ ปญฺญาปทฏฺฐานตาย อตฺถสมฺปนฺนตํ อาห ตโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกตํ สทฺเธยฺยโต สพฺยญฺชนนฺติ สทฺธาปทฏฺฐานตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนตํ ตโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ

๑. ที. ม. ๑๐/๔๑ ฯ ๒. กตฺถจิ ปน อิติสทฺโท น ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอวมฺเปตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถนฺติ อธิปฺปายโต อคาธปารตาย[๑] อตฺถสมฺปนฺนํ อุตฺตานาธิปฺปาเย สติ อญฺญถา ตทภาวโต ฯ อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชนนฺติ สุโพธนสทฺทกตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ ปรมคมฺภีรสฺสปิ อตฺถสฺส เวเนยฺยานํ สุวิญฺเญยฺยภาวาปาทนโต ฯ สพฺโพเปส ปจฺมสฺส อตฺถทฺวยสฺส ปเภโท ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตถา เจว ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณิตํ ฯ ตถาเหตฺถ วิกปฺปสฺส สมุจฺจยสฺส วา อคหณํ ฯ อุปเนตพฺพสฺสาติ ปกฺขิปิตพฺพสฺส โวทานสฺส อวุตฺตสฺส อภาวโต ฯ สกลปริปุณฺณภาเวนาติ สพฺพภาเคหิ ปริปุณฺณตาย ฯ อปเนตพฺพสฺส สงฺกิเลสธมฺมสฺส ฯ

ปฏิปตฺติยาติ สีลวิสุทฺธิยาทิสมฺมาปฏิปตฺติยา ตํนิมิตฺตํ ฯ อธิคมพฺยตฺติโตติ สจฺจปฏิเวเธน อธิคมเวยฺยตฺติยสพฺภาวโต ฯ สาตฺถํ กปิลมตาทิ[๒] วิย ตุจฺฉํ นิรตฺถกํ อหุตฺวา อตฺถสมฺปนฺนนฺติ กตฺวา ฯ ปริยตฺติยาติ ปริยตฺติธมฺมปริจเยน ฯ อาคมพฺยตฺติโตติ ทุรกฺขาต-ธมฺเมสุ ปริจยํ กโรนฺตสฺส วิย สมฺโมหํ อชเนตฺวา พาหุสจฺจ-เวยฺยตฺติยสพฺภาวโต สพฺยญฺชนํ ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา หิ สติ อาคม-พฺยตฺตีติ ฯ สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโตติ สีลาทีหิ ปญฺจหิ ธมฺม-โกฏฺฐาเสหิ อวิรหิตตฺตา ฯ เกวลปริปุณฺณํ อนวเสเสน สมนฺตโต ปุณฺณํ ปูริตํ ฯ นิรุปกฺกิเลสโตติ ทิฏฺฐิมานาทิอุปกฺกิเลสาภาวโต ฯ นิตฺถรณตฺถายาติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณาย ฯ โลกามิสนิรเปกฺขโตติ

๑. อคาธปาทตายาติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. กปิโล ปเนตฺถ สางฺขฺยลทฺธิโก โหติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

กถญฺจิปิ ตณฺหาสนฺนิสฺสยสฺส อนิสฺสยนโต ฯ เอวํ อาทิกลฺยาณ-
ตาทิอปเทเสน สตฺถุ ปุริมเวสารชฺชทฺวยวเสน ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตํ
วิภาเวตฺวา อิทานิ ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยวเสนาปิ ตํ ทสฺเสตุํ อตฺถ-
วิปลฺลาสาภาวโต วา สุฏฺฐุ อกฺขาโตติ สฺวากฺขาโตติ วตฺวา ตมตฺถํ
พฺยติเรกมุเขน วิภาเวนฺโต ยถา หีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ วิปลฺลาสํ
อาปชฺชตีติ เตสํ ธมฺเม อนฺตรายิกาติ วุตฺตธมฺมานํ วิปากาทีนํ
อนฺตรายิกตฺตาภาวโต เอกํเสน อปายุปฺปตฺติเหตุตาย อภาวโต ฯ
นิยฺยานิกตฺตาภาวโตติ อตมฺมยตาภาวโต สํสารโต จ นิยฺยานิกาติ
วุตฺตธมฺมานํ เอกจฺจยญฺญกิริยาปกติปุริสนฺตรญฺญาณาทีนํ ตโต
นิยฺยานิกตฺตาภาวโต วิปรีโตเอว โหติ ฯ เตนาติ อตฺถสฺส
วิปลฺลาสาปชฺชเนน ฯ เต อญฺญติตฺถิยา ฯ ตถาภาวานติกฺกมนโตติ
กมฺมนฺตรายาทีนํ ปญฺจนฺนํ อนฺตรายิกภาวสฺส อริยมคฺคธมฺมานํ
นิยฺยานิกภาวสฺส กทาจิปิ อนติวตฺตนโต ฯ

[๒๖๒] นิพฺพานานุรูปาย ปฏิปตฺติยาติ อธิคนฺตพฺพสฺส สพฺพ-
สงฺขตธมฺมวินิสฺสฏสฺส นิพฺพานสฺส อนุรูปาย สพฺพสงฺขารนิสฺสรณุปาย-
ภูตาย สปุพฺพภาคาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อกฺขาตตฺตาติ โยชนา ฯ
ปฏิปทานุรูปสฺสาติ สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกภูตา อารมฺมณกรณมตฺเตนาปิ
กิเลเสหิ อนามสนียตาทินา ยาทิสี ปฏิปทา ตทนุรูปสฺส ฯ สุปญฺญตฺตาติ
สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคหิตา สมฺมาทิฏฺฐิอาทิปฺปเภทา มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทีนํ
ปหายิกภาเวน สุฏฺฐุ สมฺมเทว วิหิตา ฯ สํสนฺทติ กิเลสมลวิสุทฺธิตาย

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

สเมติ ฯ เอวํ มคฺคนิพฺพานานํ ปฏิปทาปฏิปชฺชนียภาเวหิ อญฺญ-
มญฺญานุรูปตาย สฺวากฺขาตตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ติวิธสฺสาปิ โลกุตฺตร-
ธมฺมสฺส ปจฺเจกํ สฺวากฺขาตตํ ทสฺเสตุํ อริยมคฺโค เจตฺถาติอาทิ
วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อนฺตทฺวยนฺติ สสฺสตุจฺเฉทํ กามสุขอตฺตกิลมถานุโยคํ
ลีนุทฺธจฺจํ ปติฏฺฐานายูหนนฺติ เอวมฺปเภทํ อนฺตทฺวยํ ฯ อนุปคมฺมาติ
อนุปคนฺตฺวา อนุปคมนเหตุ วา ฯ ปฏิปสฺสทฺธกิเลสานีติ สุฏฺฐุ
วูปสนฺตกิเลสานิ ฯ ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน สมฺมเทว ปหีนโทสานิ ฯ
สสฺสตาทิสภาววเสนาติ สสฺสตญฺจ โว ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสสฺสามิ
อมตญฺจ ตาณญฺจ เลณญฺจาติอาทินา เตสุ เตสุ สุตฺเตสุ สสฺสตาทิ-
ภาวกิตฺตนวเสน ฯ

ราคาทีนํ อภาวํ กโรนฺเตน อริยปุคฺคเลน สามํ ทฏฺฐพฺโพติ
อิมินา อริยมคฺเคน มม ราคาทโย ปหีนาติ สยํ อตฺตนา อนญฺญ-
เนยฺเยน ทฏฺฐพฺโพติ สนฺทิฏฺฐิ ฯ สนฺทิฏฺฐิเอว สนฺทิฏฺฐิโก ฯ

[๒๖๓] เตน เตน อริยสาวเกน ฯ ปรสทฺธาย ปรสฺส
สทฺทหเนน ปรเนยฺเยน ฯ คนฺตพฺพตํ หิตฺวา ญาเปตพฺพตํ ปหาย ฯ
ปจฺจเวกฺขณญาเณน กรณภูเตน ฯ ปสตฺถา ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิ ยถา
สมฺโพชฺฌงฺโค ฯ อริยมคฺโค อตฺตนา สมฺปยุตฺตาย สนฺทิฏฺฐิยา
กิเลเส ชยติ อริยผลํ ตายเอว อตฺตโน การณภูตาย นิพฺพานํ
อารมฺมณกรเณน อตฺตโน วิสยีภูตาย สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส ชยตีติ
โยชนา ฯ ภาวนาภิสมยวเสน มคฺคธมฺโม สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

นิพฺพานธมฺโม ฯ ผลมฺปิ เหฏฺฐิมํ สกทาคามิวิปสฺสนาทีนํ ปจฺจยภาเวน อุปริมคฺคาธิคมสฺส อุปนิสฺสยภาวโต ปริยายโต ทิสฺสมาโน วฏฺฏภยํ นิวตฺเตตีติ วตฺตพฺพตํ ลภติ ฯ

นาสฺส กาโลติ นาสฺส อาคเมตพฺโพ กาโล อตฺถิ ยถา หิ โลกิยกุสลสฺส อุปปชฺชอปราปริยาเยติอาทินา ผลทานํ ปติ อาคเมตพฺโพ กาโล อตฺถิ น เอวเมตสฺสาติ อตฺโถ ฯ เตนาห น ปญฺจาหาติอาทิ ฯ ปกฏฺโฐติ ทูโร ฯ ผลทานปติกาโล ปกฏฺโฐ อสฺสาติ กาลิโก กาลนฺตรผลทายี ฯ เตนาห อตฺตโน ผลปฺปทาเนติ ฯ ปตฺโตติ อุปนีโต ฯ อิทนฺติ อกาลิโกติ ปทํ ฯ

[๒๖๔] วิธินฺติ วิธานํ ฯ ฯ เอหิ ปสฺสาติเอวมฺปวตฺตํ วิธิวจนํ ฯ วิชฺชมานตฺตาติ ปรมตฺถโต อุปลพฺภมานตฺตา ฯ ปริสุทฺธตฺตาติ กิเลสมลวิรเหน สพฺพถา วิสุทฺธตฺตา ฯ อมนุญฺญมฺปิ กทาจิ ปโยชนวเสน ยถาสภาวปฺปกาสเนน ทสฺเสตพฺพํ ภเวยฺยาติ ตทภาวํ ทสฺเสนฺโต อาห มนุญฺญภาวปฺปกาสเนนาติ ฯ

อุปเนตพฺโพติ อุปเนยฺโย อุปเนยฺโยว โอปนยิโกติ อิมสฺส อธิปฺเปตตฺตา อาห อุปเนตพฺโพติ โอปนยิโกติ ฯ จิตฺเต อุปนยนํ อุปฺปาทนนฺติ อาห อิทํ สงฺขเต โลกุตฺตรธมฺเม ยุชฺชตีติ ฯ อุปนยนนฺติ ปน อารมฺมณภูตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณภาวุปนยเน อธิปฺเปเต อสงฺขเตปิ ยุชฺเชยฺย ฯ อารมฺมณกรณสงฺขาตํ อุปนยํ อรหตีติ โอปนยิโกติ ฯ อลฺลียนนฺติ ผุสนํ ฯ นิพฺพานํ อุปเนติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อริยปุคฺคลนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

[๒๖๕] วิญฺญูหีติ วิทูหิ ปฏิวิทฺธสจฺเจหีติ อตฺโถ ฯ เต ปน เอกํสโต อุคฺฆฏิตญฺญูอาทโย โหนฺตีติ อาห อุคฺฆฏิตญฺญู-อาทีหีติ ฯ ปจฺจตฺตนฺติ เอตสฺส ปติอตฺตนีติ ภุมฺมวเสน อตฺโถ คเหตพฺโพติ อาห อตฺตนิ เวทิตพฺโพติ วุตฺตํ ฯ กถํ เวทิตพฺโพติ อาห ภาวิโต เมติอาทิ ฯ ตตฺถ เมติ อิมินา ปจฺจตฺตนฺติ ปเทน วุตฺตมตฺถํ อนฺวยโต ทสฺเสตฺวา ปุน พฺยติเรเกน ทสฺเสตุํ น หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตํ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ วิญฺญูหีติ อิทํ อนฺโตคธาวธารณนฺติ ทสฺเสนฺโต พาลานมฺปน อวิสโยเวสาติ อาห ฯ เอวํ อาทิกลฺยาณตาทินา อญฺญมญฺญสฺส อนุรูปเทสนาย ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปทํ การณวจนนฺติ ทสฺเสนฺโต อปิจาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ สนฺทิฏฺฐิ-กตฺตาติ ยสฺมา อยํ ธมฺโม วุตฺตนเยน สามํ ทฏฺฐพฺโพ สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส วิทฺธํเสติ สนฺทสฺสนญฺจ อรหติ ตสฺมา สฺวากฺขาโต ทุรกฺขาเต ติตฺถิยธมฺเม ตทภาวโต ฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ ยถารหํ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ตสฺเสวนฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๖๖] อริยสงฺฆคุณาติ อารกตฺตา กิเลเสหิ อนเย นอิริยนโต อเย จ อิริยนโต สเทวเกน จ โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อริโย

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

จ โส สงฺโฆ จ อริยานํ วา สงฺโฆ อริยสงฺโฆ ตสฺส คุณา ฯ ยํ สมฺมาปฏิปทํ ปฏิปนฺโน สุฏฺฐุ ปฏิปนฺโนติ วุจฺจติ สา อริยมคฺคปฏิปทา ปฏิปกฺขธมฺเม อนิวตฺติธมฺเม กตฺวา ปชหนโต ปโยชนาภาวา สยมฺปิ อนิวตฺติธมฺมา อธิคนฺตพฺพสฺส จ นิพฺพานสฺส เอกํสโต อนุโลมิกี ตโตเอว อปจฺจนีกา อนุธมฺมภูตา จ ฯ ตสฺสา ปฏิปนฺนตฺตา อริยสงฺโฆ สุปฏิปนฺโนติ วุตฺโตติ ทสฺเสตุํ สุฏฺฐุ ปฏิปนฺโนติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อนิวตฺติปฏิปทนฺติ อิมินา อุชุ-ปฏิปตฺตึ ทสฺเสติ ฯ ปุนปฺปุนํ นิวตฺตเน หิ สติ อุชุปฏิปตฺติ น โหติ ฯ อนุโลมปฏิปทํ อปจฺจนีกปฏิปทนฺติ อิมินา ญายปฏิปตฺตึ ฯ ปฏิปชฺชิตพฺพสฺส หิ นิพฺพานสฺส อนุโลมเนน อปจฺจนีกตาย จสฺสา ญายโต ฯ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทนฺติ อิมินา สามีจิปฏิปตฺตึ อนุจฺฉ-วิกภาวทีปนโต ฯ เอเตน ปฐมปทสฺส ปปญฺจนิทฺเทโส อิตรานิ ตีณิ ปทานีติ ทสฺเสติ ฯ เตนาห ยสฺมา ปนาติอาทิ ฯ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชเนน กิจฺจสิทฺธิโต อริยภาวาวหํ สวนํ สกฺกจฺจสวนํ นามาติ วุตฺตํ สกฺกจฺจํ สุณนฺตีติ สาวกาติ ฯ เตน อริยาเอว นิปฺปริยายโต สตฺถุ สาวกา นามาติ ทสฺเสติ ฯ สีลทิฏฺฐิสามญฺญตายาติ อริเยน สีเลน อริยาย จ ทิฏฺฐิยา สมานภาเวน ฯ อริยานํ หิ สีลทิฏฺฐิโย มชฺเฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย นินฺนานากรณํ มคฺเคนาคตตฺตา ฯ เตน เต ยตฺถกตฺถจิ ฐิตาปิ สงฺฆาฏาว ฯ เตนาห สงฺฆาฏภาวํ อาปนฺโนติ ฯ

[๒๖๗] มายาสาเถยฺยาทิปาปธมฺมสมุจฺเฉเทน อุชุ ฯ ตโตเอว

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

โคมุตฺตวงฺกาภาเวน อวงฺกา ฯ จนฺทเลขาวงฺกาภาเวน อกุฏิลา ฯ นงฺคลโกฏิวงฺกาภาเวน อชิมฺหา ฯ อวงฺกาทิภาเวน วา อุชุ ฯ ปริสุทฺธฏฺเฐน อริโย ฯ อปณฺณกภาเวน ญายติ กมติ นิพฺพานํ ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌิยติ เอเตนาติ ญาโย ฯ วฏฺฏทุกฺขนิยฺยานาย อนุจฺฉวิกตฺตา อนุรูปตฺตา สามีจิ โอปายิกาติปิ สงฺขํ สมญฺญํ คตา สมฺมาปฏิปตฺติ ตายสมงฺคิตายสุปฏิปนฺนา ปฏิปชฺชนฺตีติ กตฺวา ฯ วตฺตมานฏฺโจ หิ อยํ ปฏิปนฺนสทฺโท ยถา โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโนติ ฯ อตีตํ ปฏิปทนฺติ ยถาวุตฺตมคฺคสมฺมาปฏิปตฺตึ วทติ ฯ อุภเยน จ สามญฺญนิทฺเทเสน สุปฏิปนฺนา จ สุปฏิปนฺนา จ สุปฏิ-ปนฺนาติ เอกเสสนเยน วา คหิตานํ สมุโห สุปฏิปนฺโนติ วุตฺโตติ ทสฺเสติ ฯ เอวํ อาทิปทตฺถนิทฺเทสภาเวน อิตรปทานํ อตฺถํ วตฺวา อิทานิ จตุนฺนมฺปิ ปทานํ อโวมิสฺสกํ อตฺถํ ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ ยถานุสิฏฺฐนฺติ สตฺถารา ยถา อนุสิฏฺฐํ ตถา อนุสาสนี-อนุรูปนฺติ อตฺโถ ฯ อปณฺณกปฏิปทนฺติ อวิรชฺฌนกปฏิปทํ อนวชฺช-ปฏิปตฺตินฺติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาติ เอวํ สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ปุริมปเทน สมฺพนฺเธ ทุติยปทํ น วตฺตพฺพํ สิยา ฯ นนุ จ ทุติยปเทน สมฺพนฺเธปิ ปจมปทํ น วตฺตพฺพํ สิยาติ ฯ น ตสฺส ปจมํ ปวตฺติอเปกฺขิตตฺตา ฯ สา ปน สาวกานํ อปณฺณกปฏิปทา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปทาติ ทสฺสนตฺถํ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปนฺนตฺตาติ วตฺตพฺพํ ฯ อุภยสฺสาปิ วา

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

สุปฏิปนฺนภาวสาธนตฺตา อุภยํ วุตฺตํ ฯ ยถา หิ ปีสทฺเทน อุภยํ สมฺจฺจิโนติ ฯ กิเลสชิมฺหวเสน อนฺตทฺวยคาโหติ สพฺพโส ตํ ปหาย สมฺมาปฏิปทา กายาทิวงฺกปฺปหายินี อุชุปฏิปตฺติ โหตีติ อาห มชฺฌิมาย ปฏิปทาย ฯเปฯ อุชุปฏิปนฺโนติ ฯ ญาโย นาม ยุตฺตปตฺตปฏิปตฺติ นิพฺพานญฺจ ฯ สพฺพสงฺขารสมถตาย อาทิตฺตญฺเจลํ สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ ปฏิปชฺชิตพฺพเมวาติ อาห ญาโย วุจฺจติ นิพฺพานนฺติ ฯ นิพฺพายนกิริยามุเขน เจตฺถ นิพฺพานํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ มคฺคญาณาทีหิ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌิยติ สจฺฉิกริยติ จาติ ญาโย นิพฺพานนฺติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ คุณสมฺภาวนาย ปเรหิ กริยมานํ ปจฺจุฏฺฐานาทิสามีจิกมฺมํ อรหนฺตีติ สามีจิกมฺมารหา ฯ

ยทิทนฺติ อนฺโตคธลิงฺควจนเภโท นิปาโตติ ตสฺส วจนเภเทน อตฺถมาห ยานิ อิมานีติ ฯ เอวนฺติ ปการฏฺเฐ นิปาโต ฯ อิมินา ปกาเรนาติ อตฺโถติ ฯ เตน อิตรานิ ตีณิ ยุคลานิ ทสฺสิตานิ โหนฺตีติ อาห เอวํ จตฺตาริ ปุริสยุคลานิ โหนฺตีติ ฯ เอตนฺติ เอตํ ปุริสปุคฺคลาติ พหุวจนวเสน วุตฺตํ ปทํ ฯ ปุริสา จ เต ปุคฺคลา จ[๑] ปุริสปุคฺคลา ฯ ตตฺถ ปุริสาติ อิมินา ปฐมาย ปกติยา คหณํ ปุคฺคลาติ ปน ทุติยายปิ สตฺตสามญฺเญนาติ เอวํ วา เอตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๒๖๘] จตุนฺนํ ปจฺจยานํ กีทิสานํ อาเนตฺวา หุนิตพฺพานนฺติ อธิการโต ปากโฏยมตฺโถ ฯ ทาตพฺพนฺติ วา ปจฺจตฺตวจนํ จตุนฺนํ

๑. จาตีติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปจฺจยานนฺติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา สามิวเสน ปริณาเมตพฺพํ ฯ อญฺญถา เยสํเกสญฺจิ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ อาหุนนฺติ สมญฺญา สิยา ฯ อาหุนํ อรหตีติ วา อาหุเนยฺโย ฯ สกฺกาทีนมฺปิ วา อาหวนนฺติ สกฺกาทีหิปิ ทียมานํ ทานํ ฯ ยตฺถ หุตํ มหปฺผลนฺติ ยสฺมึ อาหวนียคฺคิมฺหิ หุตํ ทธิอาทิ อาหุเนยฺยคฺคิคหปตคฺคิทกฺขิเณยฺยคฺคีสุ หุตโต อุฬารผลนฺติ เตสํ พฺราหฺมณานํ ลทฺธิ ฯ หุตนฺติ ทินฺนํ ฯ นิกายนฺตเรติ สพฺพตฺถิกวาทินิกาเย ฯ

[๒๖๘] ฐเปตฺวา เตติ เต ปิยมนาเป ญาติมิตฺเต อปเนตฺวา ฯ เตสํ อทตฺวาติ อธิปฺปาโย ฯ เอส เอโส ฯ เอกพุทฺธนฺตเร จ ทิสฺสตีติ เอกสฺมึ พุทฺธนฺตเร วีติวตฺเต ทิสฺสติ ฯ จสทฺเทน กทาจิ อสงฺเขยฺเยปิ กปฺเป วีติวตฺเตติ ทสฺเสติ ฯ อพฺโพกิณฺณนฺติ ปฏิปกฺเขหิ อโวมิสฺสํ ฯ กิริยาวิเสสกญฺเจตํ ฯ ปิยมนาปตฺตกรธมฺมา นาม สีลาทโย ฯ เต อริยสงฺเฆ สุปติฏฺฐิตา ฯ อยํ เหตฺถ อธิปฺปาโย ญาติมิตฺตา วิปฺปวุฏฺฐา นจิรสฺเสว สมาคจฺฉนฺติ อนวฏฺฐิตา จ เตสุ ปิยมนาปตา น เอวมริยสงฺโฆ ตสฺมา สงฺโฆว ปาหุเนยฺโยติ ฯ ปุพฺพการนฺติ อคฺคกิริยํ ฯ สพฺพปฺปกาเรนาติ อาทรคารวพหุมานาทินา เทยฺยธมฺมสฺส สกฺกจฺจกรณาทินา จ สพฺเพน ปกาเรน ฯ สฺวายํ ปาหวนียสทฺโท ปาหุเนยฺโยติ วุจฺจติ ปริยายภาเวน ฯ

ทกฺขนฺติ เอตาย สตฺตา ยถาธิปฺเปตาหิ สมฺปตฺตีหิ วฑฺฒนฺตีติ ทกฺขิณา ฯ ตถาภาวกรเณน ทกฺขิณํ อรหติ ฯ ยถา อุฬาราติ-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

วิปุลุทฺรยลาเภน วิโสธิตํ นาม โหติ เอวํ ทกฺขิณา วิปุลผลตายาติ วุตฺตํ มหปฺผลกรณตาย วิโสเธตีติ ฯ

ปุญฺญตฺถิเกหิ อญฺชลี กรณียา เอตฺถาติ อญฺชลีกรณีโย ฯ ยทิปิ ปาลิยํ อนุตฺตรนฺติ วุตฺตํ นตฺถิ อิโต อุตฺตรํ วิสิฏฺฐนฺติ หิ อนุตฺตรํ สมมฺปิสฺส ปน นตฺถีติ ทสฺเสนฺโต อสทิสนฺติ อาห ฯ ขิตฺตํ วุตฺตํ พีชํ มหปฺผลภาวกรเณน ตายติ รกฺขติ ขิปนฺติ เอตฺถ พีชานีติ วา เขตฺตํ เกทาราทิ ฯ เขตฺตํ วิย เขตฺตํ ฯ ปุญฺญานํ เขตฺตํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ ฯ เสสํ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๗๐] อโห วต เม สีลานิ อขณฺฑานิ อโห วต อจฺฉิทฺทานีติ เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ ฯ อโห วตาติ จ สมฺภาวเนนิปาโต ฯ เตนาห อขณฺฑตาทิคุณวเสนาติ ฯ อขณฺฑภาวาทิสมฺปตฺติวเสนาติ อตฺโถ ฯ ปรสฺส สีลานิ อนุสฺสริยมานานิ ปิยมนาปภาวาวหเนน เกวลํ เมตฺตาย ปทฏฺฐานํ โหนฺติ น วิสุํกมฺมฏฺฐานนฺติ อาห อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสริตพฺพานีติ ฯ จาคาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ เยสนฺติ สีลานํ ฯ ปฏิปาฏิยา สมาทาเน สมาทานกฺกเมน เอกชฺฌํ สมาทาเน อุทฺเทสกฺกเมน สีลานํ อาทิอนฺตา เวทิตพฺพา ฯ ปริยนฺเต ฉินฺนสาฏโก วิยาติ ปตรนฺเต[๑] ทสนฺเต วา ฉินฺนวตฺถํ วิย ฯ วิสทิสุทาหรณํ เจตํ ฯ เอวํ เสสานิปิ อุทาหรณานิ ฯ วินิเวธวเสน ฉินฺนสาฏโก วินิวิทฺธสาฏโก ฯ วิสภาควณฺเณน คาวี วิยาติ สมฺพนฺโธ ฯ สพลรหิตานิ วา อสพลานิ ฯ ตถา

๑. ตตฺรนฺเตติปิ วตฺถนฺเตติปิ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

อกมฺมาสานิ ฯ สตฺตวิธเมถุนสํโยโค เหฏฺฐา สีลกถายํ วุตฺโตเอว ฯ โกธุปนาหาทีหีติ อาทิสเทน มกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเถยฺย- มานาติมานาทโย คหิตา ฯ ตานิเยว อขณฺฑาทิคุณานิ สีลานิ ฯ สีลสฺส ตณหาทาสพฺยโต โมจนํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภาวาปาทนํ ฯ ตโตเอว ตํสมงฺคี ปุคฺคโล เสรี สยํวสี ภุชิสฺโส นาม โหติ ฯ เตนาห ภุชิสฺสภาวกรเณน ภุชิสฺสานีติ ฯ อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภเวยฺยํ เทวญฺญตโร วา ตตฺถ นิจฺโจ ธุโว สสฺสโตติ สีเลน สุทฺธีติ จ เอวมาทินา ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อามฏฺฐตฺตา ฯ อยนฺเต สีเลสุ โทโสติ จตูสุ วิปตฺตีสุ ยายกายจิ วิปตฺติยา ทสฺสเนน ปรามฏฺฐุํ อนุทฺธํเสตุํ ฯ สมาธิสํวตฺตนปฺปโยชนานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ ฯ

[๒๗๑] สิกฺขาย สคารโวติ สีลธนํ นิสฺสาย ปฏิลทฺธสมาทานตฺตา สาติสยํ สิกฺขาย สคารโว สปฺปติสฺโส โหติ ฯ สภาควุตฺตีติ สมฺปนฺนสีเลหิ สภาควุตฺติโก ฯ ตายเอว วา สิกฺขาย สภาควุตฺติ ฯ โย หิ สิกฺขาคารวรหิโต โส ตาย วิสภาควุตฺติ นาม โหติ วิโลมนโต ฯ ยถา ปเรหิ สทฺธึ อตฺตโน ฉิทฺทํ น โหติ เอวํ ธมฺมามิเสหิ ปฏิสนฺถารณํ ปฏิสนฺถาโร ฯ สิกฺขาย สคารวตฺตาเอว ตตฺถ อปฺปมตฺโต โหติ ฯ อตฺตานุวาทภยํ ปรานุวาทภยํ ทณฺฑภยํ ทุคฺคติภยนฺติ เอวมาทีนิ ภยานิ อิมสฺส ทูรสมุสฺสาริตานีติ อาห อตฺตานุวาทาทิภยวิรหิโตติ ฯ เสสํ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

ปกติยาติ สภาเวน ฯ จาคาธิมุตฺเตนาติ เทยฺยธมฺมปริจฺจาเค

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

ยุตฺตปยุตฺเตน ตนฺนินฺนตปฺโปเณน ฯ นิจฺจํ สทา ปวตฺตทานสํวิภาโค ยสฺส โส นิจฺจปฺปวตฺตทานสํวิภาโค เตน ฯ อิธาปิ ปกติยาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ยํ ปรสฺส ปริยตฺตํ ทียติ ตํ ทานํ ฯ ยํ อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโต สํวิภชติ โส สํวิภาโค ฯ อิโตทานิ ปฏฺฐีติ อิโต ปฏฺฐายทานิ อชฺชตคฺเค อชฺชทิวสํ อาทึ กตฺวา อทตฺวา น ภุญฺชิสฺสามีติ ทานสมาทานํ กตฺวา ฯ ตํทิวสนฺติ ตสฺมึ ภาวนารมฺภทิวเส ฯ ตตฺถ นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวาติ ตสฺมึ ทาเน ปริจฺจาคเจตนาย ปวตฺติอาการสฺส สลฺลกฺขณวเสน นิมิตฺตํ คเหตฺวา ฯ วิคตมลมจฺเฉรตาทิคุณวเสนาติ วิคตานิ มลมจฺเฉรานิ เอตสฺมาติ วิคตมลมจฺเฉโร จาโค ตสฺส ภาโว วิคตมลมจฺเฉรตา ตทาทีนํ คุณานํ สมฺปตฺตีนํ อานิสํสานํ วา วเสน ฯ สตํ ธมฺมมนุกฺกมนฺติ สาธูนํ โพธิสตฺตานํ ธมฺมํ ปเวณึ อนุกฺกมนฺโต โอกฺกมนฺโต อโวกฺกมนฺโต วา ฯ เย อิเม ทายกสฺส ลาภา อายุ วณฺณ สุขพล-ปฏิภาณาทโย ปิยภาวาทโย จ ภควตา สํวณฺณิตา ปกิตฺติตา ฯ มนุสฺสตฺตํ วาติ วาสทฺโท อวุตฺตวิกปฺปฏฺโจ ฯ เตน อินฺทฺริยปาฏวภาวกมฺมสฺสกตาญาณาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๒๗๒] มจฺเฉรมเลนาติ มจฺเฉรสงฺขาเตน มเลน ฯ อถวา ฯ มจฺเฉรญฺจ มลญฺจ มจฺเฉรมลํ เตน มจฺเฉเรน เจว โลภาทิมเลน จาติ อตฺโถ ฯ ปชายนวเสนาติ ยถาสกํ กมฺมุนา นิพฺพตฺตนวเสน ฯ กณฺหธมฺมานนฺติ โลภาทีนํ เอกนฺตกาฬกานํ ปาปธมฺมานํ ฯ วิคตตฺตาติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

ปหีนตฺตา ฯ วิคตมลมจฺเฉเรน เจตสาติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณ -
วจนํ ฯ โสตาปนฺนสฺส สโตติ เคหํ อาวสนฺตสฺส โสตาปนฺนสฺส
สมานสฺส ฯ นิสฺสยวิหารนฺติ นิสฺสาย วิหริตพฺพวิหารํ เทวสิกํ
วลญฺชนกกมฺมฏฺฐานนฺติ อตฺโถ ฯ อภิภวิตฺวาติ อคารํ อาวสนฺตานํ
อญฺเญสํ อุปฺปชฺชนกราคาทิอุปกฺกิเลเส อภิภุยฺย ฯ โย กิญฺจิ
เทนฺโตปิ สาเปกฺโขว เทติ โส มุตฺตจาโค น โหติ อยมฺปน น
เอวนฺติ มุตฺตจาโคติ วุตฺตํ ฯ วิสฏฺฐจาโคติ นิรเปกฺขปริจฺจาโคติ
อตฺโถ ฯ ยถา ปาณาติปาตพหุโล ปุคฺคโล โลหิตปาณีติ วุจฺจติ
เอวํ ทานพหุโล ปุคฺคโล ปยตปาณีติ วุตฺโตติ ทสฺเสนฺโต ทาตุํ
สทา โธตหตฺโถเยวาติ อาห ฯ ตตฺถ สทาติ นิจฺจํ อภิณฺหนฺติ
อตฺโถ ฯ ปริจฺจาโคติ เทยฺยธมฺมปริจฺจาโคติ อธิการโต วิญฺญายติ ฯ
ยํ ยํ เทยฺยธมฺมํ ฯ ปเร ยาจนกา ฯ ยาจเน โยโค ยาจนโยโค ปเรหิ
ยาจิตุํ ยุตฺโตติ อตฺโถ ฯ ยาเชน ยุตฺโตติ ทาเนน ยุตฺโต สทา
ปริจฺจชนโต ฯ อุภเยติ ยถาวุตฺเต ทาเน สํวิภาเค จ รโต อภิรโต ฯ

[๒๗๓] ยถา สุปริสุทฺธสีลสฺส ปุคฺคลสฺส อขณฺฑตาทิคุณวเสน
อตฺตโน สีลํ อนุสฺสรนฺตสฺส สีลานุสฺสติภาวนา อิชฺฌติ เอวํ
สุปริสุทฺธอุฬารปริจฺจาคสฺส ปุคฺคลสฺส อนุปกฺกิลิฏฺฐเมว อตฺตโน
ปริจฺจาคํ อนุสฺสรนฺตสฺส ภาวนา อิชฺฌตีติ ทสฺเสตุํ วิคตมล-
มจฺเฉรตาทิคุณวเสนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตํ วุตฺตตฺถเมว ฯ ภิยฺโยโสติ
อุปริปิ มตฺตาย ปมาณสฺส มหติยา มตฺตาย วิปุเลน ปมาเณนาติ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

อตฺโถ ฯ จาคาธิมุตฺโตติ ปริจฺจาเค อธิมุตฺโต นินฺนโปณปพฺภาโร ฯ ตโตเอว อโลภชฺฌาสโย กตฺถจิปิ อนภิสงฺคจิตฺโต ฯ ปฏิคฺคาหเกสุ เมตฺตายนวเสน ปริจฺจาโค โหตีติ เมตฺตาย เมตฺตาภาวนาย อนุโลมการี อนุรูปปฏิปตฺติ ฯ วิสารโทติ วิสโท[๑] อตฺตโน จ คุเณน กตฺถจิปิ อมงฺกุภูโต อภิภุยฺยวิหารี ฯ เสสํ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

อริยมคฺควเสนาติ อริยมคฺคสฺส อธิคมวเสน ฯ สมุทาคเตหีติ สมฺมเทว ตทุปฺปตฺติโต อุทฺธํ อาคเตหิ ฯ ยาทิสา หิ อริยานํ สนฺตาเน โลกิยาปิ สทฺธาทโย น ตาทิสา กทาจิปิ โปถุชฺชนิกา สทฺธาทโย ฯ

[๒๗๔] ทิพฺพนฺตีติ เทวา ฯ จตฺตาโร มหาราชาโน เอเตสนฺติ จตุมฺมหาราชา ฯ จตุมฺมหาราชาเอว จาตุมฺมหาราชิกา ฯ เตตฺตึส สหปุญฺญการิโน ตตฺถุปปนฺนาติ ตํสหจริตํ ฐานํ ตาวตึสํ ตํนิวาสิโนปิ เทวา ตํสหจรณโตเอว ตาวตึสา ฯ ทุกฺขโต ยาตา อปยาตาติ ยามา ฯ ตุสาย ปีติยา อิตา อุปคตาติ ตุสิตา ฯ โภคานํ นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ นิมฺมานรติโน ฯ ปรนิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วตฺเตนฺตีติ ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน ฯ พฺรหฺมานํ กาโย สมูโห พฺรหฺมกาโย ฯ ตปฺปริยาปนฺนตาย ตตฺถ ภวาติ พฺรหฺมกายิกา ฯ ตทุตฺตรีติ ตโต พฺรหฺมกายิเกหิ อุตฺตรึ ฯ อุปรีติ ปริตฺตาภาทิเก สนฺธาย วทติ ฯ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวาติ ยถารูปาย มคฺเคนาคตาย สทฺธาย สมนฺนาคตา สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย สมนฺนาคตา อิโต

๑. วิสารโทติ มญฺเญ วิสารโท จ อมงฺกุภูโต จาติ อธิปฺเปตตฺตา ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา ตา เทวตา มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญา สวิชฺชตีติ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา สกฺขึ โอตาเรนฺเตน วิย อตฺตโน สทฺธาทิคุณา อนุสฺสริตพฺพา ฯ ยทิ เอวํ สุตฺเต อุภยคุณานุสฺสรณํ วุตฺตํ ตํ กถนฺติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา อาห สุตฺเต ปนาติอาทิ ฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ วุตฺตนฺติ อตฺตโน จ ตาสํ จ เทวตานนฺติ อุภยํ สมธุรํ วิย สุตฺเต กิญฺจาปิ วุตฺตํ ฯ อถโข ตํ เทวตานํ สทฺธญฺจ สีลญฺจาติอาทิวจนํ สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตพฺพํ ฯ วุตฺตนฺติ ปรโต ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ กิมตฺถํ ปน สกฺขิฏฺฐาเน ฐปนนฺติ อาห เทวตานํ อตฺตโน สทฺธาหีหิ สมานคุณทีปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพนฺติ ฯ กสฺมา ปน สุตฺเต ยถารุตวเสน[๑] อตฺถํ อคเหตฺวา เอวมตฺโถ คยฺหตีติ อาห อฏฺฐกถายญฺหีติอาทิ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา อฏฺฐกถายํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน คุณานุสฺสรณํ ทฬฺหํ กตฺวา วุตฺตํ สีลจาคานุสฺสตีสุ วิย อิธาปิ อตฺตโน คุณานุสฺสรณํ ฌานุปฺปตฺตินิมิตฺตํ ยุตฺตํ ตสฺมา ฯ ปุพฺพภาเค ภาวนารมฺเภ ฯ อปรภาเคติ ยถา ภาเวนฺตสฺส อุปจารชฺฌานํ อิชฺฌติ ตถา ภาวนากาเล ฯ ยทิ อตฺตโนเอว อิธ คุณา อนุสฺสริตพฺพา กถมยํ เทวตานุสฺสตีติ อาห เทวตานํ คุณสทิสสทฺธาทิคุณานุสฺสรณวเสนาติ ฯ เตน สทิสกปฺปนาย อยํ ภาวนา เทวตานุสฺสตีติ วุตฺตา น เทวตานํ ตาสํ คุณานํ วา

๑. ยถาวุตฺตวเสน ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทส วณฺณนา

อนุสฺสรเณนาติ ทสฺเสติ ฯ ปุพฺพภาเค วา ปวตฺตํ เทวตาคุณานุสฺสรณํ อุปาทาย เทวตานุสฺสตีติ อิมิสฺสา สมญฺญา เวทิตพฺพา ฯ ตถา หิ วกฺขติ ปุพฺพภาเค วา เทวตา อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสนาติ ฯ เสสํ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

[๒๗๕] เอตาสนฺติ เอตาสํ พุทฺธานุสฺสติอาทีนํ ฉนฺนํ อนุสฺสตีนํ ฯ วิตฺถารเทสนายนฺติ วิตฺถารณวเสน ปวตฺตเทสนายํ ฯ มหานามสุตฺตํ สนฺธาย วทติ ฯ ภควาติอาทีนํ อตฺถนฺติ ภควาติอาทีนํ ปทานํ อตฺถํ ฯ อตฺถเวทนฺติ วา เหตุผลํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐิมาห ฯ ธมฺมเวทนฺติ เหตุํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐึ ฯ อารกตฺตา อรหนฺติ อนุสฺสรนฺตสฺส หิ ยนฺตํ ภควโต กิเลเสหิ อารกตฺตํ โส เหตุ ฯ ญาปโก เจตฺถ เหตุ อธิปฺเปโต น การโก สมฺปาปโก วา โยเนน ญายมาโน อรหตฺตตฺโถ ตํ ผลํ ฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ เหตุผลวิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ ธมฺมานุสฺสติอาทีสุปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตาติอาทินา ยสฺมา ปน สา สมฺมาปฏิปทาติอาทินา จ ตตฺถ ตตฺถ เหตุอปเทโส กโตเยวาติ ฯ ธมฺมูปสญฺหิตนฺติ ยถาวุตฺตเหตุเหตุผลสงฺขาตคุณูปสญฺหิตํ ฯ คุเณติ อตฺตโน คุเณ ฯ

อริยสาวกานํเยว อิชฺฌนฺตีติ อริยสาวกานํ อิชฺฌนฺติเยวาติ อุตฺตรปทาวธารณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อวธารณญฺจ เตสํ สุขสิทฺธิทสฺสนตฺถํ ฯ เตนาห เตสญฺหีติอาทิ ฯ น ปุถุชฺชนานํ สพฺเพน สพฺพํ อิชฺฌนฺตีติ ฯ ตถาหิ วกฺขติ เอวํ สนฺเตปีติอาทิ ฯ ยทิ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอวํ กสฺมา มหานามสุตฺตาทีสุ พหูสุ สุตฺเตสุปิ อริยสาวกคฺคหณํ กตนฺติ ฯ เตสํ พหุลวิหารตายาติ อาจริยา ฯ

[๒๗๖] นิกฺขนฺตนฺติ นิคฺคตํ นิสฺสฏํ ฯ มุตฺตนฺติ วิสฏฺจํ ฯ วุฏฺฐิตนฺติ อเปตํ ฯ สพฺพเมตํ วิกฺขมฺภนเมว สนฺธาย วทติ ฯ เคธมฺหาติ ปลิโพธโต ฯ อิธมฺปีติ พุทฺธานุสฺสติวเสน ลทฺธํ อุปจารชฺฌานมาห ฯ อารมฺมณํ กริตฺวาติ ปจฺจยํ กตฺวา ปาทกํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ วิสุชฺฌนฺตีติ ปรมตฺถวิสุทฺธึ ปาปุณนฺติ ฯ สมฺพาเธติ ตณฺหาสงฺกิเลสาทินา สมฺปีเฬ สงฺฆเฏ ฆราวาเส ฯ โอกาสาธิคโม โลกุตฺตรธมฺมสฺส อธิคมาย อธิคนฺตพฺพโอกาโส ฯ อนุสฺสติโยเอว อนุสฺสติฏฺฐานานิ ฯ วิสุทฺธิธมฺมาติ วิสุชฺฌนสภาวา วิสุชฺฌิตุํ วา ภพฺพา ฯ ปรมตฺถวิสุทฺธิธมฺมตายาติ ปรมตฺถวิสุทฺธิยา นิพฺพานสฺส ภพฺพาภาเวน[๑] ฯ อุปกฺกเมนาติ ปโยเคน ฯ ปริโยทปนาติ วิโสธนา ฯ เอวํ สนฺเตปีติ เอวํ มหานามสุตฺตาทีสุ อเนเกสุ สุตฺเตสุ อริยสาวกสฺเสว วเสน ฉสุ อนุสฺสตีสุ เทสิตาสุปิ ฯ ยสฺสานุภาเวนาติ ยสฺส จิตฺตปฺปสาทสฺส พเลน ฯ

[๒๗๗] ปีตึ ปฏิลภิตฺวาติ อนุสฺสรณวเสน พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

----

๑. ภพฺพภาเวนาติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนายํ

เอวํ กสฺมา มหานามสุตฺตาทีสุ พหูสุ สุตฺเตสุปิ อริยสาวกคฺคหณํ กตนฺติ ฯ เตสํ พหุลวิหารตายาติ อาจริยา ฯ

[๒๗๖] นิกฺขนฺตนฺติ นิคฺคตํ นิสฺสฏํ ฯ มุตฺตนฺติ วิสฏฺฐํ ฯ วุฏฺฐิตนฺติ อเปตํ ฯ สพฺพเมตํ วิกฺขมฺภนเมว สนฺธาย วทติ ฯ เคธมฺหาติ ปลิโพธโต ฯ อิธมฺปีติ พุทฺธานุสฺสติวเสน ลทฺธํ อุปจารชฺฌานมาห ฯ อารมฺมณํ กริตฺวาติ ปจฺจยํ กตฺวา ปาทกํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ วิสุชฺฌนฺตีติ ปรมตฺถวิสุทฺธึ ปาปุณนฺติ ฯ สมฺพาเธติ ตณฺหาสงฺกิเลสาทินา สมฺปีเฬ สงฺฆเฏ ฆราวาเส ฯ โอกาสาธิคโม โลกุตฺตรธมฺมสฺส อธิคมาย อธิคนฺตพฺพโอกาโส ฯ อนุสฺสติโยเอว อนุสฺสติฏฺฐานานิ ฯ วิสุทฺธิธมฺมาติ วิสุชฺฌนสภาวา วิสุชฺฌิตุํ วา ภพฺพา ฯ ปรมตฺถวิสุทฺธิธมฺมตายาติ ปรมตฺถวิสุทฺธิยา นิพฺพานสฺส ภพฺพาภาเวน[๑] ฯ อุปกฺกเมนาติ ปโยเคน ฯ ปริโยทปนาติ วิโสธนา ฯ เอวํ สนฺเตปีติ เอวํ มหานามสุตฺตาทีสุ อเนเกสุ สุตฺเตสุ อริยสาวกสฺเสว วเสน ฉสุ อนุสฺสตีสุ เทสิตาสุปิ ฯ ยสฺสานุภาเวนาติ ยสฺส จิตฺตปฺปสาทสฺส พเลน ฯ

[๒๗๗] ปีตึ ปฏิลภิตฺวาติ อนุสฺสรณวเสน พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

----

๑. ภพฺพภาเวนาติ ภเวยฺย ฯ